

หลักเมือง: พัฒนาการคติ แนวคิดสูงงานศิลปะและสถาปัตยกรรม

โดย
นายสวรรค์ ตั้งตรงสิทธิ์กุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

หลักเมือง: พัฒนาการคติ แนวคิดสู่งานศิลปะและสถาปัตยกรรม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

CITY PILLAR:THE DELVELOPMENT OF CONCEPT TO ART & ARCHITECTURE

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Doctor of Philosophy (ART HISTORY)

Department of Art History

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2018

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ	หลักเมือง: พัฒนาการคติ แนวคิดสูงงานศิลปะและสถาปัตยกรรม
โดย	สวรรณค์ ตั้งตรงสิทธิกุล
สาขาวิชา	ประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

.....	คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. จุไรรัตน์ นันทานิช)	
พิจารณาเห็นชอบโดย	
.....	ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)	
.....	อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง)	
.....	ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(รองศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร)	
.....	ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(ศาสตราจารย์ สายันต์ ไพเราะญจิติร์)	
.....	ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศานติ ภัคดีคำ)	

56107902 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แบบ 2.1 ระดับปริญญาตรีบัณฑิต

คำสำคัญ : หลักเมือง, พัฒนาการ, คติ แนวคิด, ศิลปะ, สถาปัตยกรรม

นาย สวรรค์ ตั้งตรงสิทธิกุล: หลักเมือง:พัฒนาการคติ แนวคิดสู่งานศิลปะและสถาปัตยกรรม อาจารย์ที่
ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการคติ แนวคิดหลักเมืองอันมีองค์ประกอบสำคัญคือ ภูมิ
สถานที่ตั้ง) อาคาร(ศาล) หมุดหลักเมือง(เสา)โดยมุ่งศึกษาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 4
ในฐานะเมืองศูนย์กลางของรัฐ ซึ่งส่งแนวคิดและรูปแบบไปสู่การสร้างหลักเมืองในที่ต่างๆ

ผลการศึกษาพบว่าหลักเมืองมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลางเมืองและมีความสัมพันธ์โดยตรงกับ
ชัยภูมิ ซึ่งมีกายภาพทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญในการพิจารณาเลือกที่ตั้งเมือง และพบว่าหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์
มีแนวคิดแรกเริ่มมาจาก“หลักชัย”ของราชธานี ซึ่งมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเมืองยุทธศาสตร์ โดยมีรูปแบบของเสาหลัก
เมืองเป็นเสาไม้กลม ปลายยอดเป็นดอกบัว(เสารัชกาลที่ 1) และหัวเม็ดทรงมณฑป(เสารัชกาลที่ 4) ซึ่งล้วนมีความหมาย
สื่อถึงเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาลที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นศูนย์กลางรัฐ

จากการศึกษารูปแบบของภูมิสถาน อาคารและหมุดหลักเมืองพบว่าภูมิสถานมักตั้งอยู่พื้นที่บริเวณใกล้
กับสถานที่ที่มีความสำคัญที่สุดของเมือง อาทิวัดศูนย์กลางเมือง ศาลากลางจังหวัด ฯลฯ โดยตั้งอยู่บนเส้นทางสัญจรหลัก
ที่ติดกับทางแยกหัวมุมถนน ในส่วนของอาคารมักตั้งอยู่บนที่เนิน มีรูปแบบผังจัตุรัส มีหลังคาซ้อนชั้นและมักมีส่วนยอด
ปราสาท โดยมีการประยุกต์ศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองของแต่ละภูมิภาคร่วมกัน ในส่วนของหมุดหลักเมืองมักมี
รูปแบบเป็นเสาไม้กลม โดยมีส่วนยอดที่พัฒนามาจากรูปทรงของดอกบัว และหัวเม็ดทรงมณฑป เมื่อเวลาผ่านไปแนวคิด
หลักเมืองได้เคลื่อนออกจากคติเดิมโดยมีการผสมผสานรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมต่างๆให้มีความสลับซับซ้อนมาก
ยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาตามช่วงสมัยของการสร้างหลักเมืองจะพบว่า หลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1-3 ถูกตั้งขึ้น
เพื่อให้เป็นเมืองยุทธศาสตร์ในฐานะเมืองขอบชัณฑสีมาของกรุงรัตนโกสินทร์ หลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475
ถูกสร้างขึ้นตามแนวคิดนิยมของชนชั้นนำสยาม โดยมีหลักเมืองกรุงเทพฯเป็นแม่แบบ หลักเมืองหลัง พ.ศ.2475-2525
ถูกสร้างขึ้นภายใต้แนวคิดศิลปะสถาปัตยกรรมหลักเมืองสมัยใหม่ ผสมผสานรูปแบบศิลปะแบบไทยประเพณีโดยแสดง
มิติของรูปทรงร่วมกับลวดลายตกแต่งโดยใช้เทคนิคการก่อสร้างสมัยใหม่ หลักเมืองหลังพ.ศ.2525 – ปัจจุบัน เป็นการ
ต่อยอดแนวคิดและพัฒนารูปแบบของหลักเมืองโดยมีการใช้รูปแบบ วัสดุและเทคนิคการก่อสร้างที่มีความหลากหลาย
ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการจำลองหลักเมืองเพื่อการพหุภาพในรูปแบบต่างๆเพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ปรัชญากรรมในแต่
ละช่วงสมัยดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการเคลื่อนทางด้านคติ แนวคิดหลักเมืองที่เคยมีมาแต่เดิม ซึ่งส่งผลต่อ“พัฒนาการแนวคิด
หลักเมือง” ในสังคมไทย

56107902 : Major (ART HISTORY)

Keyword : City Pillar, Development, Concepts, Art, Architecture

MR. SAWAN TANGTRONGSITTHIKUL : CITY PILLAR:THE DELVELOPMENT OF
CONCEPT TO ART & ARCHITECTURE THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR
RUNGROJ THAMRUNGRAENG, Ph.D.

The objective of this thesis is to study the development of city pillar concepts. The main concepts comprise important elements, namely, landscape location (location), building (shrine), main city pins (pillars) The thesis is aimed at studying the Rattanakosin city pillars during the reigns of King Rama I and King Rama IV as the city center of the state, which transcends ideas and patterns to the creation of cities in different places.

The study found that the main city has a relationship with sacred spaces in the city and has a direct relationship with "*Chaiyaphum*" (meaning favorable location). This refers to the physical geographical element as an important factor in determining the city location. Also, it was found that the city of Rattanakosin started with the concept of "*Lak Cha*" (meaning the goal post of victory) of the capital. This is related to the strategic city concept, where the pattern of the city pillar is round wooden pillars with a lotus flower tip (Rama I pole) and the *Hua Met Songmun* (Rama IV pole). All are meant to refer to Phra Su-mane, the center of the universe, parallel to the idea of the center of state.

Regarding the form of landscape location, buildings and city pins, it was found that the landscape location is often near the most important places in the city, such as the city center temple or the City Hall. Such places are generally located near the main thoroughfare next to the corner of the road. The building is usually located on the hill, with a square layout, tiered roofs and usually a "*prasat*" top, with the application of art and architecture belonging to the major cities of each region. In the area of the main pin, there are usually wooden round pillars, with the top part developed from the shape of a lotus flower and the "*Hua Met Songmun*". Over time, the main city concept has moved away from the original, reflecting a more complex mix of art forms and architecture.

When considering the periods of the creation of the city, it was found that the city pillar during the reigns of King Rama I-III was set up for a strategic city, as a border town of Rattanakosin. On the other hand, the city pillar during the period from the reign of King Rama IV to 2475 B.E., was built according to the popular concept among the Siamese elite. With the city pillar of Bangkok as a template. After the 1932-1982 period, it was built under the concept of modern city architecture combined with traditional Thai art styles, showing the dimensions of shapes together with decorative patterns and using modern construction techniques. The city pillars from 1982 to the present then saw the extension of the concept and development of the style of the city pillars with diverse forms, materials and construction techniques. In addition, small replicas of the city pillar have also been made available as charms, for the faithful to hold on to. The changes or transformations detected in different periods indicate the movement or the development of city pillar concepts in Thai society.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคล และหน่วยงานต่างๆ ที่ได้เอื้อเพื่อข้อมูล อำนวยความสะดวก และให้คำแนะนำในประเด็นต่างๆมากมาย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณทุกท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

รองศาสตราจารย์ ดร.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ที่ได้เปิดพื้นที่ทางด้านแนวคิดการทำวิทยานิพนธ์ รวมถึงการให้โอกาสและความช่วยเหลือต่างๆ ตลอดจนให้ข้อชี้แนะอันเป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ และรองศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี ที่ได้ชี้แนะวิชาความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ อันเป็นประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์นี้

คณะกรรมการวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่กรุณาใช้เวลาตรวจทานข้อมูลต่างๆและชี้แนะสิ่งอันเป็นประโยชน์ต่อเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ ซึ่งผู้วิจัยจักได้นำไปปรับปรุงและพัฒนาองค์ความรู้“หลักเมือง” ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นในโอกาสต่อไป

ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิและกัลยาณมิตรหลายๆท่าน ที่มีส่วนช่วยชี้แนะ แลกเปลี่ยนทรรศนะ มุมมองต่างๆเกี่ยวกับหลักเมืองและการดำเนินงานวิทยานิพนธ์ รวมถึงนักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาออกแบบตกแต่งจาก “วิทยาลัยช่างศิลป์” ที่ได้ศึกษาและสำรวจภาคสนามร่วมกันทำยสุดขอขอบคุณภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ และคณะโบราณคดี ที่มีส่วนชี้นำองค์ความรู้ต่างๆอันเป็นคุณประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

สวรรณค์ ตั้งตรงสิทธิกุล

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญ.....	1
2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	7
3. สมมติฐานของการศึกษา.....	7
4. ขอบเขตของการศึกษา	8
5. ขั้นตอนของการวิจัย.....	8
6. วิธีการศึกษาวิจัย.....	9
7. นิยามศัพท์เฉพาะ.....	9
8. ข้อตกลงเบื้องต้น.....	10
9. ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา.....	10
บทที่ 2 แนวคิดหลักเมือง : นิยาม คติ ความหมาย	12
1. นิยาม ความหมาย และความสำคัญของหลักเมือง	12
2. ร่องรอยความเชื่อ ศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์มาสู่ความเป็นหลักเมือง	15
2.1 หลักประจำเมือง กับคติแนวคิด “ผี” ภายในภูมิภาค	16
2.2 หลักเมือง กับคติแนวคิดที่สัมพันธ์กับ“ศาสนา”	20

2.3	หลักเมือง กับคติแนวคิดแกนจักรวาลที่มีความสัมพันธ์ร่วมภูมิภาค	25
2.4	คิดว่าด้วยแนวคิดการสร้างหมุดหมายอันเป็นหลักของเมือง.....	37
2.5	การพัฒนาคติแนวคิดจากไม่ใหญ่มาเป็นหมุดหมายสำคัญของเมือง	42
2.6	การกำหนดหมุดหมายมงคลแรกของการตั้งเมือง	49
2.7	องค์ประกอบของหลักเมือง	57
บทที่ 3 หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์กับคติแนวคิดการสร้างราชธานีใหม่		67
1.	บริบทของการตั้งหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1	67
1.1	หลักเมืองที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ของกรุงธนบุรี	68
1.2	หลักเมืองกับการกำหนดด้วยแนวคิดจากตำราพิชัยสงคราม.....	70
2.	การวิเคราะห์หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1	72
2.1	ที่ตั้งและสภาพแวดล้อม	72
2.2	เสาหลักเมือง	75
2.3	ศาลหลักเมือง	82
2.4	รูปบุคคล	89
3.	การวิเคราะห์หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์กับการสร้างราชธานีใหม่	95
3.1	หลักเมืองกับความหมายของการเกิด “โลกใหม่” ในคติไตรภูมิ	96
3.2	หลักเมืองกับการกำหนดผังเมืองใหม่ผ่านตำราพิชัยสงคราม	105
3.3	หลักเมืองในฐานะหลักชัยแกนเมือง	114
4.	สรุปหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1	124
บทที่ 4 หลักเมืองกรุงเทพฯ การผสมผสานคติความศักดิ์สิทธิ์กับแนวคิดสมจริง.....		125
1.	บริบทของการตั้งหลักเมืองรัชกาลที่ 4.....	125
1.1	องค์ประกอบของเมืองกับหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4	128
1.2	ความสำคัญของหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4	130

2.องค์ประกอบของหลักเมืองรัชกาลที่ 4	138
2.1 เสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4.....	139
2.2 ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ	145
2.3 เทวาคารักษ์ประจำเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ	156
3.หลักเมืองกรุงเทพฯกับการสร้างรัฐ“สยามใหม่”.....	169
3.1 นัยยะของการใช้ไม้สองชนิดโดยให้ไม้สักเป็นไม้แกนกลางของเสาหลักเมือง	169
3.2 บทบาทและความสำคัญของหลักเมืองในฐานะสิ่งปกป้องรักษาเมือง.....	174
4.สรุปหลักเมืองกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 4.....	177
บทที่ 5 แนวคิดหลักเมืองจากศูนย์กลางรัฐสู่หลักเมืองในพื้นที่อื่นๆในช่วงก่อนพ.ศ. 2475	180
1.หลักเมือง กับความเป็นเมืองยุทธศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 1- 3.....	180
1.1 การตั้งหลักเมืองตามเมืองหน้าด่าน เมืองยุทธศาสตร์สำคัญในช่วงต้นรัตนโกสินทร์	181
1.2. ภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1-3.....	204
1.3 องค์ประกอบของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1-3.....	211
1.4 นัยยะของหลักเมืองกลุ่มเมืองยุทธศาสตร์	217
2. หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475การผสมผสานคติหลักเมืองแบบจารีตกับแนวคิด สมัยใหม่.....	222
2.1 ภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4- พ.ศ.2475.....	225
2.2. องค์ประกอบของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475	232
2.3 การวิเคราะห์องค์ประกอบของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475	244
2.4 การวิเคราะห์ประเด็นหลักเมืองที่ถูกสถาปนาโดยแนวคิดชนชั้นนำสยาม : หลักเมือง พระนครศรีอยุธยา.....	246
2.5 การวิเคราะห์คติ แนวคิดและรูปแบบ(หลักเมือง)อินทิลเชียงใหม่	250
2.6 สรุปหลักเมืองในช่วง รัชกาลที่ 4 –พ.ศ. 2475	267
บทที่ 6 แนวคิดหลักเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ผ่านการศึกษาศิลปะและสถาปัตยกรรม.....	269

1. หลักเมืองในบริบทการเมืองและสังคมสมัยใหม่.....	269
1.1 สถานการณ์ทางสังคมในช่วงหลังพ.ศ.2475 – พ.ศ.2525	269
2 การวิเคราะห์ องค์ประกอบของหลักเมือง กลุ่มที่สร้างขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ.2475 – พ.ศ. 2525	272
2.1 ภูมิศาสตร์หลักเมืองในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2525	273
2.2 องค์ประกอบของศาลหลักเมืองในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2525.....	285
2.3 องค์ประกอบของหมุดหลักเมือง ช่วงพ.ศ.2475 – พ.ศ.2525.....	299
2.4 การวิเคราะห์ศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองช่วง พ.ศ.2475 – พ.ศ.2525	309
3. แนวคิดหลักเมืองนิยม พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน	331
3.1 การบูรณะศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ พ.ศ.2525-2529.....	331
3.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบของหลักเมืองในช่วง พ.ศ.2525 – ปัจจุบัน	337
บทที่ 7 บทสรุป	385
1. คติความเชื่อที่ส่งผลต่อ “พัฒนาการแนวคิดการสร้างหลักเมือง”ในสังคมไทย	385
2. พัฒนาการด้านคติความเชื่อของหลักเมืองกรุงเทพฯในฐานะเมืองศูนย์กลางการปกครองสู่การสร้างหลักเมืองในสถานที่ต่างๆ	386
3. รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองที่ปรากฏตามเมืองและตามภูมิภาคต่างๆ	387
รายการอ้างอิง.....	394
ประวัติผู้เขียน.....	407

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 สรุปรูปการผังอาคารหลักเมืองในการสร้างเมืองใหม่ที่เป็นเมืองยุทธศาสตร์ ในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.1- ร.3).....	221
ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบองค์ประกอบทางศิลปะของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ และ เสาหลัก เมืองนครบาลเพชรบูรณ์.....	323

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 หลักเมืองเจ็ลลัน โดยภายในมีการตั้งเสา 5 ต้น.....	14
ภาพที่ 2 เสาหลักเมืองขอนแก่น จารึกด้วยอักษรไทใหญ่.....	15
ภาพที่ 3 แสดงพิธีกรรมบวงสรวงบูชาเสาดำทางตอนใต้ของประเทศจีน.....	16
ภาพที่ 4 (ซ้าย) แสดงหลักอินทขิลปักฝังอยู่ที่ แจ่งเมืองเชียงใหม่ (ขวา) แสดงหลักอินทขิลฝังที่ ประตูกำแพงไปตามแนวกำแพงเมืองเชียงใหม่.....	22
ภาพที่ 5 แสดงพิธีกรรมบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านแท่งเสาเพื่อเชื่อมเชื่อมโลกกับสวรรค์ ภายใน วัดทางพุทธศาสนาของประเทศเนปาล.....	27
ภาพที่ 6 แสดงการกำเนิดจักรวาล โดยการเชื่อมกันระหว่างสวรรค์กับโลก.....	28
ภาพที่ 7 แสดงแนวเทือกเขาของแคว้นอัสสัมที่เป็นแนวเดียวกับเทือกเขาหิมาลัย.....	29
ภาพที่ 8 สิ่งที่มีรูปแบบในช่วงเริ่มแรก ประมาณ 3000-2000 ปีก่อนคริสตกาล.....	32
ภาพที่ 9 สิ่ง ที่มีรูปบุคคลและถูกตีความอีกนัยหนึ่งว่าอาจเป็นพระวิษณุ.....	33
ภาพที่ 10 แสดงตำแหน่งของไม้หมายเมืองกลางใจเมืองเชียงตุง โดยมีหอเจ้าเมือง และวัดพระแก้ว ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกัน.....	45
ภาพที่ 11 แสดงที่ตั้งหอเจ้าเมืองและไม้หมายเมือง บ้านเมืองปอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	46
ภาพที่ 12 แสดงหอเจ้าเมืองและไม้หมายเมือง บ้านเมืองปอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน.....	47
ภาพที่ 13 แสดงเสาหลักเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	61
ภาพที่ 14 (ซ้าย) แสดงองค์ประกอบศาลหลักเมืองหนองคาย (ขวา) แสดงองค์ประกอบเสาหลัก เมืองหนองคาย.....	63
ภาพที่ 15 แสดงรูปบุคคลของหลักเมืองนครสวรรค์.....	65
ภาพที่ 16 แสดงรูปบุคคลของหลักเมืองนครนายก.....	65
ภาพที่ 17 (ซ้าย) แสดงรูปบุคคลของหลักเมืองนครชัยศรี (ขวา) แสดงรูปบุคคลของหลักเมือง นนทบุรี.....	66

ภาพที่ 18 แสดงเส้นทางสัญจรในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่เกิดขึ้นหลังจากการกำหนดที่ตั้งองค์ประกอบ สำคัญของเมือง รวมถึงหมุดหมายหลักเมือง	73
ภาพที่ 19 แสดงกายภาพทางภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เกิดจากการกำหนดที่ตั้งของหลัก เมือง โดยเชื่อมกับที่ตั้งของพระบรมธาตุวัดบางหว้าใหญ่(จุดสี่เหลี่อง) และนำไปสู่การกำหนด องค์ประกอบสำคัญต่างๆของเมืองใหม่ตามมา	73
ภาพที่ 20 แสดงกายภาพของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1	77
ภาพที่ 21 แสดงกายภาพของยอดดอกบัวบนปลายเสาของเสาหลักเมือง	78
ภาพที่ 22 แสดงกายภาพของฐานบัวที่โคนเสาของเสาหลักเมือง	79
ภาพที่ 23 ยันต์หินตันหลุม จากตำราพระราชพิธีฝังหลักพระนคร	80
ภาพที่ 24 แสดงรูปแบบของปราสาทปรางค์ที่เขาพระสุเมรุ และยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ในสมัยกรุง ศรีอยุธยา	83
ภาพที่ 25 แสดงรูปแบบของปราสาทปรางค์ที่เขาพระสุเมรุ และยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ในสมัยกรุง ธนบุรี	84
ภาพที่ 26 (ซ้าย) แสดงรูปบุคคล พระกาฬไชยศรีก่อนซ่อม (ขวา) แสดงรูปบุคคลเจ้าพ่อหอกลอง ก่อนซ่อม.....	93
ภาพที่ 27 แสดงพื้นที่ของตัวเมืองกรุงธนบุรีมีวัดเพียงสองแห่ง	99
ภาพที่ 28 แสดงภาพเขาพระสุเมรุ	101
ภาพที่ 29 บัว:องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย	102
ภาพที่ 30 แสดงภาพเขาพระสุเมรุ	102
ภาพที่ 31 แสดงพื้นที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่กลางเมืองณ ตำแหน่ง ของ“ศิระปะถพี”	105
ภาพที่ 32 ผังวิถีการเดินทางแสดงราศีที่อาทิตย์โคจรผ่านแล้วไม่เกิน 5 ราศี จะเป็นทิศหวนภาคัน เป็นทิศมงคล และให้คุณในช่วงเวลาการย้ายเมือง คือ ทิศตะวันตก.....	109
ภาพที่ 33 แสดงการอธิบาย วิธีการตั้งทัพ โดยใช้ ฤกษ์ยามี้.....	109
ภาพที่ 34 แสดงรูปแบบการตั้งทัพ โดยใช้ ฤกษ์ยามี้.....	110

ภาพที่ 35 ภาพลายเส้นคัดลอก แสดงรูปแบบการตั้งทัพ โดยใช้ ฤกษ์ยามี่.....	110
ภาพที่ 36 แสดงการตั้งทัพในลักษณะ นาคนาม แบบ ฤกษ์นาคร ที่สอดคล้องกับ การกำหนดที่ตั้ง ของพระราชวังต่างๆ รวมถึงตำแหน่งหลักเมืองที่ หัวนาค.....	113
ภาพที่ 37 แสดงเอกสารบันทึก เรื่องการเลือกใช้ไม้ชัยพฤกษ์มาทำเสาหลักเมือง	117
ภาพที่ 38 แสดงการเชื่อมองค์ประกอบของแกนเมือง จากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ตำแหน่งพระรางค์วัดบางหว้าใหญ่ เชื่อมกับตำแหน่งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ บนฝั่ง ตะวันออก.....	122
ภาพที่ 39 แสดงการกำหนดแกนแรกของเมือง โดยเชื่อมพระรางค์วัดบางหว้าใหญ่มาสู่ที่ตั้งหลัก เมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิดแนวเขตพื้นที่วังหลวงกับทุ่งพระเมรุ.....	123
ภาพที่ 40 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่เชื่อมแกนทางราบมาจากตำแหน่ง พระรางค์วัดบางหว้าใหญ่.....	123
ภาพที่ 41 แสดงองค์ประกอบของเสาหลักเมือง และพระหลักเมือง สมัยรัชกาลที่ 4.....	138
ภาพที่ 42 แสดงภาพเสาหลักเมืองกรุงเทพฯสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4.....	140
ภาพที่ 43 แสดงหัวเม็ดทรงมณฑลของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 4.....	142
ภาพที่ 44 (ซ้าย) แสดงภาพส่วนกลางของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4 (ขวา).....	143
ภาพที่ 45 โคนเสาส่วนรากของหลักเมืองรัชกาลที่ 4 ซึ่งอยู่ใต้ดิน ในการซ่อมแซมใหญ่ ปี พ.ศ.2525 ด้านล่างมีแผ่นศิลารองใต้เสา.....	145
ภาพที่ 46 แสดงที่ตั้งศาลหลักเมืองกรุงเทพฯสัมพันธ์กับพระบรมมหาราชวังและทุ่งพระเมรุ.....	148
ภาพที่ 47 แสดงกลุ่มต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ปีพ.ศ.2453... ..	149
ภาพที่ 48 แสดงรูปแบบศาลหลักเมืองกรุงเทพฯสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4	151
ภาพที่ 49 แสดงรูปแบบปราสาทหลังหนึ่งในปราสาทตาพรหม.....	152
ภาพที่ 50 การเปรียบเทียบรูปแบบศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ และภาพจิตรกรรมขุ้มประตูวังในสมัย รัชกาลที่ 4	154
ภาพที่ 51 แสดงรูปแบบจัตุรมุขยอดปราสาทของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯกับประตูขุ้มยอดปราสาทที่ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4	154

ภาพที่ 52 แสดงรูปแบบขุ้มยอดปราสาทของประตูวิมานเทเวศร์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4	155
ภาพที่ 53 แสดงอาคารของหลักเมืองบูรณะปี พ.ศ.2512 (ภาพถ่ายปี 2527) ที่มีองค์ประกอบเค้าโครงเดิมมาจากสมัยรัชกาลที่ 4 โดยประตูทางเข้าหลักยังคงเข้าทางทิศใต้(ประตูฝั่งซ้ายของภาพ)	155
ภาพที่ 54 แสดงส่วนของ“กลศ”ซึ่งอยู่ปลายยอดของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4 ...	159
ภาพที่ 55 แสดงเทวดา(สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4)ประดิษฐานใต้กำแพงพระมหาเศวตฉัตร	161
ภาพที่ 56 แสดงเทวดา(สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4)ประดิษฐานใต้หัวเม็ดทรงมณฑป เสาหลักเมือง	161
ภาพที่ 57แสดงเทวดาใต้กำแพงพระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	165
ภาพที่ 58 แสดงเทวดาโลหะ ทรงถือพระขรรค์ในท่าทางกำลังเหาะ ศิลปะรัตนโกสินทร์ ในกิริยาเหาะเหิน พระหัตถ์ทรงพระขรรค์จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และ จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานพื้นถิ่นล้านนา จังหวัดเชียงใหม่	166
ภาพที่ 59 (ซ้าย)แสดงเสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 พบประติมากรรมลอยตัว รูปพระหลักเมืองตั้งหันมาทางเข้าด้านทิศใต้ (ขวา) แสดงส่วนรายละเอียดของหัวเสา และพระหลักเมือง อันเป็นเทวดาประจำเมือง.....	167
ภาพที่ 60 จารึกศาลหลักเมืองกาญจนบุรี.....	185
ภาพที่ 61 เอกสารสำเนาจากจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่ศาลหลักเมืองสงขลา กล่าวถึงการฝังหลักเมืองครั้งที่ 3 พ.ศ.2460.....	189
ภาพที่ 62 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองตั้งอยู่เกาะกลางถนนกลางเมืองกาญจนบุรี(ใหม่)	205
ภาพที่ 63 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองตั้งอยู่เกาะกลางถนนกลางเมืองราชบุรี	205
ภาพที่ 64 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสงขลาตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร.....	206
ภาพที่ 65 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสมุทรปราการตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร	206
ภาพที่ 66 แสดงแผนผังที่ตั้งหออินทิลเชียงใหม่ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง	207
ภาพที่ 67 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองน่านตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง	208
ภาพที่ 68 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองใกล้ริมน้ำของศาลหลักเมือง ค่ายเนินวง จันทบุรี	209

ภาพที่ 69 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองไกล้อมน้ำของหลักเมืองนครเขื่อนขันธ์ สมุทรปราการ....	209
ภาพที่ 70 เสาคินทิล จ.เชียงใหม่.....	212
ภาพที่ 71 หลักเมืองนครเขื่อนขันธ์ จ.สมุทรปราการ.....	213
ภาพที่ 72 เสาลหลักเมือง จ.กาญจนบุรี.....	214
ภาพที่ 73 เสาลหลักเมือง จ.สงขลา.....	214
ภาพที่ 74 หลักเมืองค่ายเนินวง จ.จันทบุรี.....	215
ภาพที่ 75 แสดงที่ตั้งของค่ายเนินวง.....	218
ภาพที่ 76 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมูมถนกลางเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	225
ภาพที่ 77 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมูมถนในเขตเมืองเก่ากำแพงเพชร.....	226
ภาพที่ 78 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมูมถนกลางเมืองลำปาง.....	226
ภาพที่ 79 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมูมถนกลางเมืองนครราชสีมา.....	227
ภาพที่ 80 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองเพชรบูรณ์ตั้งอยู่ริมทางสัญจร.....	228
ภาพที่ 81 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองมหาสารคามตั้งอยู่ริมทางสัญจร.....	228
ภาพที่ 82 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองวัดมหาธาตุ เมืองโบราณสุโขทัยตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญ กลางเมือง.....	229
ภาพที่ 83 แสดงแผนผังที่ตั้งวัดหลักเมือง เมืองโบราณศรีสัชกาลัย ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญ กลางเมือง.....	230
ภาพที่ 84 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมือง สุพรรณบุรี ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง.....	230
ภาพที่ 85 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองวัดปงสนุก(เหนือ) ลำปาง ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลาง เมือง.....	231
ภาพที่ 86 ศาลหลักเมือง จ.เพชรบูรณ์ (ภาพในสมัยรัชกาลที่ 5 - 6).....	232
ภาพที่ 87 โบราณสถานหลักเมือง เมืองโบราณสุโขทัย จ.สุโขทัย.....	233
ภาพที่ 88 วัดหลักเมือง เมืองโบราณศรีสัชกาลัย จ.สุโขทัย.....	234
ภาพที่ 89 ศาลหลักเมือง จ.สุพรรณบุรี.....	235

ภาพที่ 90 ศาลหลักเมือง จ.ราชบุรี.....	235
ภาพที่ 91 หออินทขิล จ.เชียงใหม่ ภาพเก่า ในราวสมัย รัชกาลที่ 7	236
ภาพที่ 92 หลักเมือง จ.เพชรบูรณ์.....	238
ภาพที่ 93 เสาศิลารูปตะปูหัวเห็ด หลักเมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์	238
ภาพที่ 94 ก้อนหินขอมดำดิน เสาหลักเมืองวัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย	239
ภาพที่ 95 หลักเมืองกำแพงเพชร	240
ภาพที่ 96 หลักเมือง จ.สุพรรณบุรี	241
ภาพที่ 97 เสาหลักเมือง จ.ลำปาง.....	242
ภาพที่ 98 เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา	243
ภาพที่ 99 แสดงจุดสันนิษฐานที่ตั้งหลักเมืองพระนครศรีอยุธยาโดยพระยาโบราณราชธานินทร์	250
ภาพที่ 100 แสดงจุดเปรียบเทียบการสันนิษฐานที่ตั้งหลักเมืองพระนครศรีอยุธยาโดยพระยา โบราณราชธานินทร์(จุดล่าง)กับคณะสำรวจในสมัยรัชกาลที่ 3 (จุดบน).....	250
ภาพที่ 101 แสดงรูปแบบของหออินทขิลและต้นยางใหญ่.....	261
ภาพที่ 102 แสดงรูปแบบของอินทขิล.....	261
ภาพที่ 103 แสดงการประกอบพิธีที่แท่งหิน มีคำอธิบายภาพว่า พิธีสมโภชเสาหลักเมือง	262
ภาพที่ 104 แสดงรูปแบบของหมุดอินทขิล(ประตูดวงดอก) รูปแบบแท่งหินปลายบนสอบ มีการ สลักยันต์ในรูปแบบต่างๆ	262
ภาพที่ 105 แสดงพระพุทธรูปปางรำพึงประทับยืนภายในบุษบก.....	265
ภาพที่ 106 แสดงรูปแบบของบุษบกตั้งบนฐานก่ออิฐทรงแปดเหลี่ยม	265
ภาพที่ 107 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองกาฬสินธุ์.....	273
ภาพที่ 108 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองปัตตานี.....	274
ภาพที่ 109 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองขอนแก่น.....	275
ภาพที่ 110 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองอุดรธานี	275
ภาพที่ 111 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสุรินทร์.....	276

ภาพที่ 112	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองยโสธร	276
ภาพที่ 113	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองหนองบัวลำภู	277
ภาพที่ 114	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองเพชรบุรี	277
ภาพที่ 115	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสระบุรี	278
ภาพที่ 116	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมือง	278
ภาพที่ 117	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองเลย	279
ภาพที่ 118	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสิงห์บุรี	279
ภาพที่ 119	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองยะลาเป็นวงเวียนเกาะกลางถนน	280
ภาพที่ 120	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองนครบาล เพชรบูรณ์ตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร	281
ภาพที่ 121	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองอุบลราชธานีตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร	282
ภาพที่ 122	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองนครสวรรค์ตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร	282
ภาพที่ 123	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสมุทรสงครามตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร	283
ภาพที่ 124	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองปทุมธานีตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร	283
ภาพที่ 125	แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพิจิตรตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง	284
ภาพที่ 126	ศาลหลักเมือง จังหวัดปัตตานี (หลังเก่า)	286
ภาพที่ 127	ศาลหลักเมืองจังหวัดนครสวรรค์	287
ภาพที่ 128	ศาลหลักเมือง จังหวัดปทุมธานี	287
ภาพที่ 129	ศาลหลักเมือง จังหวัดเลย	288
ภาพที่ 130	ศาลหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ก่อนบูรณะ	290
ภาพที่ 131	ศาลหลักเมืองยะลา(หลังเก่า)	291
ภาพที่ 132	ศาลหลักเมืองพิจิตร	291
ภาพที่ 133	ศาลหลักเมืองจังหวัดนครราชสีมา	292
ภาพที่ 134	ศาลหลักเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด	292

ภาพที่ 135	แสดงศาลหลักเมืองจังหวัดเพชรบุรี	293
ภาพที่ 136	ศาลหลักเมืองจังหวัดกาญจนบุรี	295
ภาพที่ 137	ศาลหลักเมืองจังหวัดอุบลราชธานี	295
ภาพที่ 138	ศาลหลักเมืองสิงห์บุรี	296
ภาพที่ 139	แสดงรูปแบบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ	296
ภาพที่ 140	ศาลหลักเมือง จังหวัดลำปางหลังเก่า	298
ภาพที่ 141	แสดงหมุดหมายหลักเมือง จ.กาฬสินธุ์	300
ภาพที่ 142	แสดงหมุดหลักเมืองขอนแก่น	301
ภาพที่ 143	เสาหลักเมืองยโสธร	302
ภาพที่ 144	เสาหลักเมือง จ.ปทุมธานีเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นดอกบัวเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นดอกบัว ซ้อนด้วยบัวกลุ่ม	302
ภาพที่ 145	เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา (เสาใหม่)เสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นดอกบัว	302
ภาพที่ 146	เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา (เสาใหม่)	303
ภาพที่ 147	เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา (เสาใหม่)	303
ภาพที่ 148	เสาหลักเมือง จ.กาฬสินธุ์	304
ภาพที่ 149	เสาหลักเมือง จ.ปัตตานีเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นหัวเม็ด	304
ภาพที่ 150	เสาหลักเมือง จ.อุดรธานีเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นหัวเม็ด	304
ภาพที่ 151	เสาหลักเมือง จ.อุบลราชธานี	305
ภาพที่ 152	เสาหลักเมือง จ.สระบุรี	305
ภาพที่ 153	เสาหลักเมืองยะลา	306
ภาพที่ 154	เสาหลักเมือง พิจิตร ที่มา : ศาลหลักเมืองพิจิตร, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก https://sites.google.com/site/salung6459/bth-thi-2	307
ภาพที่ 155	เสาหลักเมือง จ.สุรินทร์	307
ภาพที่ 156	เสาหลักเมือง จ.สมุทรสงคราม	307

ภาพที่ 157 แสดงเสาหลักเมืองเพชรบุรี.....	308
ภาพที่ 158 แสดงส่วนยอดของเสาหลักเมืองเพชรบุรี.....	308
ภาพที่ 159 แผนที่จัดทำขึ้นเพื่อแสดงสถานที่ตั้งกระทรวงและหน่วยงานต่าง ๆ มาจัดตั้งขึ้นที่นครบาลเพชรบูรณ์.....	313
ภาพที่ 160 แผนผังการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองนครบาลและพื้นที่ของเขตพระบรมมหาราชวัง.....	317
ภาพที่ 161 พิธียกเสาหลักเมืองหลวง นครบาลเพชรบูรณ์ ที่ ต.บึงน้ำเต้า อ.หล่มสัก วันที่ 23 เมษายน พ.ศ.2487 เวลา 14.19 น. โดยนายกรัฐมนตรี จอมพล ป.พิบูลสงคราม.....	320
ภาพที่ 162 (ซ้าย) ศาลหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ตั้งอยู่บนเนินดินถมสูง.....	321
ภาพที่ 163 (ขวา) เสาหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ แสดงความเป็นเหลี่ยมเป็นสัน.....	321
ภาพที่ 164 แสดงเสาหลักเมืองนครบาลต้นเดิม(ก่อนการซ่อม).....	322
ภาพที่ 165 แสดงเสาหลักเมืองนครบาลต้นปัจจุบัน ซ่อมในปี พ.ศ.2534.....	322
ภาพที่ 166 แสดงรูปแบบเสาหลักเมืองของจังหวัดอุบลราชธานี.....	329
ภาพที่ 167 แสดงรูปแบบผังเมืองยะลา โดยมีหลักเมืองตั้งอยู่ศูนย์กลางวงเวียนแวดล้อมด้วยสถานที่สำคัญของหน่วยงานราชการระดับจังหวัด.....	329
ภาพที่ 168 แสดงการวิเคราะห์รูปแบบของเทพารักษ์ก่อนและหลังการบูรณะ หลักเมืองกรุงเทพฯ ปี พ.ศ.2525-2529.....	334
ภาพที่ 169 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองนครศรีธรรมราช.....	338
ภาพที่ 170 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองศรีสะเกษ.....	338
ภาพที่ 171 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองกระบี่.....	339
ภาพที่ 172 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองนนทบุรี.....	339
ภาพที่ 173 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองอ่างทอง.....	340
ภาพที่ 174 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองตาก.....	340
ภาพที่ 175 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองชุมพร.....	341

ภาพที่ 176 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองนครพนม 341

ภาพที่ 177 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองประจวบคีรีขันธ์ 342

ภาพที่ 178 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองแพร่..... 342

ภาพที่ 179 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสระแก้ว 343

ภาพที่ 180 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองหนองคาย..... 343

ภาพที่ 181 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองชลบุรี (ระหว่างการจัดสร้าง)..... 344

ภาพที่ 182 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองมุกดาหารตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร 345

ภาพที่ 183 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองระนองตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร 345

ภาพที่ 184 แสดงแผนผังที่ตั้งระดือเมือง เชียงราย ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง 346

ภาพที่ 185 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองวัดกลางเวียง เชียงรายตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลาง
เมือง..... 347

ภาพที่ 186 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองอำนาจเจริญ ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง . 347

ภาพที่ 187 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพัทลุง ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง 348

ภาพที่ 188 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสตูล(ระหว่างการจัดสร้าง)ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญ
กลางเมือง 348

ภาพที่ 189 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพะเยา ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง 349

ภาพที่ 190 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสมุทรสาครตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ 350

ภาพที่ 191 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองชัยนาทตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำที่มา :
ปรับปรุงจาก Google Earth..... 350

ภาพที่ 192 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองอุทัยธานีตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ 351

ภาพที่ 193 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ 351

ภาพที่ 194 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสุราษฎร์ธานีตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ 352

ภาพที่ 195 ศาลหลักเมืองจังหวัดสมุทรสาคร 353

ภาพที่ 196 ศาลหลักเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 353

ภาพที่ 197 ศาลหลักเมืองกำแพงเพชรเข้าถึงเมื่อ เข้าถึง 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก https://www.sanook.com/news/1180385/	354
ภาพที่ 198 ศาลหลักเมือง จ.สุรินทร์	354
ภาพที่ 199 ศาลหลักเมืองลำปาง (ใหม่).....	354
ภาพที่ 200 ศาลหลักเมือง จ.มหาสารคาม	355
ภาพที่ 201 หออินทขิล จ.เชียงใหม่.....	356
ภาพที่ 202 ศาลหลักเมือง จ.กระบี่	357
ภาพที่ 203 ศาลหลักเมือง จ.ชุมพร	358
ภาพที่ 204 แบบจำลอง ศาลหลักเมือง จ.ชลบุรี.....	359
ภาพที่ 205ศาลหลักเมือง จ.ยะลา (ใหม่).....	360
ภาพที่ 206 ศาลหลักเมืองจันทบุรี.....	360
ภาพที่ 207 ศาลหลักเมือง จ.พะเยา.....	361
ภาพที่ 208 ศาลหลักเมืองแพร่ (ใหม่).....	361
ภาพที่ 209 ศาลหลักเมือง จ.นครพนม.....	362
ภาพที่ 210 ศาลหลักเมือง จ.หนองคาย	363
ภาพที่ 211 ศาลหลักเมือง จ.อุดรธานี.....	363
ภาพที่ 212 ศาลหลักเมือง จ.ศรีสะเกษ	364
ภาพที่ 213 ศาลหลักเมืองตาก	364
ภาพที่ 214 ศาลหลักเมืองขอนแก่น	365
ภาพที่ 215 ศาลหลักเมือง จ.อำนาจเจริญ.....	366
ภาพที่ 216 ศาลหลักเมือง จ.พัทลุง.....	366
ภาพที่ 217 ศาลหลักเมือง จ.น่าน.....	367
ภาพที่ 218 ศาลหลักเมือง จ.ระนอง.....	368

ภาพที่ 219 ศาลหลักเมือง จ.สุราษฎร์ธานี.....	369
ภาพที่ 220 ศาลหลักเมือง จ.สมุทรปราการ.....	369
ภาพที่ 221 ศาลหลักเมืองสงขลา.....	370
ภาพที่ 222 ศาลหลักเมือง จ.ตราด.....	370
ภาพที่ 223 หมุดหมายหลักเมือง จ.แพร่.....	372
ภาพที่ 224 เสาหลักเมือง นนทบุรี.....	373
ภาพที่ 225 เสาหลักเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	374
ภาพที่ 226 เสาหลักเมือง จ.ชัยนาท.....	374
ภาพที่ 227 เสาหลักเมือง จ.ศรีสะเกษ.....	375
ภาพที่ 228 เสาหลักเมือง จ.ระนอง.....	375
ภาพที่ 229 เสาหลักเมือง จ.อ่างทอง.....	376
ภาพที่ 230 เสาหลักเมือง จ.กระบี่.....	376
ภาพที่ 231 เสาหลักเมือง จ.อุทัยธานี.....	377
ภาพที่ 232 เสาหลักเมือง จ.อำนาจเจริญ.....	377
ภาพที่ 233 เสาหลักเมือง จ.นครศรีธรรมราช.....	378
ภาพที่ 234 เสาหลักเมือง จ.ตาก.....	378
ภาพที่ 235 เสาหลักเมือง จ.ประจวบคีรีขันธ์.....	379
ภาพที่ 236 เสาหลักเมือง จ.สุราษฎร์ธานี.....	379
ภาพที่ 237 เสาหลักเมือง จ.สมุทรสาคร.....	380
ภาพที่ 238 เสาหลักเมือง จ.หนองคาย.....	381
ภาพที่ 239 สะดือเมือง จ.เชียงราย.....	381
ภาพที่ 240 เสาหลักเมือง จ.เชียงราย.....	382
ภาพที่ 241ภาพที่ 242 เสาหลักเมืองพิชัย จ.อุตรดิตถ์.....	382

ภาพที่ 243	แสดงการจำลองแผ่นองค์ประกอบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหลักเมืองกรุงเทพฯ.....	391
ภาพที่ 244	แสดงรูปแบบของเสาหลักเมืองที่สามารถเคลื่อนย้ายได้	392
ภาพที่ 245	แสดงรูปแบบของพระหลักเมืองที่สามารถเคลื่อนย้ายได้	392
ภาพที่ 246	แสดงความหลากหลายทางด้านรูปแบบของหมุดหลักเมืองที่มีพัฒนาการสัมพันธ์กับ คติ แนวคิดของหลักเมือง	393

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญ

หลักเมืองเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นพร้อมกับการสร้างเมืองมาช้านานและเป็นที่ยอมรับในความเข้าใจของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานแล้ว โดยกำหนดให้หลักเมืองเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นพื้นที่การใช้งานที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของเมืองเพื่อเป็นสถานที่มงคลและเป็นศูนย์รวมจิตใจเปรียบดั่งหัวใจของชาวเมืองสามารถพบได้จากหลักฐานโบราณวัตถุและหลักฐานบันทึกต่างๆของภูมิภาคแถบนี้ เหตุผลสำคัญหนึ่งนอกจากจะให้หลักเมืองทำหน้าที่เป็น “**หมุดหมายของเมือง**” เพื่อทำหน้าที่เสมือนเป็นหัวใจของเมืองแล้ว ยังต้องการให้เป็นสถานที่สำคัญเพื่อมุ่งหวังให้คุ้มครองผู้คนในเมืองนั้นมีความปกติสุขและร่มเย็นโดยพบการใช้วัตถุจากธรรมชาติที่มีความแข็งแรง คงทน อาทิ “**ก้อนหิน**” หรือ “**แท่งหิน**” “**ท่อนไม้เนื้อแกร่ง**” ตลอดจนการสร้างสรรค้ออกมาเป็น “**แท่งโลหะ**”² ฯลฯ เพื่อทำการปักหรือฝังลงไปในดิน รวมถึงการกำหนด “**ไม้ยืนต้น**” ที่มีความสูงใหญ่ให้เป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์กลางเมือง ตลอดจนการปรากฏเป็น “**รูปบุคคล**” (ผี, แขน, เทวดา, อารักษ์ ฯลฯ) โดยมี “**ศาล**” หรือ “**หอ**” เป็นที่ประดิษฐานหรือพำนักอาศัยของบุคลาธิษฐานนั้น ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้มักถูกกำหนดขึ้นบนบริเวณพื้นที่ของใจกลางเมืองเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์หรือเป็นหมุดหมายในการประกาศความสำคัญให้เป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของบ้านเมืองนั้น

ในปัจจุบันเกิดกระแสการสร้างหลักเมืองขึ้นในแต่ละเมืองมากมาย บางเมืองหรือบางจังหวัดโดยเฉพาะเมืองเก่าที่มีประวัติการสร้างเมืองมาช้านาน มักพบหลักเมืองมากกว่า 1 แห่ง การพบรูปแบบของเสาและศาลหลักเมืองที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับรูปแบบศิลปะในอดีตที่ผสมกับรูปแบบศิลปะในยุคหลัง รวมถึงการนำแท่งหิน หรือศิลปกรรมโบราณที่มีลักษณะเป็นแท่งดังเช่นหมุดหมายของหลักเขตที่เคยปักไว้ ณ สถานที่หนึ่งมาก่อน และย้ายมาประดิษฐานยังสถานที่แห่งใหม่ ฯลฯ เหล่านี้ย่อมแสดงถึงความสำคัญที่มีผลเชื่อมโยงกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมที่ส่งผลต่อพัฒนาการแนวคิดเรื่องหลักเมืองในสังคมปัจจุบันการศึกษาหลักเมืองที่ผ่าน

¹ชลธิรา สัตยารัตนา, **ต้า แถน กำเนิดรัฐไทย** (กรุงเทพฯ : ทางอีสาน, 2561), 67-68.

²เรื่องเดียวกัน, 305.

มา มีผู้ที่ทำการศึกษาคำนวณไม่น้อย โดยสามารถแบ่งเป็นประเภทกลุ่มที่ทำการศึกษาได้เป็น 3 กลุ่มหลัก คือ

1. **ศึกษาหลักเมืองเกี่ยวกับคติความเชื่อในแง่ที่มาของเสาหลักเมือง** สามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่

1.1 เสาหลักเมืองมีที่มาจากวัฒนธรรมอินเดีย

ในหนังสือ “วงวรรณคดี”³ กล่าวถึง ประเพณีการตั้งหลักเมืองมีที่มาจาก ประเพณีพราหมณ์ของอินเดีย และกล่าวถึงเสาหลักเมืองที่เก่าที่สุดในประเทศไทย คือ หลักเมือง ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นศิลาจารึก มีลักษณะเป็นรูปตupa หักเหต สภาพชำรุด มีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กล่าวถึงธิดาของฤๅษีตนหนึ่ง ปราภูกำหนึ่งบนจารึก อ่านว่า “**ขิล**” แปลว่า “**หลัก**”

หนังสือเรื่อง “พระหลักเมือง”⁴ กล่าวถึงเสาหลักเมืองมีที่มาจากวัฒนธรรมอินเดียและเป็นคติพราหมณ์ อันเห็นได้จากการประกอบพิธีตั้งเสาหลักเมืองเป็นพิธีทางศาสนา พราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังได้ใช้ตำนานเกี่ยวกับการตั้งเสาหลักเมืองของเมืองต่างๆ เช่น พงศาวดารโยนก มาอ้างอิงเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมือง จากอดีตถึงปัจจุบัน⁵

1.2 เสาหลักเมืองมีที่มาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มชนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

บทความเรื่อง “The Origin and Meaning of the Thai ‘City Pillar’”⁶ อธิบายถึงที่มา และความหมายของเสาหลักเมืองด้วยมุมมองและระเบียบวิธีทางมานุษยวิทยา โดยผู้เขียนบทความนี้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสืบเนื่องมาจากคติความเชื่อเรื่อง “**ผี**” (แกน) ของ

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ “ประเพณีการตั้งหลักเมือง” ตีพิมพ์ในหนังสือ “วงวรรณคดี” พ.ศ.2491 ต่อมาเนื้อหานี้ ได้ตีพิมพ์อีกครั้งในหนังสือชื่อ “บันทึกรับสั่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประทาน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล” เมื่อปี พ.ศ.2530

⁴ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, **พระหลักเมือง**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525)

⁵ นอกจากนี้ ชุนวิจิตรมาตรา ก็ได้อธิบายความเชื่อและประเพณีการสร้างเสาหลักเมืองว่าเป็นคติพราหมณ์ พบได้จากการประกอบพิธีพราหมณ์ในการตั้งเสาหลักเมือง โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารตำนานและพระราชพงศาวดาร เช่นตำนานเมืองหริภุญชัย ตำนานจามเทวีวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

⁶ B.J. Terwiel, The Origin and Meaning of the Thai “City Pillar,” *Journal of the Siam Society* 66,2 (July 1978): 159-171.

กลุ่มชาติพันธุ์ไท ซึ่งชาวไทยบางกลุ่มที่ไม่เคยรับวัฒนธรรมอินเดียได้มีการสร้างเสาหลักเมืองเช่นกัน โดยเป็นการสร้างขึ้นภายใต้กรอบความเชื่อเรื่องผี

ในหนังสือ “หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์”⁷ กล่าวว่า หลักเมืองเป็นคติของคนไทย ที่พัฒนามาจากลัทธิผีสงเวทดาของไทย ได้แก่ คติผีบรรพบุรุษ หอผีประจำหมู่บ้าน ผีเรือนบนหิ้ง เสาเอก และศาลหลักเมือง เป็นคติความเชื่อที่สืบทอดจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยทำการศึกษา ค้นคว้าจากหลักฐานประเภทตำนาน เช่น ตำนานสิงหนวัติ ตำนานจามเทวีวงศ์ และ กลุ่มพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ

ในหนังสือ “คนไทย(เดิม)ไม่ได้อยู่ที่นี้”⁸ กล่าวว่า คติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองเป็นความเชื่อสายวัฒนธรรมน้ำเต้า คือเชื่อเรื่องกำเนิดมนุษย์มาจากน้ำเต้าใบเดียวกัน เป็นการผสมผสานวัฒนธรรมของกลุ่มที่ใช้ภาษาออสโตรเอเชียติก (มอญ – เขมร) กับกลุ่มชาติพันธุ์ไท การนับถือคติความเชื่อเรื่องหลักเมืองเป็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับการนับถือผีของกลุ่มที่ใช้ภาษาออสโตรเอเชียติก ปรากฏในรูปของใจบ้าน ในขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทมีการปะทะสังสรรค์กับกลุ่มภาษาออสโตรเอเชียติกก็รับเอาคติความเชื่อเรื่องหลักเมืองมาใช้ และพัฒนาจนกระทั่งกลายเป็นเสาหลักเมือง และเมื่อวัฒนธรรมจากอินเดียที่มาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธแพร่หลาย ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชนพื้นเมืองจึงรับเอาคติทางศาสนามาปรับให้เข้ากับคติหลักเมืองซึ่งมีมาแต่เดิม

2. ศึกษาหลักเมืองเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองในแง่ประวัติศาสตร์ความคิด

ในงานศึกษาชื่อ “The Identity in the Astrological Traditional”⁹ ได้เสนอว่า ความเชื่อด้านโหราศาสตร์มีอิทธิพลต่อความคิดและการกระทำของคนในสังคมไทยทั้งในระดับราชสำนัก และในระดับชาวบ้าน การสร้างหลักเมืองมีส่วนสำคัญที่จะนำไปอธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ในทางโหราศาสตร์ได้ เช่น การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงตั้งเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนการสร้างพระบรมมหาราชวัง เพื่อเป็นสัญลักษณ์การตั้งเมืองใหม่ของราชวงศ์จักรี การเลือกเวลาสำหรับดวงเมืองของเสาหลักเมือง เพื่อที่ข้าศึกจะไม่สามารถทำลายพระนคร

⁷ท.กล้วยไม้ ณ อยุธยา, หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ประกายพรึก,2515)

⁸ชลธิรา สัตยวัฒน์นา “ใจบ้าน ใจเมือง และใจคน : ปัญหาการสืบสาวกำเนิดและเอกลักษณ์ไทย,” ในคนไทย(เดิม)ไม่ได้อยู่ที่นี้ (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2553).

⁹ Cook, Narridar, “The Identity in the Astrological Traditional” in National Identity and Its Defenders Thailand, 1938 – 1989. ed. Criang J. Reynolds. Chiang Mai: Silkworm Books, 1993.

แห่งใหม่ได้ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งหลักเมืองขึ้นมาใหม่ก็ เพื่อป้องกันอันตรายจากมหาอำนาจตะวันตก และดวงเมืองใหม่ของเสนาหลักเมือง กรุงเทพมหานคร (เสนาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่4) มีผลต่อการควบคุมดวงชะตาของประเทศไทย ตลอดจนเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 จนถึงเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519

ในงานศึกษาชื่อ “The Tale of Two City Pillars : Mongkut and Thai Astrology on the Eve of Modernization”¹⁰ เป็นการศึกษาความเชื่อทาง “โหราศาสตร์” ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดความคิดและการกระทำของคนในสังคมไทย โดยอธิบายถึงความคิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และกล่าวถึงการสร้างเสนาหลักเมืองกรุงเทพมหานครในรัชสมัยของพระองค์ว่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ทรงตระหนักถึงบทบาทของพระองค์ในฐานะผู้ดำรงความผาสุกของประเทศ ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเสนาหลักเมืองกรุงเทพมหานครขึ้นมาใหม่ เนื่องด้วยรัฐบาลสยามกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับการแสวงหาอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตก

3. ศึกษาหลักเมืองเกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องเสนาหลักเมืองที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทการเมือง

งานศึกษาชื่อ “การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสนาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325 – 2535”¹¹ โดยชี้ให้เห็นว่า การตั้งเสนาหลักเมืองสัมพันธ์อยู่กับสำนึกเรื่องอำนาจของชนชั้นนำไทยในช่วงเวลานั้นๆ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษรแสดงให้เห็นว่า คติความเชื่อ เรื่องเสนาหลักเมืองปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ในฐานะ “เทพารักษ์ประจำเมือง” ชนชั้นนำไทยนำเอาคติความเชื่อเรื่องเสนาหลักเมืองมาใช้ ในฐานะสัญลักษณ์ของอำนาจจากศูนย์กลางไปยังเมืองต่าง ๆ ด้วยการตั้งเสนาหลักเมืองขึ้นเฉพาะในเมืองใหม่ที่มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระมหากษัตริย์สามารถปกครองเมืองที่อยู่ในพระราชอาณาจักรได้อย่างเต็มที่

¹⁰ Cook, Narridar. “The Tale of Two City Pillars : Mongkut and Thai Astrology on the Eve of Modernization” in *Pattern Illusions Thai History and Thought in Memory of Richard B.Davis*, ed. Gehan Wijewardene and E.C.Chapman, 2nd edition. Canberra: The Australia National University, 1993.

¹¹ พรพรรณ เกิดผล, “การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสนาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542).

ส่งผลให้การดำเนินการตั้งเสาหลักเมืองขึ้นในเมืองต่าง ๆ ชะลอตัวลง อย่างไรก็ตาม คติความเชื่อเรื่องหลักเมืองยังคงดำรงอยู่ และนำมาปรับใช้ในการแสดงถึงอำนาจจากส่วนกลางที่กระจายไปอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ด้วยการยอมรับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในเมืองต่าง ๆ ในฐานะหลักเมือง แนวคิดการตั้งหลักเมืองได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในฐานะ**ตัวแทนอำนาจจากส่วนกลาง** พบได้จากในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม หลังจากนั้นการตั้งหลักเมืองก็ได้รับการปฏิบัติอยู่มาตราบเท่าปัจจุบันเมื่อมีการประกาศให้ตั้งหลักเมืองทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2535¹²

จะเห็นได้ว่า แม้มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับหลักเมืองโดยสามารถแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆดังกล่าวมาแล้ว แต่ยังเป็นการศึกษาหลักเมืองที่มุ่งทำความเข้าใจด้าน**คติความเชื่อและความหมาย** เป็นประเด็นสำคัญ ในบางกลุ่มเป็นการศึกษาในเชิงเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งทางด้านรูปแบบและประวัติความเป็นมาของหลักเมืองจากสถานที่ต่างๆ และแม้จะมีการศึกษาในเชิงลึกมาบ้างแล้ว แต่ก็เป็นการศึกษาที่เน้นในทางประวัติศาสตร์ สังคม การเมืองและมานุษยวิทยา ฯลฯ โดยไม่พบการศึกษาเชิงลึกด้านที่มาและความหมายทาง **“คติและแนวคิด”** ที่นำไปสู่การอธิบายถึง **“พัฒนาการ”** ทางด้าน **“รูปแบบหลักเมือง”** ซึ่งปรากฏขึ้นจากหลักฐานอันเป็นรูปธรรมจากงาน **“ศิลปะและสถาปัตยกรรม”** ได้กระจ่าง และยังสามารถให้ความหมายของหลักเมืองได้เป็นอย่างดี

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมา วิทยานิพนธ์นี้ต้องการที่จะตอบคำถามเรื่องที่มาและมูลเหตุของการสร้างหลักเมือง ตลอดจนคติความเชื่อและนัยยะที่แฝงอยู่ทั้งในด้านการกำหนด “ภูมิสถาน” สำหรับการตั้งหลักเมือง การกำหนด “รูปแบบและความหมาย” ของศาลและเสาหลักเมือง รวมถึงการสรรค์สร้างรูปบุคคลมาเป็นองค์ประกอบหนึ่งของหลักเมือง โดยเป็นผลให้หน้าที่ของหลักเมืองซึ่งมาจาก**ตัวหมุดหมายที่บ่งบอกสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญของเมือง** เพิ่มบทบาทมาเป็น**ที่สถิตของเทวา อารักษ์** ฯลฯ ที่คอยคุ้มครองให้ผู้คนในเมืองนั้นอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข แคล้วคลาดปลอดภัย

อย่างไรก็ดีเนื่องจากหลักเมืองที่ปรากฏมีจำนวนมากทั้งในระดับจังหวัด ระดับอำเภอ วิทยานิพนธ์นี้จึงใช้วิธีการศึกษาจากหลักเมืองที่มีความสำคัญในระดับจังหวัดเป็นลำดับแรก โดยพิจารณาหลักเมืองที่มีความสำคัญในมิติทางประวัติศาสตร์และสังคมจากระดับจังหวัดและระดับ

¹²หนังสือกระทรวงมหาดไทย ที่มท 0201/ว1384 ลงวันที่ 18 มิถุนายน 2535 เรื่องการสร้างศาลหลักเมือง, อ้างถึงใน พรพรรณ เกิดผล, “การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2535” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542)

อำเภอของแต่ละช่วงสมัยเวลาที่ส่งผลถึงรูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมเป็นประเด็นสำคัญ โดยจะเริ่มศึกษาจากหลักเมืองกรุงเทพฯ เนื่องจากกรุงเทพฯ เป็นเมืองศูนย์กลางรัฐในปัจจุบันมา มากกว่า 200 ปี ย่อมมีความสำคัญในการเชื่อมโยง และส่งต่อแนวคิดหลักเมืองไปสู่เมืองต่างๆ อีกทั้งยังมีหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สามารถสืบค้นและอ้างอิงได้อย่างชัดเจน ทำให้สามารถศึกษาและตรวจสอบหลักฐานต่างๆ ทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปะและสถาปัตยกรรม เพื่อนำมา วิเคราะห์และสรุปผล โดยสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเด็นดังนี้

1. ที่ตั้งและภูมิสถาน
2. หอหรือศาลหลักเมือง
3. เสาหลักเมือง
4. พระหลักเมือง

การแบ่งประเด็นดังกล่าว สามารถอธิบายถึงการเชื่อมโยงระหว่างหลักเมืองกับบริบททางสังคมในแต่ละช่วงเวลาของแต่ละภูมิภาค ซึ่งในปัจจุบันการส่งต่อคติความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของหลักเมืองกรุงเทพฯ มีผลต่อการสร้างหลักเมืองขึ้นมาใหม่เป็นจำนวนมาก และยังมี ความหลากหลายทางด้านภูมิสถาน รูปแบบศิลปกรรม สถาปัตยกรรมและประติมานวิทยา ประเด็นดังกล่าวเป็นสิ่งที่วิทยานิพนธ์นี้ต้องการศึกษาเพื่อขยายองค์ความรู้ให้ครอบคลุมถึงผลของ คติความเชื่อที่มี **พลวัต** ทางด้าน “ความหมาย” ต่อแนวคิดที่แสดงออกมาทางรูปแบบทางศิลปะ และสถาปัตยกรรม ตลอดจนภูมิสถานในการสร้างหลักเมือง

จากการศึกษาและสำรวจกลุ่มหลักเมืองที่ปรากฏมาเบื้องต้น ทำให้วิทยานิพนธ์นี้ สามารถจัดกลุ่มหลักเมืองโดยใช้เกณฑ์ทางด้านรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรม ร่วมกับคติและ แนวคิดหลักเมืองเพื่อมาใช้ประกอบการศึกษาร่วมกันโดยสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 หลักเมืองที่ “รับ” คติ แนวคิด รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมมาจาก หลักเมืองกรุงเทพฯ โดยพัฒนาภายใต้ช่วงเวลาการสร้างหลักเมืองของแต่ละเมือง

กลุ่มที่ 2 หลักเมืองที่รับคติ แนวคิดจากหลักเมืองกรุงเทพฯ โดย “ผสมผสาน” คติ ความเชื่อ ที่มาจากรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์แสดงความเป็นเมืองของตน

กลุ่มที่ 3 หลักเมืองที่รับเฉพาะ “แนวคิด” จากหลักเมืองกรุงเทพฯ แล้ว “พัฒนา” ไป ตามคติ ความเชื่อ ที่มาจากรูปแบบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมของแต่ละเมือง

จากผลของการศึกษาและสำรวจเบื้องต้นนี้ จะใช้เป็นฐานข้อมูลสำคัญในการศึกษา “หลักเมือง” ในวิทยานิพนธ์นี้ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาคติความเชื่อที่ส่งผลต่อ “พัฒนาการแนวคิดการสร้างหลักเมือง” ในสังคมไทย
2. เพื่อศึกษาพัฒนาการด้านคติความเชื่อของหลักเมืองกรุงเทพฯ ในฐานะเมืองศูนย์กลางการปกครองและส่งอิทธิพลต่อการสร้างหลักเมืองในเมืองต่างๆ
3. เพื่อศึกษารูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมของหลักเมืองที่ปรากฏตามเมืองและตามภูมิภาคต่างๆ โดยศึกษาในด้าน ภูมิสถานหลักเมือง ศาลหลักเมือง เสาหลักเมือง และพระหลักเมือง

3. สมมติฐานของการศึกษา

1. คติความเชื่อดั้งเดิมเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง(ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้)และคติความเชื่อทางด้านศาสนา(นอกภูมิภาคฯ) คือ “พราหมณ์ – ฮินดู”และ“พุทธ” ส่งผลต่อพัฒนาการแนวคิดในการเลือกภูมิสถานและการสร้างหลักเมือง
2. หลักเมืองรัตนโกสินทร์ ถูกสร้างขึ้นเมื่อมีการตั้งเมืองใหม่ รัฐใหม่ภายใต้ราชวงศ์ใหม่ โดยใช้หลักเมืองที่สร้างขึ้นนั้นเป็นหลักชัย และเป็นหมุดหมายแรกในการสถาปนาศูนย์กลางเมืองของราชอาณาจักรแห่งใหม่ สถานที่ตั้งและรูปแบบของเสาหลักเมืองจึงสะท้อนหน้าที่ในฐานะที่เป็นหลักชัยและแกนเมืองใหม่¹³
3. หลักเมืองรัตนโกสินทร์ที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 แม้จะอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดเดิมเรื่องการปกป้องคุ้มครองเมืองกรุงเทพฯแต่ได้เพิ่มหน้าที่เป็นหลักเมืองศูนย์กลางรัฐและปกป้องคุ้มครองพระราชอาณาเขตด้วยโดยสะท้อนในพระราชพิธี ตลอดจนจิตรศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองที่มีความหมายศูนย์กลางจักรวาลอย่างเป็นรูปธรรม

¹³ สวรรค์ ตั้งตรงสิทธิ์กุล, “การสร้าง หลักชัย แกนเมือง เมื่อแรกสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา,” ศิลปวัฒนธรรม 36, 6 (เมษายน 2558): 102-119.

4. หลักเมืองที่ปรากฏในภูมิภาคและตามเมืองต่างๆในช่วงเวลาของ “สยามประเทศ”¹⁴ จนมาถึงปัจจุบัน มีการรับส่ง-เชื่อมโยงแนวคิดและรูปแบบศิลปะจากหลักเมืองกรุงเทพฯ โดยผสมผสานคติความเชื่อและรูปแบบศิลปะในภูมิภาคของตนเองผ่านรูปแบบของภูมิสถานหลักเมือง ศาลหลักเมือง เสาหลักเมือง และประติมากรรมรูปบุคคล (พระหลักเมืองหรือเทวดาประจำเมือง)

4. ขอบเขตของการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้ มีขอบเขตในการศึกษาแนวคิดและพัฒนาการรูปแบบทางศิลปะและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนภูมิสถานของแต่ละช่วงเวลา โดยใช้รูปแบบและลักษณะของหลักเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 และ 4) เป็นจุดเริ่มต้นการศึกษา เพื่อสืบสาวและค้นหาความเชื่อมโยงของกระบวนการทางด้านคติและแนวคิดในการสร้างหลักเมือง นอกจากนี้ จะทำการศึกษาย้อนขึ้นไปจากหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อให้ทราบถึงที่มาของคติความเชื่อในอดีต รวมถึงประติมานวิทยาอันส่งผลถึงรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมของหลักเมืองที่ถูกสร้างขึ้นตามเมืองและภูมิภาคต่างๆทั้งในอดีตและเวลาต่อมาในปัจจุบัน

ในด้านขอบเขตของพื้นที่ จะเน้นการศึกษาหลักเมืองที่ปรากฏในประเทศไทยเป็นหลัก และมีการศึกษาหลักเมืองที่ปรากฏในประเทศข้างเคียงมาเสริมประเด็นในการวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อเชื่อมโยงแนวคิดหลักเมืองที่มีความสัมพันธ์ร่วมกันในภูมิภาค

5. ขั้นตอนของการวิจัย

1. ศึกษาข้อมูลภาคเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักเมืองทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง อาทิตำรา จดหมายเหตุ หมายรับสั่ง พระราชพงศาวดาร เป็นต้น
2. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบศิลปกรรมของหลักเมืองที่ปรากฏ และเคยมีมา รวมทั้งที่มีผู้เสนอไว้ก่อนหน้านี้

¹⁴ สยามประเทศในที่นี้คือช่วงเวลาตั้งแต่การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ฯ มาถึงการเปลี่ยนแปลงชื่อจาก “สยาม” มาเป็นประเทศไทย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ “สยาม” มีขนาดพื้นที่และเขตแดนที่ไม่เท่ากัน

3. สำรวจ บันทึกภาพ และเก็บข้อมูลภาคสนามจากรูปแบบศิลปกรรมในเมืองต่างๆ
4. รวบรวมและบริหารจัดการข้อมูล และเข้าสู่กระบวนการวิจัย วิเคราะห์ สรุปผล
5. นำเสนอผลการศึกษาเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์

6. วิธีการศึกษาวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลเอกสารงานวิชาการและทบทวนวรรณกรรมที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับหลักเมือง
2. วิเคราะห์เอกสารและงานวิชาการที่ผ่านมาและจัดลำดับความสำคัญ เพื่อตรวจสอบประเด็นที่เคยมีผู้เสนอไว้และประเด็นใหม่ที่พบ
3. สำรวจและเก็บข้อมูลจากภาคสนาม โดยมุ่งการสำรวจหลักเมืองที่มีความสำคัญต่อคติ แนวคิดทางสังคมและศิลปวัฒนธรรม
4. นำข้อมูลทั้งหมดจากเอกสาร งานวิชาการและข้อมูลสำรวจภาคสนาม มาวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆเพื่อไปสู่ข้อสรุปจากการศึกษา

7. นิยามศัพท์เฉพาะ

วิทยานิพนธ์นี้ จะให้คำนิยามที่เกี่ยวกับหลักเมือง ดังนี้

1. “หมุดหมาย” หมายถึง สิ่งหนึ่งใดที่ถูกฝังหรือปักลงพื้นดิน อาจมีบางส่วนของหมุดหมายนั้นปรากฏขึ้นมาจากพื้นดิน โดยมีนัยยะในการบ่งบอกตำแหน่งหรือพิภพที่ตั้ง เพื่อแสดงบริเวณพื้นที่ความสำคัญนั้น
2. “เสาหลักเมือง” หมายถึง หมุดหมายของเมืองที่ตั้งขึ้นพื้นผิวดินเพื่อให้เห็นเด่นชัดเป็นวัตถุที่มีลักษณะเป็นแท่งหรือเป็นแผ่นมีความคงทน อาทิ เสาไม้(เนื้อแข็ง) หลักหิน ใบเสมา แท่งโลหะ ฯลฯ
3. “พระหลักเมือง” หมายถึง บุคลาธิษฐาน (อาทิ จิตรกรรมหรือประติมากรรมบุคคล ฯลฯ) ที่เปรียบได้กับเทวดาประจำเมือง
4. “ศาลหลักเมือง” หมายถึง สิ่งปลูกสร้างแสดงขอบเขตพื้นที่ตั้งของหมุดหมาย มีหลังคาคลุม

5. “ภูมิสถานหลักเมือง” หมายถึง ที่ตั้ง หรือพิกัดของอาณาบริเวณเขตพื้นที่โดยรวมของหลักเมือง ซึ่งมักมีศาลหลักเมืองอยู่ตรงกลางอาณาบริเวณของพื้นที่นั้น โดยมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับองค์ประกอบสำคัญของเมือง

“หลักเมือง” จึงมีความหมายถึง **หมุดหมายแสดงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง** อันมีองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ **ภูมิสถาน(ที่ตั้ง) ศาลหรือหอ(อาคารหรือตัวเรือน)และเสา** รวมถึงประติมากรรมและจิตรกรรมฯลฯที่ใช้เป็นองค์ประกอบในการตกแต่งเพื่อสื่อความหมายถึงหลักเมืองนั้น

8. ข้อตกลงเบื้องต้น

1. “หลักเมือง” เป็นคำที่ให้ความหมายเป็นกลาง อันมีนัยยะถึงสิ่งปลูกสร้างประจำเมือง บนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อาจมีกายภาพที่ต่างกันในแต่ละช่วงเวลา และอาจมีชื่อเรียกจำเพาะที่ต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค เช่น ศาลหลักเมือง หอหลักเมือง หออินทขีล ฯลฯ

2. “หลักเมือง” ในงานศึกษานี้ ให้ความสำคัญที่**ภูมิสถานศาล และเสา** เป็นประเด็นหลัก เนื่องจากเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางคติและแนวคิดของหลักเมืองได้เป็นอย่างดี

3. “หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์” และ“หลักเมืองกรุงเทพฯ” หมายถึงสิ่งเดียวกัน หากแต่การใช้ชื่อดังกล่าว จะอิงตามหลักฐานที่ปรากฏชื่อในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

4. เส้นเขตแดนในปัจจุบันไม่ถือเป็นขอบเขตสำคัญของพื้นที่ศึกษา เนื่องจากการศึกษา“หลักเมือง”จะเป็นไปตามเขตพื้นที่ทางวัฒนธรรมซึ่งไม่มีเขตแดนที่ชัดเจน

9. ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทราบถึงเหตุแห่งการสร้างหลักเมือง มาสู่พัฒนาการแนวคิดการสร้างหลักเมืองในปัจจุบัน

2. ทราบถึงสภาพสังคม การเมือง ฯลฯ ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตด้านหลักเมืองทั้งด้านคติแนวคิดและรูปแบบศิลปะ

3. เป็นแนวทางองค์ความรู้ด้านหลักเมืองแก่ผู้ที่สนใจศึกษาด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ และสถาปัตยกรรม ฯลฯ
4. เป็นแนวทางไปสู่การสร้างแนวคิดการออกแบบและการสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมือง
5. สร้างความเข้าใจและขยายฐานองค์ความรู้เรื่องหลักเมืองไปสู่สาธารณะ

บทที่ 2

แนวคิดหลักเมือง : นิยาม คติ ความหมาย

1. นิยาม ความหมาย และความสำคัญของหลักเมือง

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้นิยาม ความหมาย“หลักเมือง” ว่า “เสาที่ยกตั้งขึ้นเพื่อแสดงว่าจะสร้างเมืองที่ตรงนั้นอย่างแน่นอน”¹⁵ ความหมายดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงภาพลักษณ์ ความสำคัญของหลักเมืองที่มีรูปร่างเป็นแท่งเสา และมีการกำหนดพิภคหรือสถานที่ตั้งให้อยู่บนสถานที่สำคัญของเมืองนั้นอย่างชัดเจน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะและรูปแบบของหมุดหมายเมืองที่ถูกแสดงออกมาในลักษณะเดียวกับความหมายของ“เสาเอก” หรือ“เสาหลัก”ของเมือง โดยมีสัญลักษณ์ (Signs) ให้เป็นหมุดหมายแรกในการสร้างเมือง เพื่อให้เป็น “เสาต้นแรกในการก่อร่าง สร้างเมือง”นั้นอีกทั้งมีการกำหนดให้บริเวณที่ตั้งเสาหลักเมืองเป็นบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีการฝังและหรือปักวัตถุหนึ่งใดเพื่อบ่งบอกความหมาย(Meaning) แสดงความสำคัญของตำแหน่ง พิกัดและอาณาบริเวณของพื้นที่นั้น

ในความหมายอันเป็นรูปธรรมที่ผ่านมา หลักเมืองจึงเป็น“หมุดหมาย”ที่สร้างมาจากวัสดุ ที่มาจากธรรมชาติ ดังเช่น หิน ไม้ ฯลฯ โดยถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้มีรูปทรงแตกต่างกันไปตามคติ ความเชื่อหรือธรรมเนียมในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นวัตถุที่มีความแข็งแรงหาได้ไม่ยากนักในบริเวณเมืองนั้น อาทิ ก้อนหิน(ที่มีลักษณะมนกลมตามธรรมชาติ) แผ่นหิน เสาหิน เสาไม้ และบางแห่งก็ได้พัฒนาในรูปของแท่งโลหะ¹⁶ ฯลฯ เพื่อฝังใต้ดินหรือปักให้โผล่พ้นเหนือดินให้เป็นที่ประจักษ์ โดยนำสิ่งที่แสดงถึงภาพลักษณ์ต่างๆที่เป็นมงคลและมีคุณค่า อาทิ อัญมณี เหริยญตรา รวมถึงใบและดอกไม้มงคล ฯลฯ ฝังกลบลงไปใต้ดินระหว่างการประกอบพิธีกรรมนั้นด้วยในบางพื้นที่ก็ใช้วิธีการกำหนดและคัดเลือกต้นไม้ใหญ่ยืนต้นที่มีความแข็งแรงตั้งตรงมาสู่การเรียกไม้ที่เป็นมงคลนั้นว่า“ไม้เสื่อเมือง”หรือ “ไม้ศรีเมือง”¹⁷ ฯลฯ

¹⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), 1272.

¹⁶ ชลธิรา สัตยวัฒน์นา, ต้า แถน กำเนิดรัฐไทย (กรุงเทพฯ: ทางอีสาน, 2561), 305-306.

¹⁷ พระยาประชาภิจักรจักร์, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), 269.

ในวัฒนธรรมระดับท้องถิ่นจะพบการสร้าง“หลักบ้าน”“ใจบ้าน” หรือ “ป้อมบ้าน” ฯลฯ ไว้เป็นสัญลักษณ์ให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน เพื่อไว้ป้องกันภัยอันตรายและคุ้มครองผู้คนในท้องถิ่นเมื่อถึงเทศกาลงานบุญต่างๆจะมีการประกอบพิธีกรรมในบริเวณนี้โดยให้ความสำคัญถึง **สถานที่ตั้งและวัตถุ**ซึ่งเป็นหมุดหมายหลักของสถานที่ หมุดหมายดังกล่าวนี้ยังสามารถพบหลักฐานที่เป็นผลึกทางวัฒนธรรมในกลุ่มน้ำต่างๆตามพื้นที่ในเขตภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งรวมถึงอาณาบริเวณพื้นที่ของประเทศที่ติดกันด้วย โดยมีการเรียกชื่อหมุดหมายดังกล่าวนี้แตกต่างกันออกไป อาทิ “หลักเมือง” “ใจเมือง” “ศรีเมือง” “สะดือเมือง” ฯลฯ ชื่อเรียกต่างๆของหมุดหมายเมืองเหล่านี้ล้วนแสดงความหมายถึงสิ่งซึ่งเป็นหัวใจของเมืองที่มีความเป็นมงคล และตั้งอยู่กึ่งกลางชัยภูมิที่เป็นพื้นที่สำคัญของเมือง

การปักหมุดหมายเพื่อกำหนดพื้นที่สำคัญของเมือง และใช้เป็นสัญลักษณ์ของหลักเมืองภายใต้ชื่อเรียกต่างๆกัน จึงเปรียบได้กับวัฒนธรรมร่วมของผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าด้วยเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการยืนยันถึงความเป็นชุมชนตั้งแต่ระดับ “บ้าน” ไปจนถึงระดับ “เมือง” ทั้งนี้บริเวณพื้นที่ดังกล่าวอาจเป็นพื้นที่ตามธรรมชาติที่ยังไร้ผู้คน ต่อมามีการปักหมุดหมายพร้อมกับการตั้งชุมชน หรืออาจมีการปักหมุดหมายภายหลังจากมีสภาพความเป็นชุมชนหรือเมืองมาก่อนแล้วก็ได้¹⁸ ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่มีการประกาศพื้นที่สำคัญนี้ผ่านพิธีกรรมโดยเจ้าเมืองหรือผู้มีอำนาจปกครองเมืองเพื่อให้หมุดหมายดังกล่าวเป็นหลักของบ้านเมืองสืบไป

แนวคิดการฝังหรือปักหมุดหมายเพื่อให้เป็นหลักของเมืองที่ปรากฏในรูปแบบของ “แท่งเสา” สามารถพบหลักฐานอย่างเป็นรูปธรรมหลายแห่ง โดยพบว่า “แท่งเสา” เหล่านี้ยังคงมีหน้าที่การใช้งาน(Function)อยู่หลายเมือง¹⁹ ในบริเวณพื้นที่เขตภาคเหนือ และตอนบนบางส่วนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รวมถึงพื้นที่ในเขตสิบสองปันนา พื้นที่ในเขตรัฐฉานและอาณาบริเวณในพื้นที่ใกล้เคียง ฯลฯ อาทิ เสาหลักเมือง **เมืองเจ้ล้าน**²⁰(ภาพที่ 1) ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณร่องรอยของคูเมือง โดยมีการตั้งเสาหลักเมืองเป็นกลุ่มเสาจำนวน 5 ต้น และเสาหลักเมือง

¹⁸ สวรรค์ ตั้งตรงสิทธิกุลและคณะ **หลักบ้านหลักเมืองไทย-ลาวลุ่มน้ำโขง: กรณีศึกษาพื้นที่ศิลปวัฒนธรรมร่วมภูมิภาคของนครหลวงเวียงจันทน์และหนองคาย** .รายงานความก้าวหน้าโครงการทุนวิจัยจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม .2560.ผลจากการวิเคราะห์งานสำรวจภาคสนามหน้า 30-52

¹⁹ คือในระดับอำเภอไปจนถึงระดับจังหวัด

²⁰ เรณู วิชาศิลป์ (ปริวรรตและแปล). **พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่** (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม,2550), (15).

เมืองขอน²¹(ภาพที่ 2) ที่มีจารึกด้วยอักษรไทยใหญ่ ฯลฯ นอกจากนี้จากการสำรวจภาคสนามนอกเมืองเชียงตุง²²ก็ยังพบแนวคิดการตั้งเสา“**ใจบ้าน**”จำนวนสถานที่ละ 5 ต้นที่ “บ้านเดื่อล่อเหนือ” และที่ “ใจบ้านเดื่อล่อใต้” รวมถึงใจบ้านบางแห่งทางภาคเหนือของประเทศไทย ฯลฯ ตัวอย่างหลักเมืองเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงผลึกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดเชื่อมโยงต่อกันมาจนถึงปัจจุบันดังจะเห็นได้จากการพบ “หลักบ้าน” (ใจบ้าน) และ “หลักเมือง” (ใจเมือง) ซึ่งมีเป็นแบบเสาประธานเพียงเสาเดียว และแบบที่มีเสาประธานอยู่ตรงกลางโดยมีเสาบิวารตั้งล้อมอยู่อีกจำนวน 4 ต้น โดยพบในหลายแห่งตามภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ประเด็นดังกล่าว สมควรนำไปสู่การหาคำตอบเรื่องหมุดหมายหลักเมืองประเภทที่เป็น “เสา” เหล่านี้ว่ามีที่มาทางคติแนวคิดมาจากสิ่งใด เพราะอะไร และทำไมถึงต้องเป็นเช่นนั้น

ภาพที่ 1 หลักเมืองใจล้าน โดยภายในมีการตั้งเสา 5 ต้น
ที่มา : พื้นเมืองแสนหวิ ฉบับหอคำเมืองใหญ่ หน้า (15)

²¹เรณู วิชาศิลป์ (ปวีรรตและแปล), เรื่องเดียวกัน, (14).

²²โครงการการสำรวจภาคสนามเมืองเชียงตุง วันที่ 9-15 เมษายน 2560 โดยลงสำรวจที่บ้านเดื่อล่อวันที่ 11 เมษายน 2560

ภาพที่ 2 เสาหลักเมืองขอนแก่นจารึกด้วยอักษรไทใหญ่
ที่มา : พื้นเมืองแสนหวิ ฉบับหอคำเมืองใหญ่ หน้า(14)

2. ร่องรอยความเชื่อ ศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์มาสู่ความเป็นหลักเมือง

มนุษย์ใช้สิ่งต่างๆตามธรรมชาติ มาเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพื้นที่พิเศษ เช่น ภูเขาที่มีความสูงใหญ่ ก้อนหินที่มีรูปร่างแปลกและโดดเด่น ต้นไม้ใหญ่ จอมปลวก ฯลฯ และเชื่อว่าความพิเศษเหล่านี้ย่อมเป็นที่สถิตของอำนาจพิเศษต่างๆ ความเคารพ ศรัทธาในสิ่งซึ่งมีฐานะเป็นศูนย์กลางจากชุมชนมาสู่ความเป็นเมือง จึงเกิดจากความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอยู่ในเมืองและสามารถให้คุณหรือให้โทษกับผู้คนได้ ความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้มีร่องรอยมาจาก“ความเชื่อเดิม”ซึ่งมีอยู่ทั่วทุกแห่งในทุกภูมิภาครวมถึงภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีความเชื่อในการนับถือ“ผี” ในฐานะเทพ และเทวาอารักษ์หรือเทวดาประจำเมือง อาทิ “ด้า” “แถน” ฯลฯ²³ ซึ่งเป็นบุคลาธิษฐานมาจากผีตระกูล²⁴ หรือสัตว์ที่มีคุณสมบัติพิเศษในกลุ่มต่างๆ เช่น กบที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์สามารถอยู่ได้ทั้งบนบกและในน้ำ งูหรือนาคมีพิษและอำนาจลึกลับสามารถสื่อสารกับภรรณีและโลกบาดาล เสือที่แสดงถึงอำนาจและความสง่างาม นก

²³ชลธิรา สัตยาวัฒนา, *ด้า แถน กำเนิดรัฐไท* (กรุงเทพฯ: ทางอีสาน ,2561), 433-443 .อนึ่ง พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายแถน คือ เทวดา ฟ้า.

²⁴ประเสริฐ ณ นคร, *พจนานุกรม ไทยอาหม-ไทย* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร,2534), 244.

สามารถสื่อสารกับอำนาจบนฟ้า ฯลฯ โดยถูกนำไปสร้างสรรค์เป็นสัญลักษณ์(Sign) ผ่านรูปแบบ (Image) มาสู่ลวดลาย(Ornament) และรูปทรง(Form) เพื่อการใช้งาน(Function) อาทิ กลองที่ใช้ในงานพิธี(Ceremony) รวมถึงแท่งเสา(Totem)(ภาพที่3) ฯลฯ ซึ่งแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ประจำพื้นที่ของเมืองด้วย

ภาพที่ 3 แสดงพิธีกรรมบวงสรวงบูชาเสาดำทางตอนใต้ของประเทศจีน
ที่มา: ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ดำ แถน กำเนิดรัฐไท (กรุงเทพฯ: ทางอีสาน ,2561), 280

2.1 หลักประจำเมือง กับคติแนวคิด “ผี” ภายในภูมิภาค

แนวคิดที่มาจากคติ ที่มีความเชื่อ “ผี” โดยมีความสัมพันธ์กับหลักประจำเมือง มักเป็นที่อยู่ของวิญญาณที่มีความสำคัญและมีอำนาจมาก ในระดับบ้านและชุมชนจะมีการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ โดยการใช้สิ่งของตามธรรมชาติ เช่น หิน หรือ ไม้ ฯลฯ มาปักหรือตั้งไว้เพื่อบอกตำแหน่งของการประกอบพิธีกรรม เพื่อเซ่นสรวงบูชาตรงบริเวณพื้นที่สำคัญ ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนกลางของบ้านและชุมชน โดยปรากฏในบริเวณพื้นที่ที่ปักหมุดหมายไว้นั้นมีความ

ศักดิ์สิทธิ์ อาทิ การปักผังหมุดหมายด้วยหินในวัฒนธรรมหินตั้ง ซึ่งมักพบหลักฐานแรกเริ่มมาจากการระลึกถึงบุคคลหรือเหตุการณ์ที่มีความสำคัญในช่วงเวลานั้น²⁵

ในกลุ่มชนที่นับถือ “ผี” จึงมักปรากฏความเชื่อในเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมักเป็นบริเวณพื้นที่ยกสูงกว่าพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียง คือมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็น เนิน โคก เขียง เขา ยอดเขา โดยมักพบร่องรอยของการใช้ “หินตั้ง” คือ เส้าหิน หรือหลักหิน ปักเป็นเครื่องหมายกำหนดเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ในระบบพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับความตาย หรือชีวิตหลังความตาย เนื่องจากมักพบหินตั้งอยู่บนแหล่งฝังศพ ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผีบรรพบุรุษ และยังคงถือปฏิบัติกันจนถึงปัจจุบันในชนกลุ่มน้อย²⁶ ดังตัวอย่างเช่น “วงตีไก่” หรือ การปักหินตั้ง หรือเส้าไม้ในบริเวณที่ฝังศพของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ/เลอเวีอะ²⁷ ซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมหินตั้งในสมัยโบราณและน่าจะมีความสัมพันธ์กับหินตั้งทั้งที่พบบนยอดเขาและที่ลาดเชิงเขา²⁸ นอกจากนี้ กลุ่มเส้าดังกล่าว ยังน่าจะมีความสัมพันธ์กับ “เส้าสะกั้ง” ซึ่งเป็นเส้าไม้ที่ใช้ในพิธีบูชาญ²⁹ เหล่านี้ล้วนเป็นคติ ความเชื่อที่มีแนวคิดคล้ายคลึงกับการตั้งเส้าขึ้นมาหลักหนึ่งกลางลานดินของไทดำ³⁰ ซึ่งเป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่คงนับถือผีมาจนถึงปัจจุบันเช่นกันโดยเส้าดังกล่าวจะใช้เป็นหลักในการบูชาญด้วยสัตว์ซึ่งเป็นวัฒนธรรมก่อนการรับพุทธศาสนา

นอกจากคติและแนวคิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองที่มาจากกรุปบุคคล(ในจินตนาการ) และสัตว์ในกลุ่มต่างๆแล้ว ยังมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมาจากลักษณะทางธรรมชาติ

²⁵ สรุปความจากการบรรยายพิเศษในหัวข้อ **หินตั้งในอารยธรรมมนุษย์** .บรรยายโดย ดร. นันทนา ชุตินวงศ์.ณ ศูนย์สันสกฤต คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 3 มีนาคม 2561.

²⁶ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **หลักหิน - โบราณวัตถุในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย** (กรุงเทพฯ :มิตร 41,2560), 293-294.

²⁷ คือเส้าที่ปักบริเวณหลุมศพมี 2 ชนิดคือ **เส้านาม** เป็นเส้าที่ปักให้ศพ(ผู้ชาย)ที่เป็นหัวหน้าและผู้นำทางจิตวิญญาณโดยมีเขาควางประดับ และ **เส้ามะ-เบียง** ใช้ปักให้ศพที่ไม่ใช่หัวหน้า คือผู้ใหญ่และเด็ก

²⁸ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, “จากผีทูตนา - อัญญา สู่อัญญาเทพ ดอยผีสู่อัญญาเทพของลัวะ/เลอเวีอะ,” ในรวมบทความเสวนาเรื่องผี ในหลักฐานของคนเป็นและคนตาย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2558), 170-171.

²⁹ เรื่องเดียวกัน ,161-162.

³⁰ บุญยงค์ เกศเทศ, “ไทดำ”เมืองแกลง “ทรงดำ”ถิ่นสยาม(กรุงเทพฯ: อินทนิล, 2554), 143.

แวดล้อมของเมืองที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของผู้คน อาทิ ท้องฟ้า ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ลำธาร ฯลฯ³¹ โดยมักถูกยกให้เป็นส่วนหนึ่งของ**“ผีเมือง”**³² ที่ให้ความคุ้มครองผู้คนและช่วยควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของเมืองให้มีความสมดุล ชื่อเรียกที่มาจากความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองต่างๆ ในภูมิภาคเหล่านี้ น่าจะถูกหลอมรวมผ่านช่วงเวลาต่างๆ มาสู่ชื่อเรียกว่า **“(พระ)เสื่อเมือง”** หรือ**(พระ)เขื่อเมือง**³³ โดยเริ่มพบหลักฐานมาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 จากจารึกปุณฺณจิตขุนจวด(หลักที่45)³⁴ ซึ่งมีการระบุเสื่อเมืองดังนี้ **.....เสื่อใหญ่ เขาพุดาเขาผาดานผาแดง แม่พระศักดิ์พระสอเสื่อ.....**

จากชื่อเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองเหล่านี้ ทำให้อนุมานได้ว่าเป็นชื่อเรียกที่มีความหมายถึงองค์ประกอบของเมือง ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ(เช่น ภูเขา ต้นไม้ ฯลฯ) ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์เปรียบดัง **บรรพบุรุษของสถานที่(เมือง)นั้น** และยังหมายถึงบุคคลที่เป็นกลุ่ม**บรรพบุรุษของผู้นำชนชั้นปกครอง** เพื่อให้ช่วยคุ้มครองและปกป้องบ้านเมืองนั้นด้วย

ความเชื่อเรื่องการสร้างหมุดหมายให้มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นพื้นที่ที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยให้เป็นที่อยู่ของผีเมืองหรือเทวดาประจำเมือง พบได้จากกลุ่มคนมากมายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และปรากฏร่องรอยการเรียกชื่อ**“ผีประจำเมือง”**เหล่านี้ว่า **เสื่อเมือง อารักษ์เมือง** หรืออาจระบุเป็นระดับฐานันดรที่สูงศักดิ์ว่า **ขุน** หรือ **มเหศักดิ์** ฯลฯ ผีหรือเทวดาอารักษ์เหล่านี้มีทั้งพบที่ปรากฏเป็นรูปของบุคคล แท่งเสา สิ่งที่สามารถพบร่องรอย**แสดงถึงความเป็นหลักประจำเมือง** จึงเป็นหลักฐานวัตถุที่แสดงความเป็นหมุดหมายสำคัญ ซึ่งถูกฝังหรือปักลงไปบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองนั้น อาทิ ก้อนหิน แท่งเสาหรือใช้สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่มีความโดดเด่น และมีคุณค่าทางจิตใจกำหนดขึ้นมา เช่น ภูเขา ไม้ใหญ่ ฯลฯ หลักฐานที่พบร่องรอยแสดงนัยยะ หมุดหมายเมือง ยังสามารถพบได้จากพงศาวดารทางตอนเหนือของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

³¹ สัมภาษณ์ศาสตราจารย์พิเศษศรีศักร วัลลิโภดม วัฒนินธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ วันที่ 9 กรกฎาคม 2561.

³² คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นส่วนหนึ่งในองค์ประกอบทางธรรมชาติและอยู่ในบริเวณเขตพื้นที่ของเมือง ซึ่งต่างจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติทั่วไปที่อยู่ห่างจากเมืองออกไป ซึ่งมักถูกเรียกว่า **“ผีป่า ”**

³³ รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, **เสื่อเมืองทรงเมือง: จากผีบรรพบุรุษสู่เชษฐบิดร ในรวมบทความเสาวนาเรื่องผี ในหลักฐานของคนเป็นและคนตาย** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2558), 181-183. อนึ่ง พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย ราชบัณฑิตยสถาน ก็ให้ความหมาย**เสื่อเมือง** คือเทวดาที่รักษาบ้านเมืองผีเสื่อเมือง พระเสื่อเมืองพระเขื่อเมือง.

³⁴ เรื่องเดียวกัน , 182.

ตั้งแต่รัฐอัสสัมณฑลยูนนาน เรื่อยมาถึงเขตกว่างสีจ้วง กับพื้นที่ตอนเหนือของเมียนมาร์ ไทย ลาว และเวียดนาม โดยมีประเด็นที่น่าสนใจว่า ความสัมพันธ์ของผู้คนในภูมิภาคแถบนี้ มีคติการสร้าง หมุดหมายและเสาเมืองที่มีความสัมพันธ์กันในด้านกลุ่มภาษาตระกูลไท ซึ่งถือเป็นรากร่วม วัฒนธรรมเดียวกัน³⁵

ในเอกสารโบราณหรือตำนานเก่าจะพบการกำหนดหมุดหมายในระดับเมืองเป็นสิ่ง สำคัญที่ต้องกระทำก่อนการสร้างเมือง ดังเช่นตัวอย่างบางเนื้อความใน “พงศาวดารโยนก”³⁶ มีการ กล่าวถึงการสร้างเมืองต่างๆในแถบภาคเหนือของประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง โดยระบุถึง “ไม้โพธิ์เผือก” ซึ่งเป็นไม้มงคลที่มีความสัมพันธ์กับไม้มงคลทางพุทธศาสนา และตั้งอยู่ใกล้กับ พระมหาธาตุคู่ยอดสูงโดยตั้งอยู่ท่ามกลางหมู่ “ไม้ยาง” ซึ่งเป็นไม้มงคลดังปรากฏอยู่ในชื่อของเมือง นั้นว่า “หิริญนครเงินยาง” ทั้งนี้ในพงศาวดารดังกล่าวยังได้กล่าวถึงการตั้งหลักอินทขิล³⁷ (หลัก เมือง)³⁸ โดยให้ผังศิลาจารึกวัน เวลา ฤกษ์ยามในการสร้างพระนครอีกด้วย

เอกสารโบราณบางตอนใน “พงศาวดารล้านช้าง”³⁹ ในช่วงเนื้อความเรื่อง **พินชุนบรม ราช** ได้กล่าวถึงการสร้างเมืองเชียงดงเชียงทอง(หลวงพระบาง)ว่า มีฤกษ์สองตนมาตั้งหลักหมาย แผ่นดินเอาไว้ ด้วยการฝัง **หลักคำ** (ทองคำ) **หลักเงิน** **หลักไม้** และได้ **นำหลักหินมาปัก** เพื่อ **กำหนดพื้นที่**ที่จะให้เป็นปราสาทเจ้าแผ่นดินในอนาคตแม้ว่าในความหมายของ “ปราสาทเจ้า แผ่นดิน” ในพงศาวดารนี้แม้ว่าจะสามารถแปลความได้ทั้งความหมายถึงปราสาทของพระเจ้า แผ่นดินผู้สั่งให้สร้างเพื่อทรงประทับเอง หรือการสั่งให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับของเทวาอารักษ์ผู้

³⁵ ชลธิรา สัตยาควัฒนา, **คำ แถน กำเนิดรัฐไท** (กรุงเทพฯ: ทางอีสาน ,2561),361-362.

³⁶ พระยาประชาภิจักรจักร, **พงศาวดารโยนก** (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,2516), 229-231.

³⁷ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมาย อินทขิล คือ เสาหรือหลักหน้าประตู เมือง หลักเมือง เสาเขื่อน.

³⁸ แม้ว่าพงศาวดารโยนก จะกล่าวถึงเหตุการณ์ต่างๆในดินแดนเขตภาคเหนือในช่วง พุทธศตวรรษ ที่ 11-24 ซึ่งมีการเรียบเรียงและตีพิมพ์เป็นครั้งแรกใน **หนังสือชริฎญาณ พ.ศ. 2441** โดยมีการให้ความหมาย อินทขิลกำกับไว้ในวงเล็บว่าคือ “**หลักเมือง**” ด้วยเหตุนี้ “หลักเมือง” จึงควรจะเป็นคำที่ถูกกำกับเพื่อให้เกิดความ เข้าใจสำหรับคนในเมืองหลวง(กรุงเทพฯ) รวมถึงเมืองในเขตภาคกลางและตามหัวเมืองสำคัญ ซึ่งมีการใช้เรียก ครั้งแรกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ “หลักเมือง” จึงไม่ใช่สรรพนามทั่วไปของคนในเขตภูมิภาคล้านนาที่มีมาแต่เดิม แม้ว่าจะมีความหมายเดียวกันก็ตาม

³⁹ “นิทานเรื่องขุนบรมราช พงศาวดารล้านช้าง”, ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), 139.

คุ้มครองเมืองนั้นประทับก็ตาม ประเด็นสำคัญในที่นี้คือ การนำวัตถุดิบเป็นมงคลที่มีคุณค่าและมีความแข็งแรงคงทนฝังลงไปในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งเป็นคติ แนวคิดที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อตั้งใจให้วัตถุเหล่านี้คงอยู่ ณ พื้นที่ดังกล่าวตลอดไป

จะเห็นได้ว่าผีเมือง เทวดาเมือง จะมีความสัมพันธ์กับหมุดหมายที่แสดงความเป็นหลักของเมือง การสร้างหมุดหมายจึงมีแนวคิดเพื่อให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองนั้น โดยให้ความสำคัญ กับสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่แสดงถึงความแข็งแรง มั่นคง อาทิ ก้อนหิน ภูเขา ต้นไม้ใหญ่ ฯลฯ ซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์เมืองมาเป็นตัวกำหนด อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับ ฤกษ์ยามและทิศมงคล ตลอดจนสิ่งของในการประกอบพิธี อาทิ ดอก ผล หรือใบจากพันธุ์ไม้ในท้องถิ่นที่มีความหมายในทางฤทธาและเป็นมงคล ฯลฯ

นอกจากความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองโดยมีที่มาจากภายในภูมิภาคแล้ว ยังมี “ความศรัทธา” จาก ศาสนา ที่มาจากภายนอกภูมิภาค คือ “พราหมณ์-ฮินดู” และ “พุทธ” ซึ่งความเชื่อและศรัทธาเหล่านี้นอกจากจะมีความมุ่งหมายเพื่อให้ช่วยปกป้องรักษา และดูแลทุกข์สุขให้กับผู้คนในเมืองแล้ว ยังมีบทบาทหน้าที่เพื่อให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีนัยยะให้เป็น “พื้นที่ศูนย์กลางเมือง” อีกด้วย

2.2 หลักเมือง กับคติแนวคิดที่สัมพันธ์กับ“ศาสนา”

เมื่อผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอารยธรรมจากภายนอก คือ ศาสนา พราหมณ์-ฮินดู และพุทธ ก็ได้รับเอาวิถีคิดเกี่ยวกับการกำหนดอาณาบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับการประกอบพิธีกรรมตามหลักบัญญัติของศาสนาตามมาด้วย โดยมีทั้งรับมาใหม่และการปรับความเชื่อเดิม (ผีหรือเทวดารักษาผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ)ที่เคยมีมาแต่เดิมให้เข้ากับศาสนา ความเชื่อใหม่ที่เป็นวัฒนธรรมจากภายนอกภูมิภาค

นอกจากคำว่า หลักแล้ว ใน “พงศาวดารมอญพม่า”ยังปรากฏคำว่า “อินทจักรเมือง” หรือ “อินทจักรกลางเมือง” กล่าวถึงพระอินทร์ได้ลงมาสร้างเมืองหงสาวดีด้วยการกำหนดให้หลักทองคำเป็น “หลักกลางเมือง” เป็นจุดตั้งต้น โดยกล่าวถึงในพงศาวดารว่า

...ฝ่ายพระอินทร์ก็ให้พวกมอญเอาเสาทองคำนั้นไปฝังไว้ในข้างทิศใต้ ครั้น
ภายหลังประเทศที่ฝังเสาทองคำไว้นั้น พวกรามัญได้ก่อพระสถูปบรรจุพระเกศาคู่ไว้องค์

หนึ่ง เรียกว่าเจดีย์ได้ชัยชนะ ครั้งนั้นพระอินทรนครวัดก็ก็เริ่มการจะสร้างพระนคร ทรงจับเชือกประดับพลอยอันมีฐานประมาณเท่าผลมะยม ก็กระทำประเทศที่ได้เสาทองคำ ขึ้นมาที่หงส์ทองทั้งคู่เคยจับอยู่แต่ก่อนนั้น ให้เป็น**อินทจักรกลางเมือง** ของหงสาวดี...⁴⁰

จาก “พงศาวดารมอญพม่า” ดังกล่าว ชี้ให้เห็นความสำคัญของทิศมงคลคือ **ทิศใต้** และมี**พระอินทร์** ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างเมือง โดยให้**ฝั่งเสาทองคำ**เป็นลำดับแรก จากนั้นมีการก่อ**เจดีย์แห่งชัยชนะ**บรรจุ**พระเกศาธาตุ** โดยให้บริเวณนี้เป็นใจกลางเมืองของพระอินทร์

ใน “**พงศาวดารโยนก**” มีการกล่าวถึงหลักอินทขิล และมีพิธีกลบบาตรฝังนิมิตหลักเมือง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

...พระยาลาวเคียงสร้างเมืองหิรัญนครเงินยาง “...แล้วให้ตั้ง**หลักอินทขิลฝั่งศิลาจารึกวันเวลาฤกษ์ยามอันสร้างพระนครนั้น...**”⁴¹

...พระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่ “...แรกตั้ง**พิธีกลบบาตรฝังนิมิตหลักเมือง...**”⁴² ...เจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงใหม่ “...ตั้ง**พิธีกลบบาตร ฝังหลักเมือง ...**”⁴³

จากข้อความใน “**พงศาวดารโยนก**” ดังกล่าว พบพิธีการสร้างเมืองเชียงใหม่ โดยตั้ง**หลักอินทขิล**ที่ทำด้วยศิลาและได้ฝังศิลาจารึกลงในดินโดยคำนึงถึงฤกษ์ยามนั้นด้วย อย่างไรก็ตามก็ตีจากข้อความในพงศาวดาร อาจหมายถึงหลักอินทขิลกับหลักศิลาจารึกคือสิ่งเดียวกัน และอาจเป็นหลักเดียวกันหรือเป็นคนละหลักก็ได้ โดยพบว่าเมืองเชียงใหม่มีหลักอินทขิลจำนวนหลายหลัก โดยติดตั้งอยู่ที่แจ่งเมือง(มุมกำแพงเมือง) (ภาพที่ 4) และทุกประตูของเมืองเชียงใหม่⁴⁴ หมุดหินประจำจุดต่างๆของเมืองเหล่านี้สามารถชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และความหมายของหลักอินทขิล คือ หมุดที่ถูกฝังหรือปักเพื่อกำหนดขอบเขตของเมืองโดยมีการกำหนดเขตพื้นที่สำคัญนั้น(Enclosed Space) เพื่อแสดงความสำคัญของพื้นที่กลางเมือง ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความหมายและการทำงาน

⁴⁰ พงศาวดารมอญพม่า”, ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), 10.

⁴¹ พระยาประชากรจกรจักร์, **พงศาวดารโยนก** (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), 229-230.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 266-271.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 284.

⁴⁴ จากการสำรวจภาคสนามในปี พ.ศ. 2557

ในลักษณะเดียวกับ**หลักสีมา**ในทางพุทธศาสนา⁴⁵ โดยมีความแตกต่างกันที่วัตถุประสงค์ในการกำหนดขอบเขตของพื้นที่ที่ได้กำหนดไว้ กล่าวคือหลักสีมาเป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ของพุทธสถาน ในขณะที่**หลักอินทขิล**เป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ของ**“เมือง”** ซึ่งผังที่ประตูเมืองไปตามแนวกำแพงรอบเมือง(ภาพที่5)โดยมีหลักอินทขิลที่เป็นหมุดหินประธานตั้งบริเวณใจกลางเมือง นอกจากนี้ หลักหมุดหิน(อินทขิล)ยังมีการฝังอาถรรพ์ โดยพบการกำกับยันต์ที่มีความหลากหลาย อาทิ ยันต์โสฬสมหามงคล ยันต์เก้าดวง ยันต์ตรีนิสิงเห⁴⁶ ฯลฯ รวมถึงจารึกคาถาต่างๆ อาทิ**“หัวใจ อริยสังคี”**⁴⁷ ฯลฯ ลงไปในหลักอินทขิลเหล่านั้น โดยพบการระบุเนื้อความที่มีความหมายมงคลว่า**“อินทขิล โสติ มังคลัง”**⁴⁸

ภาพที่ 4 (ซ้าย) แสดงหลักอินทขิลปักฝังอยู่ที่ แจ่งเมืองเชียงใหม่ (ขวา) แสดงหลักอินทขิลผังที่ ประตูกำแพงไปตามแนวกำแพงเมืองเชียงใหม่

“อินทขิล” นอกจากจะมีความหมายถึงหมุดหมายในการกำหนดขอบเขตพื้นที่สำคัญของเมืองแล้ว ยังอาจมีความหมายสำคัญที่สุดในการกำหนดพิภัดหรือตำแหน่งของหมุดหมายกลางเมืองด้วย แม้ว่าในปัจจุบันยังไม่สามารถพบหลักฐานแสดงหลักหินที่เป็นอินทขิลอันแสดงถึง

⁴⁵ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, หลักหิน-ใบเสมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มิตร 41, 2561), 112-149.

⁴⁶ กรมศิลปากร, จารึกล้านนา ภาค 2 เล่ม 1: จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2551), 115-132.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน ,124.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน ,115.

หมุดหมายหลักหินกลางใจเมืองอย่างชัดเจนก็ตามเนื่องจากคติและแนวคิดในการสร้างเมือง นอกจากจะมีการกำหนดขอบเขตของเมืองแล้ว ย่อมมีความจำเป็นที่สุดในการกำหนดจุดที่เป็น ศูนย์กลางอันเป็นใจกลางของเมืองที่เต็มไปด้วยชีวิตและจิตวิญญาณของเมืองนั้นด้วย นอกจากนี้หลักอินทขิลที่อยู่กลางเมือง อาจมีรูปแบบและขนาดที่เหมือนหรือแตกต่างออกไปจากหลัก(หิน) อินทขิลรอบกำแพงเมืองก็เป็นได้ นอกจากนี้ยังพบความหมายอินทขิลหรือ“อินทขิล”ในภาษาบาลี (รัตนวรรค) คือ“หลัก”หรือ“เขต” ซึ่งมีความหมายถึง**ธรณีของพระราช**⁴⁹จึงทำให้เข้าใจได้ว่า อินทขิลมีความเชื่อมโยงมาจากชื่อของ“**พระอินทร์**”ในฐานะพระราชผู้มืบทบาทสำคัญในทาง พุทธศาสนาอีกด้วย

การปรากฏพิธี **กลปบาตร หรือกัลปบาต** ซึ่งเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งของ**พราหมณ์**ที่ได้รับจากอินเดียอันหมายถึงการแก้เสนียดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพิธีการตั้งเมืองใหม่⁵⁰และมุ่งหวังให้หลักเมืองนี้เป็น“**หลักชัย**” ซึ่งเป็นสถานที่**ชัยมงคล ๗ ประการ**⁵¹ ปรากฏในพงศาวดารโยนกพร้อมกับการฝังหมุดหมายที่เรียกว่า“หลักเมือง”ด้วยอย่างไรก็ดีแม้ว่าพงศาวดารโยนกจะกล่าวถึงการสร้างเมืองเชียงใหม่ ซึ่งตรงกับต้นพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ก็เป็นการเรียบเรียงและมีการตีพิมพ์ครั้งแรกใน“หนังสือชินญาณ”พ.ศ. 2441โดยพระยาประจักษ์จักรจักร ซึ่งเป็นเจ้านายในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีการรวบรวมตำนานเมืองและวัดต่างๆในล้านนาและนำมาเรียบเรียงขึ้นใหม่ การพบคำว่า “...ฝังนิมิตหลักเมือง...” จึงเป็นข้อสรุปได้ว่าพงศาวดารโยนกถูกเขียนขึ้นภายหลังจากยุคสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นใหม่อีกครั้งของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งตรงกับวาทกรรมในสมัยดังกล่าวว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ปรากฏในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เนื่องจากยังไม่พบเอกสารตำนานอื่นใดที่ใช้คำว่า“หลักเมือง”มาก่อนนี้

ใน“**พินบูรมราชาธิราช**” ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับตำนานการสร้างเมืองหลวงพระบางโดยสองฤๅษีพี่น้อง ซึ่งได้ระบุถึง **ไม้ปาริชาติ ๓ เมืองพระอินทร์ไว้ดังนี้**

ถัดนั้นเจ้าจิ้งเอาหลักแก้ว

เงินคำหลายสิ่ง

⁴⁹ พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปญโญ(แปลและเรียบเรียง), **ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกา สำหรับวินิจัยศึกษาบท** (กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, 2560), 474.

⁵⁰ ประพัฒน์ ตริณวงศ์, “พระราชพิธีมฤตยมกรรม,” **ศิลปากร** 24, 2 (พฤษภาคม 2523) : 40 -41 .

⁵¹ พระยาประจักษ์จักรจักร, **พงศาวดารโยนก** (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,2516), 266-271.

ฝั่งที่ก่อกษากไม้

เหมือนดั่งปาริชาติไม้

อันว่าบุปผาผาย

ทองหลางดอกบาน

เป็นมิ่งเมืองอินทร์ ที่พูน

ชูยามหอมเข้า⁵²

การปรากฏ **ไม้ปาริชาติ**และ**เมืองบนสวรรค์**ชั้นดาวดึงส์ของ**พระอินทร์** ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางความเชื่อศรัทธาพุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ภายในภูมิภาค จนเป็นความเชื่อที่มีเนื้อเดียวกันระหว่าง**อำนาจศักดิ์สิทธิ์**เดิมกับ**พระอินทร์**ในฐานะเทพองค์สำคัญทางพุทธศาสนา⁵³ โดยพบหลักฐานในส่วนของร้อยแก้ว **เล่าความเมือง:สำนวนเมืองหม่วย** ดังนี้

...**ปู่เจ้า** เขียว บาว แก้วง จัด บ้าน จัด เมือง ก็ ได้ หลาย
 ข้าว ทำ หลาย ปี แล้ว ลิ่น ชีพ เข้า กาบ คำ ลำ เงิน
 ไป สู **อิน** สู **ฟ้า** เสีย แล้ว เมือง บ้าน ไร่ เพี้ย “ถาว”...⁵⁴
 ..บ้าน เสีย เมือง เสีย เมือง ลด ลาย กาย ไร่ โกง ร่ม ไป ไหว้ ฟ้า
 ชี มา ไป ไหว้ **พุทธ** ถึง **เทียน**(แทน) ไป นิพพาน หลวง...⁵⁵

จากเนื้อความ“เล่าความเมือง:สำนวนเมืองหม่วย” จะพบว่ามีกรกล่าวถึงบุคคลผู้มีความสำคัญในท้องถิ่นคือ “ปู่เจ้า” ต่อมาได้เลื่อนสถานะเป็น พระอินทร์ที่อยู่บนฟ้า(สวรรค์)

⁵²พิฑูร มลิวัดย์)ปริวรรต(, **พินชุนบูรมราชธาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ชุนบรม ปีและศกไทยโบราณ** ,พิมพ์เพื่อเป็นเกียรติและแสดงความยินดีในมงคลวาระที่อาจารย์พิฑูร มลิวัดย์ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร 17 ธันวาคม2530 , 6-7.

⁵³อย่างไรก็ดี คติพระอินทร์ก็มีวิวัฒนาการมาจากศาสนาพราหมณ์ในสมัยอินเดียโบราณ โดยเป็นราชาแห่งเทพทั้งปวง)The King of Gods(ต่อมาได้มีการส่งต่อแนวคิดนี้ไปสู่ศาสนาอื่น ดังปรากฏตัวอย่างภาพสลักพระอินทร์ในทางพุทธศาสนาที่ถ้ำภาชา และในศาสนาเซนที่ถ้ำเอลโลรา ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงการตกตะกอนทางแนวคิดที่เกี่ยวกับพระอินทร์จากภายนอกภูมิภาค มาสู่การผสมผสานกับคติที่มีอยู่เดิมในภูมิภาคอย่างแนบเนียน โดยการยกให้พระอินทร์เป็นองค์เดียวกันกับเทพสูงสุดในพื้นที่ของภูมิภาคนี้

⁵⁴ยุกติ มุกดาวิจิตร,**ประวัติศาสตร์ไทดำ: รากเหง้าวัฒนธรรม-สังคมไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้** กรุงเทพฯ:สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย,2557,(119.

⁵⁵เรื่องเดียวกัน ,123.

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงการเดินทางไปไหว้ฟ้า⁵⁶ ไปไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทางพระพุทธศาสนาซึ่งรวมถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของภูมิภาคด้วยเช่นกัน

2.3 หลักเมือง กับคติแนวคิดแกนจักรวาลที่มีความสัมพันธ์ร่วมภูมิภาค

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบหลักฐานที่แสดงถึงจุดหมายอันเป็นศูนย์กลาง ของเมือง โดยอาจจะมีการวิวัฒนาการมาจากความเชื่อเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาสูงใหญ่ที่มีลักษณะเป็นจุดหมายตา(Landmarks) ให้ผู้คนในเมืองแลเห็นและสังเกตได้ง่าย พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาเหล่านี้มักพบเป็นที่สถิตหรือประดิษฐานของผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแนวคิดในภูมิภาค และเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นตัวแทนที่เคารพศรัทธาที่มีแนวคิดมาจากศาสนา

บันทึกเอกสารโบราณบางตอนของ “พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่”⁵⁷ คือ **พื้นเมืองอุ่งป่อง ฉบับร้อยแก้ว** กล่าวถึง “กำเนิดจักรวาล โลก และมนุษย์” โดย **เกิดบ้านเกิดเมือง เกิดดอยเสาเมืองหยั่งราก และขุนสาบ** ได้ลงมาสร้างโลก สร้างจักรวาลอยู่ท่าม “ดอยเสาเมือง” ฯลฯ เหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการเกิดบ้านเกิดเมือง โดยมี “ดอยเสาเมือง” ที่มีรากเสายังลึกลงพื้นดิน และมี “ขุนสาบ” เป็นผู้สร้างโลกซึ่งอาจเปรียบได้กับการเป็นผู้สร้างอาณาจักร สร้างเมือง และอาจมีฐานะเป็น “เทวดาเมือง”⁵⁸ “ผีเมือง” หรือ “เสื่อเมือง”⁵⁹ คติ เหล่านี้ยังสะท้อนให้เห็นถึง

⁵⁶ ในที่นี้อาจหมายถึง “แกน” ซึ่งเป็นบุคลาธิษฐานในท้องถิ่น หรืออาจหมายถึง “แกนหลวง)” พระอินทร์(ก็เป็นได้

⁵⁷ เรณู วิชาศิลป์)ปริวรรตและแปล, (**พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่**) เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม, 2550(, 31 .

⁵⁸ ถีชา เลหาศิรินาถ , **สิบสองพันนา : รั้วจาริต**) กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(, 32-33

⁵⁹ เสมอชัย พูลสุวรรณ , **รั้วฉาน)เมืองไต**) (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2560 ,(49-58.

ความเชื่อในบุญญาธิการของเจ้าฟ้าหรือผู้ปกครองบ้านเมือง ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์-ฤกษ์ยาม รวมถึงความเชื่อเรื่องผี(เทวดา)ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ และศรัทธาในพุทธศาสนา⁶⁰

นอกจากนี้พงศาวดาร “อาหม บุราณจิ” ได้กล่าวถึงการเกิดโลก⁶¹ โดยมีประเด็นที่มึใจความสำคัญ ดังนี้

ในครั้งแรกเริ่มโลกมีแต่ความว่างเปล่าและล้อมรอบไปด้วยน้ำ พระเจ้าได้สร้างเทพมีนามว่า “Khuntheukham”(ขุนเทือกคำ)ซึ่งเป็นเทพผู้สร้างสิ่งมีชีวิตเริ่มแรกของโลกโดยเริ่มจากการเกิดดอกบัวผุดที่สะดือของเทพ และเทพได้สร้าง **ปู เต่า นาค** โดยนาคได้ล้อมรอบเต่า แผ่พังพานเป็น 8 เคียวและกระจายออกไป 8 ทิศทาง จากนั้นได้สร้าง **ช้างเผือกมียาว** รวมถึงสร้าง **ภูเขาสีขาว**⁶² ให้ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ส่วนภูเขาทางทิศใต้ก็ได้ **ตั้งเสาดตรงตำแหน่งบนยอดภูเขา** เหล่านี้ (ซึ่งแสดงให้เห็นถึงขอบเขตของพื้นที่ที่ถูกล้อมรอบจากการเชื่อมโยงของเสาด) นอกจากนี้เทพยังได้สร้าง **คูของแมงมุมทองคำ** ซึ่งลอยอยู่บนท้องฟ้าและพ่นใยเพื่อถักทอเส้นใยเหล่านี้ให้เป็นตาข่ายทองคำ จึงก่อให้เกิดผืนแผ่นดินอุบัติโลกนับแต่นั้นมา

จากประเด็นเนื้อหาของ “อาหม บุราณจิ”⁶³ ทำให้ทราบถึงคติการสร้างโลก โดยมีการสร้าง **แท่งเสาด**(ภาพที่ 4) และกำหนดให้แท่งเสาดเหล่านั้นอยู่ตามจุดต่างๆรายล้อมเป็นอาณาบริเวณขอบเขตพื้นที่สำคัญ เพื่อให้เป็นหมุดหมายบนยอดเขาสูงใหญ่ที่มีหิมะปกคลุมทาง **ทิศเหนือ** ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีสภาพแวดล้อมเป็นสีขาว(ภาพที่ 6) สอดคล้องกับการเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญสูงสุด เปรียบดังพื้นที่ต่างภพซึ่งมักถูกสถาปนาให้เป็น **“สวรรค์”**หรือ **“ฟ้า”** ซึ่งเป็นเทพที่มีตำแหน่งสูงสุด คติดังกล่าวนี้

⁶⁰ เรณู วิชาศิลป์)ปริวรรตและแปล,(**พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่**) เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม,2550(, 20.

⁶¹Rai Sahib Golap Chandra Barua. (translated & edited), **Ahom-Buranji**(Guwahati : Spectrum,1985) , 1-2.

⁶² หากพิจารณาตามภูมิศาสตร์ของรัฐอัสสัมภูเขาต่างๆตามแนวเทือกเขาทางทิศเหนือล้วนมีสีขาวที่ปกคลุมด้วยหิมะตลอดทั้งปี

⁶³บันทึกในสมัยพระเจ้ารุทระ สิงห์)พ.ศ.2239-2257 (ดูเพิ่มเติมใน วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี , **ประวัติศาสตร์รัฐอัสสัม** ,เข้าถึงเมื่อ31 กรกฎาคม 2561, เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/ประวัติศาสตร์รัฐอัสสัม>

สอดคล้องกับคติและแนวคิดการสร้างสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “สวรรค์” กับ “โลกมนุษย์” โดยผ่านสัญลักษณ์ประติมากรรมลอยตัวที่เป็นแท่งเสามีส่วนปลายยอดเป็นเรื่องราวของสวรรค์ ซึ่งตั้งตรงบนหลังของสัตว์ตระกูลเต่า(Tortoise)⁶⁴คือโลกมนุษย์(ภาพที่ 7) เพื่อเชื่อมสองภาพให้เข้าหากันอย่างมีดุลยภาพ (Balance) ทั้งทางด้านคติ⁶⁵และองค์ประกอบทางรูปแบบศิลปะ

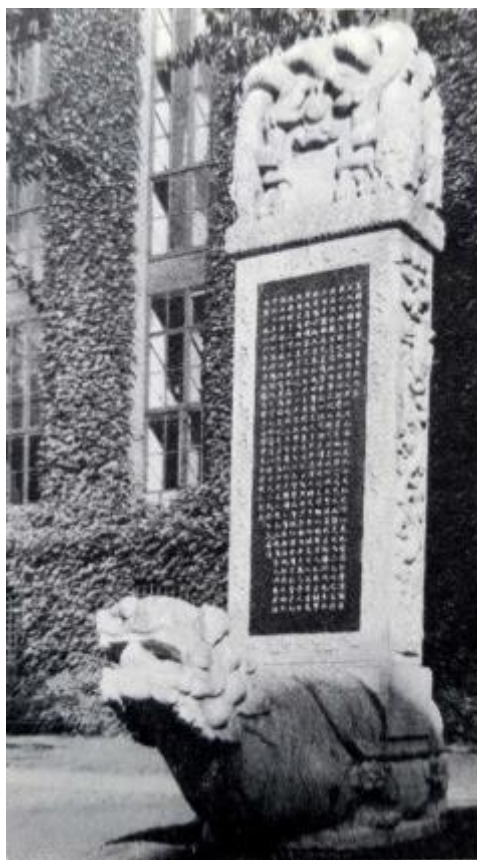
ภาพที่ 5 แสดงพิธีกรรมบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านแท่งเสาเพื่อเชื่อมเชื่อมโลกกับสวรรค์ ภายในวัดทางพุทธศาสนาของประเทศเนปาล

ที่มา :The Himalayas; A Journey to Nepal. ภาพค้นระหว่างหน้า 10-11.

⁶⁴ Anthony Christie. *Chinese mythology* (London : Paul Hamlyn, c 1968,1983), 55.

⁶⁴ คติดังกล่าวยังสัมพันธ์กับแนวคิด **หยิน-หยาง** ในคติจีน ซึ่งเน้นการสร้างความสมดุลในทุกสรรพสิ่ง เพื่อให้เกิดความปกติและสมบูรณ์

⁶⁵ บันทึกในสมัยพระเจ้ารุทระ (สิงห์)พ.ศ.2239-2257 (ดูเพิ่มเติมใน วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี , **ประวัติศาสตร์รัฐอัสสัม** ,เข้าถึงเมื่อ31 กรกฎาคม 2561, เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/ประวัติศาสตร์รัฐอัสสัม>

ภาพที่ 6 แสดงการกำเนิดจักรวาล โดยการเชื่อมกันระหว่างสวรรค์กับโลก
ที่มา :Chinese mythology หน้า 55

นอกจากนี้พงศาวดาร “อาหม บราณจี้” ยังได้กล่าวถึงการสร้างและกำหนดแห่งเสาต่างๆคือ **แห่งเสาบนยอดภูเขา**อื่นทาง**ทิศใต้** ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าทางทิศเหนือ โดยมีคนไทยอาหมในรัฐอัสสัมเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่เป็นชุมชนหรือเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 การที่ชาวไทยอาหมที่มีเชื้อสายในกลุ่มตระกูลไท ซึ่งมีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานในภูมิภาคที่ติดกับรัฐทางเหนือของอินเดีย จึงสอดคล้องกับคติพราหมณ์-ฮินดู ที่มีการนับถือภูเขาศักดิ์สิทธิ์มีชื่อว่า **“เขาไกรลาส”** ซึ่งอยู่ทาง**ทิศเหนือ**เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังเป็นแนวเทือกเขาที่มีลักษณะความสูงใหญ่และมีหิมะปกคลุมทอดยาวติดต่อเชื่อมถึงกันตลอดทั้งปี

หากพิจารณาสภาพทางภูมิศาสตร์ จะพบว่าบริเวณเทือกเขาทางทิศเหนืออันเป็นที่อยู่ของชาวไทยอาหมในรัฐอัสสัม กับ แนวเทือกเขาตอนเหนือของประเทศอินเดียและทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีนล้วนเป็นแนวเทือกเขาตามยาวเชื่อมถึงกันตามแนวทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก (ภาพที่ 8) ด้วยลักษณะทางกายภาพและสภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าว ชื่อของสถานที่(Place

Name)จึงเป็นการสะท้อนคติ ความเชื่อของผู้คนที่อยู่ร่วมกันในภูมิภาคแถบนี้ อันมีลักษณะผสมผสานกันเกิดลักษณะร่วมทาง “ภูมิวัฒนธรรม” ซึ่งปรากฏรายชื่อของสถานที่สำคัญเหล่านี้มีความสัมพันธ์ไปกับความเชื่อและความเคารพศรัทธาของแต่ละบ้านเมืองในบริเวณนั้นภูเขาหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นอกเมืองซึ่งมีความหมายถึงพื้นที่ต่างภพจึงน่าจะมีพัฒนาการทางแนวคิดที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในเมือง โดยมีการแยกหน้าที่การใช้งานในเชิงพื้นที่ชัดเจนและมีความเกี่ยวพันกันในทางความเชื่อ ศรัทธา ดังเช่นการปรับหน้าที่ของภูเขาพนมกุเลน⁶⁶ให้มาเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์บนพื้นที่ต่างภพที่อยู่นอกเมืองในช่วงสมัยหลังลงมาในลักษณะเดียวกับสมัยพระนคร(พุทธศตวรรษที่ 17-18) โดยให้นครวัดเป็นเขาพระสุเมรุที่มีหน้าที่เป็นศูนย์กลาง(แกน)จักรวาลของโลกมนุษย์ และให้ตั้งอยู่กลางเมือง ฯลฯ

ภาพที่ 7 แสดงแนวเทือกเขาของแคว้นอัสสัมที่เป็นแนวเดียวกับเทือกเขาหิมาลัย

ที่มา : ปรับปรุงภาพจาก Google Map

การตั้งเสาเพื่อเป็นหมุดหมายใช้ประกอบร่วมกับพิธีกรรม จึงมีความสำคัญเพื่อแสดงออกถึงความเคารพ ศรัทธาต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยพบการตั้งเสาในเขตพื้นที่ของเมือง เพื่อเชื่อมโยงสิ่งศักดิ์สิทธิ์บนยอดเขาที่อยู่ห่างไกลจากเมือง ซึ่งเปรียบเป็นพื้นที่สถิตของผีหรือเทพที่มีความสำคัญสูงสุด(ในทางความเชื่อ) ลงมาสู่เสาอารักษ์หรือเทพที่ตั้งในเมือง เพื่อให้คุ้มครองดูแล

⁶⁶ ตรงกับความหมายของเขาไกรลาสมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14-15

ผู้คนในเมือง อย่างไรก็ตามก็มีการพบหมุดหมายที่แสดงความสำคัญนอกเมือง และหมุดหมายที่ตั้งในพื้นที่สำคัญของเมือง โดยเป็นเทพที่มาจากบุคคลเดียวกันหรือต่างกันได้ ปัจจัยสำคัญหนึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อศรัทธาที่เข้มแข็งจากภายในและภายนอกภูมิภาค โดยผ่านการผสมผสานคติแนวคิดต่างๆร่วมกัน และได้พัฒนาคติแนวคิดมาเป็นลักษณะเฉพาะในแต่ละพื้นที่ (Localization)

2.3.1 หลักเมือง กับแนวคิดแกนจักรวาลที่พบในคติพราหมณ์-ฮินดู

หมุดหมายที่ให้ความสำคัญในการแสดงความเป็นศูนย์กลางจักรวาล มักสื่อความหมายถึงดุลยภาพจากธรรมชาติที่สัมพันธ์กับการก่อกำเนิดและความอุดมสมบูรณ์ในทุกสรรพสิ่งของโลก ปรากรากาวณ์เหล่านี้ มักพบได้ในคติ ความเชื่อจากพื้นฐานความคิดดั้งเดิมของมนุษย์ แล้วจึงพัฒนาในรายละเอียดของเรื่องราวให้สอดคล้องไปตามลักษณะธรรมชาติแวดล้อม จนเกิดเป็นลักษณะทางภูมิวัฒนธรรม(Cultural Landscape)ของตน โดยมีจุดเริ่มทางแนวคิดมาจากดุลยภาพที่ต้องมีอยู่คู่กันในสรรพสิ่ง อาทิ เพศชายกับเพศหญิง ความสว่างกับความมืด ผืนฟ้ากับแผ่นดิน⁶⁷ ฯลฯ เหล่านี้มักเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กันมาตั้งแต่ครั้งกำเนิดโลก ดังเช่นการให้ความหมายของดอกบัว ตามแนวคิดปรัชญาของฮินดูโบราณโดยมีประเด็นสำคัญดังนี้

...เมื่อดอกบัวกำเนิดขึ้น ดอกบัวก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมาบนผืนน้ำอันกว้างใหญ่แห่งจักรวาลนั้น กลีบดอกบัวสีทองนับพันเป็นประตูเชื่อมไปสู่ศูนย์กลางแห่งการกำเนิด ซึ่งเป็นบ่อเกิดสรรพสิ่งทั้งหลาย โดยพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกจากเปลือกหุ้มแห่งดอกบัวนั้น ...⁶⁸

...ผืนน้ำเปรียบได้กับกับภาวะความเป็นมารดาแห่งสตรีเพศ ดอกบัวจึงเป็นดั่งอวัยวะในการให้กำเนิดสิ่งต่างๆทั้งหลาย ดอกบัวแห่งจักรวาลนี้จึงเปรียบเหมือนภาวะขั้นสูงสุดของ(ผืน)โลก เป็นเทวีแห่งความชุ่มชื้นที่อุดมสมบูรณ์และเป็นเทวีผู้เป็นมารดาแห่งผืนพิภพนั่นเอง...⁶⁹

⁶⁷ Heinrich Zimmer (edited by Joseph Campbell), *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*, 2nd printing (New York: 1947), 126-128.

⁶⁸ Ibid., 128.

⁶⁹ Ibid., 90.

จากเนื้อหาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า **น้ำ** มีความหมายถึง มารดา(เพศแม่) โดยมี **ดอกบัว** ซึ่งถือกำเนิดมาจากพระพรหมเป็นผืนแผ่นดินแรกที่ทำให้กำเนิดสรรพสิ่งทั้งหลายใน **ผืนโลก** คติดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นพัฒนาการแนวคิดการเกิดโลกจากจักรวาลคือแผ่นน้ำ มาสู่การเกิดองค์ประกอบต่างๆของพีชประเภทบัวคือโลกซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือผืนของ“แผ่นดิน”โดยมีข้อสังเกตว่า บัวมีองค์ประกอบของโครงสร้างที่มีใบแผ่กว้างสามารถลอยอยู่บนผืนน้ำเปรียบดังผืนแผ่นดินแรกที่สัมพันธ์กับช่วงเวลาของการกำเนิดโลกในทางสัญลักษณ์ และมีพัฒนาการทางแนวคิดมาเป็นโลกที่สมบูรณ์ โดยมีทั้งผืนน้ำและแผ่นดินผ่านการให้กำเนิดสรรพสิ่งโดยเพศแม่คติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงผลึกทางแนวคิดในการยกย่องเพศแม่ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งในธรรมชาติตามลักษณะของเพศ ดังเช่นการเรียกเทวีแห่งสายน้ำและผืนดินว่าแม่คงคาและแม่ธรณีตามลำดับ

สัญลักษณ์ **ลิงค์** ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็มีจุดกำเนิดมาจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์นอกภพโดยการติดต่อเชื่อมโยงกันผ่านลำแสงที่ส่องลงมายังโลก⁷⁰ เพื่อให้กำเนิดสรรพสิ่ง (เป็นครั้งแรก)ปรากฏการณ์ดังกล่าว คือการสร้างสภาวะความสมดุลระหว่างโลกที่ไร้สรรพสิ่งที่มีแต่ความมืดและความหนาวเย็น กับพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสว่างและความอบอุ่นจากภายนอกโลก จนทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และก่อให้เกิดสรรพสิ่งต่างๆบนโลกในเวลาต่อมา และได้มีวิวัฒนาการทางแนวคิดไปสู่การสร้างสรรค์รูปทรงที่แสดงออกถึงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว ไปสู่รูปแบบของแท่งหินในแนวตั้งฉากกับพื้นโลกที่มีสัญลักษณ์ของอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างภพกับผืนดินบนโลกในความหมายของเพศแม่ จนเป็นผลให้เกิดดุลยภาพ มาสู่การกำเนิดสรรพสิ่งต่างๆในโลก สิ่งเหล่านี้ได้พัฒนามาสู่องค์ประกอบของ **รูปแบบทางศิลปะที่สมบูรณ์ผ่านแท่งลิงค์กับฐานโยนิ**ซึ่งมีความหมายถึงความสมดุลและความอุดมสมบูรณ์โดยมีที่มาจาก **เพศพ่อคือสวรรค์** กับ **เพศแม่คือโลก**⁷¹

แท่งหินตั้งที่เรียกว่า **“ลิงค์”** จึงมักถูกแทนความหมายถึง“พระศิวะ”(ภาพที่ 9) ซึ่งมักถูกตีความหมายถึงมหาเทพผู้มีพลังอำนาจสูงสุดตามคติพราหมณ์-ฮินดู ดังเช่นการตีความในทางประติมานวิทยาจากรูปตัวแทนของพระศิวะจากเหตุการณ์ในยุคคลื่นกับและกำลังจะขึ้นกับใหม่โดยเกิดแท่งลิงค์ขนาดใหญ่ห้อมล้อมด้วยเปลวเพลิงเรียกว่า **“ลิงโคทภวูรติ”**ซึ่งพบรูปพระศิวะประทับยืน และมีพระพรหมแปลงร่างเป็นหงส์ พระวิษณุแปลงร่างเป็นหมูป่าเรื่องราวใน“ลิงโคทภว

⁷⁰ Ibid., 128.

⁷¹ Ibid., 127.

มูรติ” เรื่องราวดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อ “ลึงค์” ซึ่งถูกสร้างสรรค้ให้ “พระคิวงะ” เป็นประธานของแท่งลึงค์ แท่งประติมากรรมดังกล่าวยังพบการตีความจากลึงค์หรือแท่งหิน ตั้งดังกล่าวว่าเป็นลึงค์ที่หมายถึงพระวิษณุซึ่งเป็นประติมากรรมที่พบในอินเดียได้⁷² ด้วยเช่นกัน(ภาพที่ 8)

นอกจากนี้ลึงค์ที่ปรากฏในรูปของพระวิษณุดังกล่าวอาจมีความสัมพันธ์กับตำนาน “**นรสิงหาวตาร**” ที่กล่าวถึงจอมอสูรได้ทำทนายเทวดาผู้มีพลังอำนาจให้ปรากฏตัวออกมาจากเสาด้านใดด้านหนึ่งในพระราชวัง และได้ใช้ดาบฟันเสานั้น ทันใดนั้น **พระวิษณุในรูปคนครึ่งสิงห์ก็ปรากฏออกมาจากเสาด**และปราบจอมอสูรนั้น⁷³ ตำนานดังกล่าวได้แสดงนัยยะโดยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ “เสาด” ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งของพระราชวังที่มีรูปลักษณ์และความหมายโดดเด่นที่สุดในความเป็น **แกนตามตั้ง** ขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม

ภาพที่ 8 **ลึงค์**ที่มีรูปแบบในช่วงเริ่มแรก ประมาณ 3000-2000 ปีก่อนคริสตกาล
ที่มา: Myths and Symbols in Indian Art and Civilization รายการภาพที่ 25

⁷² Ibid., 128-130.

⁷³ เอเดรียน สโนดกราส, **สัญลักษณ์แห่งพระสลุบ**, พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ: อัมรินทร์วิจิตรการ, 2541(, 207.

ภาพที่ 9 ลึงค ที่มีรูปบุคคลและถูกตีความอีกนัยหนึ่งว่าอาจเป็นพระวิษณุ
ที่มา: Myths and Symbols in Indian Art and Civilization รายการภาพที่ 30

หมุดหมายเมือง ซึ่งเปรียบเหมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญและมีความหมายในการเป็นเขตพื้นที่สำคัญตามหน้าที่การใช้งาน(Function) เพื่อให้เป็นหลักของเมือง สามารถพบจากความเชื่อ ศรัทธาที่ถูกเลือกให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีความโดดเด่นทางกายภาพ อาทิ หนองน้ำ เนินสูง ภูเขา ฯลฯ ให้อยู่บริเวณพื้นที่ของเมืองหรือกลางเมือง ดังเช่นการสร้าง“ปราสาทพนมบาเค็ง”ซึ่งสร้างโดยการปรับพื้นที่และสภาพแวดล้อมจากภูเขารวมชาติกลางเมืองให้เป็นเทวาลัย⁷⁴ ในราวพุทธศตวรรษที่15 เพื่อให้เป็น**เขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของมนุษย์โลก**⁷⁵ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ยังพบศิลาจารึก 3 หลักที่มีข้อความคล้ายคลึงกัน โดยกล่าวถึงกฎเกี่ยวกับศาสนสถาน 3 แห่ง จากลัทธิไวษณพนิกาย ไศวนิกาย และพุทธศาสนา⁷⁶ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงแนวคิดของชนชั้นปกครองที่ให้การยอมรับนิกายและศาสนาที่แตกต่างกัน ในเวลาต่อมาพบการสร้างศาสนสถานบนพื้นราบมากขึ้นกว่าการสร้างศาสนสถานบนภูเขา เมื่อแรกสร้างถูกตั้ง

⁷⁴ หม่อมเจ้า สุภัทรรติศ ดิศกุล, (ศิลปปะขอม) กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2539 ,(36.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน ,16.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน ,17.

ให้เป็นเทวาลัยกลางเมืองซึ่งสร้างจากพื้นที่ของภูเขาตามคติเดิมโดยมีการปรับแต่งสภาพภูมิทัศน์ให้มีทางขึ้นลงและสร้างส่วนเรือนที่เป็นปราสาทบนยอดเขาที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางเมือง เมื่อเมืองมีการขยายพื้นที่ไปตามกาลเวลาศูนย์กลางเมืองก็ได้เคลื่อนย้ายไปตามพระประสงค์ของกษัตริย์องค์ต่อมา ทำให้ตำแหน่งของหลักศูนย์กลางเมืองใหม่อันเป็นศูนย์กลางจักรวาลก็ได้เคลื่อนย้ายตามไป ทั้งนี้สามารถพบได้จากการสร้างปราสาทนครวัด ปราสาทนครธม ฯลฯ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างหลักศูนย์กลางเมืองที่มักพบบนพื้นที่ราบ หากพิจารณาตามสภาพทางภูมิศาสตร์จะพบว่าเหตุผลสำคัญหนึ่งมาจากข้อจำกัดในองค์ประกอบสภาพแวดล้อมของแต่ละเมือง อาทิ ปราสาทพิมาย ซึ่งไม่มีภูเขาในเขตเมือง จึงต้องสร้างหลักประจำเมือง(ปราสาท)นั้นขึ้นมาบนพื้นที่ราบ ฯลฯ อย่างไรก็ตามการพบแท่งหินตั้งที่อยู่ภายในใจกลางเทวาลัยอันเป็นความหมายศูนย์กลางจักรวาล มิได้มีความหมายว่าที่ตั้งของเทวาลัยทุกแห่งนั้นเป็นหลักศูนย์กลางเมือง หากแต่ขึ้นอยู่กับความมุ่งหมายแรกของผู้สร้างก่อปรเจ็อนไขของภูมิศาสตร์ เป็นต้น

2.3.2 หลักเมือง กับแนวคิดแกนจักรวาลที่พบในคติพุทธ

หมุดหมายเมืองที่ถูกสร้างให้เป็นสัญลักษณ์หลักกลางเมืองในทางพุทธศาสนา มีการพัฒนาแนวคิดที่มีความต่อเนื่องกันทางสัญลักษณ์จากศาสนาพราหมณ์ตามคัมภีร์พระเวทมายังพุทธศาสนา⁷⁷ โดยมีการกล่าวถึงพรหมัน พระอัคนี พระศิวะ พระวิษณุ ในฐานะที่เป็น “ขั้วมกะ” หรือเสาแกนแห่งจักรวาล⁷⁸ ซึ่งสอดคล้องกับ “เสาเพลิง” อันเป็นตัวแทนของพระพุทธรเจ้า โดยมีโคนเสาเป็นรูปธรรมจักรและมียอดเป็นตรีศูล⁷⁹ ซึ่งแท่งหินตั้งที่พบในคติพุทธมหายาน โดยมีความหมายของพระอาทิตย์คือแกนกลางและโลกทั้งปวงได้โยงติดกับพระอาทิตย์เป็นส่วนทั้งสี่ของจักรวาล⁸⁰ ซึ่งเป็นแนวคิดร่วมกันทางศาสนาจากภายนอกภูมิภาค กับคติแนวคิดความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในภูมิภาค โดยปรากฏเป็นรูปแบบของ “เสา” ที่ใช้

⁷⁷ เอดเรียน สนอดกราส ,สัญลักษณ์แห่งพระสถูป ,พิมพ์ครั้งที่2) กรุงเทพฯ: อัมรินทร์วิจิตรการ, 2541 ,(207.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน ,207-208.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน ,207-208. โดยอ้างจากCoomaraswamy. A.K. Elements of Buddhist Iconography) Cambridge: Mass,1935).

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, 51.

ประกอบกับการตั้งเมืองเปรียบเหมือนเสาค้ำฟ้าค้ำตะวัน ซึ่งเป็นทั้งตัวแทนของเทพและแท่งเสาที่ใช้สื่อสารกับมนุษย์

นอกจากนี้ การปรากฏพระศาสดาหรือมหาเทพ รวมถึงเทพหรือเทวีชั้นรองอื่นใดในงานประติมากรรมหินตั้ง โดยมักสื่อความหมายถึงความเป็นศูนย์กลางของพื้นที่แห่งนั้น ย่อมแสดงถึงความสำคัญในบุคลาธิษฐานนั้น ซึ่งมีชนชั้นปกครองให้เคารพศรัทธาในช่วงเวลาดังกล่าว โดยการให้มาประทับหรือสถิตร่วมอยู่บนแท่งหินที่เป็นแกนทางตั้ง (Vertical Axis) เพื่อสร้างให้เกิดการรับรู้ (Perception) ถึงความสำคัญของรูปบุคคลนั้นอย่างมีเอกภาพ คติแท่งลึงค์หรือหินตั้งนอกจากจะแสดงถึงอำนาจของผู้สร้างสรรพสิ่งในโลกแล้ว ยังสอดคล้องกับคติ ความเชื่อเรื่องการปักเสาลงบนพื้นที่สำคัญต่างๆทั้งในเมืองและนอกเมืองของผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังเช่นในพงศาวดาร “อาหมบูรณกิจ” และ “พื้นเมืองแสนหวี” ฯลฯ ที่ได้กล่าวมาแล้ว รวมถึงการใช้สัญลักษณ์ดอกบัวหรือครุฑอันเป็นอวัยวะสืบพันธุ์เพศหญิง กับคทาวุธระเป็นลึงค์หรืออวัยวะสืบพันธุ์เพศชายในคติพุทธศาสนานิกายตันตระ⁸¹ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีนัยยะและความหมายในการปักแท่งหมุดหมาย (คือเพศพอ) เพื่อให้เกิดลักษณะของแกนทางแนวตั้ง (Vertical Axis) ลงบนระนาบที่มีความมั่นคง (Stable plane) ของผืนดินซึ่งมีความหมายเป็นเพศแม่ ณ บริเวณเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Space) นั้น เพื่อให้เป็นหมุดหมายในการเชื่อมโยงพื้นที่ของโลกกับพื้นที่ต่างภพบนฟ้าซึ่งตั้งปรากฏร่วมกันบนพื้นที่ที่มีความสำคัญกลางใจเมือง

รูปแบบของแท่งเสาที่มีลักษณะเป็นหินตั้งนี้แสดงเรื่องราวที่สะท้อนแนวคิดแห่งพุทธิปัญญา คือแสงแห่งความสว่างโดยปรากฏรูปของพระปางนาคปรกเป็นประธานของแท่งหินนี้ ซึ่งมีความหมายถึงการบำเพ็ญเพียรบารมีจนไปสู่การเกิดปัญญา รูปพระวัชรปาณีโพธิสัตว์นางปรัชญาปารมิตา และพระอวโลกิเตศวร ซึ่งปรากฏร่วมกันบนแท่งหินตั้งนี้ ล้วนมีความหมายถึงแสงสว่างแห่งปัญญาในทางประติมานวิทยาทั้งสิ้น โดยประติมากรรมหินตั้งดังกล่าวเป็นศิลปะเขมรรวพุทธศตวรรษที่ 15⁸² ซึ่งเป็นพัฒนาการของรูปแบบหินตั้งจากคิวลึงค์และพัฒนาไปสู่รูปเคารพต่างๆในทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในแต่ละภูมิภาค แม้ว่าแท่งหินตั้งดังกล่าวจะมีรูปแบบและองค์ประกอบโดยรวมเป็น “ลึงค์” ที่สอดคล้องกับการรับรู้ของผู้คนโดยทั่วไปก็ตาม แต่ปรากฏการณ์ทางรูปแบบศิลปะของหินตั้งเหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการคลี่คลายทางคติและแนวคิดที่ไม่จำกัดความเคารพ ศรัทธาเฉพาะเทพองค์ใดองค์หนึ่งเสมอไป หากแต่ขึ้นอยู่กับ การเปิดรับในความ

⁸¹ เรื่องเดียวกัน ,249.

⁸² เอเดรียน สนอดกราส ,สัญลักษณ์แห่งพระศูล ,51.

เชื่อศรัทธาทางศาสนาที่สัมพันธ์กับความหมายของรูปบุคคล ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมของ กษัตริย์หรือเจ้าเมือง ที่สอดคล้องกับลักษณะทางภูมิวัฒนธรรม(Cultural Landscape)⁸³ โดย กษัตริย์หรือเจ้าเมืองได้มีการสถาปนาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นให้สอดคล้องกับคติและความเชื่อ ความ ศรัทธาให้เกิดแนวคิดความเชื่อร่วมกันในแต่ละพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

การสร้างหมุดหมายหลักกลางเมือง จึงน่าจะมีการผสมผสานกับแนวคิดที่มาจากคติ ความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดย กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีความนับถือศรัทธาและให้การยอมรับคติและแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ เข้ามาใหม่ ซึ่งสามารถพบได้จากการหาตำแหน่งของหมุดหมายที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นมงคล เพื่อให้เป็นศูนย์กลางเมืองโดยพัฒนาแนวคิดจากการสร้างพระราชวังให้เป็นหลักศูนย์กลางของ เมือง⁸⁴ มาเป็นการสร้างพุทธสถาน โดยมีข้อสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการสร้างสถูปหรือพระธาตุ กลางเมืองขึ้นมาแทน

การสร้างพุทธสถานกลางเมืองที่พบเป็นหลักฐานทางโบราณคดีอยู่ที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรีโดยมีจุดศูนย์กลางเมืองที่วัดโขลงสุวรรณคีรี พระระโธมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม รวมถึงโบราณสถานที่เขาคดงในที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์และสถูปประธานที่วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี เหล่านี้ล้วนเป็นพุทธสถานกลางเมืองที่มีความสำคัญร่วมสมัยทวารวดี โดยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-14 และมีความเป็นไปได้ว่าอาจมีการประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ ภายในพุทธสถานเหล่านี้⁸⁵ เนื่องจากพบการประดิษฐานพระบรมธาตุทั้งในอินเดียและ ลังกาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 และพุทธสถานกลางเมืองเหล่านี้ล้วนตั้งไม่ห่างจาก พระราชวัง เพื่อประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมสักการบูชาพระบรมธาตุของกษัตริย์ที่เกิดขึ้น บ่อยครั้ง⁸⁶ อีกทั้งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นหลักกลางเมืองอีกด้วย โดยที่พุทธสถานกลางเมืองเหล่านี้ ได้มีการฝังหมุดหมายอันเป็น

⁸³ ศรีศักร วัลลิโภดม ,สร้างบ้านแปงเมือง) กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม ,2560(, 16-21.

⁸⁴ ดังที่ปรากฏในพงศาวดาร พื้นขุนบรมราชาธิราช ฯลฯ ที่กล่าวถึงการฝังหินก่อนก่อกำแพงและให้ สร้างปราสาทราชวังตรงพื้นที่มิ่งคณนั้น

⁸⁵ ธนธร กิตติกานต์ “,มหาธาตุ : แนวคิดและแนวทางในงานสถาปัตยกรรมไทย ”)วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2554 (,176.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน.

มงคลเพื่อให้เป็นหลักกลางเมือง ปรากฏใน “ตำนานมูลศาสนา”เมื่อคราวที่มีการปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชย ครั้งที่ 1 ดังนี้

.....ถัดนั้นพ้อยหื้อแปลงโกฏคำอัน 1อันประดับด้วยแก้ว 7 สิ่ง ใส่หลอด พายนอกโกฏคำอันพระญาอาทิตตราชะแปลงเมื่อก่อนแล พ้อยหื้อเอาหินมาก่อปราสาทอัน พระยาอาทิตต์แปลง สูงได้ 24 ศอก.....⁸⁷

จากถ้อยความเมื่อครั้งปฏิสังขรณ์พระธาตุหริภุญไชย(ครั้งที่ 1) ซึ่ให้เห็นว่า มีการนำสิ่งของมีค่าต่างๆมาตั้งไว้ภายในพระธาตุเจดีย์ซึ่งเป็นตำแหน่งศูนย์กลางของเมือง และพระธาตุเจดีย์น่าจะมีลักษณะรูปแบบของปราสาทที่เปิดโล่งเพื่อให้สามารถมองเห็นโขงปราสาทด้านในได้เหมือนเมื่อครั้งสมัยแรกสร้าง⁸⁸ การที่พระธาตุเจดีย์เป็นทรงปราสาทที่เปิดโล่ง ทำให้สามารถแลเห็นสิ่งที่เป็นมงคลและมีความศักดิ์สิทธิ์คือพระธาตุ ประกอบด้วย แก้ว 7 สิ่ง ที่เปรียบดังหมุดหมายสำคัญของเมือง ซึ่งถูกบรรจุอยู่ในโกฏ(ทอง)คำและตั้งลอยอยู่ในส่วนเรือนของธาตุเจดีย์ทรงปราสาท⁸⁹ โดยที่สิ่งของมีค่าเหล่านี้น่าจะมีแนวคิดในลักษณะเดียวกับการฝัง หลักคำ หลักแก้ว หลักหมัน ฯลฯ ที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้างเรื่องขุนบรมราช(พื้นขุนบรมราชาธิราช) โดยมีการกำหนดให้ฝังไว้ตามจุดสำคัญต่างๆของเมืองซึ่งรวมถึงตำแหน่งที่เป็นหลักศูนย์กลางของเมืองด้วย

2.4 คิดว่าด้วยแนวคิดการสร้างหมุดหมายอันเป็นหลักของเมือง

ในหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรกลุ่มตำนาน คำให้การ และพงศาวดาร ปรากฏร่องรอยของคำที่ระบุถึง สิ่งที่ใช้เป็น“หลักของเมือง”เพื่อแสดงถึงแนวคิดที่จะสร้างหมุดหมายของเมืองโดยมีรายละเอียด ดังนี้

⁸⁷ บำเพ็ญ ะวิน, รายงานการวิจัย เรื่อง มูลศาสนา สำนวนล้านนา)เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ,2438(,135.

⁸⁸ อนุสร กิตติกานต์“มหาธาตุ : แนวคิดและแนวทางในงานสถาปัตยกรรมไทย”, 210.

⁸⁹ รูปลักษณะและองค์ประกอบของธาตุเจดีย์ทรงปราสาทดังกล่าว น่าจะมีลักษณะคล้ายคลึงกับส่วนเรือนของตัวศาลหลักเมืองที่พบเห็นในปัจจุบัน โดยมีองค์ประกอบของโกฐทองคำตั้งอยู่ในตำแหน่งเดียวกับเสาหลักเมือง

2.4.1 การใช้ของมีค่ามาเป็นหมุดหมายหลักเมือง

การใช้วัตถุตามธรรมชาติผ่านการปรุงแต่งให้เป็นของมีค่าในการสร้างเป็นหมุดหมายมีหลากหลายชนิด อาทิ ไม้เนื้อแข็ง เสาหิน เสาหิน ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการนำของมีค่าที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้นเพื่อการนี้ ดังเช่น อัญมณี ผังลงไปในหลุมร่วมกับเสาที่เป็นสิ่งปลูกสร้างสำคัญ โดยมีการสร้างหลังคาคลุม เพื่อให้เป็นศาลาหรือเรือนสำหรับใช้ในการประกอบพิธีกรรมหรือเป็นคุ่มหรือวังที่ประทับของเจ้าเมือง ดังปรากฏในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ความว่า

...ครั้นกระทำเสร็จแล้วจึงเอาแก้ว 7 ประการมีรัศมีต่าง ๆ และยันต์ตะกรุดมีชื่อว่าฝนแสนห่า ทำลายกำแพงแสนชั้นในไว้ให้เอารองดินเสาทุกต้น แล้วให้ทำรูปช้างม้าโคกระบือทำด้วยทองคำ แล้วเอาฝังไว้ทั้ง 4 ทิศ ครั้นได้ฤกษ์วันดีแล้วก็ให้พวกคนตรีพิณพาทย์ระโคมกลอง เคียงครึกครื้นเป็นที่สนกุยนิดี ราษฎรทั้ง หลายก็พากันปิติทุกคน แล้วก็พากันปลูกเสาขึ้นให้พร้อมกัน แล้วเอาเพชรนิลจินดาค่าควรเมือง 3 ลูก มหานิล 3 ลูก มรกต 3 ลูก ทับทิมค่าควรเมือง 3 ลูก แล้วเอาใส่ในไหทองคำใบหนึ่งฝังไว้ใต้หอสงระง ตะวันออกหัวนอนเพราะว่าจะให้เป็นมงคลต่อไปข้างหน้าชั่วลูกชั่วหลาน เหตุตั้งนั้นเมื่อนั้นจึงได้ชื่อว่า ยางสาย ถ้านั้นชื่อว่าถ้าเกี้ยว น้ำแม่ละว่า ได้ชื่อว่าแม่สาย ต่อมาถึงบัดนี้แล เมื่อลาวเคียงสร้างเมืองหริภุญศร ตติยศักราชได้ 153 ปีมะแม ตรีศก วันอาทิตย์เดือน 4 ขึ้น 15 ค่ำแล...⁹⁰

จากพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนดังกล่าว ได้ระบุถึงการฝังสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ลงในหลุมเสาโดยพบประเด็นสำคัญดังนี้

1. การใช้ของมีค่าต่าง ๆ ผังลงไปในหลุมร่วมกับ“เสา”ซึ่งเป็นโครงสร้างหลักสำคัญของสิ่งปลูกสร้าง อาจเป็นที่มาแห่งแนวคิดการสร้างเสาหลักเมืองในเวลาต่อมา
2. การสร้างหมุดหมายเมืองในระยะแรก น่าจะเกี่ยวโยงกับการความหมายของหลักเมืองในฐานะที่เป็นคุ่มหรือวังของเจ้าเมืองไปจนถึงปราสาทราชวังของกษัตริย์มาก่อน

⁹⁰“พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางชื่น ราชพินิจจัย เมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ .2479 ,8-9

2.4.2 การใช้ก้อนหินธรรมชาติมาเป็นหมุดหมายหลักเมือง

“พื้นขุนบรมราชาธิราช” และ “นิทานเรื่องขุนบรมราช” ในพงศาวดารล้านช้าง กล่าวถึง **หลักแก้ว หลักคำ หลักเงิน หลักไม้** โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการใช้หินที่เรียกว่า **“หินก้อนก่ายฟ้า”** มาเป็น**“หินหลักของเมือง”** เพื่อเป็นหมายแสดงพื้นที่ตั้งศูนย์กลางของเมืองศรีสัตนาคนหุต ดังที่ปรากฏข้อความว่า

...แต่นั้นไปภายหน้ายังมีเจ้ารัศสีสองพี่น้อง จึงมาตั้งหลักหมายแผ่นดินไว้ เบื้องตะวันออกนั้นฝัง**หลักคำ**หลุมใส่**หลักเงิน** กลางใส่**หลักไม้** ฝังลงลึกมี 16 ศอกอันนี้ ชื่อว่าหลักปฐมหัวที่ ใส่ชื่อ**หลักหมัน** ที่หนึ่งชื่อว่า**ท้ายขันธตั้งทางเมืองหลักหนึ่งนั้นแล** หลักหนึ่งตั้งไว้ท้ายเมืองที่งอนห้วยสบโสบ กำฝายเหนือ แล้วจึงฝัง**หลักหินแก้วอันหนึ่ง** **หลักคำหลักเงินไว้ที่ต้นไม้ถ่อนต้นหนึ่ง**⁹¹ มีดอกบานตระการงาม บานสู่เดือนบ่ขาด เหมือนดังดอกทองแดง มีลำใหญ่ได้ 17 อ้อม สูงได้ 117 วาเจ้ารัศสีสองพี่น้องจึงเอาหินหน่วยหนึ่งชื่อว่า **“ก้อนก่ายฟ้า”** มาหมายไว้ให้เป็นที่ตั้งปราสาทเจ้าภูมิपालเจ้าแผ่นดินนั้นแล...⁹²

...ถัดนั้นจึงบายเอา**ก้อน** **เสลามาใหม่**
ชื่อวักอนก่ายฟ้า **หมายไว้บ่อนโงะ...**⁹³

จาก “พงศาวดารล้านช้าง” ดังกล่าวนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงการสร้างเมืองโดยที่นอกจากจะให้ความสำคัญเรื่องทิศมงคลแล้ว ยังให้ความสำคัญในประเด็นการฝังสิ่งที่มีคุณค่า

⁹¹ ในบางสำนวนของพงศาวดารล้านช้าง เขียนว่าถัดนั้นเจ้าจึงเอา**หลักแก้วเงินคำหลาย** **สิ่ง ฝังที่กกอักไม้ทองหันดอกบาน เหมือนดังปาลิชาติไม้มีงเมืองอินทร์....** คือการนำหลักแก้ว เงิน คำ)หลายสิ่ง(มาฝังที่กกของต้นไม้ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นไม้ทองหลวง ด้วยที่เป็นไม้ใหญ่มีลำต้นสีทอง

⁹² “นิทานเรื่องขุนบรมราช พงศาวดารล้านช้าง”, ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม) 9**กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ,2542(, 139.

⁹³ พิฑูร มลิวัดย์)ปริวรรต(, **พื้นขุนบรมราชาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม ปีและศก** **ไทยโบราณ** ,พิมพ์เพื่อเป็นเกียรติและแสดงความยินดีในมงคลวาระที่อาจารย์พิฑูร มลิวัดย์ได้รับพระราชทาน **ปริญญาบัตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์** สาขาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร 17 ธันวาคม2530 , 6-7.

อาทิ ทอง เงิน ไม้(เนื้อแข็ง) หินแก้ว(อัญมณีชนิดหนึ่ง) นอกจากนี้ยังมีการนำเอาหินที่มีความสำคัญที่สุด(เปรียบได้กับหมุดหมายประธาน) เรียกว่า “ก้อนก่ายฟ้า” ซึ่งอาจมีความหมายถึงหินที่มีขนาดใหญ่ และมีความศักดิ์สิทธิ์ โดยมีความหมายสำคัญที่สูงส่งเทียมฟ้า เพื่อแสดงถึง “สัญลักษณ์กลางเมือง”(ในช่วงเวลานั้น)ผ่านสิ่งปลูกสร้างที่มีการใช้งาน(Function) และรูปแบบ(Image)ที่เป็นปราสาทราชวังเพื่อเป็นที่ประทับของกษัตริย์ และหรือมีนัยยะให้เป็นเรือน(ปราสาท)เพื่อเป็นที่สิงสถิตของเทวารักษ์ผู้ให้ความคุ้มครองเมืองนั้น อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการแสดงสัญลักษณ์ในเรื่องของอำนาจและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในช่วงเวลานั้นยังไม่พบแนวความคิดการใช้งานในส่วนสำคัญของพื้นที่สำคัญต่างๆแยกออกจากกัน โดยพบว่ายังไม่พบการแยกประเภทการใช้งานสิ่งซึ่งใช้แทนสัญลักษณ์หลักเมืองโดยตรง ดังตัวอย่างจากพงศาวดารล้านช้างที่พบว่าหลังจากการฝังหมุดหมาย“ก้อนก่ายฟ้า”แล้ว ก็ให้มีการสร้างส่วนสำคัญของปราสาทราชวังให้ตรงตำแหน่งที่ฝังก้อนก่ายฟ้าขึ้น ด้วยเหตุนี้ปราสาทราชวังจึงมีสัญลักษณ์เป็นตัวแทนของหมุดหมายที่ไหลพันผิวดินขึ้นมา โดยให้ปราสาทราชวังคือ “หลักศูนย์กลางเมือง” ซึ่งต่างจากหลักเมืองในปัจจุบันที่มีการแยกประเภทจำเพาะของหลักที่เป็นศูนย์กลางเมือง(ศาลหลักเมือง)ออกจากสิ่งปลูกสร้างอื่นอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ พบว่าพงศาวดารกลุ่มดังกล่าวยังได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ **ต้นไม้ทองถิ่นที่มีขนาดใหญ่**อันเป็นส่วนหนึ่งของหมุดหมายเมืองที่มีผลต่อสภาพแวดล้อมในพื้นที่บริเวณนั้น ด้วยที่มีความร่มครึ้มสามารถทำให้รู้สึกโล่งสบายและก่อให้เกิดความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องเทวารักษ์ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในไม้ใหญ่นั้น โดยที่ไม้นี้ดังกล่าวคือไม้ที่มีความสำคัญต่อบ้านเมืองจึงมีชื่อเรียกว่า **ไม้หมายเมือง**

2.4.3 การใช้ต้นไม้ใหญ่มาเป็นหมุดหมายหลักเมือง

ในบันทึกเอกสารโบราณมีการกล่าวถึง“ไม้ใหญ่”ที่มีความสำคัญต่อบ้านเมือง และแสดงถึงไม้ที่มีความหมายในความเป็นชีวิตหรือจิตวิญญาณของเมือง ซึ่งจะต้องอยู่ในบริเวณพื้นที่อันเป็น “หมุดหมายเมือง”และเป็น“ศรีมงคลเมือง” โดยที่ผู้ใดจะมาทำลายทิ้งไม่ได้ **ไม้ใหญ่**ที่เปรียบดังหมุดหมายเมืองดังกล่าวมักมีชื่อเรียกว่า **“ไม้หมายเมือง”**หรือ **“ไม้ศรีเมือง”** โดยให้เป็น

ไม้หมากกลางเมืองด้วยการกำหนดเอา**ต้นเงินยวง**⁹⁴ในเมืองเงินยวงเป็นศูนย์กลางเมืองใหม่โดยปรากฏการสร้างบ้านเมืองของลูกหลานเชื้อสาย “พญาหลวงกราช” ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

...ลูกสาวลาวกินชื่อลาวเคียง อายุได้ 37 ปี กินเมืองแทน เจ้าตนนี้ใจกว้างขวางแต่งบ้านปองเมืองสลาดนักร มีวัน 1 เจ้าไปแแล้วดูประเทศบ้านเมืองป่าอย่างทั้งหลาย หัน**ไม้ศรี**ต้น 1 เผือกทั้งมวลดั่งลวดเงินมีในบ้านยางเสี้ยว บ้านอันนั้นมีที่ไถลน้ำแม่ละว่า บัดนี้เรียกว่าแม่สายแล บ้านที่นั่นเป็นที่จำเริญใจนัก จึงหื้อสร้างเวียงตั้งบ้าน เมืองที่นั่น **เอานิมิตไม้ศรีเผือกตั้งเงินตั้งอยู่กลางยางเงินว่าอันก็ว่าแล ...**⁹⁵

จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ดังกล่าว ทำให้พบว่า

1. การเรียกชื่อเมืองในครั้งอดีตมีที่มาจากชื่อเรียกของพันธุ์ไม้ใหญ่ที่มีอยู่ในพื้นที่นั้น โดยได้รับการสถาปนาชื่อเมืองให้สอดคล้องกับชื่อไม้หมากเมือง หรือไม้ที่เป็น**ศรีแก่เมือง** นั้น
2. นอกจากการคัดเลือกพันธุ์ไม้ ซึ่งต้องเกิดขึ้นตั้งอยู่ในพื้นที่และมีขนาดใหญ่ คือไม้ยางนา (ในชื่อเรียกปัจจุบัน) ที่มีคุณลักษณะตั้งตรงแลดูเข้มแข็งและมีความแข็งแรงทางกายภาพแล้ว ยังต้องมีการคัดเลือกกลุ่มไม้นั้นให้เป็นไม้ศรีเมืองด้วยการคัดเลือกต้นที่มีสีผิวมันเงาดั่งสีเงิน ดังเช่นการนำมาสู่การตั้งชื่อเมืองว่า “**หิรัญนครเงินยาง**”หรือ “**เมืองเงินยางเชียงแสน**”
3. ต้นยางเงินจากกลุ่มต้นยางที่ผ่านการคัดเลือกให้เป็นไม้ศรีเมืองจะถูกยกฐานะให้เป็นไม้หมากหมายของเมืองต่อไป
4. ไม้หมากเมือง หรือต้นไม้ที่ได้รับการสถาปนาให้เป็นหมากหมายแรกของเมือง จะถูกกำหนดให้เป็นบริเวณจุดศูนย์กลางของเมืองหรือบริเวณใจเมือง โดยมีองค์ประกอบต่างๆของเมืองได้เรียงตามความสำคัญ(เริ่มจากคุ่มหรือวัง)ออกไปจากจุดที่เป็นพื้นที่ศูนย์กลางของเมืองหรือใจเมือง

⁹⁴ในพจนานุกรมแปล ไทย-ไทย ของราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมาย เงินยวง คือ เนื้อเงินบริสุทธิ์ที่ละลายคว้างอยู่ในน้ำ มีสีขาวม่วงเป็นมันปลาบ ดังนั้นคำว่า ต้นเงินยวง จึงมีความหมายถึง ต้นไม้ที่มีเนื้อผิวที่ขาวม่วงและเป็นมันปลาบหรือในลักษณะมันเงา มีคุณค่าและเป็นมงคล

⁹⁵อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัชยาจ ,**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ,พิมพ์ครั้งที่ 2 เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์ ,2547(, 9.

นอกจากนี้ พงศาวดารล้านช้าง ก็ได้กล่าวถึง**ไม้ทอง(กลาง)** เมื่อถูกฝังด้วยหลักแก้ว เงิน คำแล้วจึงได้ผลิดอกบาน**“เหมือนดั่งปาณฑิตไม้เป็นมิ่งเมืองอินทร์”** โดยมีกาให้รายละเอียด**ไม้ทอง**ที่มีความสูงของลำต้นถึง 117 วา(ประมาณ 234 เมตร) และมีขนาดของลำต้น 17 คนโอบ ดังนี้

...อันว่าลงสูงฮ้อย

สิบเจ็ดวาเป็นเขต

ลงใหญ่ได้

สิบเจ็ดคุ่มจอดกัน...⁹⁶

การเปรียบ**ไม้ทองกลาง**ที่มีลักษณะสูงใหญ่ ผิวสีทองและมีลำต้นตั้งตรงเหมือนดั่ง**ไม้มิ่งเมืองอินทร์** ทำให้อธิบายได้ว่า**ไม้ทองกลางคือไม้มงคลมิ่งเมือง** ที่จัดอยู่ในคติและแนวคิดของการเป็น**ไม้หมายเมือง**นั่นเอง

2.5 การพัฒนาคติแนวคิดจากไม้ใหญ่มาเป็นหมุดหมายสำคัญของเมือง

นอกจากบันทึกที่มีการกล่าวถึงคำว่า**ไม้หมายเมือง**และ**ไม้ศรีเมือง**แล้วยังพบคำว่า**“ไม้เสื่อเมือง”** ซึ่งมีความหมายเบื้องต้นมาจาก**ต้นไม้ใหญ่และเสื่อเมือง**

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมาย**“เสื่อเมือง”** คือ**เทวดาที่รักษาบ้านเมือง**โดยมีชื่อเรียกในลักษณะเดียวกันอีกว่า**ผีเสื่อเมือง พระเสื่อเมืองหรือพระเชื่อเมือง**⁹⁷ ดังนั้น **เสื่อเมือง** จึงมีความหมายถึงเทวดาผู้ปกป้องรักษาเมือง ด้วยเหตุนี้ **“ไม้เสื่อเมือง”** จึงมีความหมายถึงเทวดาหรือเทวารักษ์ที่สถิตอยู่ในต้นไม้ใหญ่ของเมืองนั้น โดยบางแห่งเรียกว่า**เทวดาเมือง** ซึ่งคำว่า**“เทวดาบ้าน”**และ**“เทวดาเมือง”** ยังเป็นคำใช้เรียกเทวดาผู้รักษาคุ้มครองบ้านและเมือง ดังตัวอย่างที่เมืองเชียงใหม่มีการสร้างเรือนหรือหอเพื่อให้เป็นที่ประทับของเทวดาเมืองและเทวดาของแต่ละบ้านโดยมีการตั้งให้อยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่⁹⁸

⁹⁶พิฑูร มลิวัดย์)ปริวรรต(, **พื้นขุนบรมราชาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม ปีและศกไทยโบราณ** ,6-7.

⁹⁷ราชบัณฑิตยสถานพจนานุกรมแปล ไทย-ไทย: ความหมาย **เสื่อเมือง**) เข้าถึง 26 ธันวาคม 2560(

⁹⁸ข้อมูลจากการศึกษาและสำรวจภาคสนาม ณ เมืองเชียงตุงวันที่ 9-15 เมษายน 2561

พงศาวดารตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ยังได้อธิบายในรายละเอียดของไม้พันธุ์ต่างๆ โดยได้ระบุถึงการนำต้นไม้ใหญ่จากพันธุ์เหล่านั้น มาประกอบนิมิตอันเป็นมงคลเพื่อการสร้างเมือง ซึ่งรวมถึง“ไม้เสื่อเมือง”ด้วยดังนี้

...พญามังรายก็ชวนเอาพญาทั้ง 2 ไปสู่ไชยภูมิเพื่อแรกตั้งหอนอนและคุ่มน้อย หั้นแล ในขณะนั้นยังมีหนูเผือกตัว 1 ใหญ่เท่าคุมเกี่ยวมีปรีวาร 4 ตัว ลูกแต่ไชยภูมิออกไป วันออก ช่วยเข้าไปสู่รูสูงอัน 1 ในเกล้าไม้ผักเรือด**ไม้นิโครธ** ก็ว่าเป็นคำมาน**ไม้พินยอม** บ ไกลแต่ไชยภูมิเท่าใด พญาทั้ง 3 หั้นหนูเผือกเป็นอจริยะจึงพร้อมกันเอาข้าวตอกดอกไม้ไป บูชาพญาหนูเกล้า**นิโครธ**ต้นนั้นด้วยข้าวตอก ดอกไม้อันใส่ไตรคำแล้วก็ให้ร่วมรักสาหือดี ลวดปรากฏเป็น**ไม้เสื่อเมือง**มาต่อเท่าบัดนี้แล...⁹⁹

จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ทำให้ทราบว่า**ไม้เสื่อเมือง**คือ**ไม้นิโครธ** ซึ่งก็คือ“**ต้นไทร**”นั่นเอง ดังนั้นต้นไทรใหญ่ที่ถูกคัดเลือกให้เป็น**ไม้เสื่อเมือง**ของเมือง(เชียงใหม่) จึงมีความหมายต่อคติความเชื่อเรื่องไม้ศักดิ์สิทธิ์และยังอาจมีความสัมพันธ์กับไม้ศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนาได้ด้วยเหตุที่ช่วงเวลาของการตั้งเมืองเชียงใหม่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 คติทางพุทธศาสนาได้ลงหลักปักฐานในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่เรียบร้อยแล้ว**ไม้เสื่อเมือง**จึงเป็นสัญลักษณ์ของการเริ่มสถาปนาเมืองใหม่พร้อมทั้งกำหนดขอบเขตที่ตั้งหัวเมืองท้ายเมืองโดย**ไม้นิโครธ**นี้ อยู่ในตำแหน่งของ“**ศรีเมือง**”ของระบบทักษาซึ่งมีความสำคัญต่อระบบความเชื่อในกลุ่มเมืองบริเวณนี้ ด้วยที่มีความเชื่อที่ว่าหาก**ไม้เสื่อเมือง**โค่นล้มหรือตายลงจะทำให้เมืองต้องถึงแก่กาลวิบัติตามไปด้วยความเชื่อดังกล่าวยังมีความสอดคล้องกับเหตุการณ์หนึ่งในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวคือ เมื่อครั้งราชธานีเชียงใหม่มีศึกกับกรุงศรีอยุธยา ทางกรุงศรีอยุธยาได้ส่งพระเถระชาวพุกามคือ“**มังลุงหลวง**”เพื่อมาทำลายเมืองเชียงใหม่ โดยพระเถระดังกล่าวได้ออกอุบายลวงพระเจ้าติโลกราชว่า หากพระองค์มีพระประสงค์จะมีพระบรมเดชาอนุภาพปราบไปทั้งชมพูทวีป พระองค์ควรตัด**ไม้เสื่อเมืองตรงทักษาศรีเมือง** และสร้างพระราชวังทับลงพื้นที่นั้นหลังจากพระเจ้าติโลกราชทรงหลงเชื่อและตัด**ไม้เสื่อเมือง**(คือ**ไม้นิโครธ** หรือ**ต้นไทร**)นั้นทิ้ง จึงเกิดอาเพศต่างๆกับเมืองเชียงใหม่ มาตลอดนับแต่นั้น

⁹⁹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ ,ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ,44.

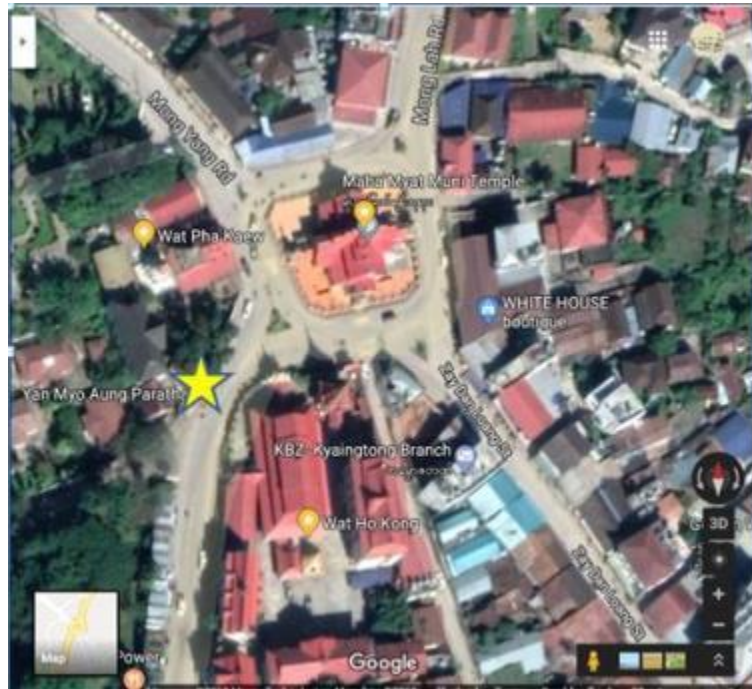
ในวัฒนธรรมกลุ่มคนทางเหนือของประเทศไทย อาทิ กลุ่มล้านนา ล้านช้างรวมถึงกลุ่มไทในรัฐฉาน ฯลฯ มักพบหมุดหมายใจบ้านโดยปักเป็นเสาไม้เนื้อแข็งมีปลายเสาเรียวปักอยู่บริเวณกลางบ้าน สอดคล้องกับการตั้งเมืองซึ่งจะกำหนดบริเวณพื้นที่ใจเมืองและสร้างหอ(ศาล) เลื้อเมือง(เทวดาเมือง) แล้วจึงอัญเชิญเทวดาอารักษ์ประจำเมืองหรือดวงวิญญาณของเจ้าเมืองมาสถิตที่หอเลื้อเมืองนั้น ด้วยความเชื่อว่าดวงวิญญาณของเจ้าเมืองจะคอยดูแลปกป้องคุ้มครองเมือง และจากการศึกษาวิเคราะห์ชื่อเรียกไม้ใหญ่จากบันทึกเอกสารดังกล่าวสามารถได้ข้อสรุปดังนี้

1. เลื้อเมือง ไม้เลื้อเมือง คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะของบุคลาธิษฐานซึ่งผู้คนมีความเชื่อว่าบุคลาธิษฐานนั้นคืออดีตเจ้าเมืองหรือบรรพบุรุษผู้ได้ครองเมืองมาก่อน¹⁰⁰ และจะสถิตอยู่ในไม้ใหญ่ของเมืองนั้นโดยจะอยู่ที่กลางเมืองหรือไม้ก็ได้ เช่นอาจอยู่ในตำแหน่งของศรีเมืองในคติทางทักษา บริเวณพื้นที่ดังกล่าวมักถูกสมมติให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างภพที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าไปรบกวนบางแห่งอาจสร้างหอหรือศาล(เลื้อเมือง) ขึ้นมาอยู่ใต้ไม้เลื้อเมืองนั้นเพื่อให้ปรากฏเป็นรูปธรรมมากขึ้น **แนวคิดเลื้อเมืองจึงเป็นสายพัฒนาการสำคัญหนึ่งของความเป็นหลักเมือง**

2. ไม้หมายเมือง คือไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเหมือนหมุดหมายสำคัญของเมือง ในคติแรกเริ่มน่าจะมีการคัดเลือกไม้ดังกล่าวให้เป็นส่วนสำคัญหนึ่งของหมุดหมายเมืองและตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกับคุ่มหรือวังของเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ **แนวคิดการเลือกที่ตั้งกลางเมืองหรือการกำหนดที่ตั้งของไม้หมายเมือง** ให้เป็นหมุดหมายใจเมืองจึงเป็นการเริ่มต้นจากการกำหนดพื้นที่กลางเมือง แนวคิดดังกล่าวจึงควรสรุปได้ว่า ไม้หมายเมืองเป็นสายพัฒนาการสำคัญหนึ่งของแนวคิดหลักเมืองซึ่งมีความสัมพันธ์กับการกำหนดให้ปราสาทราชวังให้เป็นหลักเมือง โดยกำหนดให้มีเขตพื้นที่สำคัญกลางใจเมืองอันมีองค์ประกอบด้วยวัด วัง ไม้หมายเมือง โดยพื้นที่เหล่านี้ นอกจากจะตั้งอยู่ใจกลางเมืองแล้ว ยังเป็นพื้นที่ตั้งที่อยู่บนเนินสูงของเมืองในทางภูมิศาสตร์อีกด้วย(ภาพที่ 11) ตัวอย่างเมืองที่ยังพบร่องรอยที่แสดงให้เห็นถึงหลักฐานดังกล่าวคือ

¹⁰⁰ ในประเด็นนี้ ศาสตราจารย์พิเศษศรีศักร วัลลิโภดมได้ให้ทรรศนะว่า ผู้บรรพบุรุษผู้มาคุ้มครองบ้านเมืองอาจเป็นการสมมติขึ้นโดยมิได้จำเพาะเจาะจงตามชื่อเท็จจริงทางสายบรรพบุรุษก็ได้ หากแต่เป็นการสถาปนาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ)ตามความเชื่อของแต่ละช่วงเวลา(นั่นให้เป็นบรรพบุรุษ) จากการศึกษาเรื่องหลักบ้านหลักเมืองลุ่มน้ำโขงวันที่ 5 ธันวาคม 2561(

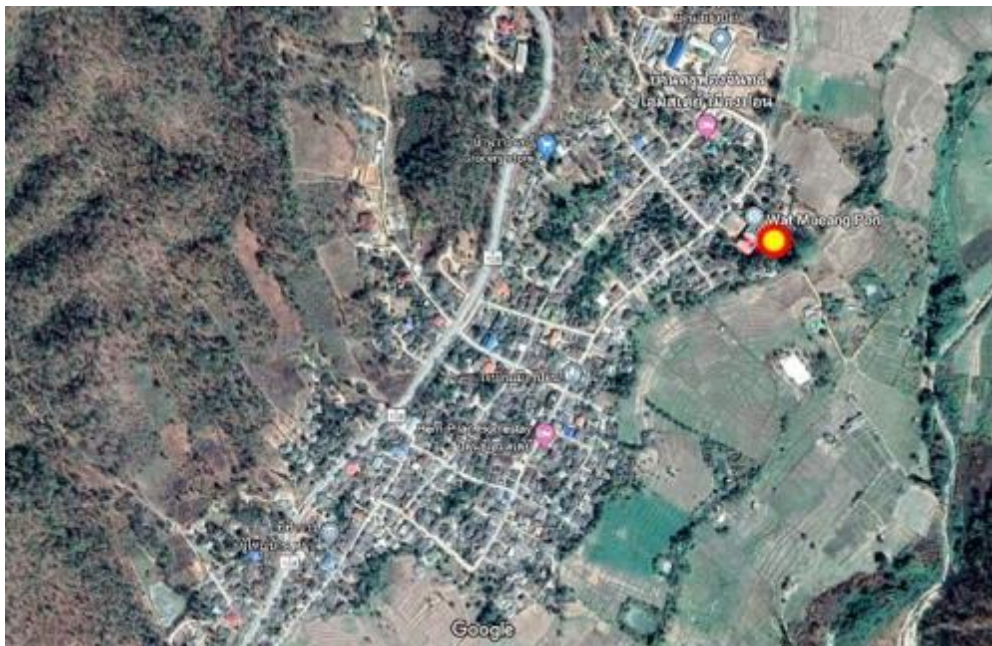
พื้นที่ของกลางเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังพบที่บ้านเมืองปอน จังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งมีลักษณะทางแนวคิดเรื่องไม้หมายเมืองในลักษณะเดียวกัน (ภาพที่ 12, 13)

ภาพที่ 10 แสดงตำแหน่งของไม้หมายเมืองกลางใจเมืองเชียงใหม่ โดยมีหอเจ้าเมือง และวัดพระแก้ว ตั้งอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Map

ภาพที่ 11 แสดงที่ตั้งหอเจ้าเมืองและไม้หอมเมือง บ้านเมืองปอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Map

ในประเด็นจากการรับรู้และความเข้าใจของผู้คนที่ว่า “ไม้ใหญ่มีชีวิต” ซึ่งผ่านกาลเวลาอันยาวนาน ณ สถานที่ตั้งนั้น และได้ถือกำเนิดขึ้นมาก่อนที่ผู้คนจะมาเลือกชัยภูมิเพื่อตั้งบ้านเมือง จึงสามารถอธิบายได้ถึงต้นไม้ใหญ่ที่มีชีวิตเหล่านี้ ซึ่งน่าจะเป็นแรงบันดาลใจนำไปสู่พัฒนาการทางแนวคิดจากการปรับเปลี่ยนรูปทรงธรรมชาติของไม้ใหญ่(ตามแกนแนวตั้ง) มาสู่รูปแบบเสาอันมีองค์ประกอบทางศิลปะที่สามารถสร้างสรรค์และตกแต่งให้มีแบบแผนชัดเจน มีความเป็นทางการ(Official) ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการเสริมความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่เมืองเหล่านี้มากยิ่งขึ้นอีกด้วย

ภาพที่ 12 แสดงหอเจ้าเมืองและไม้หมายเมือง บ้านเมืองปอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

บันทึกที่มีการกล่าวถึงเสื้อเมืองในวัฒนธรรมภาคกลาง(กรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์) โดยพบ “เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา” ซึ่งเป็นคำพยากรณ์ที่รับรู้กันในวงใกล้เสียดังกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงความผิดปกติ 16 ประการที่จะเกิดขึ้นเมื่อบ้านเมืองใกล้จะล่มสลาย โดยมีการกล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมืองประกอบด้วย พระเสื้อเมือง ผีเมืองและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นคือ พระกาล พระธรรณี พระคงคาคังนี้

“...พระคงคาจะแดงเดือดตั้งเลือดนง

ผีป่าจะวิ่งเข้าสิงเมือง

พระเสื้อเมืองจะเอาตัวหนี

พระธรรณีจะตีอกให้

อกแผ่นดินเป็นน้ำฟ้าจะเหลือง

ผีเมืองนั้นจะออกไปอยู่ไพร

พระกาลกู่สี่จะเข้ามาเป็นได้

อกพระกาลจะหม้ออยู่เกรียมกรม...”¹⁰¹

¹⁰¹“เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา”,ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 5
)กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ,2542(, 69.

นอกจากนี้ยังปรากฏพระเสี้ยวเมืองคู่กันกับพระทรงเมืองในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพระนคร โดยพบใน“**กฎหมายตราสามดวง**” ซึ่งเป็นกฎหมายเก่าตกทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและมีการชำระใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กฎหมายนี้ได้ระบุในบทที่กล่าวถึง **การพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการดำน้ำลุยเพลิง**โดยมีใจความสำคัญ ดังนี้

โองการดำน้ำ (อาลักษณ์อ่าน)

“...เทวันบรรพตทั้งมวน ห้วยหนองคลองคพร คำนึงรำพึงเลงญาณ **พระเสี้ยวเมือง** เรืองยศวิสาร **ทรงเมือง**ฤทธิชาญ **หลักเมือง**บรรเทืองรักษา สระน้ำถ้าเถื่อนราวป่า สิ่งชน พฤกษา คูหาแลบอทอธาร...”¹⁰²

โองการลุยเพลิง (อาลักษณ์อ่าน)

“...พระไพบรเจ้าป่าชัยกษ เทวาท่านผู้สิทธิศักดิ์ เทวาอารักษ์ คือ องค์**พระเสี้ยวเมือง** เทวภูมพฤษาบันเทือง รู้จักชื่อเบื่อง บางคาบมีรู้จักนาม...”¹⁰³

จากเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาและกฎหมายตราสามดวงดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นต่างๆดังต่อไปนี้

1. พบ**พระเสี้ยวเมือง** **ผีเมือง** ที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา
2. พบ**พระเสี้ยวเมือง**(เป็นเทวาที่สิงสถิตไม่ใหญ่)ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสืบเนื่องคติมาจากกรุงศรีอยุธยา
3. พบคำว่า**“ทรงเมืองและหลักเมือง”**¹⁰⁴ เป็นครั้งแรกในสมัยของรัตนโกสินทร์ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการทางด้านคติและกระบวนการทางแนวคิดหลักเมืองที่ก้าวเคลื่อนไปไกลกว่าช่วงกาลสมัยที่ผ่านมา

¹⁰² **กฎหมายตราสามดวง** ,เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว2505 ,) ,116.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน ,120.

¹⁰⁴ คำว่า **ทรงเมืองและหลักเมือง** จาก“โองการดำน้ำฯ” ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ให้ทรรศนะว่าสามารถตีความได้เป็นสองนัยยะคือ อาจหมายถึงพระเสี้ยวเมืององค์เดียวที่เรืองยศ มีฤทธิโดยประทับเมืองและเป็นหลักของเมืองในการรักษาเมือง ฯลฯ เนื่องจากพบคำว่า **“พระ”**นำหน้า**เสี้ยวเมือง**เท่านั้น นอกจากนี้ยังสามารถตีความหมายถึงเทพเทวาแต่ละองค์ของเมืองได้เช่นกัน)จากการสัมภาษณ์เรื่อง“หลักเมืองในกรุงศรี

4. การพบคำว่า**พระไพโร** ซึ่งได้รับการยกฐานะความศักดิ์สิทธิ์จากผีป่า(ดังเช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา)ให้มีความสำคัญเพื่อร่วมคุ้มครองบริเวณพื้นที่รอบนอกของพระนครซึ่งมีพื้นที่และสภาพแวดล้อมส่วนใหญ่เป็นป่า การยกฐานะ**พระไพโร** อาจชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความมั่นคงของพระนครและพระราชอาณาจักรนั้นมิได้หมายความว่าเพียงแคร์รักษาแต่พระนครให้ปลอดภัยดังเช่นแนวคิดที่ผ่านมาของกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งก่อนเสียกรุง

2.6 การกำหนดหมุดหมายมงคลแรกของการตั้งเมือง

หมุดหมายที่กำหนดขึ้นมาเพื่อให้เป็นหลักของเมือง หรือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง มีหลายรูปแบบ อาทิ ไม้ หิน ฯลฯหมุดหมายเมืองเหล่านี้มักพบอยู่ในพื้นที่ที่มีมุมมองที่สังเกตได้ง่าย โดยถูกกำหนดไว้บนพื้นที่สูงและมีความโดดเด่น เพื่อเป็นจุดหมายตา(Landmark) การปักหรือฝังหมุดหมายเมือง จึงเป็นการทำสัญลักษณ์สื่อถึงความเป็นบ้านเมืองหลัก (แรก) และเพื่อบอกตำแหน่งพื้นที่ส่วนกลางอันเป็นมงคล ของเมือง

นอกจากนี้ ยังมีการใช้พื้นที่หลักกลางเมืองดังกล่าวเพื่อประกอบพิธีกรรมด้วยเชื่อกันว่าเมื่อทำการประกอบพิธีกรรมแล้วจะมีวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาสถิตอยู่ที่หมุดหมายนั้น ความศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้มีทั้งปรากฏในตัวของหมุดหมายเอง หรือบางครั้งอาจจะมีการสร้างรูปเคารพด้วย ซึ่งอาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรืออาจแยกออกจากกัน อาทิ รูปเคารพเทพหรือเจ้าหลักเมืองที่อาจอยู่ร่วมหรือแยกจากหมุดหมายที่เป็นเสาหลักเมือง รวมถึงอาจจะมีการเล่าสืบทอดต่อกันมาเพื่อเสริมให้หมุดหมายนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น แม้ว่าในบางความเชื่ออาจไม่สอดคล้องกับ

อยุธยา ”วันที่ 18 กรกฎาคม 2561 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (ในประเด็นดังกล่าวผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรจะหมายถึงเทพเทวาแต่ละองค์ โดยมีการแยกบทบาทหน้าที่เทพแต่ละองค์ของเมืองออกจากกันอย่างชัดเจน เนื่องจากการขึ้นต้นด้วย “พระ” เป็นการเขียน)อ่าน(นำหน้าเฉพาะนามเทพองค์แรก)ซึ่งน่าจะเป็นเทพที่มีความสำคัญสูงสุดในช่วงเวลานั้น(เท่านั้น ส่วนองค์อื่นเป็นการกล่าวถึงในฐานะที่เข้าใจกันของพิธีกรรมนั้น อีกทั้งอาลักษณ์อาจจะอ่านเพื่อให้ได้ความสอดคล้องทางด้านชั้นหลักษณณ์ก็ได้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าข้อเท็จจริงจะเป็นอย่างไรก็ตาม ประเด็นเหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นถึง**“การเคลื่อนทางคติและแนวคิดหลักเมือง”**ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการพบคำว่า**ทรงเมืองและหลักเมือง**อันมีนัยยะสำคัญในการพัฒนากระบวนการแนวคิด)Conceptual Process(ของหลักเมือง

ข้อเท็จจริงที่สัมพันธ์กับหลักฐานเชิงประจักษ์ก็ตาม ดังเช่นความเชื่อเรื่องการฝังร่างมนุษย์หรือสัตว์ลงไปเพื่อทำหน้าที่คอยปกป้องรักษาหรือคุ้มครองดูแลบ้านเมืองนั้น แม้ว่าในปัจจุบันจะยังไม่เคยพบหลักฐานทางโบราณคดี หรือหลักฐานเชิงประจักษ์อื่นใดที่พบเป็นกระดูกหรือชิ้นส่วนมนุษย์ตามความเชื่อดังกล่าวที่ก้นหลุมของหลุมหมายหลักเมืองใดๆเลยก็ตาม ความเชื่อดังกล่าวก็ยังเป็นสิ่งซึ่งสังคมโดยทั่วไปยอมรับและเชื่ออยู่ไม่น้อย

คติและแนวคิดการกำหนดหลุมหมายหลักเมือง สามารถวิเคราะห์เป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

2.6.1 คติการกำหนดหลุมหมาย ทิศ ที่ตั้งและขอบเขตของหลักเมือง

ในการเริ่มต้นสร้างบ้านแปงเมือง มักพบการเริ่มจากการเป็นชุมชนขนาดเล็ก ก่อน การตั้งหมู่บ้านใหม่ในแต่ละท้องถิ่นมักเริ่มด้วยการหาพิภพหรือตำแหน่งที่เหมาะสมเพื่อการอยู่อาศัยและความผาสุกของชีวิต ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีการศึกษาวิเคราะห์พื้นที่ที่จะตั้งเมืองเสียก่อน

ในบันทึก“พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน”ได้กล่าวถึงการกำหนดหลุมหมาย ทิศ ที่ตั้งและขอบเขตของหลักเมือง โดยระบุถึงการสร้างเมืองหริภุญธร(หิรัญนคร) ซึ่งมีการกำหนดองค์ประกอบและตำแหน่งที่สำคัญต่างๆของเมืองดังนี้

...ตั้งแต่ลวงจิงกราชมา ถึงลาวเคียงได้ 10 ชั่วโมงแล้ว ส่วนลาวเคียงก็รำพึงว่า บ้านเมืองใดไม่มีรั้วบ้านกำแพงเมืองแน่นอนหนานั้น เมื่อนั้นก็หาเป็นราชธานีใหญ่ไม่ ครั้นและเข้าศึกมา หาที่ พึ่งมิได้ ชายธงของปู่ตกไหนก็สมควรจะสร้างกำแพงเมืองที่นั่น ครั้นพิจารณา ดังนี้แล้ว ก็ไปตรวจดูถิ่นฐานที่จะสร้างกำแพงเมือง ทำว ก็ให้นักการไปตัดเอาหัวยางอันหนึ่งเกี่ยวกับถ้ำแห่งหนึ่ง แล้วเดินไป ทิศเหนือถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งชื่อแม่ละว้า ทิศตะวันออกเอาแม่น้ำแดน ครั้นจึงเชือกหมายเขตต์แดนแล้ว ก็เร่งให้ราษฎรทั้งหลายทำให้ราบเสมอดีทุกที่ทุกแห่ง.....

...แล้วนิมนต์พระท่านสวดมหาสมัยและมงคลทั้ง 7 ประการและธรรมจักร ครั้นกระทำเสร็จแล้วจึงเอาแก้ว 7 ประการมีรัศมีต่าง ๆ และยันต์ตะกรุดมีชื่อว่าฝนแสนห่า ทำทำลายกำแพงแสนชั้นไสไว้ไน ให้เอารองดินเสาทุกต้น แล้วให้ทำรูปช้างม้าโค กระบือทำด้วยทองคำ แล้วเอาฝังไว้ทั้ง 4 ทิศ ครั้นได้ฤกษ์วันดีแล้วก็ให้พวกดนตรีพิณ

พาทย์ประโคมกลอง เสียงครึกครื้นเป็นที่สนกยูนิดี ราษฎรทั้ง หลายก็พากันปิติทุกคน แล้วก็พากันปลูกเสาขึ้นให้พร้อมกัน...¹⁰⁵

นอกจากนี้ หนังสือ“พื้นขุนบรมราชาธิราช” ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ “ตำนานการสร้างเมืองหลวงพระบาง”โดยสองฤๅษีพี่น้องได้มาช่วยกันกำหนดพื้นที่ปักหมุดหมายเพื่อให้เป็นบ้านเมืองในภายภาคหน้า ดังนี้

...แต่นั้นยังมีมหาสิเจ้า	สองตนน้องพี่
เจ้าก็หมายเขตไว้	เมืองบ้านแต่ประถม
ทั้งเล่าหมายเตียงไว้	หลักคำด้านวันออก
ทั้งลุ่มได้	หลักหันใส่หิน
ขุมเล็กได้	สิบหกศอกสังขยา แท้แล้ว
อันว่ามัดเซขุม	แก่นสะเคียนฝังหมัน
อันนี้หากแมนหลักหมื่นตั้ง	ประถมก่อนหัวที่ ว่าตาย
ไว้ให้เป็นสิมา	เขตเมืองเมือหน้า
อันนี้ชื่อวาลักษณ์ธัตถ์	ตั้งที่หัวเมือง
ทั้งเล่าหลักเสลา	แห่งเมืองภายท้าย
เจ้าก็หมายเตียงไว้	ในนครเมืองใหญ่...
จิมปากน้ำ	ณที่นั่นแห่งเมือง ¹⁰⁶

จากเนื้อหาใน “พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน” และ“พื้นขุนบรมราชาธิราช” แสดงให้เห็นถึงคติการตั้งเมือง โดยให้ความสำคัญกับขอบเขต ทิศ และตำแหน่งที่ตั้งเมืองโดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ผู้มากำหนดที่ตั้งและขอบเขตของเมืองคือ **ผู้มีอำนาจครองเมือง**(เจ้าเมือง ฯลฯ) หรือเป็น **นักพรตผู้ทรงศีลมีบุญบารมีเหนือมนุษย์**

¹⁰⁵“พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ,618-9.

¹⁰⁶พิฑูร มลิวัดย์)ปริวรรต(, พื้นขุนบรมราชาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม ปีและศกไทยโบราณ 6 ,-7.

2. **ทิศตะวันออกเป็นทิศที่มีความสำคัญมากสุด**ในการกำหนดเขตพื้นที่สำคัญ โดยกำหนดให้**ฝั่งหลักทองคำ**¹⁰⁷ ภายใต้อ้อมให้ฝั่งหลักหินนั้นทั้งหมด

3. มีการกำหนดเขตพื้นที่ขนาดกว้างและยาวตั้งแต่การกำหนดเขตพื้นที่ของเมือง โดยนับจากเขตกำแพงเมือง จนถึงเขตพื้นที่สำคัญกลางเมืองอย่างชัดเจน อาทิ กำหนด 16 ศอก(8 เมตร) และใช้แก่นไม้ตะเคียน(หลายต้น)ฝังลงดิน ฯลฯ ในประเด็นนี้ น่าจะมีความหมายถึงขั้นตอนการทำฐานรากของ**สิ่งปลูกสร้างที่มีผนังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส** จึงสันนิษฐานได้ว่าควรจะเป็นเรือนที่มีความสำคัญของเมือง ซึ่งอาจเป็น**หอหรือปราสาทที่ประทับของเจ้าเมือง หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง** ฯลฯ

4. มีกำหนดหลักหินทั้งหลายให้เป็น**หลักอินทขิลหรือหลักเขตสีมา**ซึ่งเป็นหมุดหมายสำคัญตามจุดต่างๆของเมือง อาทิ มีการ**ฝังอาถรรพ์**(ยันต์ตะกรุด ฯลฯ)รวมถึงการ**ทำรูปช้างม้าโคกระบือทำด้วยทองคำแล้วเอาฝังไว้ทั้ง 4 ทิศของกำแพงเมือง**

5. หลักหมุดหมายสำคัญมีชื่อว่า **หลักขันธุ์** โดยกำหนดให้เป็นหลักหมุดหมายอยู่ที่**หัวเมือง** ส่วนหลักอื่นๆทำการสลักเสลาและให้เป็นหลักที่สร้างตามมา

6. เขตเมืองใหญ่อยู่ติดกับปากลำน้ำ และเป็นสายน้ำของเมือง โดยเป็นส่วนหนึ่งของขอบเขตเมืองที่ติดกับลำน้ำ เปรียบดังปรากฏทางธรรมชาติ

จากประเด็นต่างๆดังที่ได้กล่าวมานี้ ทำให้สามารถสรุปคติและแนวคิดการตั้งเมืองหลวงพระบาง โดยมีการคำนึงถึง**ที่ตั้งเมือง** โดยอิงกับลักษณะทางภูมิศาสตร์อันมีภูเขาสลับที่ราบ และมี**ขอบเขตของเมือง**ติดกับลำน้ำ(โขง) นอกจากนี้คติดังกล่าวยังให้ความสำคัญกับ**ทิศมงคล**คือทิศตะวันออก เพื่อปลูกสร้างสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์สำคัญของเมือง โดยการ**ฝังหลักหมุดหมายทองคำ(เปลว)**เพื่อวางรากฐานของหอหรือปราสาท ซึ่งไม่เพียงแต่จะให้ความสำคัญกับสิ่งปลูกสร้างเท่านั้น หากแต่เพื่อสร้าง**ความศักดิ์สิทธิ์และเป็นมงคลแก่เมือง**ด้วย

2.6.2 หลักเมืองกับเกณฑ์การเลือกที่ตั้งของเมือง

¹⁰⁷ คำว่าหลัก)ทองคำ ตามลักษณะของนาม อาจเป็นการระบุถึงหลักหมุดหมายหินที่ถูกฝังลงดินและมีความสำคัญสุด โดยมีการ**ปิดทองคำเปลว**เพื่อแสดงความสำคัญที่หลักหินนั้น ดังตัวอย่างที่พบได้จากหลักหินบางก้อนจากจำนวนมากซึ่งมีรูปทรงที่โดดเด่น โดยถูกขุดพบบริเวณหอหลักเมืองของนครหลวงเวียงจันทน์)จากการสำรวจภาคสนามที่นครหลวงเวียงจันทน์วันที่ 14-17 กรกฎาคม 2560(

การเลือกที่ตั้งอันเป็นหลักของเมือง มักเลือกจากความมั่นคงในการดำรงชีวิต และความมั่นคงทางด้านจิตใจ โดยพิจารณา“ชัยมงคล” อันเป็นสถานที่ตั้งศูนย์กลางเมือง ซึ่งเป็น **พื้นที่ที่มีความโดดเด่นตามธรรมชาติ** และมักมีองค์ประกอบของส่วนยอดที่โดดเด่นแลเห็นได้ชัดเจน อาทิ ภูเขา เนินดิน ไม้สูงใหญ่ ฯลฯ ซึ่งผู้คนเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่

การตั้งเมือง มีความมุ่งหมายเพื่อต้องการให้เกิดความปลอดภัยและเป็นมงคลแก่ผู้คนในเมือง ฯลฯ การหาพื้นที่จึงมีเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ดังปรากฏในบันทึกที่กล่าวถึงการตั้งเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

...เจ้ามังรายทรงช้างมงคลตัวประเสริฐมีหมู่โยธาแวดล้อมเป็นบริวารไปแคว่ เลียบตีนดอยอุสุภัพัตตคือว่าดอยสุเทพ ก็หื้อพรานป่าทั้งหลายไปไล่ป่าไล่เนื้อตามตีนดอยเกี่ยวออกมา **ทิสวันออกตามราวป่าก็ไปพบป่าเหล่าลอมคาที่ 1** เป็นที่อาจริยะ พายนอกแห่งลอมคาเป็นอันหมด **ใสเป็นทุ่งราบ**เพียงยิ่งนัก พญาเสียบไปก็เข้าหั้นลอมคาอันน้อยพายนในนั้นเล่า ถัดลอมคาน้อยนั้นออกมาเป็นคุ่มหนามใหญ่น้อยเป็นถ้อยเป็นชั้นแน่นหนายิ่งนัก ในท่ากลางลอมคานั้นเป็นชวงราบ เพียงประกอบไปด้วยหญุงมวยเป็นค้ำมาน ค้ำไทว่าหญ้า มุงกระต่ายเกี่ยวแวดรอดชุกกล้าชุกพวยควรรระเมาเอาใจมากนัก

ในขณะนั้น ฟานเผือก 2 ตัวออกมาจากป่าลอมคาเพื่อจักไปหากินเหยื่อ ก็ผาออกมาท่ากลางหมู่หมาและคนทั้งหลายอันมาก แล้วก็ยืนอยู่อว้ยอว้ยหลังผ้อหมู่คนและหมาทั้งหลายหน้อย1 แล้วคืนเข้าไปในลอมคาที่นั้นดังกล่าว ส่วนว่าหมาทั้งหลายก็แล่นไปแวดลอมคาที่นั้นอยู่ บ่อาจจักเข้าขบเนื้อตัวนั้นได้ เมื่อนั้น เนื้อตัวนั้นได้อยู่ที่ **ไชยภูมิ**บังเกิดจิตวิภาวมีคำเขงขามและหย่านกล้ว ก็เข้าแล่นออกมาหาหมา หมาทั้งหลายกล้วแล่นหนีบ่อาจจักต่อจขบยังพระยาเนื้อตัวนั้นได้ พรานป่าทั้งหลายเห็นอาจริยะสันนั้น จึงมาไหว้เจ้ามังราย เจ้ามังรายก็ชี้ข้างเข้าไปในที่นั้นปล้อยหมาไล่เข้าไปในลอมคาที่นั้นเล่า ฟาน 2 ตัวนั้นก็ข่งบ่กล้วแล่นออกดื้อนรบหมา หมากก็พ่ายหนี บ่อาจจักต่อขบยัง พญาเนื้อสองตัวนั้นได้สักตัว...¹⁰⁸

จากข้อความข้างต้น จะพบว่า พระยามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ ด้วยการพิจารณาลักษณะอันเป็น **ชัยมงคล** 7 ประการด้วยกันคือ

1. เรื่องกวางเผือกสองแม่ลูกมาอยู่ในพื้นที่ คนทั้งหลายยอมทำการบูชา

¹⁰⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัลย์อาจ , **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ .41** ,

2. กวางเผือกสองตัวรบชนะหมา หมาหนีไป
3. เห็นหนูเผือกกับบริวารทั้ง 4
4. สภาพพื้นที่ พื้นที่ลาดเอียงจะตั้งเวียงสูงจากทิศวันตกหลังวันออก
5. มีแม่น้ำที่ไหลจากดอยสุเทพ ไหลขึ้นไปทางเหนือแล้ว เลี้ยวกระหวัดไปทางตะวันตก แล้วไหลไปทางใต้ ไหลไปทางตะวันตกเกี่ยวเวียงกุมกาม
6. มีหนองน้ำใหญ่ทางตะวันออกช่วยเหนือ (ตะวันออกเฉียงเหนือ)
7. แม่น้ำมิง (แม่น้ำปิง) ไหลมาจากดอยอ่างสรงหรือ ดอยอ่างสูง (ดอยหลวง เชียงดาว)¹⁰⁹

จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ระบุถึงเกณฑ์การเลือกที่ตั้งของเมืองชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญในการพิจารณาที่ตั้งเมืองจากสภาพจริงทางทางภูมิศาสตร์ และพบว่าพื้นที่ของเวียงเชียงใหม่(ภายในกำแพงเมือง) ตั้งอยู่บริเวณท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีภูเขาอันมีลักษณะเป็นทิวเขาซึ่งอุดมไปด้วยแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ราบ และสายน้ำ ที่ถูกจัดวางตรงตามระบบทางนิเวศธรรมชาติและโหราศาสตร์¹¹⁰ ซึ่งสอดคล้องตามหลักชัยภูมิคือ มีภูเขาใหญ่เป็นปราการฉากหลังท้ายเมืองทางทิศตะวันตก และมีแม่น้ำปิงไหลผ่านหน้าเมืองทางทิศตะวันออก ซึ่งเปรียบเทียบไหลของสายน้ำคือชีวิตอันปกติสุขของผู้คนในเมือง สอดคล้องกับความสะดวกในการสัญจรและติดต่อค้าขายกับผู้คนต่างเมือง โดยมีจุดหมายหลักสำคัญของเมืองตั้งอยู่กลางเวียง เหล่านี้คือแนวคิดในการสร้างอาณาบริเวณและขอบเขตของเมืองจากนิมิตมงคลเป็นปฐม โดยมีแนวคิดหลักเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญตรงกลางใจเวียงเชียงใหม่ในเวลาต่อมา

2.6.3 หมุดหมายหลักเมืองแสดงตำแหน่งพื้นที่ศูนย์กลางเมือง

ตำแหน่งใจกลางเมืองเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างบ้านแปงเมืองด้วยที่เชื่อว่าเป็นตำแหน่งที่มีวิญญานศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ในจุดนั้น เพื่อทำหน้าที่คุ้มครองดูแล ปกป้องรักษา และหากเจ้าเมืองหรือผู้คนละเลยการบวงสรวงเช่นไหว้บูชา สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นก็อาจจะให้โทษ

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁰ ดังเช่น ตำราหลักพิไชยสงครามและโหราศาสตร์“เฟิงสุ่ย”ได้ระบุถึงสถานที่ตั้งหรือชัยภูมิสำคัญ โดยจำแนกเป็นลักษณะของที่ตั้งและชัยภูมิต่างๆ มากมาย

แก่ผู้คนได้หรือหากตำแหน่งนี้มีอันเป็นไป เช่น เสียหาย หักพัง ก็อาจจะส่งผลร้ายต่อการดำรงอยู่ของผู้คนในเมืองนั้นเช่นกัน

การหาตำแหน่งกลางของพื้นที่เมืองนี้ เป็นสิ่งสำคัญในลำดับต้นของการก่อสร้าง โดยเริ่มตั้งแต่การหาที่ตั้งที่เหมาะสมในการตั้งเมือง เพื่อหาตำแหน่งพื้นที่เป็นหัวใจเมืองหรือศูนย์กลางของเมือง เพื่อเป็นสัญลักษณ์หมุดหมายของเมืองต่อไป พร้อมกับการกำหนดขอบเขตของเมือง เพื่อการตั้งบ้าน สร้างเรือนและขยายออกไปเป็นชุมชนต่างๆของเมือง ในระหว่างการปักหมุดหมายมักมีการประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลยิ่งขึ้นไปเช่นการเลือกฤกษ์ยามที่ดี การเซ่นสรวง การร่ายมนต์คาถาหรือเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาสถิตที่หมุดนั้นเพื่อให้เกิดสิริมงคลในการเริ่มต้นก่อสร้างสิ่งอื่นต่อไป อาทิหอ ประตู่ คุก คลองต่างๆ ของเมือง ฯลฯ โดยบันทึกรายการต่างๆมีการกล่าวถึงการสร้างเมืองซึ่งจำเป็นต้องหาตำแหน่งพื้นที่ที่มีความสำคัญและเป็นมงคลอยู่ที่กลางเมือง เพื่อกำหนดให้เป็น“**ใจเมือง**”หรือ“**สะดือเมือง**”(สายสะดือเมือง)¹¹¹ ก่อนที่จะเริ่มสร้างเมืองต่อไป ดังนี้

.....ครั้นพิจารณาตั้งนั้นแล้ว ก็ไปตรวจดูถิ่นฐานที่จะสร้างกำแพงเมือง ท้าว ก็ให้นักการไปตัดเอาหัวยางอันหนึ่งเกี่ยวกับถ้ำแห่งหนึ่ง แล้วเดินไป ทิศเหนือถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งชื่อแม่ละว้า ทิศตะวันออกเอาแม่น้ำแดน ครั้นซึ่งเชือกหมายเขตต์แดนแล้ว ก็เร่งให้ราษฎรทั้งหลายทำให้ราบเสมอดีทุกที่ทุกแห่ง แล้วก็นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดมนต์ทำให้เป็น

¹¹¹ แม้คำว่า“**ใจ**”และ“**สะดือ**”จะมีความหมายของคำที่ต่างกัน)เนื่องจากทั้งสองสิ่งล้วนเป็นอวัยวะของมนุษย์ที่มีหน้าที่ต่างกัน (หากแต่ในความหมายที่มาจากบันทึกเอกสารเก่า)ที่ได้กล่าวมาแล้ว (ล้วนมีประเด็นความหมายในลักษณะเดียวกันคือ การบ่งบอกถึงสิ่งที่มีความสำคัญและเป็นศูนย์กลางของสิ่งที่อ้างถึง อาทิ **ใจบ้านหรือใจเมือง** มักหมายถึงความถึงสิ่งซึ่งเป็นหัวใจของบ้านหรือเมืองนั้น)จากการสำรวจบริเวณบ้านเมืองตามลุ่มน้ำโขงตอนบนของประเทศไทย คือแขวงบ่อแก้ว)ลาว (เมืองเชียงตุง)เมียนมา (และบริเวณพื้นที่ในเขตอำเภอเชียงแสน พ.ศ.2559-2560 (และมักตั้งอยู่บริเวณตำแหน่งพื้นที่ใจกลางบ้านหรือเมืองโดยมักมีรูปแบบเป็นแท่งเสาปลายเรียว ฯลฯ ในขณะที่ **สะดือเมือง**)สายสะดือ สายปือ ฯลฯ (ก็มีความหมายทางแนวคิดเป็นศูนย์กลางของบ้านและเมือง)ในลักษณะเดียวกับจุดกึ่งกลางของร่างกายมนุษย์(เช่นกัน โดยพบทั้งที่มีรูปแบบเป็นแท่งและเป็นรู)ในลักษณะเดียวกับสะดือที่มีทั้งเป็นหลุม)โป้(และไหล)จุน(ขึ้นมาจากผิวหนัง(เพื่อใช้ฝังหมุดหมายกลางบ้านหรือเมืองนั้น อย่างไรก็ตาม **สะดือเมือง** มักพบการให้ความสำคัญถึงตำแหน่งพื้นที่)Space(กลางเมือง ในขณะที่**ใจเมือง**มักพบการให้ความสำคัญเป็นรูปแบบทางกายภาพที่ไหล่พ้นผิวดินขึ้นมาเป็นรูปทรง)Form(

สวัสดิมงคลที่จะสร้างวังแห่งหนึ่ง ที่กลางใจเมืองแห่งหนึ่ง แล้วลำดับไปประตูเมืองทั้ง 3 แห่งและในเมืองทุกที่เอาสายสิญจน์วงรอบกำแพงเมืองแล้ว ชูดีให้เป็นหลุมที่จะฝังเสาอินทขิลและกำแพงเมืองก็ให้รดด้วยน้ำมนต์.....¹¹²

จาก “พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน” ได้ชี้ให้เห็นถึงการหาตำแหน่งพื้นที่ใจกลางเมืองและพื้นที่บริวารต่างๆโดยรอบ ซึ่งเป็นตำแหน่งของประตูเมือง โดยมีการฝังหมุดหมายบ่งบอกเขตศักดิ์สิทธิ์สำคัญของเมืองด้วยแท่งหินที่เรียกว่า“อินทขิล”¹¹³ เพื่อป้องกันสิ่งอัปมงคลไม่ให้ผ่านเข้ามาในเมือง โดยให้หมุดหมายกลางเมืองเป็น“ใจเมือง” หรือหมุดหมายประธานของเมืองซึ่งตั้งอยู่ใจกลางของเมือง

การสร้างเมืองเชียงราย

...อยู่บ่บานเท่าใด ช้างมงคลเจ้ามังรายพลอยไปหัวดอยहनวันออก เจ้าไปตามรอยช้างหันประเทศที่1 ช้างริมน้ำแมกก มีม่อนดอยสูงสะเพิงงามนัก ทำวจิงคระนิงใจว่า เมื่อปู่เจ้าลาวจงสร้างบ้าน หื้อปู่เจ้าลาวเก้าอยู่ได้ยิวราเพิกดอยผาเลาวันนั้น เมื่อปู่เจ้าลาวเคียงสร้างเมืองเงินยางก็จิมตีนดอย ทั้ง 3 คือ ดอยฟุง ดอยทา ดอยย่าเก้า วันนั้นดีแลเหตุตั้งอันควรภูกระท่าม่อนดอยหื้อเป็นสะตือเมือง ก็ทำกลางเมืองควรชะแล เจ้าพญามังราย จึงสร้างเวียงกวมดอยจอมทอง หื้อมีท่ากลางเวียง สร้างในปี เต่าเส็ด สกราช 624 ตัว (พ.ศ.1805/06) ปราบภูชื่อว่าเชียงราย หั้นแล...¹¹⁴

จากบันทึกการสร้างเมืองเชียงรายทำให้ทราบว่า เจ้าพญามังรายได้แนวคิดการเลือกที่ตั้งเมืองอันเป็นหมุดหมายสำคัญกลางเมือง โดยมีแรงบันดาลใจมาจากเจ้าปู่คือเจ้าลาวเคียงเมื่อครั้งตั้งเมืองเชียงแสน ทั้งนี้เจ้าพญามังรายเริ่มต้นด้วยการหาพื้นที่เป็นเนินสูงและให้เนิน

¹¹²“พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ ,618-9.

¹¹³เป็นที่น่าสังเกตว่า อินทขิล เป็นคำที่พบในบันทึกตำนานและพงศาวดารต่างๆมากมายในเขตล้านนาหรือภาคเหนือของประเทศไทย และมีลักษณะเป็นแท่งหิน โดยมีความเชื่อว่า อินทขิล น่าจะเป็นคำโบราณตามช่วงเวลาของเนื้อหาหรือเหตุการณ์ในตำนานหรือพงศาวดารเหล่านั้น อย่างไรก็ตามจากการศึกษาวิเคราะห์ที่มาของบันทึกต่างๆนี้ พบว่าบันทึกที่กล่าวถึง “อินทขิล” มักถูกเรียบเรียงและเขียนขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ กอปรในเอกสารเก่าดั้งเดิม อาทิ นิราศหรือภูกฤษี หรือ พื้นขุนบรมราชาธิราช ฯลฯ ก็ไม่พบคำอินทขิล ในช่วงที่กล่าวถึงหมุดหมายกลางเมืองด้วยคำนี้แต่อย่างใด

¹¹⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ ,ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ,16.

สูงนี้เป็นที่ตั้งสำคัญกลางเมืองคือเป็นสะดือเมือง¹¹⁵ จากนั้นจึงกำหนดขอบเขตของเมืองออกไปทุกด้าน โดยการสร้างกำแพงเมืองปิดล้อมให้เกิดเป็นพื้นที่(Enclosed Space)ของเมือง และเป็นที่น่าสังเกตว่า แนวคิดสะดือเมืองมิได้ปรากฏเฉพาะในเอกสารประเภทพงศาวดารเท่านั้น หากแต่ยังเป็นแรงบันดาลใจมาสู่การสร้างสรรครูปแบบของสะดือเมืองใหม่อีกครั้งในปัจจุบัน ดังเช่นสะดือเมืองเชียงรายแห่งนี้ โดยมีแนวคิดตามคติสะดือเมืองที่มาจากบันทึกเดิม

การสร้างเมืองเชียงใหม่

...เจ้าพญามังรายหันอัสจันนักรว่า แต่กูมาแ่อวหาที่อันจักตั้งเวียงก็หลายที่หลายแห่งแล้ว ก็บ่พบสักแห่ง จึงจักมาพบที่นี้เป็นไชยภูมิควรสร้างเวียงที่นี้หื้อเป็นไชยนครควรชะแล ในลอมคาที่นี้จักตั้งคุ่มวังมณเฑียรนอนอนได้อยู่ได้ทรงหื้อเป็นสุขสวัสดิละแลว่าอัน ... หื้อสร้างแปลงหอโรงช้าง โรงม้า และ หอประตุ จักสร้างเวียงอันใหญ่จักเอาไชยภูมิไว้ท่ากลางสายตือเมือง ว่าอันนี้หื้อขุดคือและแปลงสนน (ถนน) จักตั้งก่อเวียงแลด้านแล 3 พันว่าว่าอัน¹¹⁶

จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ จึงชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับตำแหน่งกลางเมืองหรือสะดือเมืองในฐานะจุดที่เป็นศูนย์กลางของเมืองในทางสัญลักษณ์ โดยให้เป็นพื้นที่เมืองแห่งความ มี“ไชย” มีคุ่มหรือวังที่อยู่ดีมีสุข โดยมีการย้ำถึงการให้พื้นที่แห่ง “ไชยภูมิ” นี้ อยู่ที่กึ่งกลางของเมือง อีกหนึ่งประเด็นที่น่าสนใจคือ ไม่มีการระบุถึงลักษณะของหมุดหมายหรือสิ่งซึ่งเป็นสัญลักษณ์กลางเมือง หากแต่เป็นการให้ความสำคัญกับสิ่งปลูกสร้างที่เป็น คุ่มหรือวังที่ประทับของกษัตริย์ผู้ครองเมือง ซึ่งเปรียบดั่งตำแหน่งของสะดือเมือง หรือศูนย์กลางเมืองนั่นเอง

2.7 องค์ประกอบของหลักเมือง

หมุดหมายเมืองมีวัตถุประสงค์และรูปแบบต่างๆที่หลากหลาย และในปัจจุบันถูกเรียกว่าหลักเมืองโดยมีองค์ประกอบของเมืองตามรายละเอียด ดังนี้

¹¹⁵ ปัจจุบันเนินสูงที่เป็นสะดือเมืองดังกล่าว คือดอยจอมทอง ซึ่งตั้งอยู่กลางเมืองเชียงราย

¹¹⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวี เค.วัยอาจ ,ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ,41.

2.7.1 ภูมิสถาน ที่ตั้งและสภาพแวดล้อม (ทิศมงคล ที่เนินสูง) พื้นที่ต่างภาพ

ภูมิสถานที่เป็นใจเมือง อาจตั้งอยู่กลางเมือง และอาจไม่ได้ตั้งอยู่ตรงกลางของเมืองเสมอไป ทั้งนี้เนื่องจากมีองค์ประกอบอื่นที่ต้องพิจารณาคือ ความเป็นเนินสูงทางแยก การเป็นที่หมายตารวมถึงการเป็นจุดที่มีไม้ใหญ่ ซึ่งนอกจากจะมีความหมายถึงไม้ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นจุดหมายตารวมอีกด้วย ดังเช่นที่เมืองเชียงตุง เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ในเอกสารเก่าสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏคำว่า “ศาลเจ้าหลักเมือง” โดยอยู่ในเอกสารอธิบายแผนที่กรุงศรีอยุธยา และคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ความว่า

...ย่านป่าสมุดแต่หน้าวัดพระราม มาจนศาลเจ้าหลักเมืองหน้าวัดหลวง(วัดลาว) วัดป่าฝ้ายมีร้านชำขายสมุดกะดาด...”¹¹⁷ มีการระบุถึงพื้นที่ที่มีการอ้างอิงถึงคำว่าศาลเจ้าหลักเมืองอันเป็นพื้นที่ตั้งกลางเมืองของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งน่าจะเป็นพื้นที่สำคัญของเมืองในการประดิษฐานเทวอารักษ์ประจำเมือง คือ พระเสื้อเมือง หรืออาจเป็นพระกาฬ ดังที่พบหลักฐานในเอกสารคำพยากรณ์ก่อนเสียกรุงที่มีการกล่าวถึง “พระเสื้อเมือง” และเทวอารักษ์องค์อื่น โดยไม่ได้มีการกล่าวถึง “หลักเมือง” ซึ่งถือเป็นเทพสำคัญประจำเมืองแต่อย่างใด

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงมีความเป็นไปได้ว่า “ศาลเจ้าหลักเมือง” ที่มีการกล่าวถึงในบันทึก หากมีความหมายเป็นศาลศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองก็ควรเป็นศาลพระกาฬ หรือศาลพระเสื้อเมือง ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานที่ใช้ในการบันทึกนี้เป็นเพียงร่องรอยที่ได้อ้างอิงถึงสิ่งปลูกสร้าง ซึ่งสะท้อนเรื่องความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของเมืองในมุมมองของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งยังไม่พบหลักฐานทางด้านโบราณคดี และหลักฐานเชิงประจักษ์อื่นใดที่ปรากฏเป็นรูปธรรมว่าคือ “ศาลเจ้าหลักเมือง” นอกจากนี้เอกสารเรื่องพรรณนาถึงภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา มีการระบุคำว่า “ศาลเจ้าหลักเมือง” ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงมีพระวินิจฉัยเรื่องพรรณนาถึงภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พิเคราะห์ดูสำนวนเห็นว่าผู้แต่งเกิดทันสมัยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่มาแต่งหนังสือในกรุงรัตนโกสินทร์¹¹⁸ กอปรเอกสารร่วมสมัยกรุงศรีอยุธยาอื่น

¹¹⁷ “เรื่องกรุงเก่า”, ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม) 5 กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ,2542(,)10 (-)11.(

¹¹⁸ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา .รวมพิมพ์ครั้งแรก) .กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, 2550(. 32.

ก็ยังไม่พบคำว่า “หลักเมือง” จึงทำให้ไม่สามารถสรุปได้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมีศาลประจำเมืองที่ชื่อว่า “หลักเมือง”

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับการสร้างหมุดหมายของเมืองหรือหลักเมืองในสมัยใหม่คือ ไม่จำเป็นต้องสร้างขึ้นก่อนการสร้างเมืองดังเช่นในอดีต แต่เป็นการสร้างขึ้นในพื้นที่เป็นชุมชนเมืองแล้ว ด้วยเหตุนี้ตำแหน่งของหลักเมืองอาจจะไม่ได้อยู่บริเวณ “ใจเมือง” ตามคติเดิมเสมอไป การเลือก “พิกัดที่ตั้ง” ของหลักเมืองที่สร้างใหม่จึงกำหนดให้สอดคล้องกับผังเมืองที่มีอยู่ก่อน โดยกำหนดตำแหน่งที่ตั้งใกล้กับศูนย์กลางการปกครองแบบใหม่ (ศูนย์ราชการ) ของเมืองนั้น หรือเป็นพื้นที่โล่งเข้าถึงโดยสะดวก บริเวณรอบๆ ศาลหลักเมืองอาจจัดเป็นลานกิจกรรมของชุมชนเมือง เป็นสวนสาธารณะ เช่น หลักเมืองจังหวัดอ่างทอง หลักเมืองจังหวัดสระบุรี หลักเมืองจังหวัดพิษณุโลก หลักเมืองจังหวัดหนองคาย หลักเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด หลักเมืองจังหวัดขอนแก่น ฯลฯ หลักเมืองหลายที่จึงกลายมาเป็น “จุดหมายตา” (Landmark) ใหม่ของเมือง แตกต่างไปจากในอดีตที่ให้ความสำคัญกับความเป็น “พื้นที่กลาง” อันศักดิ์สิทธิ์

2.7.2 ตัวหมุดหมาย (ก้อนหมุด, แผ่นหิน, แท่งเสา)

ตัวหมุดหมายหรือหลักหมุด มีหลากหลายรูปแบบดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยมักมีรูปแบบที่หลากหลายไปตามแต่ละภูมิภาค จากการศึกษาพบว่าในระยะแรกเริ่มของแนวคิดหมุดหมาย จะสร้างเพื่อเป็นหมุดหมายบอกสถานที่สำคัญนั้นด้วยการฝังลงดิน โดยอาจสร้างสิ่งปลูกสร้างสำคัญโผล่ขึ้นมาเหนือผิวดินเสมือนตัวแทนของหมุดหมาย ดังเช่น การสร้างปราสาทราชวังของเจ้าเมือง ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่อาจได้รับมาจากศาสนาในการบ่งบอกเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง อาทิ ศิวลึงค์และพระธาตุบางแห่งที่มีการระบุถึงการสร้างซึ่งมีความมุ่งหมายให้เป็นหลักของเมืองหรือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์กึ่งกลางเมือง รวมถึงหลักเขตสีมาในการบ่งบอกเขตพื้นที่สำคัญของเมืองในความหมายเดียวกับหลัก “อินทขีล” ในทางพุทธศาสนา โดยส่วนใหญ่มักใช้วัสดุที่มาจากธรรมชาติที่มีความคงทนคือ “ก้อนหิน” หรือเป็น “แท่งหิน” “แผ่นหิน” ฯลฯ ภายหลังจึงมีการพบหมุดหมายดังกล่าวในรูปแบบของ “เสา” ซึ่งมักจะสร้างจากวัสดุที่มาจากธรรมชาติคือ “ไม้” (ประเภทเนื้อแข็ง) โดยที่สามารถพบหลักฐานที่เป็นเสาไม้อย่างเป็นรูปธรรมในสมัยสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ภายหลังจึงพบว่าการสร้างหมุดหมายเมืองผ่านรูปแบบที่เป็นเสาไม้มากที่สุดเมื่อ

เทียบกับรูปแบบต่างๆ โดยมีพัฒนาการทางแนวคิดที่หลากหลายมาจนถึงปัจจุบัน หมุดหมายเมืองที่มีรูปแบบเป็นเสาไม้มีองค์ประกอบดังนี้ (ภาพที่ 14)

ส่วนยอด คือ ส่วนที่อยู่ส่วนปลายหรือส่วนบนสุดของหมุดหมายเสา มักมียอดปลายเรียว โดยมีรูปแบบดังเช่นหัวเม็ดของเสาในงานศิลปะไทยที่พัฒนามาจากรูปทรงของดอกบัวตูม ส่วนยอดนี้ ในทางประติมานวิทยาอาจหมายถึงพื้นที่ต่างภพ ที่หมายถึงฟ้าหรือสวรรค์ โดยเป็นที่สิงสถิตของเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง

ส่วนกลาง คือ ส่วนพื้นที่ตรงกลางของแท่งเสา โดยทำหน้าที่ตั้งสะพานเพื่อเชื่อมส่วนยอด และส่วนฐานให้ถึงกัน ซึ่งมักมีรายละเอียดไม่มากนัก โดยมากมักจะมีการตกแต่งเป็นลวดบัวตามบริเวณเชิงทั้งบนและล่างของส่วนกลาง บางแห่งอาจมีเส้นลวดเป็นแนวคาดแบบรัดอกในงานศิลปะไทย

ส่วนฐาน คือ ส่วนที่ใช้รองรับโคนของเสาโดยสร้างเป็นฐานแผ่ออกมาจากแท่งเสา มักมีรูปแบบของฐานบัวในงานศิลปะไทย ในความทางประติมานวิทยา คือ แผ่นดินอันหมายถึงพื้นที่หรือแผ่นดินบนโลกโดยเป็นที่สิงสถิตของเทพหรือพระแม่ธรณี ฯลฯ

ภาพที่ 13 แสดงเสาหลักเมืองพระนครศรีอยุธยา

2.7.3 ศาล (ศาลา เรือน หอ ปราสาท)

ศาล คือ เรือนที่มีหลังคลุม โดยมีหน้าที่ป้องกันฝนและแดดที่จะเข้ามากระทบต่อตัวหมุดหมายที่เป็นเสาโดยตรง โดยมักมีรูปแบบที่หลากหลายไปตามแต่ละภูมิภาค องค์ประกอบของศาลนอกจากจะมีหน้าที่(Function) ในการช่วยป้องกันหมุดหมายเสาจากแดด ฝน ฯลฯ แล้วตัวศาลยังช่วยทำหน้าที่ให้ตัวหมุดหมายที่อยู่ภายในมีคุณค่าและมีความโดดเด่นเพิ่ม

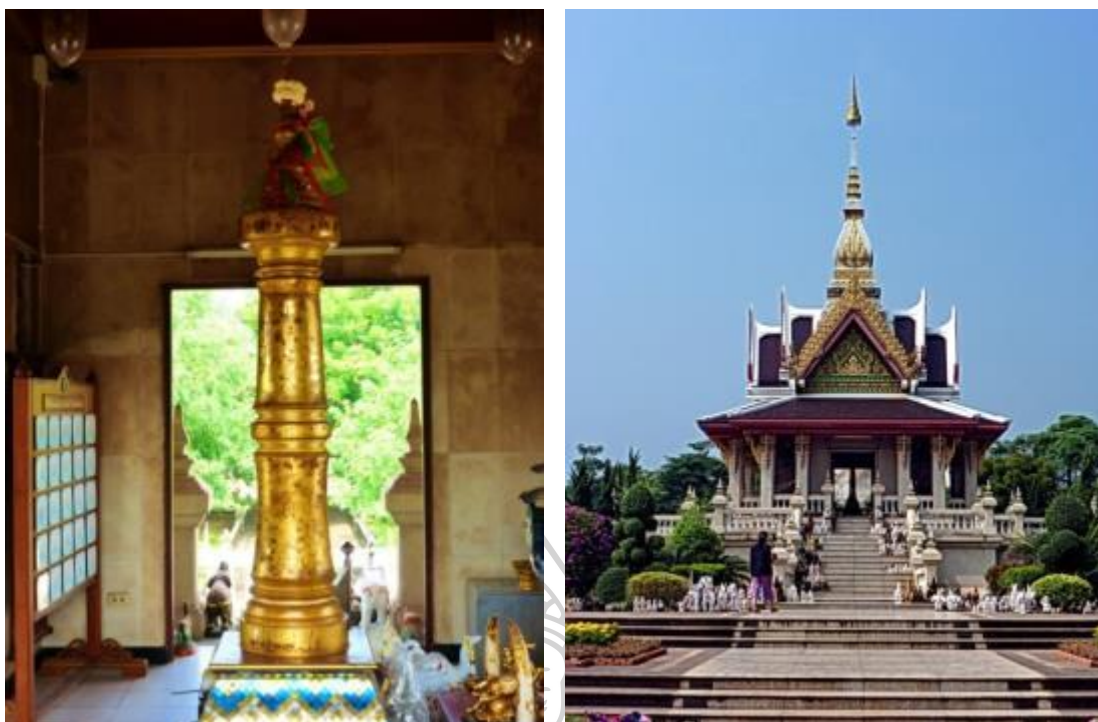
มากขึ้นด้วย เนื่องจากศาลมีขนาดที่มีขนาด (Scale) และรูปทรง (Form) ที่ใหญ่และหนัก (Massive) กว่าเสา จึงทำให้ผู้คนสามารถแลเห็นหมุดหมายหลักเมืองได้ชัดเจนผ่านองค์ประกอบของศาลได้ในระยะไกล ดังตัวอย่างของศาลหลักเมืองจังหวัดหนองคาย (ภาพที่ 15) โดยมีหมุดหมายหลักเมืองที่เป็นเสาไม้ชัยพฤกษ์ ที่เปรียบเหมือนส่วนแกนกลางที่มีความสำคัญในด้านคติความหมายตั้งอยู่ภายในของหลักเมือง¹¹⁹ (ภาพที่ 16) โดยที่องค์ประกอบต่างๆ ของศาลหลักเมืองดังนี้

ส่วนยอด คือ ส่วนชุดหลังคาที่ทำหน้าที่บังแดด ฝน ฯลฯ มักมีองค์ประกอบซึ่งเป็นเครื่องบนที่มีรูปแบบไปตามศิลปะสถาปัตยกรรมในแต่ละภูมิภาค โดยมีรูปแบบทรงหลังคาที่หลากหลาย อาทิ ทรงจั่วและอาจมีหลังคาลาดชั้น หรือเป็นทรงจัตุรมุข บางแห่งอาจเพิ่มส่วนยอดตรงกลางเป็นทรงปราสาทยอด ซึ่งอาจมีรูปแบบหลังคาลาดหรือแบบชั้นซ้อน ฯลฯ ส่วนยอดเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สามารถสื่อให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของเมืองนั้นผ่านรูปแบบของชุดหลังคาของศาลหลักเมืองได้ชัดเจนที่สุด

ส่วนกลาง คือ ส่วนของตัวเรือนที่เป็นระนาบทางตั้ง (Vertical Plane) ซึ่งสามารถป้องกันแดด ลม ฝน ฯลฯ ที่เข้ามาทางระนาบดังกล่าว ส่วนกลางของเสาบางแห่งอาจมีผนังปิดล้อมเพื่อสามารถป้องกันการโจรกรรม และสามารถเก็บรักษาสิ่งของสำคัญไว้ภายในศาลได้ในขณะที่บางแห่งมีรูปแบบที่โปร่ง โดยไม่มีระนาบของฝาหรือผนังปิดเพื่อให้ศาลมีความโปร่งเบา โดยมีหมุดหมายเมืองซึ่งมักมีรูปแบบเป็นเสาหลักเมืองตั้งอยู่ที่ตำแหน่งตรงกลางฝั่งของเรือน

ส่วนฐาน คือ ส่วนที่ใช้รองรับส่วนของตัวเรือน ซึ่งมักมีการยกพื้นเพื่อให้ตัวศาลมีความโดดเด่น และป้องกันความชื้นจากใต้ดิน โดยมักมีรูปแบบส่วนฐานเป็นชุดฐานบัวรูปแบบส่วนบนของฐานบัวอาจมีระเบียบโดยรอบในลักษณะเดียวกับฐานไฟที เพื่อให้ตัวศาลโดยรวมมีขนาดใหญ่ขึ้นและทำให้องค์ประกอบที่อยู่เหนือส่วนฐานขึ้นไป (คือส่วนกลางและส่วนยอด) เป็นจุดหมายตา (Focal Point) ที่เด่นชัดขึ้น

¹¹⁹ หมุดหลักเมืองที่มีรูปแบบเป็นแท่งและตั้งตรงอยู่กึ่งกลางพื้นที่ภายในของศาลซึ่งมีลักษณะเป็นตัวเรือนครอบอยู่สภาพแวดล้อมภายในของศาลหลักเมืองจึงมีภาพลักษณ์ที่สอดคล้องกับการใช้งาน) Function (ของห้องกรูหรือครุฑทศตรงตำแหน่งกลางพื้นที่ของเทวาลัย หรือพื้นที่ในส่วนของเรือนธาตุในพุทธสถาน

ภาพที่ 14 (ซ้าย) แสดงองค์ประกอบศาลหลักเมืองหนองคาย (ขวา) แสดงองค์ประกอบเสาหลักเมืองหนองคาย

2.7.4 รูปบุคคล

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏตามคติและความเชื่อที่เกี่ยวกับหลักเมืองมักมีแนวคิดที่เชื่อมโยงมาจากความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นหรือประจำเมืองที่มีอยู่ในแต่ละภูมิภาคให้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยว โดยมีการเชื่อมโยงกับศรัทธาทางศาสนาให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจมากยิ่งขึ้น โดยพบว่าแม้ว่าหลักเมืองบางแห่งจะไม่มีรูปบุคคลปรากฏให้เห็นอย่างเป็นทางการ แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความเชื่อศรัทธาของผู้คนในเมือง อย่างไรก็ตามหลักเมืองในหลายแห่งก็มีการสร้างรูปแบบของบุคคลขึ้นมาอย่างเป็นทางการโดยมักอยู่ในรูปของเทวอารักษ์เมืองที่มีเครื่องทรงต่างๆ รวมถึงศาสตราวุธฯ

รูปบุคคลที่มีความสำคัญของหมุดหมายหลักเมืองมีหลายชื่อ ซึ่งมักถูกเรียกต่างกันไป โดยบางแห่งมีพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองร่วมอยู่ในองค์ประกอบสำคัญของหมุดหมายเมืองนั้นด้วย อย่างไรก็ตามรูปบุคคลที่ปรากฏในหลักฐานบันทึกหลายแห่งคือ “**เสื้อเมือง**” ซึ่งพบทั้งในรูปแบบของการสิงอยู่ในไม้ใหญ่ที่เรียกว่า **ไม้เสื้อเมือง** และในรูปของบุคลาธิษฐานคือ **พระเสื้อเมือง** โดยพบคำว่า “**หลักเมือง**” อย่างเป็นทางการครั้งแรกและครั้งเดียวในกฎหมายตราสาม

ดวง ที่มีการกล่าวถึง **หลักเมือง/บันเทืองรักษา**¹²⁰ ในขณะที่มีการกล่าวถึง พระเสี้ยวเมืองถึงสี่ครั้ง
คือ

ให้เอาคาจ่านครบาลไว้หน้า/**พระเสี้ยวเมือง/วันหนึ่ง**
 เทวาอารักษ์คือองค์/**พระเสี้ยวเมือง/**
 ทำพิธีในต้นหมัน/**พระเสี้ยวเมือง/เจดวัน**
 บันดามีสารเทพารักษ์พระภูมิเจ้าที่/**พระเสี้ยวเมือง/ทรงเมือง**¹²¹

จากเนื้อความที่กล่าวถึง **หลักเมือง**ชี้ให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่สำคัญของหลักเมืองในการปกป้องรักษาเมือง นอกจากนี้ยังมีการระบุถึงบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับหลักเมืองคือ **พระเสี้ยวเมือง** ซึ่งมีหน้าที่เป็นเทวาอารักษ์ของเมือง โดยพบว่ามีการตั้งศาลของพระเสี้ยวเมืองในกรุงเทพฯ อย่างชัดเจน และจากเหตุผลดังกล่าวชี้ให้เห็นได้ว่า “พระเสี้ยวเมือง” คือ **บุคคลิษฐานที่มีความศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง**มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี(เป็นอย่างช้า)มาจนถึงช่วงเวลาแรกเริ่มแห่งการสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ ซึ่งถือเป็นช่วงต่อของเวลาในการพัฒนาคติและแนวคิด “พระหลักเมือง” อย่างเป็นรูปธรรมในเวลาต่อมา

รูปบุคคลที่ปรากฏในศาลหลักเมืองมีความหลากหลาย โดยมีทั้งที่เป็นประติมากรรมบุคคลที่มีทั้งรูปแบบลอยตัว แบบนูนสูง นูนต่ำและแบบติดผนังหรือเป็นแผ่นที่ทำมาจากวัสดุประเภทหิน และไม้ ฯลฯ (รูปที่ 17-20) รูปแบบและวัสดุดังกล่าวยังมีการใช้เทคนิควิธีเขียนสีลงไปในพื้นที่เป็นชิ้นงานของรูปบุคคลนั้นในลักษณะของงานจิตรกรรมอีกด้วย

¹²⁰ โยเนโอะ อิมิอิ และคณะ, **ตรชนนินันคำในกฎหมายตราสามดวง) ฉบับปรับปรุง)** (เกี่ยว

โต: ศูนย์เอเชียอาคเนย์ศึกษา มหาวิทยาลัยเกียวโต, 2551 ,(936

¹²¹ เรื่องเดียวกัน ,608

ภาพที่ 15 แสดงรูปบุคคลของหลักเมืองนครสวรรค์
ที่มา: ศาลหลักเมืองจังหวัดนครสวรรค์, เข้าถึงเมื่อ เมษายน 2562 16, เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2017/05/nakhonsawan-city-pillar-shrine.html>

ภาพที่ 16 แสดงรูปบุคคลของหลักเมืองนครนายก
ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดนครนายก, เข้าถึงเมื่อ เม 16ษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/04/nakhonnayok-city-pillar-shrine.html>

ภาพที่ 17 (ซ้าย) แสดงรูปบุคคลของหลักเมืองนครชัยศรี (ขวา) แสดงรูปบุคคลของหลักเมืองนนทบุรี

จากองค์ประกอบของหลักเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลางใจเมืองดังที่กล่าวมานี้ ทำให้สามารถเห็นภาพ**แนวคิด**ในการสร้างหลักเมืองที่มาจากข้อกำหนดหมุดหมายของเมือง โดยมีความ**สำคัญ**ในเชิงหลักการและเหตุผล ซึ่งไม่เพียงแต่การบ่งบอกให้ทราบถึงพิกัด ที่ตั้งหมุดหมายของเมืองเท่านั้น แต่ยังสะท้อนนัยยะและ**ความหมาย**ในการพิจารณาการเลือกที่**ตั้ง** (Site) ลักษณะของ**รูปแบบ**(Style & Image) **รูปทรง**(Shape & Form) **ลวดลาย**(Ornament) และ**วัสดุ**(Material) โดยมุ่งหมายให้สถานที่ตั้งหลักเมืองเป็น“**เขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์**”(Sacred Area) ซึ่งมีความสำคัญต่อองค์ประกอบต่างๆของเมือง

บทที่ 3

หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์กับคติแนวคิดการสร้างราชธานีใหม่

1. บริบทของการตั้งหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทำการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี สิ่งสำคัญลำดับแรกที่ทรงกระทำคือ การตั้งหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นมา ณ วันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้น 10 ค่ำ ฤกษ์เวลาบ่ายแล้ว 54 นาที ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช 1144 ปี (ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2325)

การตั้งหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นผลที่เกิดจากความต้องการสร้างจุดหมายแรกของเมืองใหม่(ในทางสัญลักษณ์) เพื่อให้เป็น “หลักชัยมงคล” อีกทั้งเพื่อให้เมืองมีความเข้มแข็งสามารถป้องกันภัยจากข้าศึกตามยุทธศาสตร์พิชัยสงครามกับคติ การสร้างบ้านแปงเมืองที่สอดคล้องกับประเพณี พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพื่อความเป็นมงคล และเชื่อว่าส่งผลดีต่อความมั่นคงของเมืองสืบไป ซึ่งก่อนหน้านั้น พบร่องรอยการปักจุดหมายเพื่อให้เป็นจุดหมายแรกของเมือง โดยปรากฏหลักฐานบันทึกเอกสารโบราณ ประเภทพงศาวดาร ตำนาน รวมถึงพบการสร้างจุดหมายของหลักเมืองด้วยการปักเสาไม้ทั้งในระดับบ้านและในระดับเมือง ในเขตพื้นที่วัฒนธรรมทางภาคเหนือเป็นจำนวนมาก¹²² แต่กลับพบร่องรอยการสร้างจุดหมายหลักเมืองประเภทบันทึกและการปักเสาไม้ที่มีมาก่อนการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ในกลุ่มเมืองทางภาคกลางน้อยมาก จึงอาจถือได้ว่า เสาหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นปรากฏการณ์ใหม่และเป็นจุดเริ่มต้นของ

¹²²อย่างไรก็ดี แม้ว่าจะมีการพบหลักฐานจากเอกสารและการปักจุดหมายด้วยเสาไม้ให้เป็นหลักเมืองในกลุ่มภาคเหนือ มิได้หมายความว่าจุดหมายหลักเมืองเหล่านั้น จะสร้างมาก่อนหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์แต่อย่างใด หากแต่สามารถใช้ในการศึกษา เทียบเคียงร่วมกันได้ เนื่องจากหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์มีหลักฐานการสร้างที่ชัดเจน

การสร้างหลักเมืองตามหัวเมืองต่างๆที่อยู่ในขอบขัณฑสีมา ภายใต้คติ แนวคิด พิธีกรรม รวมถึงรูปแบบทางศิลปกรรมแบบเดียวกับเสาหลักเมืองรัตนโกสินทร์ในระยะเวลาต่อมา หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีความสำคัญต่อบัจจัยสำคัญต่างๆ ทั้งทางด้านแนวคิด และรูปแบบที่มีความสัมพันธ์ต่อภูมิศาสตร์ของเมือง โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.1 หลักเมืองที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ของกรุงธนบุรี

ด้วยพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ มีจุดเริ่มแรกของความเป็นเมืองที่ชื่อว่า “บางกอก” โดยเป็นเมืองคู่มาร่วมกับกรุงศรีอยุธยาในนาม “ทณบุรีศรีมหาสมุทร” และมีพัฒนาการความเป็นเมืองที่มีความเจริญมาอย่างต่อเนื่อง จนเกิดความเป็นศูนย์กลางรัฐทางฝั่งตะวันตกของเมืองในสมัย “กรุงธนบุรี” จึงทำให้องค์ประกอบต่างๆที่มีความสำคัญของเมืองที่เป็นศูนย์กลางการปกครองอยู่ตามริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา อาทิ พระราชวัง วัง ศาสนสถาน เรือนของเจ้านายฝ่ายต่างๆ ฯลฯ รวมถึงเรือนของรัชกาลที่ 1 ขณะดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ทรงมีนิวาสสถานเดิมอยู่ติดกับวัดบางหว้าใหญ่ นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงมีความศรัทธาต่อสมเด็จพระสังฆราช(ศรี)แห่งวัดนั้น ก่อนที่พระองค์จะเสด็จกลับจากการรบที่กัมพูชา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ปลดพระสังฆราช(ศรี)ออกจากความเป็นสังฆราชแห่งกรุงธนบุรี¹²³ ภายหลังจากที่ได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีแล้ว พระองค์ทรงสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชกลับคืน¹²⁴ และได้ถวายพระตำหนักที่ประทับต่างๆของพระองค์และของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังปรากฏในบันทึกเอกสารต่างๆดังนี้

...ให้รื้อพระตำหนักทองของเจ้าตากไปปลูกเป็นกุฏิถวายสมเด็จพระสังฆราช
ณ วัดบาง หว้าใหญ่.....¹²⁵

...โปรดให้ขุดสระ แล้วให้รื้อพระตำหนักและหอนั่ง(ของรัชกาลที่1) ที่ทรงปลูก

¹²³ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม กรุงเทพฯ) 2: หจก.ไอ. เดียสแควร์ ,2535 ,(225.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน.

ไว้ทางทิศตะวันตกของอุโบสถเก่า มาปลุกลงในสระทำหอไตรเป็นรูปเรือ 3 หลังแปด.....¹²⁶

นอกจากนี้ การปรากฏภาพเขียนงานจิตรกรรมฝาผนังในหอไตร ที่มีเนื้อหา เรื่องราว อันแฝงนัยความสำคัญต่างๆ¹²⁷ ซึ่งสามารถสรุปถึงความสัมพันธ์ในการสถาปนาเมืองใหม่(กรุงรัตนโกสินทร์)ในเวลาต่อมาได้ ดังนี้

- ก. ภาพมาฆมาณพ ที่สัมพันธ์กับ การสถาปนาชาติพระอินทร์ ของกรุงรัตนโกสินทร์
- ข. ภาพไตรภูมิ ที่สัมพันธ์กับ การแต่งไตรภูมิโลกวิเนยยกถาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์
- ค. ภาพรามเกียรติ์ ที่สัมพันธ์กับ การเขียนจิตรกรรมในพระระเบียงของวัดพระแก้ว

ภาพเขียนในหอไตร วัดบางหว้าใหญ่เหล่านี้ ตรวจสอบได้ว่า น่าจะเขียนขึ้นภายหลังจากเปลี่ยนการใช้งานจากการเป็นนิเวศสถานเดิมของเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก(สมัยกรุงธนบุรี) มาสู่การถวายเป็นวัดและเปลี่ยนการใช้งานมาเป็นหอไตร เมื่อทรงปราบดาภิเษกเป็นรัชกาลที่ 1(สมัยรัตนโกสินทร์) ล้วนแสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ในการสถาปนาเมืองใหม่ โดยมีฐานที่มั่นเดิม(จากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา) มาสู่การสร้างหลักและฐานที่มั่นใหม่ ทางฝั่งตะวันออก

ความศรัทธาต่อพระสังฆราช(ศรี) ที่จำพรรษา ณ วัดบางหว้าใหญ่ ด้วยที่สถานะของสังฆราช คือตำแหน่งสำคัญสูงสุดของฝ่ายพุทธจักร กอปรวัดบางหว้าใหญ่ซึ่งเป็นวัดโบราณที่มีความสำคัญสูงสุดคู่กับวัดมะกอก¹²⁸ ซึ่งล้วนตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองของกรุงธนบุรี อีกทั้งความผูกพันต่อสถานที่อันเป็นที่พำนักอาศัยเดิมของรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ย่อมมีผลต่อสำนึกในถิ่นฐานเดิมที่เคยพำนักอาศัยของพระองค์ไม่มากนักน้อยซึ่งสอดคล้องกับเรื่องราวในจิตรกรรม“มาฆมาณพ”ภายในหอไตรของวัดบางหว้าใหญ่ที่แสดงถึงความมุ่งมั่นและตั้งใจดีเพื่อสร้างศาลาที่พักและปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้ร่มรื่น สวยงาม

¹²⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์)กรุงเทพฯ : สหประชาชาติไทย, (382-384).

¹²⁷ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ,จิตรกรรมพระพุทธรูปศาสนาในหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม. จากเอกสารและเนื้อหาการบรรยาย โครงการบริการวิชาการวัฒนธรรมสัญจร ณ "ปกรมในวัดระฆังโฆสิตารามศิลป์" มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต วันที่ 28 มีนาคม 2558.

¹²⁸ ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดแจ้งและวัดอรุณราชวราราม มาสู่วัดอรุณราชวรารามในเวลาต่อมา

เพื่อเป็นกุศลบุญแก่ผู้คนโดยทั่วไป สามารถเข้ามาใช้เป็นที่พักได้อย่างสะดวกสบายด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า การวางระบบผังเมืองของราชธานีแห่งใหม่โดยมีการกำหนดหมุดหมายกลางใจเมือง เพื่อให้เกิดการเชื่อมโยงจากวัดบางหัวใหญ่ มายังที่ตั้งอันเป็นหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญ

จากสาเหตุสำคัญดังกล่าวมานี้ ผนวกกับลำดับเหตุการณ์ต่างๆ ในช่วงเปลี่ยนแปลงดินจากกรุงธนบุรี มาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ จึงพอสามารถสรุปได้ว่า รัชกาลที่ 1 ทรงให้ความสำคัญถึงภูมิหลังเดิม คือสมัยกรุงธนบุรี เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก¹²⁹ และได้ปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในเวลาต่อมา¹³⁰ ทั้งนี้ทรงให้มีพิธียกเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากปราบดาภิเษกเพียงระยะเวลา 1 เดือน¹³¹ พระราชประสงค์ดังกล่าวไม่เพียงแต่จะมีนัยถึงการไม่กลับไปฟื้นฟูราชธานีที่กรุงศรีอยุธยาให้กลับมาสมบูรณ์ดังเดิมแล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงทรงมุ่งมั่น สถาปนากรุงศรีอยุธยาครั้งใหม่บนแผ่นดินบางกอก ในนาม “กรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา”¹³² โดยทรงเลือกที่จะตั้งศูนย์กลางเมืองใหม่มาทางฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี รวมถึงอาจจะทรงมีแผนที่จะขยายเมืองออกไปในทิศทางดังกล่าวในระยะเวลาต่อไป

1.2 หลักเมืองกับการกำหนดด้วยแนวคิดจากตำราพิชัยสงคราม

ด้วยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นจอมทัพ “ศาสตร์” แนวคิดการตั้งเมือง จึงน่าจะมีลักษณะเดียวกับแนวคิดการตั้งค่ายแบบขุนศึก¹³³ คือ การให้ความสำคัญในการพิจารณาชัยภูมิที่เหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ของช่วงเวลานั้น จึงทำให้หลักเมืองและองค์ประกอบสำคัญแรกของการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์มีรูปแบบของเมือง และแบบแผน

¹²⁹ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม , 2218

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน , 230-232.

¹³¹ โดยการปราบดาภิเษก ณ วันเสาร์ เดือน แรม 9 ค่ำ และให้มีพิธียกหลักเมือง วันอาทิตย์ 5 เดือน 6 แรม 9 ค่ำ จ.ศ 1144 โปรดดูเพิ่มเติมในพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 หน้า 218

¹³² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ) : สหประชาพานิชย์, 2.

¹³³ เหตุผลสำคัญหนึ่ง มาจากการที่รัชกาลที่ 1 ทรงเป็นแม่ทัพ ขุนศึกมาตั้งแต่แผ่นดินสมัยกรุงธนบุรี

ต่างๆการสร้างเมืองดังเช่น บ่อม ค่าย ฯลฯ ที่สอดคล้องกับแนวคิดที่พบได้จาก **ตำราพิไชยสงคราม**แนวคิดในการตั้งเมืองใหม่ของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเป็นลักษณะแนวคิดเดียวกับการตั้ง **ค่าย คู ประตู หอรบ ฯลฯ** เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าว อีกทั้งยังต้องมีการ **“ฝึกพินใจเมือง”** ด้วยการสร้าง **ขวัญ กำลังใจ** เพื่อให้พสกนิกรและผู้คนที่หลากหลายเกิดความมั่นใจ ในเสถียรภาพของเมืองใหม่หมุดหมายสำคัญหนึ่งที่ถูกกำหนดเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์คือ การสร้างสัญลักษณ์แห่งความ **“มั่นคง มีชัย”** ให้เกิดเป็นรูปธรรมด้วยการ **“สร้างหมุดหมายหลักเมืองแห่งกรุงรัตนโกสินทร์”**¹³⁴ และสามารถนำไปสู่ความเข้าใจเหตุผลในการตั้งหลักเมืองในเขตชั้นใน¹³⁵ ความเชี่ยวชาญใน “ศาสตร์” ดังกล่าว จึงมีที่มาจาก **นัยยะ** ความหมาย ที่ส่งผลถึงการเลือกภูมิสถานในการตั้งหลักเมือง ซึ่งนำมาสู่ การเลือกที่ตั้ง สัมพันธ์กับ **ฤกษ์ ยาม** ที่เหมาะสม เพื่อดำเนินการตั้งหลักเมืองให้รุ่งเรืองถาวรสืบไป

เมื่อพิจารณาจากลักษณะที่ตั้งของกรุงรัตนโกสินทร์ จะพบว่า เป็นพื้นที่เดิมซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาคั่นกลางกับฝั่งตะวันตก ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกรุงธนบุรี ลักษณะของที่ตั้งเช่นนี้ ตรงกับชัยภูมิแบบ “นาคนาม” ซึ่งเป็น 1 ใน 8 ลักษณะภูมิประเทศที่ปรากฏในตำราพิไชยสงคราม ด้วยลักษณะสำคัญของชัยภูมิ “นาคนาม” ดังกล่าว จะต้องอยู่ใกล้แม่น้ำหรือห้วยน้ำไหล การจัดวางตำแหน่งต่างๆในกองทัพจึงต้องสัมพันธ์กับชัยภูมิที่ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏการจัดวางตำแหน่งองค์ประกอบของสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่มีความสำคัญของราชธานีแห่งใหม่ ซึ่งมีรูปแบบการวางผังที่ใกล้เคียงกับการจัดวางองค์ประกอบของค่าย คู ประตู หอรบ ฯลฯ ซึ่งมีความสอดคล้องกับลักษณะของชัยภูมิที่ปรากฏในตำราพิไชยสงคราม โดยมีการกำหนดให้หมุดหมายหลักเมืองของราชธานีแห่งใหม่ตั้งอยู่เป็นแกน **ใจกลางของเมือง**(รายละเอียดหลักเมืองกับตำราพิไชยสงคราม จะได้วิเคราะห์ในบทย่อยต่อไป)

¹³⁴รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงเชี่ยวชาญศาสตร์ ดังปรากฏ “พิไชยสงคราม” หลักฐานการกำหนดองค์ประกอบต่างๆของกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างเข้าใจ ภูมิศาสตร์ และ สภาพธรรมชาติแวดล้อมของเมืองเป็นอย่างดี

¹³⁵เนื่องจากการตั้งหลักเมืองในแต่ละภูมิสถานของแต่ละเมือง อาจมีความเหมือนหรือแตกต่างกันไปตามเหตุผล ปัจจัย ฯลฯ

2. การวิเคราะห์หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1

2.1 ที่ตั้งและสภาพแวดล้อม

หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งอยู่บนพื้นที่ฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี และถูกกำหนดให้เป็นหมุดหมายแรกในฐานะของเมืองใหม่ เพื่อฝังอาคารรพ¹³⁶ และตั้งเสาหลักเมือง โดยมีการปรับเปลี่ยนบริเวณพื้นที่ต่างๆของฝั่งตะวันออก ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของพระยาราชเศรษฐีกับพวกจีนและครอบครัว¹³⁷ ไปสู่องค์ประกอบพื้นที่ที่สำคัญต่างๆของกรุงรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 21) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางพื้นที่แนวโอบโค้งของคูก้น้ำ โดยมี วัดพระแก้ว และวังหลวงตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหลักเมือง และมีพื้นที่ของทุ่งพระเมรุ และวังหน้า ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของหลักเมือง โดยตำแหน่งที่ตั้งของหมุดหมายหลักเมืองอยู่ใจกลางของเมืองใหม่

¹³⁶ในตำราพระราชพิธีนครฐาน มีการกล่าวถึงการทำพิธีกรรมเพื่อให้หลักเมืองมีความศักดิ์สิทธิ์ โดยมีการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นลงไปสถิตอยู่ในกันหูลุม ดังที่มีการระบุว่า “จึงทิ้งดินธาตุทั้ง แลศิลารองหลัก 4 แลหลักเมืองลงหลุมบ่อมทั้ง 6 บ่อมนั้น ก็ให้เชิญอาคารรพลงหลุมพร้อมกันสิ้น ประโคมปีพาทย์ ฆ้องชัย แตรสังข์ ให้อ่องยังเป็นเอาฤกษ์ พระสงฆ์สวด”

¹³⁷กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน (กรุงเทพฯ): อมรินทร์, 2539), 6.

ภาพที่ 18 แสดงเส้นทางสัญจรในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่เกิดขึ้นหลังจากการกำหนดที่ตั้งองค์ประกอบสำคัญของเมือง รวมถึงหมุดหมายหลักเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, และคณะ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 25

ภาพที่ 19 แสดงกายภาพทางภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เกิดจากการกำหนดที่ตั้งของหลักเมือง โดยเชื่อมกับที่ตั้งของพระบรมธาตุวัดบางหว้าใหญ่(จุดสี่เหล็อง) และนำไปสู่การกำหนดองค์ประกอบสำคัญของเมืองใหม่ตามมา
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

นอกจากนี้ หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ยังตั้งอยู่มุมบนด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวังตั้งแต่แรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ใจกลางโอบโค้งของแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองคูเมือง ซึ่งเป็นแนวกำแพงเมืองเดิมทางด้านฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี¹³⁸ หากพิจารณาภูมิศาสตร์กายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ยังคงเหลือร่องรอยในปัจจุบัน จะพบว่า ที่ตั้งหลักเมืองได้ถูกกำหนดให้อยู่ฝั่งตะวันออก ซึ่งตรงข้ามศูนย์กลางกรุงธนบุรีที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีการเชื่อมกับตำแหน่งที่ตั้งของพระบรมธาตุเจดีย์ของวัดบางหว้าใหญ่¹³⁹ ซึ่งที่ตั้งสถานที่สำคัญทั้งสอง เป็นจุดนำไปสู่แนวแกนเพื่อเชื่อมโยงการเดินทางสัญจรของผู้คนทั้งสองฝั่งลำน้ำ และก่อให้เกิดเส้นทางข้ามฝั่งมายังหน้าประตูของกำแพงเมือง ที่มีชื่อว่า “ประตูท่าช้าง” ของเขตพื้นที่วังหลวง โดยในครั้งเมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการปรับบริเวณพื้นที่วังของเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ และบริเวณพื้นที่ของบ้านพระยาราชาศรี¹⁴⁰ ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาให้เป็นแนวสุดเขตของพื้นที่วังหลวงของราชธานีใหม่ (ภาพที่ 22) การปรับเปลี่ยนบริเวณพื้นที่การใช้งานทางฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรีดังกล่าว เพื่อกำหนดให้เป็นเส้นทางจากประตูเมืองท่าช้างของวังหลวง¹⁴¹ มาเป็นเส้นทางสัญจรหลัก¹⁴² เพื่อสามารถเดินทางเข้าสู่บริเวณพื้นที่ใจกลางของเมืองได้โดยสะดวก¹⁴³ ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่ตั้งสำคัญของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ และจากลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน ยังคงแสดงให้เห็นถึงร่องรอยในเขตพื้นที่แสดงถึงองค์ประกอบสำคัญของเมืองคือ

- ก. เขตพื้นที่ของวังหน้า ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของเมือง
- ข. เขตพื้นที่ของวังหลวง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมือง

¹³⁸ ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ยังคงเรียกคลองนี้ว่า คลองคูเมือง ของกรุงรัตนโกสินทร์(เช่นเดิม)

¹³⁹ คือวัดระฆังโฆสิตารามในปัจจุบัน

¹⁴⁰ คือสถานที่ตั้งสำคัญในสมัยกรุงธนบุรี

¹⁴¹ เส้นทางสัญจรดังกล่าว นับว่ามีความสำคัญต่อภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์และระบบของเมืองเป็นอย่างมาก ดังจะพบได้จากหนึ่งในหลายเหตุการณ์สำคัญ อาทิ เหตุการณ์ที่มีการอัญเชิญ พระศรีศากยมุนี จากวัดมหาธาตุกลางเมืองโบราณสุโขทัย มาขึ้นที่ท่าช้างของวังหลวง เพื่ออัญเชิญไปตามเส้นทางสายนี้ผ่านที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นตำแหน่งพื้นที่กลางเมืองในต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 1 แล้วจึงเดินทางต่อไปยังพื้นที่กลางเมืองอีกแห่งหนึ่งซึ่งได้มีการขยายพื้นที่เมืองออกไปในปลายแผ่นดินของรัชกาลเดียวกัน

¹⁴² เนื่องจากการเดินทางสัญจรทางน้ำในช่วงเวลานั้น ยังคงเป็นการเดินทางที่สะดวกที่สุด

¹⁴³ เส้นทางดังกล่าว คือถนนหน้าพระลาน (ในปัจจุบัน)

ค. เขตพื้นที่เชื่อมระหว่างวังหลวงและวังหน้า ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ส่วนกลางของเมืองในแนวตะวันตก-ตะวันออก คือ วัดสลัก และทุ่งพระเมรุ

หากพิจารณาบริเวณเขตพื้นที่ดังกล่าวมานี้ จะพบว่าเขตพื้นที่ที่มีความสำคัญของเมืองจะถูกกำหนดให้แยกออกจากกันในแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยมีพื้นที่การใช้งานสำคัญในการใช้ประกอบพระราชพิธีสำคัญต่างๆร่วมกัน คือพื้นที่ของทุ่งพระเมรุ โดยมีตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นหมุดหมายที่ตั้งอยู่บริเวณตำแหน่งพื้นที่กลางเมือง โดยตั้งเยื้องกับบริเวณพื้นที่ของวังหลวง และพื้นที่ของทุ่งพระเมรุตราบถึงปัจจุบัน

หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์จึงเกิดจากแนวคิดที่มาจาก คติ ความเชื่อเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลางเมือง และเปรียบดั่งหัวใจของเมือง¹⁴⁴ ด้วยเหตุของคติ ความเชื่อในด้านตำแหน่งที่ตั้งบน ชัยภูมิที่ดี มีความมั่นคง และมีความเป็นสวัสดิมงคล จะสามารถส่งผลดีต่อเมือง รวมถึงผู้คนในเมืองที่จะได้รับการปกป้องคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์¹⁴⁵ ให้อยู่อย่างปกติสุขและยั่งยืนตลอดไป

2.2 เสาหลักเมือง

การสร้างหมุดหมายเมืองโดยกำหนดให้เป็นเสาไม้ในผังกลม โดยการคงองค์ประกอบของ“รากเสา” จึงเป็นการเลียนแบบต้นไม้ใหญ่ที่ยังคงมีชีวิตแบบ“เสมือนจริง”ด้วยการนำมาตกแต่งไม้มงคลอันเป็นหลักชัยนั้นให้มีคุณค่างามทางศิลปกรรม เหล่านี้จึงเป็นข้อสรุปถึงนัยยะความหมายของหมุดหมายที่มีรูปลักษณะเป็นเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัย รัชกาลที่ 1 อย่างชัดเจน

หมุดหมายที่แสดงถึงความเป็นศูนย์กลางหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ คือรูปแบบไม้เนื้อแข็งที่นำมาแต่งให้เป็นแท่งเสากลม โดยทำมาจากไม้สองชนิด คือส่วนแกนหลักของเสาคือไม้ชัยพฤกษ์ และส่วนที่ใช้ประกอบที่ผิวนอกคือไม้จันทน์ โดยมีการใช้รูปแบบของชุดดอกบัว และมีขนาดสัดส่วนที่เรียวยาว ปิดด้วยทองคำเปลวทั้งเสา โดยมีลำดับการประกอบพิธีการตั้งเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

¹⁴⁴ ดังที่ได้ศึกษาแล้วในบทที่ 2

¹⁴⁵ คือเทวา อารักษ์ผู้มีหน้าที่คุ้มครองเมืองซึ่งจะกล่าวในละเอียดต่อไป

...โหรทั้งสี่ทั้งก่อนดินลงในหลุมตามลำดับกัน ครั้นแล้วจึงวางแผ่นศิลา
ลงบนก้อนดิน แล้วเชิญหลักเมืองลงในหลุมตั้งบนแผ่นศิลา กลบดินกระทุ้งให้แน่น
ห้ามมิให้กลบด้วยเท้า ขณะนั้น ชาวพนักงานประโคมฆ้องชัยสังข์แตรดุริยางค์ ยิงปืนใหญ่
ทั้งสี่ทิศ ประพราไชยพรายผูกผ้าสีชมพูทำขวัญเสาศิลาหลักเมือง แล้วเชิญแผ่นเงินจารึก
ยันต์ ปิดที่ปลายหลักและต้นหลักบนดิน เจิมแป้งหอมน้ำมันหอมห้อยพวงดอกไม้
จากนั้นโหรประกาศเชิญเทวดาให้เข้าสถิตในหลักเมือง เป็นเสร็จพิธี...¹⁴⁶

จากลำดับของการประกอบพิธีตั้งเสาศิลาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยต้นกรุง
ที่อธิบายไว้ใน “จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช
2325-2529” ทำให้พบประเด็นที่มีความสำคัญ ดังนี้

ก. โหรผู้ประกอบพิธีมีหลายท่าน ซึ่งคาดว่าน่าจะมีหัวหน้าโหรเป็นประธานในการ
ประกอบพิธีกรรม สิ่งที่มีความสำคัญคือ มีการโยนก้อนดิน ที่ได้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งก้อนดินน่าจะ
หมายถึงธาตุทั้งสี่

ข. การนำแผ่นศิลาวางลงบนก้อนดิน ซึ่งอยู่ในขั้นตอนของพิธีที่เรียกว่า ผังอาถรรพ์ลง
ดิน ซึ่งมีความสอดคล้องกับพิธีกรรมฝังหลักคำ หลักเงิน ฯลฯ จากบันทึกหลายฉบับของเมืองเหนือ
ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2

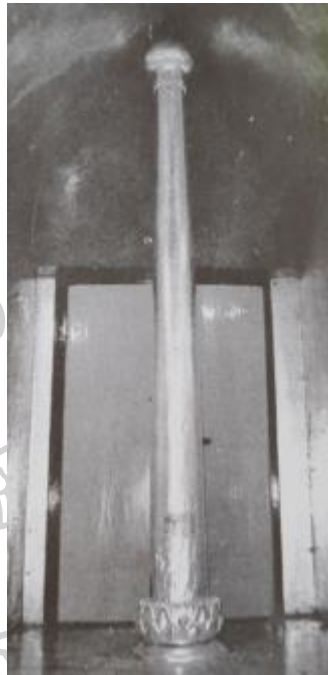
ค. การเชิญแผ่นเงินจารึกยันต์ที่ปิดที่ปลายหลักและต้นหลัก ซึ่งให้เห็นถึงการให้
ความสำคัญกับพลัง อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะได้มาสถิตที่เสาทั้งต้น

ง. เสาศิลาหลักเมือง มีเทวดาประจำเมือง คือ “พระหลักเมือง” สถิตอยู่เป็นประธานของ
หมุดหมายหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าว จะไม่มีการสร้างรูปบุคคลเป็นรูป
ของพระหลักเมืองก็ตาม¹⁴⁷

¹⁴⁶ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช
2325- กรุงเทพฯ) 2529: โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก,2531(, 4.

¹⁴⁷ เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีการสร้างเทวดาประจำเมืององค์อื่นเป็นรูป
บุคคล โดยแยกไปประจำแต่ละศาล อาทิ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ฯลฯ ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่า พระหลักเมือง
มีกายภาพทางรูปแบบซึ่งเป็นเสาศิลาหลักเมืองอยู่แล้ว และทรงสถิตอยู่ในเสาศิลา จึงเป็นผลให้ไม่มีความจำเป็นต้อง
สร้างเป็นรูปบุคคลให้ซ้ำซ้อนอีก

จากรูปแบบของเสาและขั้นตอนการประกอบพิธีตั้งเสาหลักเมือง ซึ่งให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคติ แนวคิดที่มาจากความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยรูปแบบของเสาและพิธีกรรมเป็นสื่อในการบ่งบอกความศักดิ์สิทธิ์นั้น

ภาพที่ 20 แสดงกายภาพของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1

ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร**

พุทธศักราช 2325-2529 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), 4.

2.2.1 ส่วนยอดที่เป็นดอกบัว มีรายละเอียดของรูปแบบ ดังนี้ (ภาพที่ 24)

ก. ดอกบัวมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับดอกบัวเป็นธรรมชาติ โดยพบได้จากสัดส่วนของรูปทรงดอกบัว มีลักษณะของกลีบบัวซ้อนสลับกันเป็นแต่ละชั้นขึ้นไปถึงส่วนยอดอย่างเป็นระเบียบ และได้สัดส่วนตามธรรมชาติ

ข. ลักษณะเส้นสาย รายละเอียดของแนวเส้นที่ผิวของกลีบบัว มีระเบียบของแนวเส้นในลักษณะเดียวกับแนวริ้วของผิวกลีบบัว ซึ่งมีลักษณะเดียวกับกลีบบัวธรรมชาติ

ค. ภายในส่วนยอดดอกบัวมีพื้นที่เพื่อบรรจุขลุ่ยของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมี ยอดเส้าเป็นดอกตูม ภายในกลวงเป็นช่องสำหรับบรรจุขลุ่ยชาติกรุงเทพมหานคร¹⁴⁸

ภาพที่ 21 แสดงกายภาพของยอดดอกบัวบนปลายเส้าของเส้าหลักเมือง

2.2.2 ส่วนกลางที่เป็นแท่งเส้า มีรายละเอียดของรูปแบบดังนี้

ก. ส่วนกลางเป็นลักษณะแท่งเส้าเรียวกลม โดยส่วนปลายเรียวเป็นแนวสอบ

ข. ผิวมีความเรียบเกลี้ยง ดังเช่น **ก้านดอกบัวธรรมชาติ**

ค. มีการใช้ไม้สองชนิดมาประกบกับคือ แกนในเป็นเส้าไม้ชัยพฤกษ์ โดยมีไม้ แก่น จันทร์ประกบนอก¹⁴⁹

¹⁴⁸ กรมศิลปากร , **จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,25294-5.**

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

ง. ส่วนปลายบนของเสาคงแตกต่างด้วยลายเชิง(บน)ที่เป็นกระบวนลายของกระจัง
เรียงร้อยโอบรอบเสา

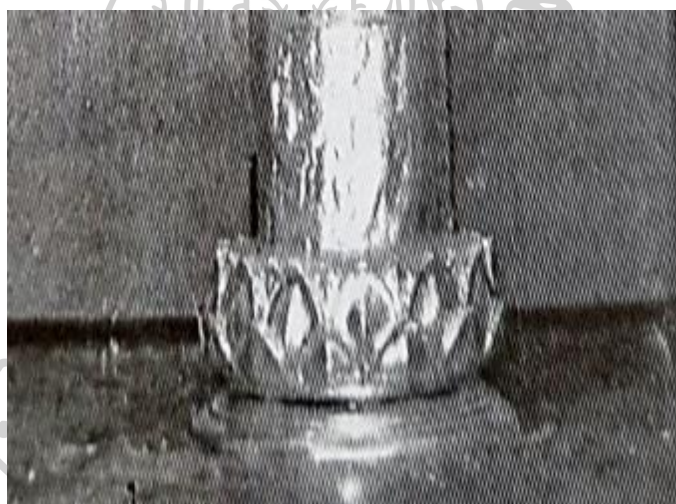
จ. ไม่พบลวดลาย(ลายเชิง)ที่ส่วนโคนเสา

2.2.3 ส่วนฐานของเสา มีรายละเอียดของรูปแบบดังนี้ (ภาพที่ 25)

ก. มีรูปแบบที่เป็นฐานบัวโดยส่วนบัวหงายและบัวคว่ำมีความแตกต่างกันทาง
รูปแบบอย่างชัดเจน

ข. รูปแบบของบัวหงายเลียนแบบลักษณะธรรมชาติของดอกบัวบาน

ค. รูปแบบของบัวคว่ำเป็นลักษณะของบัวประดิษฐ์ โดยมีชุดของชั้นและเส้น
ลวดซ้อนเพิ่มขึ้นหนึ่งชุด

ภาพที่ 22 แสดงกายภาพของฐานบัวที่โคนเสาของเสาหลักเมือง

ที่มา:จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529,

หน้า 4

2.2.4 ส่วนรากของเสา

ตามตำราพระราชพิธีนครฐานระบุว่า ในการประกอบพระราชพิธีฝังหลักพระ
นครจะมี“แผ่นศิลารองหลัก” เป็นส่วนหนึ่งของการพิธีกรรม อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเสาหลักเมือง
รัชกาลที่ 1 ได้ถูกถอนนำขึ้นมาฝังไว้ในศาลตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากผูกพันดังปรากฏใน

รายงานเมื่อครั้งรัชกาลที่ 6 ว่า โคนเสาที่ฝังลงดินผู้เข้าไปเกือบครึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏหลักฐานว่า ศิลารองหลักของเสาหลักเมืองรัชกาลที่ 1 ซึ่งตามตำราระบุว่ามีจารึกยันต์โสฬสมหามงคล นั้นมีลักษณะอย่างไรและวางอยู่อย่างไรได้เสาซึ่งมีหลักฐานเพียงในตำพระราชพิธีพระนครฐานเท่านั้น อีกทั้งที่มีการระบุถึงขั้นตอนในการฝังหลักพระนครตามเมืองต่างๆร่วมสมัยดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุฉบับต่างๆ รวมถึงเสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งจากการบูรณะครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2525 มีการขุดรากเสาและพบแผ่นศิลารองหลักเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 26)

ภาพที่ 23 ยันต์หินตันหลุม จากตำราพระราชพิธีฝังหลักพระนคร
ที่มา : กรมศิลปากร, จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร
พุทธศักราช 2325-2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), 294.

สรุปข้อค้นพบจากเสาหลักเมืองรัชกาลที่ 1

เสาหลักเมืองรัชกาลที่ 1 ได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมา โดยมุ่งเน้นให้มีการใช้งานสอดคล้องกับคติ แนวคิดที่สัมพันธ์กับความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งพบได้จากการให้เสาไม้หลักเมืองมีหน้าที่

(Function) ในการบรรจุดวงชาตาของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีการทำช่องเพื่อบรรจุดวงชาตาของกรุงรัตนโกสินทร์¹⁵⁰ โดยบรรจุไว้ภายในส่วนยอดของดอกบัว

การใช้ไม้สองชนิดมาประกบเพื่อให้เป็นเสาไม้เดียวกัน หากพิจารณาในเทคนิคและวิธีทางด้านงานช่าง จะพบว่าการผนึกไม้ทั้งสองชนิดที่มีความต่างชนิดกัน เพื่อให้เป็นเสาเดียวกัน และมีความแข็งแรง เรียบร้อยสมบูรณ์นั้น กระทำได้ยากมากจึงเป็นประเด็นที่สามารถสรุปได้ว่า คติ และความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ มีบทบาทและความสำคัญมากกว่าเทคนิค และวิธีในการก่อสร้างเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ สิ่งเหล่านี้ มีความท้าทายความสามารถทางงานช่างเป็นอย่างมาก ซึ่งช่างมีความจำเป็นต้องเรียนรู้ในเทคนิค วิธี เพื่อเชื่อมต่อวัสดุสองชนิดที่มีคุณลักษณะที่ต่างกัน โดยให้มีความแนบสนิทเป็นชิ้นเดียวกัน เพื่อยึดอายุการใช้งานของเสาไม้หลักเมือง ให้มีความแข็งแรง คงทนยาวนานที่สุด อันส่งผลดีทางจิตใจ และความเป็นสวัสดิมงคลแก่เมือง

การที่รูปแบบของดอกบัวที่ปลายเสา และรูปแบบของส่วนบัวหงายที่ฐานเสา มีลักษณะเลียนแบบธรรมชาติ สามารถสันนิษฐานได้ว่า น่าจะมีการสร้างขึ้นมาในเวลาเดียวกัน โดยที่ส่วนบัวคว่ำของฐานเสา ซึ่งมีรูปแบบที่เรียบง่ายและมีความแตกต่าง อาจเกิดจากการสร้างขึ้นมาจากภายหลัง อย่างไรก็ตามไม่ว่าส่วนของบัวคว่ำของฐานบัวจะสร้างขึ้นมาในเวลาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รูปแบบของชุดฐานบัวดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า ช่างน่าจะไม่ต้องการให้ส่วนของบัวคว่ำมีความโดดเด่น แต่กลับต้องการเสริมให้ส่วนของบัวหงาย(ที่มีรูปแบบเป็นบัวบานแบบธรรมชาติ)มีความโดดเด่นเพื่อไปรับกับส่วนยอดของดอกบัว องค์ประกอบส่วนบัวคว่ำของฐานบัว จึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้ชุดเสาหลักเมืองโดยรวมเกิดความเรียบร้อย สมบูรณ์ และยังทำให้เสาหลักเมืองมีความมั่นคงมากขึ้นทั้งทางด้านโครงสร้างและการรับรู้ทางสายตา

ข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งที่น่าจะนำไปสู่การพิจารณาถึงความเป็นไปได้ว่า เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อแรกตั้งในแผ่นดินของรัชกาลที่ 1 ควรจะมีส่วนฐานหรือไม่คือรูปแบบของฐานเสาที่ปรากฏนี้ มีรูปแบบเดียวกับฐานเสาหลักเมืองในสมัย รัชกาลที่ 4¹⁵¹จึงอาจเป็นไปได้ว่าเสาหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 อาจถูกประกอบเสริมส่วนฐานในภายหลังให้มีความ

¹⁵⁰จากข้อมูลของ จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529” ได้ระบุภาพลายเส้นที่เป็นดวงชาตาของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เป็นลักษณะของวันที่ใช้ประกอบพิธีฝังอาคารฝังเสา)เพื่อตั้งหลักเมือง

¹⁵¹โดยพบจากภาพเสาหลักเมืองรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีรูปแบบของฐานเสาชนิดเดียวกัน โปรดดูเพิ่มเติมใน จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- หน้า ,252913.

มั่นคง และมีความเรียบร้อยสมบูรณ์ในงานช่างก็เป็นได้ และหากข้อสันนิษฐานในเชิงรูปแบบนี้มี
ความเป็นจริง เสาหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 จะมีรูปแบบโดยรวมที่ใกล้เคียงกับดอกบัว 1 ก้าน
ที่ชูช่อดอกสูงขึ้นมาจากพื้นดินในลักษณะที่ใกล้เคียงกับดอกบัวที่เกิดตามธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ในตำราพระราชพิธีนครฐาน ได้ระบุว่ามีการนำ “แผ่นศิลา” เพื่อใช้รองรับ
เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์¹⁵² โดยรองรับส่วนของรากเสาที่อยู่ใต้ดิน **ชี้ให้เห็นความเชื่อมโยง**
ถึงหมุดหมายหลักเมืองในครั้งโบราณกาลที่นิยมนำศิลาที่ยังเป็นรูปทรงธรรมชาติมา
ตกแต่งผิวและฝังลงในดิน ณ ตำแหน่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 2

2.3 ศาลหลักเมือง

ส่วนของศาลซึ่งเป็นตัวเรือนที่มีหลังคาคลุมเสาไม่พบหลักฐานเชิงประจักษ์ใดๆใน
บริเวณที่ตั้งของศาลหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่จะนำไปสู่การสันนิษฐานรูปแบบของศาลใน
ทางตรงได้ หลักฐานที่พบเป็นเพียงบันทึกที่ระบุว่า “ศาลที่ประดิษฐานหลักเมืองนั้น ทรงโปรด
เกล้าฯให้สร้างเป็น”ศาลาเครื่องไม้” หลังคามุงกระเบื้อง”¹⁵³ จากข้อความดังกล่าวจึงนำมาสู่
การค้นหาค้นข้อสันนิษฐานว่าหลักเมืองเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะมีรูปแบบอย่างไรโดยอยู่
ภายใต้รูปแบบของเรือนที่มีหลังคาคลุม และควรมีฝา(ระนาบทางตั้ง)ที่เปิดโล่งมากกว่าร้อยละ 50
ตามรูปแบบของเรือนประเภท“ศาลา”(ศาล)

จากสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 และเล่ม 2 ซึ่งเป็น
ภาพหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวได้ว่าถูกสร้างสรรคขึ้นก่อนการสร้างศาลหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์
ในช่วงเวลาประมาณ 15-50 ปี หรืออาจว่านั่นอีกเล็กน้อย ในกรณีฉบับของกรุงศรีอยุธยา
หลักฐานจากภาพที่เป็นเรือนปราสาทเพื่อเป็นที่ประทับ หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์
จึงน่าจะมีรูปแบบที่แสดงถึงฐานะ หรือศักดิ์ ที่อยู่ในระดับใกล้เคียงกับ ฐานะหรือศักดิ์
ของศาลหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลที่แนวคิดของหมุดหมายหลักเมืองกรุง
รัตนโกสินทร์ค่อนข้างมีความสัมพันธ์กับคติ แนวคิดเรื่องของแกนจักรวาลตามที่ได้
วิเคราะห์มาบ้างแล้วในบทที่ 2 รูปแบบของเรือนปราสาทเหล่านี้ ตั้งอยู่ในสถานที่ที่เป็นสวรรค์ ใน

¹⁵²กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ การอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์** กรุงเทพฯ) : สหประชาพาณิชย์,
2525), 4.

¹⁵³กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ การอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, 6.

ชั้นวิมานต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงรูปแบบต่างๆของเรือนทรงปราสาทที่มีความร่วมสมัยกันใน ช่วงเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ รูปแบบเรือนปราสาทต่างๆที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิฯ ซึ่ง แสดงองค์ประกอบของจักรวาลโดยมีเขาพระสุเมรุตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางมีความสูงที่สุด และมีเขา ลูกอื่นๆ คือเขาสัตตบริภัณฑ์ที่มีความสูงลดหลั่นลงไป

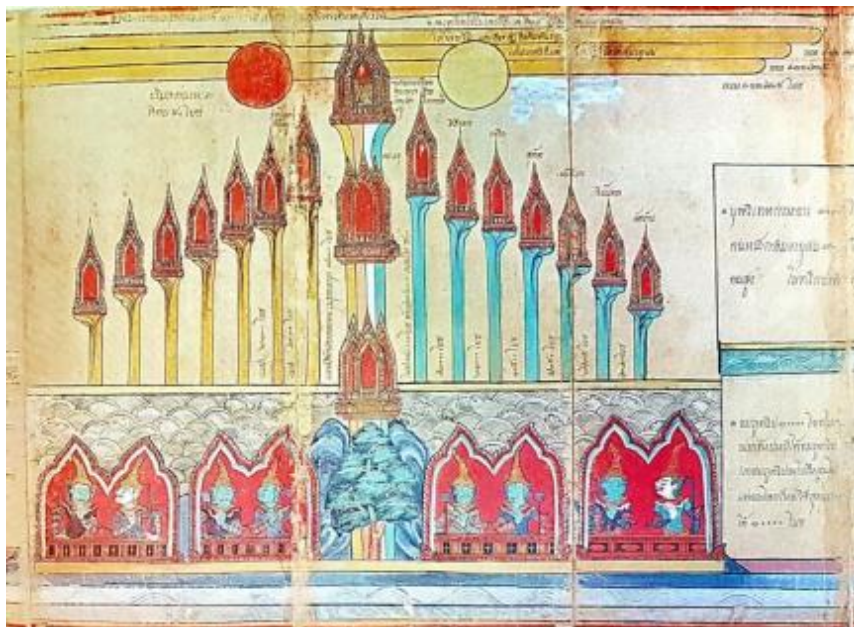
การใช้หลักฐานรูปแบบของเรือนปราสาทจาก สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา- ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 และเล่ม 2 จึงมีความสอดคล้องและเหมาะสมในด้านมิติของช่วงเวลาที่มีการตั้งเสาหลักเมือง โดยพบรูปแบบของเรือนปราสาท ซึ่งสามารถแยกประเภทได้ ดังนี้

- ก.รูปแบบเรือนปราสาท แบบ 1 ห้อง หลังคาทรงจั่วหลังเดียว
- ข.รูปแบบเรือนปราสาท แบบ 1 ห้อง หลังคาจั่วสี่ด้าน ในเรือนหลังเดียวกัน
- ค.รูปแบบเรือนปราสาท แบบ 3 ห้อง หลังคาจั่วแยกออกจากเรือนประธาน ในเรือน หลังเดียวกัน

ภาพที่ 24 แสดงรูปแบบของปราสาทปรากฏที่เขาพระสุเมรุ และยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับเลขที่ 8 ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-
ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม1(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 170.

ภาพที่ 25 แสดงรูปแบบของปราสาทปรางค์ที่เขาพระสุเมรุ และยอดเขาสัตตบริภัณฑ์ ในสมัยกรุง
ธนบุรี

ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรีฉบับเลขที่ 10/ก ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-
ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม2(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 177.

การวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของรูปแบบศาลหลักเมืองจากสมุดภาพไตรภูมิฯ

เมื่อพิจารณารูปแบบเรือนปราสาทหลังต่างๆจากสมุดภาพไตรภูมิฯ ร่วมกับ ลักษณะ
รูปทรงของเสาหลักเมือง(ภายใต้ข้อจำกัดของเวลาที่จำเป็นต้องเร่งสร้างสิ่งต่างๆมากมายใน
ช่วงเวลานั้น) จะพบว่าศาลหลักเมืองควรมีรูปแบบและสัดส่วนของเรือนที่สอดคล้องกับ
สภาพแวดล้อมและการใช้งาน ดังนี้

1. ควรมีผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพื่อให้รูปทรงของศาลมีปริมาตรที่เสถียร และ
สมมาตรในทุกมุมมอง
2. ควรมีช่องเปิด(มุมมอง)ทั้งสี่ด้านเพื่อให้ผู้คนได้แลเห็นเสาหลักเมืองที่อยู่ภายใน
ศาลได้ชัดที่สุด

จากการพิจารณารูปแบบเรือนปราสาทในรูปแบบต่างๆที่พบ ในสมุดภาพไตรภูมิฯ ทำให้สรุปถึงความน่าจะเป็นได้ว่า เรือนปราสาทในรูปแบบ ก. และรูปแบบ ข. ล้วนมีความเป็นไปได้ หากแต่ ทั้งสองแบบนี้มีความแตกต่างกันที่ขนาด และความวิจิตรของเรือน และเมื่อพิจารณาถึง เงื่อนไขของช่วงเวลา อาทิ การประกอบพิธีสำคัญต่างๆที่เกี่ยวข้องกับราชธานีแห่งใหม่¹⁵⁴ ซึ่งมีมา โดยต่อเนื่องหลังจากที่ได้ตั้งเสาหลักเมือง จึงจำเป็นต้องเร่งสร้างเพื่อให้มีความเรียบร้อยและ สมบูรณ์โดยเร็ว

อย่างไรก็ดี หากมิได้คำนึงระยะเวลาการสร้างที่มากขึ้นของรูปแบบข. คือ “เรือน ปราสาท แบบ 1 ห้อง หลังคาจั่วสี่ด้าน” ซึ่งมีระบบโครงสร้างที่ซับซ้อนมากกว่าเรือนปราสาทใน รูปแบบ ก. เรือนปราสาทรูปแบบ ข. ก็ควรมีข้อสันนิษฐานที่มีความเป็นไปได้มากเช่นเดียวกัน เนื่องจากยังคงมีรูปแบบผังจตุรัส และมีช่องเปิดสี่ด้านที่มีความเสถียรและสมดุลเช่นกัน อีกทั้ง เป็นรูปแบบของเรือนปราสาทที่ตั้งอยู่ ใจกลางของ “เขาพระสุเมรุ” ที่เชื่อว่าอาจมีการพัฒนา คติ แนวคิดมาสู่รูปแบบของเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

จากตัวอย่างของเหตุผลดังกล่าว จึงพอจะสรุปได้ว่ารูปแบบของเรือนปราสาทใน รูปแบบ ก. และ ข. ค่อนข้างที่จะมีความเป็นไปได้มากที่สุดในเหตุผลบางด้านที่ต่างกัน โดยทั้ง สองรูปแบบของเรือนปราสาทคือ ก. และ ข. (หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานรูปแบบของ ศาลหลักเมืองเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์)คงมีการ “ลดรูปแบบ” และ “ลดรายละเอียดของ ลวดลาย” เพื่อให้สอดคล้องกับข้อจำกัดทางด้านงบประมาณและระยะเวลาการสร้าง แต่ยังคงไว้ซึ่ง รูปแบบโดยรวมของปราสาทที่ยังสามารถแสดงถึง “ศักดิ์” อันเกี่ยวเนื่องถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้สถิตอยู่ ในเรือนปราสาทนั้น

การวิเคราะห์ความน่าจะเป็นของศาลหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ จากสมุดภาพไตรภูมิ ฯ ตามรูปแบบของเรือนปราสาท ก. และ ข. ซึ่งปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิ ทั้งฉบับกรุงศรีอยุธยา และฉบับกรุงธนบุรี หากพิจารณารูปแบบของเรือนปราสาททุกหลังที่ปรากฏในภาพ จะพบว่าควรมีรายละเอียดเพิ่มเติมที่มีเหตุผลตามหลักศิลปสถาปัตยกรรม ดังนี้

¹⁵⁴ การประกอบพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับราชอาณาจักร ล้วนต้องมีการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มากมาย หลักเมืองหรือพระหลักเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญหนึ่ง ที่มักถูกกล่าวถึงเพื่อ อัญเชิญเข้าร่วมพิธีของบ้านเมือง และบางครั้งก็มีการประกอบพิธี ณ ศาลหลักเมืองด้วย ดังนั้นศาลาทรง ปราสาทจึงมีความสอดคล้องในการบ่งบอกถึง ของพระหลักเมืองที่สถิตอยู่ใน “ศักดิ์” สา

ก. มีช่องเปิดที่เป็นช่องทางเข้าออก ทุกด้าน(ภาพที่ 27) ในลักษณะซุ้มโปร่งทุกด้าน แบบศาลาโปร่ง

ข. มีช่องเปิดที่เป็นช่องทางเข้าออก สามด้าน คือด้านหน้าและด้านข้างสองด้าน โดยมีผนังด้านหลังที่บตันหรืออาจมีเพียงช่องหน้าต่าง

ค. มีช่องเปิดที่เป็นช่องทางเข้าออก สองด้าน(ภาพที่ 28) คือด้านหน้าและด้านหลัง โดยมีผนังอีกสองด้านที่บตันหรืออาจมีเพียงช่องหน้าต่าง

ง. มีช่องเปิดด้านหน้าที่เป็นช่องทางเข้าออก หนึ่งด้าน(ภาพที่ 27) คือด้านหน้า โดยมีผนังอีกสามด้านที่บตันหรืออาจมีเพียงช่องหน้าต่าง

จ. ภายในเรือนปราสาท มีสภาพแวดล้อมที่สูงโปร่ง โดยการใช้โครงสร้างหลักคือ สีแดงซึ่งเป็นการแทนค่าสีทองฟ้าบนสวรรค์ด้วยเทคนิคการปิดทองล่องชาด ฯลฯ

การก่อสร้างเรือนปราสาทในรูปแบบ ก. และ ข. ยังสามารถนำไปประยุกต์และพัฒนาจากภาพวาดดังกล่าวให้สอดคล้องกับรูปแบบและการใช้งานของศาลหลักเมืองมากยิ่งขึ้น อาทิ จากภาพวาด(สองมิติ)ที่เป็นซุ้มหลังคาจั่ว ช่างสามารถออกแบบสร้างสรรค์ให้ศาลหลักเมืองมีช่องเปิดทั้งสี่ด้าน โดยที่รูปแบบ ก. อาจมีส่วนหลังคาเป็นทรงจั่ว(Gable) หรืออาจเป็นทรงมณฑปที่เป็นหลังคาลาดทั้งสี่ด้าน(Pyramid)ก็อาจเป็นได้เช่นกัน

นอกจากเรือนของศาลหลักเมืองที่ได้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว ยังมีการสร้างศาลที่มีความสำคัญต่อกรุงรัตนโกสินทร์อีก 3 ศาล เพื่อประดิษฐานรูปบุคคล ซึ่งเป็น เทวาอารักษ์ที่มีความสำคัญต่อเมือง ได้แก่ ศาลพระเสื้อเมือง ศาลพระทรงเมือง และศาลพระกาฬไชยศรี ในบริเวณพื้นที่ระหว่างหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กับคลองคูเมืองเดิม¹⁵⁵ ซึ่งศาลมีลักษณะเช่นเดียวกับศาลหลักเมือง คือ เป็นศาลาเครื่องไม้หลังคามุงกระเบื้อง และศาลเหล่านี้มีลักษณะเช่นเดียวกับศาลหลักเมือง¹⁵⁶

จากบันทึก คำให้การต่างๆ ที่พรรณากล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีการนำมาบันทึกในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ระบุถึงศาลกลุ่มประเภทที่เป็น เทวา อารักษ์ ซึ่งมีความสำคัญต่อเมือง โดยพบจากเอกสาร 2 ชิ้นคือ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” และ “อธิบายแผนที่

¹⁵⁵ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-6 ,2529-7.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน .

พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์” โดยเอกสารทั้งสองส่วนนี้ได้พรรณนาถึงสถานที่ต่างๆในกรุงศรีอยุธยา ดังนี้

...ถนนย่านตะแลงแกงมีร้านขายของสดเข้าเย็น ชื่อตลาดหน้าคูก1 ถนนย่าน
นำศาลพระกาฬมีร้านชำขายศิระในโครงในที่ปั่นฝ้ายชื่อตลาดศาลพระกาฬ1 ...¹⁵⁷

...ถนนสายนี้ตามแผนที่เป็นถนนขวางอยู่กึ่งกลางพระนคร แต่เหนือไปได้ และมีถนนรีแต่ด้านตะวันออกตรงไปทางตะวันตกถึงหลังวังหลัง..... เป็นถนนสายรีที่อยู่กึ่งกลางพระนครเหมือนกัน ตรงที่ถนนสองสายนี้ผ่านกันเป็นทาง 4 แพร่ง เรียกว่าตะแลงแกง ริมถนนตะแลงแกงด้านเหนือปากตะวันตกมีหอกลอง.....ข้างปากถนนตะแลงแกงทางใต้ด้านตะวันตกมีศาลพระกาฬหลังคาเป็นซุ้มปราสาท และมีศาลอยู่ต่อกันไป เข้าใจว่า จะเป็นศาลพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองพระหลักเมือง ที่ตรงตะแลงแกงเห็นจะถือกันว่าเป็นกลางพระนคร...¹⁵⁸

จากเอกสารบันทึกทั้ง 2 ฉบับ มีการระบุถึงสถานที่ซ้ำกันคือ “ศาลพระกาฬ” โดยที่จากประเด็นต่างๆนี้ ทำให้มาสู่ข้อสรุปเบื้องต้นได้ว่า

1. มีความเป็นไปได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา น่าจะมีศาลศักดิ์สิทธิ์กึ่งกลางกรุง ซึ่งอาจเป็นศาลพระกาฬ เนื่องจากมีการระบุถึงศาลพระกาฬทั้ง 2 ฉบับ โดยเฉพาะในเอกสาร “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม”ซึ่งเป็นเอกสารชั้นต้นที่ตกทอดมาจาก “หอหลวงสยาม”
2. มีความเป็นไปได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา น่าจะมีศาลศักดิ์สิทธิ์กึ่งกลางกรุงซึ่งอาจเป็นศาลเสื้อเมือง เนื่องจากเสื้อเมือง ถูกกล่าวถึงร่วมกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆใน “เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา” ซึ่งเป็นเอกสารที่มีการเขียนคัดลอกสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย และเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา ก็ถูกกล่าวอ้างถึงใน “คำให้การชาวกรุงเก่า” ซึ่งเป็นเอกสารชั้นต้นที่ตกทอดมาจาก “หอหลวงมณฑลพะลีย์” เนื้อความดังกล่าวมีบันทึกไว้ดังนี้

พระคงคาจะแดงเดือดตั้งเลือดนก ออกแผ่นดินเป็นบ้าฟ้าจะเหลือง

¹⁵⁷“คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ใน ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม เรื่อง 3 (กรุงเทพฯ :แสงดาว, 2553), .241

¹⁵⁸อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ ๓ และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 2 รวมพิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพฯ) : ต้นฉบับ, 2550), .100

ภาพ ฯลฯ มาอธิบายแผนที่และภูมิสถานของกรุงศรีอยุธยาที่มีสภาพเป็นโบราณสถาน ซึ่งมีรายละเอียดของเท็จจริงเป็นชั้นเป็นส่วนเพื่อมาร้อยเรียงประติประต่อให้ภาพของกรุงศรีอยุธยาในฐานะราชธานีสำคัญให้กลับมามีภาพเมื่อครั้งบ้านเมืองได้ให้มากที่สุด อย่างไรก็ตามก็มิอาจปฏิเสธไปได้ว่า ชุดความคิดดังกล่าวของชนชั้นผู้นำในสมัยรัตนโกสินทร์ ย่อมมีการรับรู้ (Perception) จากภาพประสบการณ์ของตนที่ได้สัมผัสในองค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์มาตั้งแต่แรก จึงสามารถสันนิษฐานได้ว่า การวินิจฉัยสิ่งต่างๆ ย่อมมีภาพความเข้าใจ คั่นตาในการวินิจฉัยสภาพโบราณสถานของกรุงศรีอยุธยาด้วยภาพที่รู้จักของกลุ่มผู้นำในสมัยรัตนโกสินทร์

จากเหตุผลดังกล่าว จึงทำให้สามารถสรุปข้อสันนิษฐานได้ว่า กรุงศรีอยุธยาน่าจะมีศาลพระเทพ (ซึ่งน่าจะมีเป็นรูปประติมากรรมด้วย) รวมทั้งน่าจะมีศาลเสื่อเมืองด้วยเช่นกัน ซึ่งพระเสื่อเมืองในสมัยอยุธยาก็น่าจะมีพัฒนาการทางแนวคิดที่มีความเป็นระบบที่ซับซ้อนมากขึ้น (Complicate) โดยมีการแยกบทบาทหน้าที่ของพระเสื่อเมืองกรุงศรีอยุธยาที่คงเป็นรูปบุคคลอยู่แล้ว ไปสู่การเกิดพระเสื่อเมือง (รูปบุคคลตามคติเดิม) และพระหลักเมือง (อารักษ์องค์ใหม่ในรูปของแท่งเสา) ในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนบุคลาธิษฐานอื่นนอกจากสององค์ดังกล่าว ล้วนอยู่ในวิถีคิดและมุมมองของผู้คนและชนชั้นปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งยังมีความจำเป็นต้องสืบค้นจากหลักฐานอื่นต่อไป

2.4 รูปบุคคล

จากจดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529 ได้ระบุถึงกลุ่มเทวดาประจำเมือง ที่เป็นรูปบุคคลมีความสัมพันธ์กับหลักเมืองเมื่อครั้งแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์คือพระหลักเมือง พระเสื่อเมือง พระทองเมือง โดยพบการกล่าวอ้างถึงในการพระราชพิธีต่างๆ อาทิ ประกาศเทวดาครั้งหล่อแก้วพระศรีศากยมุนี (รัชกาลที่ 1) ประกาศอธิฐานน้ำพระพัฒน์ ครั้งรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร (รัชกาลที่ 2) คำอาราธนาเทวดาอ่านประกาศเมื่อเผาฝืน (รัชกาลที่ 3)¹⁶⁰ ฯลฯ โดยจะพบว่ากลุ่มเทวดาประจำเมืองเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญไม่เพียงแต่ประเด็นความมั่นคงในพื้นที่ของกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น พระราชพิธีดังกล่าว ยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญต่อความมั่นคงในพระราชอาณาเขตอีกด้วย

¹⁶⁰ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-, 2529:11.

ในกฎหมายตราสามดวงได้กล่าวถึง พระเสื้อเมือง ทรงเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเทวดาที่มีความสำคัญประจำเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ตามที่ได้กล่าวมาในบทที่สอง การประดิษฐ์ฐานกลุ่มเทวดาประจำเมือง โดยมีการตั้งศาลแยกไปตาม บริเวณจุดสำคัญต่างๆของกำแพงเมืองชั้นใน แสดงให้เห็นถึงวิธีการกระจายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการปกป้อง คุ้มครองเมืองประจำตามจุดต่างๆ เพื่อมิให้สิ่งอัปมงคลผ่านเข้ามาในเมือง วิธีการดังกล่าวเป็นแนวคิดเดียวกับการฝังอาถรรพ์ หรือฝังหลักหมุดหมายไว้ตามป้อม ประตูเมือง ฯลฯ เพื่อให้หมุดหมายสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ คอยปกป้องรักษาจุดทางเข้าออก คือประตูเมือง รวมถึงจุดที่มีความสำคัญต่อความมั่นคงของเมือง คือป้อมปราการของเมือง¹⁶¹ ฯลฯ หากแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของกรุงรัตนโกสินทร์ มิได้เป็นเพียงแค่การฝังหมุดหมายลงยันต์หรืออาถรรพ์ แต่เลือกใช้การตั้งศาลโดยสร้างกลุ่มเทวดาประจำเมืองเป็นรูปบุคคล และเชิญไปประดิษฐานตามสถานที่สำคัญต่างๆของเมืองอย่างชัดเจน กลุ่มเทวดาประจำเมืองที่พบในช่วงแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ มีดังนี้

2.4.1 พระเสื้อเมือง

พระเสื้อเมือง (ภาพที่ 29) คือเทวดาผู้มีบทบาทในการปกป้อง คุ้มครองบ้านเมืองมาก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยพบได้จากกรกล่าวถึงในบันทึกเอกสารโบราณหลายฉบับ รวมถึงเอกสารของกรุงศรีอยุธยา ตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 2 หน้าที่สำคัญของพระเสื้อเมืองที่ถูกระบุไว้ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือเป็นผู้คุ้มครองป้องกันทั้งทางบกทางน้ำ คุ้มกำลังไพร่พลแสนยากรักษาบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข ปราศจากอริราชศัตรู

ประติมากรรมพระเสื้อเมือง เป็นรูปหล่อสำริดปิดทอง สูง 93 เซนติเมตร ฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะรูปเทพรักษาทรงประทับบนฐานสิงห์ พระเศียรทรงมงกุฎยอดชัย เครื่องแต่งองค์ สวมสนับเพลาเชิงงอน นุ่งภูษาทับด้วยชายไหว ชายแครง ประดับด้วยสุวรรณกระถอบ เครื่องประดับต้นพะพาหารัดด้วยพารุรัด ใส่สังวาล ตามทิศ ทับทรวง สวมทองพระระกรทองพระบาท ฉลองพระบาท พระหัตถ์ซ้ายทำวที่ปั้นพระองค์ ทรงคทาวุธ (กระบอง) พระหัตถ์ขวายกชูขึ้นเสมอพระนลาฏ ทรงเทพอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ปัจจุบันได้หักหายไป¹⁶²

¹⁶¹ ดังเช่นการตั้งหมุดหมายหินที่เรียกว่า อินทขีล ตามแนวกำแพงเมือง และป้อมต่างรอบกำแพงเมืองเชียงใหม่

¹⁶² กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-7 ,2529.

2.4.2 พระทรงเมือง

พระทรงเมือง (ภาพที่ 30) เป็นเทพารักษ์รักษาการปกครองและกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ดูแลทุกข์สุขของประชาชนให้ร่มเย็นเป็นสุขสวัสดิ์

ประติมากรรมพระทรงเมือง เป็นรูปหล่อสำริดปิดทองสูง 88 เซนติเมตร ฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะรูปเทพารักษ์ทรงยืนบนฐานบัว (ฐานบัว) พระเศียรทรงมงกุฎยอดชัย เครื่องแต่งองค์ สวมสนับเพลา มีเชิง นุ่งภูษาทับด้วยห้อยหน้า ห้อยข้าง ประดับสุวรรณกระถอบ คาดปั้นเหน่งทับรัดพัสดุ สวมกรองศอ เครื่องประดับ ต้นพระพาหารัดด้วยพานูรัด ใฝ่สังวาล ตามทิศ ทับทรวง สวมทองพระกร ทองพระบาท ฉลองพระบาท พระหัตถ์ซ้ายทำวที่ปั้นพระองค์ ทรงพระขรรค์ พระหัตถ์ขวาอุ้มขลุ่ยขึ้นเสมอพระนลาฏ ทรงเทพอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ปัจจุบันหักหายไป¹⁶³

ภาพที่ 29 (ซ้าย) แสดงรูปบุคคล พระเลื้อเมืองก่อนซ่อม (ขวา) แสดงรูปบุคคล พระทรงเมืองก่อนซ่อม
ที่มา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), หน้า 7-8

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน , 7-8.

2.4.3 พระกาฬไชยศรี

พระกาฬไชยศรี (ภาพที่ 31) เป็นบริวารของพระยม มีหน้าที่นำวิญญาณของมนุษย์ผู้ทำบาปไปสู่ยมโลกประติมากรรมพระกาฬไชยศรี มีความสูง 86 เซนติเมตร เป็นรูปหล่อสำริดมีสีกร ประทับบนหลังนกแสก ซึ่งเกาะอยู่บนฐานบัวในผังสี่เหลี่ยมปิดทอง พระเศียรทรงมงกุฎยอดชัย เครื่องแต่งองค์ สวมสนับเพลา มีเชิง นุ่งภูษาทับด้วยชายไหว ชายแครง คาดปั้นเหน่ง ทับรัดพัสดุ์ สวมกรองศอ เครื่องประดับ ต้นพระพารัตต์ด้วยพารัตต์ ใ้สังวาล ตามทิศ ทับทรวง สวมทองพระกร ทองพระบาท ฉลองพระบาท พระหัตถ์ซ้ายบนยกชูเสมอพระอังสา ทรงเทพอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ปัจจุบันได้หักหายไป พระหัตถ์ซ้ายล่างยกเสมอพระนาภีแสดงกิริยาตักเตือนสั่งสอนมิให้กระทำความชั่วร้าย พระหัตถ์ขวาบนยกชูเสมอพระอังสาทรงสิ่งใดสิ่งหนึ่งแต่ปัจจุบันได้หักหายไป พระหัตถ์ขวาล่างทำวที่ปั้นพระองค์ทรงเทพอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ปัจจุบันได้หักหายไปเช่นกัน¹⁶⁴

2.4.4 เจ้าพ่อหอกหลง

เจ้าพ่อหอกหลง (ภาพที่ 32) เป็นเทพารักษ์ประจำหอกหลง มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในแผ่นดิน เป็นต้นว่าคอยรักษาเวลาย่ารุ่ง ย่ำค่ำ และเที่ยงคืน เกิดอัคคีภัยหรือมีข้าศึกศัตรูยกมาประชิดพระนคร

ประติมากรรมเจ้าหอกหลง เป็นรูปหล่อสำริดปิดทอง สูง 105 เซนติเมตร ฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะรูปเทพารักษ์ทรงยืนบนแท่นแปดเหลี่ยม พระเศียรทรงมงกุฎยอดชัย เครื่องแต่งองค์ สวมสนับเพลา มีเชิง นุ่งภูษาทับด้วยห้อยหน้า ประดับด้วยสุวรรณกระถอบ คาดปั้นเหน่งทับรัดพัสดุ์ เครื่องประดับ ต้นพระพารัตต์ด้วยพารัตต์ ใ้สังวาล ตามทิศ ทับทรวง สวมทองพระกร ทองพระบาท ฉลองพระบาท พระหัตถ์ซ้ายและพระหัตถ์ขวายกชูขึ้นเสมอพระอุระ ทรงเทพอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ปัจจุบันหักหายไป มีรูปนาครัดที่ข้อพระพาหาไหลไปเบื้องหลัง¹⁶⁵

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน 8 , -9.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน 9 , .

ภาพที่ 26 (ซ้าย) แสดงรูปบุคคล พระกาฬไชยศรีก่อนซ่อม (ขวา) แสดงรูปบุคคลเจ้าพ่อหอกกลองก่อนซ่อม

ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร**

พุทธศักราช 2325-2529 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), 8, 10

จากบทบาท และหน้าที่กลุ่มเทวดาประจำเมืองที่ได้อธิบายไว้ในจดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529 ทำให้ทราบแนวคิดทางประติมานวิทยา ของกลุ่มเทวดาประจำเมือง คือพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง และพระกาฬไชยศรี โดยพิจารณาจากหลักฐานภาพเก่าก่อนที่จะมีการซ่อม สามารถสรุปประเด็นได้ ดังนี้

1. การประทับบนแท่นฐาน ของพระเสื้อเมือง ทรงมีลักษณะ “เยื้องกราย” คือ ออกอาการก้าวเดิน โดยมีพระบาทขวานำหน้าพระบาทซ้ายในขณะที่พระทรงเมืองประทับในลักษณะ ยืนตรง และพระกาฬไชยศรี ประทับนั่งบนนกกแสก
2. แท่นฐาน ของพระเสื้อเมืองเป็นรูปแบบของ ฐานสิงห์ ในขณะที่พระทรงเมือง และพระกาฬไชยศรีเป็นรูปแบบของฐานบัว
3. การถืออาวุธ พระเสื้อเมืองทรงถือคทาอาวุธ(กระบอง) ที่พระหัตถ์ซ้าย ในขณะที่พระทรงเมือง ทรงถือพระขรรค์ และไม่พบว่าพระกาฬไชยศรีทรงถืออาวุธประเภทใด

4. เทวดาทิ้งสาม ทรงฉลองพระองค์ ด้วยเครื่องทรงต่างๆที่แสดงถึงบุคคลผู้มี ฤทธิ และอำนาจเหนือมนุษย์

จากหลักฐานที่พบการสร้างรูปบุคคล ทั้งสาม ทำให้ทราบถึงแนวคิด ความมุ่งหมายในการสร้างกลุ่มเทวดาประจำเมือง เพื่อให้เกิดบทบาทหน้าที่สำคัญที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

พระเสี้ยวเมือง คือเทวดาประจำเมืองผู้มีหน้าที่เพื่อ ปกป้องรักษา คุ่มครอง และ ป้องกันเมืองให้รอดพ้นภัยจากภายนอก การก้าวพระบาทท่าทาง เยื้องกราย สามารถแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวอันมีผลถึงบุคลิกภาพของพระเสี้ยวเมืองแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีความเตรียมพร้อมในการปกป้องภัยที่จะเข้ามาจากภายนอกของเมือง

พระทรงเมือง คือเทวดาประจำเมืองผู้มีหน้าที่รักษาความสงบสุขของผู้คนในเมือง คือ และการควบคุมผู้คนในเมืองให้อยู่ดี มีสุขร่วมกับการประทับโดยการยืนตรง สามารถแสดงให้เห็นถึงการความเสถียรอันมีผลถึงบุคลิกภาพของพระทรงเมืองแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่คอยซึ่งสอดส่องผู้คน เพื่อความสงบสุขภายในบ้านเมือง

พระกาฬไชยศรี คือเทวดาประจำเมืองผู้มีหน้าที่ควบคุมผู้คนในเมือง ไม่ให้ประพฤดิร้ายต่อบ้านเมือง การประทับโดยการนั่งตรงบนนกแสกที่กำลังสยายปีก สามารถแสดงให้เห็นถึงการความพร้อมในการสอดส่องผู้คน และนำพาผู้คนไปสู่อีกภพภูมิตามกรรมที่ได้ก่อไว้

จากบันทึก เอกสารโบราณ ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่เคยพบ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ ระบุถึง พระทรงเมือง โดยพบแต่การกล่าวถึง เสี้ยวเมือง หรือพระเสี้ยวเมือง จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นบุคคลาธิษฐาน มีหน้าที่ดูแลบ้านเมือง(นอกเหนือจากพระพุทธรูปบางองค์ซึ่งถูกสร้างขึ้นเป็นการเฉพาะเจาะจง) จึงเป็นเทวดาเมือง(ผีเมือง) ซึ่งมักถูกเรียกว่า เสี้ยวเมือง ผู้มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาเมือง โดยการปกป้องภัยจากภายนอก และการรักษาความสงบสุขเรียบร้อยภายในบ้านเมือง โดยมีได้แยกหน้าที่ออกมาดังเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตคือ การที่ในสมัยรัชกาลที่ 1 มิได้ให้มีการสร้างรูปประติมากรรมของพระหลักเมือง ซึ่ให้เห็นถึง คติ ความเชื่อที่สามารถสันนิษฐานได้ว่า **พระหลักเมืองได้สิงสถิตอยู่ในหมุดหมายของเสาหลักเมืองอยู่แล้ว** ประเด็นดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องในรายละเอียดที่สัมพันธ์กับการสร้างประติมากรรมรูปของพระหลักเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 4) ในเวลาต่อมา

3. การวิเคราะห์หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์กับการสร้างราชธานีใหม่

การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ภายใต้นามใหม่ว่า “กรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา”¹⁶⁶ มีข้อสันนิษฐานที่มาจาก **ความต้องการเลือกที่ตั้งศูนย์กลางเมืองแห่งใหม่** โดยมีการสร้างแนวคิดจากคติเรื่อง พระอินทร์¹⁶⁷ อันมีความหมายถึงรัชกาลที่ 1 ซึ่งเปรียบดั่ง **จอมทัพ** ดังเช่น **คติพระอินทร์** ในช่วงเวลาดังกล่าว รัชกาลที่ 1 ได้ย้ายศูนย์กลางเมืองไปทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยที่บริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันออกนี้มีชัยภูมิที่เหมาะสมกว่าศูนย์กลางเมืองธนบุรีทางฝั่งตะวันตก โดย **สั่งให้สร้างเสาหลักเมือง**¹⁶⁸ ซึ่งเป็นแนวคิดในการสร้างสร้างหลักเมืองให้สัมพันธ์กับพื้นที่ศูนย์กลางเมืองใหม่ในระยะแรกเริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

การที่รัชกาลที่ 1 ทรงขยายพื้นที่เดิมของกรุงธนบุรีออกมาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากเหตุผล เรื่องความคับแคบของพื้นที่ฝั่งตะวันตกอันเนื่องมาจากการขยายตัวของกรุงธนบุรีอย่างรวดเร็ว ตลอดระยะเวลา 15 ปีแล้ว สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เพื่อให้กรุงรัตนโกสินทร์ไม่กลายเป็นเมืองอกแตก ซึ่งเป็นอุปสรรคอันสำคัญหากต้องมีการป้องกันภัยจากข้าศึกที่มาจากทิศตะวันตก ซึ่งเต็มไปด้วยลำน้ำ คูคลอง ที่เชื่อมโยงเมืองสำคัญต่างๆรอบนอกให้เข้าถึงกรุงธนบุรี(ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา) ได้อย่างง่ายดาย ในขณะที่ฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี ยังไม่มีความหนาแน่นของเมืองเท่ากับฝั่งตะวันตก จึงทำให้สามารถขยายขอบเขตของเมืองออกไปได้ในอนาคต นโยบายสำคัญอีกประการหนึ่งคือมีความสอดคล้องกับคติ ทิศตะวันออกซึ่งเป็นทิศมงคลแห่งปัญญาและการเกิดขึ้นใหม่¹⁶⁹ ของกรุงศรีอยุธยา ณ เมืองบางกอก โดยผ่าน

¹⁶⁶ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ การอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, 2.

¹⁶⁷ นอกจากชื่อของกรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา ที่พบว่าเป็นชื่อของกรุง เมื่อครั้งแรกสร้างพระนคร โดยมีชื่อของพระอินทร์อยู่ด้วยนั้น ยังสามารถพบได้จากข้อมูลอื่นหลายประการ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 1 ที่ตั้งใจให้กรุงรัตนโกสินทร์ เปรียบเป็นเมืองของพระอินทร์ หลักฐานหนึ่งที่สำคัญคือ โปรดให้สร้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาปราสาทขึ้นในพระบรมมหาราชวังเพิ่มเติมในจดหมายเหตุ การอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์) ด้วยที่พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์เพื่อใช้ชื่อว่าราชการในพระบรมมหาราชวัง

¹⁶⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , **พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ พระนคร**) 1: องค์การคำของคุรุสภา ,2503 ,(11).

¹⁶⁹ คือทิศแห่งอรุณรุ่งของวันใหม่ และความสว่างตลอดกาลความเข้าใจจากเรื่องทิศนี้ เป็นที่นำสังเกตว่าผู้คนในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์น่าจะได้เรียนรู้ และเข้าใจได้เป็นอย่างดี จึงสามารถนำมาตีความจากสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติคือ พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก โดยบูรณาการร่วมกับคติทางพุทธศาสนา คือ

แนวคิด ความหมายเมื่อครั้งแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ว่าด้วยหลักเมืองกับหลักศูนย์กลางเมืองแห่งใหม่ดังนี้

3.1 หลักเมืองกับความหมายของการเกิด “โลกใหม่” ในคติไตรภูมิ

พระราชกรณียกิจที่สำคัญประการหนึ่งภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษก คือมีพระราชโองการให้แต่ง “ไตรภูมิโลกวินิจยกถา” ตั้งแต่ช่วงปีแรกที่ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยผู้แต่งได้เลือกสรรหลักคำสอนจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ ที่มีความหมายและความสำคัญต่อสังคมในเวลานั้น โดยทำการรวบรวมขึ้นเป็นเรื่องราวที่มีเอกภาพ¹⁷⁰

เดิมสังคมไทยมีคัมภีร์ที่ใช้ศึกษาเรียนรู้ในโลกของจักรวาลซึ่งมีความสัมพันธ์กับไตรภูมิมาก่อนหน้านี้แล้ว คือ “ไตรภูมิกถา” ซึ่งเชื่อว่า พระยาสิทธิเทพ เป็นผู้แต่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการสถาปนาราชธานีใหม่ทางฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี ภายหลังเหตุการณ์ต่างๆ การรื้อฟื้นคัมภีร์หรือตำราโบราณที่สูญหายไปเป็นจำนวนมาก เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้บริบวรธรรมขึ้นมาใหม่เป็นการด่วน ส่วนหนึ่งเพื่อใช้เป็นคู่มือใช้งาน อีกส่วนหนึ่งเพื่อการสร้างแนวคิดที่เป็นแบบแผนใหม่ให้เกิดเอกภาพ ซึ่งไตรภูมิกถา(ไตรภูมิพระร่วง)ตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย ก็ได้ถูกนำมาบริวรรตทั้งเนื้อหาและภาพวาดประกอบให้มีความสอดคล้องกับบริบทและสภาพทางสังคม การเมือง ฯลฯ โดยมีการแต่งขยายความขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับ เหตุการณ์สำคัญต่างๆในช่วงเวลานั้นๆ ดังเช่นการแต่ง “ไตรภูมิโลกวินิจยกถา” ซึ่งมี 2 ส่วนรวมด้วยกัน โดยทั้ง 2 ส่วนนี้ ถูกแต่งขึ้นในช่วงต้นแผ่นดิน และปลายแผ่นดินของรัชกาลที่ 1 ตามลำดับ และแต่ละส่วนล้วนมีความสำคัญ ในการอธิบายแนวคิดในการปกครองกรุงรัตนโกสินทร์อันเป็นราชธานีแห่งใหม่ได้เป็นอย่างดี ซึ่งรวมถึงแนวคิดการตั้งหมุดหมายหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาสำคัญใน**คติไตรภูมิทั้งสองฉบับ**ที่สอดคล้องกับช่วงเวลานั้นอย่างมีนัยสำคัญ

ความพิเนาศและการถือกำเนิดขึ้นใหม่ของจักรวาลตามคัมภีร์ไตรภูมิฯ มีลำดับของ

การเกิดขึ้นใหม่ ดังเช่นเมื่อครั้งที่เจ้าชายสิทธธะได้ทรงตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

¹⁷⁰ สายชล สัตยานุรักษ์, **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 119.

เหตุการณ์ดังต่อไปนี้

1. ระยะเวลาจักรวาลเริ่มถูกทำลาย จาก 3 ปัจจัย คือ ไฟ น้ำ และ ลม
2. ระยะเวลาแห่งความเว้งว่างเปล่า ไปจนกระทั่งเริ่มมีการก่อกำเนิดขึ้นของสรรพสิ่ง
3. ระยะเวลาเริ่มก่อตัวขึ้นใหม่ จนถึงทุกสิ่งในจักรวาลเจริญเต็มที่
4. ระยะเวลาที่จักรวาลสมบูรณ์แล้ว เพื่อจะตั้งต้นไปสู่ความล่มสลายอีกครั้ง

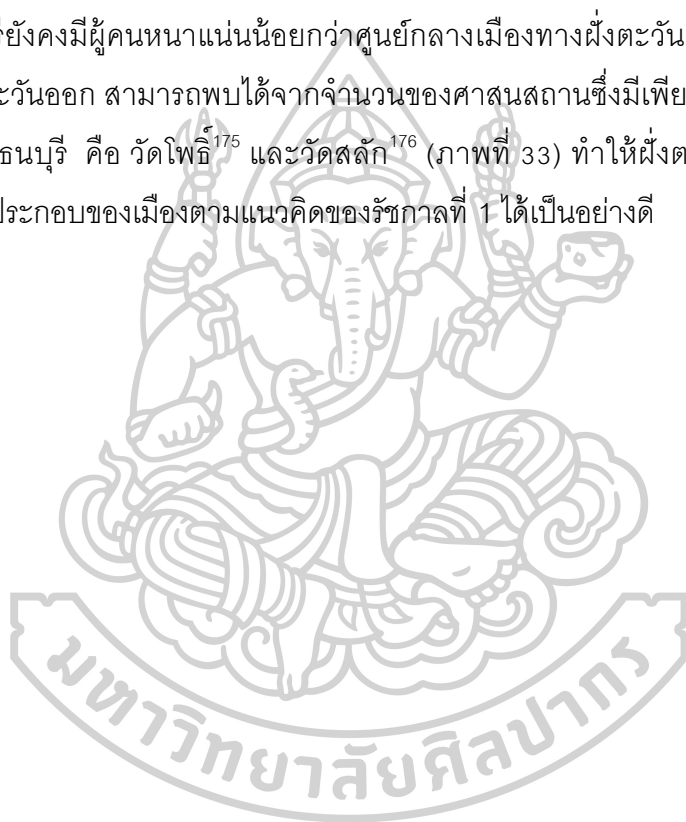
จากไตรภูมิภคา(ไตรภูมิพระร่วง) เมื่อเกิดพระอาทิตย์ขึ้น 7 ดวง เกิดเป็นเพลิงไหม้ทั้งเขาพระสุเมรุ ป่าหิมพานต์ไปจนถึงวิมานเหล่าเทวดาและพรหม หลังจากนั้นเกิดฝนตกน้ำท่วมแผ่นดินจนถึงเมืองพรหม หลังจากนั้นลมก็จะพัดพาให้น้ำเริ่มแห้งไหลลงไปตามลำดับชั้นตั้งแต่ชั้นพรหมลงไป จนเขาพระสุเมรุไหลพ่นเหนือน้ำ ทวีปต่างๆกำเนิดขึ้นใหม่อีกครั้ง ซึ่งเนื้อหาของไตรภูมิโลกวิจิตรยังคงเรียงขึ้นตามโครงเดิม แต่มีการให้คำอธิบายเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีคิดเรื่อง “โลกใหม่” ที่เกิดขึ้นหลังจากการดับสลายลงไปตามวัฏจักร สิ่งนี้อาจเป็นความมุ่งหวังของผู้สร้าง(รัชกาลที่ 1) ที่ต้องการให้คัมภีร์ฉบับใหม่นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการสถาปนา “โลกทรรศน์ใหม่” ให้แก่คนในสังคม¹⁷¹ ที่ผ่านเหตุการณ์ความวุ่นวายเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 อันเปรียบเหมือนกับความพินาศของโลกและจักรวาลตามคัมภีร์ เมื่อมาถึงรัชสมัยของพระองค์ การสถาปนารัฐรัตนโกสินทร์ก็เสมือนการเริ่มต้นของโลกขึ้นใหม่อีกครั้ง

การสร้างแนวคิดดังกล่าวย่อมส่งผลดีต่อพระองค์ และไพร่ฟ้าทุกหมู่เหล่า เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่เกิดสถานการณ์สืบสน อิมคริมทั้งภายในกรุงธนบุรี และทั้งภายนอกและภายในเขตชั้นทศสิมา การสถาปนาโลกใหม่เพื่อให้เกิดความหมายใหม่ โดยให้กรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนา เพื่อร้อยเรียง รวบรวมอาณาจักรพระราชธาภิเษก(ซึ่งส่วนใหญ่เน้นถือศรัทธาในพระพุทธศาสนา)ให้เป็นหนึ่งเดียวภายใต้แนวคิดอุดมการณ์ใหม่ ด้วยการสถาปนาหมุดหมายแรกให้เป็นเสาหลักเมืองบนทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งทิศตะวันออกนอกจากจะมีความหมายถึง “ปัญญา” แล้ว ยังเป็นทิศที่มีความหมายถึงการเกิดขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นคติที่มีการรับรู้ของผู้คนโดยทั่วไปมาช้านานแล้ว ดังพบตัวอย่างในคัมภีร์พระเวท ที่กล่าวถึง เสาแห่งลำแสงที่มีธงปลิวไสว กระจายลำแสงออกไปยามอาทิตย์อุทัย¹⁷²

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷² อเดรียน สอนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, 208.

นอกจากนี้ การที่รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างแนวคิด “คติพระอินทร์” ซึ่งเป็นเทพประจำทิศ ตะวันออกและเป็นทิศแห่งการก่อกำเนิด¹⁷³ให้สอดคล้องกับ “แนวคิดธรรมราชา”¹⁷⁴ โดยปรากฏเป็นภาพจิตรกรรมเรื่อง “มาฆมานพ” ภายในเรือนของหอไตร วัดบางหัวใหญ่ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นถึงสิทธิธรรม หรือความชอบธรรมของพระองค์ในการย้ายศูนย์กลางการปกครองจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มาสู่ฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรีได้เป็นอย่างดี และหากพิจารณาทางภูมิศาสตร์ การตั้งศูนย์กลางเมืองแห่งใหม่ให้เป็นโลกใหม่ในฐานะ “ราชธานีแห่งใหม่” แห่งนี้ น่าจะมีเหตุผลอีกประการหนึ่งอันเนื่องมาจากพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกในสมัยของกรุงธนบุรียังคงมีผู้คนหนาแน่นน้อยกว่าศูนย์กลางเมืองทางฝั่งตะวันตก ความเบาบางของผู้คนทางฝั่งตะวันออก สามารถพบได้จากจำนวนของศาสนสถานซึ่งมีเพียง 2 แห่ง ในเขตกำแพงเมืองของกรุงธนบุรี คือ วัดโพธิ์¹⁷⁵ และวัดสลัก¹⁷⁶ (ภาพที่ 33) ทำให้ฝั่งตะวันออกมีพื้นที่ในการปรับปรุงองค์ประกอบของเมืองตามแนวคิดของรัชกาลที่ 1 ได้เป็นอย่างดี

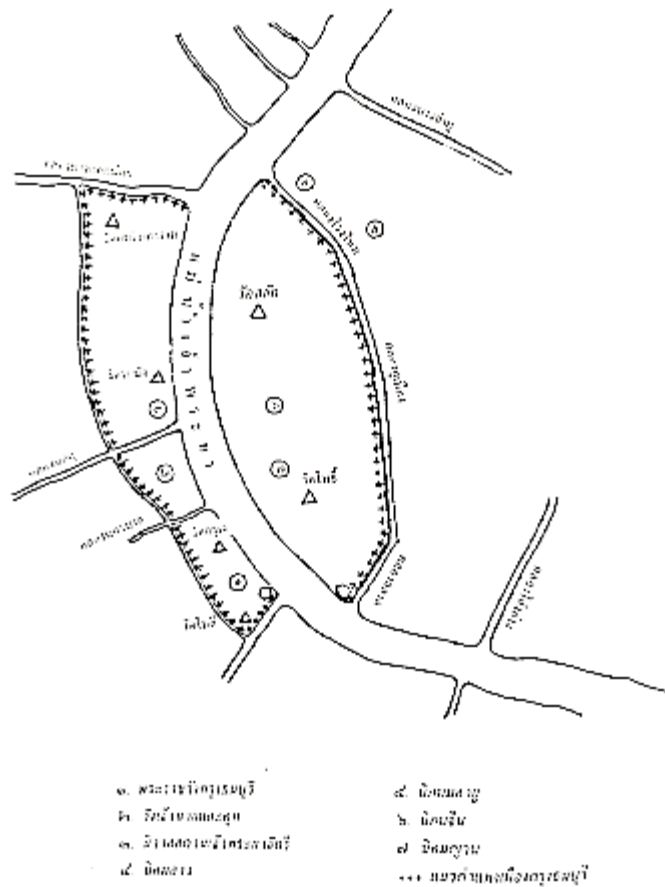

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁴ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในแผ่นดินของกรุงศรีอยุธยา และยังคงสอดคล้องกับภูมิหลังของรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นสามัญชน และสอดคล้องกับเรื่องราวของมาฆมานพ ในขณะที่แนวคิดนิยมในสมัยกรุงศรีอยุธยา คือพระมหากษัตริย์เปรียบดังเทวราชา โดยเป็นพระนารายณ์เสด็จลงมาปราบยุคเข็ญ

¹⁷⁵ คือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในปัจจุบัน

¹⁷⁶ คือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ในปัจจุบัน

ภาพที่ 27 แสดงพื้นที่ของตัวเมืองกรุงธนบุรีมีวัดเพียงสองแห่ง
ที่มา: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, 2525), 28.

3.1.1 หลักเมืองกับการเป็นเขาพระสุเมรุแกนกลางจักรวาล

เมื่อโลกและจักรวาลได้ถูกทำลายลงไปตามวัฏจักร จาก 3 ปัจจัย คือ ไฟ น้ำ และ ลมที่พัดให้น้ำค่อยๆแห้งลงไป ทำให้แผ่นดินเริ่มแห้ง เกิดสิ่งต่างๆขึ้นใหม่อีกครั้ง เขาพระสุเมรุเป็นสิ่งแรกๆที่ปรากฏขึ้น อันเนื่องมาจากเป็นจุดสูงสุดของโลกในไตรภูมิโลกวินิจขยกถา ได้พรรณนาถึงสัณฐานของเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นแกนจักรวาลเมื่อครั้งที่พินน้ำไว้ว่า

“...เขาพระสุเมรุอันแวดล้อมไปด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์นั้น ปรางค์ประดู่
ดอกบัวดอกหนึ่ง อันอยู่ในท่ามกลางแห่งสระ เห็นทวีปทั้ง 4 นั้นปรางค์ประดู่ใบบัว 4
ใบอันอยู่ในทิศทั้ง 4 แห่งดอกบัว...”¹⁷⁷

จากถ้อยความของไตรภูมิโลกวิจิตรยกถา ส่วนวนที่ 2 สามารถชี้ให้เห็นอย่างชัดเจน
ว่า ตำแหน่งตรงกลางที่สูงที่สุดคือเขาพระสุเมรุอันเปรียบดังเช่นดอกบัวที่ชูขึ้นกลาง
สระ ซึ่งตรงกับรูปแบบส่วนยอดของเสาหลักเมืองต้นแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงสามารถจะตีความ
ได้ว่า เสาหลักเมือง คือ เขาพระสุเมรุอันเป็นจุดสูงสุดของจักรวาลที่พื้นน้ำขึ้นมาก่อน¹⁷⁸ และอาจ
เป็นไปได้ว่า รัชกาลที่ 1 ทรงตั้งใจที่จะตั้งเสาหลักเมืองให้ตรงตามคติไตรภูมิฯ แต่ด้วยที่เกิด
สถานการณ์ต่างๆ ที่มีข้อจำกัดในช่วงเวลา จึงมีความเป็นไปได้ว่า รัชกาลที่ 1 ทรงมุ่งตั้งหมุดหมาย
แรกเฉพาะเสาประธานของหลักเมืองบนแผ่นดินของเมืองใหม่เพียงเสาเดียว โดยมีรูปแบบทาง
กายภาพของเสาดอกบัวสอดคล้องกับส่วนแกนกลางของจักรวาลตามเนื้อความในคติไตรภูมิฯ คือ
เขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นใจกลางของจักรวาลที่มีลักษณะเป็นแท่งเสาดังตรงเพียงต้นเดียวดังเช่นภาพ
จิตรกรรมจากสมุดภาพไตรภูมิฯ (ภาพที่ 34- 36) และจิตรกรรมฝาผนังในช่วงเวลานั้นหรือก่อนหน้า
นั้นการกล่าวถึง ทวีปทั้ง 4 เปรียบดังใบบัว 4 ใบจากเนื้อความในไตรภูมิฯ ดังกล่าว จึงสอดคล้อง
กับลักษณะของพื้นแผ่นดิน(ขนาดใหญ่)ที่ลอยอยู่บนเหนือน้ำเช่นเดียวกับกายภาพของพื้นแผ่นดินที่มี
ลักษณะเป็นเกาะลอยด้วยเช่นกัน

¹⁷⁷ กรมศิลปากร,วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 หมวดศาสนจักร) ไตร)ภูมิโลกวิจิ
ตรยกถา) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2535,(.(3).

¹⁷⁸ แม้ว่าจากหลักฐานในปัจจุบัน จะไม่ทราบแล้วว่าบริเวณรอบข้างของเสาหลักเมืองหลักแรกของ
กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมียอดเป็นดอกบัว จะมีสภาพแวดล้อมและมีลักษณะอย่างไร แต่ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า
หากองค์ประกอบของหลักเมืองมีสภาพแวดล้อมที่ครบชุด ก็น่าจะมีเสาบริวารอีก 4 ต้นประจำแต่ละทิศซึ่ง
แสดงถึงทวีปทั้งสี่ ตั้งรายล้อมเสาประธาน และน่าจะมียอดดอกบัวเช่นกัน

ภาพที่ 28 แสดงภาพเขาพระสุเมรุ
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-
ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 35.

นอกจากนี้ ข้อความจากไตรภูมิโลกวินิจยกถา ส่วนวนที่ 2 นี้ ถูกเขียนขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2345 ซึ่งเป็นช่วงเข้าสู่ปลายแผ่นดินของรัชกาลที่ 1 ได้อธิบายถึงเขาพระสุเมรุเปรียบดัง ดอกบัวดอกหนึ่ง อันอยู่ในท่ามกลางทวีปทั้ง 4 ในขณะที่ไตรภูมิฯ ส่วนวนที่ 1 อธิบายเพียงแค่ว่า ไบบัวเปรียบดังผืนแผ่นดินใหม่ ข้อความดังกล่าวจึงชี้ให้เห็นว่า การปริวรรตโดยการเขียนไตรภูมิฯ เพิ่มเติมใน ส่วนวนที่ 2 น่าจะมีแรงบันดาลใจการเขียนปรับปรุงมาจากรูปแบบของเสาหลักเมืองแรกที่มียอดเป็นดอกบัว หรืออาจมีการปรับปรุงที่ส่วนยอดของเสาให้มีรูปแบบดอกบัวในช่วงเวลาเดียวกับการปริวรรตไตรภูมิฯ ส่วนวนที่ 2 ก็เป็นไปได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว รูปแบบของดอกบัวบนยอดของหมุดหมายเสาหลักเมืองใหม่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้รับแนวคิดมาจากคติทางพุทธศาสนา อันเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองในช่วงเวลานั้นอย่างชัดเจน

ภาพที่ 29 บัว:องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย
ที่มา : ฤดีรัตน์ กายราศ (เรียบเรียง) ,, (กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2540) ,48.

ภาพที่ 30 แสดงภาพเขาพระสุเมรุ
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา- ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 63.

3.1.2 หลักเมืองกับความหมายของการเกิด “โลกใหม่” “แผ่นดินใหม่”

เมื่อจักรวาลถึงกาลพินาศด้วยปัจจัยแห่ง ไฟ น้ำแล้วจึงเกิดลมพัดทำให้แผ่นดินเริ่มแห้ง เกิดสิ่งต่างๆขึ้นใหม่อีกครั้ง เขาพระสุเมรุ และทวีปทั้งสี่ก็ปรากฏขึ้นอีกครั้ง ตามข้อความในไตรภูมิิกถา ว่า

...ในแผ่นดินชมพูทวีปอันเราอยู่นี้เกิดเป็นพระมหาโพธิ์ก่อนฝ่ายว่าไฟไหม้ก็ไหม้สุดท้ายหลาย **สถานที่นั้นเป็นสถานที่พระพุทธรูปเจ้าตรีศกพระองค์** แล้วที่นั่นเฉพาะกลายเป็น**ชมพูทวีป**แล **พื้นที่นั้นสูงแลกว้างทั้งหลาย** เมื่อดอกบัว เมื่อแรกจะเกิดขึ้นที่นั่น (สุทธาวาสพรหมทั้งหลายก็ชวนกันมาดูดอกบัวนั้นแล้วแล) ขึ้นพรหมโลกแล...¹⁷⁹

จากข้อความในไตรภูมิิกถา จะพบว่า ชมพูทวีปคือพื้นที่สำคัญ เป็นพื้นที่สุดท้ายที่จะโดนไฟทำลายล้าง **เป็นพื้นที่ที่จะมีดอกบัวผุดขึ้นมาพร้อมกับการเกิดใหม่ของโลกและจักรวาล** โดยจำนวนของดอกบัวคือจำนวนพระพุทธรูปเจ้าจะเสด็จลงมาตรัสรู้ ณ ทวีปแห่งนี้ เนื้อความตอนนี้ได้ถูกขยายความเพิ่มขึ้นในไตรภูมิโลกวิเนจยยกถา จำนวน 1 ดังนี้

...แลพื้นปถพีนี้เมื่อแรกตั้งขึ้นนั้นปรากฏเปรียบประดุจใบบุบลอันลอยอยู่เหนือหลังน้ำ ประกอบด้วยพันธุ์เปรียบประดุจดอกกัณฐิการ มีกลิ่นหอม มีรสอันอร่อย เปรียบประดุจใส่ลงซึ่งโอชอันเป็นทิพย์ ทรงสถฐานันั้น **ประดุจพื้นเบื้องหน้าแห่งมฤปายาสอันปราศจากน้ำ.....**¹⁸⁰

...แลภูมิประเทศอันเป็นที่ตั้งแห่งรัตนบัลลังก์ได้ร่วมพระมหาโพธิ์ อันเป็นที่พุทธานิเสก ทรงพระวิมุตติเสวตบวรฉัตรนั้น เมื่อโลกฉิบหายสิ้นแล้ว ที่อันนั้นจึงฉิบหายเมื่อภายหลัง **เมื่อจะตั้งโลกก็ตั้งที่อันนั้นก่อนที่ทั้งปวงจึงตั้งขึ้นต่อภายหลัง ประเทศที่ตั้ง**

¹⁷⁹พระมหาธรรมราชาที่ 1, ลิไทย 1 ไตรภูมิิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วงพิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการและสวัสดิภาพครูและบุคลากรทางการศึกษา 2555), .น299.

¹⁸⁰พระยาธรรมปรีชา, (แก้ว รัตประจิตร์) ไตรภูมิโลกวิเนจย ฉบับที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 2, อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายทองสุก กาญจนพันธุ์ พุทธศักราช 282521, 90.

พระรัตนบัลลังก์นั้น ได้นำบัญญัติชื่อว่า **ศิระปะถพี** ด้วยอรรถว่าเป็นประธานแก่พื้น
ชมพูทวีป....¹⁸¹

จากถ้อยความของไตรภูมิฯดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความสอดคล้องในเรื่องแนวคิด**ผืนดินแห่งใหม่**อันเป็น **“พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์”**¹⁸² ของกรุงรัตนโกสินทร์ที่เปรียบผืนดินดัง **ใบบัว** ที่ **ลอยแผ่อยู่เหนือผืนน้ำ** และเมื่อพิจารณาตามแผนที่ทางภูมิศาสตร์ที่เปรียบดัง**ผืนดินใหม่**จะพบได้อย่างชัดเจนว่า **กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อแรกสถาปนา “มีสภาพที่เป็นเกาะ”** โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองคูเมืองล้อมรอบ เหมือนใบบัวที่ลอยอยู่เหนือผืนน้ำเช่นกัน คติแนวคิดจากไตรภูมิฯ ดังกล่าว ยังสอดคล้องกับคติ แนวคิดเรื่องการเกิดของโลกที่ว่า**ด้วยดอกบัวในคัมภีร์อินเดียโบราณ** ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาต่างๆ รวมถึงพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาช้านาน ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2

นอกจากนี้ ยังพบการใช้คำว่า **“ศิระปะถพี”**(สำนวน 1) และ**“ศิระปะแผ่นดิน”**(สำนวน 2) ของไตรภูมิโลกวิจิตรของไตรภูมิโลกวิจิตรจากสองสำนวนในสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับ **“ตำแหน่ง”** ที่เรียกว่า **“ศิระปะถพี”** ซึ่งไม่เคยปรากฏคำดังกล่าวจากสำนวนใดๆ มาก่อน รวมถึงสำนวนไตรภูมิภคานสมัยสุโขทัย **“ศิระปะถพี”** จึงถูกสร้างสรรค้คำขึ้นมาเป็นครั้งแรกตั้งแต่ต้นแผ่นดินของรัชกาลที่ 1 และนำมาสู่อันนิษฐานได้ว่า รัชกาลที่ 1 คงมีความตั้งใจแรกที่จะกำหนดให้**“ศิระปะถพี”**เป็นตำแหน่งที่ตั้งของ**หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์**มาก่อน โดยปรากฏตามหลักฐานในเนื้อความของไตรภูมิฯ สำนวนที่ 1 ตั้งแต่ช่วงปีแรกของการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์¹⁸³ ซึ่งมีการกล่าวถึง**แผ่นดินแรกอันเป็นพื้นที่ศูนย์กลางเมือง** และเป็น**พื้นที่ของ “พระพุทธ”** โดยมีการ**สร้างเครื่องหมายอันเป็นรูปธรรมผ่านการสร้างเสาหลักเมืองที่มีส่วน**

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸² รับรู้ได้จากการพรรณนาว่าเป็นบริเวณพื้นที่ที่ มีกลิ่นหอม ฯลฯ

¹⁸³ แม้ว่าจะมีนักวิชาการหลายท่านตีความประเด็น หรือ **“ศิระปะถพี”****“ศิระปะแผ่นดิน”** ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกมาจากผังและกายภาพของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หากแต่เมื่อมีการไล่เรียงช่วงเวลาในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธารามแล้ว จะพบว่าได้รับการซ่อมสร้างมาหลายครั้งในแผ่นดินของรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีความเป็นไปได้อย่างมากว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามได้ถูกแปลงความหมาย ศิระปะแผ่นดินมาจากไตรภูมิโลกวิจิตรของไตรภูมิฯ อีกครั้ง หลังจากมีการสื่อความหมาย คือตำแหน่งที่ตั้งของ **“ศิระปะถพี”** หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์มาก่อน เมื่อเวลาผ่านไป**ศิระปะแผ่นดิน** จึงมีรายละเอียดของเนื้อหา สาระอันเป็นรูปธรรมมากขึ้นตามสภาพสังคมที่เคลื่อนตามไป

ปลายยอดเป็นรูปดอกบัว ดังที่กล่าวมาแล้ว

ภาพที่ 31 แสดงพื้นที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่กลางเมือง ณ ตำแหน่งของ“ศรีระฆะปรางค์”
ที่มา ปรับปรุงภาพจาก Google Earth

3.2 หลักเมืองกับการกำหนดผังเมืองใหม่ผ่านตำราพิชัยสงคราม

การใช้ตำราพิชัยสงครามในการประกอบการย้ายเมืองหลวง และพิจารณาเพื่อหาพิภคองค์ประกอบของศูนย์กลางเมือง และให้ตั้ง**เสาหลักของเมือง**นี้ พระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 1 ได้ให้มีการย้ายศูนย์กลางเมืองจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาไปฝั่งตะวันออก¹⁸⁴ และโปรดฯให้มีการตั้งหลักเมืองใหม่ด้วยนั้น เป็นการตั้งหลักเมืองตามตำราพิชัยสงคราม ทั้งนี้รัชกาลที่ 1 ทรงปฏิบัติภารกิจด้าน **ความมั่นคง** มาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า และมีตำแหน่งเป็น **“แม่ทัพ”** เมื่อครั้งสมัยกรุงธนบุรี ทำให้ทรงเชี่ยวชาญการศึก และเข้าใจตำราพิชัยสงคราม การตั้งหลัก

¹⁸⁴ ในประเด็นสาเหตุของการย้ายศูนย์กลางเมืองจากฝั่งตะวันตก ไปสู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยานั้น มีนักวิชาการหลายท่านได้ศึกษา วิเคราะห์มากมายพอสมควรแล้ว บทความนี้จึงมีขอเสนอซ้ำอีก

เมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีการอ้างอิงการตั้งทัพหรือแต่งทัพ ที่สอดคล้องกับภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม โดยพิจารณาลักษณะของการตั้งทัพตามตำราของนาม ทั้งแปด¹⁸⁵ คือ

- ครุฑนาม คือ สถานที่อันภูมิประเทศมีภูเขาจอมปลวก ต้นไม้หนึ่งต้นสูงใหญ่
- พยัคฆนาม คือ ตั้งทัพอยู่ริมทางแนวป่า
- สิงหนาม จะต้องมิดินไม้ใหญ่สามต้นเรียงกัน มีภูเขาและจอมปลวกใหญ่มาก
- สุนัขนาม คือ ตั้งกองทัพใกล้หมู่บ้านหรือหนทางโบราณเรียงรายไปตามทาง
- นาคนาม กองทัพ จะต้องตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ห้วยน้ำไหล
- มุสิกนาม คือ ดินมีโพรงปลวก อันเป็นรูคล้ายกับหนูอยู่
- อักษนาม ตั้งอยู่กลางทุ่ง เหมือนฝูงเนื้ออยู่
- คชนาม คือ ภูมิประเทศมีป่าไม้ มีหนามและหญ้า อันเป็นอาหารของช้าง

ด้วยรัชกาลที่ 1 ทรง เข้าใจ ชัยภูมิของ “บางกอก” ที่มีลักษณะตรงกับการตั้งทัพตามคติ “นาคนาม” กล่าวคือ เป็นบริเวณที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน ดังนั้น ในการเลือกที่ตั้งศูนย์กลางเมือง และการตั้ง “หลักเมือง” พระองค์ทรงเล็งเห็นประเด็นของ “ชัยภูมิ” เป็นลำดับแรก จากนั้นจึงดู ฤกษ์ยาม วัน และเดือน ที่เหมาะสม ตามคติ “โหราศาสตร์” ในการลงหลักเมืองตามมาเป็นลำดับ

การเลือกชัยภูมิที่เหมาะสมกับภูมิสถานของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา และคลองคูเมือง รวมถึงคลองรอบกรุง สอดคล้องกับหลักตำราพิชัยสงครามแบบ นาคนาม¹⁸⁶ กล่าวคือ “การตั้งทัพ แบบ นาคนาม กองทัพจะต้องตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ห้วยน้ำไหล”¹⁸⁷ อย่างไรก็ตามการตั้งทัพ ต้องมีปัจจัยสำคัญ ในการพิจารณาควบคู่กันคือ ฤกษ์ในการเคลื่อนทัพ ที่เรียกว่า ฤกษ์ยามี้ กับการเคลื่อนทัพนี้ มีความสำคัญ ซึ่งต้องตรวจสอบให้แน่ชัดว่า ตำแหน่งที่ตั้งทัพ(เพื่อเตรียมที่จะเคลื่อนทัพ) จะต้องเป็นทิศหวนาศ โดยเคลื่อนมาสู่ในช่วง วิถี (ฤดู) และปริมณฑล (ไฟ ดิน น้ำ ลม โดยเริ่มนับจากเดือน 4)¹⁸⁸ ดังเช่น ศูนย์กลางกรุงธนบุรี(ฝั่ง

¹⁸⁵ พลุหลวง ,(นามแฝง) คติสยาม) กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,2539(, 48.

¹⁸⁶ เหตุที่รัชกาลที่ 1 ทรงใช้หลักตำราพิชัยสงคราม ในการกำหนดดวงภูมิสถานเมือง สันนิษฐานได้ว่า พระองค์ทรงคุ้นเคยในการวางแผนการรบมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรีเป็นอย่างดี

¹⁸⁷ พลุหลวง(นามแฝง) , 47.

¹⁸⁸ พลุหลวง ,(นามแฝง) โหราศาสตร์ พิชัยสงครามกรุงเทพฯ) ดวงเมือง-:เกษมบรรณกิจ ,2518(,155-161.

ตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา) เป็นทิศหัวภาค ในช่วงเดือน 4,5,6 เหมาะแก่การเคลื่อนทัพ ไปสู่ทิศตรงกันข้าม คือทิศตะวันออก จะทำให้การนั้นสำเร็จ เป็นสวัสดิมงคล ซึ่งตำราพิชัยสงคราม ทำนายโดยใช้ภาคเป็นเกณฑ์ โดย “กำหนดลี้ลาให้ชอบภาค” อันหมายถึง เวลาเคลื่อนทัพควรต้องเป็นเวลาที่อยู่ในตำแหน่งที่ดี บนตัวภาค ไม่ถูกนาคทำร้าย¹⁸⁹ ตำราพิชัยสงคราม ว่าด้วย นาคสี่ตัว จึงเป็นการใช้โหราศาสตร์กำหนดส่วนต่างๆของนาคให้สอดคล้องกับฤดูกาล ต่างๆ¹⁹⁰

ใน“ตำราพิชัยสงคราม” จะปรากฏรูปแบบและลักษณะการตั้งค่าย ที่เป็นไปตามฤกษ์ ทั้งสอง คือ

3.2.1 ตำแหน่งของการตั้งทัพ เพื่อการรุก

สอดคล้องกับตำแหน่งของหัวภาค ณ ตำแหน่งทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งตรงกับพื้นที่ฝั่งริมน้ำที่เป็นศูนย์กลางการปกครองในช่วงเวลานั้น โดยอ้างอิงจากการตั้งทัพตามคติว่าด้วย แผนที่ตั้งทัพจนจนถึงวิธีการตั้งทัพ¹⁹¹ ตามลักษณะ “ฤกษ์ยายี”¹⁹²หากวิเคราะห์หลังไปถึงรายละเอียด พบว่า หมายถึงเรื่องพิธีบรวงหัดพระนคร การยกหลักเมืองเมื่อครั้งแรกเริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ตรงกับวันอาทิตย์ เดือน 6 ซึ่งสอดคล้องกับ การยกทัพ ยাত্রาที่เริ่มจากตำแหน่งหัวภาคไปยังทิศตรงกันข้าม จะทำให้เกิดชัยชนะ เป็นสวัสดิมงคล ดังเอกสารตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1ว่าด้วย แผนที่ตั้งทัพจนถึงวิธีตั้งทัพว่าด้วย นาคสี่ตัว¹⁹³ ความดังนี้¹⁹⁴

¹⁸⁹ ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2545(, 344.

¹⁹⁰ พลุหลวง (นามแฝง), โหราศาสตร์ พิชัยสงคราม-ดวงเมือง,156.

¹⁹¹ ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1 ,169-236.

¹⁹² คือ ฤกษ์ที่ใช้ทำการเดินทาง หรือเดินทัพยাত্রา ดูในตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1 , 354.

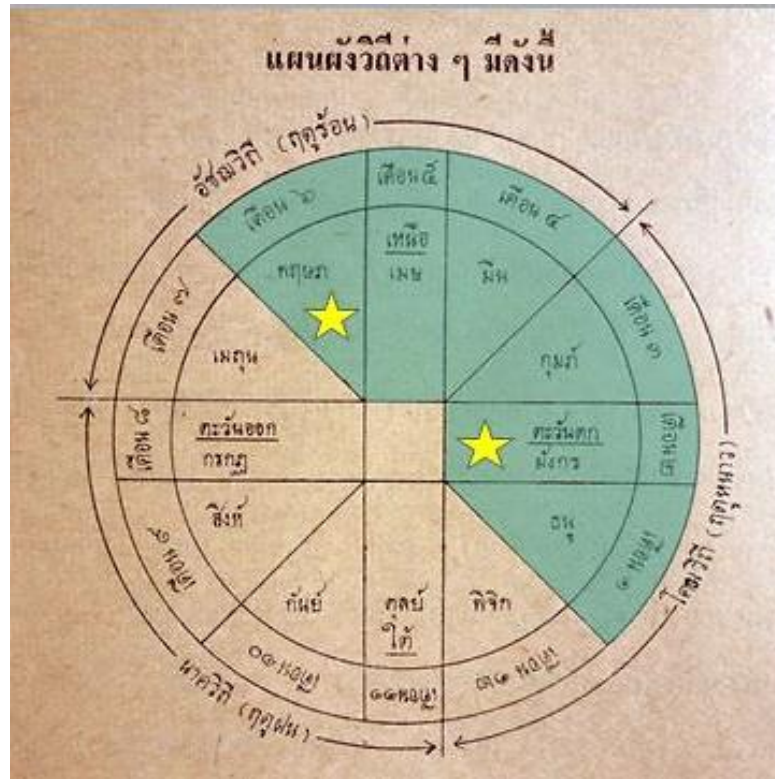
¹⁹³ ประเด็นนาคสี่ตัว ยังแสดงถึงนาคผู้ประทับอยู่ที่ศูนย์กลางของโลกบาดาล เรียกว่านาคพิภพ ซึ่งนาคคือเจ้าแห่งผืนดินและผืนน้ำ ความเชื่อดังกล่าวนี้น่าจะมีความสัมพันธ์กับนาคผู้คอยคุ้มครองดูแลหมุดหมายหรือวัตถุที่ถูกฝังลงดิน ซึ่งรวมถึงหมุดหมายหลักเมืองด้วยเช่นกัน

¹⁹⁴ ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1 ,187.

“...อนึ่งให้พิจารณาขนาด ๔ ตัว แลเทพดาฤๅษีมนีทงปวงก็ชุบให้เป็นนาคราชตัวหนึ่งและนักปราชญ์รู้จักลักษณะดั่งนี้เกิด เดือน ๔, ๕, ๖ สามเดือนนี้ปริมนทลไฟนาคเอาหัวไปปรุจิม หางไปบูรพ แลเสนาผู้ได้นำพลแต่บูรพแม่นมีฤทธิดั่งอสุรินทเสนาผู้นั้นก็จะอัปราไชยแล...”

ความหมายของตำราพิไชยสงคราม ว่าด้วย **นาคสี่ตัว** คือการแทนความหมายของ **นาคที่อยู่ประจำทิศและประจำเดือนต่างๆ** เป็นเวลาทิศละสามเดือน ซึ่งในช่วงเหตุการณ์ของการย้ายศูนย์กลางเมืองจากฝั่งตะวันตกของกรุงธนบุรีนี้ ไปสู่ฝั่งตะวันออก(ศูนย์กลางเมืองใหม่) ตรงกับช่วงเวลาของเดือน ๖ ซึ่งเป็นเดือนสุดท้ายที่นาคยังคงเอาหัวไปอยู่ทางทิศตะวันตก เช่นเดียวกับทิศที่เป็นจุดศูนย์กลางของกรุงธนบุรีซึ่งถือเป็นทิศมงคลในช่วงเวลานั้น และจะต้องทำการย้ายศูนย์กลางเมืองไปทางทิศตรงข้ามคือทิศตะวันออก(ตามพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ ๑)ให้แล้วเสร็จก่อนเวลาที่นาคจะเคลื่อนย้ายตำแหน่ง(หัวนาค)ไปสู่ทิศมงคลที่เป็นทิศอื่นต่อไป (ภาพที่38และ39) การวิเคราะห์คติทางโหราศาสตร์ที่ว่าด้วยตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ ๑ ชี้ให้เห็นถึงความสอดคล้องกับเหตุการณ์ ในช่วงที่รัชกาลที่ 1 มีบัญชา **ให้พระยาธรรมมาธิกรณ์ กับพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ ข้างฝั่งตะวันออก ได้ตั้งพิธียกเสาหลักเมือง เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน 6**¹⁹⁵ ซึ่งตรงกับวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2325 ได้แสดงให้เห็นถึงรัชกาลที่ 1 ทรงเข้าใจ และตระหนักถึง ความจำเป็นของช่วงเวลาที่ตั้งหลักเมืองให้แล้วเสร็จ ภายในเดือน 6 อันเป็นเดือนสุดท้ายของการเคลื่อนที่ โยกย้ายศูนย์กลางการปกครอง จากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มายังฝั่งตะวันออก ตามฤกษ์ยามี้ ที่ว่าด้วยการเดินทัพ ยাত্রา

¹⁹⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ,พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ พระนคร) 1: องค์การค้าของคุรุสภา ,2503 ,(43.

ภาพที่ 32 แผนผังการเดินทัพแสดงราศีที่อาทิตย์โคจรผ่านแล้วไม่เกิน 5 ราศี จะเป็นทิศหัวนาคอันเป็นทิศมงคล และให้คุณในช่วงเวลาการย้ายเมือง คือ ทิศตะวันตก
ที่มา: ปรับปรุงจาก โหราศาสตร์ พิชัยสงครามดวงเมือง

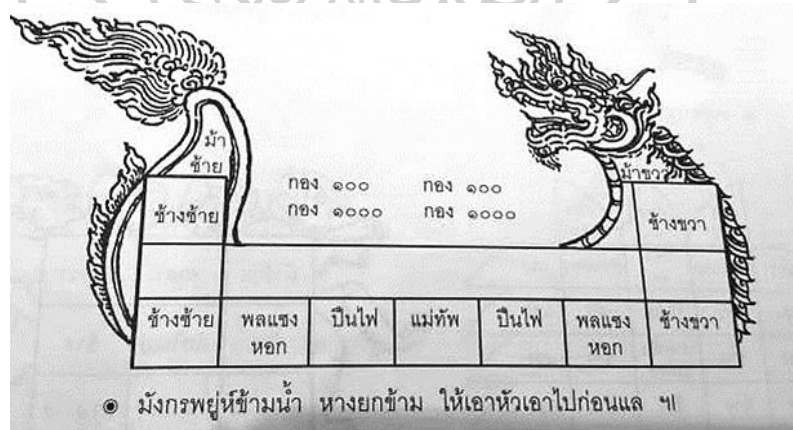
โดยผู้แทนคุณนั้น แดงพิพะโองการสังเขกแห่งเทพคุณอันจะ
 ภิโยกพระยศอาจให้ศักรพิภคได้แล ฯ อนึ่งให้พิจารณาดูกน
 ทั่ว แลเทพคุณอันมีทรงปวงก็ซบให้เป็นนคภคศักรพิภคอัน
 พึงรู้จักลักษณะดังนี้เถิด ฯ เดือน ๕) ตามเดือนนี้บริวารทศไฟ
 เดกเฮทวิไปปรจิมทงไปบรรพ แลเสนผู้ไถนนำพลแก่บรรพ
 ภิฤทธิคังอสุรินท เสนผู้นั้นจยุทรนั้นก็จะอุปภไชยแล ฯ
 ๕) ตามเดือนนี้เป็นบริวารทศกีนเดกเฮทวิไปจุกร ทง
 ไปทักษิณเสนผู้ไถนนำพล แต่ทักษิณนั้นเป็นภิฤทธิคังพระเวร

ภาพที่ 33 แสดงการอธิบาย วิธีการตั้งทัพ โดยใช้ ฤกษ์ยาม
 ที่มาตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545)

คำอธิบายความสำคัญ คือ “อนึ่งให้พิจารณาขนาด 4 ตัว แลเทพดาฤษีมนึ่งทงปวงก็ซุบให้เป็นนาคราชตัวหนึ่งแลนักปราช พึงรู้จักลักษณะดั่งนี้เถิด ฯ เดือน 3 4 5 สามเดือนนี้ บริมณฑลไฟ นาคเอาหัวไปปรจิมหางไปบูรพ แลเสนาผู้ได้นำพลแต่บูรพแม้มีฤทธิ์ดังงอสุรินท เสนาผู้นั้นจยุทธนั้นก็จะอัปราชัยแล”

ภาพที่ 34 แสดงรูปแบบการตั้งทัพ โดยใช้ ฤกษ์ยาม
ที่มา: ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 (รูปเล่มต้นฉบับจากหนังสือสมุดไทยดำ เลขที่ 122 หน้าต้นที่ 19-22) ในตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 117.
คำอธิบายที่สำคัญคือ “หัวนาค เปรียบ ดั่ง ชุนพล เป็นแกนหลัก มังกกรพยูห้ำน้ำ หางยกข้าม ให้เอาหัวเขาไปก่อนแล ฯ”

ภาพที่ 35 ภาพลายเส้นคัดลอก แสดงรูปแบบการตั้งทัพ โดยใช้ ฤกษ์ยาม
ที่มา: คำอ่านตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 เลขที่ 122 ใน ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 147.
คำอธิบายที่สำคัญ “หัวนาคเปรียบ ดั่ง ชุนพล เป็นแกนหลัก”

3.2.2 ตำแหน่งของการตั้งทัพ เพื่อการรับ

คือการตั้งค่ายเพื่อการปกป้อง รักษาค่ายหรือสถานที่แห่งนั้นให้มีความมั่นคงถาวร สอดคล้องกับการตั้งเมืองใหม่บนฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี(คือกรุงรัตนโกสินทร์) ซึ่งตรงกับวิธีการตั้งทัพแบบ **นาคนาม**ที่ว่าด้วยวิธีการ **ตั้งค่าย** และ**หอรบ**ตาม **ฤกษ์นาคร**¹⁹⁶ กล่าวคือเป็นการตั้งค่าย ที่เน้น การป้องกัน แน่นหนา และมั่นคง โดยมี ค่าย หอรบ ฯลฯ ตั้งอยู่ในตำแหน่งต่างๆ และมีค่ายหลวง ตั้งอยู่กึ่งกลางบริเวณที่ตั้งค่ายทั้งหมด (ภาพที่ 40 และ 41) ทั้งนี้จึงเปรียบได้กับการตั้งเมืองที่ต้องมี **ป้อม กำแพงเมือง** ฯลฯ โดยมีพระราชวัง หรือจุดที่มีความสำคัญสูงสุด อยู่กึ่งกลางเมือง การตั้งค่ายตาม **ฤกษ์นาคร** นี้ เอกสาร “**ตำราพิไชยสงครามของกรมศิลปากร**” กล่าวถึงการตั้งทัพตามวัน ที่ต้องสอดคล้องกับ ฤกษ์ ของการจัดทัพว่า วันใดควรตั้งเพื่อรุก วันใดควรตั้งเพื่อรับ **ประเด็นที่สอดคล้องกับการตั้งหลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ฯ คือการใช้ ฤกษ์วันอาทิตย์ อันเป็นฤกษ์นาคร** ในการตั้งหลักเมือง ตามตำราพิไชยสงครามฯ ดังนี้

นาครมีฤทธ	ผิววันอาทิตย์
ครั้นเข้ายามเสาร์	ยามขันนั้นมา
ถึงยามสุริยา	สี่ยามไตรตรา
	อมยามย่ายี... ¹⁹⁷

การระบุประเภทของ**ฤกษ์** และ**วัน** ใน”ตำราพิไชยสงครามของกรมศิลปากร” และ ”ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1” ล้วนมีข้อมูลที่ตรงกัน กล่าวคือ ได้ระบุให้วันอาทิตย์ เป็นวันที่มีสวัสดิมงคล**มีฤทธ**(มีชัย)ในการ**ตั้งทัพเพื่อตั้งรับ**(ตามฤกษ์นาคร) ซึ่งตรงกับ**การตั้งหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งที่รัชกาลที่ 1 ทรงให้มีการตั้งหมุดหมายเสาหลักเมืองในวันอาทิตย์**

ใน”ตำราพิไชยสงครามของกรมศิลปากร”นี้ ได้กล่าวถึงการตรวจชำระ

¹⁹⁶เป็นฤกษ์ที่ใช้ทำการตั้งอยู่กับที่ หรือตั้งรับอย่างมั่นคง โปรดดูเพิ่มเติมใน**ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1**) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2545(, 354.

¹⁹⁷กรมศิลปากร,**ตำราพิไชยสงครามของกรมศิลปากร** ,พิมพ์ครั้งที่ 6(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์ ,2512(, 48.

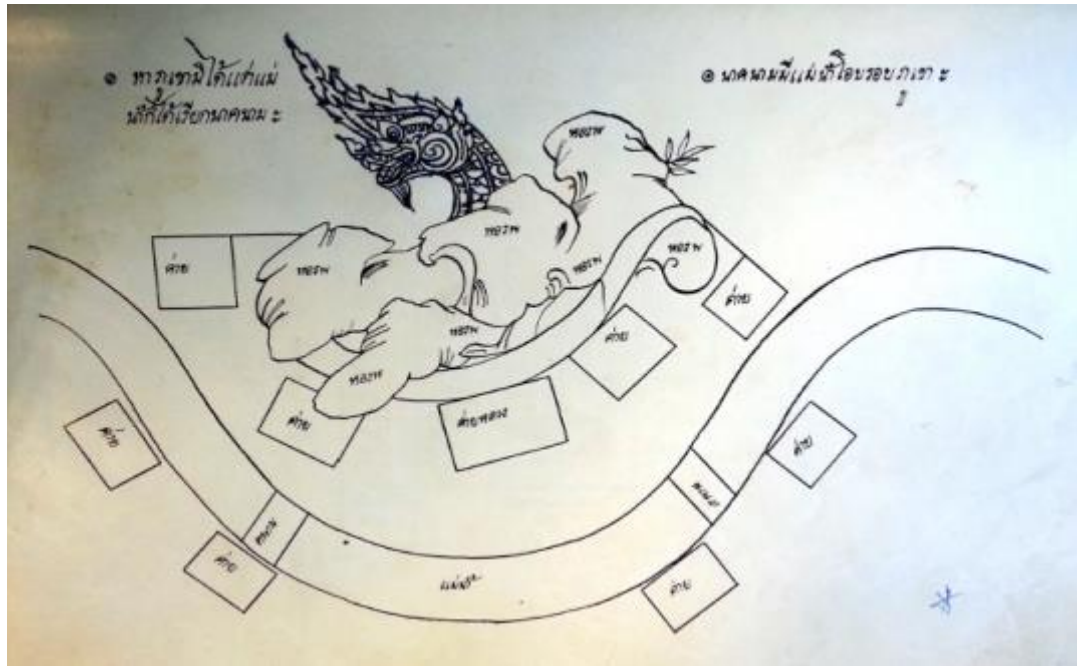
ตำราพิชัยสงครามมาแล้วครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ จึงทำให้ทราบว่าการรวบรวมและชำระ ตำราพิชัยสงคราม มิได้หยุดเพียงแค่สมัยรัชกาลที่ 1

ข้อสันนิษฐานประการหนึ่งที่ปรากฏในภาพวาด เพื่อใช้ประกอบตำราพิชัยสงครามว่าด้วยการตั้งค่ายคือ ภาพการตั้งค่ายแบบ **ฤกษ์นาคร** ในรูปแบบกระบวนยุทธ์ของ **นาคนาม** ทั้งนี้เนื่องจากใน "ตำราพิชัยสงครามฉบับของกรมศิลปากร" ซึ่งได้ชำระในสมัยรัชกาลที่ 3¹⁹⁸มีลักษณะการจัดค่ายที่สอดคล้องกับการวางผังเมืองเมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ จะพบการวางภาพที่เน้นการตั้งทัพแบบ **ฤกษ์นาคร** และให้ส่วนล่างของภาพเป็นลำน้ำ(เจ้าพระยา) โดยโอบล้อมอาณาบริเวณของกลุ่มค่ายต่างๆ ประเด็นที่สำคัญคือ ได้มีการกำหนดจุดที่ตั้ง(พิกัด)ของ **ค่ายหลวง** ให้ตั้งอยู่ ณ กึ่งกลางพื้นที่ของการตั้งค่ายทั้งหมด แล้วกระจายออกไปเป็นค่าย(คือวัง)ต่างๆ รวมถึงหอรบ(คือบ่อน้ำประการ)ต่างๆ นอกจากนี้ส่วนที่สำคัญที่สุด ซึ่งปรากฏในองค์ประกอบของภาพที่พบจากการตั้งค่าย คือการกำหนดตำแหน่ง **หวนาค** ให้อยู่เลยค่ายหลวง(วังหลวง)ออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อให้จุดที่เป็นตำแหน่งหวนาค(ดูภาพที่ 5)เป็นการตั้งค่ายแบบ **ฤกษ์นาคร** ซึ่งเป็นจุด(พิกัด)ที่ตั้ง(จริง)ของหลักเมืองแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีความสอดคล้องกับ **ตำแหน่งที่ตั้ง** ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยที่ในช่วงเวลาดังกล่าว(ในสมัยรัชกาลที่3)ตำราพิชัยสงครามได้ถูกชำระขึ้นอีกครั้ง จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า การเขียนภาพประกอบดังกล่าวนี้ น่าจะถูกกำหนดและวาดขึ้นอย่างเป็นระบบตามองค์ประกอบของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้สร้างจริงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว(โดยที่ในภาพยังสามารถใส่องค์ประกอบต่างๆ ตามหลัก "ตำราพิชัยสงคราม" อย่างครบถ้วน) หลักฐานภาพวาดดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงการอุปมา เพื่อทำแบบร่างวัด (As Built Drawing) และกำหนดพิกัดองค์ประกอบหลักของกรุงรัตนโกสินทร์ ให้ตรงกับตำแหน่งสถานที่จริง

จากข้อสันนิษฐาน ภาพวาดใน "ตำราพิชัยสงคราม" ที่ชำระในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้สามารถวิเคราะห์ และอธิบายได้ว่า ภาพวาดที่แสดงการตั้งค่ายแบบ **ฤกษ์นาคร** จึงเป็นความตั้งใจของชนชั้นผู้นำ ในราชวงศ์จักรี ที่ต้องการอธิบาย "ตำราพิชัยสงคราม" ในลักษณะกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีภูมิสถานสอดคล้อง ว่าด้วย เรื่องนาคนาม (ในรูปแบบฤกษ์นาคร คือการตั้งค่ายในลักษณะตั้งรับ ที่เน้นความมั่นคง แข็งแรง) โดยมีองค์ประกอบที่ตั้งของค่ายหลวง เปรียบได้กับเขตพื้นที่ป้องกันด้านที่ติดลำน้ำของวังหลวง จากลักษณะของ

¹⁹⁸ในครั้งนั้น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ ให้นำหน้าในรัชกาลที่3ได้ทรงชำระและ (" แดงความไว้ในบานแผ่นก ดูเพิ่มเติมในตำราพิชัยสงครามของกรมศิลปากร.(5)-(3)หน้า "

การจัดวางองค์ประกอบภาพดังกล่าวนี้ สามารถสรุปได้ว่า ณ ตำแหน่ง หัวนาค เปรียบได้กับ บริเวณพิภพและที่ตั้งสำคัญของกลุ่มพระบรมหาราชวงศ์ (อันประกอบด้วยพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) รวมถึง “หลักเมือง” ของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออันเป็นทิศมงคลของวังหลวง (ภาพที่ 42)

ภาพที่ 36 แสดงการตั้งทัพในลักษณะ นาคนาม แบบ ฤๅษณาคร ที่สอดคล้องกับการกำหนดที่ตั้งของพระราชวังต่างๆ รวมถึงตำแหน่งหลักเมืองที่ หัวนาค
ที่มา : ตำราพิชัยสงคราม ฉบับกรมศิลปากร

ด้วยที่ รัชกาลที่ 1 ทรงเป็นขุนศึก ย่อมมีความเชี่ยวชาญการศึก กอปรการตั้งเมือง จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับความแข็งแรงมั่นคง การวางแผนปกป้องรักษาเมืองจากข้าศึกที่เข้ามารุกราน จึงสอดคล้องกับแนวคิดการวางแผนตั้งค่าย ซึ่งต้องมีองค์ประกอบของ บัอม คู ประตู หอรบ ฯลฯ เพื่อให้เกิดหลักชัยมงคล การย้ายและสร้างจุดศูนย์กลางเมืองใหม่ จึงสอดคล้องกับแนวคิดการตั้งหมุดหมายหลักเมือง เพื่อกำหนดผังเมืองใหม่ผ่านตำราพิชัยสงคราม

3.3 หลักเมืองในฐานะหลักชัยแกนเมือง

การสร้างหมุดหมายหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ย่อมมีความสำคัญต่อความมั่นคงเพื่อการสืบทอดคงอยู่ต่อไปภายหน้า การสร้างหมุดหมายเมืองด้วย**สัตตยัญแห่งชัยชนะ** จึงเปรียบได้กับการสร้าง**หลักชัย** ให้แก่กรุงรัตนโกสินทร์ที่มีฐานะเป็นราชธานี ด้วยสาเหตุสำคัญประการหนึ่งในการสร้างราชธานีแห่งนี้ ซึ่งอยู่ในช่วงของความไม่แน่นอนแห่งสงครามทั้งเข้าศึกจากภายนอก¹⁹⁹ และความไม่ลงรอยกันของแต่ละกลุ่มในราชสำนักกรุงธนบุรี การสร้างหลักเมืองของเมืองใหม่ จึงมีนัยยะในการบ่งบอกความเป็นมงคลฤกษ์ แห่งความมีชัยชนะที่เป็นเอกภาพ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.3.1 หลักชัยอันมีความหมายการเป็นเสาเอกของเมือง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมาย “เสาเอก” คือ **“เสาต้นแรกที่ยกขึ้นตามฤกษ์ในการปลูกเรือน มักนิยมตั้งไว้ทางทิศตะวันออก”**²⁰⁰

ศาสตราจารย์ น.อ. สมภพ ภิรมย์ ได้ให้ความหมาย “เสาเอก” คือ

เสาที่ปักลงไปในหลุมเป็นต้นแรกตามฤกษ์ยาม และต้องคัดเลือกไม้เสาที่บริสุทธิ์เท่าที่จะหาได้ และจัดปรุงแต่งถาก-เกลา-เหลา-เจาะ โดยประณีตที่สุด.....เมื่อปักตามฤกษ์แล้วจึงจะ “อยู่เย็นเป็นสุข” โดยมากมักเลือกทิศตะวันออกเฉียงเหนือ.....ทั้งหมดนี้หากกล่าวตามหลักจิตวิทยาสมัยใหม่ก็เพื่อยังผลทาง “ขวัญ-กำลังใจ”²⁰¹

จากคำจำกัดความของ “เสาเอก” ทำให้สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. เป็นเสามงคลต้นแรกที่นำมาปลูกเรือน สร้างบ้าน

¹⁹⁹ ดังตัวอย่างสำคัญที่กรุงธนบุรีต้องทำศึกกับกรุงอังวะมาตลอด 15 ปี ทั้งนี้ยังพบหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการแทรกซึมของจระเข้ที่เข้ามาสำรวจที่ตั้งและองค์ประกอบต่างๆของกรุงธนบุรี และลักลอบทำแผนที่เพื่อเตรียมการวางแผนทำศึกใหญ่ต่อไป

²⁰⁰ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ธันวาคม 2561 25 เข้าถึงเมื่อ ,, เข้าถึงได้จาก www.royin.go.th/dictionary

²⁰¹ สมภพ ภิรมย์, บ้านไทยภาคกลาง ,พิมพ์ครั้งที่ 3(กรุงเทพฯ) : องค์การค้าของคุรุสภา ,2545 ,(38.

2. มักมีการเลือกตำแหน่งที่ตั้งเสาเอก เพื่อปักลงไปบนดินโดยให้อยู่ทิศ **มงคล** คือทิศตะวันออก หรือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ฯลฯ
3. มีการฝังสิ่งของที่เป็นมงคลลงไปก้นหลุม และมีการประกอบพิธีตาม **ฤกษ์ยาม** ที่เป็นมงคล
4. มีการ **ดูแล และตกแต่งเสา** ให้เรียบร้อย สวยงามตั้งแต่เริ่มแรกของการตั้งเสา
5. เจ้าของเรือนและผู้อยู่อาศัย **มีขวัญและกำลังใจที่ดี** เกิดความรู้สึกถึงความมั่นคงในการอยู่เรือนอย่างปกติสุขและปลอดภัย

จากสาระสำคัญในการตั้ง เสาเอก ของเรือน ทำให้ทราบได้ว่า มีองค์ประกอบทุกสิ่งๆ ที่เหมือนและไม่มีสิ่งใด หรือองค์ประกอบใดที่ต่างไปจากคติการตั้งเสาหลักเมืองแต่อย่างใด หากจะต่างกัน คือหน้าที่ (Function) ของเสาที่แตกต่างกัน คือเสาเอกมีหน้าที่ในการ **รับน้ำหนักของโครงสร้างเรือน** และเป็นเสาเอก เสามงคลที่ช่วยคุ้มครองเฉพาะผู้อาศัยอยู่ในเรือนให้มีความปลอดภัย ในขณะที่เสาหลักเมืองแม้ว่าจะมีหน้าที่ในลักษณะเดียวกับเสาเอกคือ การเป็นเสามงคลที่คุ้มครอง ปกป้องรักษา ฯลฯ หากแต่เสาหลักเมืองจะมีหน้าที่ดังกล่าวครอบคลุมผู้คนทั้งเมือง นอกจากนี้เสาหลักเมืองยังเป็น **“เสาเมือง”** หรือเสาเอกของเมือง เพื่อแสดงสัญลักษณ์ในความเป็นเสา (ตามการรับรู้ของผู้คนว่ามีความสำคัญต่อเรือนที่พักอาศัย) เท่านั้น โดยไม่มีหน้าที่รับน้ำหนักโครงสร้างแต่อย่างใด ในทางกลับกัน **เสาหลักเมืองกลับมีบทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์** ในการเป็นหมุดหมายเอกของเมือง ทั้งนี้พบได้จากการให้ความสำคัญในการ **ดูแลและตกแต่งเสาหลักเมืองให้มีคุณค่าทางความงามควบคู่ไปกับความหมายเชิงสัญลักษณ์** ด้วยการใส่รายละเอียดทางรูปแบบศิลปะเข้าไปอย่างเต็มที่

การตั้งหมุดหมายมงคลแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ คือการตั้งเสาหลักเมืองโดยผ่านการกำหนดฤกษ์ยามมงคล ซึ่งแสดงรูปแบบเป็น **เสาแรกหรือเป็นเสาเอกของเมือง** ด้วยการ **สร้างสรรค์มาจากไม้มงคล คือไม้ชัยพฤกษ์** ที่มีความหมายถึงความเป็นมงคลหนึ่ง การตั้งหมุดหมายเมืองด้วยการปักแท่งไม้ที่มีลักษณะเดียวกับแท่งเสา จึงสอดคล้องกับคติการตั้งเสาเรือน เสาแรกว่า **เสาเอกของเรือน** โดยอาจเป็นคติ แนวคิดเดียวกับการเลือก **ใช้เสาไม้ให้เป็นหมุดหมาย**

หลักเมือง²⁰²ซึ่งมีความหมายเกี่ยวกับการตั้งเสาเอกของเมือง อันมีความหมายถึงเสาหลักแรก
ของเมืองที่มีความสำคัญสูงสุดเพื่อเชื่อมโยงผืนแผ่นดิน โลก และสวรรค์ ไว้ในที่
เดียวกัน²⁰³ โดยพบประเด็นการตั้งเสาหลักเมืองด้วยไม้ของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

.....ภายหลังจากที่เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ได้ทำการปราบปรามจลาจลใน
กรุงธนบุรีเป็นผลสำเร็จ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔
(ตรงกับวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ.๒๓๒๕)แล้ว ได้มีคำสั่งให้พระยาธรรมาธิกรณ์ กับพระยา
วิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ ข้างฝั่ง
ตะวันออก ได้ตั้งพิธียกเสาหลักเมือง เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ฤกษ์
เวลาย่ำรุ่งแล้ว ๕๔ นาที²⁰⁴ (ตรงกับวันที่ 21 เมษายน พ.ศ.2325)

.....จากนั้น วันจันทร์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ (ตรงกับวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ.
2325) ให้จับการตั้งพระราชวังใหม่ และล้อมด้วยระเนียดก่อน ยังมีทันได้ก่อกำแพงวัง²⁰⁵
โดยที่ ในชั้นแรกนี้ สร้างด้วยเครื่องไม้ทั้งสิ้น เพื่อใช้เป็นที่ประทับชั่วคราว และโปรดเกล้าให้
ตั้ง การพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยสังเขปขึ้น เพื่อเป็นสวัสดิมงคลแก่บ้านเมือง
และพระองค์ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ บุรพาสาด ขึ้น ๑ ค่ำ ปีชวด จัตวาศก จ.ศ.
๑๑๔๔²⁰⁶ (ตรงกับวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2325)

.....เมื่อถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ (ตรงกับวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ.
2325) เวลา ๖ นาฬิกา ๒๔ นาที อันเป็นเวลาอุดมมงคลฤกษ์ จึงเสด็จพระราชดำเนิน
โดยกระบวนพยุหยาตราขลมารด ข้ามฟากจากพระราชวังกรุงธนบุรี มาขึ้นที่ท่า
ฉนวนพระราชวังใหม่ฯ ทรงประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษก เป็นปฐมกษัตริย์ใน
ราชวงศ์จักรี²⁰⁷

²⁰²จากการศึกษาในบทที่ 2 ทำให้ทราบว่า หลักฐานที่ระบุถึงวัตถุประสงค์ที่เป็นหมุดหมายกลางเมืองมี
ความหลากหลายมาก กล่าวคือ พบทั้งที่มีการระบุเป็นหลักหิน หรือต้นไม้ใหญ่ ซึ่งยังไม่พบการระบุถึงการตัด
ต้นไม้ใหญ่ในการนำมาประดับตกแต่งเพื่อใช้เป็นเสาหลักเมืองแต่อย่างใด

²⁰³ดังที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้ในบทที่ 2 มาแล้ว

²⁰⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ,พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1,143 .

²⁰⁵กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ,2232

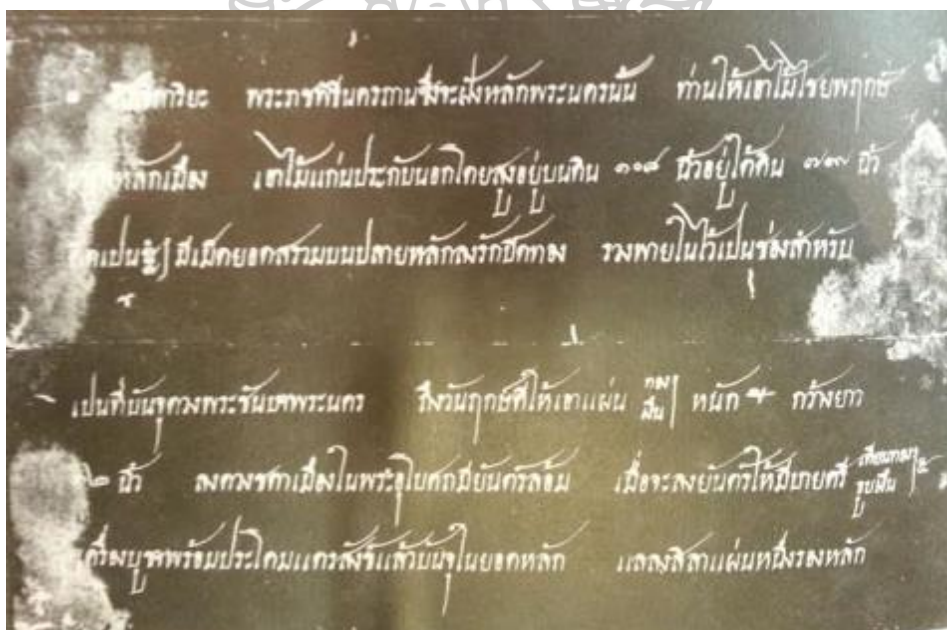
²⁰⁶กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ,33

²⁰⁷เรื่องเดียวกัน.

จากข้อความที่คัดมาจากเอกสารเดิมตามลำดับของเวลาแสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ 1 มีความมุ่งหวังที่จะสถาปนาศูนย์กลางเมืองใหม่บนแผ่นดินทางตะวันออกของ กรุงเทพมหานคร โดยพิจารณาเพื่อหาพิกัดเพื่อตั้งเสาเอก หรือเสาหลักแรกของเมืองตามคติความเชื่อที่มีมาแต่เดิมเพื่อให้เป็น **หลักชัย ณ ศูนย์กลางเมืองใหม่**

3.3.2 หลักชัยอันเกิดจากชื่อพันธุ์ไม้ที่เป็นมงคล

พระตำราพระราชพิธีนครฐานจบบริบูรณ์ ได้กล่าวถึงการเลือกใช้ไม้ชัยพฤกษ์ในการทำเป็น เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ว่า “...พระราชพิธีนครฐานซึ่งจะฝังลงพระนครนั้น ท่านให้เอาไม้ชัยพฤกษ์มาทำหลักเมือง เอาไม้แก่นประกบนอกโดยสูงอยู่บนดิน 108 นิ้ว อยู่ใต้ดิน 79 นิ้ว.....²⁰⁸ (ภาพที่ 43)

ภาพที่ 37 แสดงเอกสารบันทึก เรื่องการเลือกใช้ไม้ชัยพฤกษ์มาทำเสาหลักเมือง

ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529** (กรุงเทพฯ: องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2531), 247

²⁰⁸ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529** , 274-275

ความเชื่อในการเลือกชื่อไม้ (ไซ) ชัยพฤกษ์ ซึ่งมีความหมายที่ดีคือ ชัยพฤกษ์ หมายถึงการมีโชคชัย ชัยชนะ²⁰⁹ ชนะสิ่งทั้งปวง²¹⁰ เป็นต้นไม้แห่งโชคชัยในสมัยโบราณใช้เสากั้น ไม้ชัยพฤกษ์ในพิธีสำคัญ เช่น พิธีลงหลักเมืองและยังใช้ในการทำยอดชัยเฉลิมพลและคทาจอมพล นอกจากนี้ พจนานุกรม ฉบับ ร.ศ.120 ซึ่งเป็นพจนานุกรมที่แต่งขึ้นในปี พ.ศ.2445 ได้ให้ความหมายของ ชัย และ พฤษภา โดยปรากฏการแปลความหมายดังนี้

“ชัย มีความหมายว่า รบชนะ ชนะได้”²¹¹

“พฤษภา” มีความหมายว่า ต้นไม้²¹²

นอกจากนี้ มิ่งมงคลที่มีการใช้ไม้ชัยพฤกษ์แล้ว จุดหมายเหตุ การปรับปรุง ศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529 ยังได้ระบุถึงการใช้ไม้มงคลอีก ประเภทหนึ่งเพื่อประกันนอกโดยมีข้อความว่า...

หลักเมืองครั้งรัชกาลที่ 1 นั้น ตามเอกสารโบราณกล่าวว่า ลักษณะเป็นเสา ไม้ชัยพฤกษ์ มีไม้แก่นจันทน์ประกันนอก สูง 187 นิ้ว ลงรักปิดทอง ยอดเสารูปบัวตูม ภายใน กลวงเป็นช่องสำหรับบรรจุดวงชาตากรุงเทพมหานคร.....²¹³

“ไม้แก่นจันทน์” น่าจะมีความหมายถึงดังต่อไปนี้

แก่น หมายถึง เนื้อไม้แข็งและมีสีเข้ม อยู่ถัดกระพี้เข้าไป เนื้อแท้ หลัก

สำคัญ²¹⁴

จันทน์ หมายถึง ชื่อพรรณไม้บางชนิดที่มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยา

²⁰⁹ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม .ต้นไม้มงคลพระราชทานประจำจังหวัด ,พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สุรพิมพ์,2547(, 178-179.

²¹⁰ ส(พลายน้อย (นามแฝง., พืชพรรณไม้มงคล พิมพ์ครั้งที่ ,4) กรุงเทพฯ:พิมพ์คำ, 2554(, 38.

²¹¹ กรมวิชาการ,พจนานุกรม ร)120.ศ.กรุงเทพ: กรมวิชาการ .2541(, 115.

²¹² เรื่องเดียวกัน ,265.

²¹³ กรมศิลปากร,จุดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529 , 4.

²¹⁴ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ .ศ.2554 เข้าถึงเมื่อ ,22. ธันวาคม 2561เข้าถึง , ได้จาก<https://www.royin.go.th/dictionary>

และปรุงเครื่องหอม²¹⁵

จากบันทึกใน **จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529** ทำให้พอจะเข้าใจได้ว่า ไม้ที่ใช้ประกอบหมุดหมายหลักเมืองแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะนำมาจากส่วนที่มีความแข็งแรงที่สุดของไม้เนื้อแข็งที่เรียกว่า “แก่นไม้” หรือ “ไม้แก่น” โดยตัดมาจากต้นไม้ที่มีชื่อว่า ไม้จันทน์ หรือ ไม้จันทน์หอม ซึ่งเป็นไม้มงคลที่เนื้อไม้มีกลิ่นหอม และยังมีชื่ออื่นๆที่เรียกกันในปัจจุบันว่า จันทน์ จันทน์ขาว ฯลฯ²¹⁶

การใช้แก่นไม้ของไม้จันทน์หอม สามารถให้คำอธิบายได้ถึง ความเข้าใจคุณลักษณะที่เป็นจุดเด่นของไม้ซึ่ง รัชกาลที่ 1 ได้ทรงเลือกมาคือ เป็นไม้มงคลที่มีความหอม โดยใช้ส่วนที่มีความแข็งแรงที่สุดคือส่วนที่เป็นแก่นของไม้มาประกอบไม้ชัยพฤกษ์ อย่างไรก็ดี ในบันทึกมิได้ระบุถึงรายละเอียดของเทคนิคและวิธีที่ใช้ประกอบว่าเป็นอย่างไร แต่ในทางเทคนิคการก่อสร้างการประกอบไม้สามารถอธิบายได้ถึงอย่างน้อยก็เพื่อค้ำ หรือ รััดให้ส่วนของไม้แก่นหลักคือไม้ชัยพฤกษ์ มีความแข็งแรง และเสถียรมากยิ่งขึ้นหากมีการนำยกขึ้นมาตั้งในแนวตั้ง เพื่อให้เกิดความเป็นมงคล อันเกิดจากเนื้อไม้ที่มีความแข็งแรง แต่ก็แฝงถึงการมีกลิ่นหอมขจรออกไป นอกจากนี้ ชื่อของไม้ที่ถูกระบุคำว่า “แก่นจันทน์” อาจมีความสัมพันธ์กับคติ **พระแก่นจันทน์** ที่มีความหมายถึงพระพุทธรูปองค์แรกในฐานะที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งสอดคล้องกับคติเรื่อง ดอกบัว ใน ไตรภูมิพระร่วงที่กล่าวถึง การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป ซึ่งอาจแฝงด้วยนัยยะบางสิ่ง ดังเช่นพระนามของรัชกาลที่ 1 ว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในเวลาต่อมา

การใช้ไม้จันทน์มาประกอบไม้ชัยพฤกษ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังอาจมีความหมายถึงไม้ที่มีความสัมพันธ์กับคติพระแก่นจันทน์ คือคติที่กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปที่สร้างด้วยไม้แก่นจันทน์²¹⁷ ดังที่ปรากฏใน “**ชินกาลมาลีปกรณ์**”²¹⁸ ซึ่งสอดคล้องกับความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่าง กรุงรัตนโกสินทร์ กับ เชียงใหม่และกลุ่มหัวเมืองล้านนา ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยกรุง

²¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

²¹⁶ สรุปความจาก **จันทน์หอม ไม้มงคลชั้นสูงเข้าถึงเมื่อ**, เข้าถึงเมื่อ 22 ธันวาคม 2561 เข้าถึงได้ , จาก https://www.silpa-mag.com/news/article_12124. และ **ไม้จันทน์หอม ไม้มงคลที่ใช้ในพระราชพิธีสำคัญ** เข้าถึงเมื่อ ธันวาคม 2561 22, เข้าถึงได้จาก <https://siamrath.co.th/n/5273>

²¹⁷ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 4** กรุงเทพฯ: เซเว่นพรีนติ้ง กรุ๊ป, 2539(, 405-413.

²¹⁸ ประพันธ์ เป็นภาษาบาลี ระหว่าง พ .ศ.2060-2071 โดย พระรัตนปัญญาเถระ ซึ่งเป็นพระเถระจากดินแดนล้านนา โปรดดูเพิ่มเติมใน **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 4** หน้า .2)-(3.(

ธนบุรีแล้ว โดย “ชินกาลมาลีปกรณ์” ดังกล่าว รัชกาลที่ 1 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิต 5 ท่านร่วมกันแปลออกมาเป็นภาษาไทย²¹⁹ ความหมายในการใช้ไม้แก่นจันทร์ประดับรอบไม้ชัยพฤกษ์จึงอาจมีความสัมพันธ์เรื่องคติไม้แก่นจันทร์คือไม้ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นที่ยอมรับกันเพื่อนำมาสร้างเป็นพระพุทธรูป ด้วยเหตุนี้ การใช้ไม้แก่นจันทร์มาเป็นส่วนหนึ่งของหมุดหมายของเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ จึงอาจมีความหมายถึงการให้ความสำคัญกับไม้ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีความสัมพันธ์กับพระราชปณิธานที่มุ่งหมายฟื้นฟูบ้านเมืองควบคู่กับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในโคลงนิราศที่ทำดินแดง ในช่วงรัชสมัยดังกล่าว

ถึงแม้ว่าจากหลักฐานบันทึกเมื่อครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์จะไม่พบ การแปลความหมาย “ชัยพฤกษ์” โดยตรง หากแต่ยังสามารถทำให้ทราบถึง “ชื่อ” และ “ความหมาย” มงคลอันวิเศษ และมี ฤทธา ที่สื่อถึงพันธุ์ไม้แห่งชัยชนะ ดังพบได้จาก พระราชพิธีจักรพรรดิราชาธิราช²²⁰ พระราชพิธีนี้มีขึ้นในปี พ.ศ.2350 ในรัชกาลที่1 ได้ระบุถึง การนำไปไม้มงคลต่างๆ 7 ชนิด ที่มีความหมายในทาง “ฤทธาอบด้วยอันประภ ไบชัยพฤกษ์” ไบระยับ ไบชุมแสง ไบคันทรัง ไบกระที่บยวบ ไบครอบจักรวาล ไบบัวหลวง. เพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีดังกล่าว

3.3.3 หลักเมืองในฐานะแกนเมือง

หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ เปรียบดัง แกนเมืองใหม่ ซึ่งเป็นการอิงแกนในลักษณะของภูมิสัญลักษณ์ (Land Mark) จากองค์ประกอบสำคัญของเมืองฝั่งตะวันตกไปฝั่งตะวันออก ของแม่น้ำเจ้าพระยา การกำหนดพิภคในองค์ประกอบภูมิสถานของ กรุงรัตนโกสินทร์ ได้ถูกวางในตำแหน่งสำคัญ โดยอิงหลัก เชื่อมแกน จากภูมิสัญลักษณ์อันเป็นบริเวณพื้นที่สำคัญทางฝั่งตะวันตกที่พระองค์ทรงพำนัก และผูกพันมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรี คือ วัดบางหว้าใหญ่ (ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) สิ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของวัดบางหว้าใหญ่ในเชิงสัญลักษณ์(symbolic) และสามารถแลเห็นได้ในระยะไกล คือความเป็นพระบรมธาตุเจดีย์(ในรูปแบบเจดีย์ทรงปราสาท)ของวัดบางหว้าใหญ่ ซึ่งน่าจะมีการสร้างครั้งแรกมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี²²¹ และมีความเป็นมหาธาตุของเมืองธนบุรี²²²การที่รัชกาลที่ 1

²¹⁹ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 4)2)-(3).

²²⁰ ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2 ภาค กรุงเทพฯ) 7: องค์การคำคุณุสสา ,2504(, 58-60.

²²¹ นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า พระบรมธาตุที่มีรูปแบบทรงปราสาทนี้ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งทรงมาปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งอาราม .โปรดดูใน ชาตรี ประภิตนนทการ)ความหมายทางสังคมและการเมือง

ทรงนำพระบรมธาตุเจดีย์แห่งนี้เป็นจุดอ้างอิงเพื่อสร้างแกนของเมืองใหม่นี้ ยิ่งชี้ให้เห็นถึงความสอดคล้องในหนึ่งพระราชปณิธานของพระองค์คือ การที่จะเร่ง “ฟื้นฟูการพระศาสนา ควบคู่กับการเร่งสร้างพระนครใหม่” ให้มั่นคง แข็งแรงสืบต่อไป ดังปรากฏใน พระราชนิพนธ์ นิราศทำดินแดง ความว่า

...ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
จะป้องกันขอบขันฑสีมา รักษาประชาชนแลมนตรี...

การวิเคราะห์ ผังของกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้พบว่า พิกัด(ตำแหน่งที่ตั้ง)ของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ เกิดขึ้นจากการเชื่อมแกนมาจากตำแหน่งที่ตั้งของพระบรมธาตุเจดีย์ของวัดบางหว้าใหญ่ ซึ่งทำให้ภูมิสถานอันเป็นศาสนาสถานของ ทั้ง 2 ฟากลำน้ำ เป็นจุดเริ่มแรกของการเชื่อมโยงแผ่นดินทั้งสองฝั่งนี้ โดยมีรากฐานสำคัญมาจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยการเชื่อมโยงจากแกนตั้งของพระบรมธาตุเจดีย์ มาสู่แกนตั้งของเสาหลักเมือง ผลของการเกิดแกนสำคัญดังกล่าว จึงทำให้กระจ่างถึงความมุ่งหมายในการสร้างองค์ประกอบของเมืองใหม่ โดยการกำหนดบริเวณกลุ่มพื้นที่(zoning) ของพระบรมหาราชวัง และวัดพระแก้ว(วังหลวง)ให้อยู่ทางทิศใต้²²³ และกำหนดพระราชวังบวรสถานมงคล(วังหน้า) และทุ่งพระเมรุให้อยู่ทางทิศเหนือ ซึ่งมีพระบรมธาตุของวัดบางหว้าใหญ่เป็นหลักหมุดหมายอ้างอิงแนวแกนไปสู่ตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ และยังทำหน้าที่เป็นแนวแกนเชื่อมองค์ประกอบต่างๆดังที่กล่าวมานี้ โดยมีตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองอยู่ทางทิศ

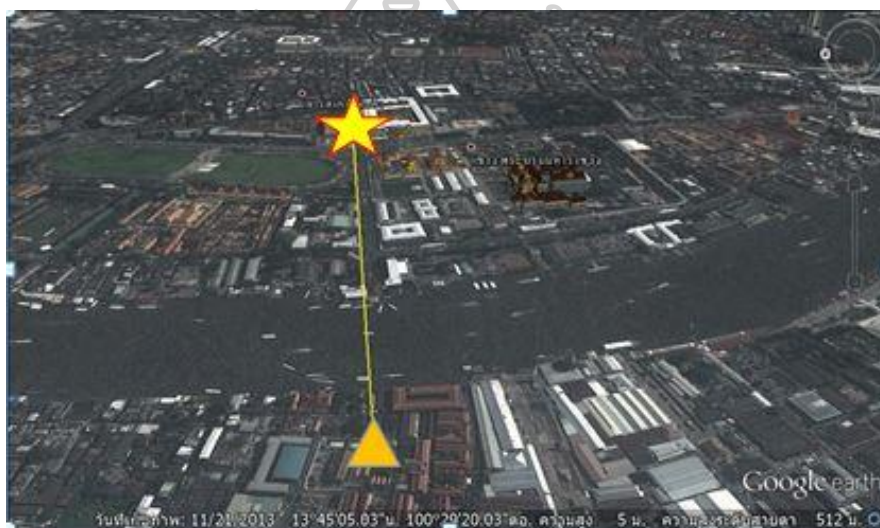
ในสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. หน้า 39 อย่างไรก็ตามก็ดี ไม่ว่าพระบรมธาตุ (แห่งนี้) จะสร้างครั้งแรกตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นเมืองบางกอก(ทตมบุรีศรีมหาสมุทร)ในสมัยกรุงศรีอยุธยา หรือสร้างในสมัยสมัยกรุงธนบุรี หรือแม้กระทั่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ตาม การกำหนดที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ที่สัมพันธ์กับพระบรมธาตุของวัดบางหว้าใหญ่ ยังคงแสดงความเป็นภูมิสัญลักษณ์สำคัญของเมืองไม่ว่าจะสร้างแล้วเสร็จในเวลาใดก็ตาม และยังคงสื่อความหมายทางสถาปัตยกรรมโดยทำหน้าที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของ สองกรุง ด้วยแนวแกนเชื่อมโยงกับกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นราชธานีแห่งใหม่ในช่วงเวลานั้นอย่างมีนัยสำคัญ แม้ว่าทั้งหลักเมืองและพระบรมธาตุเจดีย์อาจจะถูกสร้างครั้งแรกในสมัยอยุธยาหรือในแผ่นดินของรัชกาลที่ 1 ตามข้อสันนิษฐานที่แตกต่างกันของนักวิชาการแต่ละท่าน ก็ตาม

²²² รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล “วัดระฆัง : มหาธาตุของเมืองธนบุรี” เอกสารและการบรรยายโครงการบริการวิชาการวัฒนธรรมสัญจร ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต “ศิลปกรรมในวัดระฆังโฆสิตาราม” วันที่ 28 มีนาคม 2558(

²²³ ทิศใต้ คือทิศมงคลทิศหนึ่งคู่กับทิศตะวันออกในคติของไทย โดยเฉพาะผู้คนในที่ราบภาคกลาง

ตะวันออกเฉียงเหนือของวัดพระแก้วและพระบรมหาราชวัง²²⁴

หลักเมือง ของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงถือเป็นแกนเมืองแห่งแรกที่อยู่ใจกลางพระนคร ซึ่งเป็นช่วงเวลาเบื้องต้นแห่งการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ แกนเมืองดังกล่าวนี้เกิดขึ้นทั้งทางแกนนอน คือบริเวณตำแหน่งกลางของฝั่งใจกลางพระนคร (เมื่อแรกสร้าง) และในแนวแกนตั้ง คือตัวเสาหลักเมืองที่ถูกกำหนดให้สูงขึ้นมาจากพื้นดิน ณ บริเวณพิภักต์อันเป็นมงคล และมีความศักดิ์สิทธิ์เพื่อเชื่อมผืนแผ่นดิน บางกอก (ในสมัยกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันตก) มาสู่ ศูนย์กลางเมืองใหม่ คือกรุงรัตนโกสินทร์ บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ภาพที่ 38, 39 และ 40)

ภาพที่ 38 แสดงการเชื่อมองค์ประกอบของแกนเมือง จากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือตำแหน่งพระปรางค์วัดบางหว้าใหญ่ เชื่อมกับตำแหน่งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ บนฝั่งตะวันออก

ที่มา : ปรับปรุงภาพจาก Google Earth

²²⁴ในคติของคนไทยภาคกลาง มักนิยมปลูกสร้างบ้านเรือน โดยนิยมลงเสาเอก ซึ่งเปรียบดั่งเสาหลัก ให้อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเรือนดูเพิ่มเติมใน สมภพ ภิรมย์):บ้านไทยภาคกลาง หน้า 38 (เสาเอกของเรือน จึงเปรียบได้กับความหมายในลักษณะเดียวกับเสาเอกของเมือง หรือเสาหลักเมือง หากแต่มีความต่างกันชัดเจนในเรื่องของขนาด และหน้าที่การใช้งาน

ภาพที่ 39 แสดงการกำหนดแกนแรกของเมือง โดยเชื่อมพระปรางค์วัดบางหว้าใหญ่มาสู่ที่ตั้งหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิดแนวเขตพื้นที่วังหลวงกับทุ่งพระเมรุ

ภาพที่ 40 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่เชื่อมแกนทางราบมาจากตำแหน่งพระปรางค์วัดบางหว้าใหญ่

4. สรุปหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1

เหตุการณ์เมื่อครั้งเปลี่ยนแผ่นดิน จากกรุงธนบุรี มาสู่ กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ แห่งราชวงศ์จักรี มีพระราชอุตสาหะที่จะสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นมาบนสถานที่แห่งใหม่ ณ เมืองบางกอก โดยการขยายพื้นที่และย้ายศูนย์กลางการปกครองทางฝั่งตะวันตกของกรุงธนบุรี ออกมาทางฝั่งตะวันออกภายใต้ราชวงศ์ใหม่ ที่มีนามว่า “ราชวงศ์จักรี” และเพื่อให้พระราชอาณาจักรแห่งใหม่นี้ อุดมและพร้อมสรรพในทุกๆด้าน สิ่งสำคัญที่รัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชวินิจฉัยและเร่งดำเนินการ เพื่อให้กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเมืองแห่งชัยชนะ **เจ็ดจรัส** ตามอุดมการณ์ของพระองค์ คือการเร่ง ผูกพันใจเมือง ด้วยการ **สถาปนารัฐานอำนาจใหม่ บนตำแหน่งพื้นที่ศูนย์กลางแห่งใหม่โดยโปรดให้มีการ ยกเสาหลักเมือง ตามหลักนครฐาน และหลักตำราพิชัยสงคราม** เพื่อให้หลักเมืองเป็น “หลักชัยแรก” และเป็น “แนวแกนแรกของกำหนดการตั้งพระนครแห่งใหม่” บนฟากแผ่นดินตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยการใช้ระยะเวลาหลังจากปราบดาภิเษกเพียงไม่กี่วัน เดือน

พระราชประสงค์ดังกล่าว ไม่เพียงแต่จะประกาศเป็นนัยยะให้รับรู้ถึงการที่จะไม่กลับไปฟื้นฟูซ่อมสร้างราชธานีกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่กลับทรงมุ่งมั่นที่จะสถาปนากรุงศรีอยุธยาครั้งใหม่บนแผ่นดินบางกอกฝั่งตะวันออกในนาม **กรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา**²²⁵ (รัตนโกสินอินทอโยธยา)²²⁶ การตั้งเสาหลักเมือง เมื่อแรกครั้งสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีนัยยะในการเป็น “หลักชัย” แห่งการสถาปนารัฐแห่งใหม่(ท่ามกลางไฟสงครามที่ยังคลุกคลุ่น) โดยการ “สร้างแกนเมืองใหม่” ซึ่งเป็นแกนเมืองแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อเชื่อมสถานที่ที่มีความสำคัญของ “สองกรุง” ของเมืองบางกอก ซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อครั้งเป็นเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกในสมัยกรุงธนบุรี ทรงมีความศรัทธาต่อสมเด็จพระสังฆราช(ศรี) ณ วัดบางหว้าใหญ่ของกรุงธนบุรี โดยแกนเมืองดังกล่าวมีความหมายและที่มาในการเชื่อมตำแหน่งที่ตั้งพระบรมธาตุเจดีย์ของวัดบางหว้าใหญ่ เพื่อให้เป็นหมุดหมายในการแสดงภูมิสัญลักษณ์ของกรุงธนบุรีที่มีทั้งความสำคัญและมีความโดดเด่นทางสายตาแห่งหนึ่งในช่วงเวลานั้นมาสู่ตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งถูกตั้งให้เป็นศูนย์กลางใจเมืองแห่งราชธานีแห่งใหม่โดยมีหลักเมืองตั้งอยู่แกนกลางองค์ประกอบทางกายภาพของเมืองและยังคงปรากฏประจักษ์หลักฐานตราบจนถึงปัจจุบัน

²²⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, 2.

²²⁶ กรมศิลปากร, **วรรณกรรม สมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม** กรุงเทพฯ) 3: โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย, 2544),

บทที่ 4

หลักเมืองกรุงเทพฯ การผสมผสานคติความศักดิ์สิทธิ์กับแนวคิดสมจริง

1. บริบทของการตั้งหลักเมืองรัชกาลที่ 4

ในกรุงรัตนโกสินทร์มีศาลเทพารักษ์ 3 ศาล สันนิษฐานว่าสร้างมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 โดยมีการประดิษฐานรูปเทพารักษ์สำคัญสำหรับพระนคร ได้แก่ ศาลพระเสื้อเมือง ศาลพระทรงเมือง และศาลพระกาฬไชยศรี ในบริเวณพื้นที่ระหว่างหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามกับคลองคูเมืองเดิม²²⁷ และในบริเวณเดียวกันนี้ยังเป็นที่ตั้งของศาลประดิษฐานรูปเทพารักษ์สำคัญคือ ศาลเจ้าเจตคุปต์หรือเจตคุก อยู่ที่หน้าคุกของกรมพระนครบาล และศาลเจ้าหอกลองอยู่ที่หน้าหอกลองประจำเมือง ซึ่งศาลมีลักษณะเช่นเดียวกับศาลหลักเมือง คือ เป็นศาลาเครื่องไม้หลังคามุงกระเบื้อง²²⁸

การที่เสาหลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นหมุดหมายหลักแรกของราชธานีใหม่ถูกสร้างสรรค้ออกมาเป็น รูปแบบของ “เสาหลักเมือง” โดยกำหนดให้ส่วนของแกนเสานำมาจากไม้ชัยพฤกษ์ และใช้แก่นของไม้จันทน์มาประกบโดยรอบผิวของไม้ชัยพฤกษ์ เพื่อให้เป็นเสาไม้หลักเมืองเป็นเสาดันเดียวกันด้วยวัสดุสองชนิด แสดงให้เห็นถึงความสำคัญถึงชื่อและประเภทของไม้²²⁹ โดยแฝงนัย ความหมาย ให้หมุดหมายหลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์เป็นหลักของราชธานีแห่ง ชัยชนะต่อสิ่งใดๆทั้งปวงผ่านชื่อของไม้มงคลทั้งสองชนิดนี้ และชื่อของไม้ชัยพฤกษ์ยังมีความหมายถึงยุทธศาสตร์ในการทำศึกสงครามในเชิงรุกเพื่อให้ได้ชัย ซึ่งปรากฏหลักฐานการใช้ยุทธวิธีในการทำศึกของรัชกาลที่ 1 ตลอดรัชสมัยของพระองค์

จากการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(รัชกาลที่ 1) ทรงสถาปนาหลักเมือง โดยกำหนดให้หมุดหมายหลักเมืองคือ “เสาหลักเมือง”

²²⁷ คือที่ตั้งของกรมการรักษาดินแดนในปัจจุบัน

²²⁸ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,25296-7.

²²⁹ ชื่อไม้มงคลที่นำมาใช้งาน โดยมุ่งเน้นความมั่นคง แข็งแรงจะเป็นกลุ่มไม้เนื้อแข็งซึ่งมีคงทนต่อการรับน้ำหนักและคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศ อาทิไม้คูณ)ชัยพฤกษ์ (ไม้จันทน์หอม ไม้สัก ไม้ทองหลาง ฯลฯ

จาก“ไม้ชัยพฤกษ์”²³⁰เป็นไม้แกนของเสาหลักเมือง เพื่อสื่อความหมายอันเป็นหลักชัยมงคลที่สอดคล้องกับสถานการณ์และเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น สถานการณ์ดังกล่าวจึงนับว่ามีความสอดคล้องกับการยกทัพจับศึกตลอดรัชกาล จนมาถึงสิ้นสุริยสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีหน้าที่นอกจากความเป็นหลักชัยแล้วยังมีหน้าที่สื่อถึงการกำหนดชัยภูมิเพื่อการตั้งเมืองอันเป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์สำคัญ ดังปรากฏการตั้งเมืองตามชัยภูมิที่เป็นเมืองยุทธศาสตร์ต่างๆตามแนวเขตชั้นทิวเขา อาทิ เมืองนครเขื่อนขันธ์²³¹ เมืองปัตตบอง(พระตะบอง)²³² เมืองจันทบุรี²³³ ฯลฯ

การตั้งหลักเมืองในเมืองต่างๆของกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงรัชกาลที่ 1-3 จึงแสดงให้เห็นถึงแนวคิดการสร้างหลักเมืองที่ยังคงอิงกับชัยภูมิที่มีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ โดยหลักเมืองนอกจากจะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองแล้ว ยังมีหน้าที่ในการปกป้องรักษาเมืองให้มีความปลอดภัยและเป็นที่ยึดมั่นทางภูมิศาสตร์อีกด้วย รวมถึงการใช้วัสดุจากธรรมชาติที่มีความคงทน อาทิ ไม้และหิน เป็นต้น

พจนานุกรมชื่อ “ศัพท์พระ จนะ พาสาไท” ซึ่งเป็นเขียนโดย บาทหลวงชาวตะวันตก “ปาลเลอกัว”ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2397 ที่กรุงปารีส (ช่วงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอม

²³⁰ กรมศิลปากร ตำราพระราชพิธีนครฐาน หมู่ พระราชพิธี เลขที่ 422 ตู๋ 112 ชั้น 4/4 มัดที่ 54, อ้างถึงใน**เจตนาเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช)2529 – 2525** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก,2531 ,(2.

²³¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-**) 4เล่ม (1) กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา ,2555(, 597.

²³²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ .**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-**) 4เล่ม (2) กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา ,2555(,1193.

²³³พื้นที่เมืองจันทบุรีดังกล่าวอยู่ที่ค่ายเนินวง ด้วยที่ตั้งเมืองเดิมอยู่ลึกเข้าไปจากปากน้ำมาก ไม่เป็นที่สะดวกในการตั้งมั่นป้องกันข้าศึก หมุดหมายหลักเมืองจันทบุรีในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงเป็นหลักหินรูปแบบไบเซมาปักอยู่บนที่เนินสูง โดยมีการสร้าง “วัดโยธานิมิต”(เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คน)โปรดดูเพิ่มเติมใน**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-**) 4เล่ม(2 หน้า 1153)หมุดหมายหลักเมืองของเมืองจันทบุรีในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีรูปแบบเป็นหลักหินรูปไบเซมา และน่าจะตั้งอยู่กลางแจ้งโดยมีหน้าที่ในการบ่งบอกพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์โดยมีนัยยะเพื่อป้องกันภัยจากข้าศึกเป็นประเด็นสำคัญ

เกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4) ได้ให้คำจำกัดความที่เกี่ยวกับความหมาย “หลักเมือง” ว่า “*stone limit of the town. this man is the strength of the town*”²³⁴

การให้ความหมายหลักเมืองของ “ปาลเลอกัว” ที่สรุปไว้ใน “สัพพะ จะนะ พาสาไท” ซึ่งเคยพำนักอยู่ในสยามช่วงแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ต่อเนื่องมาถึงต้นรัชกาลที่ 4 ซึ่งให้เห็นนิยามและความหมายหลักเมืองคือ “**หมุดหมายหิน(ที่ถูกกำหนด)ให้มีความศักดิ์สิทธิ์เทพหรือเทพารักษ์(ผู้มีพลังอำนาจ)ประจำเมือง**” จากความหมายของหลักเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวจึงชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจของ “ปาลเลอกัว” ที่มีต่อคติหลักเมืองในสังคมไทยในประเด็นที่ว่า หมุดหมายหลักเมืองอันเป็นกายภาพที่สำคัญคือ **วัสดุที่เป็นหิน หรือทำมาจากหิน** โดยมีเทพประจำเมืองคอยคุ้มครองเมือง

จากหลักฐานรูปธรรมที่พบเทพหรือเทพารักษ์ประจำเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์สามารถจัดเป็นกลุ่มองค์เทพประจำเมืองซึ่งมีภาระหน้าที่ในการปกป้องรักษาและคุ้มครองเมืองไปตามบทบาทของตน อาทิ พระหลักเมือง พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระกาลไชยศรี พระหอกลอง เจ้าเจตคุปต์ ฯลฯ หากพิจารณาในประเด็นเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง ก็คงมีปริมาณเพิ่มขึ้นตามกาลเวลาที่เคลื่อนไป อย่างไรก็ดี ตามหลักฐานที่พบตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนกรุงศรีอยุธยา มักพบการระบุถึงเทพประจำเมืองซึ่งมีความสำคัญและมีบทบาทหน้าที่สอดคล้องกับการดูแลเมืองที่สุด คือ “พระเสื้อเมือง” โดยเริ่มมีการพบหลักฐานที่เริ่มมีการระบุถึง “พระหลักเมือง” และ “พระทรงเมือง” หลังจากมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นราชธานีใหม่ (ตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 2) มานับแต่นั้น

การที่พบบุคลากรในฐานะอันเป็นรูปเคารพอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม ดังเช่น พระเสื้อเมือง(เทพประจำเมืองเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา) พระทรงเมือง(เทพประจำเมืองหลังจากการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์) โดยยังไม่ปรากฏรูปบุคคลที่เป็น “พระหลักเมือง” จึงนำมาสู่การตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า รัชกาลที่ 1 และชนชั้นนำของกรุงรัตนโกสินทร์ มีความเข้าใจถึงพระหลักเมืองคือเทพประจำเมืองผู้มีความสำคัญสูงสุดในการเป็น เสาหลักของกรุงรัตนโกสินทร์ และทรงสิงสถิตอยู่ในหมุดหมายของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีรูปแบบเป็นแท่งเสาไม้กลม (โดยยังไม่ปรากฏเป็นรูปเคารพในช่วงเวลานั้น) ซึ่งแตกต่างจากเทพองค์อื่นที่ไม่มีกายภาพอันเป็นรูปธรรมดังเช่นพระหลักเมืองที่ถูกแสดงสัญลักษณ์ ตัวตนและความหมายผ่านแท่งเสาอันเป็นเสาหลักเมือง กลุ่มเทพประจำเมือง

²³⁴ ของ —บาตีส์ตปาเลอกัว , สัพพะ จะนะ พาสา ไท) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , 2542(, 375.

องค์อื่นๆ จึงต้องมีการสร้างเป็นรูปเคารพเพื่อให้ปรากฏเป็นรูปธรรม โดยมีรูปแบบตามการรับรู้ของผู้คนในสังคมคือการแต่งองค์ทรงเครื่อง(พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ฯลฯ)เพื่อให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีอิทธิฤทธิ์เพื่อร่วมกันปกป้องรักษาบ้านเมืองในขอบเขตอาณาของกรุงรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ การระบุดึง หิน(stone)ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญตามคติของหลักเมือง และเป็นหลักหมุดหมายของเมืองที่มีพัฒนาการแรกเริ่มมาจากการฝังอยู่ใต้ดินร่วมกับการประกอบพิธีกรรม ซึ่งมักถูกให้คำนิยามในเวลาต่อมาว่า “ฝังอาถรรพ์” เพื่อให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง การใช้หิน แก้ว ทอง เงิน ฯลฯ ซึ่งเป็นวัสดุที่มาจากธรรมชาติหรือวัสดุที่มีคุณค่า ซึ่งล้วนมีความแข็งแรง คงทน จึงมีความสัมพันธ์กับหมุดหมายหลักเมืองเมื่อครั้งสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีการเคลื่อนทางแนวคิดมาสู่การนำแผ่นหินมาจารเป็นอักษร เลขยันต์ ฯลฯ มาฝังหรือปักร่วมกับชุดฐานรากของเสาไม้หลักเมือง **แผ่นหินดังกล่าว จึงมีน่าจะมีการพัฒนาทางแนวคิดมาจากหมุดหมายหิน** ดังเช่น “หลักหิน” “หลักแก้ว” “หลักคำ” ฯลฯ ซึ่งปรากฏในเอกสารโบราณ ตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 2

1.1 องค์ประกอบของเมืองกับหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4

จากการที่หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อครั้งแรกสร้างอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางของเมือง และตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางของแนวโอบโค้งของแม่น้ำเจ้าพระยา เปรียบดั่งใบอุบลหรือเกาะที่ลอยอยู่หลังน้ำ²³⁵ ซึ่งเป็นขอบเขตในช่วงสมัยแรกเริ่มของเมือง การขุดคลองรอบกรุง โดยให้คลองใหม่เป็นแนวโอบโค้งมีทิศทางขนานกับคลองคูเมือง(เดิม)และยังคงมีความสัมพันธ์กับแนวโอบโค้งของแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อทำให้บริเวณส่วนกลางของเมืองมีพื้นที่มากขึ้น โดยมีที่ตั้งของหลักเมืองยังคงเป็น **“เสาแกนกลางเมืองแห่งแรก”** ที่เชื่อมกับฝั่งตะวันตกของกรุงธนบุรี กับกลุ่มองค์ประกอบของวังหลวง(รวมถึงวัดพระแก้ว) และกลุ่มองค์ประกอบของวังหน้า ฯลฯ เพื่อเชื่อมออกไปยังองค์ประกอบใหม่ที่มีความสำคัญของเมืองหมุดหมายหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์จึงยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งทางภูมิศาสตร์และกายภาพของเมือง เพื่อเป็นจุดศูนย์กลางในการเชื่อมโยงองค์ประกอบใหม่ต่างๆของเมือง เพื่อขยายเนื้อเมืองออกไปทางทิศตะวันออก อาทิ

²³⁵ ตามเนื้อความที่ปรากฏในไตรภูมิโลกวิณีจลยกลา จึงทำให้แลเห็นและเข้าใจในภูมิศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ผ่านแนวคิดไตรภูมิดังกล่าวซึ่งได้เคลื่อนออกไปไกลกว่าแนวคิดไตรภูมิที่เคยปรากฏเนื้อความมาก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์) อาทิ ไตรภูมิพระร่วง ฯลฯ (

บริเวณพื้นที่โบสถ์พราหมณ์และเสาชิงช้า รวมถึงที่ตั้งของภูเขาทองที่ถูกกำหนดให้อยู่นอกชานพระนครในสมัยรัชกาลที่ 3 ฯลฯ

มาถึงแผ่นดินในรัชกาลที่ 4 ขอบเขตพื้นที่ของกรุงเทพฯ ก็ได้มีขนาดเพิ่มขึ้น ด้วยมีการขุด “คลองคูพระนครชั้นนอก”²³⁶ ตั้งแต่ปีแรกของการครองราชย์ โดยแนวของลำคลองมีทิศทางที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาตามแนวทิศเหนือ-ใต้ (ดังเช่นแนวทิศทางของคลองคูเมืองและคลองรอบกรุง) ซึ่งเป็นวงของแนวคลองวงที่สามเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาออกไปทางทิศตะวันออก การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์ผ่านช่วงเวลาของการเป็นราชธานีมากกว่า 70 ปี (ตั้งแต่พ.ศ.2325 ถึงพ.ศ.2394 เป็นต้นไป) ย่อมมีผลต่อกายภาพของเมือง ซึ่งรวมถึงบทบาทและหน้าที่ของหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน อาทิ สภาพความเสียหายของเสาหลักเมืองที่สร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งรวมถึงคติ แนวคิดย่อมมีการเคลื่อนออกไปตามสภาพสังคม การเมือง ฯลฯ ด้วยเช่นกันโดยในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ใหม่ รวมถึงกลุ่มศาลเทพารักษ์ประจำเมืองกรุงเทพฯ แห่งอื่นดังนี้

“...แต่ที่ศาลเจ้าหลักเมือง ศาลพระกาฬ ศาลพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง และศาลเจ้าเจตคุปต์นั้น เดิมเป็นแต่หลังคาไม้มุงกระเบื้อง ทรงพระกรุณาโปรดให้ช่างก่อรอบ มียอดปรางค์อย่างศาลพระกาฬที่กรุงเทพฯ วาดตรีศรียุธยาเก่าทั้งสี่ศาลและหอกกลางนั้นเดิมสองชั้นสามชั้น ชัดแต่ถือนปูนทำเป็นยอดเกี้ยว โปรดให้ทำใหม่ก่อนถือนปูน แปลงเป็นยอดมณฑป...”²³⁷

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงปรับปรุงพระนครครั้งใหญ่ มีการสร้างสถานที่ราชการและตัดขยายถนนเพิ่ม จึงเป็นเหตุให้ต้องรื้อศาลพระเสื้อเมือง ศาลพระทรงเมือง ศาลพระกาฬไชย

²³⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ .พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-) 4 เล่ม, (2 1568-1569. ภายหลังขุดคลองนี้สำเร็จในพ.ศ.2395 รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทานนามคลองใหม่นี้ว่า “คลองผดุงกรุงเกษม”(เรื่องเดียวกัน หน้า 1597)

²³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ,พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4พ.ศ.2394 –2411)พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ ,2477(, 92– 93.

ศรี ศาลเจ้าเจตคุปต์ และศาลเจ้าหอกทอง แล้วเชิญเทวรูปเหล่านั้นมาประดิษฐานรวมกันไว้ใน ศาลหลักเมือง²³⁸

1.2 ความสำคัญของหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4

ในช่วงก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีการเปลี่ยนนาม นำหน้าของราชธานีจาก “กรุงรัตนโกสินทร์” มาเป็น “กรุงเทพมหานครฯ” ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 3²³⁹ โดยที่หมุดหมายหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ต้นแรกตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังคงมีรูปแบบเป็นเสาที่มีปลายยอดเป็นรูปดอกบัว และมีสภาพชำรุดไปตามกาลเวลา²⁴⁰ ประกอบกับดวงพระชะตาของพระองค์ ซึ่งสถิตอยู่ ณ ราศีกันย์ เป็นอริแก่ลัคนาดวงเมืองกรุงรัตนโกสินทร์จึงทรงแก้เคล็ดดวงเมือง²⁴¹ โดยโปรดให้ขุดเสาหลักเมืองเดิมขึ้น จัดทำเสาหลักเมืองใหม่ ซึ่งมีการตั้งภายหลังจากที่ขึ้นครองราชย์เพียง 1 ปี ในปี พ.ศ.2395 (พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ปีพ.ศ.2394) และทรงบรรจุดวงพระชะตาเสียใหม่ “ให้ตั้งตามดวงพระราชสมภพ”²⁴² ณ วันอาทิตย์ เดือน 1 แรม 9 ค่ำ จุลศักราช 1214 ตรงกับวันที่ 5 ธันวาคม พุทธศักราช 2395 เป็นพระฤกษ์บรรจุดวงพระชะตาพระนครลงในแผ่นทองคำหนัก 1 บาท แผ่นกว้าง 5 นิ้ว ทำพิธีจารึกในพระ

²³⁸ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการณ์ปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,252921.

²³⁹ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ,2.

²⁴⁰ ปกติอายุเฉลี่ยของงานศิลปะสถาปัตยกรรมที่เผชิญกับแดด ลม ฝน ฯลฯ มักจะมีอายุเฉลี่ยที่ 50 ปี จะต้องมีการซ่อมสร้างครั้งใหญ่

²⁴¹ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์⁴⁵⁴,

อย่างไรก็ดี ประเด็นดังกล่าวยังไม่พบเอกสารชิ้นต้นที่มีการกล่าวอ้างถึง จึงอาจเกิดจากข้อสังเกตของบุคคลหลังสมัยรัชกาลที่ 4 ตรวจสอบว่าดวงพระชะตาของรัชกาลที่ 4 กับดวงเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ที่ถูกประดิษฐานอยู่บนปลายยอดเสาหลักเมืองมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ไม่สอดคล้องกัน จึงนำมาสู่ผลสรุปของข้อสันนิษฐานการเปลี่ยนเสาหลักเมืองซึ่งเป็นที่รับรู้กันในเวลาต่อมา

²⁴² กรมศิลปากร,จดหมายเหตุการณ์ปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช ,2529 — 232513.

อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วพระยาโหราธิบดีอัษฎเชษฐามาบรรจุที่หลักเมือง ส่วนตัวศาล
ซ่อมแปลงเป็นมณฑปจตุรมุขยอดปราสาท²⁴³

1.2.1 การซ่อมสร้างใหม่ ที่มา ความหมาย

การเปลี่ยนรูปแบบของหลักเมืองกรุงเทพฯ ในรัชกาลนี้ มีขึ้นด้วยเหตุผลหลาย
ประการ ดังนี้

1. หลักเมืองเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ได้ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ล่วงผ่านมา
ราว 70 ปี(จาก 2325-2395) ศาลและเสาหลักเมืองย่อมถึงเวลาที่ควรต้องมีการปรับปรุง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธี
จารึกดวงชาตาพระนครลงในแผ่นทองคำ ว่า

“.....หลักเมืองชำรุดทำขึ้นใหม่แล้ว จะได้บรรจุดวงชาตาเสียใหม่ ณ วัน
อาทิตย์ เดือน ๑ แรม ๙ ค่ำ พระฤกษ์จะได้บรรจุดวงชาตาพระนครด้วยแผ่นทองคำหนัก ๑
บาท แผ่นกว้าง ๕ นิ้ว จารึกในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....”²⁴⁴

2. แม้ว่าหลักเมืองจะตั้งอยู่ ณ ชัยภูมิอันเป็นมงคล(ดังเหตุผลที่ได้ศึกษา
มาแล้ว) ทว่า แนวคิดหลักเมืองได้เคลื่อนไปตามสภาพทางสังคม การเมือง ฯลฯ จึงมีเหตุผลนำมาสู่
การปรับปรุงภูมิสถานซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมโดยรอบของที่ตั้งหลักเมือง รวมถึงการปรับปรุงซ่อม
สร้างอันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเสาและศาลหลักเมือง โดยยังคงตั้งอยู่ ณ สถานที่อัน
เป็นชัยมงคลนั้น

3. พระองค์ทรงมีความรู้ และเข้าใจ ทางด้านโหราศาสตร์ เรื่องชะตาของ
บ้านเมือง ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ฤกษ์ยาม และประเภทไม้ของหลักเมือง กับดวงพระชาตาของผู้
ครองเมือง²⁴⁵ ที่ถูกบรรจุลงในเสาหลักเมืองอย่างไรก็ดี ความสำคัญของเมืองกรุงเทพฯ(กรุง
รัตนโกสินทร์)ไม่ได้มีความสำคัญเพียงแค่ว่า ความเป็นเมืองใหญ่เท่านั้น หากแต่กรุงเทพฯมี

²⁴³ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ 454 , .

²⁴⁴ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากร
วงศมหาโกษาธิบดี) กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ,(1592.

²⁴⁵ ในที่นี้จึงหมายถึง พระมหากษัตริย์ ในรัชกาลที่ 4 และกรุงรัตนโกสินทร์

ความสำคัญที่ซับซ้อนกว่าเมืองอื่นทั่วไป เนื่องจากยังเป็นเมืองพระนครหลวง ที่เป็นศูนย์กลางราชอาณาจักร ที่จักต้องควบคุม ดูแลเมืองต่างๆที่อยู่ภายใต้ขอบเขตพหุสีมา ให้ปกติสุข และปลอดภัยการรุกรานจากภายนอก

4. เหตุการณ์บ้านเมือง และสถานการณ์ทางการเมือง ในสมัยต้นรัชกาลที่ 4 ทั้งจากภายในราชสำนัก ที่เพิ่งมีการเปลี่ยนแผ่นดิน โดยที่พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระเชษฐาธิราชซึ่งต่างพระราชมารดา²⁴⁶ รวมถึงเหตุการณ์จากภายนอกราชอาณาจักร²⁴⁷ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเมื่อครั้งแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จนกล่าวได้ว่าเป็นภัยในรูปแบบใหม่โดยชาติตะวันตกที่แนบเนียนและรุนแรงกว่าการเข้ามาของชาติตะวันตกเมื่อครั้งสมัยอยุธยา

5. ผลจากการที่สยามจำเป็นต้องติดต่อกับชาติมหาอำนาจจากโลกตะวันตก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยเป็นอย่างดีมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังดำรงสถานะเป็น “วชิรญาณภิกขุ” ในรัชกาลก่อน ทำให้สยามจำเป็นต้องได้เรียนรู้ผลผลิตอันเกิดมาจากแนวคิดสมัยใหม่ รวมถึงวิถี วัฒนธรรม ตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติ ฯลฯ จากชาติตะวันตกซึ่งผ่านการปฏิวัติอุตสาหกรรมมาเป็นผลสำเร็จแล้ว ในช่วงเวลาดังกล่าวมิสชันนารีชาวอเมริกัน “ยอร์ช แมคฟาแลน” ได้เคยกล่าวไว้ว่า **“อนาคตของสยามขึ้นอยู่กับชั่วโมงเหล่านี้.....”**²⁴⁸

ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้กรอบแนวคิดสมัยใหม่จากชาติตะวันตกจึงเป็นสิ่งสำคัญ จำเป็นต้องมีความเข้าใจในเรื่อง **“สังคมนิยม”** ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงคติแนวคิดเดิม รัชกาลที่ 4 ทรงปรับปรุงคตินิยมที่มีอยู่ (คือความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ) โดยบูรณาการกับแนวคิดสมัยใหม่ (คือความจริงเชิงประจักษ์) ซึ่งพบได้จากการเร่งปรับปรุง เปลี่ยนแปลงกายภาพของกรุงเทพฯ รวมถึงการพัฒนาคติ แนวคิดของหลักเมืองกรุงเทพฯ อันเป็นเหตุผลหนึ่งมาสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเสาและศาลหลักเมืองในที่สุด

6. ความจำเป็นต้องสร้างให้กรุงเทพฯ เป็นหนึ่งในความเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวรรดิ เพื่อสร้างการยอมรับว่าสยามคือรัฐที่เป็นเจ้าประเทศราชในภูมิภาคนี้ และอยู่ในฐานะมิตรสหายกับชาติตะวันตก ด้วยที่รัชกาลที่ 4 ทรงตระหนักรู้ถึงเหตุการณ์อันจะเกิดขึ้นในเวลาอันใกล้จากพระสหายชาวตะวันตกหลายท่านตั้งแต่เมื่อครั้งทรงประทับอยู่ที่วัดสมอรายและวัดบวร

²⁴⁶ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

²⁴⁷ คือการเข้ามาของมหาอำนาจ ชาติตะวันตก

²⁴⁸ ไกรฤกษ์ นานา, **พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านตะวันตก “มิตรภาพอาบยาพิษ”** กรุงเทพฯ:มติชน ,2547 ,(226).

นิเวศ ดังตัวอย่างเช่นบาทหลวง “ปาลเลอกัวซ์” และ มิซชันนารี “เจสซี คาสเวล” ได้ให้ทรรศนะ มุมมอง และข้อเสนอแนะตามลำดับ

จากสถานการณ์ทางการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศซึ่งมีผลต่อ ความมั่นคงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายในการสร้างความหมายดังกล่าวผ่านการสร้างสรรค์ศิลปะ หลายแขนง โดยเฉพาะการสร้างสัญลักษณ์ผ่านงานทางด้านศิลปะและสถาปัตยกรรม เพื่อให้ พระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์แห่งสยามได้มีบทบาทที่ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศจากชาติ ตะวันตกที่กำลังคุกคามรัฐต่างๆในภูมิภาคนี้

ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคม โดยที่ รัชกาลที่ 4 ทรง “บูรณการ” คติอันเป็นภูมิปัญญาเดิมในภูมิภาค ร่วมกับศาสตร์ใหม่อันเป็นภูมิ ปัญญาของโลกตะวันตก ซึ่งเป็นช่วงเวลาของก้าวแรกในความเป็นสยามใหม่ ด้วยทรงมีนโยบาย ขยายเมืองกอบประเสริฐพื้นฟูเมืองให้มีความทันสมัยทางด้านศิลปวิทยาการ เพื่อให้กายภาพของ กรุงเทพฯในฐานะราชธานีของสยามใหม่ แลดูทัดเทียมนานาอารยประเทศ ดังเช่นตัวอย่างงาน ศิลปะสถาปัตยกรรมซึ่งมีการปรับมุมมองและแนวคิดที่มาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง ฯลฯ อย่างรวดเร็ว โดยพบได้จากภาพสะท้อนคติไตรภูมิในสมัยรัชกาลที่ 4 มาสู่แนวคิด ทางด้านรูปแบบศิลปะที่เปลี่ยนแปลงไป ดังเช่น การจำลองรูปแบบของเทวดา(ที่มีอากัปภิกขยา สมจริงแบบมนุษย์) แทนที่พระพรหม(ที่สงบนิ่ง)ในพรหมโลก²⁴⁹ การแทนค่าสัญลักษณ์ ประติมากรรมรูปสัตว์ประจำสี่ทิศรอบพระเจดีย์²⁵⁰ ตลอดจนการปรากฏรูปของประติมากรรม “เทวดา”องค์สำคัญต่างๆ ซึ่งมีรูปและลักษณะใกล้เคียงกัน²⁵¹ โดยมีการแสดงอากัปภิกขยา สอดคล้องกับภาระหน้าที่ โดยจับอาวุธเหาะลอยในท่วงท่าทำศึก ฯลฯ ประติมากรรมเหล่านี้ มัก

²⁴⁹ นริศ อาจยีนยง , “ไตรภูมิคติในงานออกแบบพุทธสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553(, 296-299.

²⁵⁰ ปติสร เพ็ญสุต , “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับความเป็นศูนย์กลางเชิงสังขนิย มณ พระเจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศวิหาร ”,วารสารดำรงวิชาการ) ฉบับมกราคม-มิถุนายน 2557:(189-193.

²⁵¹ พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, วัดวังในพระราชประสงค์พระเจ้าอยู่หัวฯ) กรุงเทพฯ:มติชน (2560. 335.

ประดิษฐฐานอยู่ร่วมกับเสา(ใต้กำแพงพระมหาเศวตฉัตร)ต่างๆ²⁵² ซึ่งรวมถึงการปรากฏประติมากรรม “พระหลักเมือง” ที่เคยปรากฏบริเวณส่วนปลายบนของเสาหลักเมือง(ใต้ชุดหัวเม็ดทรงมณฑป) เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการแนวคิดที่สัมพันธ์กับคติที่มีมาแต่เดิม ซึ่งรวมถึงการเคลื่อนทางแนวคิดที่เคยพบในคติไตรภูมิด้วยเช่นกัน

1.2.2 ความสำคัญของ ฤกษ์ยาม

แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 จะมีการบูรณาการแนวคิดสมัยใหม่เข้ามา จนเกิดรูปแบบสมัยใหม่ขึ้นในกรุงเทพฯก็ตาม แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้ละทิ้งคติที่มีแต่เดิมซึ่งล้วนมีส่วนในการก่อให้เกิดความเชื่อที่นำมาสู่ความศรัทธาทั้งหมด สิ่งเหล่านี้ก็มิอาจปฏิเสธได้ว่ามีส่วนสำคัญในการดำรงไว้ซึ่ง “จิตวิญญาณ” สยามอันมีกรุงเทพฯเป็นราชธานี การคงไว้ด้วยพระราชพิธีต่างๆ ที่แฝงความศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติจึงถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในการประกอบพระราชพิธีสำคัญต่างๆ ซึ่งรวมถึงพระราชพิธี “นครฐาน” ที่ให้ความสำคัญกับช่วงเวลาของ “ฤกษ์ยาม” ในการตั้งหมุดหมายที่เป็นเสาหลักเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นจิตวิญญาณของเมือง

จากเอกสารที่มีการบันทึกพระราชพิธีต่างๆที่เกี่ยวกับหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งให้เห็นว่า การประกอบพระราชพิธีต่างๆ มักเป็นกำหนดการยามเช้าโดยมีการประกอบ “พระราชพิธีเกี่ยวกับหลักเมืองกรุงเทพฯดังนี้

1. การบรรจุดวงพระชาตาของเมืองใหม่ “... ณ วันอาทิตย์ เดือน 1 แรม 9 ค่ำ โดยพระฤกษ์จะได้บรรจุดวงพระชาตาพระนครลงด้วยแผ่นทองคำ...”²⁵³ โดยมีการนำดวงพระชาตาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นส่วนสำคัญของดวงเมืองกรุงเทพฯที่บรรจุอยู่ในเสาหลักเมืองต้นใหม่

2. การอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้เข้าไปประทับอยู่ในหลักเมืองที่มีการซ่อมสร้างใหม่ โดยกำหนดเป็น วันอาทิตย์ แรม 9 ค่ำ เดือน 6 เพล่า 2 โมงแล้ว 8 บาท เปนวันพ

²⁵² กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-, 2529 165-166.

²⁵³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 – 2411 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), 92–93.

ระฤกษ์²⁵⁴ โดยพบว่ามีการอัญเชิญเทวดาเข้าสิงในเสาหลักเมืองและรูปประติมากรรมพระหลักเมือง

จากฤกษ์ยามที่เกี่ยวกับหลักเมืองกรุงเทพฯ จะพบว่าล้วนมีการประกอบพิธีในวันอาทิตย์ โดยมีการกำหนดฤกษ์ในช่วงเวลาเช้า ซึ่งอาจมีเหตุผลมาจากยามเช้าเป็นช่วงเวลาที่สอดคล้องกับช่วงเวลาเริ่มแรกของวันใหม่ อันมีผลทางจิตวิทยาในการประกอบพิธีมงคลต่างๆ “ฤกษ์ยามมงคล” ในการตั้งหมุดหมายเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 และการตั้งเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงถูกกำหนดให้เป็นช่วงเวลาเช้าของวันอาทิตย์ทั้งสิ้น

1.2.3 พระราชพิธีการตั้งหลักเมือง

พระราชพิธีในการตั้งเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ ปรากฏใน “ตำราพระนครฐาน” โดยมีการกล่าวถึงการอัญเชิญเทวดา และลำดับขั้นตอนในการประกอบพระราชพิธีต่างๆ ในการตั้งเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ อันประกอบด้วยการบรรจุดวงชะตาพระนคร การอัญเชิญเทวดาเข้ามาสิงสถิตในหลักเมือง รวมถึงการประกาศให้เทพ เทวาที่ได้เชิญเข้าสิงในเสาหลักเมืองได้ช่วยปกปักรักษาคุ้มครองบ้านเมือง รวมถึงคุ้มครองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯลฯ โดยมีรายละเอียดดังนี้

การบรรจุดวงชะตาพระนคร

...แล้วทรงพระราชดำริถึงหลักเมืองชำรุด ทำขึ้นใหม่แล้วจะได้บรรจุดวงพระชะตาเสียใหม่ ณ วันอาทิตย์เดือน 1 แรม 9 ค่ำ²⁵⁵ พระฤกษ์จะได้บรรจุดวงพระชะตาพระนครลงด้วยแผ่นทองคำหนักบาท 1 แผ่นกว้าง 5 นิ้ว จารึกในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรมสมเด็จพระปรมานุชิต กรมหมื่นบวรวิรัช กับพระสงฆ์ราชาคณะอีก 3 รูป รวม 5 รูป เมื่อเวลาจารึกได้เจริญพระปริตรแล้วพระฤกษ์ 12 พระยาโหราธิบดีได้บรรจุที่หลักเมือง เสร็จแล้วก็มีพิธีสมโภช...²⁵⁶

²⁵⁴ กรมพระสมมตอมรินทร์, **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2** (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509) , 120- 121.

²⁵⁵ วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2395

²⁵⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , **พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394** — 2411 92 , — 93.

การอัญเชิญเทวดาเข้าสิงในหลักเมือง

...ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน อาทิตย์ แรม 9 ค่ำ เดือน 6 เพล่า 2 โมงแล้ว 8 บาท เป็นวันพระฤกษ์ให้ตั้งบายศรีแก้วทองเงิน 3 สำหรับ เทียนทองเงินสิ่งละ 3 เล่มบูชาพระฤกษ์ตั้งเครื่องมัจฉะมังฆาหาร แลบายศรีสี่ตะสุกร รูปเทียนทั้ง 5 ศาล ไหรบูชาเทวดาแล้วพญาโหราธิบดีเชิญดวงชะตาพระนครเข้าบรรจุนในยอดหลักติดรูปเทวดาแล้วประโคมเป่าพาทย์กลองแขกฆ้องไซยแตรสังข์ แลยิงปืนใหญ่ทั้ง 4 ทิศ พระสงฆ์สวดชยันโตแล้วพระน้ำโปรยทรายเอาผ้าชมพูผูกห้อยทำขวัญเวียนเทียนหลักเมือง เจิมแป้งน้ำมันหอมห้อยพวงดอกไม้ แล้วพญาโหราธิบดีเชิญเทวดาเข้าสิงในหลักเมืองแลเทวรูป...²⁵⁷

การประกาศให้เทพเทวาคุ้มครองกรุงเทพฯและรัชกาลที่ 4

...ข้าแต่ท้าวเทวราชสุรารักษ์ อันควรจะได้เจตต์เจตต์อริวิธานุรักษ์ บนยอดหลักสำหรับพระมหานคร ข้าพระพุทธเจ้าขออัญเชิญเทพยมนิหิมเศรผู้ทรงสิทธิ์ศักดิ์ จงเข้าสิงสู่สำนักในเทวรูปซึ่งประดิษฐานบนยอดบรมมหาราชวังอันบรรจุนใส่สุพรรณบัตรจากดวงพระชันษากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร มหินทรายุทธยาบรมราชธานีนี้ จงช่วยคุ้มครองป้องกันสรรพไพโรธราชดิษกร อย่าให้มาปีทาถึงพระมหานครราชธานี แลบุรีรอบขอบเขตชั้นธลิมามณฑล ทั่วสกลราชอาณาจักรแล้วจงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมกระษัตริย์อันเสด็จเถลิงถวัลยราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎสุทิสมุนีเทพยพงษ์ ทั้งเอกองค์อรรควรราชอนุชา และพระบรมขัติยวงษาเสวกามาตย์ราชันเตบุเรบริจาริก อีกทั้งสมณพราหมณประชาราษฎร์ ทั่วนิกรสัตว์จัตุบาทวิบาทในพระราชอาณาจักร ให้ปราศจากสรรพปรีภัยปัจเจกไมตรีไทยพาล จงเกษมสุขสำราญนิรันดรายบาราศ ทุกสิ่งสรรพโรคภัยอาธิอุบัติวอันตรายอัน อย่าให้มีโรคภัยพิบัติอุบัติวปีทาคนานิกรราชบรรพชัษย์สิ้นทั้งปวง ให้พระมหานครหลวงแลเมืองขึ้นออกทุกเขตชั้นที่ประจันตชนบทลลิตมา ดุจด่าประกาศอัน ข้าพระพุทธเจ้ากล่าวอาราธนาถาดังนี้ เทอญฯ²⁵⁸

จากเนื้อความดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อหลักเมือง โดยทรงให้มีการประกอบพระราชพิธีตั้งเสาหลักเมืองต้นใหม่ รวมถึงการประกอบพระราชพิธีอื่นในกรุงเทพฯก็มักมีการกล่าวถึงการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหลักเมืองคือพระหลักเมืองเพื่อให้เข้าร่วมในการประกอบพิธีสำคัญของบ้านเมือง โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้

²⁵⁷ กรมพระสมมตอมรินทร์ ,ประกาศการพระราชพิธี เล่ม , 2120 -121.

²⁵⁸ เรื่องเดียวกัน , 117-118 .

1. การบรรจูดวงชาติาพระนครดวงใหม่ ผ่านฤกษ์ยามที่เป็นมงคล

2. การประกาศให้เทพ เทวดาต่างๆได้ช่วยคุ้มครองกรุงเทพฯคุ้มครองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์ให้ปลอดภัยและมีสุขทั้งในพระนครและทั่วขอบเขตพระมหานครหลวงแลเมืองขึ้นออกทุกเขตรัณฑ์ประจันตชนบทสีมา จึงกล่าวได้ว่า หลักรเมืองกรุงเทพฯถูกขยายความให้มีบทบาทหน้าที่ชัดเจนมากขึ้นกว่าเสาหลักเมืองเมื่อครั้งแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นราชธานี ซึ่งในครั้งนั้นมุ่งเน้นในความเป็นหลักชัยและแกนเมืองที่แผงนัยยะความเป็นเขาพระสุเมรุตามแนวคิดของรัชกาลที่ 1 ในขณะที่เสาหลักเมืองกรุงเทพฯมุ่งเน้นบทบาทหน้าที่ต่อจากครั้งรัชกาลที่ 1 โดยมุ่งให้ปกป้องรักษากรุงเทพฯและขอบขันตสีมาให้ปลอดภัย ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์ความสุ่มเสี่ยงที่สยามอาจต้องสูญเสียเอกราชจากการที่ต้องเผชิญกับภัยจากชาติมหาอำนาจตะวันตก

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีเกี่ยวกับหลักเมืองกรุงเทพฯ ทำให้ทราบว่ารูปแบบของเสาหลักเมืองได้แผงรายละเอียดของความหมายสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปรากฏขึ้นของเทวดา (พระหลักเมือง) ที่ทำเป็นรูปบุคคล อันเป็นการแสดงออกถึงแนวคิดสัญนิยม และการคงแผงความหมายของเทพองค์สำคัญที่ทรงสถิตอยู่บนปลายยอดสุดของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ (ภาพที่ 41)

ภาพที่ 41 แสดงองค์ประกอบของเสาหลักเมือง และพระหลักเมือง สมัยรัชกาลที่ 4
 ที่มา กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร**
พุทธศักราช 2325-2529, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

2. องค์ประกอบของหลักเมืองรัชกาลที่ 4

จากการที่หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อครั้งแรกสร้างอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางของเมืองในระยะแรกเริ่มของการสถาปนาราชธานีใหม่ และตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางของแนวโอบโค้งของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นขอบเขตของเมืองในช่วงสมัยแรกเริ่ม หมุดหมายหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์จึงยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งเพื่อใช้เป็นจุดอ้างอิงในการขยายเมืองออกไปทางทิศ

ตะวันออก ดังจะพบได้จากการที่รัชกาลที่ 1 โปรดให้มีการขุดคลองรอบกรุง โดยให้คลองใหม่นี้มีแนวโอบโค้งเพื่อให้รับกับแนวโอบโค้งรับกับทิศทางของแม่น้ำเจ้าพระยา การสร้างหลักเมืองกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิมทั้งเสาและศาล หากแต่ยังคงตำแหน่งที่ตั้ง ณ สถานที่อันเป็นมงคลเดิม ศาลและเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ หลักนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญแผ่นทองคำจารึกดวงชาตากรุงเทพฯ มหานครเข้าบรรจุที่ยอดเสาหลักเมือง²⁵⁹ แล้วประกอบพิธีบวงสรวงเชิญพระหลักเมืองเข้าประดิษฐานในรูปเทวตบนยอดหลักเมืองต้นใหม่²⁶⁰ จากนั้นจึงมีงานฉลองสมโภชเป็นการใหญ่ ส่วนหลักเมืองต้นเดิมนั้น โปรดให้เชิญขึ้นหลุม ตั้งฝังไว้ในศาลใกล้กับหลักเมืองต้นใหม่ ไม่เชิญไปไว้ที่อื่น²⁶¹ หมุดหมายหลักเมืองกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีองค์ประกอบต่างๆ ดังนี้

2.1 เสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4

เสาหลักเมืองกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 4 สันนิษฐานว่าเป็นภาพบันทึกในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากมีการอัญเชิญเทวรูปประจำเมืององค์ต่างๆ จากศาลตามบ้อมประตูเมืองเข้ามาชุมนุมรวมไว้ที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ในครั้งนั้นรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้มีการรื้อบ้อมและกำแพงเมืองเป็นจำนวนมาก ทำให้สภาพแวดล้อมของพื้นที่ภายในกำแพงเมืองและพื้นที่นอกกำแพงเมืองถึงคลองผดุงกรุงเกษมถูกผนึกรวมเป็นพื้นที่เดียวกันนับแต่นั้นมา หมุดหมายหลักเมืองกรุงเทพฯ ถูกสร้างใหม่หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์ 1 ปี (พ.ศ. 2395) โดยเสาเป็นไม้เนื้อแข็งทำมาจากไม้สองชนิด คือ ส่วนแกนกลางของเสาคือไม้สักซึ่งเป็นแกนอยู่ภายใน และส่วนที่ใช้ประกอบที่ผิวนอกคือไม้ชัยพฤกษ์ 6 แผ่น กว้างแผ่นละ 8 นิ้ว โดยนำมาแต่งให้เป็นแท่งเสากลม มีส่วนปลายสอบ เมื่อตรวจสอบโดยการวัดขนาดเสาในปัจจุบัน พบว่าตัวเสาสูง 5.035 เมตร หรือ 201.4 นิ้ว มีเส้นผ่าศูนย์กลางวัดที่โคนเสา 47

²⁵⁹ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการณ์ปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ มหานคร

พุทธศักราช 2325- , 252916.

²⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

²⁶¹ เรื่องเดียวกัน.

เซนติเมตร หรือ 18.8 นิ้ว²⁶² (ภาพที่ 48) ส่วนปลายยอดมีรูปแบบเป็นหัวเม็ดทรงมณฑปที่ส่วนปลายของแท่งเสา(ใต้หัวเม็ดทรงมณฑป) พบประติมากรรมบุคคลคือ“พระหลักเมือง”ในท่วงท่ากำลังหะลวยอยู่²⁶³

ภาพที่ 42 แสดงภาพเสาหลักเมืองกรุงเทพฯสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4
ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์ปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก,2531), 26.

รูปแบบของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 4 สามารถนำมาสู่การวิเคราะห์รูปแบบและการใช้งานได้ดังนี้

²⁶²กรมศิลปากร ,**จดหมายเหตุการณ์ปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,2529**(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก,2531), 13

²⁶³ปัจจุบันประติมากรรมพระหลักเมืองได้สูญหายไปแล้ว

2.1.1 ส่วนบน

1. ส่วนบนของเสาหลักเมืองมีรูปแบบเป็นหัวเม็ดทรงมณฑป
 2. ส่วนยอดสุด(กลศ)เป็นช่อยอดหมุดกลิ้ง(เม็ดน้ำค้าง)ในลักษณะของหม้อน้ำ²⁶⁴รองรับด้วยบัวกลุ่มและลวดบัว(ลูกแก้ว)สามเส้นสลักด้วยทองไม้ในส่วนริ้วที่มีลักษณะของผลพิททอง(อมลกะ)ตกแต่งด้วยลายกลีบบัว(บน-ล่าง)คอเสาประดับด้วยลูกแก้วหนึ่งเส้นโดยคั่นระหว่างทองไม้ส่วนปลายเสา(บัวปากปลิง)ประดับลวดลายด้วยลายเชิงที่มีลักษณะเดียวกับบัวคอเสื้อองค์ประกอบทั้งหมดอยู่ในรูปแบบของผังกลม

3. ภายในบรรจุดวงชาตาของกรุงเทพมหานครซึ่งทำด้วยแผ่นทองคำหนักบาท 1 แผ่นกว้าง 5 นิ้ว²⁶⁵

จากประกาศพระราชพิธี เล่ม 2 กล่าวว่า **ใส่เม็ดหลักกลิ้งเหล็กเปนเสรีจักร** ซี่ให้เห็นถึง การบรรจุดวงพระชาตาพระนคร ครั้งใหม่ที่บรรจุไว้บนยอดของเสาหลักเมือง โดยมี ยอดหัวเม็ดโลหะทรงมณฑป (**เม็ดหลักกลิ้งเหล็ก**) ปิดทับลงไป (ภาพที่ 49) นอกจากนี้ ยังได้มีการสร้างประติมากรรม พระหลักเมืองให้เป็นโลหะเช่นกัน ปราภฏการณื เหล่านี้แสดงให้เห็นถึง กระบวนการคิดทางประติมานวิทยาที่ช่างหลวงมีเจตนาที่จะแยกวัสดุที่ต่างกันระหว่างวัสดุหลักคือ ไม้ กับ **สิ่งที่มีความแข็งคือโลหะ** ซึ่งเป็นวัสดุที่แทนความหมายถึง **พลัง อำนาจคือพระหลักเมือง** และ **ศูนย์กลางที่มีความสำคัญ คือดวงชาตาเมือง ที่ถูกบรรจุอยู่ใน เม็ดหลักกลิ้งเหล็ก** ที่มีความแข็งแรง ในการปกป้องให้ดวงชาตาเมืองให้อยู่ในสภาพที่ปลอดภัยส่วนปลายยอดที่มีลักษณะผิวเรียบเกลี้ยงและมีความโค้งมน อาจจะมีนัยยะทางในด้านงานช่างที่มีความสอดคล้องกับรูปร่างของ**“เม็ดยอดหลักกลิ้งเหล็ก”** ซึ่งอาจจะเป็นสลักเดียวในระบบเกลียว²⁶⁶ เพื่อสามารถเปิดและปิดส่วนที่เป็น**“เม็ดยอดหลักกลิ้ง”**ด้วยการหมุนเกลียว ดังปรากฏพระเปลวรัศมีของพระพุทธรูปปางปฐมเมธที่นาระบบชั้นเกลียวมายึดพระรัศมีกับพระเศียร²⁶⁷ (ภาพที่ 50) เทคนิคการยึดวัสดุเข้าหากันด้วยระบบ**“เกลียว”**จึงเป็นการแสดงถึงความก้าวหน้าทางนวัตกรรมที่เกิดขึ้นในงานช่างไทย และยังเป็นวิธีที่สามารถเก็บรักษาดวงชะตาของพระนครได้อย่างสมบูรณ์

²⁶⁴ กรมศิลปากร ,**ศัพทานุกรมโบราณคดี**) กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2550(, 17.

²⁶⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ,**พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4พ.ศ.2394 –2411**, 92– 93.

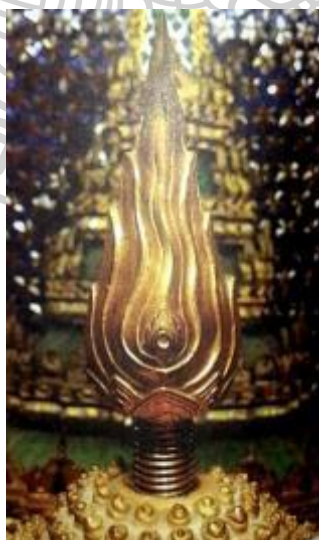
²⁶⁶ เป็นที่น่าสังเกตว่า ภูมิปัญญาในงานช่างไทยจะไม่คุ้นเคยเทคนิคการประกอบวัสดุด้วยระบบ **“เกลียว”** ซึ่งเป็นเทคนิควิธีการที่พัฒนามาพร้อมกับงานประเภทโลหะ เนื่องด้วยเทคนิคดังกล่าวอยู่ในช่วงเวลาที่มีสัมพันธกับกระบวนการผลิตที่มาจากแนวคิด**“สมัยใหม่”**

²⁶⁷ พิษญา สุ่มจินดา, **ราชประดิษฐพิพิธธรศน**) นนทบุรี: มติชนปากเกิด 2555), 96

การนำเหล็กมาใช้ แสดงให้เห็นถึงนวัตกรรมโลหะประเภท“เหล็ก”น่าจะเป็นที่นิยมและถูกนำมาผลิตในสยามอย่างเป็นระบบแบบแผนมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา ด้วยที่“เหล็ก”เป็นวัสดุที่มีค่าความแข็งแรง(Strength)มากกว่าโลหะประเภทอื่น จึงน่าจะถูกนำมาใช้กับงานประณีตศิลป์ในช่วงเวลานั้น ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมใช้“เหล็ก”ในช่วงแห่งการปฏิวัติอุตสาหกรรมจากโลกตะวันตก

ภาพที่ 43 แสดงหัวเม็ดทรงมณฑปของเสาหลักเมืองกรุงเทพมหานครสมัยรัชกาลที่ 4
ที่มา : บันทึก 3 เมษายน 2557

ภาพที่ แสดงระบบชั้นเกลียวมายึดพระรัศมีกับพระเศียรพระพุทธรูปปางสมาธิ 50

ที่มา : พิชญา สุ่มจินดา, **ราชประดิษฐพิพิธรัตนานันทบุรี**: มติชนปากเกิด 2555) , 96

2.1.2 ส่วนกลาง

ส่วนกลางของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ มีปลายเสาเรียว โดยเชื่อมต่อกับส่วนปลายเสา(บัวปากปลิง)ประดับลวดลายด้วยลายเชิงที่มีลักษณะเดียวกับบัวคอเสื้อโคนเสากว้างรองรับด้วยฐานทรงดอกบัว ตกแต่งด้วยลายกลีบบัวซ้อนสามชั้นต่อเนื่ององค์ประกอบทั้งหมดอยู่ในผังกลมมีการติดตั้ง อนึ่ง ส่วนปลายบนที่ต่อกับบัวปากปลิงลงมาเคยประดิษฐานเทวรูปพระหลักเมือง ในอาภักปรียาที่กำลังหะลวยอยู่ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว (ภาพที่ 51)

ภาพที่ 44 (ซ้าย) แสดงภาพส่วนกลางของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4 (ขวา) แสดงภาพส่วนฐานของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4

ที่มา:กรมศิลปากร,จดหมายเหตุการณ์ปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325 - 2529)กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก,2531),

2.1.3 ส่วนฐาน

ส่วนฐานของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ เป็นฐานบัวคว่ำส่วนบนเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นขึ้นไปสองชั้นไม่มีลวดลาย โดยทั้งหมดอยู่ในผังแปดเหลี่ยมรองรับชุดฐานกลมรูปกลีบบัว (ภาพที่ 52)

2.1.4 ส่วนฐานราก

ในรายงานการบูรณะเสาหลักเมืองเมื่อปี พ.ศ.2525 – 2529 มีการพบแผ่นศิลาขนาด 0.38 เมตร คูณ 0.38 เมตร คูณ 0.045 เมตร ติดอยู่ที่โน้สเสาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นแผ่นศิลาจารึกยันต์โสฬสมงคลสำหรับรองเสาหลักเมือง เดิมคงจะอยู่ใต้เสา เมื่อเสาทรุดเอียงแผ่นศิลาจึงเลื่อนออกจากโคนเสา²⁶⁸ แผ่นศิลาจารึกยันต์โสฬสมงคลถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของการประกอบพิธีฝังอาถรรพ์หลักเมืองควบคู่กับ “แผ่นดวงชั้นชาพระนคร” ที่จะบรรจุไว้ในยอดหลักเมือง มีมาตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในตำราพระราชพิธีนครฐานว่า “...ให้เอาแผ่นทอง แผ่นเงิน แผ่นทองแดง กว้างยาว 12 นิ้วจัตุรัส ลงดวงชั้นชาพระนครบรรจุในยอดหลัก **ศิลาแผ่นหนึ่งลงโสฬสมงคลรองหลัก....**”²⁶⁹ และเป็นต้นแบบของการฝังอาถรรพ์หลักเมืองในเมืองต่างๆด้วยที่จะต้องมีการรองหลักด้วยศิลา

²⁶⁸ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- (2529, 157.

²⁶⁹ ตำราพระราชพิธีนครฐาน , ใน กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมือง กรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- (2529, 261

ภาพที่ 45 โคนเสาส่วนรากของหลักเมืองรัชกาลที่ 4 ซึ่งอยู่ใต้ดิน ในการซ่อมแซมใหญ่ ปี พ.ศ.2525 ด้านล่างมีแผ่นศิลารองรับเสา

ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325 – 2529**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2531), 157.

โดยสรุปแล้ว เสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 ยังคงสร้างขึ้นตามองค์ประกอบเดิมของเสาหลักเมืองรัชกาลที่ 1 กล่าวคือยังคงอยู่ในรูปทรงของเสาไม้ ที่ทำจากไม้สองชนิด มีแกนในและไม้ประกบ แต่มีการปรับรูปแบบสอดคล้องกับงานศิลปะร่วมสมัย แต่สิ่งสำคัญคือ การเพิ่มรูปเทวดา “พระหลักเมือง” ติดไว้ที่บริเวณส่วนบนของเสาหลักเมือง ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อที่ 2.3

2.2 ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ทำการยกเสาหลักเมืองขึ้นใหม่ ซึ่งยังคงอยู่ภายใต้คติและแนวคิดเดิมตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 หากแต่เป็นการปรับเปลี่ยน และเพิ่มเติมในรูปแบบของตัว

เสาหลักเมืองจากเดิม โดยการสร้างอาคารก่อปิดผนัง และปรับเปลี่ยนรูปแบบหลังคา จากทรงศาลาทั่วไปเป็นยอดปราสาท ในผังสี่เหลี่ยม แบบจัตุรมุข ยอดปราสาท ก่ออิฐปั้นปูนฉาบสีขาว²⁷⁰ ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ซึ่งนอกจากจะมีการบูรณะศาลหลักเมืองแล้ว รัชกาลที่ 4 ยังโปรดฯ ให้มีการบูรณะศาลพระกาฬ ศาลพระเสื้อเมือง ศาลพระทรงเมือง ดังมีรายละเอียดดังนี้

“.....แลที่ศาลเจ้าหลักเมือง ศาลเจ้าพระกาฬ แลศาลเจ้าพระเสื้อเมือง (พระ) ทรงเมืองนั้น เดิมเป็นแต่หลังคาตัวไม้มุงกระเบื้อง ทรงพระกรุณาโปรดให้ช่างก่อรอบ มียอดปราสาทเหมือนอย่างศาลเจ้า พระกาลที่กรุงเทพมหานครศรีอยุธยาเก่าทั้งสี่ศาล.....”

271

ดังนั้น ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดีจึงเป็นหลักฐานชี้ให้เห็นถึงการปรากฏ ศาลเจ้า พระกาล(พระกาฬ) ที่กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา(กรุงเก่า) ที่แฝง คติ และรูปแบบ ของ พระหลักเมือง พระกาฬ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง มาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

จากการตรวจสอบถ่ายเก่าในช่วงปี พ.ศ.2453(ภาพจากงานถวายพระเพลิง) สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พ.ศ.2466 (ภาพทางอากาศ) สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พ.ศ.2492 (ภาพจากงานถวายพระเพลิง) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลและปีพ.ศ.2502 ภาพต่างๆเหล่านี้ทำให้ทราบองค์ประกอบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯโดยมีรายละเอียดดังนี้

²⁷⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช

2325- ,252915-16.

²⁷¹ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี) กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ,(256.

2.2.1 ภูมิสถานของศาลหลักเมือง

แม้ว่าที่ตั้งของหลักเมืองกรุงเทพฯจะมีได้ถูกย้ายไปที่อื่น²⁷² ทว่าหลักฐานภาพเก่าทางอากาศในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ชี้ให้เห็นถึงร่องรอยต่างๆอันเป็นภูมิสถานของศาลหลักเมืองในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้รวมถึงข้อมูลจากบันทึกในจดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529

ร่องรอยสำคัญที่พบจากหลักฐานภาพเก่าเหล่านี้ คือ

1. การพบลักษณะผังบริเวณ (Master Plan) ของศูนย์กลางเมือง อันประกอบด้วยกลุ่มพระบรมมหาราชวัง กับที่ตั้งของศาลหลักเมืองที่มีความสัมพันธ์ในด้านของทิศทแยงมุม โดยที่ตั้งของพื้นที่ของหลักเมืองจะอยู่ตรงหัวมุมจุดตัดของเส้นทางสัญจร²⁷³ นอกจากนี้การปรากฏลักษณะทางภูมิทัศน์ของศาลหลักเมืองด้านที่ติดกับทุ่งพระเมรุซึ่งเป็นพื้นที่เปิดโล่ง ทำให้ศาลหลักเมืองและพระบรมมหาราชวังมีความสะอาดตาซึ่งมีผลถึงความสัมพันธ์ในด้านความสัมพันธ์ของมุมมองและภาพจำของผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 4 ลงมาที่สามารถเข้าถึงและผูกพันกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวังตราบนานเท่าปัจจุบัน (ภาพที่ 54)

2. การพบต้นไม้ใหญ่ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของหลักเมือง²⁷⁴ ในการแทนความหมายของต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่มีมาแต่เดิม อาทิ คดีไม้หมายเมืองซึ่งพบในบันทึกพงศาวดารฯ รวมถึงไม้ปาริชาติ²⁷⁵ ซึ่งพบในคดีไตรภูมิ²⁷⁶ (ภาพที่ 55)

²⁷² เหตุผลสำคัญหนึ่งมาจากเป็นตำแหน่งที่ตั้งสำคัญของหมุดหมายหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ครั้งถูกสถาปนาให้เป็นราชธานี ที่ตั้งดังกล่าวจึงเป็น “หลักชัยมงคล” โดยตั้งอยู่บริเวณตำแหน่งตรงกลางของราชธานีแห่งใหม่ที่เสมือนเป็น ศูนย์กลางจักรวาล ฯลฯ ดังที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 3

²⁷³ ในการศึกษาสำรวจหลักเมืองทางภาคสนามตั้งแต่ปีพ.ศ.2557-2561 พบว่า ที่ตั้งของหลักเมืองหลังปีพ.ศ. 2525 มักตั้งอยู่ที่จุดตัดหัวมุมทางสัญจรของเมือง ซึ่งสันนิษฐานว่าสาเหตุหนึ่งคงเกิดจากการได้รับแนวคิดรูปแบบการวางผังมาจากหลักเมืองกรุงเทพฯ เนื่องจากการสร้างหลักเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวมักผ่านความเห็นชอบจากผู้ว่าราชการจังหวัด โดยมีหน่วยงานของกรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบ

²⁷⁴ ตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 2

²⁷⁵ พิฑูร มลิวัลย์)ปริวรรต(, พันขุนนุรมาราชาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม ปีและศกไทยโบราณ ,พิมพ์เพื่อเป็นเกียรติและแสดงความยินดีในมงคลวาระที่อาจารย์พิฑูร มลิวัลย์ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร 17 ธันวาคม 2530 , 6-7.

3. การพบตัวเรือนของศาลหลักเมืองที่เป็นรูปแบบของ “จัตุรมุขยอดปราสาท” ทำให้ทราบถึงแนวคิดของศาลหลักเมืองที่มีรูปแบบดังเช่นเทวาลัย ซึ่งได้รับแนวคิดมาจากศิลปะเขมร ซึ่งมีภาพลักษณ์ในด้านของความศักดิ์สิทธิ์ทั้งในด้านการประกอบพิธีกรรมและรูปแบบศิลปกรรม

ภาพที่ 46 แสดงที่ตั้งศาลหลักเมืองกรุงเทพฯสัมพันธ์กับพระบรมมหาราชวังและทุ่งพระเมรุ
ที่มา :กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**(กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, 2525), 162.

276 แม้ว่าภาพถ่ายเก่าที่แสดงให้เห็นถึงกายภาพและสภาพแวดล้อมของหลักเมืองจะไม่สามารถชี้ให้กระจ่างได้ว่า ต้นไม้ใหญ่ที่ปลูกอยู่ในบริเวณพื้นที่ของศาลหลักเมืองเป็นต้นไม้ชนิดไหน แต่ก็ปรากฏต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ ณ ที่ตั้งของศาลหลักเมือง)เมื่อเทียบกับต้นไม้อื่นในบริเวณเดียวกัน (จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่าควรจะเป็นต้นไม้สำคัญที่มีความศักดิ์สิทธิ์และมีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อหลักเมือง

ภาพที่ 47 แสดงกลุ่มต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ปีพ.ศ.2453
ที่มา : รัชชวอนพระบรมราชอิสริยยศ ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในหลวง รัชกาลที่ 5 พ.ศ.
2453, เข้าถึงเมื่อ 30 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก
http://www.photoontour.com/SpecialPhotos_HTML/King9_Funeral/pages/6_In_the_Past_01.html

2.2.2 รูปแบบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 4

บันทึกข้อมูลใน “จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529” ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ โดยมีเนื้อความดังนี้

...เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบสถาปัตยกรรมไทยแบบ **จัตุรมุขยอดปราสาท** หลังคาปูนสีชาว หน้าจั่ว บันลม ประดับช่อฟ้า หางหงส์ปูนสีชาว เฉพาะหลังคามุขทิศใต้ซึ่ง **เป็นด้านหน้าของศาล** หลังคาชั้น 2 ชั้น หลังคาชั้นบนเหมือนกับหลังคามุขทิศทั้งสาม ส่วนหลังคามุขชั้นมุงกระเบื้องสี หน้าจั่วประดับช่อฟ้า รวยระกา หางหงส์ สันหลังคา หลบสันหลังคา และข้างกระเบื้องฉาบปูนสีชาว **เครื่องยอดหลังคาลดหลั่นกัน 7 ชั้น** แต่ละชั้นประดับบันแถลง กระจัง นาคปัก ปูนปั้นสีชาว **ชั้นรัตตะคตมีลักษณะเป็นฝักข้าวโพด** ส่วนยอดสุดปักนภศูล มุขทิศด้านเหนือ ด้านตะวันออกและด้านตะวันตก เป็นมุขสันติติดกับตัวอาคาร มีหน้าต่างที่ผนังมุขด้านตะวันออกและด้านตะวันตก ด้านละ 1 ช่อง ส่วนมุขทิศ

ด้านใต้ ต่อเป็นมุขยาวยื่นออกไป เป็นประตูทางเข้าออกของศาล ผนังสองข้างมุขทิศด้านใต้
นี้มีหน้าต่างข้างละ 1 ช่อง....²⁷⁷

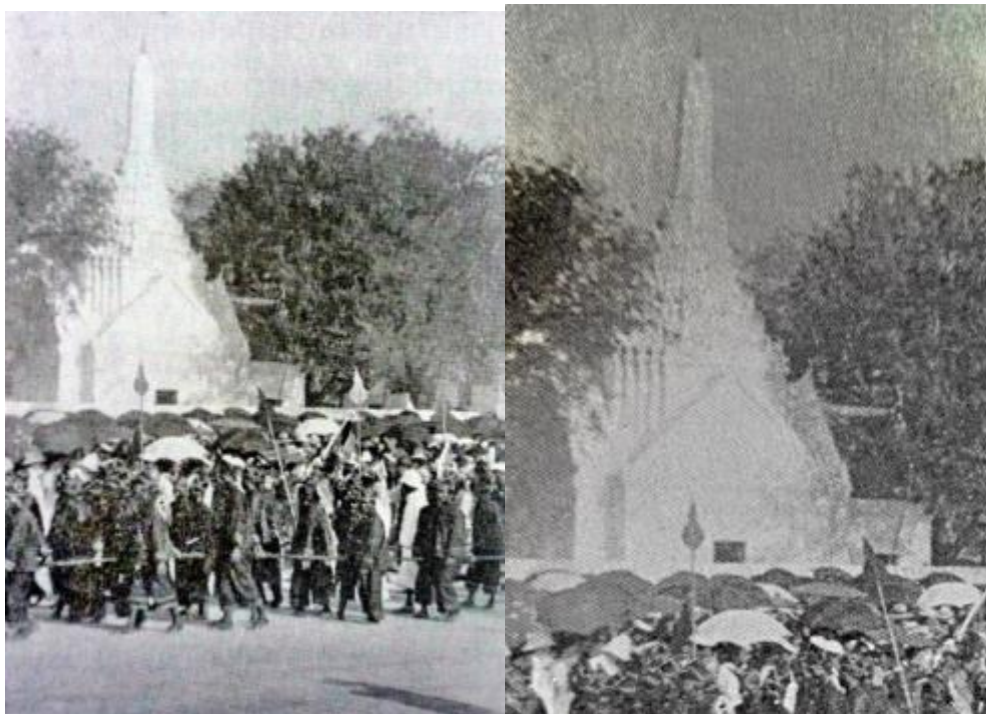
จากเนื้อความของบันทึกข้อมูลดังกล่าว สามารถตรวจสอบในรายละเอียดได้
ดังนี้

1. ทิศทางเข้าสู่ศาลหลักเมืองถูกกำหนดให้เป็นทางเข้าทิศใต้โดยมีรูปแบบเป็น
มุขยื่นในลักษณะฉนวนทางเดินเพื่อเชื่อมออกมาสู่ภายนอกอาคาร (ศาล) ทิศทางเข้าดังกล่าวคือ
ทิศมงคลตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่สอง²⁷⁸ นอกจากนี้ทางเข้าทางทิศใต้ของศาลหลักเมืองยัง
สามารถเชื่อมต่อไปยังซุ้มประตูทางเข้าของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งทั้งสองสถานที่ดังกล่าวมัก
มีการประกอบพิธีกรรม และพระราชพิธีต่างๆร่วมกันอีกด้วย (ภาพที่ 56)

²⁷⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมือง
กรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,252916.

²⁷⁸ นอกจากนี้ ในการกำหนดทางเข้าหลักของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 4 น่าจะมี
ความสัมพันธ์กับทิศทางสัญจรระหว่างเส้นทางกรเข้า)Access(สู่ศาลหลักเมืองกับซุ้มประตูทางเข้าสู่พระ
อุโบสถของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้วยที่เรือนของศาลหลักเมืองเป็นอาคารก่อทึบ โดยมีทางเข้าสู่ภายใน
ศาลได้เพียงทางเดียว คือทางทิศใต้ จึงทำให้เห็นถึงร่องรอยที่มีความเป็นไปได้ของทิศทางการใช้พื้นที่
)Function(เพื่อเข้าสู่ศาลหลักเมืองมาตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งคงจะมีการกำหนดทิศทางสัญจรในการ
ประกอบพระราชพิธี)อย่างเป็นทางการ(เพื่อเข้าสู่ศาลหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ทางทิศใต้นั่นเอง แม้ว่า
ศาลหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์)เมื่อครั้ง รัชกาลที่ 1(จะมีรูปแบบเป็นศาลโปร่งโดยไม่มีฝาผนังก็ตาม

ภาพที่ 48 แสดงรูปแบบศาลหลักเมืองกรุงเทพฯสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4
ที่มา : กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-2529**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), 15.

2. ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ มีรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมไทย โดยเป็นเรือนปราสาทแบบจัตุรมุขยอดปราสาทโดยการก่ออิฐปูนฉาบสีขาวตามแบบอย่างศาลพระกาฬที่พระนครศรีอยุธยา²⁷⁹ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ บันทึกโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ซึ่งเป็นเจ้านายชั้นสูง ซึ่งให้เห็นว่ารูปแบบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ น่าจะได้แรงบันดาลใจมาจากศาลพระกาฬ ซึ่งน่าจะมาจากเหตุผลของขนาดของศาลที่ควรจะได้ใกล้เคียงกัน รวมถึงส่วนของเรือนธาตุก็น่าจะมีผังจัตุรัสในลักษณะที่สมมาตรเช่นเดียวกัน นอกจากนี้รูปแบบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ยังได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปกรรมแบบเขมรในการแสดงถึงพระราชอำนาจ²⁸⁰ (ภาพที่ 57) ด้วยที่รูปแบบศิลปกรรมแบบเขมรมีความสอดคล้องกับภาพลักษณะที่มุ่งเน้น

²⁷⁹ กรมศิลปากร , **จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,2529**(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), 16.

²⁸⁰ พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, **วัดวังในพระราชประสงค์พระเจ้าอมเกล้าฯ**) กรุงเทพฯ:มติชน , 256 ,(0347.

ในเรื่องของอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์²⁸¹ ซึ่งรูปแบบศิลปะแบบเขมรที่เป็นปราสาทฝั้จัตรมุขได้มา เป็นต้นเค้าหนึ่งที่มาสู่รูปแบบจัตุรมุขยอดปรางค์ในงานศิลปะไทย ดังเช่นประตูดยอดปรางค์(ชำรุด) ของพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม²⁸²เช่นกัน

ภาพที่ 49 แสดงรูปแบบปราสาทหลังหนึ่งในปราสาทตาพรหม
ที่มา : พัศวีสิริ เปรมกุลนันท์, วัตวังในพระราชประสงค์พระเจ้าอมเกล้าฯ, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2560),
358

²⁸¹ ด้วยที่ศิลปะสถาปัตยกรรมแบบเขมร มีต้นกำเนิดแนวคิดมาจากลัทธิเทวราช คือศาสนา พราหมณ์-ฮินดู ดังนั้นรูปแบบที่ถูกแสดงออกมาผ่านงานศิลปกรรมจึงถูกมุ่งเน้นในเรื่องอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ เป็นสำคัญ ตัวอย่างการแสดงออกที่ทำให้เกิดภาพลักษณ์ดังกล่าวคือ ความนิยมใช้เส้นตรง) เช่น เส้นตั้ง เส้น นอน ฯลฯ (เพื่อสร้าง “ระบบกริดของฝั้” (grid (และความเคร่งครัด) Rigid (ในด้านขนาดและสัดส่วนรูปทรงของ สถาปัตยกรรม ฯลฯ

²⁸² สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์) กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548 ,(

3. จัตุรมุขยอดปรางค์ คือสถาปัตยกรรมรูปแบบพระราชานิยมหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 ทั้งนี้นอกจากมีการโปรดเกล้าฯให้สร้างรูปแบบดังกล่าวที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯแล้วยังมีการนำมาสร้างซุ้มประตูกำแพงพระบรมมหาราชวังจากประตูชั้นเดียวมีซุ้มอย่างฝรั่ง ก็โปรดให้ทำเป็นประตู 2 ชั้นขึ้น**แก้เป็นยอดปรางค์ทั้งสิ้น**²⁸³ ได้แก่ประตูวิเศษไชยศรี ประตูเทวาพิทักษ์ ประตูศรีสุนทรทวาร²⁸⁴ โดยมีเค้าโครงของยอดประตูเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นตามความหมายของปราสาท²⁸⁵ คือซ้อนลดหลั่นแบบเสาดั้งคานทับ แต่ละชั้นมีงานประดับเชิงสัญลักษณ์คือ บรรพแถลงเรียงราย และต่อส่วนบนด้วยยอดแท่งทรงปรางค์²⁸⁶ จากการตรวจสอบปีที่สร้างโดยใช้การเทียบเคียงช่วงเวลาของการสร้างซุ้มประตูดังกล่าว น่าจะมีการซ่อมสร้างในราวพ.ศ.2402 อันเป็นปีเดียวกับที่การเฉลิมฉลองพระมหามนเทียรพระที่นั่งอนันตสมาคม²⁸⁷ หลักฐานดังกล่าวจึงชี้ให้เห็นว่ารูปแบบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯอันมีรูปแบบ“จัตุรมุขยอดปรางค์”น่าจะเป็นผลงานศิลปะสถาปัตยกรรมหลังแรกที่ปรากฏใจกลางพระนคร ด้วยที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯบูรณะปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จและมีงานฉลองสมโภชเป็นการใหญ่ในวันอาทิตย์ที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2396²⁸⁸ ซึ่งเป็นปีที่สองในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 (ภาพที่ 58 – 61)

²⁸³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-**) 4(เล่ม2),

1704.

²⁸⁴ เรื่องเดียวกัน.

²⁸⁵ สันติ เล็กสุขุม, **ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์**(กรุงเทพฯ:เมืองโบราณ, 2548,(

21.

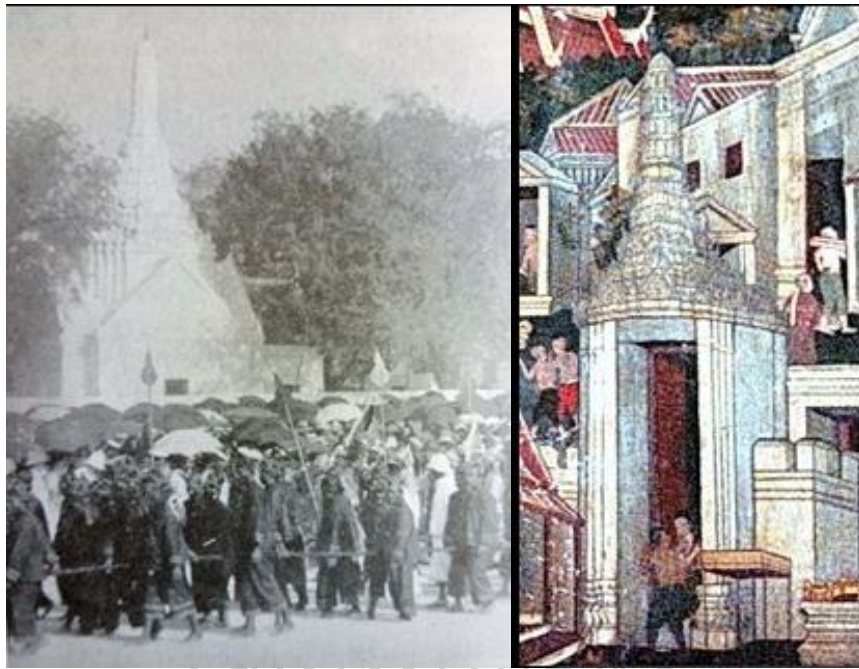
²⁸⁶ เรื่องเดียวกัน

²⁸⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-**) 4(เล่ม2),

1698-1703.

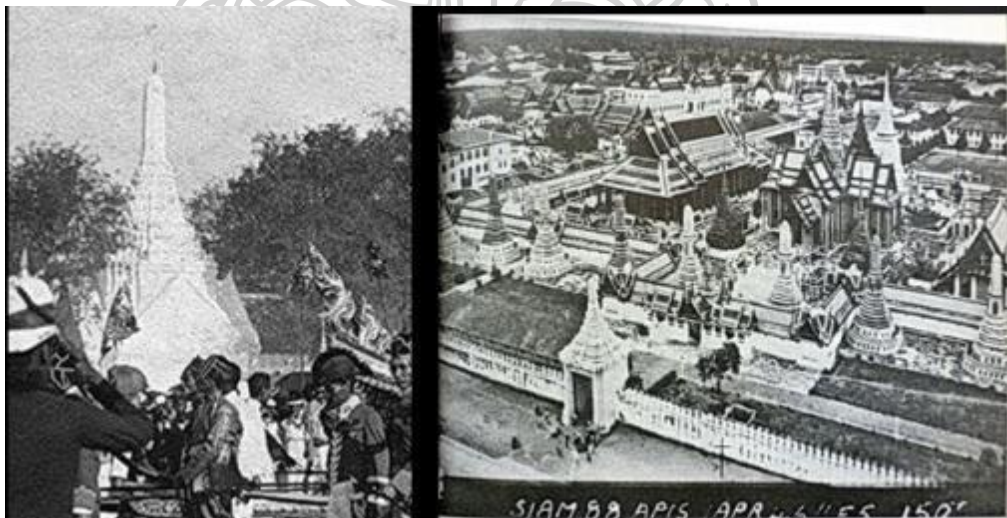
²⁸⁸ กรมศิลปากร ,**จดหมายเหตุการณปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร**

พุทธศักราช 2325- ,252916.

ภาพที่ 50 การเปรียบเทียบรูปแบบศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ และภาพจิตรกรรมขุ้มประตู่วังในสมัย
รัชกาลที่ 4

ที่มา : ปรับปรุงภาพวันที่ 31 มีนาคม 2558

ภาพที่ 51 แสดงรูปแบบจัตุรมุขยอดปราสาทของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ กับประตู่ขุ้มยอดปราสาทที่
สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 52 แสดงรูปแบบซุ้มยอดปราสาทของประตูดุสิตานเทเวศร์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4
ที่มา : บันทึกวันที่ 25 มีนาคม 2558

ภาพที่ 53 แสดงอาคารของหลักเมืองบูรณะปี พ.ศ.2512 (ภาพถ่ายปี 2527) ที่มีองค์ประกอบเค้า
โครงเดิมมาจากสมัยรัชกาลที่ 4 โดยประตูทางเข้าหลักยังคงเข้าทางทิศใต้(ประตูฝั่งซ้ายของภาพ)
ที่มา : กรมศิลปากร,จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร 2325-2529(
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก,2531), 40

2.3 เทวา อารักษ์ประจำเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ

แม้ว่าจะพบคำว่า “พระหลักเมือง” ปรากฏขึ้นครั้งแรกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ก็ไม่พบการสร้างประติมากรรมพระหลักเมืองขึ้นมาอย่างเป็นทางการ เหตุผลสำคัญหนึ่งน่าจะมาจาก “โลกทัศน์” ที่มาจากความเข้าใจว่าพระหลักเมืองได้สิงสถิตอยู่ในเสาไม้หลักเมืองแล้ว การสร้างหมุดหมายเมืองโดยกำหนดให้เป็นเสาไม้ในผังกลม โดยการคงองค์ประกอบของ “รากเสา” หยั่งลึกลงดิน จึงเป็นการเลียนแบบต้นไม้ใหญ่ที่ยังคงมีชีวิตแบบ “เสมือนจริง” ด้วยการนำมาตกแต่งไม่มุงคัลอันเป็นหลักชัยนี้ให้มีความหมายและมีคุณค่างดงามทางศิลปกรรม ด้วยเหตุนี้ **“พระหลักเมือง”** จึงมีสถานะเป็นเทพารักษ์ผู้รักษากรุงรัตนโกสินทร์อันเป็นราชธานีมาตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 โดยทรงสิงสถิตอยู่ภายในเสาหลักเมืองนั้น

ต่อมาครั้งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “โลกทัศน์” ของสังคมโลกที่ได้รับอิทธิพลทางแนวคิด “สัจนิยม” ซึ่งเริ่มมาจากแนวคิดและมุมมองใหม่ที่มาจากชาติตะวันตกอย่างรุนแรง เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้อง **บูรณาการองค์ความรู้** ที่เกิดจากแนวคิดใหม่จากโลกตะวันตกร่วมกับคติและความเชื่อในด้านความศักดิ์สิทธิ์และความศรัทธาที่ถือเป็นรากแก้วแห่งชุดความคิดเดิมเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งถือเป็นก้าวแรกของแนวคิด “สยามใหม่” เพื่อให้กรุงเทพฯ (สยาม) ยังคงมี “บพบาท” และ “ตัวตน” ในภูมิภาคนี้บนภาพลักษณ์แห่งความศิวิไลซ์ทัดเทียมนานาอารยประเทศ การยังคงไว้ซึ่งพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งรวมถึงการประกาศเทวดาให้ประดิษฐานใน **“เทวรูป”** บนยอดพระบรมมหาราชวัง จึงกลับเป็นวิธีการสำคัญหนึ่งในการแสดงออกถึงการบูรณาการแนวคิด “สัจนิยม” ที่สามารถแสดงให้เห็นถึงการมีอยู่จริงของพระหลักเมืองในฐานะเทวาอารักษ์สำคัญประจำกรุงเทพฯ โดยพบ “การประกาศเทวดา” เมื่อวันที่จันทร์ แรม 9 ค่ำ เดือน 6 ปีฉลูเบญจศก ศักราช 1215²⁸⁹ อันมีเนื้อความว่า **“ประกาศเทวดาให้ประดิษฐานในเทวรูปบนยอดพระบรมมหาราชวัง”** ซึ่งเป็นการประกาศเชิญเทวาลังศักดิ์สิทธิ์ให้เข้าสถิตอยู่ในเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ โดยมีใจความสำคัญดังนี้

....ข้าแต่ท้าวเทวราชสุรารักษ์ อันควรจะเสด็จสถิตย์อริวาสถานนุรักษ์ บนยอด
หลักสำหรับพระมหานคร ข้าพระพุทธเจ้าขออัญเชิญเทพยมนิธิมเหศรผู้ทรงสิทธิ์ศักดิ์ จง
เข้าสิงสู่สำนักในเทวรูปซึ่งประดิษฐานบนยอดพระบรมมหาราชวัง อันบรรจจุไว้

²⁸⁹ คือ จ.ศ .1215 ซึ่งเทียบได้กับปี พ.ศ .2396

สุพรรณบัตรจากดวงพระชันษากรุงเทพมหานครนครอมรรัตนโกสินทร มหินทรายุทธยาบรมราช
ธานีนี้....²⁹⁰

จากเนื้อความดังกล่าวสามารถถอดประเด็นออกได้ ดังนี้

สมมติฐานที่หนึ่ง เชิญเทวดา “พระหลักเมือง” มาเป็นอารักษ์

การเอ่ยถึง “ท้าวเทวราชสุรารักษ์” ในที่นี้ หมายถึง การเชิญเทวดาให้มาทำหน้าที่ ปกป้อง
รักษา (สุรารักษ์ = เทวดาผู้คุ้มครอง)²⁹¹ เป็น “**เทพยมหิริมเหศรผู้ทรงสิทธิ์ศักดิ์**” ให้เข้า “สิงสู่
สำนักในเทวรูป” ซึ่งสถิตบนยอดหลักพระนคร เทวดาองค์นี้ น่าจะหมายถึง พระหลักเมือง ซึ่งรู้จัก
กันอยู่แล้ว แต่ไม่เคยสร้างเป็นรูปเคารพมาก่อน ซึ่งการกล่าวเชิญเทพแบบนี้ ยังปรากฏในประกาศ
เชิญเทวดาให้สิงในรูปเทวดาที่กัมพูฉัตร แลรูปเทวดาถือหีบพระราชลัญจกร “...ข้าแต่หมู่เทพย
เทพาสุรารักษ์ เปนต้นว่า เทพยอันพิทักษ์รักษาพระมหาเศวตฉัตรรัตนบัลลังก์ พระที่นั่งราชอาสน์
ราชสถิตย์สถานทั้งสามแผ่นดินอันสิ้นแล้วล่องมา...”²⁹²

สมมติฐานที่สอง เชิญพระอินทร์ และ เทวดาพระหลักเมือง มาเป็นอารักษ์

การกล่าวนาม “ท้าวเทวราชสุรารักษ์”²⁹³ ที่สถิตบนยอดหลักพระนคร ชี้ให้เห็นถึงการให้
ความสำคัญเทพเทวาที่อำนาจสูงสุด เนื่องจากสถิตอยู่บนปลายยอดของหัวเม็ดทรงมณฑลซึ่งควร
จะเปรียบได้กับยอดเขาพระสุเมรุ อันมี “**พระอินทร์**” ทรงประทับอยู่²⁹⁴

²⁹⁰“ประกาศเทวดาให้ประดิษฐานในเทวรูปบนยอดพระบรมมหาราชวัง”ใน กรมพระ
สมมตอมรพันธ์ ,**ประกาศการพระราชพิธี เล่ม**) 2พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2509 (, 117– 118.

²⁹¹พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 เข้าถึงเมื่อ 16 เมษายน 2562 , เข้าถึงได้จาก
<http://www.royin.go.th/dictionary/>

²⁹²“ประกาศเชิญเทวดาให้สิงในรูปเทวดาที่กัมพูฉัตร แลรูปเทวดาถือหีบพระราชลัญจกร ”ใน
กรมพระสมมตอมรพันธ์ ,**ประกาศการพระราชพิธี เล่ม**) 2พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2509 (, 163.

²⁹³หนึ่งในชื่อนามของพระอินทร์คือ สุรบดี, สุรบดินทร์, สุรินทร์ คือผู้เป็นใหญ่ในหมู่สุระมเหศวร
 ฯลฯ)ประจักษ์ ประภาพิตยากร : www.silpathai.net / April.29.2014)ด้วยเหตุนี้ “ท้าวเทวราชสุรารักษ์” จึงควร
จะมีความหมายถึงพระอินทร์องค์หนึ่งเช่นกัน

²⁹⁴จากการศึกษาเสาหลักเมืองรัชกาลที่ 1 ทำให้ทราบนัยยะอันมีความหมายถึง**เขาพระสุเมรุ**
ซึ่งมีพระอินทร์ทรงประทับอยู่ จึงสันนิษฐานได้ว่าคติของเสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 ยังคงเป็นคติเขาพระสุเมรุ
เช่นเดิม โดยมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงรูปแบบของศาลและเสาหลักเมืองไปตามกาลเวลา เพื่อให้หลักเมือง

จากรูปแบบในส่วนองค์ประกอบที่อยู่ปลายยอดของหัวเม็ดทรงมณฑป(กลศ)²⁹⁵ ทำให้ทราบถึงสัญลักษณ์ที่ถูกแสดงออกผ่านรูปแบบของ“กลศ”(รองรับด้วยบัวทรงกลม) อันมีลักษณะเดียวกับหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์ซึ่งประกอบด้วยลวดลายที่เป็นริ้ว²⁹⁶ นอกจากนี้ใน “ประกาศเทวดาให้ประดิษฐานในเทวรูปบนยอดหลักเมือง” มีการระบุถึงส่วนที่อยู่บนสุดของ“กลศ”ว่า “**เม็ดยอดหลักกลึงเหล็ก**”²⁹⁷ ตลอดจน “หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช 1214 พุทธศักราช 2396” ก็ได้ระบุว่า “พระยาโหราธิบดีสวมเม็ดทรงมณฑปที่**ยอดหลักแล้วตรึงเหล็ก** เป็นเสร็จการ”²⁹⁸ (ภาพที่ 62)จากหลักฐานดังกล่าวจึงนำมาสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า

ก. ส่วนปลายยอดที่มีลักษณะผิวเรียบเกลี้ยงและมีความโค้งมน อาจจะมีนัยยะทางรูปแบบที่ต้องการแสดงถึง สถานที่อันเป็นโลกที่อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือสถานที่ประทับของพระอินทร์ผู้มีนามว่า“ท้าวเทวราชสุรารักษ์”²⁹⁹ ซึ่งมีความหมายถึง พระอินทร์นามว่า สุรบดี(สุรินทร ฯลฯ)ผู้มีหน้าที่ปกปักรักษา(กรุงเทพมหานคร) ส่วนการประกาศเชิญเทวดา โดยกล่าวนามของพระอินทร์ว่า “ท้าวเทวราชสุรารักษ์” สันนิษฐานได้ว่าเนื่องจากการประกอบพิธีดังกล่าวตรงกับวันอาทิตย์³⁰⁰ ซึ่งเป็นฤกษ์ของวันสำคัญในการประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็ง และเกี่ยวกับ

กรุงเทพฯมีภาพลักษณ์ถึงความศักดิ์สิทธิ์และมีความ**สมจริง**ในการรับรู้ว่า “**สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น มีตัวตนและมีอยู่จริง**”มากยิ่งขึ้นกว่าที่ผ่านมา

²⁹⁵ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ,**ศัพทานุกรมโบราณคดี**) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร , 2550(,17.

²⁹⁶ ในประเด็นดังกล่าว อาจเป็นความตั้งใจของช่างที่ต้องการสื่อความหมายของหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์นี้ให้เป็นอมลกะอันเป็นเครื่องหมายมงคลซ้อนลงไปในรูปแบบทรงของหม้อน้ำก็เป็นได้) ดูความหมาย**“อมลกะ”**เพิ่มเติมใน สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร ,**ศัพทานุกรมโบราณคดี**) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2550(, 551.

²⁹⁷ หอสมุดแห่งชาติ .**หมู่พระราชพิธี เรื่องประกาศเทวดา จุลศักราช1215 พุทธศักราช 2396** เลขที่ 1665ตู้112ชั้น4 /5มัดที่96 อ้างจาก **จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช**)กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก,2531 ,(321.

²⁹⁸ หอสมุดแห่งชาติ ,**หมู่พระราชพิธี หมายรับสั่งรัชกาลที่4 จุลศักราช 1215 พุทธศักราช 2396** เลขที่ 1476 ตู้112 ชั้น2/5 มัดที่86 อ้างถึงใน**จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมือง กรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2525-**) 2529กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก,2531,(19.

²⁹⁹ พระอินทร์ มีชื่อที่หลากหลายพบได้ในบันทึกต่างๆ หนึ่งในชื่อของพระอินทร์คือ สุระ หรือ สุรบดี ฯลฯ

³⁰⁰ สอดคล้องกับการประกอบพิธีตั้งเสาหลักเมืองครั้งรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 4 ล้วนประกอบพิธีฯในวันอาทิตย์เช่นกัน

เพศชาย³⁰¹ ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ ในประกาศเทวดา อันเนื่องในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับ “หลักเมืองกรุงเทพฯ” ซึ่งมีการเลือกชื่อของพระอินทร์ที่มาจากนามในกลุ่มของ สุระ สุรินทร์ ฯลฯ อาจมาจากความคล้องจองกันกับชื่อของพระสุริยะ พระสุรีย์ ฯลฯ ซึ่งสอดคล้องกับวันในการประกอบพิธีกรรม(วันอาทิตย์)ก็เป็นได้³⁰² การประกอบพิธีกรรมตั้งเสาหลักเมืองในวันอาทิตย์ จึงน่าจะมีนัยยะที่สัมพันธ์กับพระอาทิตย์(พระสุริยะ)โดยมีการใช้ชื่อของพระอินทร์(คือสุรินทร์)ให้สอดคล้องทางชั้นทลักษณ์ของสุรีย์คือพระอาทิตย์นั่นเอง

ภาพที่ 54 แสดงส่วนของ“กลด”ซึ่งอยู่ปลายยอดของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4
ที่มา : บันทึกวันที่ 25 มีนาคม 2558

³⁰¹ พลุหลวง)นามแฝง(,การให้ฤกษ์ฉบับง่ายเข้าถึงเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2562 เข้าถึงได้จาก www.horawej.com

³⁰² ในประเด็นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง พระสุริยะกับพระอินทร์ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ยุคพระเวท ซึ่งมีคติโดยสังเขปว่า พระสุริยะคือเทวดาองค์หนึ่ง มีหน้าที่ดูแลดวงสวรรค์ ในขณะที่พระอินทร์ คือเทวดาองค์หนึ่งมีหน้าที่ดูแลท้องฟ้า พระสุริยะจึงเป็นกลุ่มเทวดาที่มีศักดิ์สูงกว่าพระอินทร์ในช่วงเวลาดังกล่าว) ดูเพิ่มเติมใน ศรัณย์ มะกุลุดอินทร์“ .การนับถือพระสุริยะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.” หน้า 21-28)

ข. การสร้างรูปบุคคลของพระหลักเมืองโดยกล่าวนาม“เทพยมหิทธิมเหศวร” การสร้างรูปบุคคลของพระหลักเมือง ที่มีฤทธิ (มหิทธิมเหศวร)เป็นการสร้างให้พระหลักเมืองมีตัวตนทั้ง “รูป” และ“นาม” ให้เป็นที่ประจักษ์ ซึ่งเป็นหนึ่งในแนวทางของการแสดงออกทางด้านแนวคิด**สังขนิยมตะวันตก** เท่าที่ชนชั้นนำสยามจะเรียนรู้และแสดงออกมาในช่วงเวลานั้น โดยมักมีการแสดงออกมาเป็น“รูปเหมือนบุคคล”³⁰³แทนคติความเข้าใจเดิมในสมัยรัชกาลที่ 1 ว่ามีพระหลักเมือง³⁰⁴ แต่ได้สิ่งสถิตอยู่ในเสานั้นเอง³⁰⁵ จึงมิได้สร้างปรากฏเป็นรูปบุคคล

ค. การไม่ปรากฏรูปบุคคลของ“ท้าวเทวราชสุรารักษ์” แต่ปรากฏปริมาตรรูปทรงของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์บนเขาพระสุเมรุผ่าน“เม็ดยอดหลักกึ่งเหล็ก” และการปรากฏรูปบุคคลของ“เทพยมหิทธิมเหศวร”ในฐานะของ“พระหลักเมือง” เป็นตัวอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงการ“บูรณาการ”คติ ความเชื่อ ศรัทธาที่มีแต่เดิมกับแนวคิดสมัยใหม่ผ่านรูปแบบทางศิลปกรรมหลักเมือง กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจจะมีพระราชประสงค์ ให้เทวดาที่มีความสำคัญสูงสุดซึ่งมีกายที่ละเอียดคติดตามจารีตเดิม ซึ่งมักไม่ปรากฏรูปกายจึงไม่จำเป็นต้องสร้างรูปบุคคลของ“ท้าวเทวราชสุรารักษ์”ซึ่งเป็นเทพสูงสุดทรงประทับบนยอดของเสาหลักเมือง หากแต่โปรดเกล้าฯให้สร้างพระหลักเมืองในฐานะเทวดาซึ่งน่าจะมีฐานันดรและภาระหน้าที่ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้คน(มากกว่าท้าวเทวราชสุรารักษ์) เพื่อให้คนทั่วไปสามารถแลเห็นและควรจะสัมผัสได้ด้วยใจอย่างเป็นรูปธรรม

ง. การที่ไม่ปรากฏรูปบุคคลของ“ท้าวเทวราชสุรารักษ์” ซึ่งประทับอยู่บนยอดของหัวเม็ดทรงมณฑปของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สอดคล้องกับการไม่พบการสร้างเทวดาบนสวรรค์ชั้นต่างๆ โดยเฉพาะเทวดาที่เป็นประธานในการประทับอยู่บนยอดสูงสุดของพระมหาเศวตฉัตรแต่ละแห่ง ในขณะเดียวกัน การปรากฏรูปบุคคลของพระหลักเมืองมีความสอดคล้องกับการพบเทวดาผู้รักษากำแพงพระมหาเศวตฉัตรหลายแห่งที่ประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งสำคัญต่างๆใน

³⁰³ ปภาณิน เกษตรทัต ,เบื่องหลังรูปเคารพ คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม) กรุงเทพฯ: มติชน ,2558(, 133-138.

³⁰⁴ ตามที่ได้ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงและบันทึกเอกสารอื่นในสมัยนั้น

³⁰⁵ อย่างไรก็ตาม คติเดิมในสมัยรัชกาลที่ 1 พระหลักเมืองทรงสถิตอยู่ในเสาหลักเมือง จึงไม่มีความจำเป็นต้องสร้างพระหลักเมืองเป็นรูปบุคคล ดังนั้นในความเข้าใจความเป็นรูปธรรมของ “พระหลักเมือง” ของคนสมัยแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์คือเสาหลักเมือง

พระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นประติมากรรมบุคคลในอากัปกิริยาใกล้เคียงกับพระหลักเมือง (ภาพที่ 63 และ 64)

ภาพที่ 55 แสดงเทวดา(สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4)ประดิษฐานใต้กำแพงพระมหาเศวตฉัตร
ที่มา : จากสถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1

ภาพที่ 56 แสดงเทวดา(สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4)ประดิษฐานใต้หัวเม็ดทรงมณฑป เสาหลักเมือง
ที่มา : กรมศิลปากร,จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-
2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531),

2.3.1 ประติมากรรมรูปพระหลักเมือง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังพบประติมากรรมโลหะ³⁰⁶ บนเสาหลักเมืองประดับเป็นรูปเทวดาเหาะ ตรงบริเวณส่วนล่างของหัวเม็ดทรงมณฑป(บริเวณสุดปลายของตัวเสา) ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ที่ต้องการให้ ปราบภูรูปทรง ขององค์พระหลักเมือง ในฐานะของเทวดาชั้นสูง ที่มีฤทธิ์มากกว่าเทพารักษ์ โดยทั่วไป โดยการมุ่งหมายสร้างให้เป็นองค์ **พระหลักเมือง** เป็นครั้งแรกอย่างเป็นทางการ

จากหลักฐานบันทึก ฯลฯ ทำให้ทราบว่า หลังจากมีการประดิษฐ์ฐาน ประติมากรรม “พระหลักเมือง” ตรงบริเวณด้านบนใต้หัวเม็ดทรงมณฑป ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังพบรูป “พระหลักเมือง” จากเอกสารและภาพเก่าในสมัยรัชกาลที่ 6³⁰⁷ โดยมีรายละเอียดที่พระยาพจนปริชา (หม่อมราชวงศ์สำเร็จ อิศรศักดิ์) ซึ่งได้รับมอบหมายจาก เสนาบดีกระทรวงวังให้ไปตรวจสอบรูปเทพารักษ์ในศาลหลักเมือง ได้ทำหนังสือแจ้งมายังเสนาบดี กระทรวงวังดังนี้

...เมื่อได้ถึงศาลนี้ ก็เลยกราบเรียนถึงศาลหลักเมืองด้วย ในศาลนี้หาได้มีรูป เทพารักษ์เช่นนั้นไม่ มีแต่รูปเล็ก ลักษณะเดียวกับเทวดาซึ่งติดอยู่ใต้กำพู่พระมหาเศวตฉัตร ขนาดพอใกล้กัน ดิดที่ปลายเสาได้เม็ดยอดลงมา...³⁰⁸

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 มีพระราชพิธีเฉลิมกรุงเทพมหานครครบ 150 ปี พ.ศ. 2475 และมีงานสมโภชหลักเมืองเป็นการเนื่องใจพระราชพิธีดังกล่าว กระทรวงวังได้ตรวจสอบ สภาพศาลหลักเมืองขณะนั้น ปรากฏว่า

“...เทวรูปประจำหลักเมืองซึ่งเคยติดอยู่เช่น เทวรูปที่กำพู่ พระมหาเศวตฉัตรและ เป็นเทวรูปโลหะนั้น ขณะนี้ไม่มี ผู้รักษาแจ้งให้ทราบว่า ชำรุดพระพาหาหักแต่ไม่หายทั้งองค์เทวรูป และเศษหักเจ้าหน้าที่ในกระทรวงกลาโหมจึงเชิญไปเพื่อทำการซ่อมแซม...”³⁰⁹

³⁰⁶ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325 – 2529 ,27.

³⁰⁷ เรื่องเดียวกัน ,22-26.

³⁰⁸ เรื่องเดียวกัน,23.

จากเนื้อความดังกล่าวจึงทำให้ทราบว่ายังพบ“พระหลักเมือง”ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งอยู่ในสภาพชำรุดโดยเจ้าหน้าที่ในกระทรวงกลาโหมนำไปซ่อมแซม หลังจากนั้นก็ไม่มีผู้ใดพบประติมากรรมรูป“พระหลักเมือง”ประจำเสาหลักเมืองกรุงเทพมหานครนับแต่นั้น

แม้ว่าในปัจจุบันจะไม่พบประติมากรรมพระหลักเมืองประดิษฐานร่วมกับเสาหลักเมืองดังเช่นเมื่อแรกสร้างในสมัยรัชการที่ 4 แล้วก็ตาม ทว่า **พระหลักเมืองยังคงสถิตอยู่ในเสาหลักเมือง** ตามคติ ความเชื่อที่มีมาตั้งแต่ครั้งมีการสร้างเสาหลักเมืองในสมัยรัชการที่ 1 จึงไม่มีความจำเป็นต้องสร้างพระหลักเมืองขึ้นมาใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับพระกระแสรับสั่งของ “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร” เมื่อครั้งที่มีการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ปีพ.ศ.2527-2529 ความว่า “...ไม่จำเป็นต้องสร้าง(พระหลักเมือง)ขึ้นมาใหม่ เพราะถ้าสร้างขึ้นมาใหม่ก็เท่ากับเป็นเทวดาองค์ใหม่ ซึ่งจะเชิญให้มาประทับที่หลักเมืองเก่าไม่ควร...”³¹⁰

จากพระกระแสรับสั่งของ “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ” ซึ่งให้เห็นว่า แม้ว่าประติมากรรมรูปพระหลักเมืองจะสูญหายไป(ทั้งองค์)แล้ว ทว่า พระหลักเมืองยังคงสถิตอยู่ในเสาหลักเมืองนั้น อีกทั้งการสร้างพระหลักเมืองก็เป็นการสร้างมาพร้อมกับการสร้างเสาไม้หลักเมือง ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงให้สร้างทั้งเสาและพระหลักเมืองให้ประหนึ่งเป็นศิลปกรรมชุดเดียวกันแต่ต่างด้วยวัสดุ ซึ่งเมื่อผลิตและประกอบติดตั้งแล้วเสร็จ และผ่านพิธีอัญเชิญพระหลักเมืองเข้าสิงในเสาหลักเมืองตามประกาศเทวดาแล้ว เสาหลักเมืองและประติมากรรมพระหลักเมืองจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถถอดแยกออกจากกันอีกต่อไป การสร้างพระหลักเมืองขึ้นมาใหม่ทั้งองค์ จึงไม่สอดคล้องกับพระราชประสงค์ ซึ่งเป็นคติ แนวคิดที่มีอยู่เดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังพระราชวินิจฉัยที่ทรงมีในพระกระแสรับสั่งของ“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ”ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

³⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 27.

³¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 166-167.

2.3.2 รูปลักษณะของ “พระหลักเมือง”

จากหลักฐานภาพเก่า พบประติมากรรมรูปพระหลักเมืองอยู่เพียงภาพเดียว ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นภาพถ่ายในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงวังสืบสวนถึงรูปเทพารักษ์สำคัญและถ่ายรูป (บันทึกภาพ) เทพารักษ์ทั้ง 5 รูป³¹¹ กับรูปหลักเมือง³¹² อีกหนึ่งองค์³¹³ การพบประติมากรรม “พระหลักเมือง” จึงแสดงถึงความมี “ตัวตน” ที่มีอยู่จริงของเทวอารักษ์ประจำพระนครองค์นี้

แม้ว่าจะมีการพบประติมากรรม พระหลักเมือง เพียงหลักฐานภาพถ่ายชิ้นเดียวซึ่งไม่สามารถตรวจสอบได้ถึงรายละเอียดของรูปแบบทางศิลปกรรมอย่างชัดเจนนัก ทว่าลักษณะของเทวดาดังกล่าวพอจะชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ถึงกลุ่มประติมากรรมที่เป็นเทวดาในสมัยเดียวกัน ซึ่งมีรูปแบบและลักษณะท่าทางที่ใกล้เคียงกัน หลักฐานที่พบคือประติมากรรมเทวดาที่ประดิษฐานอยู่ใต้กำแพงพระมหาเศวตฉัตร³¹⁴ ซึ่งเทวดากลุ่มนี้คือผู้ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองกำแพงพระมหาเศวตฉัตรของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย (ภาพที่ 65) พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ภาพที่ 66) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท³¹⁵ (ภาพที่ 67) เทวดาเหล่านี้เป็นวัสดุที่มีเนื้อทองคำ อยู่ในท่าเหาะถือพระขรรค์ อยู่บนกำแพงของฉัตร (คือ ส่วนที่รวมซี่ของฉัตรไว้) เรียกเทวดานี้ว่า “พระกำแพงฉัตร” โดยเชื่อว่าในพระนพปฎลจะมีเทวดารักษาอยู่ โดยมีมาลัยห้อยอยู่ที่กำแพงฉัตร เพื่อเป็นการสักการะพระกำแพงฉัตร นอกจากนี้ยังมีการพบรูปเทวดาในลักษณะดังกล่าวจัดแสดงที่

³¹¹ เทวรูปทั้ง 5 องค์ประกอบด้วย พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระกาฬไชยศรี เจ้าหอกลอง และเจ้าเจตคุปต์

³¹² กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,252922-26.

³¹³ คือพระหลักเมือง ซึ่งประดิษฐานอยู่กับเสาหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4

³¹⁴ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,2529166 .

³¹⁵ เรืองเดียวกัน ,165-166 .

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร³¹⁶ (ภาพที่ 68) และที่พิพิธภัณฑที่พื้นถิ่นล้านนา จ.เชียงใหม่³¹⁷ (ภาพที่ 69)

ภาพที่ 57 แสดงเทวดาได้กำพู่พระมหาเศวตฉัตรพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ที่มา: จดหมายเหตุการณปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร

³¹⁶ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเทวดารักษากำพู่สถาปนาเศวตฉัตรประจำท้องพระโรงพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พระราชวังบวรสถานมงคล) ดูเพิ่มเติมในพิชญา สุ่มจินดา, **พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร**) ตอนจบ, (เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2562 , เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_11500

³¹⁷ เทวดาดังกล่าวมีรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าเจ้านายชั้นสูงของเชียงใหม่อาจจะได้รับพระราชทานมาจากกรุงเทพฯ ตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 4 ลงมา

ภาพที่ 58 แสดงเทวดาโลหะ ทรงถือพระขรรค์ในท่าทางกำลังเหาะ ศิลปะรัตนโกสินทร์ ในกิริยาเหาะเหิน พระหัตถ์ทรงพระขรรค์จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และ จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานพื้นถิ่นล้านนา จังหวัดเชียงใหม่

จากการศึกษาวิเคราะห์เทวดาในรูปแบบต่างๆเหล่านี้ทำให้สรุปได้ว่า เทวดากลุ่มนี้น่าจะมีการสร้างครั้งแรกเมื่อครั้งหลังจากที่มีการตั้งเสนาหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเทวดาองค์อื่นๆมีการสร้างหลักจากการตั้งเสนาหลักเมืองมาแล้วทำให้สันนิษฐานได้ว่าประติมากรรม “พระหลักเมือง” ควรจะถูกสร้างขึ้นก่อนรูปเทวดาองค์อื่นๆ เนื่องจากการสร้างศาล(อาคาร) และเสนาหลักเมืองกรุงเทพฯต้นใหม่ได้มีการประกอบพิธีเปิด ในพิธีดังกล่าวมีการประกาศเทวดาให้ประดิษฐานในเทวรูปบนยอดพระบรมมหาราชวัง โดยอัญเชิญเทวดา(พระหลักเมือง)เข้าสิงสถิตในเสนาหลักเมืองตั้งแต่วันที่ พ.ศ. 2396 ซึ่งอยู่ในช่วงสองปีแรกในการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลักฐานสำคัญที่พบคือ รูปแบบของเทวดารุ่นแรกๆเหล่านี้ไม่สวมมงกุฎพระบาทซึ่งพบได้ในเทวดาประจำพระกำแพงวัดของพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย และพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทภายหลังที่มีการสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้สั่งให้สร้างขึ้นตามคติ จารัตที่เคยมีมาโดยพบว่าเทวดาองค์นี้เริ่มมีการสวมมงกุฎพระบาทตั้งเช่นชาวตะวันตกเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

พระหลักเมืองกับลักษณะทางประติมานวิทยา

ภาพที่ 59 (ซ้าย)แสดงเสาศิลาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 พบประติมากรรมลอยตัว รูปพระหลักเมืองตั้งหันมาทางเข้าด้านทิศใต้ (ขวา) แสดงส่วนรายละเอียดของหัวเสาศิลา และพระหลักเมือง อันเป็นเทวดาประจำเมือง
ที่มา : กรมศิลปากร, **เจตนาหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325– 2529**, 26.

ภาพดังกล่าวสามารถชี้ให้เห็นถึงเทวดาผู้มีฤทธิ์ โดยการแสดงออกของ พระหลักเมือง ผ่านลักษณะ ท่าทาง อีกทั้งจากการตรวจสอบรูปลักษณะและการแสดงออก

รูปแบบของพระหลักเมืองการสร้างรูปบุคคลของพระหลักเมืองโดยการจำลองรูปแบบของ“เทวดาผู้ทรงฤทธิ์” ด้วยเครื่องทรงมงกุฎ รวมถึงท่าทางการงอเข้าพับขาขึ้นทั้งสองข้าง แสดงทิศทางการเหาะหรือลอยอยู่ กำมือขวาทำที่เอว แขนซ้ายยื่นออกเกือบตรงแสดงอาการกำลังกำวัตุบางสิ่งด้วยอากัปกิริยา“เคลื่อนไหว” และยกแขนเพื่อแสดงให้เห็นถึงกิริยา ท่าทาง

การเหาะเหินลอยอยู่กลางอากาศ จึงเป็นเหตุผลสำคัญในการแสดงออกของเทวอารักษ์ผู้รักษาเมืององค์นี้ให้มีอิทธิฤทธิ์ มีความศักดิ์สิทธิ์น่าเคารพศรัทธาในการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับผู้คนในพระนคร (ภาพที่ 59)

ตามทิศที่ประดับประติมากรรม รูปพระหลักเมืองกำลังเหาะนี้ เมื่อก้าวมองเข้ามาสู่เสาหลักเมือง จะพบ พระหลักเมืองในลักษณะการแสดงกิริยาเหาะจากซ้ายไปขวา เมื่อมาพิจารณา ตำแหน่งที่ตั้งของเสาหลักเมือง และตำแหน่งทางเข้าหลักในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นพบว่าทางเข้าหลักถูกกำหนดให้เข้าทางทิศใต้ ซึ่งถือเป็นทิศมงคล ดังนี้ องค์พระหลักเมืองจึงอยู่ในอากัปกรณ์ที่ ทรงเหาะจากทิศใต้เวียนไปสู่ทิศตะวันออก ที่เป็นทิศมงคลเช่นกัน ซึ่งในจดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325 - 2529 ก็ได้มีการระบุถึงทางเข้าด้านหน้าว่าเป็นทิศใต้³¹⁸

ตามคติเรื่องทิศของผู้คนในภูมิภาคอุษาคเนย์ ล้วนให้ความสำคัญเรื่องทิศอันเป็นมงคล และจากศิลาจารึก หลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 33 ที่มีการบันทึกในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง จากหลักฐานดังกล่าวจึงทำให้ทราบว่า การถือทิศอันเป็นมงคล สามารถชี้ให้เห็นว่าผู้คนตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยให้ความสำคัญ และถือทิศใต้ เป็นทิศมงคล(อย่างน้อย 1 ทิศ) โดยกำหนดให้ทิศใต้ เป็นทิศหัวนอน³¹⁹ ดังมีรายละเอียดดังนี้

เบื้องหัวนอน(ทิศใต้)เมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎีพิหาร ปูครูอยู่ มีศรีดงต มีป่าพร้าว ป่ากลาง มีป่าม่วงป่าขาม มีน้ำโคก มีพระชะพุงผี เทพดาในเขานั่น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้.....³²⁰

คติดังกล่าวอาจสืบเนื่องมาจากคตินิยมจากกัมพูชา³²¹ ดังปรากฏในจารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม อ.อรัญประเทศ จ.สระแก้ว จารเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีใจความสำคัญกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงสถาปนา “พระเทวราช” หรือพระกัมรเตงศัตราช อันมี

³¹⁸ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,252916.

³¹⁹ “จารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 3 , ”ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย) กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2548(, 47.

³²⁰ เรื่องเดียวกัน.

³²¹ เป็นคติที่มีความสัมพันธ์กับพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความหมายว่า “ราชาแห่งปวงเทพ” เมื่อทรงปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในพ.ศ. 1345 ซึ่งเป็นเทพดาที่ยังไม่ปรากฏรูปเคารพ³²² ดังเช่นเทพดาประจำอำพุดตรของไทยและกัมพูชาในปัจจุบัน³²³ การปรากฏประติมากรรมดังกล่าวจึงอาจเป็นการสร้างเพื่อสื่อความหมายถึงการมีอยู่จริงของเทพดาองค์สำคัญผู้คอยปกป้องและคุ้มครอง พระมหาเศวตฉัตรเหล่านั้น ซึ่งมีรูปลักษณะส่วนปลายบนของเสา (ฉัตร) เป็นทรงสามเหลี่ยมสอดคล้องกับรูปลักษณะของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ ซึ่งมีรูปลักษณะส่วนปลายบนของเสา (หัวเม็ดทรงมัทน์) เป็นทรงสามเหลี่ยมด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เสาดังกล่าวล้วนมีโครงสร้างเป็นแกนตั้งกับพื้นโลกทั้งสิ้น

3. หลักเมืองกรุงเทพฯกับการสร้างรัฐ“สยามใหม่”

3.1 นัยยะของการใช้ไม้สองชนิดโดยให้ไม้สักเป็นไม้แกนกลางของเสาหลักเมือง

การสร้างเสาหลักเมืองใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงพระประสงค์ให้ดวงของพระหลักเมืองนี้ ส่งเสริม และสอดคล้องกับดวงพระราชาตะของ

³²² การไม่ปรากฏรูปเคารพที่เป็นรูปของบุคคลในสมัยดังกล่าว ยังสอดคล้องกับคติความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ยังไม่มีความนิยมในการสร้างรูปเคารพที่มีความเชื่อว่าจะได้สิงอยู่กับวัตถุหรือศิลปกรรมสำคัญนั้น เหตุผลสำคัญหนึ่งอาจเพื่อมิให้งานศิลปกรรมนั้นเกิดความซ้ำซ้อนจนนำไปสู่ความคลาดเคลื่อนในการรับรู้ก็เป็นได้ ดังเช่นความนิยมในการสร้างรูปเคารพของพระอิศวรผ่านรูปทรงของแท่งลึงค์หรือแท่งเสาซึ่งสามารถให้ความหมายในทางประติมานวิทยาที่หลากหลายมิติและมีความลึกซึ้งได้มากกว่า อาทิ การแทนความหมายของพลัง อำนาจ และความอุดมสมบูรณ์ ฯลฯ รวมถึงการแทนความหมายแท่งเสานั้นด้วยภูเขาอันมีความหมายเป็นแกนกลางของจักรวาล มาสู่ความเป็นแกนกลางของเมือง ฯลฯ) ซึ่งเป็นสายพัฒนาการหนึ่งของการเกิดหลักเมืองในปัจจุบัน (มากกว่าการสร้างเป็นรูปบุคคลที่สื่อได้เพียงความหมายเดียวคือ การมุ่งสื่อรูปลักษณะของบุคคล

³²³ Claude Jacques, 2007, *The Khmer Empire: Cities and Sanctuaries from the 5th to the 13th Century*) Bangkok: River Books), p. 19. อ้างจาก พิษญา สุ่มจินดา , **พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร) ตอนจบ** (เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2562 , เข้าถึงได้จากเข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_11500

พระองค์ อีกทั้งเสาหลักเมืองเดิมมีสภาพทรุดโทรมดั่งที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้ **ใช้เสาไม้สักเป็นแกนอยู่ภายใน ประทับด้วยไม้ชัยพฤกษ์ 6 แผ่น**

จากความมุ่งหมายดังกล่าว พบว่า พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ต่างเลือก ความหมายของเสาไม้หลักเมือง และประเภทของพันธุ์ไม้ที่จะนำมาเป็นเสาหลักใจกลางของพระ นคร ให้สอดคล้องตามเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น การสร้างเสาหลักเมืองของ พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ จึงมีความเชื่อมโยงกับการดำรงอยู่ของราชอาณาจักร ในฐานะ ราชธานีของกรุงรัตนโกสินทร์

จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325 - 2529 ได้ชี้ให้เห็นว่า การสร้างเสาหลักเมือง หลักใหม่ เริ่มในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ในปีพ.ศ.2395 มีลักษณะเป็น**เสาไม้สักเป็นแกนอยู่ภายในประทับด้วยไม้ชัยพฤกษ์ 6 แผ่น** กว้างแผ่นละ 8 นิ้ว ยอดเม็ดทรงมัทรี เมื่อสอบวัดดูในปัจจุบัน ตัวเสาสูง 5.035 เมตร หรือ 201.4 นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลางวัดที่โคนเสา 47 เซนติเมตร หรือ 18.8 นิ้ว ทรงเสาอวบกว่าหลัก เมืองต้นเดิม³²⁴ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “**สัก**” ไว้ดังนี้

น. ไม้เนื้อแข็งและคงทน ปลูกไม่กิน เหมาะแก่การสร้างบ้านและทำเครื่องเรือน

ก. ทำให้ตั้ง ทำให้แน่น³²⁵

จากการให้ความหมายของ“**สัก**” หมายถึงประเภทของพันธุ์ไม้เนื้อแข็ง และความ หมายถึงการยึดให้แน่น **เพื่อให้สิ่งที่นำไปยึดมีความแข็งแรง มั่นคง**³²⁶ ในด้านชื่อ และความหมาย ของไม้สัก ที่สื่อถึงศักดิ์ศรี หรือความสูงศักดิ์ นั้น สามารถค้นพบได้ จากแหล่งต่างๆ ดังนี้

1. ในสมัยอยุธยา ปรากฏในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงที่เปรียบไม้สักเป็นไม้ ที่มีความสูงและมีค่า ซึ่งเปรียบได้กับความสูงค่า = ความสูงศักดิ์ ซึ่งประพันธ์โดย**เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ**ได้บันทึกไว้ดังนี้

³²⁴ กรมศิลปากร,จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- ,252913

³²⁵ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ .2554 ,เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน2562 , เข้าถึงได้จาก)www.royin.go.th/dictionary/ (

³²⁶ ขยายความโดยผู้วิจัย

“๐ ปอเป็งเตงเตยตาล	สรลระการปานทางโต
ต้นทองดลองตองโพ	สักสูงสุดพุดชากะถิ่น ฯ
๐ เตยตาลปอปานเป็ง	เตงอะไซ
สรลเปรียบทางสิงห์โต	ต่ำผู้ม
ต้นทองดลองตองโพ	ทเลเรียบ
พุทธราสักสูงกลุ่ม	ค่าไม้กะถิ่นงาม ฯ...” ³²⁷

จากกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ ซึ่งเป็นกวีเอกในสมัยอยุธยา ได้กล่าวถึง พันธุ์ไม้ต่างๆ มากมาย โดยอธิบาย เปรียบเทียบความสูงของต้นสักที่มีค่าและมีความสูงส่ง อีกทั้งการให้ความสำคัญในการออกเสียง “สัก” ที่พ้องกับคำ “ศักดิ์” และด้วยความเข้าใจลักษณะของไม้สักที่มีความสูงโดดเด่นกว่าไม้เนื้อแข็งอื่นใด จึงแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ของคนในสมัยอยุธยาที่มองต้นสักเป็น ไม้ที่มีความหมายถึง คุณค่า สูงศักดิ์(ศรี)กว่าพันธุ์ไม้ทั้งปวง มาตั้งแต่ครั้งนั้น

อนึ่ง การที่ไม่พบหลักฐานที่บ่งบอกความหมายของไม้แต่ละประเภทอย่างตรงไป ตรงมา ในอีกนัยยะหนึ่ง ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจโดยทั่วไปของผู้คนสมัยนั้น เปรียบเหมือนพันธุ์ไม้เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อมรอบตัวผู้คนในยุคนั้น จึงมิได้มีการบัญญัติความหมายของไม้สัก หรือไม้พันธุ์อื่นใดอย่างเป็นทางการ ซึ่งต่างจากเอกสารโบราณประเภทตำรายา หรือตำราพิชัยสงคราม ฯลฯ ที่จำเป็นต้องมีบันทึกเพื่อวัตถุประสงค์ในการใช้ศึกษา ผักผ่อน ฯลฯ ชื่อของพันธุ์ไม้ต่างๆ ที่ถูกกล่าวอ้างถึงในตำราต่างๆ เหล่านี้จึงเป็น “หลักฐานต้นทาง” ที่ถูกกล่าวอ้างถึงในเอกสารตำราฯ โดยสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในความหมายของชื่อ และคุณลักษณะ ของพันธุ์ไม้ของผู้คนในสมัยอยุธยา และสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้เป็นอย่างดี

2. พจนานุกรม (ร.ศ.120) ได้ให้ความหมายของ คำว่า “สัก” หมายถึง ชื่อไม้ชนิดหนึ่ง (ซุง) ส่วนคำว่า “สักก” หมายถึง พระอินทร์ และคำว่า “สักกะ” หมายถึง อาจ ,อำนาจ³²⁸

³²⁷ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ,กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง,พิมพ์ครั้งที่ 8)กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์,2543(, 27.

³²⁸ กรมวิชาการ,พจนานุกรม)ร.ศ) (120.กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ , 2541(,

3. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493 ได้ให้ความหมายคำว่า “สัก” หมายถึง ชื่อไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง เนื้อไม้แข็งและคงทน ปลูกไม่กิน เหมาะแก่การสร้างบ้านเรือน และเครื่องใช้ ส่วนคำว่า “สักกะ” พระอินทร์ หรือ วงศ์กษัตริย์ , เชื้อสายของพระพุทธเจ้า³²⁹

4. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า “สัก” หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิด TectonagrandisL.f. ในวงศ์ Labiataeเนื้อไม้แข็งและทน ปลูกไม่กินเหมาะแก่การสร้างบ้านและทำเครื่องเรือน ใบและเนื้อไม้ใช้ทำยาได้ ส่วนคำว่า “สักกะ” หมายถึงพระอินทร์ และชื่อวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่งในเมืองกบิลพัสดุ์³³⁰

หากพิจารณาในความหมายใกล้เคียงของคำ “สัก” ที่อธิบายไว้ในพจนานุกรมดังกล่าวข้างต้น ยังสามารถพบความหมายของ “สัก” ที่อาจมาจาก “สักกะ”คือ พระอินทร์ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปในฐานะเทวดาสูงสุด³³¹ และมีความเกี่ยวข้องกับกรุงรัตนโกสินทร์ในฐานะเมืองของพระอินทร์ ดังปรากฏในชื่อเต็มของกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ทรงตั้งขึ้นใหม่ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“ กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยะวิษณุกรรมประสิทธิ์”³³²

ซึ่งมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวินิจฉัยในการใช้เพื่อสื่อความหมายถึง “สักกะ” อันเป็นนามหนึ่งของพระอินทร์³³³ ผู้ทรงเป็นประมุขราชธานีของกรุงเทพมหานครฯตามที่พระองค์ทรงระบุไว้เมื่อครั้งที่มีการปรับปรุงชื่อของกรุงเทพมหานครต่อจาก

³²⁹ ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ2493,พิมพ์ครั้งที่ 11 . กรุงเทพฯ :ศาสนกันต์ , 2513(, 112.

³³⁰ ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ).2542.กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ ,2546(, 1156.

³³¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ,“ ศูนย์กลางจักรวาลกับสถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม,” ใน พระนั่งเกล้ากับความเป็ศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ) กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งฯ (,

³³² กรมศิลปากร, จดหมายเหตุ การอนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์, 2-3.

³³³ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ .2554 ,เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน2562 , เข้าถึงได้จาก)www.royin.go.th/dictionary/ (

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนอกจากจะมีการใส่รายละเอียดลงไปในเรื่องของกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้น เพื่อแสดง“ตัวตนของราชธานี”ให้ชัดเจนแล้ว ในรายละเอียดดังกล่าว ก็ได้ระบุ“สักกะ” ลงไปในส่วนท้ายชื่อนาม “กรุงเทพฯ”ไว้อย่างชัดเจน

ด้วยเหตุนี้ความหมายคำนามและคำกริยาของ “สัก”และ“สักกะ” จึงมีความสัมพันธ์ กับเหตุผลการใช้ไม้ดังกล่าวให้เป็นไม้แก่นซึ่งเป็นแกนกลางภายในของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ อย่างชัดเจน

การใช้ไม้สองชนิดมาทำเป็นเสาหลักเมืองของรัชกาลที่ 4 สอดคล้องกับเสาหลักเมือง ต้นรัชกาลที่ 1 ซึ่งใช้ไม้ชัยพฤกษ์เป็นไม้แก่น ปรกติด้วยไม้แก่นจันทน์ การเปลี่ยนเป็นการใช้ ไม้สัก เป็นไม้แก่นกลางในสมัยรัชกาลที่ 4 จึง เป็นพระราชวินิจฉัยถึงความเชื่อมโยงของการสร้าง เสาหลักเมืองของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ทำให้พบว่า พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ต่าง เลือกความหมายของหลักไม้ และประเภทของไม้ที่จะนำมาเป็นเสาหลักของพระนคร ให้สอดคล้อง ตามเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น และมีผลกับการดำรงอยู่ของราชอาณาจักร ซึ่งมีศูนย์กลางที่ใจกลางของกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชประสงค์ที่ต้องการความหมายของไม้แก่นที่เปลี่ยนจาก ไม้ชัยพฤกษ์ ที่สื่อถึง” ความมีชัย รุ่งเรือง” มาเป็น **ความมั่นคง สืบต่อ** อย่างมี **ศักดิ์ศรี** ที่ตรงตาม ความหมายของ ไม้มงคลประเภท **ไม้สัก**

ส่วนด้านนอกของเสาหลักเมือง ได้มีการใช้ไม้ชัยพฤกษ์ 6 แผ่น มาทำเป็นไม้ประดับ ในทางสัญลักษณ์และความหมาย จึงอาจมีความหมายถึง การมุ่งหมายให้เสาไม้หลักเมือง ยังคงมีความหมายแห่งชัยมงคล โดยมีท้าวสักกะเทวราชทรงประทับอยู่บนยอดมหานคร โตรณ สื่อถึง ความเป็นศูนย์กลางของรัฐ สยามใหม่ ในฐานะเจ้าประเทศราชของภูมิภาคแถบนี้ที่ ปรากฏหลักฐานบันทึกต่างๆ ช่วงเวลานั้นชี้ให้เห็นว่า“กรุงรัตนโกสินทร์”ตลอดรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือระหว่าง พ.ศ. 2325-2411 หัวเมืองประเทศราชของสยาม ประกอบด้วย ล้านนา เวียงจันทน์ หลวงพระบาง จำปาสัก กัมพูชา ปัตตานี ไทบุรี กลันตัน ตรังกานู ปะลิส³³⁴ การใช้ไม้ 6 แผ่นจึงอาจมีความหมายถึงการแบ่งกลุ่มเมืองประเทศราชต่างๆ ออกเป็นกลุ่มเขตพื้นที่รัฐต่างๆตาม **แนวคิด รัฐสมัยใหม่**ตามการรับรู้ในช่วงเวลาของรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมี

³³⁴โดม ไกรปรกรณ์)เรียบเรียง(หัวเมืองประเทศราช , เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน2562 , เข้าถึงได้จาก [http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=หัวเมืองประเทศราช_\(โดม_ไกรปรกรณ์](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=หัวเมืองประเทศราช_(โดม_ไกรปรกรณ์)

หัวเมืองสำคัญของกลุ่มประเทศราชต่างๆดังนี้ คือ เชียงใหม่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศัก นครหลวง บัตตานี เป็นต้น

นัยยะ “สัก” กับความหมายของชื่อ “พระอินทร์” ที่รัชกาลที่ 4 โปรดฯให้ใช้ “ไม้สัก” เป็นไม้แกนกลางในการใช้ทำเสาหลักเมือง จึงเป็นประเด็นสำคัญที่สอดคล้องกับความหมายแรกเริ่มในการสถาปนาราชธานีใหม่ว่า “กรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา” และมีความสำคัญในสถานการณ์บ้านเมืองที่ต้องการให้ราชอาณาจักรสยามมี “ศักดิ์” ที่ทัดเทียมกับ นานาอารยประเทศทางตะวันตก

3.2 บทบาทและความสำคัญของหลักเมืองในฐานะสิ่งปกปักรักษาเมือง

จากเหตุการณ์เมื่อครั้งเปลี่ยนแผ่นดินตั้งแต่แรกครั้งสถาปนากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงครั้งเมื่อสถานการณ์บ้านเมืองได้เปลี่ยนแปลงไป ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ทำการยกเสาหลักเมืองขึ้นใหม่ ภายใต้คติและแนวคิดเดิม หากแต่เป็นการปรับเปลี่ยน และเพิ่มเติมในในรูปแบบของตัวเสาหลักเมือง ตลอดจนการสร้างอาคารโดยการก่อปิดผนัง และปรับเปลี่ยนรูปแบบหลังคา จากทรงศาลาทั่วไปเป็นยอดปราสาท เพื่อให้สมสถานะของ **พระหลักเมือง** ที่ได้ถูกพัฒนาไปเป็น **เทพเทวา ชั้นสูง** ตามอุดมการณ์ของรัชกาลที่ 4

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสร้างประติมากรรม บนเสาพระหลักเมืองประดับเป็นรูปเทวดาเหาะ ที่บริเวณส่วนล่างของหัวเม็ดทรงมัทรี (บริเวณสุดปลายของตัวเสา) ซึ่งเป็นพระราชประสงค์ที่ต้องการสำแดงให้ ผู้คนได้เห็นเทวา อารักษ์ ซึ่งเจาะจงให้เป็นองค์ **พระหลักเมือง** เป็นครั้งแรกอย่างเป็นทางการ ตามทิศที่พระหลักเมืองกำลังเหาะนี้ เมื่อมองเข้าหาเสาหลักเมือง จะพบว่า พระหลักเมืองกำลังเหาะจากซ้ายไปขวา เมื่อมาพิจารณา ตำแหน่งที่ตั้งของเสาหลักเมือง และตำแหน่งทางเข้าหลักในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น พบว่าทางเข้าหลักถูกกำหนดให้เข้าทางทิศใต้ ซึ่งถือเป็นทิศมงคล ดังนี้ องค์พระหลักเมืองจึงอยู่ในอากัปกิริยาที่กำลัง ทรงเหาะจากทิศใต้เวียนไปสู่ทิศตะวันออก ที่เป็นทิศมงคลเช่นกัน

ความนิยมเทวดาของรัชกาลที่ 4

แม้ว่ารัชกาลที่ 4 จะทรงปฏิเสธความเชื่อหลายอย่างที่ทรงเห็นว่า ไม่เป็นเหตุเป็นผล แต่ก็ทรงคงไว้ในธรรมเนียมบางสิ่งเพราะยังมีความสำคัญและปฏิเสธความเชื่อบางอย่างที่

‘ไม่มีความสำคัญ’³³⁵ เห็นได้จากไม่ปฏิเสธพิธีกรรมต่างๆที่เคยปฏิบัติกันมา ในเรื่องของเทวดาซึ่งมีปรากฏในศาสนาพุทธและเป็นองค์ความรู้ที่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ก็เป็นสิ่งที่พระองค์ให้ความยอมรับ และไม่ได้อดทบทบาทลงไป กลับทำให้เป็นสิ่งที่มีความหมายในฐานะผู้คุ้มครอง ป้องกันภัยต่างๆที่ควรให้ความเคารพเป็นอย่างยิ่ง เช่น เมื่อครั้งที่รถพระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ลุ่มลง ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์และเจ้านายสรพรภักดี ว่า

...จะว่ามีเหตุทั้งนี้เพราะบุญท่านผู้อื่นทับ ฝืนสางเทวดาของท่านผู้อื่นมารัดบังเหียนม้าเสีย บุญของข้าก็ยังได้อยู่ ฝืนสางเทวดาที่ยังรักข้าอยู่ก็ช่วยข้า ม้าจึงไม่วิ่งไป รดจึงไม่ได้ทับข้าแลลูกข้าให้เป็นอันตรายฤๅเจ็บมากจนเสียราชการ ข้าจึงขอบใจเทวดาที่ช่วยข้าหนักหนา ได้ตั้งการสังเวทย์ทำบุญบูชามีละคอนฉลอง เหตุนี้บังเกิดมีก็ไม่เป็นอันตรายอะไรแก่ข้านัก ข้าคิดว่าชะรอยเทวดาจะบันดาลพอให้เห็นใจคนต่างๆ ใครจะเชื่อตรงฤๅลอกแฉกคิดลึกลงๆ อย่างไรก็รับรู้จักครั้งนี้ ให้เห็นใจชาวใจดำขลาดใจกล้าต่างๆ ข้าขอบใจเทวดาอารักษ์หนักหนาทีเดียว....³³⁶

นอกจากนี้ ยังปรากฏการอัญเชิญเทวดาเหล่านั้นให้มาสถิต ณ ที่ต่างๆ หรือในวัตถุสิ่งของต่างๆ เพื่อทำหน้าที่คุ้มครอง คุ้มภัย ดังปรากฏในประกาศเทพยดา ในโอกาสต่างๆ ตลอดรัชกาลนี้ เช่น ประกาศเชิญเทวดาให้สิงในรูปเทวดาที่กัมพูชัฏและรูปเทวดาถือหีบพระราชลัญจกร เทวดาเชิญพระแสง ประกาศเชิญเทวดาสังพระแสงศร 3 องค์ ประกาศเทวดาเมื่อบรรจูดวงชะตาพระนครที่หลักเมือง เป็นต้น การสร้างเทวดาองค์สำคัญคือ พระสยามเทวาธิราช เป็นเทพประจำชาติ ที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาคนไทย และชาติสยาม เป็นตัวอย่างชัดเจนของการสร้างความเชื่อ “นามธรรม” ให้เป็น “รูปธรรม” ด้วยเหตุนี้ พระหลักเมือง ซึ่งเมื่อแรกตั้งเสาหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 จะมีการ “อัญเชิญเทวดาเข้าประจำรักษาหลักพระนคร” แล้วก็ตามจึงยังเป็นแค่ในระดับนามธรรม เมื่อมาในการตั้งเสาหลักเมืองใหม่ครั้งนี้ จึงได้สร้างเป็นรูปเทวดาให้เป็นรูปร่างขึ้นมา พร้อมกำหนดบทบาทหน้าที่อย่างเป็นรูปธรรม

³³⁵ นริศ อาจยีนยง “ไตรภูมิคติในงานออกแบบพุทธสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา , (2553:95).

³³⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ,พระราชหัตถเลขา)พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ,2521(, 485-486.

การประดิษฐานประติมากรรม**“พระหลักเมือง”** ที่ส่วนบนใต้หัวเม็ดฯ สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในหลักเมืองอย่างเป็นรูปธรรมกว่าที่ผ่าน โดยมุ่งหวังเพื่อให้เป็นสิ่งคุ้มครองปกป้องบ้านเมืองดังปรากฏในคำ **“ประกาศเทวดาให้ประดิษฐานในเทวรูปรูปนยอดพระบรมมหาราชนครโดรณ”** เมื่อวันที่จันทร์ แรม9ค่ำ เดือน6 ปีฉลูเบญจศก ศักราช 1215

...จงช่วยคุ้มครองป้องกันสรรพไพรีราชดษกร อย่าให้มาปีทาถึงพระมหานครราชธานี แลบุรีรอบขอบเขตชั้นนศิมามณฑล ทั่วสกลราชอาณาจักรประวัตติ แล้วจงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมกระษัตริย์อันเสด็จเถลิงถวัลยราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎสุทิสมมุติเทพยพงษ์ ทั้งเอกองค์อรรควรราชอนุชา และพระบรมชติยวงษาเสวกามาตย์ราชอันเตบุเรบริจาริก อีกทั้งสมณพราหมพระราชาราชกูร์ ทั่วนิกรสัตว์จัตุบาทวิบาทในพระราชอาณาจักร ให้ปราศจากสรรพปรปักษ์ปัจจามิตรไทยพาล จงเกษมศุขสำราญนิจนตรายบาราศ ทุกสิ่งสรรพโรคภัยอาชิวฤทธิอันตรายอัน อย่าได้มีโรคภัยพิบัติอุปัทวปีทาตณานิกรราชบรรพสัชยสิ้นทั้งปวง ให้พระมหานครหลวงแลเมืองขึ้นออกทุกเขตวรรษที่ประจันตชนบทลีมา ดูจคำประกาศอันข้าพระพุทธเจ้ากล่าวอาราธนาถกถาดังนี้ เทอญฯ³³⁷

จากประกาศเทวดานี้ สะท้อนถึงพัฒนาการทางคติความเชื่อ โดยชี้ให้เห็นว่านอกจากเสาหลักเมืองจะทำหน้าที่เป็นเสาหลักของการสร้างเมืองแล้ว ยังเป็นที่เคารพสักการะในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะ“ปกป้อง คุ้มภัย” โดยมีเทวดา(ประจำเมือง)ที่จะช่วยคุ้มครองป้องกันแนวคิดดังกล่าวนี้ เป็นผลให้เกิดความนิยมในการสร้างหลักเมืองในเมืองต่างๆ ตามมาเป็นจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ซึ่งมีทั้งหลักเมืองในระดับจังหวัด ระดับอำเภอที่เคยเป็นเมืองเก่ามาก่อน

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พบว่ามีเอกสารทั้งทางไทยและลาวได้ระบุในลักษณะเดียวกันคือ ภายหลังจากที่ราชอาณาจักรล้านช้างอยู่ภายใต้ขอบเขตอิทธิพลของสยามตั้งแต่ช่วงสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ชุดทางแนวคิดทางด้านคติความเชื่อของภาคกลางน่าจะยังไม่ส่งผลต่อพื้นที่หัวเมืองตามเขตแม่น้ำโขงมากนักเนื่องจากสยามยังต้องเผชิญกับภาวะสงครามที่ต่อเนื่อง ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงราชวรัชกาลที่ ๓ ถึง รัชกาล ๔ หลักเมืองจากกรุงเทพฯ เริ่มมีการพัฒนาแนวคิด จากหมุดหมายแสดงความเป็นศูนย์กลางใจเมือง และเป็นพื้นที่มงคลที่มี

³³⁷ กรมพระสมมตอมรินทร์ ,ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 117 , - 118.

ความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง³³⁸ โดยเพิ่มสาระของความหมายหลักเมืองเพื่อบ่งบอกตำแหน่งที่ตั้งของเมืองภายใต้พระราชอาณาเขตสยามอีกด้วย เหตุผลสำคัญหนึ่งเกิดจากแนวคิดสมัยใหม่ (Modernism) ที่เข้ามาในยุคล่าอาณานิคมตะวันตก ทำให้หมุดหมายเมืองที่แสดงความหมายถึงเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไปสู่การแสดงออกถึงความหมายทางด้านเขตแดน โดยมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มากด้วยทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นผลประโยชน์ในการใช้เป็นเส้นเขตแดนโดยมิได้คำนึงถึงมนุษย์หรือกลุ่มผู้คนที่เคยอยู่ในพื้นที่นั้นมาก่อน โดยการปักปันเขตแดนตามแนวของเส้นทางสัญจร(ทางน้ำ) ปรากฏการณ์ดังกล่าวพบได้จากการเริ่มแบ่งพื้นที่เขตแดนระหว่างสยามกับกลุ่มเมืองที่ถูกจัดการให้เป็นพื้นที่ภายใต้อาณานิคมของประเทศตะวันตกโดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดนอันเป็นประจักษ์พยานมาจนถึงปัจจุบัน ผลที่ตามมาอย่างเป็นรูปธรรมคือกลุ่มผู้คนที่สองฝั่งโขง(ซึ่งเคยเป็นกลุ่มเดียวกันทางเชื้อสายและเครือญาติ) กลับถูกแยกออกจากกันด้วยแนวคิดสมัยใหม่ในระบบของเครื่องจักร(Machine)

4.สรุปหลักเมืองกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 4

มาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าแนวคิดแกนเมืองเพื่อการสถาปนาหลักเมืองกรุงเทพฯยังคงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญมาตลอดถึงสี่แผ่นดินแล้วก็ตาม แนวคิดแกนเมืองดังกล่าวก็ยังแสดงถึงความทันสมัย และสอดคล้องกับการกำหนดองค์ประกอบสำคัญต่างๆของเมืองที่มีเอกภาพทางภูมิศาสตร์ โดยยังคงมีหลักเมืองกรุงเทพฯเป็นหมุดหมายแรก โดยตั้งอยู่บนภูมิสถานที่มีความเสถียร(stable)ในทางผังเมือง³³⁹

ในประเด็นดังกล่าว หลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงไม่ได้ทำหน้าที่เพียงแค่มุมหมายในการเป็น “หลักชัย” ตามสภาวะการณ์สำคัญสุดของเมืองในสมัยนั้น หากแต่ยังทำหน้าที่หลักในการปกป้อง คุ้มภัย ให้กับพระองค์เองในฐานะองค์พระประมุข รวมไปถึงพระบรม

³³⁸ คือการเกิดสัญลักษณ์ของหมุดหมายเมืองที่เป็นเสาไม้และมียอดเสาเป็นรูปแบบของดอกบัวตูม ที่ผ่านพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์มากมาย อาทิ การประกาศเทวดา ฯลฯ

³³⁹ เนื่องจากที่ตั้งของหลักเมืองกรุงเทพฯอยู่บริเวณพื้นที่ที่ถูกโอบโค้งกลางคิ่งน้ำเจ้าพระยา โดยมีการกระจายองค์ประกอบต่างๆของเมืองไปตามพื้นที่ต่างๆรายรอบที่ตั้งของหลักเมืองอย่างมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือในบริเวณพื้นที่ที่มีความสำคัญมากที่สุดจะอยู่ใกล้กับหลักเมือง ดังเช่นกลุ่มองค์ประกอบของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งรวมถึงวัดพระแก้วด้วย

วงศานวงศ์ ตลอดจนไพร่ฟ้าในพระราชอาณาจักรอีกด้วย การกำหนดพระราชพิธีต่างๆในการสถาปนาหมุดหมายที่เป็นเสาหลักเมืองต้นใหม่ อาทิ ประกาศเทวดา พระราชพิธีนครฐาน ฯลฯ โดยการตั้งเสาหลักเมืองต้นใหม่แทนต้นเดิมเมื่อครั้งแผ่นดินรัชกาลที่ 1 ที่เสื่อมสภาพไปตามกาลเวลา ดังจะเห็นได้จากหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ถูกออกแบบให้มีรายละเอียดของลวดลายต่างๆซับซ้อนมากยิ่งขึ้น และยังมีการสร้างประติมากรรมรูป “พระหลักเมือง” ให้เกิดเป็นรูปธรรมอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน โดยนำไปประดิษฐานไว้ที่ตัวเสา นอกจากนี้ยังมีการกำหนดและจัดทำดวงเมืองขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับดวงพระชะตาของพระองค์ แล้วนำไปบรรจุไว้บนยอดหมุดกึ่งของเสาหลักเมืองต้นใหม่ ตลอดจนทรงให้มีการปรับปรุงศาลหลักเมืองขึ้นใหม่ โดยการสร้างศาล(ตัวเรือน)ด้วยการก่ออิฐถือปูนแทนศาลเดิมที่เป็นเรือนศาลาโปร่ง องค์ประกอบส่วนบนของศาลได้สร้างสรรค์ให้เป็นทรงปราสาทยอดปราศรัย ทำให้ภาพลักษณ์ของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯมีความอลังการและเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้นควบคู่ไปกับความวิจิตรทางด้านงานช่างทางศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองในสมัยนั้นนอกจากนี้การขยายเมืองกรุงเทพฯโดยการรื้อกำแพงเมืองชั้นในออกทำให้ต้องมีการัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามจุดต่างๆใกล้กำแพงเมือง อาทิ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ฯลฯ เข้ามาประดิษฐานอยู่ภายในศาลหลักเมือง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการรวมสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาชุมนุมอยู่ในสถานที่เดียวกันนั่นเอง

ประเด็นสำคัญที่ส่งผลต่อแนวคิดหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4 คือ แนวคิดปรัชญาสมัยใหม่ที่เน้นหลักตรรกะ เหตุผลนิยม ความจริง ที่สายตามนุษย์สามารถมองเห็นและรับรู้ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ สามารถพบได้จากการสร้างสรรค์งานจิตรกรรม ประติมากรรม ที่ประกอบอยู่ในงานสถาปัตยกรรมด้วยแนวคิดเหตุผลนิยมที่มุ่งเน้นถึงเรื่องความสมจริง ดังเช่น ความนิยมในงานจิตรกรรมที่ให้ความสำคัญในมุมมองที่เน้นความสมจริงตามหลักทัศนียภาพ(Perspective) ตั้งแต่ขนาดสัดส่วนที่สมจริง(Proportion)ของรูปบุคคล(Figure) ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่แลดูสมจริงกับเรื่องราวที่นำเสนอออกมาเป็นบรรยากาศ ซึ่งปรากฏตามองค์ประกอบต่างๆของสถาปัตยกรรม³⁴⁰ โดยมีแนวคิดให้ตัวแสดงหรือสิ่งแสดงที่เป็นประธานของเนื้อหาในภาพลอยออกมาจากงานสภาวะที่เป็นสองมิติของงานจิตรกรรม อาทิ งานตกแต่งผนัง เสา ฝ้าเพดาน ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเป็นหลักแนวคิดเดียวกับการแสดงให้ประติมากรรมพระหลักเมืองที่ลอยสถิตอยู่ที่ส่วนบนของเสาหลักเมืองได้ลอยออกมาจากเสาที่ประทับในอวกาศที่เสมือนลอยได้

³⁴⁰ ประเด็นดังกล่าวพบได้จากงานจิตรกรรมที่เน้นเรื่องราวในภาพที่มีระยะใกล้-ไกลในวัดโสมมณีสถิตวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดบวรนิเวศนวิหาร วัดบรมนิวาส ฯลฯ

รูปแบบหลักเมืองกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงสะท้อนคติและแนวคิดของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยาม ซึ่งยังทรงมีบทบาท ในฐานะเป็นเจ้าประเทศราชอีกด้วย ด้วยเหตุผลดังกล่าวการบูรณปฏิสังขรณ์หมุดหมายหลักเมือง กรุงเทพฯซึ่งมีฐานะเป็นราชธานีจึงมีความสำคัญในการแสดงนัยยะ ความหมายตามคติความเชื่อ ซึ่งเป็นรากแก้วทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม โดยมีการบูรณาการแนวคิดโลกสมัยใหม่จากประเทศเจ้า อาณานิคมทางตะวันตก เพื่อสร้างสิทธิธรรมของสยามในการแสดงออกถึงอำนาจ บารมีของ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นเจ้าประเทศราชที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในภูมิภาคนี้ โดยบูรณาการคติและ แนวคิดผสมจริงแบบสมัยใหม่ในประเด็นสำคัญคือ

1. การคงรักษาคติ ความศักดิ์สิทธิ์ เหนือธรรมชาติ ตามวิถีแนวคิดแห่งความเชื่อ ศรัทธา ซึ่งถูกหล่อหลอมออกมาจากจิตวิญญาณ(Spiritual)
2. การคัดสรรแนวคิดเหตุผลนิยมความสมจริง ตามกระบวนการหลักเหตุผลตามกล ไกลแห่งตรรกศาสตร์(Logic)
3. การผสมผสานคติ ความเชื่อศรัทธา กับแนวคิดเหตุผลนิยมความสมจริงผ่าน รูปแบบของวิทยาการสมัยใหม่³⁴¹ โดยการสร้างประติมากรรมพระหลักเมืองผ่านการใช้วัสดุที่เป็น โลหะ(เหล็ก)ที่มีน้ำหนัก หากแต่แสดงให้อยู่ในอวกาศปฏิกิริยาที่เสมือนลอยได้ ฯลฯ

³⁴¹ ดังตัวอย่างของแนวคิดการผสมสองศาสตร์สำคัญทางด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์เข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนมาสู่การคำนวณดวงดาวต่างๆบน ท้องฟ้าได้อย่างแม่นยำในเหตุการณ์สุริยุปราคา ณ ตำบลหัวก้อ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

บทที่ 5

แนวคิดหลักเมืองจากศูนย์กลางรัฐสู่หลักเมืองในพื้นที่อื่น ๆ ในช่วงก่อนพ.ศ. 2475

หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีพัฒนาการไปสู่หลักเมืองกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยมีการพัฒนาคติ และแนวคิดไปตามสภาพทางการเมือง สังคม ฯลฯ โดยพบว่า รูปแบบของหลักเมืองอันประกอบด้วย รูปแบบของศาล(ตัวเรือนหรืออาคาร) รูปแบบของหมุดหมายหลักเมือง(แท่งเสา แผ่นหิน ฯลฯ) ตลอดจนประติมากรรม(พระหลักเมือง ฯลฯ) ซึ่งเหล่านี้ล้วนถูกกำหนดให้อยู่ ณ สถานที่ตั้งซึ่งมีความสำคัญต่อเมืองนั้น องค์ประกอบของหลักเมืองจึงมิได้ขึ้นอยู่กับเพียงรูปแบบของเสาและศาลเท่านั้น หากแต่ยังมีองค์ประกอบของที่ตั้งอันเป็นภูมิสถานหลักเมืองซึ่งมีความสำคัญมากต่อความเป็นไปของเมืองเพื่อกำหนดให้บริเวณพื้นที่แห่งนั้นคือ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ของเมือง³⁴² ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกติ แนวคิดและรูปลักษณะของหลักเมืองที่มีพัฒนาการทางการเมือง สังคม ฯลฯ ไปในแต่ละช่วงเวลา โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. หลักเมือง กับความเป็นเมืองยุทธศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 1- 3

หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ถูกตั้งขึ้นให้เป็นหมุดหมายแรกกลางเมืองหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาให้เป็นราชธานี โดยมีการแฝงความหมายเพื่อความเป็น “ชัยมงคล” ด้วยการใช้ไม้ชัยพฤกษ์เป็นไม้แกนอยู่ภายในซึ่งเป็นเมืองศัประกอบของไม้ที่มีความสำคัญสูงสุด สอดคล้องกับการแฝงนัยยะชื่อของไม้ “ชัยพฤกษ์” ที่สัมพันธ์กับสถานการณ์สำคัญในช่วงเวลานั้น แนวคิดดังกล่าวถูกส่งต่อไปยังเมืองสำคัญต่างๆที่ตั้งอยู่ “ชัยภูมิ” สำคัญ ซึ่งมักอยู่ตามบริเวณขอบชัณฑสีมาเพื่อป้องกัน และรักษาเขตแดนอันเป็นพระราชอาณาเขตของกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองต่างๆเหล่านี้จึงเป็นเมืองขอบชัณฑสีมา ซึ่งเป็นเมืองยุทธศาสตร์ โดยเป็นเมือง 10 หน้าด่านสำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ การตั้งหลักเมืองจึงเป็นการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งอันเป็นหมุดหมายของเมือง

³⁴² พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมีความสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ของเมือง และมีความสำคัญต่อการกำหนดที่ตั้งอัน เป็นภูมิสถานของหลักเมือง ซึ่งมีความสอดคล้องกับ “ภูมิศาสตร์หลักเมือง”

1.1 การตั้งหลักเมืองตามเมืองหน้าด่าน เมืองยุทธศาสตร์สำคัญในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

การตั้งเมืองที่ถูกกำหนดให้เป็นเมืองยุทธศาสตร์มีมานานแล้ว โดยพบว่ามักจะถูกกำหนดให้เป็นเมืองหน้าด่านตั้งแต่สมัยอยุธยา ฯลฯ หากแต่ตำแหน่งที่ตั้งเมืองในแต่ละช่วงเวลาจะเคลื่อนไปตามสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไป อาทิการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของลำน้ำซึ่งมีผลให้การตั้งเมืองต้องขยับเปลี่ยนแปลงตามไป หรือแม้แต่การขุดคลองลัดเพื่อย่นระยะทาง³⁴³ ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติทางภูมิศาสตร์ รวมถึงนโยบายด้านต่างๆของรัฐต่างๆ จึงมีผลต่อการเคลื่อน ตำแหน่ง หน้าที่ของการตั้งเมืองในแต่ละช่วงเวลาทั้งสิ้น และจากการศึกษาเมืองต่างๆที่มีมาก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พบว่ามีการย้ายตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางเมือง หรืออาจเป็นการตั้งเป็นเมืองใหม่เพิ่มขึ้นจากเมืองเดิมที่มีอยู่แล้ว เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นเมืองทางด้านยุทธศาสตร์ ซึ่งพบว่าการตั้งเมืองพร้อมกับการฝังหรือปักหมุดหมายหลักเมืองขึ้นใหม่ โดยสามารถแบ่งเป็น 5 กลุ่มด้วยกัน³⁴⁴ คือ

กลุ่มที่ 1 หลักเมืองหัวเมืองทางด้านตะวันตก เพื่อป้องกันศึกจากพม่า ได้แก่ เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี

กลุ่มที่ 2 หลักเมืองหัวเมืองทางใต้ ป้องกันศึกจากทางทะเลและพื้นที่ขอบเขตพสุธาทางใต้ ได้แก่ เมืองสงขลา

กลุ่มที่ 3 หลักเมืองหัวเมืองทางปากแม่น้ำเจ้าพระยาป้องกันภัยที่จะมุ่งเข้าสู่ราชธานี ได้แก่ เมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองสมุทรปราการ

³⁴³ ดังเช่นการขุดคลองลัดบริเวณปากคลองบางกอกน้อยและบางกอกใหญ่ในสมัยพระไชยราชาธิราช ภายหลังคลองที่ขุดเชื่อมนั้นได้เปลี่ยนสภาพกลายเป็นแม่น้ำสายหลักแทนแนวคูน้ำสายเดิม บริเวณลำน้ำเดิมที่เชื่อมกับลำน้ำใหม่(ตรงบริเวณปากคลองบางกอกทั้งสอง)จึงมีสภาพเป็นเว้าขนาดใหญ่ที่เชื่อมถึงกัน ซึ่งควรจะเรียกบริเวณนี้ว่า "เว้าบางกอก" จากนั้นบางกอกจึงเกิดชุมชนใหม่ขึ้นตามเส้นทางของลำน้ำสายใหม่ คู่ขนานกับชุมชนที่มีอยู่ตามลำน้ำสายเดิม พื้นที่กรุงธนบุรีบางกอกตะวันตก)และกรุงรัตนโกสินทร์(บางกอก) ตะวันออก)จึงมีกายภาพเป็นผืนแผ่นดินเดียวกันมาก่อน

³⁴⁴ นอกจากนี้ยังพบกลุ่มเมืองร่วมสมัยที่ไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องการสร้างหลักเมืองอย่างแน่ชัด แต่เป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญในช่วงสมัยนี้ในฐานะหัวเมืองตามจุดยุทธศาสตร์สำคัญ และมีกรกล่าวถึงตามแหล่งข้อมูลต่างๆว่า มีการสร้างหลักขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ ลำพูนบุรี , รั้วมัยจะเชิงเทรา, สระแก้ว (อ.อรัญ , (ประเทศ,ตราด(นตั้งภูเก็ต (อ.ถกลาง) ตรัง (อ.กั ,

กลุ่มที่ 4 หลักเมืองหัวเมืองทางด้านตะวันออก ป้องกันศึกจากเขมรและญวน ได้แก่ เมืองจันทบุรี เมืองพระตะบอง

กลุ่มที่ 5 หลักเมือง หัวเมืองทางเหนือเพื่อป้องกันภัยจากพม่าได้แก่ เมืองเชียงใหม่ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังพบหลักเมืองในกลุ่มเมืองร่วมสมัย ได้แก่ ลำพูน บุรีรัมย์ ฉะเชิงเทรา, สระแก้ว (อ.อรุณประเทศ), ตราด ภูเก็ต (อ.ถลาง) ตรัง (อ.กันตัง) ซึ่งล้วนเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญในช่วงสมัยนี้ในฐานะหัวเมืองตามจุดยุทธศาสตร์สำคัญ แม้ว่าเมืองเหล่านี้จะเป็นเมืองเก่าแต่ไม่ปรากฏหลักฐานชั้นต้นที่สัมพันธ์กับการสร้างหลักเมืองอย่างแน่ชัดคงพบเพียงหลักฐานที่มีการซ่อมหลักเมืองมาแล้ว

1.1.1 กลุ่มหลักเมือง หัวเมืองทางด้านตะวันตกเพื่อป้องกันศึก จากพม่า หลักเมืองกาญจนบุรี

เมืองกาญจนบุรีเดิมอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองในตำบลลาดหญ้าใกล้เขาชนไก่ที่ตั้งเมืองเดิมเหมาะแก่ยุทธศาสตร์ในสมัยอยุธยาเนื่องจากถ้าหากทัพพม่าเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ เพื่อจะไปตีเมืองสุพรรณบุรีและกรุงศรีอยุธยาแล้ว จำเป็นต้องเอาชนะกองทัพที่ตั้งอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีให้ได้ก่อน หากจะเล็งก็อาจจะถูกกองทัพที่เมืองกาญจนบุรีตีตหลังและกระหนาบข้าง ดังนั้นเมืองกาญจนบุรีจึงเป็นสนามรบอยู่บ่อยครั้ง ต่อมาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเมื่อ พ.ศ.2310 มีการย้ายเมืองหลวงลงมายังกรุงธนบุรีและกรุงเทพมหานครตามลำดับแผนการสงครามจึงเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากกองทัพพม่าได้เปลี่ยนเส้นทางลงมาทางใต้(จากกรุงศรีอยุธยาลงมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์)เพื่อตรงสู่เมืองหลวงใหม่ แทนที่จะเดินทัพจากด้านเจดีย์สามองค์ผ่านเมืองสังขละบุรีไปเมืองศรีสวัสดิ์เพื่อเข้าเขตสุพรรณบุรีแต่ทางบกตามเส้นทางแบบเดิม ด้วยเหตุนี้ในการวางแผนในการทำศึกสงครามของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีการเปลี่ยนเส้นทางและที่ตั้งยุทธศาสตร์ของเมืองให้สอดคล้องกัน จึงพบการเลื่อนที่ตั้งจากเมืองกาญจนบุรี(เก่า) คือบ้านลาดหญ้า มาสู่การตั้งเมืองทางด้านใต้ของเมืองเดิมลงมา คือที่ตั้งของเมืองกาญจนบุรีในปัจจุบัน ณ ตำบลปากแพรก ซึ่งเป็นที่บรรจบของแม่น้ำแม่กลอง(แควใหญ่) กับแม่น้ำไทรโยค(แควน้อย)ตั้งแต่นั้น ต่อมาเมื่อถึง พ.ศ.2374 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดเกล้าฯให้

ก่อสร้างกำแพงเมืองขึ้นอย่างถาวร ดังปรากฏข้อความจารึกกล่าวถึงประวัติการสร้างเมือง ป้อม และกำแพงเมืองกาญจนบุรี ตั้งอยู่ที่หลักเมืองกาญจนบุรีจนทุกวันนี้³⁴⁵

นอกจากนี้ยังพบบันทึกจากพงศาวดารได้ระบุถึง เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระที่กลาโหมออกไปดูที่สร้างป้อมกำแพงขึ้นที่เมืองกาญจนบุรี เกณฑ์ให้พวกรามัญทำอิฐปึกหน้าทีให้เลขเมืองราชบุรี เลขเมืองกาญจนบุรีก่อกำแพง พระยากาญจนบุรีเป็นแม่กองทำเมือง³⁴⁶ ตลอดจนพบจารึกบนแผ่นไม้สักที่ศาลหลักเมืองกาญจนบุรี ปัจจุบันอยู่ภายในศาลหลักเมือง ตำบลปากแพรก อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี จารึกหลักนี้มีเนื้อหาตรงกันกับจารึกหลักเมืองกาญจนบุรีซึ่งทำจากหินทราย แต่สภาพสมบูรณ์กว่า ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะเป็นการคัดลอกมาจากจารึกดังกล่าว ผู้สั่งให้สร้างคือ พระยาประสิทธิสงคราม เจ้าเมืองกาญจนบุรี กล่าวถึงประวัติการสร้างเมือง ป้อม และกำแพงเมืองกาญจนบุรี รวมถึงการปฏิสังขรณ์วัดในเมืองและในกรุงเทพมหานคร ฯลฯ ข้อความในจารึกระบุถึงการสร้างเมืองกาญจนบุรี และพิธีการฝังอาถรรพ์ดังนี้

...เจ้าพระยาพระคลังผู้ว่าที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระมหาโยธา พระยาทำยน้ำ ออกมาตรวจทวิไชยภูมิตั้งเมืองพ้อมีราชการฝ่ายตะวันตกมา ให้หากลับเข้าไป ณ กรุงเทพฯ ท่านผู้ปกครองกาญจนบุรีเป็นผู้สำเร็จกิจการต่อไป ประทานเครื่องอาถัน ออกมา เทียนไชย สายสิน แผ่นทองอาถัน ศิลา อาถัน กับรูปราชสีห์ รูปช้าง รูปเต่า และปลุกโรงพระราชพิธี 7 โรง สวดพระพุทธรณ์ 3 วัน ประชุมพระอมรรราชาคณะ จูฬานุกรม อันดับ 60 รูป อธิบดินาหมื่นสี่พระยา พระหลวงขุนหมื่นกรมการชาวด้านเมืองขึ้น 9 เมือง ไหวพราหมณ์ปุโรหิตาจากทุก ณ วันพฤหัสบดีขึ้น 7 ค่ำ เดือน 4 เวลาเช้า 4 โมง 9 บาทได้พระฤกษ์ ฝรั่งยิงปืนเอาฤกษ์ และตั้งหอทานเลี้ยงพระสงฆ์ สามเณร ชายหญิง 3 วัน และประตูก่อกำแพงป้อมตามฤกษ์ พระพุทธศักราชล่วง

³⁴⁵ อดอง สุนทราวาณิชย์ ,บรรณารักษ์ ,สมุดราชบุรี พ.ศ.2468 พิมพ์ครั้งที่ 2 ,(กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ ,2550(, 74-75.

³⁴⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ,พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ,พิมพ์ครั้งที่7(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2547(, 47.

แล้ว 2374 พระพรราชาเศษ เดือนลวง 20 วัน จุลศักราช 1193 ปีเถาะ นักษัตรตรีศก

347
...

การปรากฏคำว่า “**แผ่นทองอาถัน ศิลา อาถัน**” เหล่านี้ชี้ให้เห็นองค์ประกอบสำคัญของหลักเมือง ในด้านพิภคหรือตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมือง ที่มีนัยสำคัญในความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีความหมายเป็นชัยมงคล ตามแนวคิดหลักเมืองของรัชกาลที่ 1-3 ที่เน้นความเป็นเมืองทางด้านยุทธศาสตร์ นอกจากนี้ทั้งรูปลักษณ์และวัสดุดังกล่าวยังชี้ให้เห็นถึงการสืบรากทางคติ และแนวคิดหลักเมืองที่มีมาแต่ครั้งอดีตที่มีการฝังก้อนศิลา แผ่นหิน และเครื่องบูชาอื่นใดลงไปใต้ดิน **ศิลา** และ **วัตถุ** เหล่านี้จึงมีความหมายสำคัญในการ **บ่งบอกพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์** ซึ่งมีความสัมพันธ์ร่วมกับ **พระแม่ธรณี** ในฐานะเทพีผู้ดูแลผืนปฐพี (พื้นแผ่นดิน) วัตถุหรือหมุดอันมีความหมายหลักเมืองจึงมีหน้าที่แสดงความศักดิ์สิทธิ์ร่วมกับผืนแผ่นดินเพื่อแสดงความเป็นหัวใจของเมือง และทั้งสององค์ประกอบดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ แนวคิดดังกล่าวยังมีความสอดคล้องกับการให้ความหมายหลักเมืองของ “ปัลเลอกัว” ซึ่งได้บัญญัติความหมายของหลักเมืองผ่านประสภารณที่ได้พำนักอยู่ในราชอาณาจักรสยามหลายสิบปี โดยให้ความหมายหลักเมืองตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทกอนนี้ว่า *stone limit of the town. this man is the strength of the town.*³⁴⁸ นอกจากนี้ ทั้งแผ่นทองและศิลาก็ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อให้เป็นหัวใจสำคัญของหลักเมือง ล้วนถูกผ่านการประกอบพิธี ฝังอาถรรพ์ เพื่อให้หลักเมืองมีความศักดิ์สิทธิ์ในการปกป้องรักษา และป้องกันเมืองซึ่งเป็นแนวคิดหลักของหลักเมืองในสมัยดังกล่าว โดยกำหนดให้มีการตั้งหลักเมืองตามเมืองที่มีความสำคัญต่อพระราชอาณาเขตของกรุงรัตนโกสินทร์ (ในช่วงเวลาดังกล่าว) เป็นสำคัญ

³⁴⁷ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ ตอนที่ ๑ (กรุงเทพฯ สำนักนายกรัฐมนตรี ; 2517), น. 32-34

³⁴⁸ ปาเลอกัว .บาติสต์ -ซอง , **สัพพะ พะจะนะ พาสา ไท** (กรุงเทพฯ) : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว , 2542(, 375.

ภาพที่ 60 จารึกศาลหลักเมืองกาญจนบุรี

ที่มา : ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), จารึกศาลหลักเมือง
กาญจนบุรี, เข้าถึงเมื่อ 23 ธันวาคม 2561, เข้าถึงได้จาก

http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1114

หลักเมืองราชบุรี

เมืองราชบุรีมีการย้ายเมืองในสมัยรัชกาลที่ 2 จากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง (บริเวณวัดมหาธาตุ) มาทางฝั่งตะวันออก เมื่อปี พ.ศ.2360 การที่รัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายที่ตั้งเมืองจากฝั่งเดิม เนื่องจากที่ตั้งเมืองเดิมไม่สอดคล้องกับสภาพทางยุทธศาสตร์ในการป้องกันขัณฑ์ตีมาของกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยที่การทำศึกกับพม่าบริเวณทุ่งเขาหลวง หากจะต้องถอยทัพก็เป็นการติดขัดเพราะแม่น้ำขวางอยู่ทางหลัง ซึ่งเป็นการเสียเปรียบเข้าศึกในขณะที่การตั้งเมืองทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำแม่กลอง เข้าศึกจะเข้าถึงตัวเมืองได้ยาก เนื่องจากมีแม่น้ำขวางอยู่ นอกจาก

การย้ายเมืองแล้ว ได้มีการสร้างกำแพงเมืองและป้อมขึ้นอย่างแน่นหนามั่นคง อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่มีการสร้างเมืองใหม่ในสมัยดังกล่าว เมืองราชบุรีก็ยังไม่มีการทำศึกตามแผนยุทธศาสตร์ป้องกันเมืองในฐานะหนึ่งในเมืองสำคัญตามขอบเขตที่สีมาของกรุงรัตนโกสินทร์แต่อย่างใด

การผังหลักเมืองราชบุรี กระทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.2360 ถึงกำหนดฤกษ์ ผังหลักเมืองแล้วก่อสร้างกำแพงเมืองและสิ่งอื่นๆต่อไป³⁴⁹ กำแพงเมืองนี้ก่อสร้างด้วยอิฐถือปูน รูปกำแพงเป็นไบเสมาดังเช่นกำแพงเมืองอื่นๆ มีป้อม 6 ป้อม ประตู 6 ประตู มีอาณาเขตกว้างประมาณ 5 เส้น ยาวประมาณ 20 เส้น

1.1.2 กลุ่มหลักเมือง หัวเมืองทางใต้ เพื่อป้องกันศึกจากทางทะเลและพื้นที่ขอบเขตที่สีมาทางใต้

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พบเมืองสำคัญทางทิศใต้ คือ เมือง ถลาง ตรัง และสงขลา โดยมีการระบุถึงการตั้งเมืองถลาง เมืองตรัง โดยที่พบหลักฐานการตั้งหลักเมืองที่มีบันทึกระบุชัดเจนคือ เมืองสงขลา

เมืองสงขลา

เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าสำคัญทางใต้ ตามประวัติเมือง มีการย้ายที่ตั้งของเมืองอยู่ถึงสามครั้งด้วยกัน คือ สงขลาฝั่งเขาหัวแดง (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 22 – ปลายพุทธศตวรรษที่ 23) เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน (พ.ศ.2223 – 2379) และเมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง (พ.ศ.2379 – ปัจจุบัน) ซึ่งการย้ายศูนย์กลางการปกครองจากฝั่งแหลมสนมายังบ่อยางเกิดจากการขยายตัวของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสน ทำให้ปัญหาการขาดแคลนน้ำจืดเพื่อการอุปโภคบริโภค ทวีความรุนแรงมากขึ้น ประกอบกับพื้นที่บริเวณสงขลาฝั่งแหลมสน เป็นพื้นที่ลาดชันเชิงเขา ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของเมืองรวมถึง อาจเป็นอุปสรรคของการขยายตัวเป็นเมืองท่าในอนาคต ซึ่งจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของฝั่งแหลมสน น่าจะเป็นข้อได้เปรียบ แต่เนื่องจากมีพื้นที่ในแนวราบไม่เพียงพอ จึงทำให้เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) ไปตั้งเมืองสงขลาใหม่ที่ตำบลบ่อยาง (สถานที่ปัจจุบัน) ตั้งแต่ พ.ศ. 2379 และเรียกบริเวณพื้นที่นี้ว่า “เมืองสงขลาฝั่งบ่อยาง” การตั้งหลักเมืองสงขลา ปรากฏหลักฐาน 3 ครั้งด้วยกัน

ครั้งแรก สมัยรัชกาลที่ 1

³⁴⁹ อดอง สุนทรวาณิชย์ ,บรรณารักษ์ ,บรรณารักษ์ ,สมุद्रราชบุรี พ.ศ.246831 , -32.

สันนิษฐานว่า มีการตั้งหลักเมืองครั้งแรกที่ตำบลบ้านบ่ออย่าง เมื่อครั้งสมัย รัชกาลที่ 1 ปรากฏในพงศาวดารเมืองสงขลาฉบับพระยาวิเชียรคีรี(บุญสังข์) ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2388 จากคำบอกเล่าของขุนพรหมเสนาซึ่งเป็นข้าราชการตั้งแต่สมัยพระยาสงขลา(เหยียง) สมัย ธนบุรี ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าขุนพรหมเสนาทราบเกี่ยวกับการตั้งหลักเมืองในสมัยนั้น³⁵⁰ ตาม พงศาวดารกล่าวว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จมาใกล้เกลี้ยความขัดแย้งในเมืองสงขลา และประทับอยู่ที่เมืองสงขลา 2 ปีเศษ รับสั่งให้มีการปักหลักเมืองสงขลาขึ้นที่บ้านบ่ออย่างแล้วจึง เสด็จกลับกรุงเทพมหานคร ปรากฏในพงศาวดารเมืองสงขลา ว่า

.....กรมพระราชวังสถานมงคลเสด็จลงไปประทับอยู่ เมืองตานี ศรีตวัน กรมการเมืองตานีได้นำความบังคมทูลว่า ป็นใหญ่ชื่อนางพระยาตานีมีอยู่บ่อหนึ่ง พระยาตานีสั่งให้ฝังดินไว้ รับสั่งให้กองทัพกะฉ็บบินใหญ่ลงเรือ กะฉ็บบอยู่หลายวันไม่ เลื่อน จากที่ เสด็จไปทอดพระเนตร รับสั่งให้เสียนางพระยาตานีแล้ว กะฉ็บบลงเรือ ได้ 6 จัดแจงราชการเมืองตานีเสด็จแล้ว อยู่เดือนเศษเสด็จกลับมาประทับอยู่เมือง สงขลา รับสั่งว่าเมืองไทร เมืองตรังกานู เมืองตานี ให้ขึ้นอยู่กับเมืองสงขลา ๆ ขึ้นกับ เมืองนคร กรมพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่ที่เมืองสงขลาสองปีเศษ ได้ให้ปักหลัก **เมืองสงขลาที่บ้านบ่ออย่าง**ลงไว้ จัดแจงการเสร็จแล้วเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพ มหา นคร³⁵¹

ส่วนการปักหลักเมืองครั้งที่ 2 กระทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมีการย้ายที่ตั้ง เมืองมาที่บ้านบ่ออย่างเมื่อ พ.ศ.2379 ซึ่งเมืองใหม่ที่สร้างขึ้นยังคงรักษาความเป็นเมืองท่าไว้อย่าง เดิม โดยในเบื้องต้นของการสร้างเมือง เจ้าพระยาศรี (เถียนเส็ง ณ สงขลา) ได้เริ่มสร้างป้อม

³⁵⁰พรพรรณ เกิดผลการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ “ , พ.ศ.2325 2535 –” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์2542(, .45

³⁵¹“พงษาวดารเมืองสงขลา ของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีบุญสังข์ ตอนที่ ใน ”ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 53พงษาวดารเมืองสงขลา พงษาวดารเมืองนครศรีธรรมราช พงษาวดารเมืองพัทลุง นางสวิง เสวตะทัต พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันตำรวจเอก พระยาอาชญาพิทักษ์ เกษ สุนทร) โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ,2473 .รัตน) เมื่อปีมะเมีย พ.ศ ,14.

กำแพงเมืองยาว 1200 เมตร และ ประตูเมือง สิบประตู ตั้งแต่ พ.ศ. 2379 หลังจากนั้นจึงได้วางหลักเมือง (ไม้ชัยพฤกษ์พระราชทาน) ประกอบพิธีกรรมการตั้งเสาหลักเมือง เมื่อวันศุกร์ที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2385 มีรายละเอียดตามพงศาวดารเมืองสงขลา ฉบับ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสัง) (พ.ศ.2390-2408) บุตรของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เรียบเรียงไว้ดังนี้

....ณ ปีขาลจัตวาศก (จุลศักราช 1204)³⁵² โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดแจงฝังหลักเมืองสงขลา โปรดพระราชทานเทียนไชย หลักไชยพฤกษ์กับเครื่องไทยทาน อาราธนาสมเด็จพระเจ้าอุดมปิฎก พระสงฆ์อันต้นแปดรูป เปนประธาน พระครูอัมภีจารย์ พรหมณ์ มีชื่อแปดนาย ออกมาให้พระยาสงขลาฝังหลักเมือง พระยาสงขลา ได้จัดแจงทำโรงพิธีกลาง แลโรงพิธีสี่มุมเมืองกับโรงพิธีพรหมณ์เสร็จแล้ว ณ วัน 4 ค่ำ ปีขาลจัตวาศก ได้ตั้งกระบวนหลัก ไชยพฤกษ์เทียนไชยไปเข้าโรงพิธี อาราธนาพระสงฆ์จำเริญพระบริต สามวันเสร็จแล้ว ได้เชิญหลักไชยพฤกษ์ฝังลงไว้ ณ วัน 4 ค่ำ เพลาเช้าโมง 2 บาท จุลศักราช 1204 ปีขาลจัตวาศก แล้วสมโภชหลักไชยพฤกษ์ มีลคร, จั้ว, หุ่น, ซาตรี 5 วัน พระยาสงขลาได้ ถวายผ้าไตรจีวรเครื่องบริวารแก่พระสงฆ์เสมอทั้ง 22 รูป แลได้ต่อก่อตึกโรงหลักเมืองขึ้นไว้สามหลัง³⁵³ ทำโรงเสื่อเมืองขึ้นไว้หลังหนึ่ง เสร็จราชการฝังหลักเมืองแล้ว พระยาสงขลาจัดแจงให้ไปส่งสมเด็จพระเจ้าอุดมปิฎก แลพระครูอัมภีจารย์ พรหมณ์มีชื่อเจ้าเข้าไปกรุงเทพมหานคร³⁵⁴

ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 หลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ผู้ฟังทูลโทรมลงไป จึงได้มีการจัดสร้างขึ้นใหม่ทดแทนของเดิมเป็นครั้งที่ 3 โดยมีรายละเอียดติดอยู่ที่ศาลหลักเมือง เป็น

³⁵²ตรงกับปีพ.ศ.2385

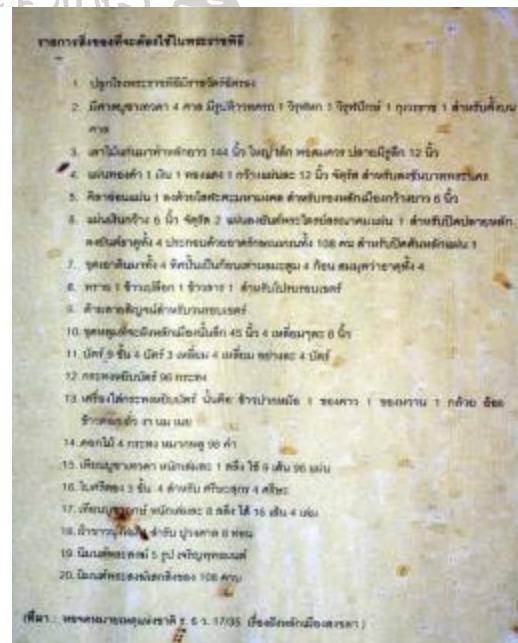
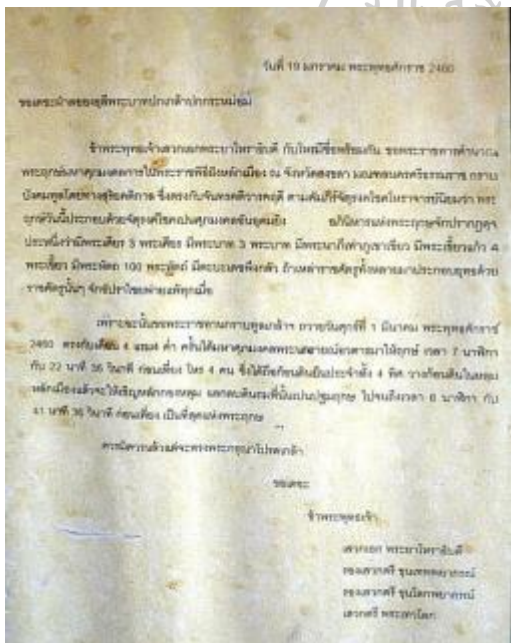
³⁵³ต่อมาเจ้าพระยาวิเชียรคีรี .ชม ณ สงขลา) (พ.ศ)2431 -2447ได้เรียบเรียงพงศาวดารสงขลา (ขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง มีเนื้อความเพิ่มเติมเกี่ยวกับศาลหลักเมือง ว่าตึกที่สร้างครอบหลักเมืองนั้น เป็นตึกแบบจีน

³⁵⁴“พงษาวดารเมืองสงขลา ของเจ้าพระยาวิเชียรคีรีบุญสังข์ ตอนที่ ใน ”ประชุมพงษาวดารภาคที่ 53พงษาวดารเมืองสงขลา พงษาวดารเมืองนครศรีธรรมราช พงษาวดารเมืองพัทลุง นางสวิงเสวตะทัต พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันตำรวจเอก พระยาอาชญาพิทักษ์ เกษ สุบุตร) 2473 .รัตน) เมื่อปีมะเมีย พ.ศโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร ,36-37.

เอกสารที่สำเนาจากเอกสารกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กระทรวงวัง ระบุวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2460³⁵⁵ โดยมีใจความที่สำคัญ ดังนี้

....พระฤกษ์วันนี้ประกอบด้วยจตุรงคโชคเป็นศุภมงคลอันอุดมยิ่ง อภินิหาร แห่งพระฤกษ์จักปรากฏดูจประหนึ่งว่ามีพระเศียร 3 พระเศียร มีพระบาท 3 พระบาท มีพระนาภีเท่าภูเขาเขียว มีพระเขี้ยวแก้ว 4 พระเขี้ยว มีพระหัตถ์ 100 พระหัตถ์ มี ตะบะเดชฟุ้งกล้ว ถ้าเหล่าราชศัตรูทั้งหลายมาประกอบยุทธด้วยราชศัตรูนี้ จักอัป ราชไชยพ่ายแพ้ทุกเมื่อ

....โหร 4 คน ซึ่งได้ถือก่อนดินยื่นประจำทั้ง 4 ทิศ วางก่อนดินในหลุมหลัก เมืองแล้วจะให้เชิญหลักของหลุม แลกเปลี่ยนดินที่นั่นเป็นปฐมฤกษ์.....

ภาพที่ 61 เอกสารสำเนาจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่ศาลหลักเมืองสงขลา กล่าวถึงการฝัง หลักเมืองครั้งที่ 3 พ.ศ.2460

ที่มา ปรับปรุงจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.6 ว. 17/35 เรื่องฝังหลักเมืองสงขลา

355 เอกสารสำเนาติดอยู่ที่ศาลหลักเมืองสงขลา

1.1.3 กลุ่มหลักเมือง หัวเมืองทางปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อป้องกันศึกที่จะมุ่งตรงเข้าสู่ราชธานี

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตกรุงรัตนโกสินทร์ด้านใต้ กล่าวคือ ที่ตั้งของเมืองพระประแดง เมืองด่านสำคัญสำหรับรักษาปากอ่าวครั้งกรุงศรีอยุธยาแน่น ต่อมาแผ่นดินงอกออกไป เมืองพระประแดงจึงอยู่ลึกจากทะเลจนต้องย้ายเมืองออกไปตั้งใหม่ที่ บางเจ้าพระยา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชดำริว่า ควรจะมีเมืองหน้าด่านที่มีป้อมปราการมั่นคงสำหรับป้องกันพระนครด้านใต้ โดยเฉพาะป้องกันศึกจากญวน ดังนี้

...ด้วยจมีนไวยวรนาถ รับพระราชโองการใส่เกล้าฯ สั่งว่า คือตะวันออกบอกเข้ามาอยู่เนืองๆ จะไว้ใจมิได้ ให้ลงไปตั้งป้อมปากลาดฟ้าตะวันตกอีกแห่งหนึ่ง ไว้สำหรับ หมู่ปัจจามิตรข้าศึก มิให้เข้ามาย่ำยีประมาทหมิ่นพระนครศรีอยุธยา ทั้งจะบำรุงพระพุทธศาสนาให้ถาวรตั้งมั่นห้าพัน พระวษา³⁵⁶

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่ปากลาด อันเคยเป็นที่ตั้งของเมืองพระประแดงเดิม โดยตัดท้องที่แขวงกรุงรัตนโกสินทร์และแขวงเมืองสมุทรปราการรวมกัน ตั้งเป็นเมืองนครเขื่อนขันธ์ สร้างป้อมขึ้นทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ทำลูกทูนสายใช้ชิงขวางแม่น้ำ ป้อมแต่ละฝั่งชักกำแพงถึงกันตลอด และตั้งยู้งฉางตึกดินไว้เครื่องศาสตราวุธพร้อมทุกประการ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายครอบครัวมอญเมืองปทุมธานีพวกพระยาแจ้ง ไปอยู่ ณ เมืองนครเขื่อนขันธ์³⁵⁷ ...

³⁵⁶ หมายรับสั่ง เรื่อง ให้ตั้งการพระราชพิธีฝังอภรรพยกเสาประตูดั้งป้อมที่ปากลาด จ.ศ.1177 ใน คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ,ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสม 3 เติ้จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรุงเทพฯ): โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ,2528(, 79.

³⁵⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ,กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ , กรุงเทพฯ): ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพานิชย์ ,2525(, 51- 52

จากเนื้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการตั้งเมืองเพื่อป้องกันภัยทางตะวันออกที่สามารถยกทัพเข้ามายังกรุงรัตนโกสินทร์ทางทะเลเข้าสู่ปากน้ำ³⁵⁸ อีกทั้งช่วงเวลาดังกล่าวเกิดแผ่นดินงอกมากขึ้นตรงบริเวณพื้นที่ดินดอนปากแม่น้ำ จึงต้องมีการตั้งเมืองเพิ่มขึ้น โดยมีการประกอบพิธีตั้งหลักเมือง โดยปรากฏบันทึก **เรื่องสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์** มีรายละเอียดดังนี้

ปีจอชศก จุล 1176 พ.ศ. 2357 เมื่อเดือน 5 ปีจอชศกจุลศักราช 1176 ทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่ลัดต้นโพธิ์นั้นเมื่อในรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้โปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จลงไปกะการที่จะสร้างเมืองขึ้นไว้ป้องกันข้าศึกที่จะมาทางทะเลอีก1 การยังค้างอยู่เพียงได้**ลงมือทำป้อมยังไม่ทันแล้ว จะไว้ใจแก่การศึกสงครามทางทะเลมิได้** ควรจะต้องทำขึ้นให้สำเร็จ จึงโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นแม่กอง เสด็จลงไปทำเมืองขึ้นที่ปากลัด ตัดเอาท้องที่แขวงกรุงเทพมหานครบ้าง แลแขวงเมืองสมุทรปราการบ้าง รวมกันตั้งขึ้นเป็นเมืองใหม่อีกเมือง 1 พระราชทานชื่อว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์ ให้ย้ายครัวมอญเมืองประทุมธานีพวกพระยาแจ้งมีจำนวนชายฉกรรจ์สามร้อยคนลงไปอยู่ ณ เมืองนครเขื่อนขันธ์ **แล้วทำป้อมขึ้นข้างฝั่งตะวันออกสามป้อม** ให้ชื่อป้อมปู่เจ้าสมิงพราย 1 ป้อมปีศาจสิง 1 ป้อมราหูจร 1 รวมทั้งป้อมเก่าชื่อป้อมวิद्याคมซึ่งสร้างในรัชกาลที่1 ด้วยเป็น 4 ป้อม **สร้างข้างฝั่งตะวันตกอีก 5 ป้อม** ชื่อป้อมแผลง 1 ป้อมมหาสังหาร 1 ป้อมศัตรู 1 ป้อมจักรกรด 1 ป้อมพระจันทร์พระอาทิตย์ 1 ป้อมเหล่านี้ชั้ก้าแพงถึงกัน ข้างหลังเมืองก็ทำกำแพงล้อมรอบ ตั้งอยู่ข้างตึกดินแลศาลาไว้เครื่องสาตราวุธพร้อมทุกประการ ที่ริมลำแม่น้ำทำลูกทูนสายโซ่สำหรับชิงกันแม่น้ำ หลักผูกทูนก่อด้วยอิฐใช้ไม่ได้ จึงคิดเอาซุงมาทำเป็นต้นโกลน ร้อยเกี่ยวคาบกระหนาบกัน เป็นตอน ๆ เข้าไปปักหลักหว่างต้นโกลนทุกช่อง ร้อยโซ่ผูกทูนได้มั่นคงดี³⁵⁹

³⁵⁸ การยกทัพด้วยวิธีดังกล่าวเคยปรากฏขึ้นแล้ว เมื่อครั้งการก่อกบฏหลังเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่สอง โดยพระยาตากยกทัพจากเมืองจันทบุรีเข้ามาสู่ปากน้ำเจ้าพระยา

³⁵⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ,**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1** พิมพ์ครั้งที่9,(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร2546 ,) ,97.

จากเนื้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์สำเร็จ ได้ตั้ง**พิพิธภัณฑสถานหลักเมือง** เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน 7 แรม 10 ค่ำ ปีกุนสัปตศก จุลศักราช 1177 พ.ศ. 2358 ตามที่ปรากฏหลักฐานในหมายรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่องให้ตั้งการพระราชพิธีฝังอาคารพระยาศาปะระตุ ตั้งบ้อมที่ปากลัด จ.ศ.1177 ในครั้งนั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงสร้างพระอารามขึ้นไว้ในเมือง พระราชทานนามว่าวัดทรงธรรม แล้วจึงโปรดตั้งสมิงทอมบุตรพระยาแจ้ง ซึ่งเป็นพระยาพระรามน้องเจ้าพระยามหาโยธาเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดี ศรีสิทธิสงคราม ผู้รักษาเมือง และตั้งกรรมการพร้อมทุกตำแหน่ง³⁶⁰

ในเรื่องการสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์นี้ได้ตรวจสอบกับหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 2 เรื่อง ให้ตั้งการพระราชพิธีฝังอาคารพระยาศาปะระตุตั้งบ้อมที่ปากลัด จ.ศ.1177 พบว่า ไม่ได้กล่าวตรงๆว่ามีการฝังอาคารหลักเมืองหรือไม่ แต่ในการประกอบพระราชพิธี มีการตั้งโรงพระราชพิธี 5 โรงด้วยกัน เป็นโรงพิธีสงฆ์ 4 มุมเมืองและโรงพิธีพราหมณ์กลางเมืองอีก 1 โรง ในการประกอบพิธีฝ่ายพราหมณ์มีการเชิญพระอิศวร พระนารายณ์และ**พระพิฆเนศวร** ลงไปเข้าโรงพิธี ลงยันต์แผ่นทอง แผ่นเงิน แผ่นดีบุก ประกอบยาสำหรับพอกลูกปืน ห่อผ้าขาวฝังอาคารฯ เมื่อถึง วัน 6 แรม 10 ค่ำ เดือน 7 เพลาเช้ารุ่งแล้ว 3 บาท ได้มหาพิชัยฤกษ์ พระสงฆ์ถวายชัยมงคล ไห่ลั่นฆ้องชัย ยิงปืนใหญ่พร้อมกัน ยกเสาประตู่ ฝังอาคาร³⁶¹ จึงเชื่อได้ว่า น่าจะมีการฝังอาคารตำแหน่งกลางเมืองด้วย สอดคล้องกับหลักฐานในปัจจุบันที่ปรากฏศาลเจ้าพ่อหลักเมือง อ.พระประแดง ซึ่งมีเทวรูปพระพิฆเนศวรตั้งอยู่ในศาล เชื่อกันว่าข้างใต้คือ อาคารที่ฝังไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2

เมืองสมุทรปราการ

ทางด้านตะวันออกนั้น ได้มีการตั้งเมืองใหม่อีกเมืองหนึ่ง คือ เมืองสมุทรปราการ เนื่องจากในช่วงเวลานั้นมีชาวเข้ามาแย่งกรุงเทพฯ ตั้งแต่ปีเถาะเอกศก จุลศักราช 1181 (พ.ศ.2362) ว่า

³⁶⁰ เรื่องเดียวกัน

³⁶¹ หมายรับสั่ง เรื่อง ให้ตั้งการพระราชพิธีฝังอาคารพระยาศาปะระตุตั้งบ้อมที่ปากลัด จ.ศ.1177 พ.ศ)2358**ประชุม**, ใน คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี (หมายรับสั่งภาคที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรุงเทพฯ) : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ,2528(, 79-85.

องต๋ากุนเจ้าเมืองไซ่ง่อนเกณฑ์ไพร่ญวนบ้าง เขมรบ้าง ผลัดละ 10,000 คน ให้มาขุดคลองแต่ทะเลสาบมาออกเมืองไผทมาศ เป็นคลองกว้าง 12 วา ฎก 7 ศอก การที่ญวนขุดคลองนี้ เป็นเหตุให้คิดเห็นในกรุงเทพฯ ว่า ถ้าคลองที่ญวนขุดสำเร็จแล้ว ญวนอาจจะยกกองทัพขึ้นมาตีหัวเมืองทางทะเลได้ง่ายกว่าแต่ก่อน **ทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่เมืองสมุทรปราการยังไม่มีที่ป้องกันมั่นคง** จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เป็นแม่กอง กับพระยาสุริยวงษ์โกษาซึ่งได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ลงไปจัดการสร้างเมืองสมุทรปราการ ให้เป็นป้อมปราการสำหรับป้องกันข้าศึก³⁶²

ในครั้งนั้นสร้างป้อมขึ้นทางฝั่งตะวันออก 4 ป้อม คือ ป้อมประโคนชัย 1 ป้อม นารายณ์ปราบศึก 1 ป้อมปราการ 1 ป้อมกายสิทธิ์ 1 ซักปีกกาเชื่อมถึงกัน แลสร้างตึกดินที่ไว้เครื่องสาตราวุธแลฉางข้าวไว้ในป้อมพร้อมสรรพ ที่เกาะกลางน้ำตรงหน้าเมืองสมุทรปราการ ให้สร้างป้อมขึ้นป้อม 1 พื้น 2 ชั้น ชื่อป้อมผีเสื้อสมุทรข้างปากวันตักสร้างป้อมขึ้นป้อม 1 ชื่อป้อมนาคราช หนึ่งข้างเหนือเกาะป้อมผีเสื้อสมุทรที่หาดทรายเกิดขึ้นกลางน้ำ ทรงพระราชดำริว่าจะสร้างพระเจดีย์ขึ้นที่หาดทรายนั้น แต่ยังไม่ทันได้สร้างในรัชกาลที่ 2 ไม่...³⁶³

ในการสร้างเมืองสมุทรปราการครั้งรัชกาลที่ 2 นี้ ได้กำหนดให้มีการฝังอาถรรพ์ป้อมประตูเมือง และ หลักเมือง ด้วย ดังปรากฏในหมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีฝังอาถรรพ์ป้อมประตูเมือง หลักเมือง ที่เมืองสมุทรปราการ จ.ศ. 1184 ปีมะเมีย จัตวาศก (พ.ศ. 2365) ... **แล้วกำหนดจะได้ฝังอาถรรพ์ป้อมประตูเมือง หลักเมือง ให้เป็นขอบเขตเสมอไว้สำหรับรักษาพระนครศรีอยุธยา ...**³⁶⁴ โดยในหมายรับสั่งได้ระบุถึงสิ่งของและขั้นตอนในส่วนของการประกอบพิธีกรรมฝังอาถรรพ์และหลักเมือง³⁶⁵ ดังนี้

³⁶² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ,**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2**, 199.

³⁶³ เรื่องเดียวกัน.

³⁶⁴ หมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีฝังอาถรรพ์ป้อมประตูเมือง หลักเมือง ที่เมืองสมุทรปราการ จ.ศ. 1184 ปีมะเมีย จัตวาศก ใน คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนัก

ตัวอย่างของสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธี

1. “**แผ่นศิลาไม้หลักเมือง**” เป็นแผ่นศิลากว้างศอกจตุรัส ขัดหน้าเรียบ สำหรับลงยันต์ใส่กันหลุมอาถรรพ์ (หลักเมือง)
2. แผ่นดีบุก แผ่นกว้าง 5 นิ้วจตุรัส สำหรับห่อลูกนิมิต 2 แผ่น
3. ดิน 4 ทิศ ปั้นกลมขนาดเท่าผลมะตูม 4 ก้อน สมมติว่าธาตุทั้ง 4
4. เทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ พระไชย พระไสยศาสตร์ อัญเชิญจาก กรุงเทพฯ

5. ไม้หลักเมืองทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์

6. ยันต์แผ่นเงิน แผ่นศิลา

การเตรียมสถานที่สำหรับการประกอบพิธี

1. ขุดหลุมบ่อใหญ่ กลางบ่อลึก 6 ศอก 1 คืบ กว้าง 1 ศอก 4 เหลี่ยมจตุรัส ริมบ่อรวม 8 ทิศ ลึก...กว้าง 1 วา จตุรัส รวม 9 หลุม
2. ขุดหลุมบ่อเล็ก 3 บ่อ : บ่อละหลุม ลึก 4 ศอก กว้าง 1 ศอก จตุรัส
3. ขุดหลุมกลางเมือง ลึก 3 ศอก 1 คืบ 7 นิ้ว 12 เหลี่ยม เหลี่ยมละ 6 นิ้ว 1 หลุม

หลุม

รวมทั้งสิ้น 13 หลุม ทำรั้วราชวัติรั้วไก่ ฉัตร ธงกระดาษ ปักล้อมหลุมทุกหลุม

การประกอบพิธีกรรมนั้น เมื่อได้ฤกษ์ ...พระมหาพิชัยฤกษ์แล้ว จึงให้กระทำตามพระตำรับ...³⁶⁶

ในส่วนของรายละเอียดของพิธีฝังหลักเมืองสมุทรปราการ ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 มีความว่า

นายกรัฐมนตรียุทธศาสตร์ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย¹⁷⁵.

³⁶⁵หมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีฝังอาถรรพ์บ่อประตุมือง หลักเมือง ที่เองสมุทรปราการ จ.ศ. 1184 ปีมะเมีย จัตวาศก ใน คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรียุทธศาสตร์ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ,176.

³⁶⁶หมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีฝังอาถรรพ์บ่อประตุมือง หลักเมือง ที่เองสมุทรปราการ จ.ศ. 1184 ปีมะเมีย จัตวาศก ใน คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรียุทธศาสตร์ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย¹⁷⁹ . .

“...เริ่มเมื่อ ณ วันอาทิตย์เดือน 4 ขึ้น 7 ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก ณวันพุธ เดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำย่ำรุ่งแล้ว 4 นาฬิกา 6 บาท ได้ฤกษ์เอาแผ่นดินยันทอง, เงิน, ทองแดง, ดีบุก, แลศิลา, ลงสู่ภูมิบาทแล้วยกเสาหลักเสารเดือน 4 ขึ้น 13 ค่ำเวลาเข้าย่ำรุ่งแล้ว 5 นาฬิกา 6 บาท ผังอาคารรั้วแผ่นดินต้องครึกครื้นอีกครั้ง ³⁶⁷

จากหมายรับสั่งข้างต้น เห็นได้ว่า รายละเอียดของสิ่งของ ขึ้นตอน พิธีการ ต่างๆ เป็นการประกอบพิธีโดยยึดตาม “**พระตำรับ**” ซึ่งหมายถึง **ตำรับพระนครฐาน** อันระบุ รายละเอียดของ**พระราชพิธีผังอาคารพระตุ บ้อม และหลักพระนคร** ซึ่งสันนิษฐานได้ว่า เขียนไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เสมือนเป็นคู่มือแนวปฏิบัติในการประกอบพิธีแบบเดียวกันในที่อื่นๆ ต่อไป โดยเฉพาะในกรณีของการเป็นเมืองบ้อมปราการ เป็น**เมืองยุทธศาสตร์** ดังนั้น เมืองที่ตั้ง ขึ้นใหม่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-3) จึงยึดถือพิธีการนี้เป็นสำคัญ

1.1.4 กลุ่มหลักเมือง หัวเมืองทางด้านตะวันออกเพื่อป้องกันศึกจากญวน

เป็นเมืองที่ตั้งขึ้นเนื่องจากสงครามอาณาจักรสยามยุทธ ซึ่งเป็นสงครามระหว่าง สยามกับญวน(เวียดนาม) เพื่อชิงความเป็นใหญ่ในเขมร อันเป็นดินแดนกึ่งกลางระหว่างสยามกับ ญวน ประกอบกับการที่ญวนได้ให้การสนับสนุนเจ้าอนุวงศ์เมืองยวณาน 14 ปี การทำสงครามที่ ยวณานนี้ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทั้ง 2 ฝ่ายอย่างมากในที่สุดการรบยุติลงโดยพระบาทสมเด็จพระ นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ยกเลิกการศึกครั้งนี้และมีการเจรจาสงบศึกใน พ.ศ. 2390 เพราะ ทรง พิจารณาเห็นว่ามิแต่จะสิ้นเปลืองทรัพยากรและกำลังคน ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถรบชนะอีกฝ่ายได้ เด็ดขาด ทำให้ต้องทำสนธิสัญญาสงบศึกกัน โดยไทยยังคงไว้ซึ่งสิทธิในการสถาปนาภคัตริย์เขมร แต่เขมรก็ยังต้องส่งเครื่องบรรณาการแก่ญวนทุกๆ 3 ปี ถือเป็นข้อตกลงที่น่าพอใจทั้ง 2 ฝ่าย สงครามจึงยุติลง

ปัญหาระหว่างสยามและญวนทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เตรียมการที่จะทำสงครามกับญวนโดยการส่งทหารไปประจำอยู่ที่เมืองพระตะบอง เพื่อ

³⁶⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุง รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1**, 2199.

ข้อความนี้ ตรงกับในหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 1 เรื่อง **พระราชพิธีผังอาคารพระตุ บ้อมประตุเมือง หลัก 2 .เมือง ที่เมืองสมุทรปราการ จ.ศ 1184 ปีมะเมียจัตวาศก ว่า รัชจะได้ได้พระมหาไชยฤกษ์...**เชิญหลักเมือง แผ่น ศิลายันต์ ยันต์แผ่นดินทอง เงิน ทองแดง ดีบุก ลงสู่ภูมิบาทพร้อมกันทันพระฤกษ์...****

สังเกตการณ์ความเคลื่อนไหวของเขมรและญวน นอกจากนี้ยังได้ส่งทหารไปประจำการตามหัวเมืองต่างๆในภาคอีสานอีกด้วย ตลอดจนได้ทรงปรับปรุงเมืองที่อยู่ในเส้นทางเดินทัพจากเวียดนามมายังสยามให้มีความแข็งแรงมั่นคงมากขึ้น โปรดฯให้มีการขุดคลองทางฝั่งตะวันออกของกรุงเทพฯ ที่สำคัญได้แก่ คลองแสนแสบ (พ.ศ.2380)ซึ่งเป็นคลองที่ขุดต่อจากคลองมหานครไปทางใต้ผ่านคลองบางกะปิ หัวหมาก บางซวก ไปออกแม่น้ำบางปะกงที่จังหวัดฉะเชิงเทรา โปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาเป็นแม่กองขุดคลอง เพื่อให้การขนส่งเสบียงอาหารและการติดต่อไปมาระหว่างศึกทำได้อย่างทันการณ์ นอกจากนี้ ยังมีการสร้างเมืองขึ้นใหม่ในทางฝั่งตะวันออก³⁶⁸ ได้แก่ เมืองจันทบุรี(ใหม่) ที่ค่ายเนินวง ทำป้อมที่เขาแหลมสิงห์ และสร้างป้อมกำแพงเมืองฉะเชิงเทราด้วย

เมืองจันทบุรี (ใหม่) ค่ายเนินวง

ค่ายเนินวงสร้างขึ้นภายหลังเหตุการณ์ที่ไทยเกิดกรณีพิพาทกับญวน ในปี พ.ศ. 2369 ในเหตุการณ์ "กบฏเจ้าอนุวงศ์"³⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงมีรับสั่งให้สร้างฐานทัพในเมืองจันทบุรี และย้ายตัวเมือง จากเดิมอยู่ที่ตำบลบ้านลุ่ม ทางริมฝั่งซ้ายของแม่น้ำจันทบุรี มาที่ค่ายเนินวง เพื่อเป็นที่มั่นในการรบ เพราะเกรงว่าอาจมีชาวญวนแอบบุกเข้ามายึดหัวเมืองทางภาคตะวันออก ...เนื่องจากที่ตั้งเดิมนั้นอยู่ลึกเข้าไปนัก ไม่เป็นที่รับรองข้าศึก ...³⁶⁹ โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาคลัง(ดิศ บุนนาค)เดินทางมายังเมืองจันทบุรี เพื่อหาชัยภูมิใหม่ให้เหมาะกับการตั้งรับศึกจากญวน เจ้าพระยาคลังเห็นว่าบ้านเนินวง มีลักษณะเป็นเนินสูง ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขา สามารถมองเห็นข้าศึกได้ในระยะไกล เป็นพื้นที่เหมาะกับการยุทธศาสตร์การรบ จึงลงมือสร้างเมืองที่ป้อมเนินวงขึ้น เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2377

ค่ายเนินวง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม ขนาดประมาณ 270 ไร่ สร้างเป็นป้อมค่ายโดยก่อด้วยดิน สูงประมาณ 6 เมตร เป็นดินที่ขุดคูรอบค่ายขึ้นมาเป็นเนินดิน และก่อกำแพงศิลาแลงด้านบน อิฐและศิลาแลงที่ใช้ นำมาจากกำแพงเมืองจันทบุรีเดิม บนสันแนวกำแพงด้านบนทำเป็นช่องเสมา และวางปืนใหญ่ตามช่องกำแพง ด้านหน้าและด้านหลัง มีปืนใหญ่ทั้งหมดจำนวน

³⁶⁸ กรมศิลปากร ,จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ) ,: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์ ,2525(, .612

³⁶⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ,พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พิมพ์ครั้งที่7(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ,2547(, 61-62.

44 กระจบอก กำแพงแต่ละด้านทำประตูเชิงเทินหอรบ ด้านละ 2 ประตู รวม 8 ประตู และมีประตูข้างอีก 1 ประตู ที่ประตูได้ก่ออิฐบังเชิงเทินไว้ทั้งสองข้าง ประตูเมืองเดิมเป็นอาคารไม้ มุงกระเบื้องทรงไทย อยู่เหนือประตู ภายหลังจากในปี พ.ศ.2516 ได้บูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่ ทำเป็นป้อมคอนกรีตเสริมเหล็กทรง 8 เหลี่ยม ภายใต้อาคารเมือง มีการสร้างคลังดินปืน คลังอาวุธ สำหรับเก็บกระสุนปืนใหญ่ ขุดสระ สร้างศาลหลักเมือง และสร้างวัดโยธานิมิต ให้เป็นวัดประจำเมือง

ในการย้ายเมืองและสร้างเป็นลักษณะป้อมค่ายครั้งนี้ ได้มีการประกอบพิธีฝังอาคารหลักเมืองไว้ด้วย ปรากฏในจารึกวัดโยธานิมิต (หลังการสร้างเมืองเสร็จเรียบร้อย) จารึกนี้ทำขึ้นโดย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่พระสมุหกลาโหม ปัจจุบันอยู่ผนังด้านใน หน้าโบสถ์วัดโยธานิมิตร ตำบลเนินวง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี กำหนดอายุเวลาจากศักราชที่ปรากฏในจารึกว่า "จุลศักราช 1197" ตรงกับ พ.ศ. 2378 (หลังการสร้างป้อมค่ายเสร็จสมบูรณ์) ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

...ให้ขุดพูนเชิงเทิน ก่อเสมาบนหลังเชิงเทินแล้วไปด้วยตั้งปืนใหญ่รอบตามช่องกำแพงเมือง กระทำไว้ให้กิติการสำหรับรักษาพระพุทธศาสนา กระทำปีหนึ่งจึงสำเร็จ ได้ฝังอาคารหลักเมือง ณ วันเสาร์ เดือน 4 ขึ้น 11 ค่ำ จุลศักราช 1197 ปีมะแมศัศค...³⁷⁰

อย่างไรก็ตามเมื่อสร้างค่ายเสร็จแล้ว ชาวเมืองส่วนใหญ่ไม่อยากจะมายังเนินวง เนื่องจากเป็นที่ที่อยู่ไกลจากแหล่งน้ำ จึงยังคงอาศัยอยู่ในถิ่นฐานเดิม ส่วนที่ย้ายเข้ามามักเป็นหน่วยงานราชการ จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการจัดรูปแบบการปกครองใหม่ และเห็นว่าผู้คนไม่นิยมอยู่ที่เนินวง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองกลับไปยังบ้านลุ่มเหมือนเดิม และกลายเป็นตัวเมืองจันทบุรีมาจนถึงปัจจุบัน

³⁷⁰ ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ,(องค์การมหาชน)จารึกวัดโยธานิมิต เข้าถึงเมื่อ ธันวาคม 2561 29เข้าถึงได้จาก

http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1159

เมืองพระตะบอง

พระตะบองเป็นหัวเมืองที่มีความสัมพันธ์กับสยามตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีบทบาทสำคัญเมื่อกษัตริย์กัมพูชายกทัพมาตีสยาม ซึ่งจะเดินทางผ่านมาทางพระตะบอง ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อยกทัพไปตีกรุงละแวก ก็ได้ยึดพระตะบองไว้ด้วย ใน พ.ศ. 2312 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ยกทัพไปตีเสียมราฐและพระตะบองและจัดให้อยู่ภายใต้การปกครองของไทยโดยตรง ในสมัยรัชกาลที่ 1 หลังจากที่สถาปนาปกครองตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชาแล้ว ได้ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน - ต้นสกุลอภัยวงศ์) ปกครองพระตะบองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ และมีเจ้าเมืองในสกุลอภัยวงศ์สืบทอดต่อมาอีก 5 คน จนพระตะบองกลายเป็นส่วนหนึ่งของอินโดจีนฝรั่งเศส

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ญวนได้พยายามเข้ามาแทรกซึมขยายอิทธิพลที่พระตะบอง ทำให้สยามกังวลมากเพราะพระตะบองเปรียบเป็นประตูของประเทศ สยามจึงให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ไปจัดแจงเมืองพระตะบอง ในระหว่างปีพ.ศ. 2381 ในการจัดแจงเมืองพระตะบองนี้ สยามได้เข้ามาสร้างกำแพงเมืองทำจากอิฐโบริกปูนขาว มีความยาว 18 เส้น กว้าง 12 เส้น และได้สั่งซื้อปืนใหญ่เป็นจำนวนมากจากประเทศอังกฤษ เพื่อการป้องกันกำแพงนี้ อีกประการหนึ่งได้กั้นแม่น้ำเก่า คือโอรุ๊บอง ให้ไหลแต่ทางเดียว มาหาแม่น้ำสังแก ซึ่งไหลผ่านชุมชนพระตะบองนี้ ได้มีการบรรจุอาคารคานาในแม่น้ำ ตรงกำแพงสี่มาที่ข้างบนและเปียมสี่มาที่ข้างล่าง มีการถมดินหลักใหญ่ๆ อยู่รอบเมืองเพื่อป้องกันสัตว์ร้ายและศึกศัตรูต่างๆ โดยสยามได้เกณฑ์ผู้คนจากที่ต่างๆ ทั้งจากกรุงเทพฯ และที่ราบสูงนครราชสีมาเป็นแรงงาน³⁷¹ ซึ่งการจัดแจงเมืองครั้งนี้ได้ประกอบพิธีฝังอาคารเพื่อตั้งเสาหลักเมืองพระตะบอง โดยปรากฏหลักฐานในใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา เรื่อง สร้างเมืองพระตะบอง (พ.ศ. 2380) และจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ดังนี้

...ครั้นมาถึงเดือน 4 เจ้าพระยาบดินทรเดชาบอกมาว่า การซึ่งสร้างเมืองพระตะบองได้ขุดคูรอบเมืองถมดินเชิงเทินทำท่อนดินโคลน แล่นสายโซ่ไว้สำหรับซึ่งข้าม

³⁷¹ ไตร่จฉวง เขียน, ศานติ ภักดีคำ ถอดความ ,เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เหตุที่ทำให้สยามปกครองพระตะบองกว่า ,ศตวรรษ 1 เข้าถึงเมื่อ เข้าถึงได้จาก ,กุมภาพันธ์ 2562 <https://www.silpa-mag.com/history/article_10843>

แม่น้ำไว้ที่หน้าป้อมแห่ง 1 แล้ว**ปลูกศาลเจ้าหลักเมือง** นางข้าว ตีที่ดิน ทำวังให้นัก
องค์อิมก่อกำแพงรอบ ครั้น ๓ เดือน 4 ขึ้น 9 ค่ำ³⁷² ได้ตั้งพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ ฝัง
อาคารพิพิธหลักเมืองอัญเชิญเทพยดาสถิตหลักเมือง สมโภชเวียนเทียนทำตามตำรา
จดหมายซึ่งโปรดออกไปทุกประการแล้ว...³⁷³

... ให้หลวงบูรินทามาตย์คุมพระสงฆ์คุมโหร คุมพราหมณ์ และสิ่งของ
ออกไปประทับ เป็นคนพราหมณ์พิธี พระครูหัสดาจารย์ 1 พราหมณ์มีชื่อ 8 เป็น 9
หม่อมเจ้าหลวงอินทร์ฤาไชย 1 พราหมณ์มีชื่อ 6 เป็น 7 เป็น 16 โหร ขุนพิชัยฤกษ์ ขุน
โลกาพิศัย ขุนพิทักษ์เทวา ขุนญาณประสิทธิ์ 4 คน (รวม) เป็น 20 คน กับคุมเอาเทียน
ชัยเล่มหนึ่ง **เสาหลักเมืองหลัก** 1 ศิลารองลกแผ่น 1 แผ่นเงินชดาเมืองหลัก 1 แผ่น
เงินปิดต้นเสา 1 แผ่นเงินปิด.....1 เป็น 2 เป็น 3 แผ่นทองแดงอาคารพณ
ใหญ่ 1 แผ่นศิลาคารพณใส่ป้อม 5 แผ่นศิลาคารพณ 8 ทิศ 8 รูปราชสีมาดวง 1
รูปข้างดวง 1 รูปเต้าดวง 1 เป็น 3³⁷⁴

จากเนื้อความในกลุ่มเอกสารเก่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ชี้ให้เห็นว่าราชสำนัก
ให้ความสำคัญต่อความมั่นคงในเขตพื้นที่ตามขอบเขตพสุธาโดยมีการให้**ตั้งหลักเมืองตาม
เมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์** นอกจากนี้ยังมีการให้ส่งสิ่งที่เป็นตัวแทนความหมายของ
หมุดหลักเมืองที่มีทั้งแท่งหิน และเสาไม้ รวมทั้ง**เครื่องบูชาต่างๆ**ไปตามเมืองสำคัญเหล่านั้น
กอปรมีการ**ประกอบพิธีกรรม**โดยให้ความสำคัญกับพิธีทาง**พราหมณ์และพุทธ**เป็นสำคัญ³⁷⁵

³⁷² ตรงกับ วันอาทิตย์ที่ มีนาคม พ.ศ.42380

³⁷³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3** ,

74.

³⁷⁴ **จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3** ตอนที่ 1 3ที่ระลึกในงานพระราชทาน
เพลิงศพ เสวกเอก พระยานครราชสีมา .สหัด สิงหเสนี) ที่เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ)
2481 พระนคร): โรงพิมพ์พระจันทร์, 2481(,144-145

³⁷⁵ อย่างไรก็ดี นอกจากบันทึกดังกล่าวซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญในการยืนยันว่าเมืองพระตะบองมี
การฝังอาคารพณและตั้งเสาไม้หลักเมืองโดยมีการส่งไม้มาจากกรุงเทพฯ ทว่าในปัจจุบันไม่พบหลักฐานภาพถ่าย
ว่ารูปแบบของเสาหลักเมืองพระตะบองมีลักษณะเช่นไร ข้อเสนอตั้งดังกล่าวสมควรเป็นประเด็นเพื่อนำไปสู่
การศึกษาค้นคว้าในโอกาสต่อไป

1.1.5 กลุ่มหลักเมืองจากหัวเมืองทางเหนือเพื่อป้องกันศึกจากพม่า

กลุ่มหลักเมืองทางภาคเหนือมักมีคติ แนวคิดที่ผสมผสานการใช้วัสดุจากแท่งหินและเสาไม้ โดยพบว่าหลักเมืองตามอำเภอหรือเมืองเก่ายังคงคติการตั้งศาลเพียง และอาจรวมถึงเสาไม้บางแห่งตั้งควบคู่กันและให้ยู่ได้ต้นไม้ใหญ่ และมักเรียกว่า “ใจบ้าน” ดังเช่นหมู่บ้านในอำเภอต่างๆของอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน บ้านเมืองปอน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ฯลฯ ในขณะที่หลักเมืองในระดับของจังหวัดมักมีรูปแบบเป็นเสาไม้ปลายเรียว ซึ่งต่างจากรูปแบบของหลักเมืองของจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีรูปแบบเป็นแท่งหิน และมีการลงอักขระหรือยันต์ประเภทต่างๆไว้ด้วย นอกจากนี้ยังมีการตั้งหมุดหลักเมืองนี้ในสภาพแวดล้อมที่คู่กับต้นไม้ใหญ่³⁷⁶ และกำหนดให้อยู่ใกล้กับมหาธาตุเจดีย์กลางเวียงเชียงใหม่คือวัดเจดีย์หลวง โดยเรียกหมุดหลักเมืองนี้ว่า “อินทขิล”

ด้วยที่เมืองเชียงใหม่เคยเป็นราชธานีของล้านนา จึงทำให้เมืองเชียงใหม่เคยเป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง ทำให้เชียงใหม่มีเอกลักษณ์ทางศิลปะและวัฒนธรรมที่สะท้อนออกมาจากคติ ความเชื่อ ความเป็นศูนย์กลางการปกครองในเขตแดนล้านนาทำให้เชียงใหม่มีสถานะเป็นหัวเมืองเอกซึ่งมีความพร้อมในทุกมิติรวมทั้งไพร่พลในการช่วยป้องกันศึกจากภายนอกดินแดนล้านนา ซึ่งถือเป็นพื้นที่สำคัญในเขตชั้นที่สามทางทิศเหนือของกรุงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามที่เชียงใหม่มีรากทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็งมายาวนาน ทำให้รูปแบบของหลักหินอินทขิลมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากหมุดหลักเมืองทั่วไปที่พบในภาคกลาง แม้ว่าเจ้านายทางเชียงใหม่จะได้เดินทางมาราชการที่พระนครหลายครั้ง และคงต้องได้พบเห็นหลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์มาแล้วก็ตาม

ก. แนวคิดหลักเมืองเชียงใหม่

หลังจากการฟื้นฟูเชียงใหม่โดยพระเจ้ากาวิละในสมัยธนบุรี มาสู่สมัยรัตนโกสินทร์ ด้วยความช่วยเหลือของ รัชกาลที่ 1 จึงมาสู่ช่วงเวลาที่ยังมีการ **เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง** โดยมีการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ และพบหลักฐานจากการบันทึกตั้งหลักเมืองในเวลา

³⁷⁶ คือต้นยางนาโดยยังคงปรากฏเป็นหลักฐานจนถึงปัจจุบัน

ต่อมา การตั้งหลักเมืองในสมัยดังกล่าวจึงควรจะเป็นคติที่มีมาแต่เดิม³⁷⁷ และมีความสำคัญในกลุ่มหัวเมืองต่างๆของเขตล้านนาและใกล้เคียง ซึ่งรวมถึงแคว้นอื่นๆที่อยู่ในบริเวณเดียวกันด้วย

หลักฐานจากการใช้แท่งศิลาให้เป็นหมุดหมายของหลักเมืองของเชียงใหม่ชี้ให้เห็นถึงคติรากทางวัฒนธรรมของล้านนาที่ยังคงอยู่ แม้ว่าเจ้ากาวิละจะเคยเดินทางลงมาที่กรุงเทพฯอยู่เนื่องๆก็ตาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี แม้ว่าคติการใช้หลักหินให้เป็นหมุดหมายของหลักเมือง ซึ่งมีกายภาพและรูปแบบที่ต่างจากหลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ ทว่ายังพบคติในการนำชื่อนามที่มีความสัมพันธ์กับ พระอินทร์ เพื่อมาใช้ในความหมายหลักเมืองร่วมกันคือ การเรียกแท่งศิลาอันเป็นหมุดของหลักเมืองเชียงใหม่ว่า“หลักอินทขิล” ซึ่งมีความหมายว่า หลัก หรือเขตพื้นที่ของพระราชา ซึ่งมีความหมายถึงพระอินทร์“อินทขิล” จึงสามารถให้ความหมายได้ว่าคือ**หลักหรือเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญของเมือง**และแม้ว่าคติพระอินทร์จะมีรากทางวัฒนธรรมมาจากดินแดนชมพูทวีปที่บ้านเมืองต่างๆในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับมานานแล้วก็ตาม ทว่าคติพระอินทร์ในทางพุทธศาสนาผู้ทรงบริยุบตั้งองค์จักรพรรดิราช ก็น่าจะมีผลต่อการส่งแรงบันดาลใจไปสู่การพัฒนาคติและแนวคิดหลักเมืองจากราชธานีกรุงรัตนโกสินทร์ไปสู่เจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่มากนักน้อย โดยมีการผสมผสานแนวคิดรูปแบบของหลักหมุดหมายเมืองเช่นก้อนหิน แผ่นศิลา รวมถึงต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นไม้มหายเมืองด้วย เหล่านี้จึงเป็นที่มาของการตั้ง **หลักอินทขิล** ในฐานะหลักเมืองของเชียงใหม่ โดยใช้ศิลาที่เป็นวัสดุจากธรรมชาติมาฝังหรือปักลงดิน เพื่อเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลางเมือง

รายละเอียดที่สามารถพบได้จากในปี พ.ศ.2325 เจ้ากาวิละ มาเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่กรุงเทพฯ ได้รับพระราชทานข้าวของต่างๆ และได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยามังรายชิรปราการกำแพงแก้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่ ตั้งน้องชาย เจ้าธัมมลังกาเป็นอุปราชเมืองเชียงใหม่ เจ้าคำสมตนเป็นพญานครลำปาง เจ้าดวงทิพเป็นอุปราชา เจ้าหมูล้ำเป็นราชวงศ์เมืองละคอน เจ้ากาวิละทูลลากลับไปยังเมืองละคอน³⁷⁸ แต่เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองร้างเนื่องจากมีศึกสงครามต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน การฟื้นฟูเมืองเป็นปัญหาอย่างมากเนื่องจากขาดกำลังคน พระเจ้ากาวิละจึงเริ่มต้นรวบรวมผู้คนจากที่ต่างๆ และมาสร้างเวียงป่าซางเมื่อพ.ศ.

³⁷⁷ คติดังกล่าวมักปรากฏเป็นบันทึกต่างๆ ทั้งจากตำนาน พงศาวดาร รวมทั้งวรรณกรรม ฯลฯ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้แล้วในบทที่ 2

³⁷⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค , วิทยาส.ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พิมพ์ครั้งที่ 2 , (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์ ,2547(, 154.

2325 ให้เป็นเมืองชั่วคราว เป็นที่มั่นเพื่อฟื้นฟูเชียงใหม่ต่อไป จนถึง พ.ศ.2339 จึงเข้าไปฟื้นฟูและตั้งเมืองเชียงใหม่ได้ และมีนโยบายกำจัดการอำนาจของพม่าให้หมดสิ้นในล้านนา³⁷⁹

การตั้งเมืองเชียงใหม่ให้ฟื้นคืนมาเมื่อ พ.ศ. 2339 พระเจ้ากาวิละได้ปฏิสังขรณ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์บ้านคูเมืองที่มีมาแต่โบราณ เช่น ก่อรูปช้างเผือก 2 ตัวที่หัวเวียง ก่อรูปสิงห์ 2 ตัวที่บริเวณช่วงสิงห์ ก่อรูปกุ่มกัณฑ์และพระสุเทวฤๅษีที่วัดเจดีย์หลวง **พร้อมกับการย้ายเสาศิลาอินทิลจากวัดสะดือเมืองไปไว้ที่วัดเจดีย์หลวง** ปฏิสังขรณ์บูรณะวัดวาอารามต่างๆ บูรณะกำแพงเมือง บำรุงปรากร ขุดร่องคูเมืองและผันน้ำเข้าใส่คูเมือง และเรียกชื่อเมืองใหม่ว่า “เมืองรัตนติงสาอภินวบุรีเชียงใหม่” เป็นการแทนที่ราชวงศ์มังราย เชิดชูราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน และ สืบทอดจาริตเดิมของท้องถิ่น³⁸⁰

อย่างไรก็ตาม สถานะของเมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าวคือ เมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ ซึ่งมีนโยบายสนับสนุนให้เชียงใหม่เป็นเมืองหน้าด่านฝ่ายเหนือที่มีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะป้องกันการรุกรานของพม่า นโยบายนี้ดำเนินมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี สืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้ให้การช่วยเหลือเชียงใหม่หลายรูปแบบด้วยกัน เช่น การช่วยเหลือด้านอาวุธเพื่อใช้ในการสงคราม การส่งกองทัพหลวงช่วยเหลือป้องกันเมืองเชียงใหม่ ตั้งหัวเมืองทางเหนือโดยให้เชียงใหม่เป็นเมืองหลัก ให้สิทธิแก่เจ้าเมืองเชียงใหม่ในการดูแลเจ้าเมืองอื่นๆ ในส่วนเชียงใหม่เองก็มีหน้าที่ในการส่งเครื่องราชบรรณาการ ส่วย และสิ่งของต่างๆลงมายังกรุงเทพฯ และในบางกรณี จะถูกเกณฑ์กำลังทหาร ส่งกองกำลังมาช่วยราชการยามมีศึกสงคราม เช่น กรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.2369 และเมื่อสถานการณ์ปกติเมืองประเทศราชต้องอยู่ในสภาพเตรียมพร้อมป้องกันบ้านเมืองเสมอ³⁸¹

ข. แนวคิดหลักเมืองน่าน

เดิมน่าน เป็นเมืองในปกครองของล้านนา จนในระหว่างปี พ.ศ. 2103-2328 ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าอยู่หลายครั้งและต้องเป็นเมืองร้างไร้ผู้คนถึง 2 ครา คือ ครั้งแรก ปี พ.ศ.

³⁷⁹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา** พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544), 263-265.

³⁸⁰ เรื่องเดียวกัน 268, -269.

³⁸¹ เรื่องเดียวกัน, 298-302.

2247-2249 ครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2321-2344 โดยปี พ.ศ. 2331 เจ้าอัครวรปัญญาได้ลงมาเข้าเฝ้า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเพื่อขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา หลังจากขึ้นเจ้า อัครวรปัญญาก็ยังมิได้เข้าไปอยู่เมืองน่านเสียทีเดียวเนื่องจากเมืองน่านยังรกร้างอยู่ จึงได้ย้ายไป อาศัยอยู่ตามที่ต่าง ๆ คือ บ้านตีตบฏเรือ เมืองจั่ว (บริเวณอำเภอพาน้อย) เมืองพ้อ (บริเวณ อำเภอเวียงสา) จนกระทั่งหลังจากได้บูรณะซ่อมแซมเมืองน่านพร้อมทั้งได้ขอพระบรมราชานุญาต แล้ว จึงกลับเข้ามาอยู่ในเมืองน่านในปี พ.ศ. 2344 เมืองน่านจึงมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราชใน ยุคสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เสาหลักเมืองน่าน หรือที่คนเมืองน่านในสมัยโบราณเรียกกันว่า "เสามิ่งเมือง" หรือ "เสามิ่ง" ตั้งอยู่ในวัดมิ่งเมือง ถนนสุริยพงษ์ ประวัติของวัดมิ่งเมือง เดิมเป็นวัดร้าง มีเสาหลัก เมืองที่เป็นท่อนซุงขนาดใหญ่สองคนโอบ พบที่ซากวิหาร ในราวปี 2400 ในพงศาวดารเมืองน่าน กล่าวไว้ว่า ในปี จ.ศ.1179 (พ.ศ.2360) เกิดน้ำท่วมใหญ่จนตัวเมืองเกิดความเสียหาย พญาสุมน เทวราช (ครองราชย์ พ.ศ.2353 – 2368) จึงได้มีการย้ายเมืองตั้งเมืองใหม่ จนกระทั่งในปี จ.ศ. 1182 (พ.ศ.2363)โดยมีเนื้อความดังนี้

...เดือนเจียงลง 10 ค่ำเม็งวันเสาร์ อาชญาเจ้าหลวงท่านจึงอาชญาหื้อเสนา
 อามาตย์ปลุกเสามิ่งเมืองเล่มตวันตัก กับหลักข้างเผือกไว้ยังช่วงสนามหลวงหันแล
 เถิงเดือนเจียงขึ้น ๑๓ ค่ำ ปลุกเสามิ่งเจเนเมืองเล่มหนเหนื่อวันนั้นหันแล...³⁸²

ต่อมาเจ้านันทวรฤทธิเดช (เจ้าผู้ครองนครน่านองค์ที่ 62 พ.ศ. 2395-2434) สถาปนาวัดใหม่ ตั้งชื่อว่า วัดมิ่งเมือง (พ.ศ.2400) ตามชื่อที่เรียกเสาหลักเมืองว่า เสามิ่งเมือง โดยที่เสาหลักเมืองเดิมมีลักษณะเป็นเสาไม้สักทองขนาดใหญ่ มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 60 เซนติเมตร สูงประมาณ 3 เมตร ทรงกลม หัวเสาเกล่าเป็นรูปดอกบัวตูม ตัวเสาดังลงกับดินโดยตรง ไม่มีศาลครอบ ในปี พ.ศ. 2506 ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ น้ำในแม่น้ำน่านได้ทะลักเข้าท่วมตัวเมืองน่าน อย่างรุนแรง กระแสน้ำได้เซาะรากโคนเสาพระหลักเมืองซึ่งผูก ร่อนมาก เพราะฝังดินมาเป็น เวลานานกว่า 170 ปี จนถอนโค่นลง ปี 2514 ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน ได้นำข้าราชการ พ่อค้า

³⁸² ประชุมพงษาวดารภาคที่ 10 เรื่อง ราชวงษปกรณ พงษาวดารเมืองน่าน ฉบับพระเจ้า สุริยพงษ์มริตเดช พระเจ้านครน่านยังให้แต่งตั้งไว้สำหรับบ้านเมืองพิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพ พระเจ้าสุริย , .พงษ์มริตเดชฯ ปีมะเมีย พ.ศ.2461 พระนคร) : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ ,2461(,151.

ประชาชนชาวน่านทั้งปวง ร่วมกันนำเสามิ่งเมืองน่านต้นเดิมที่โคนลุ่มลงนั้นมาเกล้าแต่งใหม่ และสลักหัวเสาเป็นพระพรหมสี่หน้า รวมทั้งสร้างศาลทรงไทยจัตุรมุขครอบเสามิ่งเมืองขึ้นเป็นครั้งแรก ในครั้งนั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร(คือรัชกาลที่ 10 ในเวลาต่อมา) ได้เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงเป็นองค์ประธานประกอบพิธีตั้งเสาหลักเมืองน่าน เมื่อวันที่ 7 มกราคม 2516³⁸³

จากเนื้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ในช่วงหลังจากที่มีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้ว เมืองน่านค่อนข้างมีความสัมพันธ์โดยตรงกับราชธานี โดยมีได้ติดต่อสัมพันธ์ผ่านเมืองเชียงใหม่ จึงอาจจะสันนิษฐานได้ในส่วนหนึ่งว่า เมืองน่านคงจะมีความสัมพันธ์ทางคติ แนวคิดในการสร้างจุดหมายกลางเมืองด้วยการใช้ไม้ ร่วมกัน ด้วยการที่มีแนวคิดการใช้ไม้หลักเมือง ดังกล่าวอาจทำให้น่านมิได้ตกอยู่ในคติที่เกี่ยวกับ อินทขิล ดังเช่นหลายๆเมืองในเขตล้านนาประเทศแต่อย่างใด

1.2. ภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1-3

การตั้งหลักเมืองมีปัจจัยสำคัญหนึ่งในการพิจารณาก่อนการตั้งจุดหมายหลักเมือง คือความสำคัญของการเลือกชัยภูมิ เพื่อกำหนดที่ตั้งอันเป็น ชัยมงคล การเลือกที่ตั้งของหลักเมือง (Site Select) จึงมีความสำคัญในการคัดเลือกที่ตั้งเพื่อให้ได้เมืองที่มีความมั่นคง ปลอดภัยและมีความเป็นสวัสดิมงคลสืบไป โดยทำการศึกษาสภาพทางภูมิศาสตร์หลักเมือง เพื่อให้เข้าใจถึงที่ตั้งของหลักเมืองที่ควรจะมีความสัมพันธ์กับลักษณะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของเมือง โดยสามารถ จัดกลุ่มที่ตั้งของหลักเมืองจากการสำรวจแผนที่และแผนผัง ได้ดังนี้

1.2.1 กลุ่มวงเวียน / เกาะกลางถนนพบจำนวน 2 แห่ง คือ หลักเมืองกาญจนบุรี (ใหม่) และหลักเมืองราชบุรี

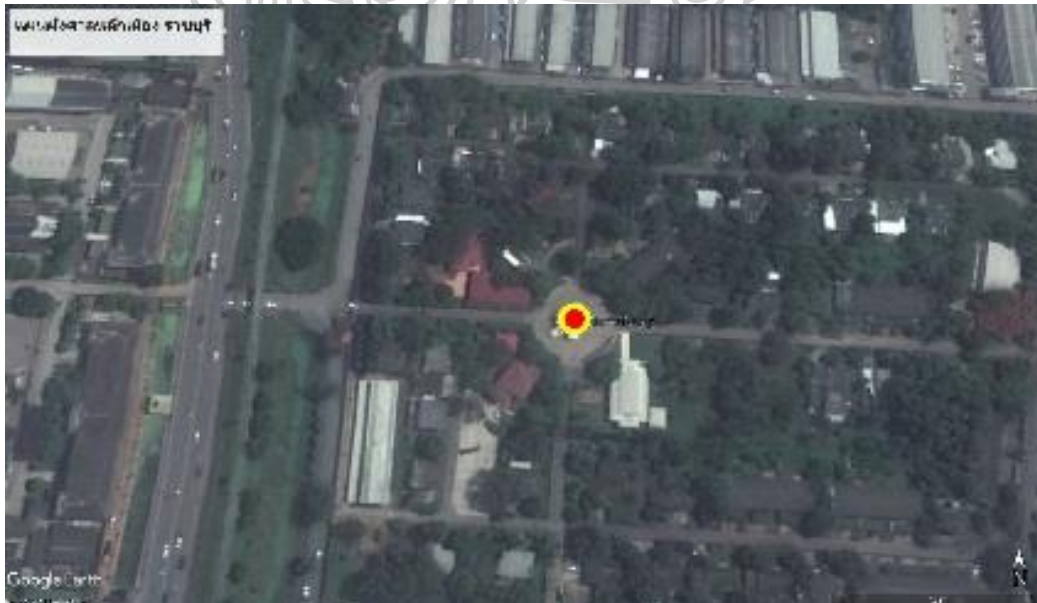
หลักเมืองกาญจนบุรี(ใหม่)ตั้งอยู่ไม่ไกลจากต้นน้ำแม่กลอง โดยตั้งอยู่กลางเมือง และตั้งอยู่เกาะกลางถนนสายหลักของเมือง (ภาพที่ 62)

³⁸³ เสาหลักเมืองน่าน ,(วัดมิ่งเมือง) เข้าถึงเมื่อ 2 กุมภาพันธ์ 256 26, เข้าถึงได้จาก

ภาพที่ 62 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองตั้งอยู่เกาะกลางถนนกลางเมืองกาญจนบุรี(ใหม่)
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองราชบุรี ตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำแม่กลอง โดยตั้งอยู่กลางเมือง และตั้งอยู่วงเวียนเกาะกลางถนน โดยตั้งอยู่ไม่ไกลจากประตูเมืองที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 63)

ภาพที่ 63 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองตั้งอยู่เกาะกลางถนนกลางเมืองราชบุรี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

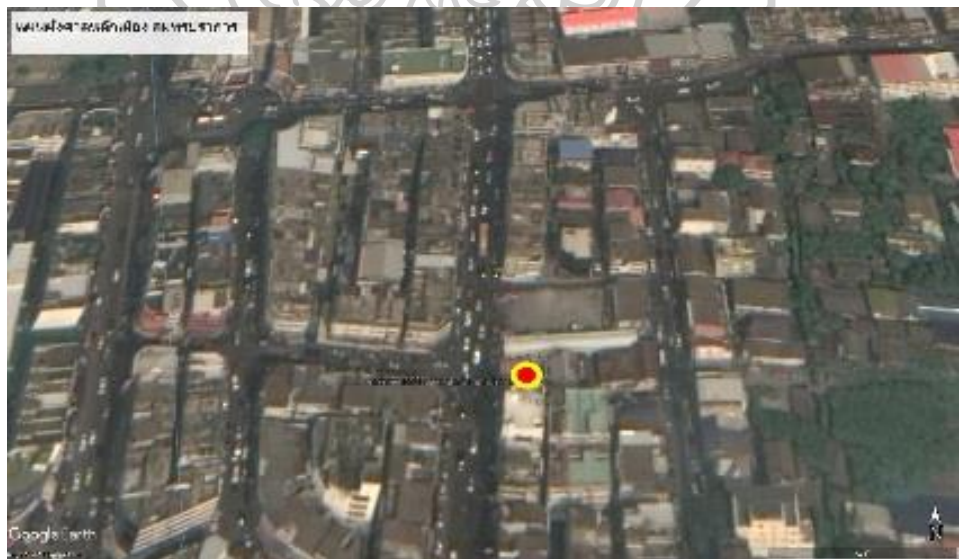
1.2.2 กลุ่มริมเส้นทางสัญจรพบจำนวน 2 แห่ง คือ หลักเมืองสงขลา และหลักเมืองสมุทรปราการ

หลักเมืองสงขลา ตั้งอยู่กลางเมืองไม่ไกลจากทะเลสาบสงขลา โดยตั้งอยู่ริมถนนสายรองในปัจจุบัน (ภาพที่ 64)

ภาพที่ 64 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสงขลาตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสมุทรปราการ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากคู่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยตั้งอยู่ริมถนนสายหลักกลางเมือง (ภาพที่ 65)

ภาพที่ 65 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสมุทรปราการตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

1.2.3 กลุ่มในพื้นที่วัดศุขย์กลางเมือง / สถานที่สำคัญกลางเมือง พบจำนวน 2

แห่ง คือ หออินทขิล เชียงใหม่และหลักเมืองน่าน

หออินทขิล เชียงใหม่ ตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมือง โดยตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ของวัดเจดีย์หลวง ซึ่งเป็นวัดศุขย์กลางเมือง บริเวณที่ตั้งของหออินทขิลยังพบไม้ยางใหญ่ซึ่งเป็นไม้หมายเมือง (ภาพที่ 66)

ภาพที่ 66 แสดงแผนผังที่ตั้งหออินทขิลเชียงใหม่ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

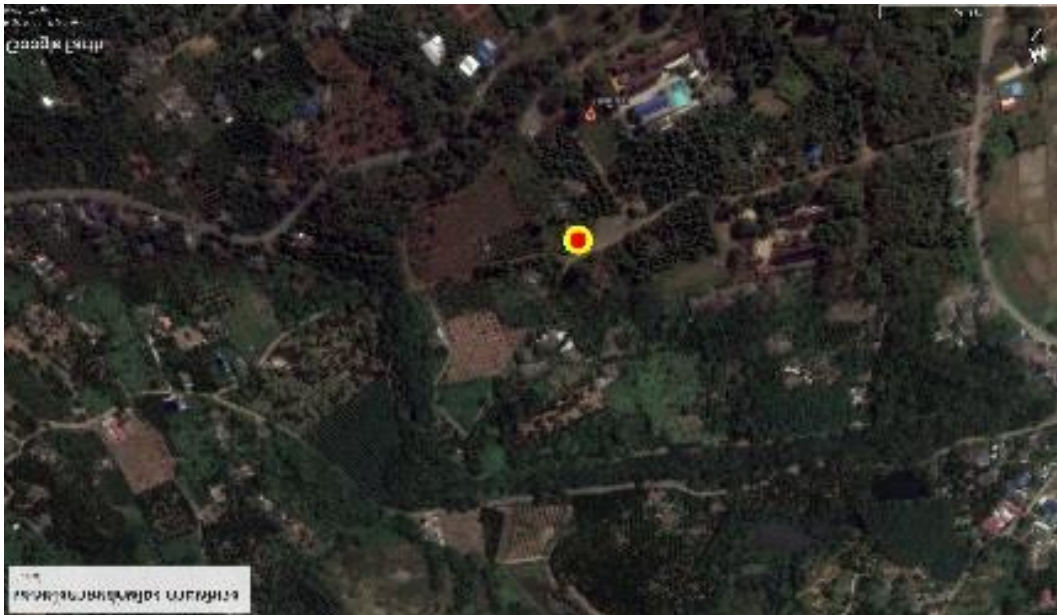
หลักเมืองน่าน ตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมือง โดยตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ของวัดมิ่งเมือง ซึ่งเป็นวัดศูนย์กลางเมือง (ภาพที่ 67)

ภาพที่ 67 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองน่านตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

1.2.4 กลุ่มชายฝั่ง / ริมน้ำ พบจำนวน 2 แห่ง คือ ศาลหลักเมือง ค่ายเนินวง จันทบุรี และ นครเขื่อนขันธ์ สมุทรปราการ

ศาลหลักเมือง ค่ายเนินวง จันทบุรี ตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำจันทบุรี บริเวณใจกลางพื้นที่เป็นเนินสูง โดยตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ของเมืองที่มีลักษณะเป็นป้อมค่ายที่ถูกกำหนดให้เป็นเมืองใหม่ (ภาพที่ 68)

ภาพที่ 68 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองใกล้ริมน้ำของศาลหลักเมือง ค่ายเนินวง จันทบุรี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองนครเขื่อนขันธ์ : สมุทรปราการ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากบริเวณคู้งแม่น้ำ
เจ้าพระยาบนพื้นที่ของเมืองที่ติดกับแนวโอบโค้งของแม่น้ำทั้งสองด้าน ซึ่งเป็นชัยภูมิที่มี
ความสำคัญทางยุทธศาสตร์ (ภาพที่ 69)

ภาพที่ 69 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองใกล้ริมน้ำของหลักเมืองนครเขื่อนขันธ์ สมุทรปราการ
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

สรุป ภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1-3

จากภาพที่ตั้งกลุ่มหลักเมืองข้างต้น แสดงตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองกลุ่มเมือง ยุทธศาสตร์ จะตั้งอยู่บนชัยภูมิที่มีความสำคัญของเมืองอันเป็นหมุดหมายแสดงความเป็นหัวใจของเมืองยุทธศาสตร์ภายใต้ฐานแนวคิดในด้านการป้องกันเมือง(ทั้งการรุกไล่และการตั้งรับ) ตามตำราพิชัยสงคราม เพื่อปกป้องรักษาเมือง ซึ่งไม่ได้เป็นเพียงฐานที่มั่นในยามสงคราม หากแต่มีผู้คนอาศัยอยู่ด้วย โดยเมืองเหล่านี้ถูกกำหนดให้เป็นเมืองขอบขัณฑสีมา ซึ่งเป็นแนวคิดหนึ่งของความเป็นหลักเมืองที่มีความสัมพันธ์กับชัยภูมิ และที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้

1. เป็นที่ตั้งของเมืองที่มีความสำคัญมาก่อน เมืองมีขนาดใหญ่ มีผู้คนอาศัยอยู่ (อาทิ เชียงใหม่ ฯลฯ)
2. เป็นหัวเมืองที่สามารถเชื่อมต่อเมืองอื่นๆในบริเวณใกล้เคียง(อาทิ สงขลา ราชบุรี ฯลฯ)
3. เป็นเมืองที่สามารถเดินทางตรงเข้าสู่ราชธานีกรุงเทพฯ(อาทิ นครเขื่อนขันธ์ ฯลฯ)
4. เป็นเมืองที่ถูกตั้งขึ้นเพื่อเป็นค่ายป้อมในการตั้งรับเข้มแข็ง³⁸⁴ เพื่อป้องกันจุดยุทธศาสตร์นั้น (อาทิ จันทบุรีใหม่ที่ค่ายเนินวง ฯลฯ)

นอกจากนี้ รูปแบบที่ตั้งของหลักเมือง(Site Plan) มักตั้งอยู่บนเส้นทางสัญจรหลักของเมือง (เช่นทางบก ทางน้ำ) หรืออาจตั้งไม่ไกลจากแหล่งน้ำซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในการเข้าสู่เมือง โดยมีความหลากหลายกลุ่มรูปแบบในการกำหนดที่ตั้งของหลักเมือง

จากประเด็นเหล่านี้ย่อมชี้ให้เห็นว่า “หลักเมือง” มีความสำคัญนอกจากจะเป็นพื้นที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นชัยภูมิในแง่จุดยุทธศาสตร์ที่จะป้องกันเมืองเหล่านั้น ซึ่งมีผลต่อการปกป้องรักษากรุงรัตนโกสินทร์ให้แคล้วคลาดปลอดภัยด้วยเช่นกัน

³⁸⁴ ในประเด็นดังกล่าว มีลักษณะเดียวกับเมืองบางกอกในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการป้องกันและสนับสนุนราชธานีกรุงเทพฯ

1.3 องค์ประกอบของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1-3

ศาลหลักเมืองในสมัยดังกล่าว ไม่ปรากฏร่องรอยของรูปแบบเดิมหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน ด้วยที่ศาลหลักเมืองที่ยังพอปรากฏอยู่ มักถูกซ่อมในชั้นหลัง อีกทั้งหมุดหมายหลักเมืองที่ร่วมสมัยเดียวกัน คงจะมีการสร้างด้วยวัสดุที่ทำมาจากหิน และน่าจะถูกฝังหรือตั้งไว้กลางแจ้ง ดังตัวอย่างที่พบหลักเมืองจันทบุรี(ใหม่)ที่ค่ายเนินวง ฯลฯ จึงไม่มีการสร้างองค์ประกอบของศาลซึ่งเป็นส่วนของเรือน นอกจากนี้ช่วงสมัยเวลาดังกล่าว มักพบหลักฐานที่ปรากฏเป็นจารึก และบันทึกที่เป็นตัวอักษร ซึ่งในบันทึกต่างๆก็ไม่ได้ให้รายละเอียดหรือแม้แต่ข้อมูลสังเขปในส่วนรูปแบบของศาล ซึ่งรวมถึงอุปสรรคจากการที่ยังไม่มีนวัตกรรมการบันทึกภาพใน

1.3.1 รูปแบบของหมุดหมายหลักเมือง

ในบันทึกกล่าวถึงลักษณะโดยรวม ดังเช่น เสาไม้ชัยพฤกษ์ แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบว่ามีรูปร่างและรูปทรงอย่างไร เนื่องด้วยข้อจำกัดที่ว่า หมุดหมายของหลักเมืองกลุ่มยุทธศาสตร์นี้ สร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ดังนั้นในกรณีที่เป็นไม้ ย่อมผุพังไปตามกาลเวลา โดยมีการซ่อมแซม หรือสร้างใหม่ ซึ่งบางแห่งก็มีหลักฐานที่เป็นข้อมูลร่วมสมัยที่พอจะนำมาตรวจสอบด้วยรูปแบบทางศิลปะได้ ในกรณีที่ปรากฏข้อมูลหลักฐานว่าซ่อมแซม หรือทำขึ้นใหม่ในชั้นหลัง จะขอยกไปกล่าวในหัวข้อที่ตรงตามอายุเวลาของหมุดหมายดังกล่าว เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการทางรูปแบบที่สัมพันธ์อยู่กับช่วงเวลาอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม หมุดหมายของหลักเมืองในบางแห่ง สันนิษฐานได้ว่าเป็นของเดิมที่มาแต่ครั้งอดีต ด้วยการวิเคราะห์รูปแบบ จึงเชื่อว่าเป็นของร่วมสมัยเมื่อมีการตั้งหลักเมืองขึ้นจริง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เสาอินทขิล จ.เชียงใหม่ รูปแบบแท่งหินดัดแปลงจากรูปทรงธรรมชาติ แท่งตั้งอยู่บนฐานปูนทรงเหลี่ยม สันนิษฐานว่าควรจะมีการจารึกยันต์โสฬสอยู่ที่ผิวของแท่งหิน เนื่องจากพบหลักหินอินทขิลซึ่งเป็นหลักบวรากริตติตั้งตามแจ้ง และประตูเมืองเชียงใหม่โดยมียันต์ดังกล่าวปรากฏอยู่ ปัจจุบันเสาอินทขิลได้รับการบูรณะเป็นเสาอิฐก่อสอปูนติดกระจะกสี ทรง 8 เหลี่ยม วัดรอบโคนเสาได้ 5.67 เมตร วัดรอบปลายเสาได้ 3.4 เมตร วัดขนาดความสูงของเสาได้ 2.27 เมตร (ภาพที่ 82)

หลักเมืองนครเขื่อนขันธ์ จ.สมุทรปราการ รูปแบบแท่งหินในผังสี่เหลี่ยม ส่วนยอดเป็นรูปองค์พระพิฆเนศวร ศิลานีล มีสีกร พระกรขวามือถือตรีศูล พระกรซ้ายมือนถือปาศะ (บ่วงบาศ) พระกรขวาล่างถือองคา และพระกรซ้ายล่างถือถ้วยขนม ทรงประทับนั่งบนฐานบัวหงาย ประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกเสาหลักเมืองก่ออิฐถือปูนทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ทาสีแดงตั้งอยู่ใต้ฐานขององค์พระพิฆเนศวร(เจ้าพ่อหลักเมือง)การประกอบพิธีฝังอาคารหลักเมืองนครเขื่อนขันธ์ มีการอัญเชิญพระพิฆเนศวรเป็นเทพองค์สำคัญในพิธีดังกล่าว จึงอาจเป็นไปได้ถึงเหตุผลการนำมาเป็นพระหลักเมือง (ภาพที่ 70)

ภาพที่ 70 เสาอินทขิล จ.เชียงใหม่

ที่มา: สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ, เหตุการณ์สำคัญ, เข้าถึงเมื่อ 19 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://lib.payap.ac.th/webin/ntic/the%20past/past/history/original/pg000098.jpg>

ภาพที่ 71 หลักรเมืองนครเขื่อนขันธ์ จ.สมุทรปราการ
ที่มา: ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสมุทรปราการ (พระประแดง), เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=194434http://xn--12cm1foaqwt7ag5dof.blogspot.com/2016/04/samutprakan-phra-pradaeng-city-pillar.html6738958533&set=a.1925571390836068&type=3&theater>

เสาหลักเมือง จ.กาญจนบุรี รูปแบบเสาทำด้วยศิลาแลงมีองค์ประกอบของเสาคอบซุด คือ ส่วนยอดดอกบัว(ตูม) ส่วนกลางมีลูกแก้วออกโก่หนึ่งเส้น ตั้งบนฐานเชิงปลายมณ ส่วนซุดของฐานล่างลงไป เป็นรูปดอกบัวในรูปแบบหมอน้ำตั้งรองรับเป็นวิสดุประเภทหินขัด ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในสมัยหลัง (ภาพที่ 84)

เสาหลักเมือง จ.สงขลา³⁸⁵รูปแบบเสาไม้กลม ส่วนบนเป็นรูปแบบหัวเม็ดยอดกลิ้งปลายเรียว เป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนกลางเป็นท่อนไม้กลมปลายสอบ ส่วนฐาน(ไม่สามารถระบุรูปแบบจากภาพ) (ภาพที่ 85)

³⁸⁵ในปี พ.ศ.2385 รัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสงขลาเถียนเส็ง) จัดการฝังหลักชัยเมือง) สงขลา ทรงพระราชทานไม้ชัยพฤกษ์หลักชัยต้นหนึ่ง กับเทียนชัยเล่มหนึ่ง พร้อมด้วยเครื่องไทยทานต่างๆ และ

ภาพที่ 72 เสาหลักเมือง จ.กาญจนบุรี

ที่มา: เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <https://siamrath.co.th/n/52076>

ภาพที่ 73 เสาหลักเมือง จ.สงขลา

ที่มา : ศาลหลักเมืองสงขลา, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562,

<https://clib.psu.ac.th/southerninfo/content/1/a247325f>

โปรดเกล้าฯ ให้พระครูอัญญาจารย์พราหมณ์ เป็นประธานฝ่ายพิธีพราหมณ์ 8 นาย อัญเชิญหลักไม้ชัยพฤกษ์ลงฝังที่ใจกลางเมืองสงขลา ต่อมา หลักเมืองจังหวัดสงขลา ปลูกกัณฑ์ขำรด ฟ่อค้ำ และประชาชนจังหวัดสงขลา จะช่วยกันออกเงินทำเสาหลักเมือง อุดมฤกษ์ในการวางเสาหลักเมือง ตรงกับวันศุกร์ที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2460

หลักเมืองค่ายเนินวง จ.จันทบุรี รูปแบบแท่นฐานซ้อนชั้น ทำด้วยศิลา ส่วนบนเป็นรูปแบบดั่งเช่นโบสถ์มา ภายในเป็นรูปธรรมจักรซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนกลางเป็นรูปดอกบัวในรูปแบบหม้อน้ำตั้งอยู่บนฐานเขียง ส่วนฐานก่ออิฐถือปูนในผังสี่เหลี่ยม ในรูปแบบของฐานสิงห์ทั้งสี่ด้าน ส่วนบนรูปโบสถ์มา อาจสร้างในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการสร้างวัดโยธานิมิตรที่ตั้งอยู่บริเวณค่ายเนินวง ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากที่มีการฝังอภินิหารตั้งหลักเมืองไม่นาน หากพิจารณาองค์ประกอบรวมโดยไม่มีโบสถ์มา ก็ยังทำให้องค์ประกอบรวมของหมุดหมายหลักเมืองมีความสมบูรณ์ (ภาพที่ 74)

ภาพที่ 74 หลักเมืองค่ายเนินวง จ.จันทบุรี

ที่มา: บันทึกภาพเมื่อ 23 เมษายน 2560

สรุป รูปแบบของหมุดหมายหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1-3

หมุดหมายหลักเมืองในยุคนี้ับว่ามีรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งด้านรูปร่างและวัสดุที่ใช้ โดยพบว่าหมุดหมายของหลักเมืองในส่วนที่เป็นเสาไม้ มักจะเป็นไม้ชัยพฤกษ์เช่นเดียวกับหลัก

เมืองที่กรุงเทพมหานคร (เสาหลักเมืองรัชกาลที่1) เสาไม้ รวมถึงเครื่องใช้และผู้ประกอบพิธีกรรม จะถูกส่งมาจากเมืองหลวง และประกอบพิธีกรรมตามตำราครุฐาน ฯลฯ

ในส่วนของหมุดหมายลักษณะพิเศษได้แก่ พระพิฆเนศวร ปัจจุบันเชื่อกันว่า วางอยู่เหนือตำแหน่งที่ฝังอภรรพ์ของเมืองนครเขื่อนขันธ์ จากรูปแบบทางศิลปะของพระพิฆเนศวร พบว่า มีความสอดคล้องกับ หมายรับสั่ง ร.2 ที่อัญเชิญเทวรูป พระอิศวร พระนารายณ์ พระพิฆเนศวรมาร่วมพิธีด้วยในขณะที่มีการประกอบพิธีฝังอภรรพ์ หลักเมืองที่เมืองสมุทรปราการซึ่งร่วมยุคกัน ไม่มีเทวรูปพระพิฆเนศวรเข้าร่วมพิธี แต่มีเสาหลักเมือง อาจจะเป็นได้ว่า ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ได้นำเอาเทวรูปพระพิฆเนศวรที่เข้าพิธีมาเป็นอภรรพ์หลักเมืองตั้งแต่นั้น

หมุดหมายหลักเมืองลักษณะพิเศษอีกแห่งคือ หลักเมืองค่ายเนินวง เมืองจันทบุรี ซึ่งเป็นรูปใบเสมา ซึ่งสันนิษฐานได้ว่า น่าจะมีความสัมพันธ์กับการสร้างวัดโยธานิมิตรเนื่องจากเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกัน กอปรที่ตั้งทั้งสองก็ตั้งอยู่บนเนินเดียวกันและไม่ไกลจากกัน

การฝังอภรรพ์และปักหมุดหมายหลักเมืองด้วยวัสดุที่เป็นหินจากธรรมชาติ อาจสะท้อนให้เห็นถึงสำนึก ความเข้าใจในคติการฝัง/ปักหมุดหมายเมืองด้วยหินที่มีมาก่อนการใช้ไม้แปรรูปมาจากธรรมชาติให้เป็นเสาไม้หลักเมืองในปัจจุบันซึ่งอาจยังคงเป็นที่รับรู้ของคนในช่วงเวลาดังกล่าวที่ยังคงเข้าใจถึงการสร้างหมุดหมายหลักเมืองด้วยหิน ประเด็นดังกล่าวยังสอดคล้องกับบันทึกของ “ปาลเลอกัวซ์” ที่ให้นิยาม ความหมายของหลักเมือง คือ “*stone limit of the town. this man is the strength of the town.*” ตามที่ศึกษาไว้แล้วในบทที่ 4 และยังสะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจเงื่อนไขทางด้านวัสดุศาสตร์ จึงมีการใช้วัสดุหินที่มีความแข็งแรง คงทนกว่าไม้มาใช้ให้ตรงกับสภาพการใช้งานของเมืองจันทบุรี(ใหม่)ที่ถูกกำหนดให้เป็นเมืองป้อมปราการโดยให้ตั้งอยู่กลางแจ้ง³⁸⁶ โดยการแปรรูปจากรูปทรงหินธรรมชาติมาเป็นทรงของใบเสมา

รูปแบบใบเสมาของหมุดหมายหลักเมืองจันทบุรี(ใหม่) คงจะเกิดจากการรับรู้ของผู้คนในสังคมดังกล่าวที่มีความเข้าใจเรื่องการปัก/ฝังหินเพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่นแนวคิด “สีมา” ในทางพุทธศาสนา ในประเด็นดังกล่าวนี้ หมุดหมายหลักเมืองและหมุดหมายหลัก

³⁸⁶ ปัจจุบันมีการสร้างอาคารคลุมเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

เสมา(สีมา) จึงมีหน้าที่และการทำงานในลักษณะเดียวกัน โดยเฉพาะในประเด็นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์³⁸⁷ หากแต่ต่างกันอย่างสิ้นเชิงในด้านของ “บทบาท”ทางสังคม

สิ่งเหล่านี้คงเป็นที่รับรู้กันทั่วไป จึงปรากฏในวรรณคดีพระอภัยมณี ที่ว่า “...แล้วเอาหินศิลานั้นมาทำ สักด้าเจาะปักเป็นหลักเมือง...”³⁸⁸

1.4 นัยยะของหลักเมืองกลุ่มเมืองยุทธศาสตร์

การผังอาคาร การป้องกัน การเป็นเมืองป้อม

ในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (ร.1 – ร.3) ภายหลังจากการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแห่งใหม่แล้ว ก็ได้มีการสร้างเมืองต่างๆขึ้นโดยเฉพาะจุดที่เป็นพื้นที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ การสร้างเมืองนี้ มีทั้งการสร้างเมืองใหม่ และการบูรณะเมืองเก่า โดยมีลักษณะกายภาพของเมืองที่สำคัญของยุคนี้คือ การเป็นเมืองป้อมปราการ ตัวเมืองสามารถใช้เป็นฐานที่มั่นในการรบได้และมีผู้คนอาศัยอยู่ด้วย เมืองป้อมปราการ เป็นแนวคิดหนึ่งของความเป็นหลักเมืองซึ่งสัมพันธ์กับการให้ความสำคัญกับชัยภูมิ ภูมิศาสตร์ ของกรุงรัตนโกสินทร์ หลักเมืองจึงมีความสำคัญนอกจากความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นชัยภูมิในแง่ยุทธศาสตร์ที่จะปกป้องรักษากรุงรัตนโกสินทร์ให้แคล้วคลาดปลอดภัย ชัยมงคลเมืองเหล่านี้คงเป็นรูปแบบสำคัญและเป็นที่รับรู้ทั่วไป จนปรากฏในวรรณกรรมปรากฏใน พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ตอน พระมิ่งคลาล่าทัพไปถึงเกาะกาฬวิ ว่า

.....

จึงคิดสร้างเมืองใหม่อยู่ภายนอก ทางเข้าออกชายทะเลริมเทวฐาน
ให้ตัดไม้ข่มนามตามบุราณ แล้วตั้งศาลบัดพลีพิธีกรรม
จึงเชิญไทเทวารักษาเกาะ ช่วยสงเคราะห์เข็ดชูอุปถัมภ์

³⁸⁷ ข้อสังเกตในด้านความหมายของความศักดิ์สิทธิ์ของหมุดหมายหลักเมืองคือความเชื่อในด้านพลัง อำนาจ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ในขณะที่ความศักดิ์สิทธิ์ของหมุดหมายพุทธสีมา คือความเชื่อที่มากับความศรัทธา เลื่อมใส

³⁸⁸ สุนทรภู่, **พระอภัยมณี** 23 **เข้าถึงเมื่อ** ,มภาพันท์ **เข้าถึงได้จาก** ,2562
<https://vajirayana.org/พระอภัยมณีพระมิ่งคลาล่าทัพไปถึงเกาะกาฬวิ-๗๕-ตอน/>

แล้วเอาหินศิลานั้นมาทำ

ก่อกำแพงเชิงเทินเนินหอรบ

ก่อปราสาทราชฐานเป็นบ้านเมือง

สกัดซำเจาะปักเป็นหลักเมือง

ทวารครบแปดที่ทาสีเหลือง

สำเร็จเรื่องพาราถึงห้าปี³⁸⁹

.....

จากเนื้อหาบางตอนในพระอภัยมณี³⁹⁰ ที่ให้เห็นประเด็นที่ปรากฏความสำคัญของหัวเมืองชายทะเลที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ ซึ่งมีผลต่อความมั่นคงกับราชธานีกรุงรัตนโกสินทร์ ความมั่นคงดังกล่าวจึงมีความสัมพันธ์กับหัวเมืองตามชายทะเลในเวลานั้น ซึ่งปรากฏหลักฐานการสร้างเมืองจันทบุรี(ค่ายเนินวง) โดยมีการเลือกชัยภูมิที่เหมาะสมกับสภาพทางยุทธศาสตร์เพื่อตั้งเป็นป้อมปราการ จากนั้นจึงทำการย้ายเมืองจันทบุรี(เดิม)ให้เข้ามาอยู่ในบริเวณป้อมปราการเพื่อความมั่นคง โดยมีการวางแผน³⁹¹ สร้างเมืองให้ชัยภูมิบริเวณเนินเขาที่ใกล้กับคั้งน้ำมีสภาพเป็นเมือง เพื่อประสิทธิผลในการป้องกันภัยจากข้าศึก

ภาพที่ 75 แสดงที่ตั้งของค่ายเนินวง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

³⁸⁹ สุนทรภู่, พระอภัยมณี เข้าถึงได้จาก , กุมภาพันธุ์ 2562 23 เข้าถึงเมื่อ , <https://vajirayana.org/พระอภัยมณีพระมังคลาล่าทัพไปถึงเกาะกาฬวิ-๗๕-ตอนที่/>

³⁹⁰ ประพันธ์โดย สุนทรภู่อยู่ในช่วงแผ่นดินของรัชกาลที่ 2-3 ซึ่งสอดคล้องกับช่วงเวลาและสถานที่ที่มีการตั้งหลักเมืองตามกลุ่มเมืองยุทธศาสตร์ตามขอบขัณฑสีมาในสมัยนั้น

³⁹¹ คือการกำหนดแผนและผังแม่บท(Master Plan)เพื่อการสร้างเมืองจันทบุรี(ใหม่)ในช่วงเวลา(ดังกล่าว

รูปแบบเมืองดังกล่าว มีความเข้ากับสถานการณ์ในช่วงเวลานั้นที่บ้านเมืองยังไม่สงบ การปกป้องเมืองและฐานที่มั่นเป็นสิ่งสำคัญ ดังจะเห็นได้จากการประกาศตั้งหลักเมืองและผังอาคารตามเมืองบ້อม प्रकारต่างๆ

จากเอกสารเกี่ยวกับการตั้งหลักเมือง ที่เรียกกันว่า “ตำราพระราชพิธีนครฐาน” หรือ “ตำราผังหลักเมือง” สามารถสรุปได้ว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการสร้างเมืองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ สามารถแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ การผังอาคาร บ້อมประตูเมือง และการตั้งเสาหลักเมือง โดยที่ การผังอาคาร บ້อมมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้คงทนต่ออาวุธทั้งปวงและแคล้วคลาด และตั้งเสาหลักเมือง เพื่อรักษาพระนคร ในตำราพระราชพิธีพระนครฐาน³⁹² ได้กล่าวถึงขั้นตอนพิธีกรรมในการผังอาคารไว้ว่า

....ปลูกโรงพิธีอาคาร 6 โรง ในที่บ້อมทั้ง 6 บ້อม บ້อมใหญ่มุมหนึ่งนั้นให้ขุดหลุมอาคารใหญ่มุมหนึ่งกว้างยาว 2 ศอก จตุรัส ลึก 6 ศอก ให้ขุดหลุมบริวาร 8 ทิศล้อมหลุมอาคารใหญ่ 8 หลุมกว้างยาวศอกหนึ่งจตุรัสลึก 4 ศอก ปักราชวัติฉัตรธงวงสายสิญจน์คู่กัน ให้เชิญอาคารแผ่นทองแดง แลอาคารแผ่นศิลาบริวาร แลรูปราชสีห์ช้าง เต่า เข้ามณฑลไว้ มีเตียงพระพุทธรูปแลเครื่องนมัสการ หม้อน้ำ 3 หม้อ บาตรทราย 3 บาตร พระสงฆ์ 10 รูป นั่งปรก 2 คู่สวด 8 แลโรงพิธีน้อยอีก 5 โรงทั้ง 5 บ້อมนั้นให้ขุดหลุมอาคารโรงละหลุม กว้างศอกหนึ่ง ลึกสี่ศอก ให้เชิญแผ่นศิลาอาคารเข้ามณฑลไว้โรงละแผ่น มีเตียงพระพุทธรูปเครื่องนมัสการ หม้อน้ำ 3 หม้อ บาตรทรายบาตรหนึ่ง พระสงฆ์โรงละ 10 รูป นั่งปรก 2 คู่สวด 8 เหมือนกันทุกโรง ครั้นรุ่งขึ้นวันคำรบ 4 เป็นวันฤกษ์ ให้ตั้งบายศรีแลเครื่องพลีกรรมมัจฉะมังสาหาร บูชาเทวดาทุกๆศาล นิมนต์พระสงฆ์ประน้ำไปรยทรายไปรอบที่ขุดรากจะก่อกำแพงเมือง จึงทิ้งดินธาตุทั้ง 4 แลศิลารองหลัก แลหลักเมืองลงหลุม บ້อมทั้ง 6 บ້อมนั้นก็ให้เชิญอาคารลงหลุมพร้อมกันสิ้น ประโคมปีพาทย์ ช้องชัยแตรสังข์ ให้ร้องยิงปืนเอาฤกษ์ พระสงฆ์สวด

³⁹² ตำราพระราชพิธีนครฐาน หอสมุดแห่งชาติ. ตำราพระราชพิธีนครฐาน. หมู่ พระราชพิธี เลขที่) ตู 112 ชั้น 4 422/มัดที่ 54 4) ใน กองจดหมายเหตุแห่งชาติ , กรมศิลปากร , **จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325- กรุงเทพมหานคร) 2529: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก , 2531(, 259-269.**

มหาชัยปริตรอวยชัย แล้วผูกตรึงหลักเมืองแลอาคารรพีสำเร็จการพระราชพิธีนครฐาน
ปริบูรณ์

จากเนื้อความข้างต้น จะพบว่ามี การเชิญ **แผ่นศิลาอาคารรพี** เพื่อรองหลัก ศิลาณีจึง เป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งของหลักเมือง หากเปรียบแผ่นศิลาดังกล่าวกับคติการนำก้อนศิลาซึ่งเป็นหลักหมุดหมายของเมืองที่ปรากฏในบันทึกโบราณต่างๆ คือ **หลักคำ หลักเงิน หลักแก้ว** ฯลฯ ตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 2 จึงทำให้สรุปได้ว่าเป็นสิ่งที่มีความหมายเดียวกัน โดยในเวลาต่อมาได้มีการปักเสาหลักเมืองบนศิลานี้ให้ตั้งสูงพื้นผิวดินเป็นที่ประจักษ์นอกจากนี้การสร้างเมืองจันทบุรีใหม่(ค่ายเนินวง) ก็ปรากฏข้อความในจารึกโยธานิมิต (พ.ศ. 2377) แสดงถึงการตั้งเมืองและฝังอาคารรพีหลักเมืองในลักษณะเดียวกัน ดังนี้

... บ้อมเก่าปากข้างแหลมสิงห์³⁹³ให้ซ่อมแซมทำใหม่แล้วก็ดูที่เมืองเก่าไม(เป็นที่ภาคภูมิซึ่งจะรักษาขอบขันฑ)เสมาผู้รับฆ่าศึกศัตรู จึงเที่ยวดูหาไชยภูมิให้สมควรที่จะตั้งบ้อมแลปรากฏการเมืองเห็นที่เนินวงเป็นที่ไชยภูมิควรจะสร้างเปนเมือง(จึงให้วัดที่ถางเข้าเปนเมือง)

.....ให้ชุดพูนเชิงเนิน**ก่อเสมาบนหลังเชิงเนิน**แล้วไปด่วยตั้งปืนใหญ่รายรอบตามช่องกำแพงเมือง(กระทำไว้ให้กิติการสำหรับรักษา)พระพุทธรศาสนา กระทำปีหนึ่งจึงสำเร็จ ได้ฝังอาถันหลักเมือง ณ วันเสาร์เดือน 4 ขึ้น 11 ค่ำ จุลศักราช 1197 ปีมแม สัพศกเจ้า³⁹⁴

จากเนื้อความบันทึกต่างๆ พบว่า อาคารรพี บ้อม ประตุมือง ฯลฯ ล้วนเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับองค์ประกอบประธานคือ “หลักเมือง” อันเป็นหมุดหมายแสดงความเป็นหัวใจของเมืองโดยกำหนดให้ที่ตั้งของหมุดหมายหลักเมืองเป็นบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างเมืองต่างๆ จึงได้กำหนดให้มีการประกอบพิธีนี้ เช่น พระราชพิธีฝังอาคารรพีบ้อมประตุมือง หลักเมือง ที่เมืองสมุทรปราการ จ.ศ.1184 โดยปรากฏหมายรับสั่ง ว่า “...แล้วกำหนดจะได้ฝัง

³⁹³ สันนิษฐานว่า ควรจะเป็นชื่อบ้อมไพรีพินาศในปัจจุบัน) ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากศาลเจ้าแหลมสิงห์)

³⁹⁴ ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ,จารึกวัดโยธานิมิตเข้าถึงเมื่อ 16 , เมษายน 2560, เข้าถึงได้จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1159>

**อาคารพ้อมประตูเมือง หลักเมือง ให้เป็นขอบเขตเสมอไว้สำหรับรักษา
พระนครศรีอยุธยา(กรุงเทพฯ) ...”³⁹⁵**

หลักฐานอีกประการที่ยืนยันเมืองเหล่านี้คือเมืองสำคัญในการเป็นขอบเขตสีมาคือ การให้ความหมายของ**เมืองพระตะบองเป็นประตูของประเทศ**³⁹⁶ โดย“โต้วจฉวง” ได้กล่าวถึง เจ้าพระยาบดินทรเดชา(สิงห์)เมื่อครั้งสร้างเมืองพระตะบอง ย่อมแสดงให้เห็นถึงการรับรู้ของชนชั้น นำสยามในสมัยดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

ตารางที่ 1 สรุปการผังอาคารพ้อมหลักเมืองในการสร้างเมืองใหม่ที่เป็นเมืองยุทธศาสตร์ ในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.1- ร.3)

เมือง	หลักเมือง	พ้อม ประตู กำแพงเมือง
ราชบุรี	ผังหลักเมือง	ก่อกำแพงเมือง พ้อม 6 พ้อม ประตู 6 ประตู
กาญจนบุรี	ผังอาคารพ้อม เครื่องอาคารพ้อมจากกรุงเทพ = เทียน ไชย สายสัญญาณ แผ่นทองอาคารพ้อม ศิลาอาคารพ้อม รูปราชสีห์ รูปเต่า	สร้างพ้อม และ กำแพงเมือง (6 พ้อม)
ปากลัด นครเขื่อน ขันธ์	ผังอาคารพ้อมปักหลักเมือง (รัชกาลที่ 2) ผังอาคารพ้อมยกเสาประตู	พ้อมฝั่งตะวันออก 3 พ้อม (พ้อมปู่เจ้า สมิงพราย พ้อมปีศาจสิง พ้อมราหูจร) + พ้อมเก้าสมัยร.1(พ้อมวิทยาคม) พ้อมฝั่งตะวันตก 5 พ้อม (พ้อมแฝง พ้อมมหาสังหาร พ้อมศัตรู พ้อม จักรกล พ้อมพระจันทร์ พ้อมพระ อาทิตย์)ชั้กกำแพงถึงกัน

³⁹⁵ หมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีผังอาคารพ้อมประตูเมือง หลักเมือง เมืองสมุทรปราการ จ.ศ. 1184 ปีมะเมีย จัตวาศก ใน คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนัก นายกรัฐมนตรี ,ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า 3 , นภลัย 175.

³⁹⁶ ศานติ ภักดีคำ .เจ้าพระยาบดินทรเดชาสิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จ) กรุงเทพฯ) .ราชการในสงครามอานามสยามยุทธ:มติชน. 2560,(183.

เมือง	หลักเมือง	บ้อม ประตู่ กำแพงเมือง
สมุทรปราการ	ฝั่งหลักเมือง (รัชกาลที่ 2)	บ้อมฝั่งตะวันออก 4 บ้อม (บ้อมประโคนชัย บ้อมนารายณ์ปราบศึก บ้อมปราการ บ้อมกายสิทธิ์) ชักปึกกาเชื่อมถึงกัน บ้อมเกาะกลางแม่น้ำ 1 บ้อม (บ้อมผีเสื้อสมุทร) บ้อมฝั่งตะวันตก 1 บ้อม (บ้อมนาคราช)
สงขลา	ฝั่งหลักเมือง (รัชกาลที่ 1) ฝั่งหลักเมือง (รัชกาลที่ 3)	สร้างบ้อม กำแพงเมือง ประตู่เมือง 10 ประตู่ พ.ศ.2379 – 2385)
จันทบุรี	ฝั่งอาถรรพ์(รัชกาลที่ 3)	สร้างบ้อมค่าย ประตู่ 8 ประตู่ ประตู่ช้าง 1 ประตู่
พระตะบอง	ฝั่งหลักเมือง (รัชกาลที่ 3)	สร้างกำแพงเมือง
เชียงใหม่	ย้ายอินทขิลมาไว้ที่วัดเจดีย์หลวง (เจ้ากาวิละ / สมัยรัชกาลที่ 1)	สร้างกำแพงเมือง บ้อม ประตู่เมือง
น่าน	ตั้งเสามิ่งเมือง (2363)	สร้างเมืองใหม่ ตั้งเสามิ่งเมือง

2. หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475การผสมผสานคติหลักเมืองแบบจารีตกับแนวคิดสมัยใหม่

การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่ามกลางกระแสความนิยมแห่งการล่าอาณานิคมจากประเทศตะวันตก ทำให้พระองค์ทรงตระหนักถึงความจำเป็นในการนำสยามเข้าสู่ “โลกใหม่” ที่พระองค์ทรงรับรู้มาก่อนแล้วเมื่อครั้งยังทรงเป็น “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ในช่วงเวลาที่ยังทรงผนวช ซึ่งเป็นโอกาสที่พระองค์ได้พบปะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับ นักบวช และชาวต่างชาติตะวันตกมากมายพระบรมราโชบายเมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชย์คือการเปิดประเทศ

เพื่อให้สยามเข้าสู่ความศิวิไลซ์(ตามกระแสนิยมของชาติตะวันตก) โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยในการรับแนวคิดต่างๆจากชาติตะวันตกด้วยความระมัดระวัง³⁹⁷ โดยพระองค์ทรงคิด แนวคิดเดิมที่คงเป็นรากแก้วในการแสดง บทบาท ตัวตน ของสยามเพื่อพัฒนาไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่เรียกว่า “สยามใหม่” อย่างมีอารยะทัดเทียมนานาชาติ³⁹⁸ นับจากนั้น

การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเสาและศาลหลักเมือง โดยคงตำแหน่งที่ตั้งอันเป็นมงคลเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชี้ให้เห็นถึงการดำรงไว้ซึ่งจุดแข็งทางคติ แนวคิดเดิมในการเลือกชัยภูมิอันเป็นมงคลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยที่จะปรับปรุงพัฒนารูปแบบของเสาและศาลหลักเมืองให้สอดคล้องกับบริบทของบ้านเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีการคงคติ แนวคิดที่ตั้งของหลักเมือง อันเป็นหลักศูนย์กลางเมืองที่มีความเป็นชัยมงคล โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพัฒนาคติแนวคิดต่อยอดแนวคิดของพระอัยกา(รัชกาลที่ 1) โดยทรงพัฒนารูปแบบของเสาหลักเมืองที่มีส่วนปลายยอดเป็นดอกบัว ที่มาจากคติเขาพระสุเมรุศูนย์กลางจักรวาล มาเป็นรูปแบบศิลปะเขมรซึ่งเป็นรูปแบบศิลปะที่สะท้อนคติแนวคิด เทวราช อย่างเข้มข้น โดยที่แนวคิดดังกล่าวสามารถตอบสนองความต้องการสื่อสารในด้านความหมายอันมีพระราชอำนาจของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นเจ้าของประเทศราช ซึ่งมีที่มาจากแนวคิด“จารีต” ในขณะที่มีการนำแนวคิด“สมัยใหม่” ที่มีกรอบความคิดในความเป็น**สังคมนิยม** โดยบูรณาการให้คติแบบจารีตและแนวคิดสมัยใหม่ ทำให้เกิดความสมบูรณ์ในการแสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ โดยมีการสร้างประติมากรรมรูป“พระหลักเมือง”ขึ้นมาครั้งแรกให้ปรากฏเป็นรูปกายเพื่อสร้างการรับรู้ถึงการมีอยู่จริงด้วยการใช้วัสดุโลหะที่ได้รับความนิยมในการผลิตเชิงอุตสาหกรรมของช่วงสมัยนั้นคือ “เหล็ก”³⁹⁹ ซึ่งมีคุณสมบัติที่มี

³⁹⁷ สอดคล้องกับพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเตือนให้ระวังภัยจากชาติตะวันตกในช่วงเวลาที่ทรงใกล้สวรรคต

³⁹⁸ พระบรมราชาบายของพระองค์ที่เป็นแนวคิดในเชิงบูรณาการความเป็น**ตัวตน**ความเป็นชาติ) ยใหม่ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาของการปฏิวัติอุตสาหกรรม สยามในสมัยนั้นกับความทันสมัยตามหลักวิทยาศาสตร์สมัยดังตัวอย่างประเทศญี่ปุ่นที่เปิดรับแนวคิดสมัยใหม่โดยการบูรณาการกับคติ และรากวัฒนธรรมที่เข้มแข็งของตน จนพัฒนาไปสู่ความเป็นชาติอารยตะวันออกที่เรียกว่าสมัยเมจิ(Meiji)

³⁹⁹ ในประเด็นดังกล่าวเป็นการสันนิษฐานภายใต้หลักฐานที่มีการกล่าวถึงส่วนยอดของหัวเม็ดทรงมณฑปว่าที่ประกาศไว้ในประกาศเทวดา ซึ่งเป็นโลหะที่ใช้ผลิตเพื่อติดตั้งบนปลาย“เม็ดยอดหลักเมืองเหล็ก” อย่างไรก็ตาม คำว่า “เหล็ก”ยอดดังกล่าว จึงน่าจะเป็นโลหะประเภท ีปรากฏในหลักฐานดังกล่าวอาจเป็นการกล่าวเพื่อเปรียบเปรยถึงความแข็งแกร่งของโลหะที่ใช้ผลิตก็เป็นได้ ตรวบเท่าที่ยังไม่สามารถมีการนำ เม็ดยอด“

ความแข็งแกร่งมากกว่าวัสดุโลหะประเภทอื่นในช่วงเวลาดังกล่าว และเป็นที่ได้รับความนิยมในโลกของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ นอกจากนี้เกี่ยวกับกิริยาและท่าทางของพระหลักเมืองล้วนชี้ให้เห็นถึงการแสดงออกทางภาษากายที่มุ่งส่งเสริมความเหมือนจริงแบบมนุษย์⁴⁰⁰ หากแต่มีฤทธิ์และอำนาจเหนือมนุษย์⁴⁰¹ ซึ่งมีพัฒนาการทางด้านแนวคิดและรูปแบบแตกต่างไปจากช่วงเวลาที่ผ่านมา เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงการบูรณาการแนวคิดจากคติที่มีอยู่เดิม โดยนำมาผสมผสานกับแนวคิดสมัยใหม่ เพื่อให้สังคมในสมัยนั้น⁴⁰² ได้มีเวลาในการปรับตัวไปพร้อมๆกันอีกด้วย

ช่วงเวลาแห่งความเปลี่ยนแปลงผ่านทางการเมือง สังคม ฯลฯ ดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาทางด้านคติ และแนวคิดของหลักเมืองด้วยเช่นกัน โดยพบว่า แนวคิดหลักเมืองจากกรุงเทพฯ ได้ถูกส่งต่อทางด้านคติ และแนวคิดออกไปยังเมืองต่างๆของแต่ละภูมิภาคที่อยู่ในเขตชั้นชวลีมามากกว่าที่ผ่านมา โดยมีการออกสำรวจทางภาคสนามของกลุ่มชาวตะวันตก ซึ่งรวมถึงกลุ่มชนชั้นนำสยาม ฯลฯ

ในช่วงเวลานี้เกิดแบบแผนใหม่ว่าด้วยเมือง การสร้างเมือง และ หลักเมือง กล่าวคือ **“หลักเมือง คือ องค์ประกอบของความเป็นเมือง”** เมืองแต่ละเมือง จะต้องมียุทธศาสตร์ที่สืบเนื่องมาจากกรุงเทพมหานครที่ตั้งหลักเมืองมาตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงขึ้นครองราชย์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเสาหลักเมืองต้นใหม่ขึ้นมาตั้งแต่ต้นรัชกาล สิ่งนี้ได้ตอกย้ำให้เกิดเป็นการรับรู้ชุดหนึ่งว่า เมืองควรจะต้องมีหลักเมือง ดังจะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงสันนิษฐานถึงสิ่งก่อสร้างต่างๆในพื้นที่เมืองเก่าสุโขทัย ศรีสัชชาลัย กำแพงเพชร ว่า เมืองโบราณเหล่านี้ควรที่จะต้องมีหลักเมืองปรากฏอยู่ สิ่งเหล่านี้ทำให้ในช่วงตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา เกิดปรากฏการณ์ของการค้นหา หรือ สถาปนาหลักเมืองขึ้นตามเมืองต่างๆ รวมถึงการสร้างหลักเมืองและศาลหลักเมืองขึ้นอีกในหลายเมือง ทั้งๆที่ดำรงสถานะความเป็นเมืองมาก่อนหน้านั้นแล้ว จึงมีความต่างอย่างเห็นได้ชัดกับการสร้างหลักเมืองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ (ร.1 – ร.3) ที่จะประกอบพิธีกรรมฝังอาคารพหลักเมืองไปพร้อมกับการสร้างเมือง

นั้นมาพิสูจน์เพื่อหาข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งรวมถึงประติมากรรม พระหลักเมือง ซึ่งได้สูญหายไปแล้ว

⁴⁰⁰ มีองค์ประกอบของอวัยวะต่างๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ ซึ่งจากเทพเจ้าที่ผ่านมาที่มักมีบางสิ่งต่างออกไป เช่นมี 4 กร 10 เศียร ฯลฯ

⁴⁰¹ คือการแสดงท่วงท่า การเหาะเหินกลางอากาศ ฯลฯ

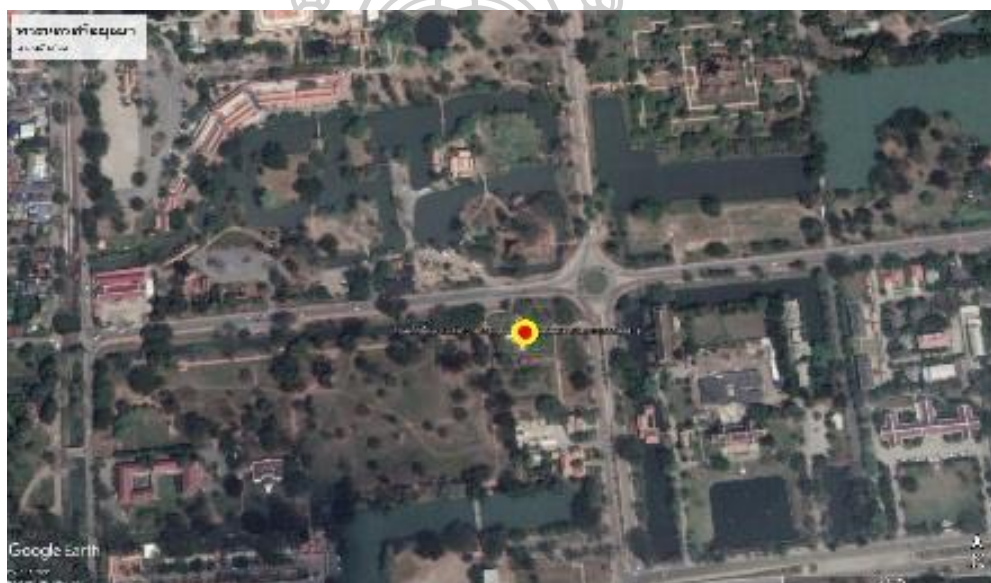
⁴⁰² คือผู้คนที่ภายในขอบชวลีมาและผู้คนที่ภายนอก โดยเฉพาะชาวตะวันตก

2.1 ภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4- พ.ศ.2475

จากการสำรวจแผนที่และแผนผังภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4- พ.ศ.2475 สามารถจัดกลุ่มได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

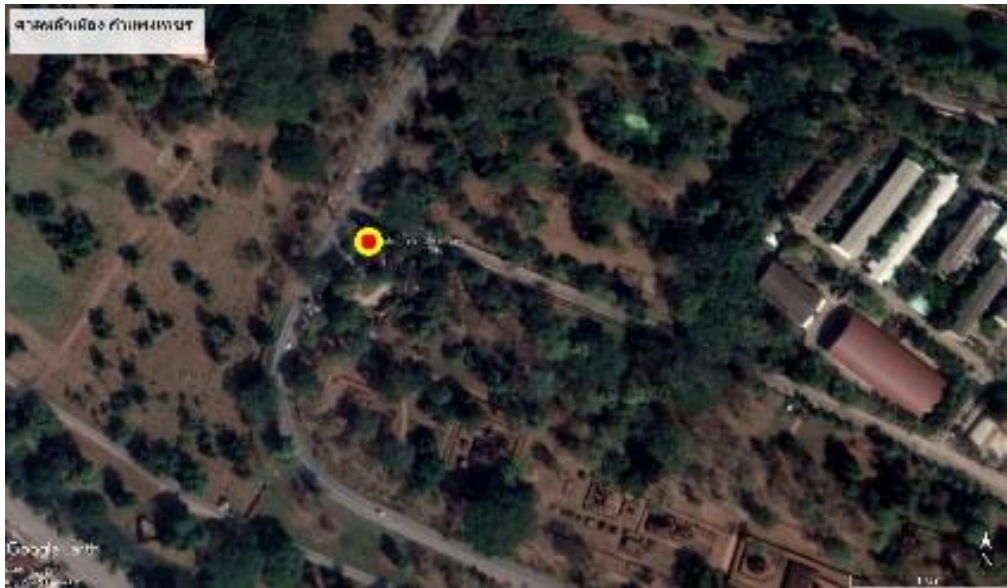
2.2.1 กลุ่มหัวถนน พบจำนวน 4 แห่ง คือหลักเมืองพระนครศรีอยุธยาหลักเมืองกำแพงเพชรหลักเมืองลำปางและหลักเมืองนครราชสีมา

หลักเมืองพระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ริมทางสัญจรหลักกลางเมืองเป็นการสันนิษฐานจากสำรวจตามเอกสารคำให้การที่บันทึกโดยชาวกรุงเก่าที่อยู่ร่วมในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยพระยาโบราณฯ (ภาพที่ 76)

ภาพที่ 76 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองกำแพงเพชรตั้งอยู่ริมทางสัญจรในเขตเมืองเก่าของอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร (ภาพที่ 89)

ภาพที่ 77 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมูมถนนในเขตเมืองเก่ากำแพงเพชร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองลำปาง ตั้งอยู่บนศูนย์กลางเมืองปัจจุบัน โดยรวมกลุ่มกับ
หน่วยงานราชการของรัฐ (ภาพที่ 90)

ภาพที่ 78 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมูมถนนกลางเมืองลำปาง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองนครราชสีมา ตั้งอยู่กลางเมืองเก่า โดยอยู่หัวมุมทางสัญจรหลัก ที่เป็นแนวแกนตรงออกไปจรดประตูเมืองทั้งสี่ทิศ (ภาพที่ 79)

ภาพที่ 79 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองนครราชสีมา
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

สรุป ภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4- พ.ศ.2475 กลุ่มหัวถนน

ที่ตั้งของหลักเมืองในกลุ่มนี้มีความหลากหลายรูปแบบ แม้ว่าจะตั้งอยู่หัวมุมริมทางสัญจรมาตั้งแต่ครั้งอดีต แต่ก็พบร่องรอยของแนวความคิดกำหนดที่ตั้งของหลักเมืองให้อยู่ใจกลางเมือง ดังเช่นที่ตั้งของหลักเมืองพระนครศรีอยุธยา หลักเมืองกำแพงเพชร ฯลฯ ในขณะที่หลักเมืองลำปางก็ยังคงตั้งอยู่ใจกลางเมืองโดยมีลานโล่งที่เป็นพื้นที่สาธารณะ(ลานช่วง)ในการรองรับการประกอบพิธีกรรมต่างๆของเมือง

2.2.2 กลุ่มริมเส้นทางสัญจร พบจำนวน 2 แห่งหลักเมืองเพชรบูรณ์ และหลักเมืองมหาสารคาม

หลักเมืองเพชรบูรณ์ ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ของอำเภอเมืองเพชรบูรณ์ แวดล้อมด้วยหน่วยงานราชการของรัฐ ที่เป็นองค์ประกอบเมืองสมัยใหม่ (ภาพที่ 80)

ภาพที่ 80 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองเพชรบูรณ์ตั้งอยู่ริมทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองมหาสารคาม ตั้งอยู่ริมถนนสายหลัก โดยเป็นบริเวณพื้นที่
ซึ่งเป็นเนินสูงที่สุดของเมือง (ภาพที่ 81)

ภาพที่ 81 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองมหาสารคามตั้งอยู่ริมทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

2.2.3 กลุ่มในพื้นที่วัดศูนย์กลางเมือง / สถานที่สำคัญกลางเมือง พบจำนวน 4 แห่ง หลักเมืองวัดมหาธาตุเมืองโบราณสุโขทัย หลักเมืองวัดหลักเมืองเมืองโบราณศรีสัชนาลัยหลักเมืองสุพรรณบุรีหลักเมืองวัดปรางนก (เหนือ) ลำปาง

หลักเมืองวัดมหาธาตุ เมืองโบราณสุโขทัย ตั้งอยู่กลางเมืองเก่าสุโขทัย ใกล้กับวัดมหาธาตุในอุทยานประวัติศาสตร์ฯ ตามคำสันนิษฐานของรัชกาลที่ 6 (ภาพที่ 82)

ภาพที่ 82 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองวัดมหาธาตุ เมืองโบราณสุโขทัยตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

วัดหลักเมือง เมืองโบราณศรีสัชนาลัย ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองเก่าศรีสัชนาลัย ใกล้กับบริเวณพื้นที่ที่มีการสันนิษฐานว่าเป็นพระราชวัง ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ฯ ตามคำสันนิษฐานของกรมดำรงฯ (ภาพที่ 83)

ภาพที่ 83 แสดงแผนผังที่ตั้งวัดหลักเมือง เมืองโบราณศรีสะเกษ ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมือง สุพรรณบุรี ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ไม่ไกลจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และไม่ไกลจากถนนสายหลักระหว่างจังหวัด(ถ.มาลัยแมน)ที่มีการในปีพ.ศ.2493 (ภาพที่ 84)

ภาพที่ 84 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมือง สุพรรณบุรี ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองวัดปงสนุก(เหนือ) ลำปาง ที่ตั้งเสาหลักเมืองต้นแรกของ จ. ลำปาง เป็นวัดที่เชื่อกันว่า เป็นสะดือเมืองของลำปาง (ภาพที่ 85)

ภาพที่ 85 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองวัดปงสนุก(เหนือ) ลำปาง ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

สรุปภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475

จากการวิเคราะห์แผนผังภูมิศาสตร์หลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475พบว่าที่ตั้งของหลักเมืองมักจะตั้งอยู่บนเนินหรือที่สูง ด้วยความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควรตั้งอยู่ที่เนินสูง มีความโดดเด่น น้ำไม่ท่วมขัง ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นจุดหมายตาหรือภูมิสัญลักษณ์ของเมือง (Landmark) โดยถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และมักตั้งอยู่บริเวณหัวมุมทางแยกบนเป็นเส้นทางสัญจรที่มีความสำคัญของเมือง

ที่ตั้งของหลักเมืองในกลุ่มนี้มีความหลากหลายรูปแบบ สาเหตุประการสำคัญหนึ่ง น่าจะมาจากแต่ละแห่งมีที่มาของการพิจารณาจัดสร้างหลักเมืองที่แตกต่างกัน ดังตัวอย่างหลักเมืองโคราชซึ่งเป็นเมืองเก่าจะมีที่ตั้งอยู่กลางใจเมือง ในขณะที่กลุ่มหลักเมืองซึ่งมีที่มาจากแนวคิดหลักเมืองมาจากการสันนิษฐานของชนชั้นนำสยามที่เดินทางมาสำรวจตามแหล่งโบราณสถานในช่วงเวลาก่อนนี้ เหตุผลดังกล่าวจึงมีความสอดคล้องกับกระบวนการทางแนวคิดหลักเมืองที่เริ่มก่อตัวและกระจายออกไปสู่เมืองต่างๆตามลำดับ

2.2. องค์ประกอบของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475

2.2.1 รูปแบบของศาลหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475

ศาลหลักเมืองในกลุ่มนี้ เกือบทั้งหมดผ่านการซ่อมในชั้นหลัง โดยมีรูปแบบที่หลากหลายไปตามสภาพของพื้นที่ที่มีการสันนิษฐานว่าเป็นหลักเมือง

ศาลหลักเมือง จ.เพชรบูรณ์ เป็นเรือนแบบศาลาทรงจั่ว โดยตั้งอยู่ด้านหน้าของต้นไม้ใหญ่ ที่ตั้งของศาลสันนิษฐานว่าตั้งอยู่บนกำแพงเมืองเก่า โดยนำแท่งหินโบราณมากำหนดให้เป็นหมุดหมายหลักเมืองในสมัยดังกล่าว (ภาพที่ 86)

ภาพที่ 86 ศาลหลักเมือง จ.เพชรบูรณ์ (ภาพในสมัยรัชกาลที่ 5 - 6)

ที่มา : ศาลหลักเมืองเพชรบูรณ์, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

https://www.facebook.com/wisonk/media_set?set=a.10150181348137168&type=3

โบราณสถานหลักเมือง เมืองโบราณสุโขทัย จ.สุโขทัย รัชกาลที่ 6 ทรง
 สันนิษฐานไว้ในหนังสือ เที้ยวเมืองพระร่วงว่า อาจเป็นหลักเมือง โดยทรงบรรยายลักษณะไว้ว่า

...แต่ทิศเหนือวัดมหาธาตุริมวัดที่เรียกกันว่าวัดชนะสงครามนั้น มีสถานที่อันหนึ่งซึ่ง
ราษฎรเรียกว่าศาลากลางเมือง ได้แต่งให้พระวิเชียรปราการไปตรวจดูก่อน **บอกว่าเข้าใจว่าจะ**
เป็นหลักเมือง ครั้นไปดูเองภายหลังก็ลงเนื้อเห็นด้วย คือมีเนินอยู่เฉยๆก่อน แต่ครั้นให้ถาง
 และขุดลงไป จึงได้เห็นท่าทางพอเดาได้ว่ามีเสาแลงตั้งขึ้นไปทั้ง 4 มุข มีมุมละ 2 เสาซ้อนกันเป็น 2
 ชั้น ที่ตรงกลางเนินมีหลุมซึ่งเข้าใจว่าจะจะเป็นหลุมที่ฝังนิมิต ในหลุมนั้นมีศิลาแผ่นแบนทั้งอยู่แผ่น
 หนึ่ง แต่แตกแยกเป็นสองชิ้น ตรวจดูศิลานั้นก็แลเห็นเป็นลายอะไรเลือนๆ จึงเหลือที่รู้ได้ว่าเป็น
 อะไร บางทีจะเป็นแผ่นศิลาที่ลงดวงของเมืองก็ได้ แต่ถูกขูดชำรุดและถูกฝนชะจนลายหรืออักษร
 ลบเลือนไปเสียสิ้นแล้ว รูปร่างสถานที่นี้เดิมคงมีหลังคาเป็นสี่เหลี่ยม และมีเพิงรอบ ดังสันนิษฐาน
 ตามเสาที่เหลืออยู่ ท่าทางก็ที่จะเป็นหลักเมืองได้⁴⁰³

ลักษณะในปัจจุบันเป็นเสาตั้งอยู่กลางแจ้งมีลักษณะเป็นฐานของสิ่งปลูกสร้าง
 ขนาดย่อม มีรูปแบบฐานบัวหนึ่งฐาน ต่อมาเมื่อเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ ได้มีการนำเสาไม้มาปัก
 (ภาพที่ 87)

ภาพที่ 87 โบราณสถานหลักเมือง เมืองโบราณสุโขทัย จ.สุโขทัย

ที่มา : บันทึกเมื่อ วันที่ 7 สิงหาคม 2558

⁴⁰³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ,เที้ยวเมืองพระร่วง กรุงเทพฯ) : โรงพิมพ์คุรุสภา
 ลาดพร้าว ,2526(, 61-63.

วัดหลักเมือง เมืองโบราณศรีสัตนาแลย จ.สุโขทัย รูปแบบอาคารขนาดย่อม มีแนวเสา(ร่วมใน)เรียงราย ลักษณะรวมของผังควรเป็นวิหารหรือสถานที่ประกอบพิธีกรรมมาก่อน ต่อมาเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส ได้ทรงการสันนิษฐานไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ว่าเป็นที่ตั้งของศาลหลักเมือง โดยทรงมีข้อสังเกตว่าลักษณะผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสและมีขนาดใกล้เคียงกับศาลหลักเมืองทั่วไป⁴⁰⁴ (ภาพที่ 88)

ภาพที่ 88 วัดหลักเมือง เมืองโบราณศรีสัตนาแลย จ.สุโขทัย

ที่มา : บันทึกเมื่อ วันที่ 7 สิงหาคม 2558

ศาลหลักเมือง จ.สุพรรณบุรี เป็นการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 5 ปราบกฏร้ายละเอียดในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่องนิทานโบราณคดี ศาลเดิมเป็นศาลไม้แบบไทยมุงกระเบื้องแต่เก่าคู่พัง ด้านในมีเทวรูปโบราณสององค์ จึงได้ทรงชักชวนให้มีการบูรณะขึ้นใหม่⁴⁰⁵ มีรูปแบบเป็นศาลเจ้าจันท์อริสฎิถูปูนในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดด้วยระเบียงลดระดับหลังคาทั้งสองข้างมีพื้นที่เป็นลานโล่งด้านหน้า (ภาพที่ 101)

⁴⁰⁴ เรื่องเดียวกัน ,181 182 -.

⁴⁰⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ,“นิทานที่เรื่องห้ามไม่ให้เข้าไป 4 , เมืองสุพรรณบุรี” ใน นิทานโบราณคดี กรุงเทพฯ): ไทยควอลิตีบุ๊กส์)2006(, 2556), 47.

ศาลหลักเมือง จ.ราชบุรี ศาลมีรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกมีองค์ประกอบของหอคอยประจำมุมในลักษณะของการลดรูปและลดขนาด จึงมีลักษณะเป็นงานตกแต่งสถาปัตยกรรม โดยมีผังจัตุรมุข รูปแบบอาคารตะวันตก หลังคาจั่วแบบจัตุรมุข มีองค์ประกอบของหอคอย(ลดรูป)ประจำมุมทั้งสิ้น ซุ้มทางเข้าเป็นรูปแบบโค้งแหลม(กลีบบัว) (ภาพที่ 90)

ภาพที่ 89 ศาลหลักเมือง จ.สุพรรณบุรี

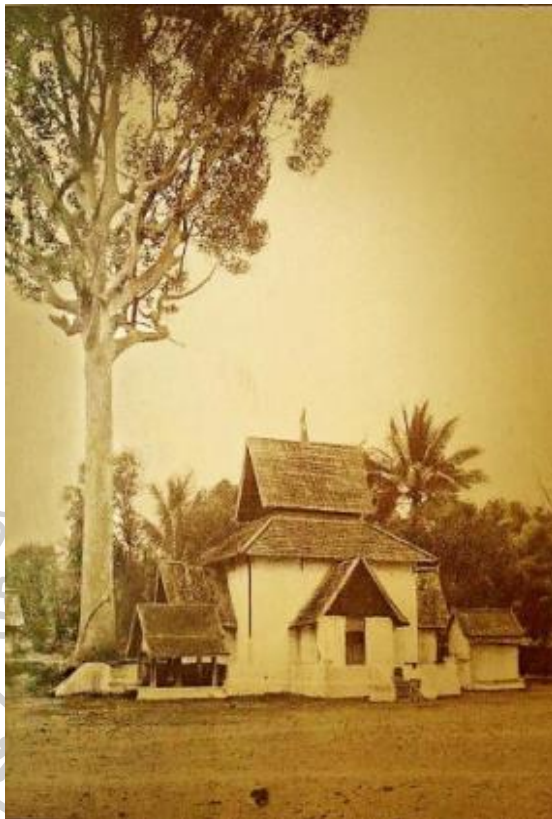
ที่มา : ศาลหลักเมืองสุพรรณบุรีและอุทยานมังกรสวรรค์, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.welovesuphan.com/th/อำเภอเมือง/3-ศาลหลักเมืองสุพรรณบุรี-และอุทยานมังกรสวรรค์.html>

ภาพที่ 90 ศาลหลักเมือง จ.ราชบุรี

ที่มา : ฉลอง สุนทรวาณิชย์ (บรรณาธิการ), สมุดราชบุรี พ.ศ.2468, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, 2550), หน้าแรก.

หออินทขิล จ.เชียงใหม่ บูรณะในราวสมัย รัชกาลที่ 7 รูปแบบอาคารทรงจั่ว มีชายคาปีกนกโดยรอบ(Hip Gable) ผนังเป็นจัตุรมุข โดยยื่นมุข(ยกกระเปาะ)ออกทั้งสี่ด้าน มุขด้านสกัด(ด้านตามแนวสันหลังคา)เป็นช่องประตู ในขณะที่มุขผนังอีกสองด้านเป็นช่องหน้าต่าง บริเวณพื้นที่ของหออินทขิล มีต้นไม้ใหญ่ ซึ่งควรจะเป็นไม้หมากเมืองตามคติล้านนาโบราณ (ภาพที่ 91)

ภาพที่ 91 หออินทขิล จ.เชียงใหม่ ภาพเก่า ในราวสมัย รัชกาลที่ 7
ที่มา : รายชื่อ ผีเทวดาอารักษ์ชนเมืองทั้ง 44 ตน ของเมือง นครเชียงใหม่ , เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562,
เข้าถึงได้จาก<https://www.facebook.com/1592746451040106/posts/รายชื่อ-ผีเทวดาอารักษ์ชนเมืองทั้ง-44-ตน-ของเมือง-นครเชียงใหม่-เทวดาอารักษ์ทั้งหลาย/2001026496878764>

สรุปศาลหลักเมืองในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475

ศาลหลักเมืองมักมีรูปแบบที่ได้แนวคิดจากตะวันตก โดยมีการผสมผสานรูปแบบจากคติเดิมอย่างเหนียวแน่น นอกจากนี้ รูปแบบต่างๆ ที่พบมาจะมีความสัมพันธ์กับแนวคิดชนชั้นนำสยามที่มีการออกเดินทางสำรวจ ๓ สถานที่สำคัญต่างๆ ในช่วงเวลานั้น

2.2.2 รูปแบบของหมุดหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4- พ.ศ.2475

หมุดหมายที่ใช้เป็นหลักเมืองในช่วงเวลานี้ สามารถจัดเป็นสองกลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มของวัตถุสำคัญของท้องถิ่นที่ถูกสถาปนาขึ้นมาเป็นหลักเมือง เป็นผลมาจากแนวคิดของชนชั้นนำสยามที่มีการเดินทางสำรวจโบราณสถาน หรือตามสถานที่ที่เป็นเมืองเก่า เมื่อพบวัตถุที่มักเป็นเนื้อศิลามีรูปทรงแปลกตาในเขตพื้นที่เหล่านี้จึงมักมีการตั้งข้อสันนิษฐานว่าเป็นหมุดหมายหลักเมืองของเมืองโบราณนั้น ส่วนกลุ่มที่สองได้แก่ เสาหลักเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ เพื่อทำหน้าที่เป็นหลักเมืองโดยเฉพาะ

หลักเมือง จ.เพชรบูรณ์ เสาหลักเมืองเพชรบูรณ์นี้ หลวงนิกรเกียรติคุณ ได้นำเอาเสาศิลาจากวัดมหาธาตุมาปักเป็นเสาหลักเมืองที่ล้อมกำแพงเมืองโบราณของเมืองเพชรบูรณ์ด้านหน้าศาลากลาง เมื่อ พ.ศ. 2443 ลักษณะเป็น แท่งหินรูปทรงสี่เหลี่ยมปลายแหลม มีจารึกอักษรขอมทั้ง 4 ด้าน รูปแบบแท่งหินที่เกิดจากการสกัดให้ส่วนปลายสอบเข้าหาจุดศูนย์กลางบนยอด (Pyramid) มีการตกแต่งรูปทรงและผิวให้มีความเรียบพอประมาณ เพื่อให้สามารถสลักจารึกได้ (ภาพที่ 92)

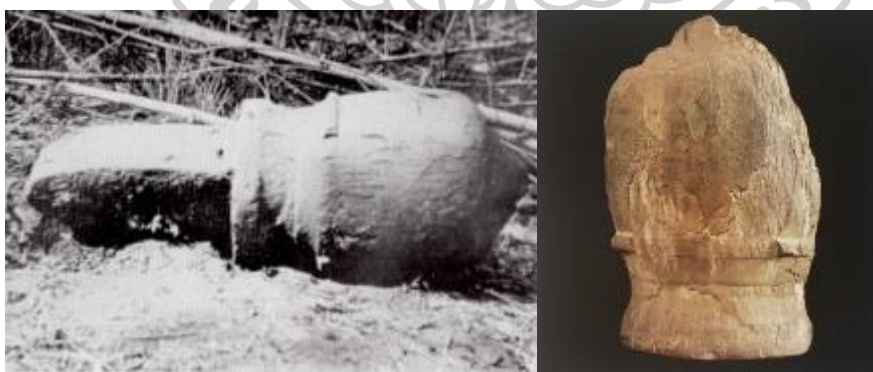

ภาพที่ 92 หลักเมือง จ.เพชรบูรณ์

ที่มา : ศาลหลักเมืองเพชรบูรณ์, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

https://www.facebook.com/wisonk/media_set?set=a.10150181348137168&type=3

เสาศิลารูปตะปูหัวเห็ด หลักเมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์ รูปทรงหมุดหินมี
สลักเดียวเพื่อปักฝังส่วนที่เป็นเดือยลงดินหรือลงบนวัตถุอื่นใด เนื่องจากรูปแบบของหัวหมุดคล้าย
หัวตะปูจึงมีการเรียกว่าตะปูหัวเห็ด สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงค้นพบโดยครั้งเสด็จ
ตรวจราชการยังมณฑลเพชรบูรณ์ เมื่อ พ.ศ.2447 บริเวณเมืองโบราณศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์ และ
สันนิษฐานว่าเป็นหลักเมืองศรีเทพ (ภาพที่ 93)

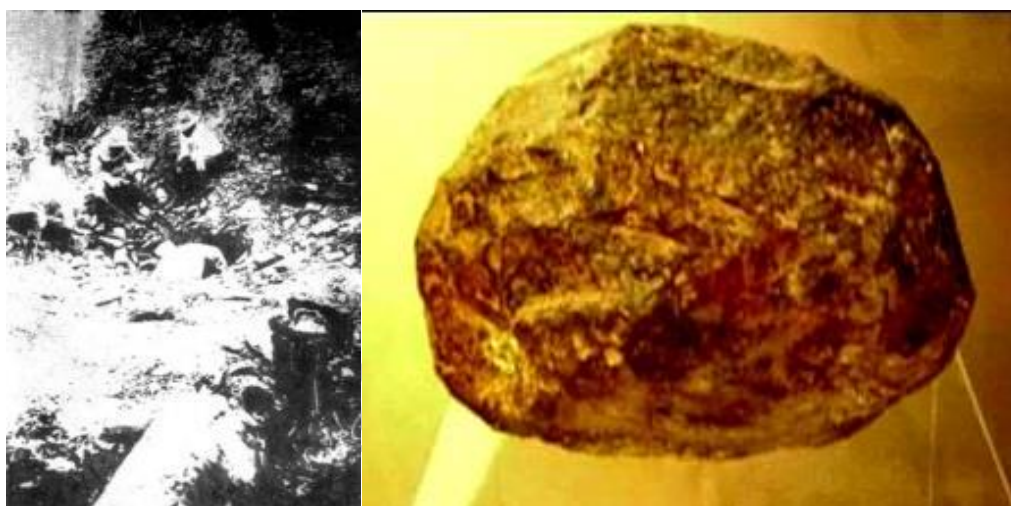

ภาพที่ 93 เสาศิลารูปตะปูหัวเห็ด หลักเมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์

ที่มา : วิศัลย์ โฆษิตานนท์, "Unseen Petchaboon", เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม เข้าถึงได้จาก

2562 <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10153844474557168&set=a.10150326694802168&type=3&theater>

ก้อนหินขอมดำดิน เสาหลักเมืองวัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย รูปแบบก้อนหินธรรมชาติสี่เหลี่ยม ก้อนหินดังกล่าวมาจากการสันนิษฐานของ รัชกาลที่ 6 โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า อาจจะเป็นหลักเมือง เนื่องจากตำแหน่งของหินก้อนนี้ อยู่บริเวณกลางเมืองไม่ไกลจากวัดมหาธาตุ⁴⁰⁶ (ภาพที่ 94)

ภาพที่ 94 ก้อนหินขอมดำดิน เสาหลักเมืองวัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย
ที่มา : ขอมละโว้ (จากเมืองลพบุรี) ยกกองทัพ “ดำดิน” ยึดสุโขทัย, เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th/columnists/news_265168

หลักเมืองกำแพงเพชร รูปแบบเศียรเทวรูปบนแท่นปากผาย ส่วนบน เป็นเศียรรูปบุคคล โดยนำมาประกอบกับแท่นฐานที่มีการออกแบบสร้างในภายหลัง ส่วนกลาง คือ ส่วนของชุดแท่นที่มีการสร้างขึ้นมาเพื่อรองรับส่วนบน โดยสามารถแบ่งองค์ประกอบออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนบนที่มีรูปแบบดังเช่นพานปากผาย และส่วนล่างที่มีรูปแบบดังเช่นฐานบัวธรรมชาติในผังกลม โดยมีลูกแก้วหนึ่งเส้นคาดกลางท้องไม้ ส่วนฐาน เป็นฐานเชิงซ้อนชั้นลดหลั่นขึ้นไปสองชั้น ชาวบ้านนำมาบูชาและบูชาเป็นหลักเมือง โดยปรากฏในหนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” รัชกาลที่ 6 ทรงสันนิษฐานว่าคงจะมีการขนย้ายมาจากที่อื่น (ภาพที่ 95)

⁴⁰⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เที่ยวเมืองพระร่วง**, 60-61.

ภาพที่ 95 หลักเมืองกำแพงเพชร

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดกำแพงเพชร, เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก

http://www.kamphaengphet.go.th/kp/index.php/site_content/9-gallery/118-the-citypillarshrine

หลักเมือง จ.สุพรรณบุรี รูปแบบแผ่นหินเทวรูปที่เป็นโบราณวัตถุ ภายหลัง
ถูกนำมาสถาปนาให้เป็นหลักเมือง รูปแบบของเทวรูปทั้งสององค์สันนิษฐานได้ว่าเป็นพระ
นารายณ์ประทับยืน โดยทรงศาสตราวุธ อาทิ คทา จักร สังข์ ฯลฯ โดยสลักบนแผ่นหินในลักษณะ
ประติมากรรมนูนสูงในรูปแบบ ศิลปะลพบุรี (ภาพที่ 96)

ภาพที่ 96 หลักเมือง จ.สุพรรณบุรี

ที่มา: ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดสุพรรณบุรี, เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก <http://xn-12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/04/suphanburi-city-pillar-shrine.html>

เสาหลักเมือง จ.ลำปาง มีจำนวน 3 เสา เสาต้นแรกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2400 บั๊กไว้ที่วัดปงสนุกซึ่งถือกันว่าเป็นสะดือเมือง เสาต้นที่ 2 และ 3 สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2416 และ พ.ศ. 2440 ตามลำดับบั๊กไว้บริเวณคุ้มของผู้ปกครองเมือง ภายหลังได้ทำการย้ายทั้งสามเสามาตั้งไว้ตำแหน่งเดียวกันบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัด รูปแบบของเสาหลักเมืองทั้งสามเสาเป็นแท่งไม้ เสากลมทำจากไม้สักปลายสอบส่วนบน มีรูปแบบส่วนปลายแหลมแบบหัวดินสอ แบบปลายตัด และแบบปลายมนทรงพุ่ม ปลายเสาทั้งหมดถูกหุ้มด้วยแผ่นโลหะ รูปแบบส่วนปลายของเสาเหล่านี้ สันนิษฐานว่า น่าจะมีพัฒนาการมาจากดอกบัวตามคติของศูนย์กลางจักรวาล ส่วนกลางเป็นเสาแท่งกลม ด้านบนมีเส้นแนวเว้าร่องตามแนวราบ (ภาพที่ 98)

ภาพที่ 97 เสาหลักเมือง จ.ลำปาง

ที่มา ศาลหลักเมืองจังหวัดลำปาง, เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562, เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2017/01/lampang-city-pillar-shrine.html>

เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา รูปแบบเสาไม้กลม ปลายเสาทรงดอกบัว ส่วนบนรูปแบบดอกบัว โดยมีลูกแก้วขนาดใหญ่ ประดับที่คอเสา ส่วนกลางแท่งเสาไม้กลม เสาหลักเมืองมีการตกแต่งด้วยงานลงรักปิดทอง โดยมีลวดลายที่เลือนราง ข้อสันนิษฐานของรูปแบบของเสาไม้หลักเมืองของโคราชสามารถสรุปได้ว่าได้รับแนวคิดและรูปแบบมาจากหลักเมืองกรุงเทพฯ โดยมีส่วนปลายเป็นรูปดอกบัวดังเช่นหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1 อย่างชัดเจน นอกจากนี้ด้วยที่ในสมัยช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองโคราชยังคงมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของราชธานี (ภาพที่ 98)

ภาพที่ 98 เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา

ที่มา : เสาหลักเมืองนครราชสีมา ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติมหาวีรวงศ์, เข้าถึงเมื่อ 29 มีนาคม 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1944346738958533&set=a.1925571390836068&type=3&theater>

สรุป รูปแบบของหมุดหมายหลักเมืองในช่วงสมัย ร.4 – พ.ศ.2475

วัสดุที่ใช้สร้างหมุดหมายหลักเมืองในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475 ที่พบในยุคนี มี 2 ประเภท คือ

1. หิน เป็นก้อนรูปทรงมน ได้แก่เสาศิลารูปตะปูหัวเห็ด หลักเมืองศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์ก้อนหินขอมดำดิน, เสาหลักเมืองวัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย เป็นหินสลักที่มีหน้าที่ใช้สอย ได้แก่ ศิลาจำหลักเป็นรูปบุคคล หลักเมืองกำแพงเพชร, ศิลาจำหลักเป็นเทวรูป หลักเมืองสุพรรณบุรี, ศิลาจารึก หลักเมืองเพชรบูรณ์ การวิเคราะห์ว่า หินศิลาเหล่านี้เป็นหมุดหมายหลักเมือง เกิดจากการวิเคราะห์และให้คุณค่าจากกลุ่มชนชั้นนำสยามในช่วงเวลาดังกล่าว บางแห่งเป็นการรับรู้ของชุมชนในการสถาปนาวัตถุสำคัญของท้องถิ่นขึ้นเป็นหลักเมือง ซึ่งมีความสอดคล้องจากพงศาวดารต่างๆที่มักกล่าวถึงการสร้างหมุดหมายเมืองที่มาจากก้อนหินและมีการฝังลงดิน (ดังที่ศึกษาไว้แล้วในบทที่ 2) ความคิดในอดีต หิน คือเป็นวัสดุที่คงทนเพื่อบอกพื้นที่ที่ตั้งของพื้นที่

ศักดิ์สิทธิ์นั้นและเป็นที่รับรู้กันในคนพื้นถิ่นนั้น และมักมีการตีความสันนิษฐานมาจากชนชั้นนำของสยามในช่วงเวลาดังกล่าว

2. เสาไม้หลักเมือง พบที่จังหวัดลำปาง และจังหวัดนครราชสีมา โดยมีรูปแบบเป็นเสาไม้กลม และมีส่วนปลายยอดเป็นดอกบัว ซึ่งอาจจะได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างมาจากรูปแบบเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 โดยพบว่ามึรูปแบบเป็นหมุดหัวเม็ดในลักษณะเดียวกัน หากแต่มีการลดรายละเอียดของลวดลาย

2.3 การวิเคราะห์องค์ประกอบของหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475

จากการศึกษาวิเคราะห์หมุดหมายหลักเมืองในช่วงสมัย ร.4 – พ.ศ.2475 สามารถสรุปได้ว่าหมุดหมายหลักเมืองที่เป็นวัสดุประเภทหินมักเป็นวัตถุที่มีมาแต่เดิมนั้น ภายหลังได้ถูกนำมาสถาปนาให้เป็นหลักเมือง ในขณะที่หมุดหมายหลักเมืองที่เป็นเสาไม้จะถูกสร้างขึ้นใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว ในประเด็นที่ว่าด้วยองค์ประกอบของหมุดหมายหลักเมือง การตั้งข้อสันนิษฐานว่าด้วยหลักเมืองโดยชนชั้นนำช่วงรัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475 นับว่ามีความน่าสนใจ เพราะจะนำไปสู่การสร้างหลักเมืองหรือการค้นหาในเมืองต่างๆ ซึ่งข้อสันนิษฐานตามที่ปรากฏหลักฐาน มีดังนี้

1. กลุ่มที่เป็นหลักเมืองเมืองโบราณมักเป็นศิลา

อยู่ในรูปร่างลักษณะแตกต่างกันออกไป ได้แก่ ศิลาขอมดำดินที่วัดมหาธาตุ สุโขทัย ศิลารูปตาปูหัวเห็ดเมืองศรีเทพ ศิลาจารึกหลักเมือง เพชรบูรณ์ ประติมากรรมรูปบุคคลหลักเมืองกำแพงเพชร หลักเมืองสุพรรณบุรี เป็นต้น ศิลาเหล่านี้เป็นวัตถุที่สร้างขึ้นเพื่อการใช้งานในหน้าที่อื่น แต่เมื่อมีการตั้งสมมติฐานว่าด้วยหลักเมือง และการสันนิษฐานว่าของสิ่งนั้นๆ ควรเป็นหลักเมือง จึงเกิดการปรับเปลี่ยนหน้าที่ที่มีแต่เดิม และกลายมาเป็นหลักเมืองของเมืองนั้นๆ ไปในที่สุด

การให้ความสำคัญกับหลักเมืองที่เป็นศิลาเป็นข้อควรสังเกต เพราะสอดคล้องกับที่บาทหลวงปาลเลอกัวซ์ได้นิยามไว้ในพจนานุกรมเมื่อสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (ดังที่วิเคราะห์ไว้แล้วในตอนต้น) และสัมพันธ์กับคติดั้งเดิมที่ว่าด้วยเรื่องของการฝังนิมิต อารรพต่างๆ และสามารถย้อนไปถึงเรื่องของวัฒนธรรมการใช้หินเพื่อเป็นหมุดหมายได้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม หลักเมืองในชั้นหลังนิยมสร้างเป็นเสาไม้ตามแบบอย่างหลักเมืองกรุงเทพฯ

2. แบบแผนของหลักเมือง

ในช่วงตั้งแต่หลังการบูรณะซ่อมแซมศาลหลักเมือง และสร้างเสาหลักเมืองใหม่ที่กรุงเทพมหานครเรียบร้อยแล้วนั้น ได้มีการค้นหาหลักเมืองตามเมืองต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามเมืองเก่าเมืองโบราณต่างๆ ด้วยความเชื่อที่ว่า เมืองเหล่านี้ควรที่จะมีหลักเมืองในตำแหน่งกลางเมือง ประกอบกับในเวลานั้น เป็นยุคของความเฟื่องฟูในวิชาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ มีการศึกษาความเป็นเมืองของเมืองเก่าๆ เป็นอันมาก เพราะอดีตอันรุ่งเรืองเป็นเครื่องยืนยันถึง “ความศิวิไลซ์” ในวิถีคิดแบบใหม่ จึงพบว่า ชนชั้นนำไทยในขณะนั้นให้ความสนใจกับการสำรวจค้นหา และบันทึกอดีตของเมืองโบราณต่างๆ เป็นอย่างมาก เมื่อผนวกกับการให้ความสำคัญกับหลักเมืองที่กรุงเทพมหานคร จึงเกิดเป็นมาตรฐานทางความคิดชุดหนึ่งว่า เมืองต้องมีหลักเมือง และมีมานานแล้วดังจะเห็นได้จากการสำรวจเพื่อค้นหาหลักเมืองตามเมืองเก่าต่างๆ

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่มาของการสร้างหลักเมือง ทั้งการสร้างขึ้นมาใหม่ตามแบบอย่างกรุงเทพฯ คือ การใช้รูปแบบศาลและเสาที่กรุงเทพฯ เป็นต้นแบบ และ การแสวงหาวัตถุที่เก่าแก่ ที่ได้รับการนับถือบูชาในเมืองนั้นๆ มาเป็นหลักเมือง ซึ่งจะเป็นปรากฏการณ์สำคัญของ การสร้างหลักเมืองและศาลหลักเมืองอันเป็นทั่วประเทศในเวลาต่อมา โดยมีองค์ประกอบทั้ง ตัวศาล เสา หรือ หมุดหมาย และหมุดหมายหลักเมืองควรมีรูปแบบเฉพาะ เช่น กรณีรูปตาปูหัวเห็ด ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงวินิจฉัยเรื่องหลักเมืองศรีเทพ รวมถึงหลักเมืองที่นางรอง เป็นศิลารูปเหมือนเห็ดและมีจารึกบนส่วนยอด เหตุที่มีรูปร่างเช่นนี้ มาจากการใช้งาน โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงอธิบายว่า “...เดิมทีหลักเก่าจะทำด้วยไม้ เวลาปักใช้วิธีตอกหัวหลัก ทำให้หัวหลักอยู่เยินบานดูจตาปูหัวเห็ด แล้วก็ป็นธรรมชาติเนี่ยมมา แม้ทำด้วยหินก็ยังทำเป็นรูปตาปูหัวเห็ด...”⁴⁰⁷

อาจกล่าวได้ว่า มรดกทางความคิดที่สำคัญในช่วงเวลานี้ คือ หลักเมือง ควรต้องมีส่วนประกอบที่ชัดเจน ได้แก่ ตำแหน่งที่ตั้ง อาคารศาล และหมุดหมาย ดังจะเห็นได้จาก การวินิจฉัยเรื่องหลักเมืองนครศรีธรรมราช ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เกี่ยวกับองค์ประกอบของศาลหลักเมือง ความว่า

⁴⁰⁷ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
 สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ภาค พระนคร)4: คลังวิทยา ,2499(, 459.

...ถามพราหมณ์ว่าหลักเมืองอยู่ที่ไหน บอกว่าอยู่ถัดไปนี่อีกหน่อยหนึ่ง จึงให้นำไปถึงอีกตรอกหนึ่ง แก่ซีไปศิลาอันปักอยู่มุมปากตรอกกับถนนต่อกันว่านี่ เป็นหินแห่งสี่เหลี่ยมรีแต่หงายบๆ ดุจหินคันกระได หน้าขนาดประมาณ 40x30 ซม. เก่าๆ กระทบมือไม่เชื่อ เห็นว่าหลักเมืองแล้วจะต้องมีศาล จะมาปักอยู่ข้างถนนดูจ **หินหลักบอกระยะทางเช่นนี้ไม่ได้** ในเวลาเอะอะกันอยู่นั้น มีตากับยายคู่หนึ่งมารับ ร้องว่าเป็นหลักเมืองจริงๆ ได้อยู่ที่ตรงนี้ทราบแนมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว เก่าๆ กระทบมือก็ยังไม่เชื่ออยู่นั่นเอง...⁴⁰⁸

แบบแผนนี้ยังรวมถึงรูปแบบของหลักเมืองด้วยว่า ต้องมีรูปร่างลักษณะถ้าไม่เป็นหิน ก็ต้องเป็นเสา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้รูปแบบของเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ (เสารัชกาลที่ 4) เป็นมาตรฐาน ทำให้ช่วงเวลาตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จนถึงประมาณ 2479 รูปแบบเสาหลักเมืองที่ได้รับความนิยมคือ เสาไม้ยอดเป็นเม็ดทรงมณฑป และเป็นของที่ทำใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ (ไม่เก่ากว่านี้) ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ว่า

...ในเรื่องหลักเมือง เก่าๆ กระทบมือได้เอาใจใส่ดูมาหลายเมืองแล้ว พบแต่หลักไม้ทำใหม่ๆ ขึ้นกรุงเทพฯ มียอดเป็นเม็ดทรงมณฑปอย่างไรก็ดีที่เข้าใจเอาเจ็ดหลักกรุงเทวดาเป็นหลักเมืองนั้นเข้าใจผิดแน่...⁴⁰⁹

2.4 การวิเคราะห์ประเด็นหลักเมืองที่ถูกสถาปนาโดยแนวคิดชนชั้นนำสยาม : หลักเมืองพระนครศรีอยุธยา

⁴⁰⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ , **สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ภาค พระนคร)1: คลังวิทยา , 2499(, 123- 124.

⁴⁰⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ , **สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ภาค 4 , 457-458.

การสถาปนาหมุดหลักเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดจากการตั้งข้อสันนิษฐานของชนชั้นนำสยามที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากหลักเมืองกรุงเทพฯ สอดคล้องกับช่วงเวลาที่ราชสำนักมักมีการออกสำรวจพื้นที่ในเขตโบราณสถานที่เป็นเมืองเก่า เหล่านี้จึงนำมาซึ่งการตั้งข้อสมมติฐานว่าเมืองเก่าที่มีความสำคัญจึงต้องมีหลักเมือง โดยมีกรณีศึกษาที่สำคัญ ได้แก่ หลักเมืองพระนครศรีอยุธยา

หลักเมืองพระนครศรีอยุธยา

ไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่า อยุธยามีศาลหลักเมือง หรือเสาหลักเมือง ในแบบรัตนโกสินทร์หรือไม่ มีเพียงการกล่าวถึง “ศาลเจ้าหลักเมือง” ปรากฏในเอกสารสองฉบับด้วยกันคือ “อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา” และ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายที่มาของหนังสือ “อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา” ไว้ในหน้าคำนำว่า

...ต้นฉบับได้มาในหนังสือมรดกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิพิจารณาตุเห็นเป็นตัวฉบับเดิมแท้ มิได้มีผู้ใดแก้ไขเพิ่มเติมให้วิปลาส มีเรื่องในหนังสือเป็น 2 ตอน ตอนต้นเป็นเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา... อีกเรื่องเป็นเรื่องพรรณนาถึงภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พิเคราะห์หัดดูสำนวนเห็นว่า ผู้แต่งเกิดทันสมัยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่มาแต่งหนังสือในกรุงรัตนโกสินทร์...เมื่อข้าพเจ้าพบหนังสือเรื่องนี้ จึงได้คัดสำเนาส่งไปให้พระยาโบราณราชธานินทร์ สอบสวนดู พระยาโบราณราชธานินทร์มีแก้ใจแต่งคำวินิจฉัยขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ประกอบกับต้นฉบับที่ได้มา...⁴¹⁰

ในหนังสือ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา ได้หลักเมือง ว่า “...ย่านป่าสมุดแต่หน้าวัดพระรามมาจนศาลเจ้าหลักเมือง มาหน้าวัดหลาว(วัดลาว) วัดป่าฝ้ายมีร้านชำขายสมุดกะดาด 1...”⁴¹¹ ซึ่งไม่ได้ระบุหรือให้ข้อมูลโดยตรงเกี่ยวกับหลักเมืองพระนครศรีอยุธยา เพียงแค่เป็นสถานที่หนึ่งในเขตเกาะเมือง

⁴¹⁰ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ รวมพิมพ์ครั้งแรก(กรุงเทพฯ ,และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 2: ต้นฉบับ ,2550(, 32-33

⁴¹¹ เรื่องเดียวกัน 113 .

เอกสารอีกชิ้นหนึ่งที่กล่าวถึงศาลเจ้าหลักเมืองคือ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง” เป็นหนังสือที่ค้นพบที่กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (ปัจจุบันคือสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี) โดยนายปรีดา ศรีชลาลัย และได้นำลงพิมพ์ในวารสารแถลงงานประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมื่อ พ.ศ.2512 เป็นครั้งแรก เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “...ถนนย่านป่าสมุดแต่วัดพระรามมาจนถึงศาลเจ้าหลักเมือง มาถึงหน้าวัดหลวงวัดป่าฝ้าย มีร้านชำขายยาสมุดกระดาดขาวดำ ชื่อตลาดบ้านสมุด 1...”⁴¹² ซึ่งข้อความดังกล่าวมีเนื้อหาตรงกันกับ “อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา”

จากการสอบสวนของพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์ พ.ศ.2414 – 2479) โดยใช้การสำรวจภาคสนามร่วมด้วยนั้น⁴¹³ ได้มีการตรวจสอบถนนใหญ่กลางซึ่งกล่าวถึงในหนังสืออธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา ว่า “ในกรุงเทพมหานครมีนครหลวงกว้างห้าวา สำหรับมีการใหญ่แห่งพระกนิษฐนาครหลวงตั้งพยุห้บาดรา สระขานข้างม้าพระที่นั่งประตูไชย...”⁴¹⁴ พระยาโบราณราชธานินทร์ได้อธิบายเสริมข้อความช่วงนี้ว่า ถนนสายนี้ตามแผนที่เป็นถนนขวางอยู่กึ่งกลางพระนคร แต่เหนือไปได้ และมีถนนริแต่ด้านตะวันออกตรงไปทางตะวันตกถึงหลังวังหลัง เป็นถนนสายริที่อยู่กึ่งกลางพระนครเหมือนกัน ตรงที่ถนนสองสายนี้ผ่านกันเป็นทาง 4 แพร่ง เรียกว่าตะแลงแกง...ข้างฟากถนนตะแลงแกงทางใต้ด้านตะวันตกมีศาลพระกาฬหลังคาเป็นซุ้มปราสาท และมีศาลอยู่ต่อกันไป เข้าใจว่าเป็นศาลพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง ที่ตรงตะแลงแกงเห็นจะถือกันว่าเป็นกลางพระนคร...”⁴¹⁵

การวิเคราะห์เอกสารจากบันทึก

ข้อความจากหนังสือทั้งสองเล่มนี้มีความคล้ายคลึงกัน น่าจะเป็นการคัดลอกสืบต่อกันมาและคงคำเดิม คือ “ศาลเจ้าหลักเมือง” ประเด็นที่น่าสนใจในที่นี้คือ “ศาลเจ้าหลัก

⁴¹² ใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม เรื่อง 3 กรุงเทพฯ: แสงดาว ,2553) ,243

⁴¹³ น่าจะทำการสำรวจในช่วงตั้งแต่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทยประจำมณฑลกรุงเก่า .พ.ศ) 2439 .มาจนถึงดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลกรุงเก่า(พ.ศ (2449เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 (

⁴¹⁴ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ ,และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 298.

⁴¹⁵ เรื่องเดียวกัน ,100.

เมือง” ที่ปรากฏในเอกสารทั้งสองฉบับนี้ คือ ศาลหลักเมืองสมัยอยุธยาหรือไม่ พระนครกรุงศรีอยุธยาเคยมีศาลหลักเมืองหรือไม่ มีรูปแบบอย่างไร ซึ่งจากหลักฐานต่างๆทั้งเอกสารและโบราณคดีในขณะนี้ไม่สามารถชี้ขาดได้ว่า สมัยอยุธยาเคยมีหลักเมืองอยู่หรือไม่ จึงยังเป็นเพียงข้อสันนิษฐานของพระยาโบราณราชธานินทร์ตามหลักฐานและข้อมูลที่ปรากฏ ว่า ในสมัยนั้นก็ น่าจะมี ศาลพระกาฬ ศาลพระเสื้อเมือง ศาลพระทรงเมือง และศาลพระหลักเมือง

การสันนิษฐานที่ตั้งของหลักเมืองของพระนครศรีอยุธยา ปรากฏหลักฐานครั้งแรกในแผนที่การสำรวจโบราณสถานที่สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3⁴¹⁶ ที่มีการระบุคำว่า “**สารเจ้าหลักเมือง**”⁴¹⁷ (ภาพที่ 112 ตรงจุดด้านบนของภาพ) ซึ่งต่างจากข้อสันนิษฐานของพระยาโบราณราชธานินทร์นี้ ที่ออกสำรวจและมีข้อสรุปว่าอยู่ตรงบริเวณที่ตั้งของศาลพระกาฬ (ภาพที่ 99 และภาพที่ 100 ตรงจุดด้านล่างของภาพ) ทั้งนี้พระยาโบราณราชธานินทร์น่าจะใช้แผนผังของศาลอารักษ์ในกรุงเทพฯ มาเป็นตัวเทียบเคียงกันได้ว่ามีศาลหลักเมือง ศาลพระเสื้อเมือง ศาลพระทรงเมือง และ ศาลพระกาฬไชยศรี ดังนั้นในเขตเมืองเก่าพระนครศรีอยุธยาก็ควรจะมีเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ ต่อมาเมื่อมีการสร้างศาลหลักเมืองอยุธยาขึ้นเมื่อปี 2525- 2527 จึงได้เลือกตำแหน่งที่ตั้งบริเวณใกล้ศาลพระกาฬ ใกล้สี่แยกตะแลงแกง ตามที่พระยาโบราณราชธานินทร์ได้สันนิษฐานไว้ และเป็นพื้นที่เปิดโล่งมีความเหมาะสมต่อการสร้างศาลหลักเมืองของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ หลักเมืองของพระนครศรีอยุธยาจึงได้เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการนับแต่นั้นมา

⁴¹⁶ **เรื่องเดียวกัน**, จากเอกสารแผนที่แนบท้ายเล่ม ขึ้นที่ 1 โดยมีข้อสังเกตถึงรูปแบบของแผนที่ . โดยมีการจดบันทึกอักษรเป็นภาษาไทยที่ยังคง ซึ่งน่าจะเกิดจากการสำรวจและเขียนแบบร่วมกับชาวตะวันตก เป็นจำนวนเมื่อครั้งต้นกรุง

⁴¹⁷ **เรื่องเดียวกัน**, จากเอกสารแผนที่แนบท้ายเล่ม ขึ้นที่ 1.

ภาพที่ 99 แสดงจุดสันนิษฐานที่ตั้งหลักเมืองพระนครศรีอยุธยาโดยพระยาโบราณราชธานินทร์

ภาพที่ 100 แสดงจุดเปรียบเทียบการสันนิษฐานที่ตั้งหลักเมืองพระนครศรีอยุธยาโดยพระยาโบราณราชธานินทร์(จุดล่าง)กับคณะสำรวจในสมัยรัชกาลที่ 3 (จุดบน)

ที่มา : ปรับปรุงจาก “อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา”

2.5 การวิเคราะห์คติ แนวคิดและรูปแบบ(หลักเมือง)อินทขิลเชียงใหม่

เนื่องด้วยอินทขิลเชียงใหม่มีการซ่อมสร้างและบูรณะให้มีความสมบูรณ์ตลอดช่วงเวลาก่อนพ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน รูปแบบองค์ประกอบของอินทขิลจึงมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เพื่อให้การศึกษา(หลักเมือง)อินทขิลของเมืองเชียงใหม่มีความต่อเนื่องและเป็นเอกภาพ จึงได้ยกประเด็นของอินทขิลเมืองเชียงใหม่มาวิเคราะห์ตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนพ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบันเป็นกรณีเฉพาะ เพื่อให้เข้าใจถึงพัฒนาการแนวคิดหลักเมืองเชียงใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง

การเกิดเมือง “เชียงใหม่” ตามบันทึกประวัติศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นโดย พญามังราย ในปี พ.ศ.1839⁴¹⁸ ซึ่งมักพบหลักฐานจากเอกสารล้านนาที่กล่าวถึงหลายฉบับ การตั้งเมืองเชียงใหม่ จาก เอกสารตำนานสำคัญเหล่านี้ มักมีการกล่าวถึงการตั้งเมือง โดยพิจารณาจาก**ลักษณะอันเป็นชัยมงคล 7 ประการ**⁴¹⁹ ทั้งนี้ในเอกสารดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็นถึงการคำนึงลักษณะของภูมิสถาน ที่เหมาะแก่การตั้งเมืองอันเป็นมงคล และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ และ โบราณคดี ยังพบบันทึกและหลักฐานทางศิลปวัตถุ หรือศิลปกรรม ที่แสดงการปักหลัก(หมุด) ณ อาณาบริเวณ ซึ่งเป็นใจกลางของเมือง รวมถึงแนวประตูเมือง และแนวกำแพงเมือง เพื่อแสดงขอบเขตของเมือง ซึ่งล้อมรอบส่วนที่เป็นหลักใจกลางเมือง อย่างไรก็ตาม คติ และรูปแบบที่แสดงสัญลักษณ์ความเป็นศูนย์กลาง และขอบเขตของเมือง ก็แฝงด้วยคติที่มีหน้าที่การใช้งานที่แตกต่างกันออกไป หลัก(หมุด)ที่มีการปักลงในพื้นที่เหล่านี้ มีชื่อในดินแดนล้านนาว่า “อินทขีล” หรือ “เสาอินทขีล”

เสาอินทขีลที่วิหารอินทขีล ในวัดพระธาตุเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ถือเป็นหลักเมืองของเชียงใหม่ และเป็นตำแหน่งใจกลางเมือง ซึ่งจากการศึกษาเอกสารต่างๆของเมืองเหนือ พบร่องรอยของการให้ความสำคัญกับตำแหน่งศูนย์กลางเวียง รวมถึงสิ่งที่ใช้เป็นสัญลักษณ์กลางเวียงดังนี้

1.สายดือเมือง / สะดือเมือง เชียงใหม่

สมัยพระยามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ มีการกล่าวถึง “สายดือเมือง” หรือ สะดือเมือง ซึ่งเป็นคติเดิมของกลุ่มคนในพื้นที่ ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า

.....เจ้าพญามังรายมาอยู่ที่นี่ มีหนวันออกช่วยเหนือแห่งไชยภูมินั้นเรียกว่า เชียงหมั้นแล ที่อันนั้นซ่อมแคบพญาหื้อขุดกุ่มเผี้ยวออกไปทิสหนวันออกลวดได้ชื่อว่าเชียงถาง ต่อทำบัดนี้แล เจ้าพญามังรายรำพึงว่ากูจักตั้งเวียงในฐานะที่นี้ควรรำมาเอาใจแท้แล ทิสวันออกแจ่งเหนือก็เป็นหนองอันใหญ่เป็นที่ข้างม้าวัวควายลงอาบลงกินตีนัก เจ้าก็เรียกหา มาয়ช่างไม้ทั้งหลายมา แล้วก็หื้อถากตะซ้อมไม้ทั้งหลายมากัน ก็หื้อสร้างแปลงหอโรงช้าง

⁴¹⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว,เดวิด เควียฮาจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** เชียงใหม่:สำนักพิมพ์ ตรีสวีนิ ,(47).

⁴¹⁹ สมหมาย เปรมจิตต์ **ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระเชียงใหม่** : โรงพิมพ์มิ่งเมือง (.น33-36.

โรงฆ่า และ หอประตู่ จักรสร้างเวียงอันใหญ่ **จักเอาไชยภูมิไว้ท่ากลางสายตือเมือง**ว่าอันก็
หื้อขุดคือและแปลงสนน (ถนน) จักตั้งก่อเวียงแลด้านแล 3 พันวาว่าอัน พญาพ้อยรำพึงว่า กู
จักสร้างบ้านแปลงเมืองอันใหญ่แท้ ควรจะไปเชิญเอาพญาจ่าเมืองพญาร่วงอันเป็นสหยาพญา
ควรชะแลว่าอัน แล้วใช้ไปเชิญเอาสหยาตนคือพญาจ่าเมือง พญาร่วงมาหั้นแล⁴²⁰

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช ทางอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรอยุธยาได้ทำศึก
สงครามเพื่อแย่งชิงเมืองเซียง ทางกรุงศรีอยุธยาได้ส่งพระเถระมังลุงหลวง ชาวพุกาม มาทำลาย
ล้างเวียงเซียงใหม่ พระเถระมังลุงหลวงได้ออกอุบายลวงพระเจ้าติโลกราชว่า ถ้าหากพระองค์มี
พระประสงค์จะมีพระบรมเดชาอนุภาพปราบไปทั้งชมพูทวีป พระองค์ควรตัดต้นไม้ศรีเมืองและสร้าง
พระราชฐานบริเวณศรีเมืองนั้น เมื่อพระเจ้าติโลกราชทรงทำตามคำยุ ตัดต้นไม้โคจร (ต้นไม้ไทร) อัน
เป็นไม้ศรีเมืองทั้ง ก็เกิดอาเพศเหตุอุบาทว์ต่างๆ นานากับเวียงเซียงใหม่ นอกจากนี้ทางกรุงศรี
อยุธยาได้ส่งพวกผาสี (ชาวจีนอิสลาม) มาทำคุณไสยฝังสิ่งอัปมงคลต่างๆ ภายในทักชาเวียง
เซียงใหม่ เมื่อพระเจ้าติโลกราชทรงทราบความจริงจึงทำการฆ่าพระเถระมังลุงหลวงและพวกผาสี
ทั้ง โดยคุณไสยที่ทำนั้น คือการฝังยาที่ประตู่เวียงทั้งหกแห่งและกลางเวียงอีกหนึ่งแห่ง ตามบันทึก
ที่กล่าววว่า

“...แล้วเจ้าพญาติโลกราชหื้อขุดประตู่ทั้ง 6 ก็ได้ไหยาออก 6 ไห **ข้าขุด
ท่ามกลางเวียงได้ออกไห 1 เป็น 7 ไห** แล้วก็หื้อเอาไปเผาเสียยังหัวขัวซิบคำ แล้วหื้อกวาด
ฝุ่นตักน้ำแม่โทเสียวันนั้นแล...”⁴²¹

นัยยะของการเลือกทำคุณไสยทั้ง 7 จุดนั้น ชี้ให้เห็นว่าเป็นจุดสำคัญของเวียง
และมีตำแหน่งกลางเวียงที่น่าจะเป็นไชยภูมิสะดือเมืองตั้งแต่สมัยพระยามังราย แต่ก็ไม่พบการ
ระบุถึงเสาหรือหลัก “อินทขิล”แต่อย่างใด

นอกจากนี้ เมื่อมาพิจารณาโครงนิราศหรือฤกษ์ชัย สมเด็จพระยาตากษัตริย์
ชาณุภาพทรงสันนิษฐานว่า แต่งขึ้นประมาณสามร้อยปีเศษแล้ว คือแต่งในปี พ.ศ.2180 หรือก่อน

⁴²⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วิทยาค. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ 2)
เชียงใหม่ : ชิลด์เวอร์มบุคส์ ,2547(, 43.

⁴²¹ เรื่องเดียวกัน.99 ,

นั้นขึ้นไป ผู้แต่ง บรรยายการเดินทางออกจากเชียงใหม่ไปยังลำพูน โดยระบุสถานที่ต่างๆคือ ผ่าน วัดพระสิงห์แหวะไหว้พระพุทธรูปสังข์ ผ่านวัดทุ่งยู่วัดสิริเกิด วัดผาเกียร ผ่านข้างกุฎาราม⁴²²

.....มาถึงสี่แยกกลางเวียงเชียงใหม่ ไหว้หอมมังรายของพญามังราย แหวะวัดเจดีย์หลวง ไหว้พระอัสดารสซึ่งเป็นประธานจนปัจจุบันนี้ ไหว้พระแก้วมรกตและรูปยักษ์ราชกุมภัณฑ์คู่ (จากนั้น)ผ่านวัดฟอนสร้อยออกประตูเมือง ชื่อประตูเชียงใหม่⁴²³

โดยพบหลักฐานที่กล่าวถึงรายละเอียดของวัด ดังนี้

สององค์อมเรศเอื่อม	อุตุตรา
ยักษ์ราชถือซัดคา	ฝ้ายใต้
เรียนวานว่าหahaha	เทวราช รักเออย
เสียลำเพียงเกียเกียใกล้	ค้อยค้ำ ชูชเรียน

จากเนื้อความที่อธิบายถึงวัดเจดีย์หลวง(วัดโชติการาม) พบการกล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญของวัดคือ เทวดาสององค์คือท้าวภูเวออยู่ทิศเหนือ และองค์คือพระขรรค์อยู่ทิศใต้ แสดงให้เห็นว่า บริเวณวัดเจดีย์หลวงมีรูปประติมากรรมเทวดา แต่ก็ได้กล่าว(อธิบาย)ขอพรถึงหออินทขิล และ เสาอินทขิล จึงเป็นสิ่งที่อาจจะเป็นไปได้ยาก⁴²⁴ การไม่กล่าวถึงอินทขิล อันเป็นหมุดหมายหลักสำคัญของเมืองที่มีการรับรู้มาตั้งแต่สมัยสถาปนาราชธานีกรุงรัตนโกสินทร์ จึงสันนิษฐานได้ว่าน่าจะยังไม่มีคติการนับถือ“อินทขิล”ในฐานะหลักศูนย์กลางเมืองเชียงใหม่แต่อย่างใด

⁴²² กุฎาราม สันนิษฐานว่าคงจะเป็น ราชกุฎาคาร อันเป็นที่ตั้งพระบรมอัฐิของพระเจ้าแสนเมืองมาก่อนที่จะถูกบูรณปฏิสังขรณ์มาเป็นพระมหาธาตุเจดีย์หลวงในเวลาต่อมา โดยการกล่าวถึงกุฎารามน่าจะเป็นการแลเห็นแต่ไกลจากเส้นทางสัญจร

⁴²³ วชิรญาณ ,โคลงนิราศหริภุญชัย ,เข้าถึงเมื่อ เข้าถึงได้จาก ,กุมภาพันธ์ 256 21 <https://vajirayana.org/โคลงนิราศหริภุญชัยอธิบายความเบื้องต้น/>

⁴²⁴ เนื่องจาก อินทขิล เป็นหมุดหมายหลักสำคัญกลางเมือง หากมีอินทขิลในช่วงเวลาดังกล่าวแล้ว ควรจะมีความสำคัญและเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในเวียงเชียงใหม่มากกว่าเทวดาประจำทิศที่ปรากฏในโคลงนิราศดังกล่าว

2. “อินทขิล” ในสมัยเจ้ากาวิละ

จากการศึกษาสืบค้นหลักฐานกลางเมืองที่มีชื่อว่า “อินทขิล” พบว่าปรากฏขึ้นครั้งแรกในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ช่วงสมัยของพระเจ้ากาวิละ โดยพบว่า ปี พ.ศ.2325 เจ้ากาวิละ มาเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่กรุงเทพฯ ได้รับพระราชทานข้าวของต่างๆ และได้รับการแต่งตั้งเป็นพระยามังรายชิรปราการกำแพงแก้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้ากาวิละถูกลากลับไปยังเมืองละคอน เชียงใหม่ ซึ่งในขณะนั้นเชียงใหม่อยู่ในสภาพที่รกร้าง ผู้คนต่างแตกกระสาบหนีไปขึ้นอันเนื่องมาจากภัยสงคราม และพบว่าเจ้ากาวิละได้รวบรวมผู้คนและตั้งมั่นอยู่ที่เมืองป่าซาง และมีการสร้างวิหารวัดอินทขิลที่เมืองป่าซางในช่วงเวลาดังกล่าว ตามเอกสารที่มีการกล่าวถึงดังนี้

...สร้างแปลงคุ่มน้อยหอนอน ตั้งปราสาท ลำเวียง ค่ายคู สะบู่ห้วยหมู ประตู่เวียงอาด ตั้งป้อมหอกิงหอลอเพื่อขามเส็กสงคราม ตั้งเวียงกวมแม่น้ำทา...

...สก 1156 ตัว ปีกาบยี่ เดือน8 เพ็ง เม็งวัน 1 (เมษายน 2337) ปฐมมหามูลศรัทธาเจ้ามหาอุปราชได้สร้างวิหารวัดอินทขิล และได้สร้างพระพุทธรูปเจ้าองค์ 1 ไว้เป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย⁴²⁵

จากเนื้อความที่อธิบายอินทขิลในสมัยของเจ้ากาวิละ โดยเริ่มมีการระบุถึงการให้ความสำคัญของตำแหน่งกลางเมืองและให้มีการสร้างวิหารพร้อมกับการสร้างพระพุทธรูป ซึ่งสอดคล้องกับการพบวิหารร้างกลางเวียงเชียงใหม่ที่มีการเรียกวัดนั้นว่าวัดอินทขิลจนมาถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามก็ตีหลักฐานจากตำนานและการวิเคราะห์ดังกล่าวยังไม่สามารถถือเป็นข้อสรุปที่ชัดเจนได้ทั้งหมด เนื่องจากยังไม่พบหลักฐานเชื่อมโยงที่แสดงให้เห็นว่ามีการเคลื่อนย้ายหมุดหินอินทขิลออกไปจากวัดอินทขิลเพื่อนำไปติดตั้งที่ภายในวัดเจดีย์หลวงเมื่อใด

3 .การปรากฏ “หออินทขิล” เมืองเชียงใหม่

ช่วงเวลาที่เจ้ากาวิละทำการกวาดต้อนผู้คนมาใส่เมืองเชียงใหม่ ก็ได้ทำการซ่อมสร้างเมือง โดยปรากฏการระบุถึงการสร้างหออินทขิลดังนี้

⁴²⁵ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค , วิทยาส.ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่พิมพ์ครั้งที่ 2 ,(เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์ ,2547(, 164.

...พระเป็นเจ้าของทั้ง 3 พระองค์พี่น้องพร้อมกันด้วยกันใส่ชื่อเมืองแถมใหม่หื้อเป็น
 ชัยชนะแก่ข้าเล็กศัตรูว่าเมืองรัตนติงสาธินวบุรี แล้ว เถิงเดือน 7 ออก 11 ค่ำ วัน 7 (มีนาคม
 2344) ได้ก่อรูปช้างเผือก 2 ตัวไว้ทางหัวเวียง ตัวเบหน้าไปหนเหนือชื่อ ปราบจักรวาล
 ตัวเบหน้าไปวันตกชื่อ ปราบเมืองมารเมืองยักษ แล้วก่อรูปกุมภกัณฑ์ 2 ตน ไว้หน้าวัดโชติ
 การาม **แล้วก่อรูปพระสุเทวรสีในทีใกล้วันตกแห่งหออินทขิล** ในสกเดียวนั้นแล ฉุนนั้น
 ได้ 2 ปี เถิงปีดวงเล่าสกราชได้ 1163 ตัว เดือน 4 ออก 13 ค่ำ (4 มกราคม 2345) เป็นวันไชย
 ดิถียมตุดเข้าเป็นนามอุทธรังราชาก็ได้ก่อรูปมคินทสิหราช 2 ตัว ไว้ยังช่วงมวงคลอุตรทิศ
 แห่งเวียงหื้อเป็นไชยมงคลแก่รัฐประชาราษฎรบ้านเมืองทั้งมวลหันแล พระเป็นเจ้าของทั้ง 3 องค์พี่
 น้องสร้างยกแปลงวัดวา ศาสนาพุทธรูป สฎูป เจติยะ กุฎี วิหาร อุโบสถที่สถิตสำราญแห่งชาว
 เจ้าภิกขุสังฆะ กระทำหื้อทานเป็นนิจกาลทุกเมื่อ **แลสร้างรั้วแปลงเวียง ก่อเมกปรากฏ**
กำแพง เชียงเทิน หอบ้อมหัวหมู กระจบานประตูหื้อแน่นหนามั่นคง ขุดร่องคือเอาน้ำ
เข้าใส่โค้วรอด เพื่อหื้อเป็นที่ขามแข็งทนทานแก่ข้าเล็กแล ...⁴²⁶

จากเนื้อความดังกล่าวที่มีการระบุถึงหออินทขิล ทำให้ทราบว่า เริ่มมีการ
 สร้างหอหรือศาลที่เป็นเรือนขนาดย่อมเพื่อเตรียมประดิษฐานหมุดหินที่เป็นแท่งเสาหลักเมือง
 คือ “อินทขิล” เป็นครั้งแรกในสมัยของเจ้ากาวิละ การที่เจ้ากาวิละได้เดินไปกรุงเทพฯด้วยราช
 กิจอยู่เนืองๆ อาจเป็นส่วนหนึ่งของการได้รับแนวคิดการสร้างหมุดหมายกลางเมืองเพื่อสร้าง
 ขวัญแก่ผู้คน เพื่อให้การกลับมาสถาปนาเวียงเดิมของเชียงใหม่กลับมาที่มีความมั่นคงถาวร
 เยี่ยงครั้งบ้านเมืองดี

การสร้างหมุดหมายกลางเมืองที่มีความสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่คงสิง
 สถิตอยู่ในเวียงเชียงใหม่ โดยมีการสร้างศูนย์รวมจิตใจทั้งทางด้านพุทธศาสนาคือการบูรณะ
 พุทธสถานกลางเวียง และสร้างศาลหรือหอนั้นเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเวียงให้
 กลับมาอยู่ ณ บริเวณสถานที่กลางเวียง เพื่อให้ช่วยปัดเป่าคุ้มครองผู้คนกลุ่มใหม่(รวมถึงเจ้า
 กาวิละ)ที่ได้อพยพกลับเข้ามาอยู่อาศัยในเวียงเชียงใหม่อีกครั้ง

4. การสร้างวัดอินทขิล เชียงใหม่

การสร้างวัดอินทขิล ในเมืองเชียงใหม่ ปรากฏขึ้นตามการระบุในช่วงปี พ.ศ.
 2348 ซึ่งสอดคล้องกับช่วงเวลาหลังจากที่เจ้ากาวิละได้รวบรวมผู้คนมาอยู่ในเวียงเชียงใหม่ ในช่วง

⁴²⁶ เรื่องเดียวกัน ,167-168.

ที่ถูกเรียกว่า **เกบผักใส่ช้ำเกบข้าวใส่เมิง** พร้อมกับภาระเร่ง **ซ่อมบ้านปรุงเมือง**⁴²⁷ อย่างขนานใหญ่ โดยพบบันทึกที่ระบุถึงช่วงเวลาดังกล่าว ดังนี้

...ถึงเดือน 5 เพ็ง เม็งวัน 5 (2 กุมภาพันธ์ 2348) ปญมมหามูลศรัทธาสมเด็จพระเจ้าเชียงใหม่องค์เป็นพระวรเชษฐาธิราชได้สร้างอารามวัดอินทขิล ได้อบรมสมโภชเบิกบายฉลองทำบุญหื้อทานแล้วทั่วบัวรวมวล ...⁴²⁸

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักเมืองเชียงใหม่ที่สัมพันธ์กับอินทขิลพบประเด็นสำคัญดังนี้

1. สมัยพระยามังรายพบหลักฐานที่แสดงความเป็นหลักศูนย์กลางเมือง โดยถูกกำหนดให้เป็นชัยภูมิที่มีความสำคัญของเมือง โดยมีไม้ใหญ่ยืนต้นมีความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง โดยมักถูกเรียกว่า ไม้หมายเมือง(ตามที่ศึกษาไว้แล้วในบทที่ 2)
2. สมัยพระเจ้าติโลกราชยังคงมีตำแหน่งสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีกลางเมือง ดังเช่นเหตุการณ์ที่ **ชิม่านทำลายเมือง** ก็เอายา(คุณไสย)ไปฝังที่บ่อมทั้ง 6 และกลางเวียง
3. นิราศหรือภูษัยระบุถึง การเดินทางผ่านวัดเจ็ดยอดหลวง กล่าวถึงทำวุกุเวรและยักษ์อีกตน (คนละองค์กับที่ปรากฏในปัจจุบัน) โดยมิได้มีการกล่าวถึง “หลัก “หรือคำว่า “อินทขิล” แต่อย่างไร
4. พบการระบุถึง **“อินทขิล”**ในสมัยเจ้ากาวิละ โดยมีการกล่าวถึงการสร้างยักษ์คูใหม่ไว้ข้าง**หออินทขิล**

จากการศึกษาวิเคราะห์ตามหลักฐานที่พบเรื่องหลักศูนย์กลางเมือง ซึ่งมีการเรียกชื่อ**อินทขิล** โดยเริ่มจาก ป่าซาง เจ็ดยอดหลวง วัดอินทขิลวัดสะตือเมือง จากนั้นจึงเกิดหมุดหมายที่เป็นแท่งวัตถุแสดงความเป็นหลักเมืองชื่อ**อินทขิล**สืบต่อมา และพบการแพร่กระจาย **“แนวคิดอินทขิล”**จนมาถึงปัจจุบัน โดยมีการระบุถึงหมุดหมายหลักเมืองอินทขิล คือหินที่มีลักษณะเป็นแท่งยาว ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงการสืบคติ แนวคิดหลักศูนย์กลางเมืองซึ่งเป็น

⁴²⁷ คือการซ่อมหมู่)บ้านต่างๆในเวียงโดยผู้คนที่ทั้งกลุ่มเดิมและกลุ่มใหม่ และปรับปรุง) ดยเจ้านายของค์ประกอบต่างๆของเวียงใ้ันปกครองนำโดยเจ้ากาวิละ เหล่านี้ให้มีความสมบูรณ์ครั้ง บ้านเมืองดีอีกครั้ง

⁴²⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค , วิทยอาจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** , 176.

รากทางวัฒนธรรมของล้านนาประเทศอันมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางรัฐมาแต่เก่าก่อนอย่างมั่นคง แม้ว่าเจ้ากาวิละจะได้ลงมาเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 1 และพระอนุชาที่กรุงรัตนโกสินทร์หลายครั้งก็ตาม หลักฐานอีกหนึ่งสิ่งซึ่งพบการได้รับคติ แนวคิดจากกรุงรัตนโกสินทร์ คือการสถาปนาชื่อเมืองเชียงใหม่ให้เป็น “**กรุงรัตนดิงสาอภิณวปรี**” ซึ่งรวมถึงการสถาปนาชื่อนามของหลักเมืองเชียงใหม่ว่า “**อินทขิล**” อันเป็นความหมายหลักของพระอินทร์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับคติ แนวคิดของรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งตั้งกรุงแห่งใหม่ มีพระอินทร์เป็นประมุขแห่งราชธานี โดยปรากฏนามแรกแห่งการสถาปนาว่า “**กรุงรัตนโกสินทร์อินทอโยธยา**”⁴²⁹

ในสมัยรัชกาลที่ 7 มีการระบุถึงเสาอินทขิลที่วัดเจ็ดยอดว่า “**หลักเมือง**” ปรากฏในจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ (พ.ศ.2469) ได้เสด็จทอดพระเนตรวัดเจ็ดยอดและทอดพระเนตรบริเวณวัด โดยมีการระบุคำว่าหลักเมือง ว่า “...มีพระธาตุหลวงและสถานหลักเมืองเป็นต้น...”⁴³⁰จากบันทึกในจดหมายเหตุ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในประเด็น แนวคิดหลักเมืองจากกรุงเทพฯ คือชื่ออินทขิลในเมืองเชียงใหม่ หากแต่การเรียกชื่อนามนั้น จะเรียกไปตามความคุ้นเคยของแต่ละพื้นที่⁴³¹

นอกจากนี้ เนื้อความในตำนานเชียงใหม่ปางเดิม (ที่จารเมื่อปี พ.ศ.2495) ได้กล่าวถึงเสาอินทขิลว่า “เสาหินอินทขิล”⁴³² ซึ่งพระราชเจดีย์จารย์ (ชูเกียรติ อภโย) เจ้าอาวาสวัดเจ็ดยอดวรวิหาร⁴³³ และ **ดุสิต ชวชาติ**⁴³⁴ ระบุว่า “เสาอินทขิล” นี้มีลักษณะเดียวกับ หลักอินทขิลที่ปักอยู่ตามประตูเมือง และตามแจ่ง รอบกำแพงเวียงเชียงใหม่⁴³⁵ และจากการตรวจสอบทาง

⁴²⁹ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์** กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ (2

⁴³⁰ **จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469** (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2558, 118.

⁴³¹ ในประเด็นดังกล่าวยังสอดคล้องกับ การเขียนพงศาวดารโยนก โดยเจ้านายจากกรุงเทพฯ (หม่อมขุนนาค) โดยระบุสิ่งที่เป็นศูนย์กลางเมืองโดยใช้คำว่า หลักเมือง แทนคำว่า อินทขิล เป็นต้น

⁴³² สมหมาย เปรมจิตต์ ,บรรณารักษ์ , **ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม** พิมพ์ครั้งที่ 2 , (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ,2540(, 17.

⁴³³ สัมภาษณ์ พระราชเจดีย์จารย์ (ชูเกียรติ อภโย) และอาจารย์ดุสิต ชวชาติ 13,มกราคม .2559

⁴³⁴ นักวิชาการล้านนาศึกษา(อาวุโส

⁴³⁵ สัมภาษณ์ อาจารย์เกริก อัครชิโนเรศ ,21 ตุลาคม 2557.

ภาคสนาม⁴³⁶ พบว่ายังคงปรากฏ แท่งอินทขิล ณ ประตูเมืองต่างๆของเวียงเชียงใหม่ ที่มีทั้งของเดิม และของทำใหม่ที่หล่อด้วยปูน โดยแท่งหินในส่วนที่เป็นของเดิมเหล่านี้ ทำจากหินทรายแล้วโกลนออกมาเป็นแท่งยอดแหลม ลักษณะเดียวกับหมุด กว้างประมาณ 0.40-0.60 เมตร สูงประมาณ 1.60-2.20 เมตร

5 หลักเมือง “อินทขิล” ในปัจจุบัน

หลักเมือง หรือ “อินทขิล” ของเมืองเชียงใหม่ ในปัจจุบันตั้งอยู่ใน “วัดเจดีย์หลวง” กลางเมืองเชียงใหม่(ภายในกลางเมืองเชียงใหม่) ตั้งอยู่หน้าวัด ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของพระมหาเจดีย์หลวง หออินทขิลในปัจจุบันมี รูปกุมภัณฑ์ 2 ตน และรูปฤๅษีอีก 1 ตน ที่สร้างใหม่โดยพระเจ้ากาวิละ

ในตำนานเชียงใหม่ปางเดิมกล่าวถึง เรื่องการย้ายกุมภัณฑ์ในสมัยพระเจ้าติโลกราชที่ทรงโปรดให้หมื่นด้ามพร้าคต ดังปรากฏว่า “

...พระยายมราชติโลกราช ก็ให้หมื่นด้ามพร้าคตริ่รูปกุมภัณฑ์สองตนนั้นเสียแล้วย้ายกุมภัณฑ์สองตนนั้นไปแปงยังหน้าวัดเจดีย์หลวง อยู่มาบ่นานเท่าใดหมื่นด้ามพร้าคตก็ลวดฉิบหายตายไปวันนั้นแล อันนี้ก็เป็นฤๅษีแห่งกุมภัณฑ์สองตนนั้นแล อันกุมภัณฑ์ 4 ตนอันอยู่ 4 ด้านนั้นพระยามังรายหรือรณาย้ายไปอยู่กลางเวียงนั้น”⁴³⁷

ในนิราศหรือกุญชัยที่แต่งในพ.ศ.2060 พบในโคลงบทที่ 18 ได้กล่าวถึงรูปยักษ์กุมภัณฑ์คู่ เป็นช่วงที่นิราศกล่าวถึงการเดินทางผ่านวัดเจดีย์หลวง ได้ไหว้พระอัฐฐารส ไหว้พระแก้วมรกต และรูปยักษ์กุมภัณฑ์คู่⁴³⁸ จากหลักฐานทางเอกสารจึงแสดงว่า ได้ปรากฏกุมภัณฑ์คู่อยู่ที่วัดเจดีย์หลวงแล้ว แต่ไม่พบการกล่าวถึงเสาอินทขิลแต่อย่างใด⁴³⁹

บริเวณสภาพแวดล้อมในปัจจุบันของ “หออินทขิล” ที่ตั้งอยู่ภายในวัดเจดีย์หลวง มีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

⁴³⁶ จากการสำรวจภาคสนาม วันที่ 21-28 ตุลาคม 2557.

⁴³⁷ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, *ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม*, 35.

⁴³⁸ ประเสริฐ วน นคร, 2516 อ้างใน เขียรชาย อักษรดิษฐ์ และคณะ, *ล้านนา : จักกาล ตัวตนอำนาจ* (กรุงเทพฯ : โครงการอาณาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค สกว. , 2545), 135.

⁴³⁹ เรื่องเดียวกัน

ต้นยางใหญ่

ไม้ยาง(นา)ใหญ่บริเวณที่ตั้ง “หออินทขีล”นี้ **เกริก อัครชินเรศ**⁴⁴⁰ ได้ตั้งชื่อสิ่งเกิดที่มีความเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในช่วงเวลาที่เจ้ากาวิละสะสมกำลังคน โดยมีความว่า

ไม้ยางนาใหญ่ที่วัดเจดีย์หลวงนี้ เป็น “ไม้หมายเมือง” ในลักษณะเดียวกับที่ เชียงตุง และมีความสอดคล้องกับไม้หมายเมืองที่ “บ้านชมพู” และอีกหลายๆแห่ง ด้วยเหตุที่บริเวณนี้เป็นเขตสะสมกำลังคนหลากหลายชาติพันธุ์ เพื่อต่อสู้กับพม่า โดยมีผู้นำคือ เจ้ากาวิละในเวลาต่อมา การที่ให้ความสำคัญต่อ “ไม้ยาง(นา)หลวง” ที่วัดเจดีย์หลวง (ภาพที่ 113) จึงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการ เชื่อมคติเรื่องไม้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ที่ปรากฏในหลายๆแห่ง ในเขตล้านนาและบริเวณใกล้เคียง และยังแสดงถึงนโยบายของการรวบรวมกลุ่มคนจากหลายพันธุ์ชาติ โดยการนำคติ และความเชื่อที่มีร่วมกันมาบูรณาการ เพื่อกลับมาใช้ฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ให้เป็นอิสระจากอำนาจของพม่า⁴⁴¹

นอกจากนี้ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ก็ได้ระบุถึง ต้นยาง(หลวง)ใหญ่ดังนี้

.....พระพุทธรูปเจ้าก็เสด็จลุดจากป่าเซตวัน มาเมตตาไผดยังสัตว์โลก หื้อพันโสมสงสาร พระเจ้าก็มายังอยู่วัดโชติการามที่นั่น มีไม้ยางหลวงต้น 1 เป็นไม้เมือง เชียงใหม่ที่นั่นมีกิ่งกุดตุดหนายเหนือนั้น พระเจ้าก็เอาบาตรห้อยนั้นแล ยักษ์ก็เข้ามา พระพุทธรูปเจ้าก็ตะมือห้ามว่า ดูรายักษ์ ท่านจูงอยู่ที่นั่นเทอะ เขาจึงแบ่งรูปกุมภภัณฑ์เทียมไว้หันมา ตราบถึงกาลบัดนี้แล แล้วก็สร้างยังรูปพระอัคคสาวกะไว้สององค์ เทียมตนพระเจ้าอัฐสารส ไว้ ฟ่างซ้ายฟ่างขวาหันแล⁴⁴²

หออินทขีล

⁴⁴⁰ นักวิชาการอิสระ)ด้านนาศึกษา(อดีตนักวิชาการของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

⁴⁴¹ สัมภาษณ์ วันที่ 21 ตุลาคม 2557.

⁴⁴² สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ ,ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม, 33.

ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวถึง ในปีพ.ศ.2344 ได้มีการสร้าง ประติมากรรมรูป **พระสุเทวรสี** ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของ “หออินทขีล”⁴⁴³ จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า หออินทขีล ได้ปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2344 ขึ้นไปแล้ว จากข้อมูลดังกล่าว จึงสรุปได้ว่ามีหออินทขีล ในวัดเจดีย์หลวง มาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ในช่วงสมัยของเจ้ากาวิละ ขึ้นไปไม่เกินสมัยของสมัยของ พระเจ้าติโลกราช ด้วยที่ในตำนานเชียงใหม่ปางเดิมได้กล่าวถึง **อิทธิแห่งเสออินทขีล**⁴⁴⁴ โดยที่ ถึงแม้ว่าในตำนานเชียงใหม่ปางเดิมจะไม่ได้ระบุว่า หออินทขีล จะอยู่ในวัดเจดีย์หลวงก็ตาม ทว่ามีการกล่าวถึงการสร้าง และย้าย กุมภภัณฑ์ โดย ระบุสถานที่คือวัดเจดีย์หลวง⁴⁴⁵ ทั้งนี้ เนื่องจากกุมภภัณฑ์มีความสัมพันธ์กับเสออินทขีลใน เหตุการณ์ที่ กุมภภัณฑ์เป็นผู้หาบเสออินทขีลลงมาจากสวรรค์ และมีหน้าที่คอยปกป้องคุ้มครองเสออินทขีล⁴⁴⁶

⁴⁴³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัชฮาจ. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** (เชียงใหม่): สำนักพิมพ์ตรีศวิน, 168.

⁴⁴⁴ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ. **ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม**, 34-35.

⁴⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴⁶ เรื่องเดียวกัน. 27-28.

ภาพที่ 101 แสดงรูปแบบของหออินทขิลและต้นยางใหญ่

ภาพที่ 102 แสดงรูปแบบของอินทขิล

หมุด(แท่ง/เสา)อินทขิล

จากการตรวจสอบลักษณะ และรูปแบบของเสาอินทขิล จากบันทึกเอกสารโบราณต่างๆ ไม่ปรากฏการกล่าวถึงลักษณะของเสาอินทขิล หากแต่ระบุว่าเป็น เสาหิน⁴⁴⁷ ระบุว่าโดยเสาอินทขิล นี้มีลักษณะเดียวกับ หลักอินทขิลที่ปักอยู่ตามประตูเมือง และตามแจ่ง รอบกำแพงเวียงเชียงใหม่⁴⁴⁸ และจากการตรวจสอบทางภาคสนาม⁴⁴⁹ พบว่ายังคงปรากฏ แท่งอินทขิล ณ ประตูเมืองต่างๆของเวียงเชียงใหม่ ที่มีทั้งของเดิม และของทำใหม่ที่ทำหล่อด้วยปูน แท่งหินในส่วนที่เป็นของเดิมเหล่านี้ ทำจากหินทราย แล้วโกลนออกมาเป็นแท่งยอดแหลม ลักษณะเดียวกับหมุด กว้างประมาณ 0.40-0.60 เมตร สูงประมาณ 1.60-2.20 เมตร

⁴⁴⁷ สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ ,ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ,16-20.

⁴⁴⁸ สัมภาษณ์ อาจารย์ดุสิต ชวชาติ นักวิชาการอิสระ (ด้านนาศึกษา)วันที่ 21 ตุลาคม 2557.

⁴⁴⁹ สสำรวจภาคสนาม วันที่ 21-28 ตุลาคม 2557.

หลักหมุดเสา(อินทขีลเดิม)ที่อยู่ในหออินทขีลนี้ ถูกก่อครอบและปั้นปูนตกแต่งใหม่ในภายหลัง โดยมีลักษณะเป็นชุดฐานแปดเหลี่ยมที่ก่อครอบ หลักหิน” อินทขีล” ที่อยู่ภายในแล้วมีการนำพระพุทธรูป ปางรำพึง ซึ่งประดิษฐานอยู่ในบุษบกตั้งซ้อนบนฐานที่ก่อครอบเสาอินทขีล (ภาพที่ 114) จากการพิจารณาลักษณะเสาหลักเมืองนี้ พบว่ามีรูปแบบที่ แปรลกออกไปจาก เสาหลักเมือง โดยทั่วไป กล่าวคือ มิได้มีภาพลักษณะเป็น **หลักเสา** อีกต่อไป การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเสาหลักเมือง “อินทขีล” จึงสะท้อนความคิด รสนิยม และคติ ที่ได้มีการพัฒนา โดยมีได้อยู่ภายใต้กรอบแนวคิด รูปแบบของเสาหลักเมืองเดิมอีกต่อไป

ภาพที่ 103 แสดงการประกอบพิธีที่แท่งหิน มีคำอธิบายภาพว่า พิธีสมโภชเสาหลักเมืองที่มา :สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ, **เหตุการณ์สำคัญ**, เข้าถึงเมื่อ 19 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://lib.payap.ac.th/webin/ntic/the%20past/past/history/original/pg000098.jpg>

ภาพที่ 104 แสดงรูปแบบของหมุดอินทขีล(ประตูดวงดอก) รูปแบบแท่งหินปลายบนสอบ มีการสลักยันต์ในรูปแบบต่างๆ

พระพุทธรูป ปางรำพึง

การวิเคราะห์พระพุทธรูปยืน ปางรำพึงที่ประทับยืนอยู่ในบุษบกบนแท่งหินอินทขีล พบประเด็นต่างๆ ดังนี้ (ภาพที่ 117)

1.การตรวจสอบทางประวัติมหาวิทยาลัยว่าด้วย ความหมายของมูทราณี เกิดขึ้นในเหตุการณ์ ตอนที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นไทร ทรงแสดงรำพึง วิตกว่าบุคคลใน

โลกนี้ เปรียบดัง บัวสี่เหล่า ยากที่จะสอนให้ทุกคนเข้าใจธรรมได้โดยง่าย ในการตรวจสอบความหมายของพระปางรำพึง กับประเด็นของหลักเมือง อินทขีล จากเอกสารบันทึกโบราณ และข้อสังเกตจากการบอกเล่าของผู้คน และนักวิชาการท้องถิ่น⁴⁵⁰ พบว่าไม่มีการเชื่อมโยงคติของพระปางรำพึงนี้ กับคติ “อินทขีล”แต่อย่างใด ซึ่งมีความสอดคล้องกับเหตุผลที่ว่า พระ“ปางรำพึง”เป็นปางที่มีความนิยมสร้างมากขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์⁴⁵¹ จากที่มาและช่วงเวลาของการสร้างพระพุทธรูปปางนี้ จึงทำให้วิเคราะห์ได้ว่า น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับ คติการสร้างพระพุทธรูปประจำวันเกิด โดยแทนความหมายถึงผู้สร้างถวายให้อินทขีลซึ่งอาจเป็นชนชั้นปกครอง หรือเจ้านายระดับสูงในเมืองเชียงใหม่ที่เกิดขึ้นวันศุกร์

2. การตรวจสอบ รูปแบบทางพุทธศิลปะ พบว่าเป็นพระพุทธรูป ที่มีลักษณะรูปแบบศิลปะล้านนา อิทธิพลศิลปะสุโขทัยช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20⁴⁵² และมีรูปแบบในลักษณะเดียวกับ พระประธานที่เป็นพระพุทธรูปยืนปางอภัยในวิหารหลวงของวัดเจดีย์หลวง⁴⁵³ และพระพุทธรูปยืนปางอุ้มบาตร ที่วัดเชียงมั่น(เชียงใหม่)⁴⁵⁴ กล่าวคือ ส่วนของพระเศียรจะมีขมวดพระเกศาใหญ่ อุษณีย์ระฆัง พระเนตรเรียว เหลือบลงต่ำแบบพระพุทธรูปสุโขทัย(เช่นเดียวกับพระประธานในวิหารหลวง อย่างไรก็ดี การตรวจสอบพบรูปแบบโดยรวมว่าเป็นรูปแบบสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 20 นี้ ก็ยังไม่สามารถสรุปได้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้จะสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยดังกล่าว ทั้งนี้ไม่ปรากฏพบพระพุทธรูปปางรำพึงประทับยืนในสมัยนั้น จึงทำให้วิเคราะห์ได้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยหลัง กล่าวคือในราวต้นของรัตนโกสินทร์ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁵⁵

ชุดบุษบก

⁴⁵⁰ สัมภาษณ์ อาจารย์ดุสิต ชวชาติ นักวิชาการอิสระ ด้านนาศึกษา) วันที่ 21 ตุลาคม 2557.

⁴⁵¹ ตำราพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามมติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กรุงเทพฯ :อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ,(205-206.

⁴⁵² ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ,พระพุทธรูปในประเทศไทย:รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย กรุงเทพฯ:สมาพันธ์ ,(298-302.

⁴⁵³ เรื่องเดียวกัน ,298.

⁴⁵⁴ เรื่องเดียวกัน ,302.

⁴⁵⁵ ตำราพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามมติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ,205-206.

ชุดนุชบกที่ใช้ประดิษฐาน พระปางรำพึงนี้ ตั้งอยู่บนชุดฐานแปดเหลี่ยมที่ก่อ
ครอบ หลักหิน” อินทขีล” ที่อยู่ภายใน โดยมีผลการศึกษาดังนี้

รูปแบบ นุชบก (ภาพที่ 118)

1.การตรวจสอบรูปแบบนุชบกหลังนี้ มีรูปแบบโดยรวมที่เป็นรูปแบบศิลปะ
ล้านนาผสมกับศิลปะรัตนโกสินทร์ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ส่วนฐาน เริ่มจากฐานเขียง 1 ฐาน ต่อด้วยฐานบัว 1 ฐาน ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส
แบบย่อมุม ไม่สิบสอง ใช้กลีบบัวมาประดับเฉพาะส่วนฐานบัวคว่ำในลักษณะเดียวกับการประดับ
แถวของกระจังตาอ้อยในภาคกลาง โดยที่ลดรูปให้เหลือเฉพาะรูปทรงภายนอก แถวส่วนบนของ
ฐานบัวหงาย ประดับด้วยกระจังปฏิญาณ ลดขนาดลงด้วยกระจังเจิม และสุดขอบที่กระจังมุม
ส่วนแถวหน้าประดับด้วยชุดกระจังตาอ้อยในลักษณะลดรูป

ส่วนกลาง มีลักษณะเป็นชุดเสาแบบย่อมุมไม่สิบสอง ตั้งประจำสี่มุม ชุดของ
เสา มีรายละเอียด ดังนี้คือ ส่วนล่างของเสาประจำมุม ประดับด้วยชุดกาบไผ่ กลางเสาประดับ
ประจำยามอก ส่วนบนประดับด้วยชุด คันทวย(ค้ำยัน) ที่มีรูปแบบส่วนหัวและปลายที่เป็น
พญานาค โดยการลดรูปให้เหลือแต่รูปทรง โดยที่ไม่พบในรายละเอียดของลวดลายอีกต่อไป

ส่วนยอด หรือส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นหลังคาซ้อนชั้น ขึ้นไปสู่องค์ระฆัง ต่อ
ด้วยชุดบัวทรงกลมเถาและสุดปลายที่ชุดปลียอด โดยมีรูปแบบรวมของหลังคาเป็นทรงมณฑป
รูปแบบของชั้นหลังคาดังกล่าวมีรูปทรงรวมแบบจอมแห ซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะ
รัตนโกสินทร์และศิลปะในเขตภาคกลาง หากแต่ช่างได้นำองค์ประกอบต่างๆของศิลปะล้านนา
ประกอบเข้ามาจนสามารถคงรูปแบบของศิลปะล้านนา (ภาพที่ 118)

ภาพที่ 105 แสดงพระพุทธรูปปางรำพึงประทับยืนภายในบุษบก

ภาพที่ 106 แสดงรูปแบบของบุษบกตั้งบนฐานก่ออิฐทรงแปดเหลี่ยม

สรุป หลักเมืองอินทขิล จังหวัดเชียงใหม่

การเกิดหลักเมืองเชียงใหม่ มีแนวคิดเริ่มแรกมาจากความต้องการสร้าง หลักความเชื่อหนึ่งที่มีลักษณะร่วมกันคือ ความเข้าใจในเรื่องของศูนย์กลางบ้าน ที่ขยายขนาดออกมาเป็นเมือง นัยยะของหลักเมืองเชียงใหม่จึงมีส่วนประกอบสำคัญสองส่วนคือ

1. ส่วนที่มีหลักหิน เพื่อแสดงซึ่งขอบเขตพื้นที่ทำให้เกิดเขตภายนอก และภายในเมือง โดยมีหลักหมุด หรือหลักเขตที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำอยู่ประตูเมือง และแจ้งเมืองเพื่อคอยปกป้องรักษาผู้คนในตัวเมือง

2. หลักหินที่เกิดจาก ตำแหน่งจุดศูนย์กลางของตัวเมือง ที่มีกำเนิดแรกมาจาก สะดือเมือง อย่างไรก็ตาม ประเด็นดังกล่าวยังไม่มีหลักฐานชัดเจนว่า ณ จุดดังกล่าวได้เริ่มปรากฏหลักหินที่

เป็นสัญลักษณ์ของหลักเมือง “อินทขิล” แล้วหรือไม่ ทั้งนี้ เนื่องจากในบันทึกตำนานต่างๆ ตลอดจนหลักฐานทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะยังไม่สามารถยืนยันได้

การปรากฏหลักฐานทั้งจากบันทึกตำนาน และหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะที่ระบุว่า มีการสร้างพระมหาเจดีย์หลวงขึ้นครั้งแรก ในสมัยพระเจ้าติโลกราช แสดงให้เห็นถึงการเริ่มนำคติทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการ ความเชื่อท้องถิ่น ทำให้เกิดศูนย์กลางเมืองโดยแสดงนัยยะความเป็นหลักเมืองครั้งแรกในสมัยดังกล่าว ด้วยที่พิกัดของพระมหาเจดีย์หลวงตั้งอยู่ใจกลางเมืองที่ไม่ห่างจากบริเวณที่เชื่อว่าเป็นสะดือเมืองไม่มากนัก อีกทั้ง **สถานที่สำคัญทั้งสองแห่งล้วนตั้งอยู่ในแนวแกน เดียวกันในแนวทิศเหนือ-ใต้** สิ่งที่สนับสนุนการนำมหาธาตุเจดีย์หลวงมาเป็นหลักเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวคือ ไม่พบหลักฐานที่ยืนยันการสร้างเสาหลักอินทขิลแต่อย่างใด

ช่วงเวลาที่มีการสร้าง(บูรณะ)เมืองเชียงใหม่ขึ้นมาอีกครั้ง ในสมัยเจ้ากาวิละ หรือเป็นช่วงเวลาเหตุการณ์ของเมืองเชียงใหม่ที่เรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” เริ่มปรากฏ “ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม” ที่แต่งในสมัยดังกล่าวลงมาว่า โดยเน้นเรื่องของ เสาอินทขิล ซึ่งมีความหมายเดียวกับ “เสาหลักเมือง” ในปัจจุบัน และมีการระบุสถานที่ตั้งโดยตั้งอยู่ในขอบเขตภายในของวัดเจดีย์หลวงในปัจจุบัน โดยห่างออกมาจากตำแหน่งของมหาธาตุเจดีย์หลวงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ การเกิดอินทขิลในสมัยเจ้ากาวิละจึงแสดงให้เห็นถึง การบูรณาการคติและสัญลักษณ์ เรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์กลางเมืองทั้งในระดับ คติของท้องถิ่น และในระดับเมืองขนาดใหญ่ที่นิยมใช้พระพุทธศาสนามาบูรณาการ

การปรากฏพระพุทธรูปปางรำพึง ในหออินทขิล แสดงให้เห็นถึง วิวัฒนาการทางคติและความคิดของชนชั้นปกครองจากกรุงเทพฯ ที่ส่งอิทธิพลทางความคิดให้กับการสร้างและบูรณะเสาหลักเมือง อินทขิล ในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับเหตุการณ์ความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างเมืองกรุงเทพฯ และเมืองเชียงใหม่ ตลอดระยะเวลาแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีการบูรณาการ รูปแบบ และคติ ของกรุงเทพฯ ร่วมกับคติเดิมของเมืองเชียงใหม่อย่างมีนัยยะสำคัญ

หมุดหมายหลักเมืองเชียงใหม่(อินทขิลเดิม)ที่อยู่ในหออินทขิลนี้ ถูกก่อกอบและปั้นปูนตกแต่งใหม่ในภายหลัง โดยมีลักษณะเป็นชุดฐานแปดเหลี่ยม ซึ่งมีการก่อกอบหลักหิน”อินทขิล”ให้อยู่ภายใน แล้วมีการนำพระพุทธรูป ปางรำพึง ซึ่งประดิษฐานอยู่ในบุษบกตั้งซ้อนบนฐานที่ก่อกอบเสาอินทขิล จากการพิจารณาลักษณะเสาหลักเมืองนี้ พบว่ามีรูปแบบที่ แปรออกไปจาก เสาหลักเมือง โดยทั่วไป กล่าวคือ มิได้มีภาพลักษณะเป็น **หลักเสา** รูปแบบของแท่งหิน

หลักเมืองที่ชื่อ “อินทิล” จึงสะท้อนคติ แนวคิด และรสนิยม ที่ยังคงรากทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม ในเขตพื้นที่ทางตอนเหนือของประเทศไทยรวมถึงพื้นที่ของประเทศใกล้เคียงในปัจจุบัน ได้มีการ พัฒนา โดยมีได้อยู่ภายใต้กรอบแนวคิด รูปแบบของเสาหลักเมืองจากกรุงเทพฯ

หรือแนวเขตของเมือง(เวียง)โดยมีคติเดิมมาจากความเชื่อของ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆใน เขตล้านนา คติและ

2.6 สรุปหลักเมืองในช่วง รัชกาลที่ 4 –พ.ศ. 2475

อาจกล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของหลักเมืองในช่วงเวลานี้ สะท้อนถึงการผสมผสานคติ หลักเมืองแบบจารีตกับแนวคิดสมัยใหม่ สอดคล้องกับบรรยากาศของยุคสมัยที่เริ่มเปลี่ยนผ่านจาก สังคมแบบจารีตเข้าสู่ความทันสมัยแบบตะวันตกมากขึ้น ซึ่งเริ่มขึ้นในหมู่นักชนชั้นนำของสยามก่อน แล้วจะแพร่หลายลงสู่สังคมในวงกว้าง

ปรากฏการณ์นี้ เริ่มมีให้เห็นตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ชนชั้นนำสยามในเวลานั้น โดยเฉพาะ อย่างยิ่งเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงสนพระทัยในวิทยาการต่างๆ ของโลกตะวันตกเป็นอย่างมาก ความคิดแบบสมัยใหม่ในสยามกระจายตัวอยู่ในทุกแห่งที่ ทั้ง วรรณกรรม ศิลปะ ปรัชญา ในวิถีชีวิตประจำวัน ความรู้แบบสมัยใหม่ที่สำคัญคือ วิทยาศาสตร์ ซึ่ง เข้ามามีบทบาทในสังคมทั้งองค์ความรู้และปรัชญาที่เน้นกระบวนการคิดด้วยหลักเหตุผลและการ พิสูจน์ได้จริงเชิงประจักษ์ ปรากฏการณ์นี้ยิ่งชัดเจนมากขึ้นในสมัยต่อมา เมื่อกลุ่มเจ้านายไทยได้ ออกไปศึกษาเล่าเรียนในประเทศทางยุโรปเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ความรู้แบบตะวันตกกลายมา เป็นแบบแผนหลักของสังคมไปในที่สุด

ในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี จะพบว่า กลายมาเป็นศาสตร์ที่ได้รับความ สนใจและถูกพัฒนาขึ้นมาอย่างเป็นรูปธรรม เกิดความสนใจและการแสวงหารากเหง้าความเจริญ ที่มีมาในอดีตอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี การสำรวจของเจ้าฟ้า มงกุฎในช่วงที่ทรงผนวชอยู่นั้น เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาเมืองโบราณต่างๆ จนมาถึงสมัยรัชกาล ที่ 5 ความสนใจในเมืองเหล่านี้ก็มีมากขึ้น มีการสำรวจทางโบราณคดี การหาหลักฐานเพื่อบา วิเคราะห์ ตีความ นัยหนึ่งเพื่อยืนยันถึงความเจริญกับชาติตะวันตก นัยหนึ่งก็สะท้อนถึงการให้ ความสนใจกับอดีตของตน และการหาจุดร่วมระหว่างอดีต(ที่เจริญ)กับปัจจุบัน การเทียบเคียง ระหว่างอดีตกับปัจจุบันเป็นวิธีการสร้างองค์ความรู้แบบหนึ่งได้รับความนิยม

ในยุคนี้ การเดินทางเชิงสำรวจตามเมืองเก่า และตามแหล่งเมืองโบราณของกลุ่มชนชั้นนำสยามเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยม การไปเมืองโบราณที่ต่างๆ ก็มักจะค้นหาจุดเริ่มต้นหลักเมืองกลายเป็นประจักษ์พยานหนึ่งแสดงถึงที่มาและความเป็นเมือง หลักเมืองคือหนึ่งในหมุดหมายสำคัญของการแสดงความเป็นอารยะ เป็นจุดเริ่มต้นของความเป็นเมือง แม้จะยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าก่อนหน้าสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองต่างๆเคยมีหลักเมืองมาก่อนหรือไม่ แต่ด้วยการรับรู้และความคิดที่ตกทอดมาจาก รัชกาลที่ 1- 3เมืองสำคัญต้องมีหมุดหมายเมือง แม้ว่าในช่วงต้นหลักเมืองมีหน้าที่ในการเป็นอาถรรพ์เมืองตามระบบเมืองยุคศาสตร์ แต่เมื่อมาถึงยุคสมัยใหม่ (ร. 4 เป็นต้นมา) ความเป็นอาถรรพ์เมืองเริ่มลดบทบาทลง คงเหลือแต่หลักเมืองกับความเป็นเมือง และกลายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นเมืองไปในที่สุด

ด้วยเหตุนี้ เมืองต่างๆจึงควรต้องมีหลักเมือง ที่ไม่จำเป็นต้องเป็นอาถรรพ์ หรือสร้างพร้อมกับการสร้างเมือง แต่หลักเมืองคือ สิ่งยืนยันถึงอดีตการมีอยู่ของเมืองนั้นๆ เป็นผลของสำนักด้านประวัติศาสตร์ (สมัยใหม่) และความเป็นเหตุเป็นผลส่งผลให้ ชนชั้นนำ กลุ่มข้าราชการ เช่น เจ้าเมืองในหลายๆเมือง ที่ไม่เคยมีการสร้างหลักเมืองขึ้นมาก่อน ต่างค้นหา หรือ ตั้งหลักเมืองในเมืองของตนขึ้นมา เช่นในกรณีที่หลวงนิกรเกียรติคุณ ได้เอาเสาศิลาจากวัดมหาธาตุมาปักเป็นเสาลหลักเมืองที่บ่อมกำแพงเมืองโบราณของเมืองเพชรบุรีด้านหน้าศาลากลาง เมื่อ พ.ศ. 2443 นับเป็นตัวอย่างที่ดีของปรากฏการณ์ดังกล่าว แนวคิดหลักเมืองในกลุ่มนี้เป็นจุดเริ่มไปสู่แนวคิดหลักเมืองนิยมและมีการสร้างหลักเมืองอย่างแพร่หลายไปตามพื้นที่ต่างๆในเวลาต่อมา

บทที่ 6

แนวคิดหลักเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ผ่านการศึกษาศิลปะและสถาปัตยกรรม

1. หลักเมืองในบริบทการเมืองและสังคมสมัยใหม่

ลักษณะเด่นของหลักเมืองยุคนี้ คือ มีการเกิดหลักเมืองขึ้นเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะระดับจังหวัด ที่มีสถานะความเป็นเมืองมาก่อนแต่ยังไม่เคยมีการสร้างหลักเมือง หลักเมืองกลุ่มนี้จึงมีสถานะเป็นหลักเมืองประจำจังหวัดตามขอบเขตการปกครองแบบใหม่ ในบางพื้นที่เมื่อมีการแยกอำเภอออกไปตั้งเป็นจังหวัดก็จะสร้างหลักเมืองของตัวเองขึ้นมาใหม่ นอกจากนี้ยังเห็นถึงการสร้างหลักเมืองโดยคำนึงถึงผังเมืองแบบใหม่ อาทิ หลักเมืองจังหวัดยะลา หลักเมืองนครบาลที่เพชรบูรณ์ ฯลฯ ซึ่งกำหนดที่ตั้งของหลักเมืองพร้อมกับการวางผังเมือง โดยให้หลักเมืองเป็นศูนย์กลางของสถานที่ราชการ หลักเมืองจึงเป็นเสมือนองค์ประกอบของเมืองที่มีความสำคัญที่ยังคงรากทางคติเดิม(แม้ว่าจะมีความเฉื่อยฉาบ)กับแนวคิดสมัยใหม่ให้มีหน้าที่เป็นจุดหมายตา (Landmark) ของเมือง เป็นผลให้เริ่มมีการสร้างหลักเมืองอย่างแพร่หลายไปทั่วประเทศ

1.1 สถานการณ์ทางสังคมในช่วงหลังพ.ศ.2475 – พ.ศ.2525

ในช่วงเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหลายเหตุการณ์ ซึ่งมีผลกระทบต่อการปกครอง สังคม ผู้คน ฯลฯ ทั้งในระนาบของความกว้างและลึก โดยมีผลกระทบต่อการสร้างเมืองและหลักเมืองโดยตรง ปัจจัยเหล่านี้มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านแนวคิดของผู้คนทั้งทางด้านการเมืองและสังคม ซึ่งมีผลต่อแนวคิดหลักเมืองตลอดจนรูปแบบของหลักเมืองเช่นกัน

1.1.1 การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

อาจกล่าวได้ว่าการปฏิวัติเมื่อ พ.ศ. 2475 ไม่ได้เป็นแค่เพียงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบการเมืองการปกครองของไทยเท่านั้น หากแต่ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมครั้งสำคัญอีกด้วย แม้ว่าสังคมไทยจะปรับตัวเข้าสู่ความ “ศิวิไลซ์” มาหลายครั้งแล้วก็ตาม หากแต่ยังจำกดวงอยู่ในหมู่ชนชั้นนำและในเขตเมืองหลวงเป็นสำคัญ ยุคแห่งความทันสมัย

ที่มาพร้อมกับการปฏิวัติทางการเมืองนี้ได้เป็นการริเริ่มโดยกลุ่มสามัญชนในนามของคณะราษฎร และได้ทำให้เป็นที่รับรู้และแพร่กระจายไปในวงกว้างด้วยช่องทางต่างๆ หนึ่งในนั้นคืองานสร้างสรรค์ทางศิลปกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่แนวคิดอุดมการณ์ทางการเมืองในเวลานั้น เช่น การสร้างอนุสาวรีย์รัฐธรรมนูญตามที่ต่างๆ⁴⁵⁶ การสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยที่ถนนราชดำเนิน อนุสาวรีย์พิทักษ์ประชาธิปไตย (ปราบกบฏบวรเดช) เป็นต้น รวมถึงสิ่งก่อสร้างทั่วไป เช่นอาคารสถานที่ต่างๆ เปลี่ยนมาใช้วัสดุใหม่ (สถาปัตยกรรมเครื่องคอนกรีต) การใช้เหลี่ยมมุม เน้นความเรียบง่าย ลดทอนลายไทยฯลฯ เพื่อที่จะสื่อถึงแนวคิดใหม่ที่เน้นความเท่าเทียม “ราษฎรมีอำนาจเสมอกัน” การลดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ สิ่งเหล่านี้คือแนวทางการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่ชัดเจนของคณะราษฎร

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาได้เกิดความขัดแย้งขึ้นในกลุ่มคณะราษฎร และทำให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 3 ของไทย (พ.ศ.2481- 2487) ในระยะเวลานี้ได้การดำเนินงานทางด้านการเมืองและวัฒนธรรมภายใต้แนวคิดที่สำคัญคือ ชาตินิยมที่มีลักษณะเด่น 4 ประการได้แก่ ลดอำนาจและความสำคัญของราชสำนัก, ตามแบบตะวันตก, ต้านจีน และ ท้องถิ่นนิยม⁴⁵⁷ โดยมีผลงานสำคัญได้แก่ การเริ่มใช้นโยบายสร้างชาติผ่านรัฐนิยม 12 ประการ การเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทย การเรียกร่องดินแดนไทยคืนจากฝรั่งเศส สร้างนครบาลเพชรบูรณ์เป็นเมืองหลวงแทนกรุงเทพฯ ในภาวะคับขัน(ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2)

1.1.2 สงครามโลกครั้งที่ 2 การสร้างเมืองหลวงใหม่ และการสร้างเสาหลักเมือง

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดความหวุ่นวิตกว่ากรุงเทพฯ อาจจะถูกโจมตี จึงมีนโยบายที่จะย้ายเมืองหลวงไปยังที่แห่งใหม่ โดยเลือกเอาพื้นที่เขตอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์เป็นที่ตั้ง และด้วยเหตุที่หลักเมือง เป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นเมืองตามคติ

⁴⁵⁶ กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและจัดสร้างพานรัฐธรรมนูญ ชุดนี้ สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงประเทศปี 2475 โดยคำสั่งของ รัฐบาลคณะราษฎร แล้วส่งไปให้ ทุกจังหวัดของไทย ในช่วงเวลาประมาณ 2478-2482 เช่น อนุสาวรีย์เทิดรัฐธรรมนูญ จ.มหาสารคาม พ.ศ.2477 , อนุสาวรีย์รัฐธรรมนูญ จ.สุรินทร์ พ.ศ.2479, อนุสาวรีย์รัฐธรรมนูญ จ.ร้อยเอ็ด พ.ศ.2479, ฯลฯ

⁴⁵⁷ จีรพร วิทาศักดิ์พันธ์ุ, “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม,” ใน **บันทึกการสนทนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2**(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), 243-251.

เดิมของภูมิภาค เมื่อมีการตั้งเมือง จะมีการปักหมุดหมายแรกของเมืองนั้น โดยนิยมทำเป็นเสา โดยมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นสิริมงคลให้เมืองนั้นมั่นคงถาวรสืบไป ด้วยเหตุนี้ เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามมี จึงได้สั่งให้ดำเนินการจัดสร้าง “**หลักเมืองนครบาล**” ให้กับเมืองหลวงใหม่ แม้ว่าในขณะนั้น จ.เพชรบูรณ์จะมีหลักเมืองอยู่แล้วก็ตาม⁴⁵⁸ หลักเมืองนครบาลยังคงใช้รูปแบบของเสาหลักเมืองที่กรุงเทพฯเป็นต้นแบบ แต่มีการประยุกต์เข้ากับรูปแบบศิลปะที่กำลังแพร่หลายในเวลานั้น คือ “ความเรียบง่าย” และ “ประโยชน์ใช้สอย” โดยมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามแบบอย่างจารีต หากแต่มีการปรับบางสิ่งให้เข้ากับสถานการณ์สังคมในช่วงเวลานั้น อย่างไรก็ตามการสร้างหลักเมืองนครบาลนี้เป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนถึงความต่อเนื่องในด้านคติ แนวคิดแบบจารีตผสมผสานกับแนวคิดใหม่ของยุคสมัย หลักเมืองนครบาลจึงเป็นกรณีศึกษาที่มีประเด็นสำคัญหลายประเด็น ซึ่งสามารถยกให้เป็นตัวแทนของหลักเมืองที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลานี้

1.1.3 การฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี

ในปี พ.ศ.2525 กรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบ 200 ปี ซึ่งก่อนหน้านั้น ได้มีการซ่อมสร้างปฏิสังขรณ์สถานที่ต่างๆ รวมถึงหลักเมืองกรุงเทพฯ ซึ่งหลังจากการปรับปรุงครั้งใหญ่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ศาลหลักเมืองกรุงเทพฯมีการบูรณะครั้งใหญ่อีกครั้งในปี พ.ศ.2511 โดยมีรายละเอียดปรากฏในจดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพฯว่า เป็นการปรับปรุงอาคาร มาเป็นอาคารจัตุรมุข หลังคาและยอดปรางค์ของเดิมนั้นรื้อลวดลายปูนปั้นออกเหลือแต่โครงสร้าง แล้วเสริมหลังคาใหม่เพื่อให้รับกับจัตุรมุขของตัวศาล ลวดลายทำใหม่โดยยึดรูปแบบเดิม เป็นหลังคาจัตุรมุขยอดปรางค์ ซ่อฟ้าวยระกาทางหงส์ลงรักปิดทอง บันแถลงรองรับยอดปรางค์ยอดมุมประดับลวดลายปูนปั้น หลังคาช่วงล่างทำเป็นชั้นเกล็ด ส่วนภายในศาลซ่อมบูรณะส่วนที่ชำรุดทั่วไป⁴⁵⁹

สภาพภายในศาล มุขด้านเหนือ สร้างต่อเติมเป็นสำนักงานผู้ดูแลศาลหลักเมือง มุขด้านตะวันออก ด้านตะวันตก และ ด้านใต้ เป็นที่สำหรับประชาชนเข้าถวายสักการะหลักเมืองและรูปเทพารักษ์ มีประตูเข้าออกมุขละ 1 บาน ซึ่งเดิมมีประตูเข้าได้ด้านหน้า

⁴⁵⁸ หลักเมืองเพชรบูรณ์ เป็นแท่งหินศิลาจารึก ปัจจุบันมีศาลหลักเมืองอยู่ที่ อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์

⁴⁵⁹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช

(ทิศใต้) เพียงด้านเดียว โถงกลางของอาคารศาลหลักเมือง มีประตูทางเข้าจากมุขด้านตะวันออก ด้านใต้ และ ด้านตะวันตก ส่วนด้านเหนือก่อปิดทึบเพื่อใช้เป็นทีประดิษฐานรูปเทพารักษ์ทั้งห้าองค์ ลักษณะประตูด้านนอกเป็นกรอบสี่เหลี่ยม ด้านในก่อเป็นซุ้มโค้งแหลม กลางห้องค่อนข้างขึ้นไปเหนือ ประดิษฐานเสาหลักเมืองต้นปัจจุบัน ส่วนเสาหลักเมืองต้นเดิมครั้งรัชกาลที่ 1 ตั้งอยู่หน้าช่องประตู ด้านตะวันตก ซิดผนังด้านเหนือหน้าส่วนที่เคยเป็นช่องประตู ตั้งแท่นประดิษฐานรูปเทพารักษ์ลดหลั่นกันคือ เจ้าหอกลองอยู่บนสุด เจ้าเจตคุปต์อยู่กึ่งกลางกระหนาบด้วยพระเสี้ยวเมืองทางด้านขวา พระทรงเมืองทางด้านซ้าย พระกาฬไชยศรีประดิษฐานอยู่แถวหน้าสุด⁴⁶⁰

การปรับปรุงศาลหลักเมืองเมื่อปี พ.ศ.2511 จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะ และรูปแบบศาล โดยยังคงรูปแบบจัตุรมุขยอดปราสาทไว้เช่นเดิม โดยที่เสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1 ยังคงวางผังผนังอยู่ในศาล โดยไม่ได้รับการบูรณะซ่อมแซม และเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ จึงยังคงเป็นเสาหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4

2 การวิเคราะห์ องค์ประกอบของหลักเมือง กลุ่มที่สร้างขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ.2475 – พ.ศ. 2525

การตั้งหลักเมืองในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 – 2525 จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล พบจำนวน 25 แห่ง แบ่งเป็น ภาคเหนือ : 1 แห่ง ภาคกลาง : 8 แห่ง ภาคตะวันตก : 1 แห่ง ภาคตะวันออก : ไม่ปรากฏภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : 13 แห่ง ภาคใต้ : 2 แห่ง นอกจากนี้ยังมีหลักเมืองที่มีการซ่อม ปรับปรุงเสา และศาลในช่วงเวลานี้ อีกจำนวน 2 แห่ง คือ ศาลและเสาหลักเมือง อ.เมือง จ.นครราชสีมา (พ.ศ.2506) และ ศาลหลักเมือง จ.กาญจนบุรี (พ.ศ. 2503) ช่วงเวลาดังกล่าว พบการเกิดความนิยมหลักเมืองแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็ว จะเห็นได้ว่าการสร้างหลักเมืองในระดับอำเภอ ระดับตำบลนอกเหนือจากระดับจังหวัด โดยเฉพาะพื้นที่ที่เคยเป็นเมืองเก่า มีหลักฐานโบราณวัตถุโบราณสถาน ก็นิยมนำมาสร้างเป็นหมุดหมายหลักเมืองในท้องถิ่น

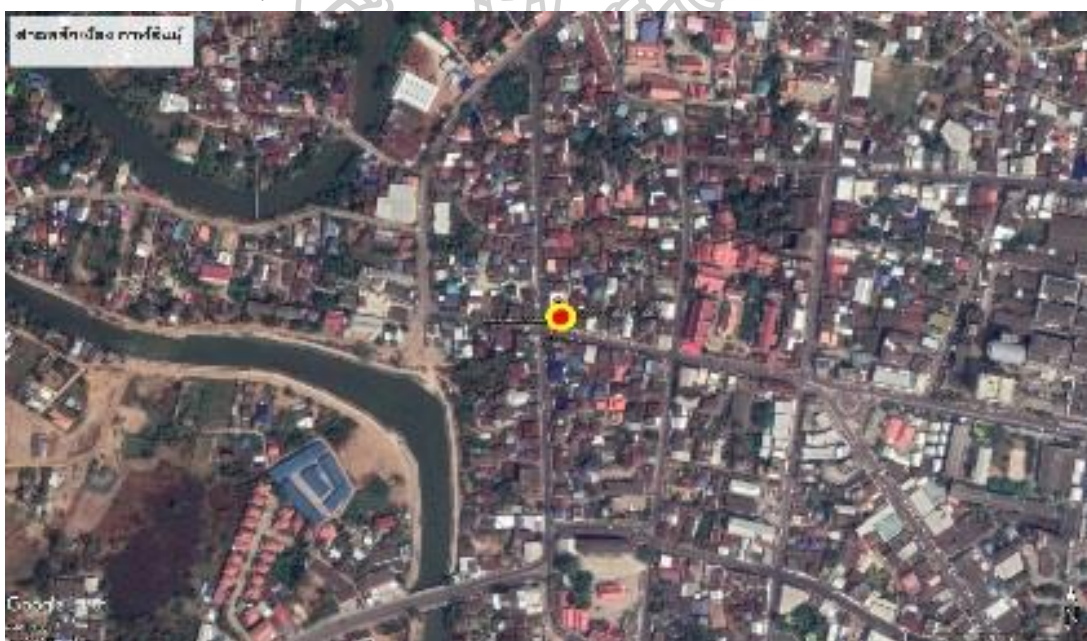
⁴⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

2.1 ภูมิศาสตร์หลักเมืองในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2525

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 – 2525 สามารถแบ่งกลุ่มของประเภทที่ตั้งของหลักเมือง จัดกลุ่มจากการสำรวจแผนที่และแผนผัง ได้ดังนี้

2.1.1 กลุ่มห้วถนนวน พบจำนวน 12 แห่ง ดังนี้ หลักเมืองกาฬสินธุ์ หลักเมืองปัตตานี หลักเมืองขอนแก่น หลักเมืองอุดรธานี หลักเมืองสุรินทร์ หลักเมืองยโสธร หลักเมืองหนองบัวลำภู หลักเมืองเพชรบุรี หลักเมืองสระบุรี หลักเมืองนครนายก หลักเมืองเลย และหลักเมืองสิงห์บุรีโดย มีรายละเอียดของที่ตั้งหลักเมืองต่างๆ ดังนี้

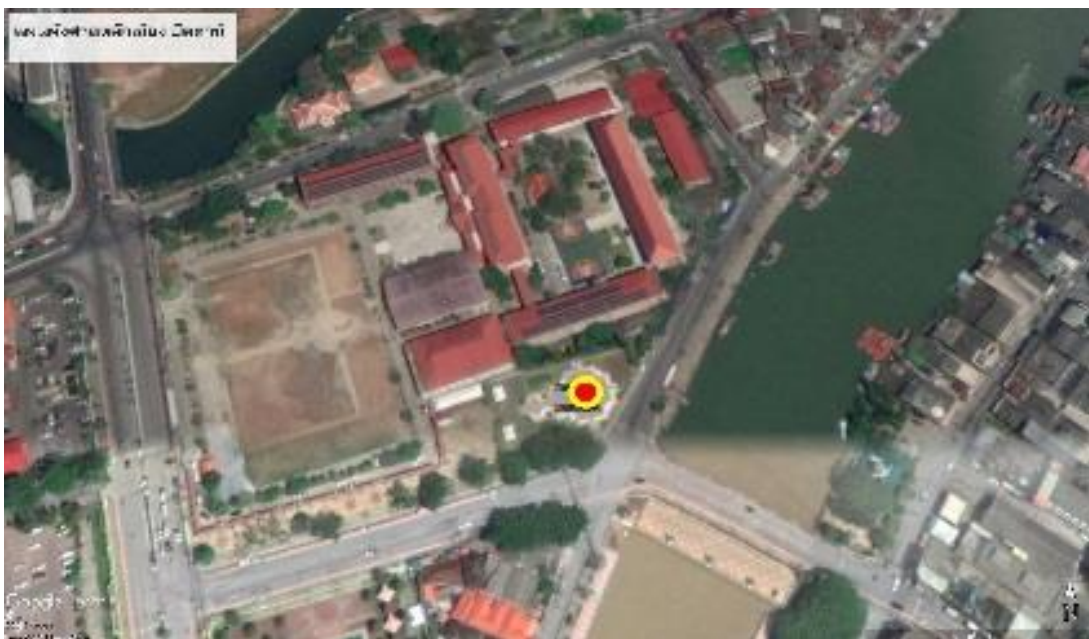
หลักเมืองกาฬสินธุ์ ตั้งอยู่ใกล้กับแนวคูน้ำของคลองปาวกลางเมืองกาฬสินธุ์โดยแกนถนนหลักเชื่อมสู่พื้นที่กลางคูน้ำ คือแนวตามแนวทิศเหนือ-ใต้คือตามแนวขนานกับถนน ซึ่งรวมถึงแนวทิศตะวันออกด้วยเช่นกัน ส่วนตะวันตกที่ตั้งของหลักเมืองจะอยู่บริเวณพื้นที่กึ่งกลางตามแนวคูน้ำของคลองปาว (ภาพที่ 107)

ภาพที่ 107 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองห้วมถนนวนกลางเมืองกาฬสินธุ์

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองปัตตานีตั้งอยู่หัวมุมสี่แยกริมแม่น้ำปัตตานีและอยู่ใกล้กับ ศาลากลางจังหวัดปัตตานี โดยหลักเมืองตั้งอยู่บริเวณหัวมุมถนนที่เชื่อมกับสะพานข้ามแม่น้ำปัตตานีและอยู่ติดกับพื้นที่ของโรงเรียนประจำจังหวัด (ภาพที่ 108)

ภาพที่ 108 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองปัตตานี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองขอนแก่นตั้งอยู่หัวมุมกลางเมืองบนถนนสายหลักใกล้กับ
เส้นทางรถไฟที่เชื่อมบริเวณพื้นที่เขตเมืองชั้นในและพื้นที่ส่วนขยายรอบเมือง(ภาพที่109)

ภาพที่ 109 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองขอนแก่น
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองอุดรธานีตั้งอยู่หัวมุมถนนสายหลักบริเวณพื้นที่ของหน่วยงาน
ราชการประจำจังหวัด ในลักษณะของศูนย์ราชการ และใกล้กับหนองประจักษ์(ภาพที่ 110)

ภาพที่ 110 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองอุดรธานี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสุรินทร์ตั้งอยู่หัวมุมกลางเมืองบนถนนสายหลักใกล้กับศาลากลางจังหวัด โดยเชื่อมต่อกับพื้นที่ภายในเขตกลางเมืองกับพื้นที่นอกเมือง(ภาพที่ 111)

ภาพที่ 111 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสุรินทร์
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองยโสธรตั้งอยู่หัวมุมกลางเมืองบนถนนสายหลักในย่านชุมชนเมืองเดิม(ภาพที่ 112)

ภาพที่ 112 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองยโสธร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองหนองบัวลำภูตั้งอยู่หัวมุมกลางเมืองบนถนนตรงข้ามกับแนวถนนสายรองซึ่งเป็นทางสามแพร่งที่เชื่อมกับถนนสายหลักทั้งสองสาย(ภาพที่ 113)

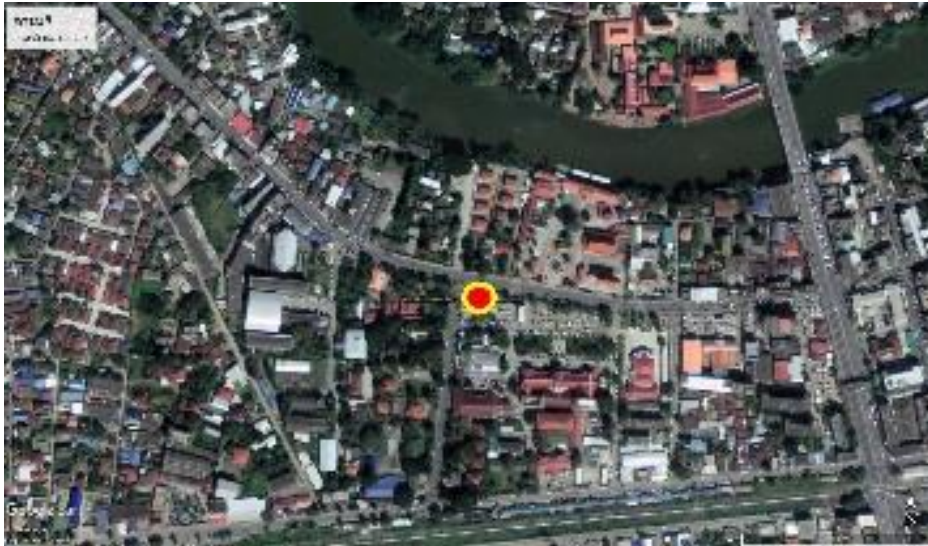
ภาพที่ 113 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองหนองบัวลำภู
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองเพชรบุรีตั้งอยู่หัวมุมกลางเมืองบนถนนสายหลักของเมือง ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่เดิมของสนามหลวงที่เคยใช้ประกอบพระราชพิธี(ภาพที่ 114)

ภาพที่ 114 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองเพชรบุรี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสระบุรีตั้งอยู่หัวมุมถนนกลางเมืองบนถนนสายหลักในบริเวณพื้นที่เดียวกับหน่วยงานหลักของราชการ ซึ่งมีรูปแบบแนวคิดดังเช่นศูนย์ราชการ(ภาพที่ 115)

ภาพที่ 115 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสระบุรี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองนครนายกตั้งอยู่หัวมุมริมแม่น้ำนครนายก และบริเวณที่ดินริมถนนสายหลักของกลางเมือง(ภาพที่ 116)

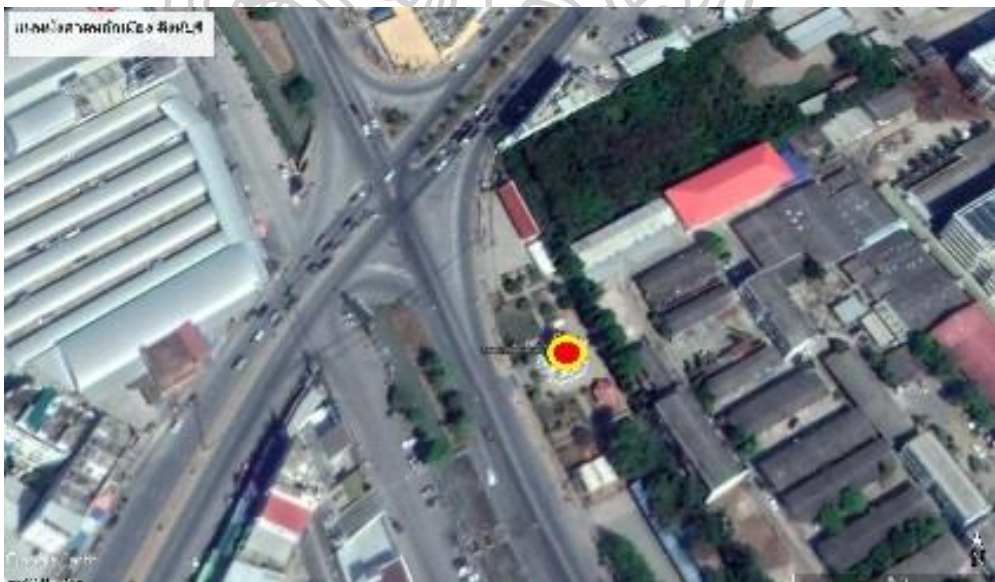
ภาพที่ 116 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองเลยตั้งอยู่หัวมุมถนน กลางเมืองบนถนนสายหลักริมคูคลอง(เป็น
น้ำขนาดใหญ่กลางเมือง)ซึ่งติดกับสะพานเชื่อมกับพื้นที่หน่วยงานของราชการ(ภาพที่ 117)

ภาพที่ 117 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองเลย
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสิงห์บุรีตั้งอยู่หัวมุมสี่แยกกลางเมืองบนถนนสายหลัก และเป็น
ถนนทางแยกสู่สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อเชื่อมพื้นที่ของเมือง(ภาพที่ 118)

ภาพที่ 118 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสิงห์บุรี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

ข้อค้นพบจาก ภูมิศาสตร์หลักเมืองกลุ่มห้วมถนนวนในช่วงหลัง พ.ศ.2475 – 2525

จากลักษณะหลักเมืองที่ตั้งอยู่ห้วมถนนวนหรือห้วมทางสัญจร พบว่า นอกจากจะมีการตั้งอยู่ห้วมเส้นทางสัญจรหลักของเมืองที่มีมาก่อนช่วงหลัง พ.ศ. 2475-2525 แล้ว ยังมีการตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ อาทิ หลักเมืองเลย หลักเมืองนครนายก ฯลฯ หรือเส้นทางที่เป็นถนนขนาดใหญ่สายใหม่ที่มีความสำคัญของเมืองเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองอีกด้วย อาทิหลักเมืองสิงห์บุรี ฯลฯ นอกจากนี้ ยังมีการตั้งอยู่ห้วมถนนวน โดยตั้งใกล้กับภูเขาที่มีความสำคัญที่มีความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองอีกด้วย อาทิหลักเมืองเพชรบุรี ฯลฯ โดยที่ตั้งหลักเมืองของกลุ่มนี้ยังเป็นจุดหมายตา (Landmark) ของผู้คนทั้งภายในเมืองและนอกเมือง ที่จะสัญจรผ่านจุดที่ตั้งของหลักเมืองกลุ่มนี้อีกด้วย ลักษณะที่ตั้งหลักเมืองกลุ่มนี้ นอกจากจะยังมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ในด้านความสะดวกต่อการเข้าถึง(Access)แล้ว ยังส่งผลถึงมุมมองการรับรู้ตามหลักทัศนียวิทยา(Perspective)อย่างชัดเจน

2.1.2 กลุ่มวงเวียน / เกาะกลางถนน พบจำนวน 1 แห่ง คือ หลักเมืองยะลา
หลักเมืองยะลา ตั้งอยู่กึ่งกลางวงเวียน บนถนนสายหลักและอยู่บริเวณเดียวกับหน่วยงานราชการ (ภาพที่ 119)

ภาพที่ 119 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองยะลาเป็นวงเวียนเกาะกลางถนน
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

ข้อค้นพบจาก ภูมิศาสตร์หลักเมืองกลุ่มวงเวียน/เกาะกลางถนน ในช่วงหลัง พ.ศ.2475 - 2525

จากลักษณะหลักเมืองยะลาที่ตั้งอยู่จุดกึ่งกลางของวงเวียน โดยมีเส้นถนนที่แผ่รัศมีออกไปทุกทิศทาง ได้รับแรงบันดาลใจจากแนวคิดหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ ซึ่งพบหลักฐานจากแผนแม่บทในการกำหนดที่ตั้งของหลักเมืองให้อยู่กึ่งกลางเมืองบนถนนเส้นที่ตัดใหม่ให้มีลักษณะเส้นตรงที่พุ่งเข้าสู่ศูนย์กลางเมือง โดยมีหลักเมืองเป็นจุดหมายตา(Land mark) นอกจากนี้ที่ตั้งโดยรอบของหลักเมืองยังถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ของหน่วยงานราชการต่างๆในระดับเมือง อาทิ ศาลากลางจังหวัด ฯลฯ รูปแบบที่ตั้งหลักเมืองแบบวงเวียนนี้จึงมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเมืองแบบสมัยใหม่(Modernism)ที่มีความนิยมให้เมืองมีจุดศูนย์กลางของเมืองโดยมีลักษณะเป็นที่ยุทธศาสตร์แบบอนุสรณ์สถาน

2.1.3 กลุ่มริมเส้นทางสัญจร พบจำนวน 5 แห่ง คือ ศาลหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ หลักเมืองอุบลราชธานี หลักเมืองนครสวรรค์ หลักเมืองสมุทรสงคราม หลักเมืองปทุมธานี

หลักเมืองนครบาล เพชรบูรณ์ตั้งอยู่ริมถนนสายรอง เนื่องจากแผนแม่บทของหลักเมืองนครบาล ไม่ประสบความสำเร็จ(ภาพที่ 120)

ภาพที่ 120 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองนครบาล เพชรบูรณ์ตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองอุบลราชธานีตั้งอยู่กลางเมืองริมถนนสายหลัก ตรงข้ามทุ่งศรี

เมือง(ภาพที่ 121)

ภาพที่ 121 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองอุบลราชธานีตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองนครสวรรค์ตั้งอยู่ริมถนนสายหลักบริเวณเชิงตั้งอยู่บนเขา

กลางเมือง(ภาพที่ 122)

ภาพที่ 122 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองนครสวรรค์ตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสมุทรสงครามตั้งอยู่ริมถนนสายหลักติดสวนสาธารณะ และ
บริเวณศูนย์ราชการ(ภาพที่ 123)

ภาพที่ 123 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสมุทรสงครามตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองปทุมธานีตั้งอยู่ริมถนนสายหลัก ในพื้นที่ของศูนย์ราชการ
(ภาพที่ 124)

ภาพที่ 124 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองปทุมธานีตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

ข้อค้นพบจาก ภูมิศาสตร์หลักเมืองกลุ่มริมเส้นทางสัญจร ในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 - 2525

จากลักษณะหลักเมืองที่ตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร ซึ่งตั้งอยู่บนถนนสายหลักของเมือง และมักเป็นจุดที่มีความสำคัญของเมืองมาก่อนการตั้งหลักเมือง อาทิหลักเมืองอุบลราชธานี ฯลฯ นอกจากนี้ ยังพบหลักเมืองกลุ่มดังกล่าวที่ถูกกำหนดให้ตั้งบนเส้นทางถนนสายหลักสายใหม่ของเมืองอีกด้วย ซึ่งเป็นผลให้เมืองมีการขยายตัวออกมาตามบริเวณที่ตั้งของหลักเมืองอีกด้วย

2.1.4 กลุ่มในพื้นที่วัดศูนย์กลางเมือง / สถานที่สำคัญกลางเมือง พบ จำนวน 1 แห่ง คือ หลักเมืองพิจิตร

หลักเมืองพิจิตร ตั้งอยู่บริเวณเมืองเก่า ไกล้วัดมหาธาตุ(ภาพที่ 125)

ภาพที่ 125 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพิจิตรตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

ข้อค้นพบจาก ภูมิศาสตร์หลักเมืองกลุ่มในพื้นที่วัดศูนย์กลางเมือง/สถานที่สำคัญกลางเมือง ในช่วงหลัง พ.ศ.2475 – 2525

จากลักษณะหลักเมืองที่ถูกกำหนดให้ตั้งอยู่กลางเมืองเก่า ซึ่งมักเป็นบริเวณพื้นที่ในเขตโบราณสถานของเมืองในปัจจุบัน ที่ตั้งของหลักเมืองดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงการได้รับแนวคิดหลัก

เมืองที่ได้มาจากการสันนิษฐานของชนชั้นนำสยามที่มีมาก่อนนี้ แนวคิดดังกล่าวได้ส่งต่อแรงบันดาลใจในการเลือกและกำหนดที่ตั้งของหลักเมืองในเวลาต่อมา ดังเช่นหลักเมืองพิจิตร

สรุปภูมิศาสตร์ที่ตั้งหลักเมืองช่วงพ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2525

จากการวิเคราะห์ที่ตั้งของหลักเมืองช่วงพ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2525 กลุ่มหัวถนนมีจำนวนมากที่สุดคือ มี 12 แห่ง ซึ่งให้เห็นถึงการได้รับอิทธิพลจากรูปแบบการวางผังบริเวณหลักเมืองของกรุงเทพฯ ที่ตั้งอยู่หัวมุมทางแยกหลักของเมือง อีกทั้งที่ตั้งของหลักเมืองยังเป็นมุมมองที่โดดเด่นของทางเชื่อมแยกต่างๆ ในขณะที่พบหลักเมืองอยุธยาถนนเส้นทางสัญจรรองลงมา พบจำนวน 5 แห่งซึ่งสอดคล้องกับการวางผังหลักเมืองที่หัวมุมที่อยู่บนทางสัญจรเส้นหลักเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังพบหลักเมืองกลุ่มวงเวียน / เกาะกลางถนน จำนวน 1 แห่ง สะท้อนว่ามีการได้รับแนวคิดการวางผังเมืองที่สัมพันธ์กับหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ ซึ่งมีรากแนวคิดมาจากการวางผังอนุสรณ์กลางเมืองของประเทศตะวันตกและการพบหลักเมืองกลุ่มในพื้นที่วัดศูนย์กลางเมือง / สถานที่สำคัญกลางเมือง พบจำนวน 1 แห่ง เป็นการชี้ให้เห็นถึงการคงอยู่ของคติแนวคิดหลักเมืองที่มีมาแต่เดิม ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานเชื่อมต่อกติและแนวคิดที่มีมาแต่เดิมและไปสู่การเริ่มต้นแนวคิดหลักเมืองสมัยใหม่

2.2 องค์ประกอบของศาลหลักเมืองในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2525

จากการศึกษารูปแบบของศาลหลักเมืองในส่วนของตัวศาลคือเรือนหรืออาคาร ซึ่งทำหน้าที่ในการป้องกันแดดและฝน พบว่าตัวศาลมีองค์ประกอบที่มีความหลากหลาย จึงนำไปสู่การจัดกลุ่มเพื่อให้มีกรอบในการวิเคราะห์ ดังนี้

2.2.1 กลุ่มทรงปราสาทยอด

ก. กลุ่มชั้นชั้นบนทรงปราสาท

ศาลหลักเมืองจังหวัดปัตตานี(หลังเก่า)⁴⁶¹ มีผังจัตุรมุขและมีมุขยื่นด้านหน้า หลังคาเป็นส่วนยอดปราสาท โดยมีลักษณะของรูปแบบที่ผ่านการลดรูปและลดรายละเอียดของลวดลายมาเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จากรูปแบบของศาลที่มีการใช้เส้นสายของอาคาร

⁴⁶¹ รูปแบบของศาลดังกล่าว ในปัจจุบันได้ถูกรื้อทิ้งไปแล้ว

แบบเรขาคณิตเส้นตรงจึงทำให้วิเคราะห์ได้ว่าอาคารของศาลมีการก่อสร้างโดยเริ่มมีการใช้เทคนิคสมัยใหม่(ในช่วงเวลานั้น) คือใช้ระบบโครงสร้างที่เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยมีชุดงานตกแต่งที่เป็นเครื่องคอนกรีต⁴⁶² นอกจากนี้ยังเป็นเทคนิควิธีที่ทำให้ตัวอาคารมีความแข็งแรง คงทนอีกด้วย (ภาพที่ 126)

ภาพที่ 126 ศาลหลักเมือง จังหวัดปัตตานี (หลังเก่า)

ที่มา : เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

http://www.pattani.go.th/tuarid/tuarid_lakmueng.htm

ศาลหลักเมืองนครสวรรค์ ฝั่งจัตุรมุข โดยมีส่วนของหลังคาลดชั้น และมีมุขยื่นด้านหน้า ส่วนยอดของหลังคาเป็นทรงยอดปราสาท โดยมีส่วนของชั้นหลังคามีลักษณะผายออกจนมีรูปลักษณะที่เริ่มคล้ายกับระบบของหลังคาลาดแบบมณฑป (ภาพที่ 127)

⁴⁶² วิมลสิทธิ์ ทรายางกูรและคณะ, พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม: อดีต ปัจจุบันและอนาคต, (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2536), 91-92.

ภาพที่ 127 ศาลหลักเมืองจังหวัดนครสวรรค์

ที่มา : ศาลหลักเมืองนครสวรรค์, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.thailowernorth.com/lowernorth/lowernorth/v4/nakhonsawan/th/tour.php?TtourId=215>

ศาลหลักเมือง จังหวัดปทุมธานี รูปแบบผังจัตุรมุข หลังคาทรงมณฑปยอดปราสาท โดยมีส่วนของหลังคาลาดชันและมีมุขยื่นออกทั้งสี่ทิศ ส่วนยอดของหลังคาเป็นทรงปราสาท โดยมีส่วนของชั้นหลังคาซึ่งมีลักษณะผายออกจนมีรูปลักษณะที่เป็นรูปแบบของมณฑปแบบหลังคาลาด ศาลมีรูปแบบของอาคารที่แสดงถึงงานศิลปะสถาปัตยกรรมของภาคกลางได้เป็นอย่างดี (ภาพที่128)

ภาพที่ 128 ศาลหลักเมือง จังหวัดปทุมธานี

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดปทุมธานี, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://xn-12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/05/pathumthani-city-pillar-shrine.html>

ศาลหลักเมือง จ.เลย รูปแบบผังจัตุรมุข หลังคาลดชั้นโดยมีมุขยื่นตรงส่วนของทางเข้า ส่วนยอดของหลังคาเป็นรูปแบบของปราสาทชั้นซ้อนโดยมีส่วนยอดเป็นทรงปราสาท จากรูปแบบของศาลชี้ให้เห็นถึงการได้รับแนวคิดรูปแบบมาจากศาสนสถานหรือเทวาลัยในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงโดยมีการประยุกต์กับเทคนิควิธีการก่อสร้างสมัยใหม่ คือคอนกรีตเสริมเหล็กอย่างชัดเจน (ภาพที่ 129)

ภาพที่ 129 ศาลหลักเมือง จังหวัดเลย

ที่มา : ศาลหลักเมืองเจ้าพ่อกุดป่อง, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <https://travelloei.wordpress.com/2013/07/02/สถานที่ท่องเที่ยว-อำเภอ>

ข้อค้นพบจาก รูปแบบศาลหลักเมืองกลุ่มทรงปราสาททยอย ในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 – 2525

จากลักษณะรูปแบบของหลักเมืองกลุ่มทรงปราสาททยอย ซึ่งให้เห็นถึงพัฒนาการของรูปแบบหลักเมืองในกลุ่มดังกล่าวได้เป็นอย่างดี ซึ่งพบการประยุกต์รูปแบบของศาลโดยใช้วัสดุและเทคนิคการก่อสร้างสมัยใหม่ คือระบบโครงสร้างที่เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยมีชุดงานตกแต่งที่เป็นเครื่องคอนกรีต รวมถึงผิวและลวดลายของงานตกแต่งซึ่งเป็นชุดที่ผ่านการผลิตด้วยการหล่อเป็นชิ้นงานแล้วนำมาประกอบเพื่อลดขั้นตอนการทำงาน อาทิ บางแห่งมีการประดับลวดลายด้วยชุดพิมพ์ตกแต่งลวดลายด้วยปูนซีเมนต์ เพื่อความสะดวก รวดเร็ว และมีความแข็งแรง ฯลฯ ผลจากแนวคิดและเทคนิคดังกล่าว จึงทำให้รูปแบบของหลักเมืองกลุ่มดังกล่าวมีความหรรษาแปลกตาจากที่ผ่านมา

2.2.2 กลุ่มเรือนหลังคาจั่ว

หลักเมืองในกลุ่มเรือนหลังคาสามารถสะท้อนในรูปแบบที่ใกล้เคียงกับเรือนของสามัญชน โดยมีการประดับและตกแต่งองค์ประกอบของลวดลายต่างๆ เพื่อให้อาคารมีความโดดเด่นต่างไปจากรูปแบบของสามัญชนโดยทั่วไป ส่วนของกลุ่มเรือนหลังคาพบรูปแบบของเรือนที่มีผังแบบตรีมุข และแบบจัตุรมุข

ก. ทรงตรีมุข

ศาลหลักเมืองนครบาล(หลังเก่า)⁴⁶³ จังหวัดเพชรบูรณ์ ศาล

ตั้งอยู่บนเนินสูง โดยความมุ่งหมายแรกของผู้สร้างคือ จอมพลป.พิบูลสงคราม มีแนวคิดที่จะให้ที่ตั้งของหลักเมืองนครบาลแห่งนี้อยู่บนเนินที่สูงเด่นกลางสี่แยกจุดตัดถนนสายหลักใจกลางเมืองหลวงใหม่ รูปแบบผังแบบตรีมุข หลังคาจั่วมุขลดหนึ่งชั้นโดยมีทางเข้า-ออกเพียงด้านเดียว จากการวิเคราะห์ รูปแบบของศาล พบว่าภายในศาล มีสภาพแวดล้อมที่ปิดทึบ โดยมีการเจาะรูกลมที่ด้านหลังของศาลซึ่งตรงกับแนวตั้งของเสา เพื่อมุ่งหวังให้เสามีความโดดเด่นจากความสว่างเฉพาะจุดที่ตัวเสา และมีความคมชัดจากรูปทรงอันมีมิติที่เป็นเหลี่ยมเป็นสันจากแสงที่เข้ามากกระทบ

ด้วยที่ศาลหลักเมืองดังกล่าวไม่ได้ถูกสถาปนาให้เป็นหนึ่งในองค์ประกอบของเมืองหลวงใหม่ตามแผนแม่บท“นครบาลเพชรบูรณ์” จึงทำให้ตัวอาคารของศาลถูกสร้างขึ้นอย่างเรียบง่ายที่สุดภายหลังจากแผนการย้ายเมืองหลวงถูกยกเลิก ภายใต้อาณัติ“แนวคิดสมัยใหม่”ที่นิยมแสดงออกถึงความเรียบง่ายทั้งระบบโครงสร้างและการใช้วัสดุ⁴⁶⁴ แนวคิดสมัยใหม่ก็สามารถออกแบบสร้างสรรค์ให้ตัวศาลมีสภาวะและเนื้อหา(Context)ที่มีคุณภาพดังตัวอย่างของเสาหลักเมืองซึ่งมีการสร้างสรรค์แล้วเสร็จจนมาสู่การประกอบพิธีตั้งเสาเป็นที่เรียบร้อย (ภาพที่ 130)

⁴⁶³ รูปแบบของศาลดังกล่าว ในปัจจุบันได้ถูกรื้อทิ้งไปแล้ว

⁴⁶⁴ แนวคิดสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับมิติของมวลและปริมาตรผ่านรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานั้น

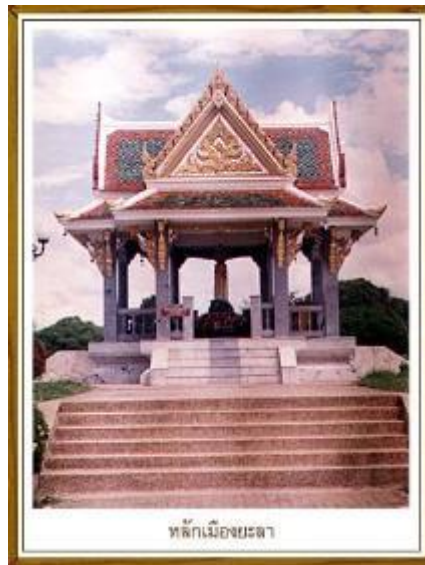

ภาพที่ 130 ศาลหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ก่อนบูรณะ
ที่มา : นครบาลเพชรบูรณ์พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
https://www.facebook.com/wisonk/media_set?set=a.10151920894682168&type=3

ข. ทรงจัตุรมุข

ศาลหลักเมือง จังหวัดยะลา(หลังเก่า) ศาลตั้งอยู่บนเนิน ผังแบบจัตุรมุขเปิดโล่งทั้ง 4 ด้าน โดยยื่นชายคาปีกนกทั้งสี่ด้าน อาคารตั้งอยู่บนเนินสูงและมีรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมแบบศิลปะไทยภาคกลาง โดยมีการลวดลวดประกอบของงานตกแต่งที่มีรายละเอียดมาก เพื่อให้ลวดลายสามารถเป็นชุดผลิตภัณฑ์ขึ้นชิ้นงานผ่านแม่พิมพ์ ทำให้มีความสะดวกในการดูแลรักษา ลักษณะของอาคารที่เปิดโล่งทำให้ส่วนของเสาหลักเมืองที่อยู่ภายในมีความโดดเด่นตั้งแต่มุมมองระยะไกล ซึ่งเป็นแนวคิดที่นิยมในงานออกแบบ “สมัยใหม่”

นอกจากนี้ยังพบรูปแบบของศาลหลักเมืองในกลุ่มดังกล่าวคือ ศาลหลักเมือง จ.พิจิตร ซึ่งตั้งอยู่บนเนิน มีรูปแบบผังจัตุรมุข ยื่นชายคาทั้งสี่ด้าน ศาลหลักเมือง จ.นครราชสีมา ซึ่งตั้งอยู่บนเนิน มีผังแบบจัตุรมุขหลังคาซ้อนชั้น ยื่นชายคาปีกนกทั้งสี่ด้าน ศาลหลักเมือง จ.ร้อยเอ็ด มีรูปแบบผังจัตุรัส แบบพรมพักตร์ ยื่นชายคาปีกนกทั้งสี่ด้าน (ภาพที่ 131)

ภาพที่ 131 ศาลหลักเมืองยะลา(หลังเก่า)

ที่มา : ศาลหลักเมือง, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก https://www.m-culture.go.th/yala/ewt_news.php?nid=26&filename=index

ภาพที่ 132 ศาลหลักเมืองพิจิตร

ที่มา : อุทยานเมืองเก่าพิจิตร, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <https://areeya9056.wordpress.com/สถานที่ท่องเที่ยว/อุทยานเมืองเก่าพิจิตร>

ภาพที่ 133 ศาลหลักเมืองจังหวัดนครราชสีมา

ที่มา : ศาลหลักเมือง, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.facebook.com/korat.in.the.past/photos/a.1019519358116829/21332007367>

48680/?type=3&theater

ภาพที่ 134 ศาลหลักเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด

ที่มา : ศาลหลักเมืองร้อยเอ็ด, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://weekdayspecialthailand.com/2319>

ข้อค้นพบจากรูปแบบศาลหลักเมืองกลุ่มเรือนหลังคาในช่วงหลัง พ.ศ.2475 – 2525

จากลักษณะรูปแบบของหลักเมืองที่ตั้งอยู่มักมีรูปแบบผังแบบจัตุรมุข โดยมีบางแห่งมีลักษณะผังที่เป็นแบบตรีมุข ซึ่งแต่ละรูปแบบถูกกำหนดให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของที่ตั้ง กล่าวคือ แบบจัตุรมุขจะตั้งอยู่กลางที่โล่งแจ้งรอบทุกด้าน ในขณะที่ระบบผังแบบตรีมุขจะตั้งอยู่ใกล้กับเขตที่ดิน หรือแนวกำแพง ด้านหนึ่งซึ่งเป็นด้านที่ไม่มีมุขยื่นออกจากผังของศาลหลักเมือง

หลักเมืองในกลุ่มดังกล่าวนี้ล้วนมีแนวคิดและรูปแบบในลักษณะเดียวกันคือ มีลักษณะเป็นไทยประยุกต์ โดยใช้เทคนิคก่อสร้างและใช้วัสดุแบบใหม่(ในสมัยนั้น) คือคอนกรีต โดยทำการหล่อขึ้นรูปเพื่อให้ได้ผลผลิตตามจำนวนที่ต้องการ

2.2.3 กลุ่มเรือนหลังคามียอด

ก. ยอดปราสาท

ศาลหลักเมือง จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 135 แสดงศาลหลักเมืองจังหวัดเพชรบุรี

ศาลหลักเมือง จังหวัดเพชรบุรีมีผังจัตุรมุข มีคู่เสารับชายคาปีกนกโดยรอบ ทั้งสี่ด้าน มีส่วนยอดทรงปราสาท รูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมของหลักเมืองเป็นแบบศิลปะ ไทยภาคกลาง โดยมีการตกแต่งองค์ประกอบของยอดปราสาทซึ่งเป็นที่นิยมในเมืองเพชรบุรี อาทิ พระปราสาทวิฆเนศวร รวมถึงกลุ่มพระที่นั่งต่างที่ตั้งอยู่บนพระนครคีรี เพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์ของเมือง นอกจากนี้ยังมีการใช้งานตกแต่งชุดซ้อฟ้าและรววยระกาเฉพาะในส่วนของกรอบบันลุ่ม โดยไม่มีการตกแต่งลงมาที่ชุดตะเข้สันของชายคาปีกนก ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งที่ได้รับการนิยมนในกลุ่มงานศิลปะสถาปัตยกรรมในเมืองเพชรบุรี

นอกจากรูปแบบของกลุ่มดังกล่าวที่ปรากฏใน จ.เพชรบุรีแล้ว ยังพบที่ ศาลหลักเมืองจ.สมุทรสงคราม ศาลหลักเมือง จ.นครนายก และศาลหลักเมือง จ.ปราจีนบุรีด้วยเช่นกัน

ข. ยอดเจดีย์

ศาลหลักเมือง จ.กาญจนบุรีผังจัตุรมุขยอดมณฑปหลังคาซ้อน

ชั้น มีชายคาปีกนกทั้งสี่ด้าน

ศาลหลักเมือง จ.กาญจนบุรี มีรูปแบบผังจัตุรมุขยอดปราสาทเป็นทรงเจดีย์ โดยเจดีย์ดังกล่าวเป็นรูปแบบที่นิยมในศิลปะรัตนโกสินทร์ (ทรงระฆังเหลี่ยม) ตัวเรือนเป็นหลังคาจั่วซ้อนชั้น และมีชายคาปีกนกโดยรอบทั้งสี่ด้าน งานตกแต่งต่างๆเป็นรูปแบบศิลปะไทยภาคกลาง โดยมีองค์ประกอบของซ้อฟ้ารววยระกาครบชุดจนถึงชายคาปีกนก

นอกจากศาลหลักเมือง กาญจนบุรี ยังพบศาลหลักเมืองอุบลราชธานี ที่มีผังจัตุรมุข ยอดเจดีย์ โดยมีหลังคาซ้อนชั้น มีชายคาปีกนกทั้งสี่ด้าน

ภาพที่ 136 ศาลหลักเมืองจังหวัดกาญจนบุรี

ที่มา : ศาลหลักเมืองกาญจนบุรี, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://info.dla.go.th/public/travel.do?cmd=goDetail&id=719749&random=1538510146760>

ภาพที่ 137 ศาลหลักเมืองจังหวัดอุบลราชธานี

ที่มา : ศาลหลักเมืองอุบลราชธานี, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.gerryganttp photography.com/dthu0077.htm>

ค. มณฑปยอดปรางค์

ศาลหลักเมือง จ.สิงห์บุรี รูปแบบของศาลหลักเมือง จ.สิงห์บุรี (ภาพที่ 138) มีรูปแบบผังจัตุรมุขหลังคาซ้อนชั้นทรงมณฑปยอดปรางค์ มีชายคาปีกนกทั้งสี่ด้าน และใช้คันทวยรับน้ำหนักที่ชายคา หลังคาของทรงมณฑปยอดปรางค์ มีรูปแบบและลักษณะเดียวกับมณฑปยอดปรางค์ของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ หลังเก่าที่อยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน (ภาพที่ 139) รูปแบบดังกล่าวจึงเป็นชี้ให้เห็นถึงการได้รับแรงบันดาลใจทางด้านรูปแบบมาจากหลักเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้น

ภาพที่ 138 ศาลหลักเมืองสิงห์บุรี

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดสิงห์บุรี, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/03/sing-buri-city-pillar-shrine.html>

ภาพที่ 139 แสดงรูปแบบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ

ที่มา จดหมายเหตุ การอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 455

ข้อค้นพบจาก รูปแบบศาลหลักเมืองกลุ่มเรือนหลังคามียอด ในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 – 2525

จากลักษณะของศาลหลักเมืองแบบเรือนหลังคามียอด ซึ่งให้เห็นถึงการนำรูปแบบของ เรือนหรือศาลาไทยประเพณีภาคกลางมาใช้เป็นรูปแบบของศาล โดยเพิ่มผนังโดยรอบ และให้ ความสำคัญกับส่วนตกแต่งที่เป็นยอดปราสาทเป็นประเด็นหลัก และยังเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมมากกว่าศาลหลักเมืองในรูปแบบอื่น เหตุผลหนึ่งมาจากรูปแบบของศาล โดยเฉพาะในส่วน ของหลังคามียอดสอดคล้องกับการนำมาผสมผสานระหว่างรูปแบบของเรือนพื้นถิ่นทั่วไป คือเป็น ทรงหลังคาจั่วโดยเพิ่มการซ้อนชั้นของหลังคาพร้อมกับรูปแบบศิลปะไทยภาคกลาง

นอกจากนี้ลักษณะของรูปแบบหลังคาดังกล่าวคงจะมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกับ แนวคิดสามัญชนที่ได้รับความนิยมในช่วงสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กอปร เป็นช่วงที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติ การสร้างศาลหลักเมืองให้มีรูปทรงปิดทึบ โดยเฉพาะ การก่ออิฐผนังให้มีผิวเรียบจึงน่าจะได้รับความนิยมใหม่ตั้งแต่ในช่วงสมัยของคณะราษฎรที่มักถูก เรียกว่าสถาปัตยกรรมกล่อง

2.2.4 กลุ่มระบบพิเศษ

ก. ทรงจัตุรมุข

ศาลหลักเมืองลำปาง (เดิม) (ภาพที่ 140) มีมุขยื่น 2 ด้านผังรูปตัวแอล ไปตามขอบหัวมุมของพื้นที่หลังคามุขลด มีมุขยื่นเชื่อมกับทางเข้าทั้งสองด้าน รูปแบบของผัง อาคารที่เป็นมุขยื่นสองด้านในลักษณะตัวแอล(L Shape)เกิดจากวงผังรวมของอาคารศาลให้อยู่ หัวมุมถนนและติดของเขตที่ดินริมถนน เพื่อให้ภายในพื้นที่ลานด้านทางเข้าของศาลเปิดกว้างที่สุด และไปเชื่อมกับลานสาธารณะซึ่งมีหน้าที่เป็น "ลาน ช่วง" ของเมือง รูปแบบของอาคารเป็นแบบ ไทยประยุกต์แบบภาคกลางโดยเป็นสถาปัตยกรรมในรูปแบบที่เรียกว่า "เครื่องคอนกรีต" ซึ่งเป็นที่ นิยมมนสมัยดังกล่าว

ภาพที่ 140 ศาลหลักเมือง จังหวัดลำปางหลังเก่า

ที่มา : ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองลำปาง, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.thamnaai.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=538790019&Ntype>

ข้อค้นพบจาก รูปแบบศาลหลักเมืองกลุ่มระบบพิเศษ ในช่วงหลัง พ.ศ.2475 – 2525

สรุปองค์ประกอบของศาลหลักเมืองช่วงพ.ศ. 2475 – พ.ศ.2525

จากลักษณะองค์ประกอบและรูปแบบของศาลหลักเมืองช่วงพ.ศ.2475 – พ.ศ.2525 ซึ่งให้เห็่นว่า มักมีการสร้างในรูปแบบของกลุ่มเรือนหลังคามียอด โดยคงรูปแบบของอาคารที่มีรูปแบบหลังคา ทรงจั่วซ้อนชั้น และเพิ่มส่วนยอดที่มีลักษณะเช่นเดียวกับทรงปราสาทยอด แนวคิดดังกล่าวอาจมีความเป็นไปได้ว่า ทางจังหวัดต้องการให้หลักเมืองในกลุ่มดังกล่าวคงมีความสอดคล้องกลมกลืนกับรูปแบบของเรือนต่างๆในแต่ละภูมิภาค โดยมีการเพิ่มส่วนยอดปราสาทที่เป็นรูปทรงแท่ง ในรูปแบบของปราสาท(ชั้นซ้อน)หรือให้เป็นรูปแบบของมณฑป(หลังคาลาด) เพื่อให้มีความโดดเด่นและสวยงามมากขึ้น โดยรูปแบบดังกล่าวมีการนำเอาองค์ประกอบของศิลปสถาปัตยกรรมจากภาคกลางมาเพื่อให้เกิดความรู้สึกถึงความเป็นทางการผสมกับความเป็นท้องถิ่น นอกจากนี้ ศาลหลักเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวมักมีการก่อผนังที่ป็นช่องเปิดที่เป็นบานประตู หรือช่องหน้าต่างซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ก่อนหน้านี้นิยมความโปร่งของศาล(ไม่นิยมทำผนัง) รูปแบบของศาลหลักเมืองกรุงเทพฯในช่วงเวลาดังกล่าวยังคงเป็นต้นแบบให้กับศาลหลักเมืองอื่น

2.3 องค์ประกอบของหมุดหลักเมือง ช่วงพ.ศ.2475 – พ.ศ.2525

จัดกลุ่มได้เป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

2.3.1 แท่งหิน

หมุดหมายหลักเมือง จ.กาฬสินธุ์ เป็นหมุดหลักเมืองเดิมก่อนที่จะมาสู่การสร้างเสาหลักเมือง มีการใช้ใบเสมาโบราณเป็นหลักเมือง แทนเสาไม้ของเก่าที่ผูกพันไปรูปแบบส่วนบนเป็นแผ่นหินมีรูปบุคคลเป็นภาพเล่าเรื่อง ส่วนฐานเป็นขุมคูหา ภายในมีหมุดก้อนหินสันนิษฐานว่าอาจเป็นการกำหนดจุดที่ตั้งของหลักเมือง (ภาพที่ 153 และ 154) นอกจากนี้ยังพบการใช้หมุดหินแท่งศิลาจารึก โดยส่วนบนเป็นลายที่มีลวดลายศิลปะพื้นถิ่น มาบูรณาการให้เป็นหมุดหลักเมืองในปัจจุบันโดยพบที่หลักเมือง จ.ขอนแก่น (ภาพที่ 155)

ภาพที่ 141 แสดงหมุดหมายหลักเมือง จ.กาฬสินธุ์

ภาพที่ 142 แสดงหมุดหลักเมืองขอนแก่น

2.3.2 เสาไม้ หัวบัว

รูปแบบเสาหลักเมืองในกลุ่มนี้มักพบโดยมีลักษณะเป็นหัวบัว โดยมีรายละเอียดของรูปแบบที่มีความหลากหลาย การพบรูปแบบดังกล่าว สันนิษฐานได้ว่าอาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากคติเสาใจบ้านที่มีความนิยมรูปแบบดอกบัว ซึ่งมีรูปแบบที่สอดคล้องกับรูปแบบเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 1 รูปแบบเสาที่มีส่วนปลายเป็นดอกบัวจึงมีความสัมพันธ์ตรงกับความนิยมในการนำมาเป็นเสาหลักเมืองด้วยที่มีความสอดคล้องกับคตินิยมของท้องถิ่นและแนวคิดรูปแบบนิยมจากส่วนกลางกรุงเทพฯ เสาหลักเมืองที่พบในกลุ่มนี้คือ เสาหลักเมืองยโสธร ปทุมธานี นครราชสีมา ซึ่งรวมถึงเสาหลักเมืองที่มุกดาหาร นครนายก หนองบัวลำภู

ภาพที่ 143 เสาหลักเมืองยโสธร

ที่มา : งานบั้งไฟโยธร 2559, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.youtube.com/watch?v=fVluRS7dJcY>

ภาพที่ 144 เสาหลักเมือง จ.ปทุมธานีเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นดอกบัวเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นดอกบัว ซ้อนด้วยบัวกลุ่ม

ภาพที่ 145 เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา (เสาใหม่)เสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นดอกบัว

ที่มา : พ่อเมืองปทุมธานีนำข้าราชการ ประชาชน บวงสรวงสักการะศาลหลักเมืองครบรอบ203ปี,

เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <https://siamrath.co.th/n/43781>

ภาพที่ 146 เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา (เสาใหม่)

ที่มา : พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงเจิมเสาหลักเมือง, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.facebook.com/korat.in.the.past/photos/a.968772323191533/1619516241450468/?type=3&theater>

ภาพที่ 147 เสาหลักเมือง จ.นครราชสีมา (เสาใหม่)

ที่มา : ศาลหลักเมืองนครราชสีมา, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=3044823542210046&set=pcb.3044823765543357&type=3&theater>

2.3.3 เสาไม้หัวเม็ด

เสาหลักเมือง จ.กาฬสินธุ์เสาไม้กลม ส่วนปลายเป็นหัวเม็ด ทรงมัทรี (ภาพที่ 148) ได้รับแรงบันดาลใจสำคัญมาจากเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4 เสาหลักเมืองกลุ่มนี้ บางแห่งมีการใช้หมุดหลักเมืองทั้งรูปแบบเสาและที่เป็นหมุดหิน (ภาพที่ 148) บางแห่งมีการปรับรูปทรงให้มีความเป็นเหลี่ยม (ภาพที่ 149) บางแห่งมีจำนวนสองเสาและมีการจัดวางผังในลักษณะเดียวกับเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ (ภาพที่ 150)

ภาพที่ 148 เสาหลักเมือง จ.กาฬสินธุ์
ที่มา : บันทึกภาพเมื่อ 8 ตุลาคม 2558

ภาพที่ 149 เสาหลักเมือง จ.ปัตตานีเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นหัวเม็ด

ภาพที่ 150 เสาหลักเมือง จ.อุดรธานีเสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็นหัวเม็ด

ที่มา : เทียบปัตตานี, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://pantip.com/topic/37988346>

เสาหลักเมือง จ.อุบลราชธานี เสาไม้แปดเหลี่ยม ส่วนปลายยอด
เป็นหัวเม็ดปลายยอดทรงกรวยส่วนกลางของหัวเม็ดประดับด้วยลายประจำยาม ทั้งแปดด้าน
(ภาพที่ 151)

ภาพที่ 151 เสาหลักเมือง จ.อุบลราชธานี

เสาหลักเมือง จ.สระบุรี (เสาใหม่) เสาไม้กลม ส่วนปลายยอดเป็น
หัวเม็ดมีรายลิวตามแนวตั้ง(อมลกะ)ตั้งเช่นผลพึกทอง (ภาพที่ 152)

ภาพที่ 152 เสาหลักเมือง จ.สระบุรี

ที่มา : แบบเสาหลักเมือง สระบุรี, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://oknation.nationtv.tv/blog/phaen/2011/03/15/entry-1>

2.3.4 เสาไม้พรหมพักตร์

เสาไม้พรหมพักตร์เป็นรูปแบบที่มีความนิยมในช่วงสมัยที่มีการตั้งเสาหลักเมืองหลังกว่าเสาหลักเมืองกลุ่มอื่น เหตุผลสำคัญนอกจากในด้านของความสวยงามและมีความตระการตา(มากกว่าเสาหัวเม็ดทั่วไป)แล้ว ยังมาจากความนิยมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมคือมีการแสดงรูปแบบเศียรของรูปบุคคลประจำสี่ทิศ

นอกจากนี้รูปแบบของเสาดังกล่าว ยังได้ได้รับแรงบันดาลใจจากรูปแบบของเศียรพระพรหมที่มีความนิยมในสังคม ซึ่งเป็นคติมาจากพราหมณ์-ฮินดู ต่อมาจึงได้มีการนำรูปแบบเศียรดังกล่าวมาประยุกต์ให้กับเสาหลักเมืองเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และความสวยงาม

เป็นที่น่าสังเกตว่า เสาหลักเมืองในกลุ่มนี้ ไม่ได้พบตามกลุ่มทางภูมิศาสตร์ หากแต่พบกระจายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ซึ่งเป็นผลมาจากการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่จะรับรู้ถึงรูปแบบต่างๆของเสาหลักเมืองได้สะดวกขึ้นในปัจจุบัน รูปแบบของเสาจึงขึ้นอยู่กับรสนิยมของผู้มีบทบาทให้สร้าง(ซึ่งได้รับการแต่งตั้งมาจากส่วนกลาง) มากกว่าคติ แนวคิดที่มีอยู่เดิมของเมืองนั้น เสาหลักเมืองที่พบในกลุ่มนี้คือ เสาหลักเมืองยะลา พิจิตร สุรินทร์ สมุทรสงคราม (ภาพที่ 153 – 154)

ภาพที่ 153 เสาหลักเมืองยะลา

ที่มา :ศาลหลักเมืองยะลา เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.sevendaynew.com/47572/>

ภาพที่ 154 เสาลหลักเมือง พิจิตร ที่มา : ศาลหลักเมืองพิจิตร, เข้าถึงเมื่อ 29 เมษายน 2562,
เข้าถึงได้จาก <https://sites.google.com/site/salung6459/bth-thi-2>

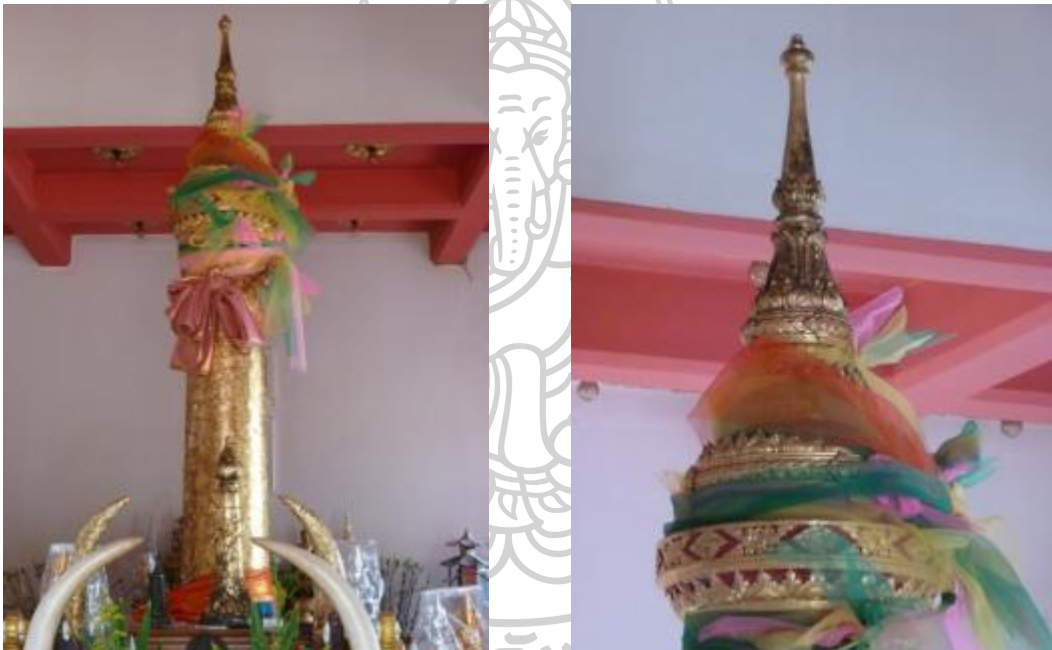
ภาพที่ 155 เสาลหลักเมือง จ.สุรินทร์

ภาพที่ 156 เสาลหลักเมือง จ.สมุทรสงคราม

2.3.5 เสาไม้ทรงยอดมงกุฏ

เสาหลักเมือง จ.เพชรบุรีเสาไม้แปดเหลี่ยม ส่วนปลายยอดเป็นหัวเม็ดปลายยอดทรงมงกุฏ แรงบันดาลใจในการสร้างรูปแบบเสาให้มีส่วนปลายยอดเป็นทรงมงกุฏ น่าจะมาจากการนำสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 4 คือรูปแบบมงกุฎมาประดิษฐานไว้ เพื่อแสดงความระลึกถึงพระมหากษัตริย์องค์ที่พระองค์ทรงมีต่อเมืองเพชรบุรี

รูปแบบโดยทั่วไปของเสาหลักเมืองมีองค์ประกอบโดยรวมคล้ายเสาหลักเมืองกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4 หากแต่มีรายละเอียดที่ต่างกันตรงส่วนยอดที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้สอดคล้องกับรูปทรงของมงกุฎเพื่อความสวยงามและเป็นเอกภาพ (ภาพที่ 157 และ 158)

ภาพที่ 157 แสดงเสาหลักเมืองเพชรบุรี

ภาพที่ 158 แสดงส่วนยอดของเสาหลักเมืองเพชรบุรี

สรุป องค์ประกอบของหมุดหมายหลักเมือง ช่วงพ.ศ. 2475 – พ.ศ.2525

จากรูปแบบของหมุดหมายที่เป็นเสาหลักเมือง ช่วงพ.ศ. 2475 – พ.ศ.2525 พบว่า มักมีรูปแบบเป็นหัวเม็ดทรงมณฑป และมักพบเสามีลักษณะกลมปลายสอบในลักษณะใกล้เคียงกับเสาหลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยมีรายละเอียดปลีกย่อยที่มีความแตกต่างกันออกไป ในช่วงสมัยดังกล่าวเริ่มพบรูปแบบของเสาทรงแปดเหลี่ยมเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกจากการสร้างเสาหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ ซึ่งเกิดจากการได้รับแรงบันดาลใจมาจากแนวคิดสมัยใหม่เพื่อให้เสามีมิติที่เข้มแข็ง

และยังคงความเรียบง่าย นอกจากนี้ก็ยังพบรูปแบบของหัวเสาที่มีรายละเอียดแปลกใหม่ด้วยการมีส่วนรูปมงกุฎ ซึ่งสะท้อนนัยยะในการสร้างสรรค์ของจังหวัดที่มีการนำเอาประวัติที่มาของเมือง(เพชรบุรี)มาสร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับรัชกาลที่ 4 ผู้ทรงให้สร้างพระนครคีรี ฯลฯ อันเป็นสัญลักษณ์สำคัญหนึ่งของเมืองดังกล่าวในอดีต

2.4 การวิเคราะห์ศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองช่วง พ.ศ.2475 – พ.ศ.2525

หลักเมืองที่สร้างขึ้นในยุคนี้ยังคงรับเอาคติแนวคิดเดิมว่าด้วยหมุดหมายเมืองมาเป็นจุดประสงค์หลักของการสร้างหลักเมือง หากแต่เป็นการสร้างหลักเมืองตามหลังความเป็นเมืองมากกว่าที่จะสร้างขึ้นพร้อมๆกับการสร้างเมือง ด้วยเหตุที่หลายเมืองมีสถานะความเป็นเมืองมาก่อนหน้านี้แล้ว แต่เมื่อเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง ยกฐานะมาเป็นจังหวัด ทำให้ขอบเขตของเมืองแบบจารีตมีการปรับเปลี่ยนตามไปด้วย ด้วยเหตุนี้ หลายเมืองที่กลายมาเป็นจังหวัด หรือการยกอำเภอขึ้นมาเป็นจังหวัด แล้วยังไม่เคยมีการสร้างหลักเมืองขึ้นมาก่อน จึงนิยมสร้างหลักเมืองขึ้นมาใหม่ ไม่เฉพาะในระดับจังหวัดเท่านั้น ในระดับอำเภอก็เริ่มปรากฏให้เห็นและจะยิ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้นหลังจากนี้

ปรากฏการณ์นี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 ทำให้โครงสร้างการเมืองและการปกครองเกิดการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ในระดับท้องถิ่น โดยเริ่มเกิดสิ่งที่เรียกว่า “ท้องถิ่นนิยม” โดยผ่านการมีระบบผู้แทนราษฎร และการมีบทบาทของสามัญชนในสำนักงานราชการต่างๆ ก่อปรแนวคิดที่ว่าด้วยความทันสมัยแบบตะวันตกที่แพร่หลายไปตามภูมิภาคต่างๆอย่างรวดเร็วมากกว่าในยุคก่อนหน้านี้ ซึ่งมักกระจุกตัวอยู่แต่ในเขตกรุงเทพฯ และในหมูชนชั้นนำทางสังคม ปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงทำให้ชนชั้นนำในสังคมกลุ่มใหม่(ที่มักมาจากสามัญชน)เกิดแนวคิดที่จะพัฒนาท้องถิ่นให้เจริญและทันสมัยเช่นเดียวกับเมืองหลวงด้วย

สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้คือ เกิดแนวคิดในการตั้งเมืองหลวงใหม่โดย จอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งแม้จะมีเป็นเมืองหลวงที่มีอายุเวลาที่สั้น และหมดบทบาทลงไปพร้อมกับท่านผู้นำ หากแต่องค์ประกอบของแนวคิดการสร้างเมืองหลวงใหม่คือ “นครบาลเพชรบุรี” นับว่ามีหลายประเด็นที่มีความสำคัญต่อพลวัตทางสังคมในช่วงเวลานั้น ทั้งในแง่ที่เป็นตัวแทนของการผสมผสานระหว่างแนวคิดจารีตเดิมว่าด้วยการสร้างเมืองและหลักเมือง กับ แนวคิดความทันสมัยแบบใหม่ที่มีความนิยมมาจากแนวคิดตะวันตก โดยมีการแสดงออกผ่านรูปลักษณะของหมุดหมาย

(เสา)หลักเมืองใหม่นี้ และสอดรับกับกระแสโลกในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี หลักเมืองนครบาลจึงเป็นกรณีศึกษาที่มีความสำคัญ

2.4.1 การตั้งเมืองหลวงใหม่ และ การเกิดหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขในปีพ.ศ.2475 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่โลกยังอยู่ในกระแสธารของการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เรียกว่า“สมัยใหม่”(Modernization) ซึ่งโลกสมัยใหม่นี้มีแนวคิดในเรื่องสัจจะและความจริงทางตรรกะแบบวิทยาศาสตร์มากกว่าที่ผ่านมา ทำให้สังคมทางประเทศตะวันตกนิยมแนวทางการดำเนินชีวิตที่แฝงด้วยแนวคิดที่เป็นระบบและขั้นตอนเพื่อให้ได้ประสิทธิผลของผลลัพธ์ในการดำเนินสิ่งต่างๆ รวมถึงความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับระบบของเครื่องจักรกล(Machine) เหล่านี้ล้วนส่งผลถึงกระบวนการสร้างแนวคิดในการออกแบบงานศิลปะและสถาปัตยกรรมด้วยเช่นกัน ดังปรากฏสัจจะของวาทกรรมที่มีการกล่าวถึงเป็นสากลว่า “Form follows Function”⁴⁶⁵ ซึ่งสามารถอธิบายได้ถึง รูปร่าง (Shape) และรูปทรง(Form)ย่อมมีความสุนทรีย์และความงามขึ้นได้จากการสร้างสรรค์ทุกสรรพสิ่งตามจุดประสงค์ของการใช้งานนั้นอย่างตรงไปตรงมา โดยอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่เรียบง่าย กระฉ่างชัดและเกิดประสิทธิผล ซึ่งมีความสอดคล้องกับอีกหนึ่งวาทกรรมคือ “Less is More”⁴⁶⁶ อันนำไปสู่แนวคิดและความนิยมหนึ่งในการแสดงผิวของวัสดุที่นำมาใช้ในการก่อสร้างอย่างตรงไปตรงมา(อาทิ เหล็ก กระจก คอนกรีต ฯลฯ)โดยปฏิเสธการตกแต่งลวดลายและวัสดุอื่นใด เพื่อลดขั้นตอนการจบงานก่อสร้าง(Finishing) นอกจากนี้การตื่นตัวในเรื่องของระบบสุริยะจักรวาลตามหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ นำไปสู่แนวคิดว่าด้วยอำนาจจากศูนย์กลางกับบริวารโดยรอบที่สัมพันธ์กันดังเช่นระบบจักรกล(System) นำมาสู่แนวคิดสมัยใหม่ว่าด้วยอำนาจจากจุดศูนย์กลางทุกสรรพสิ่งอย่างเป็นรูปธรรม พบได้จากการตื่นตัวในการออกแบบผังเมือง และนำไปสู่พัฒนาการของระบบเมืองสมัยใหม่ โดยการออกแบบองค์ประกอบศูนย์กลางเมืองให้เป็นศูนย์กลางของการปกครอง และไปสู่แนวคิดการออกแบบวางผังศูนย์ราชการในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังปรากฏแนวคิดการสร้างสรรค์ถนนซึ่งเป็นจุดตัดทางสัญจรหลักกลางเมือง โดยกำหนดให้เป็นพื้นที่

⁴⁶⁵ คือนิยามสำคัญหนึ่งของแนวคิดสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ สถาปนิกผู้ให้คำนิยามคือ “Louis Sullivan” ผู้มีความเชื่อในแนวคิดดังกล่าว

⁴⁶⁶ คือนิยามสำคัญหนึ่งของแนวคิดสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ สถาปนิกผู้ให้คำนิยามคือ “Mies Van der Rohe” ผู้มีความเชื่อในแนวคิดดังกล่าว

ศูนย์กลางสำคัญของเมือง โดยมีการใช้งานในรูปแบบของ “วงเวียน” เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการสัญจรที่มีความต่อเนื่องเชื่อมกันอย่างเป็นระบบ ดังเช่นเครื่องจักรกลซึ่งมีพัฒนาการมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 จนมาสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรมและแนวคิดสมัยใหม่ในเวลาต่อมา ซึ่งนับเป็นช่วงเวลาที่ถือเป็นรอยต่อทางด้าน “แนวคิด” แบบจารีตและแบบสมัยใหม่ที่มีความเด่นชัด เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่จอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี(พ.ศ.2481)ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเพียง 6 ปี ปัจจัยสำคัญมาจากการเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพานำมาสู่การสร้างกระแสชาตินิยมจนมาสู่การเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย”

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาได้เกิดความขัดแย้งขึ้นในกลุ่มคณะราษฎร เป็นผลให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 3 ของประเทศไทย(พ.ศ.2481- 2487) ในระยะเวลานี้ได้มีการดำเนินงานทางด้านการเมืองและวัฒนธรรมภายใต้แนวคิดที่สำคัญคือ “ชาตินิยม” ที่มีลักษณะเด่น 4 ประการได้แก่ ลดอำนาจและความสำคัญของราชสำนัก, ตามแบบตะวันตก, ด้านเงิน และท้องถิ่นนิยม⁴⁶⁷ โดยมีผลงานสำคัญได้แก่ การขึ้นนโยบายสร้างชาติผ่านรัฐธรรมนูญ 12 ประการ ซึ่งมีการพัฒนาแนวคิดในเชิงอุดมการณ์ให้ต่างจากหลัก 6 ประการของคณะราษฎร การเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย” การเรียกร้องดินแดนไทยคืนจากฝรั่งเศส การสถาปนาพุทธบรมมณฑล โดยให้พระพุทธรูป จ.สระบุรี เป็นเขตนครศักดิ์สิทธิ์ และทำหน้าที่เป็นหลักเมืองของจังหวัดเพื่อไม่ให้กองทัพญี่ปุ่นเข้ามาตั้งทัพในพื้นที่นี้⁴⁶⁸ รวมถึงการสร้างนครบาลเพชรบูรณ์ให้เป็นเมืองหลวงแทนกรุงเทพฯ ซึ่งอยู่ในช่วงของสงครามมหาเอเชียบูรพา

หลักเมือง เป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นเมืองตามคติเดิมของภูมิภาค เมื่อมีการตั้งเมือง จะมีการปักหมุดหมายแรกของเมืองนั้น โดยนิยมทำเป็นเสา โดยมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อเป็นสิริมงคลให้เมืองนั้นมั่นคงถาวรสืบไป ด้วยเหตุนี้ เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามมีนโยบายที่จะย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯ ไปยังเพชรบูรณ์-หล่มสัก จึงได้สั่งให้ดำเนินการจัดสร้าง

⁴⁶⁷ จีรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม,” ใน บันทึกการสนทนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2544), น.243-251.

⁴⁶⁸ จีรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม,” ใน บันทึกการสนทนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2544), น.(27).

“หลักเมืองนครบาล” ให้กับเมืองหลวงใหม่ แม้ว่าในขณะนั้น จ.เพชรบูรณ์จะมีหลักเมืองอยู่แล้วก็ตาม⁴⁶⁹

ภายใต้บรรยากาศของนโยบายชาตินิยม กระแสความทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตก และความจำเป็นทางสถานการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เมืองหลวงแห่งใหม่ของประเทศถูกสร้างโดยการวางแผนแบ่งกลุ่มพื้นที่อย่างชัดเจน

1. กลุ่มที่ตั้งสถานที่ราชการ ได้แก่ กระทรวง ทบวง กรม และหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัย⁴⁷⁰ รวมถึงจัดสร้างสภาผู้แทนราษฎรและจัดสร้างศาลากลางของจังหวัดขึ้นใหม่⁴⁷¹

2. กลุ่มที่อยู่อาศัยของประชาชนที่อพยพมา รวมถึงส่วนที่เป็นที่ประกอบธุรกิจการค้า สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

3. กลุ่มพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คือส่วนที่กำหนดให้เป็นพระบรมมหาราชวัง ที่ตั้งวัดพระแก้วเพื่ออัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานพื้นที่สนามหลวง และศาลหลักเมืองเพื่อเป็นที่ชุมนุมนัดพบของประชาชนและเพื่อเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีต่างๆตามจารีตประเพณี⁴⁷²

แม้ว่าแนวคิดของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการสร้างบริเวณเมืองหลวงใหม่ ให้มีองค์ประกอบหลักในลักษณะเดียวกับกรุงเทพฯก็ตาม แต่เนื่องด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ และสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง รวมถึงเงื่อนไขความปลอดภัยของเมืองหากมีศึกสงคราม จึงทำให้องค์ประกอบผังเมืองของ นครบาลเพชรบูรณ์ มีความแตกต่างทั้งในด้านที่ตั้ง และการเข้าถึง โดยที่ตั้งกระทรวง กรม ฯลฯ รวมกันเป็นกลุ่มตามความสัมพันธ์ของประเภทงาน มีการกำหนดให้หลักเมืองนครบาลตั้งอยู่ในกลุ่มของกระทรวงมหาดไทย โดยห่างจากอำเภอหล่มสักลง

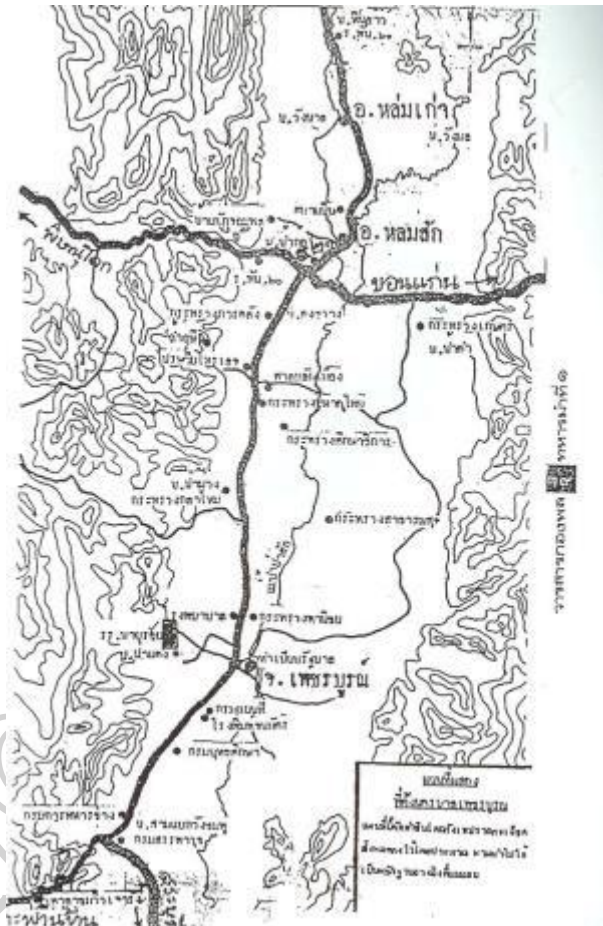
⁴⁶⁹หลักเมืองเพชรบูรณ์ เป็นแห่งหินศิลาจารึก ปัจจุบันมีศาลหลักเมืองอยู่ที่ อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สถาปนาเมืองหลวงใหม่ซ้อนบนพื้นที่เมืองเดิม

⁴⁷⁰พรเลิศ พันธุ์วัฒนา, “โครงการย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯไปเพชรบูรณ์ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 59-60.

⁴⁷¹พรเลิศ พันธุ์วัฒนา, “โครงการย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯไปเพชรบูรณ์ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 61

⁴⁷²พรเลิศ พันธุ์วัฒนา, “โครงการย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯไปเพชรบูรณ์ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 59-62

มาทางทิศใต้ประมาณ 12 กิโลเมตร ในขณะที่กลุ่มทำเนียบรัฐบาลอยู่ที่อำเภอเมือง เพชรบูรณ์
แวดล้อมด้วยหน่วยงานทางด้านความมั่นคง โดยมีกระทรวงกลาโหมตั้งอยู่กึ่งกลางของกลุ่มพื้นที่
ทั้งสอง

ภาพที่ 159 แผนที่จัดทำขึ้นเพื่อแสดงสถานที่ตั้งกระทรวงและหน่วยงานต่าง ๆ มาจัดตั้งขึ้นที่นคร
บาลเพชรบูรณ์

ที่มา : วิศัลย์ โฆษิตานนท์ , **นครบาลเพชรบูรณ์พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๘๗**, เข้าถึงเมื่อ 20 พฤษภาคม
2559, เข้าถึงได้จาก

https://www.facebook.com/wisonk/media_set?set=a.10151920894682168.1073741862.613647167&type=3

การสร้างถนนขนาดใหญ่ที่เป็นแนวเส้นตรงคือถนนราชดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีต้นมะฮอกกานีเป็นแถวและริมถนนก็เป็นรั้วพุ่มองไปตลอด⁴⁷³ ถนนดังกล่าวได้พัฒนามาสู่การสร้างอาคารที่มีรูปทรงเรขาคณิต(อาคารกล่อง)ขนาดทั้งสองฝั่งถนนในสมัยของคณะราษฎร โดยมุ่งเน้นประสิทธิภาพการใช้งานอาคาร(Function) ความเรียบของพื้นผิวอาคาร(Texture) การสร้างความต่างของระนาบอาคารเพื่อให้เกิดมิติ(Solid)และความรู้สึกเข้มแข็ง(Strong) ฯลฯ และประเด็นสำคัญคือ นำแนวคิดการสร้างจุดหมายตาผ่านมุมมองจากแกนของถนน มาเป็นจุดตัดทางแยกโดยให้มีลักษณะเป็น“วงเวียน”กลางถนน พร้อมกับการสร้างประติมากรรมขนาดใหญ่(สถาปัตยกรรม)คืออนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเพื่อให้เป็นอนุสรณ์สถาน(Memorial)ในการระลึกถึงสัญลักษณ์อันเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองตามแบบสากล(ตะวันตก)เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพตามแบบลัทธิชาตินิยมฟาสซิสต์⁴⁷⁴ เพื่อแสดงความศิวไลซีในความเป็นชาติอารยะต่อสายตานานาประเทศ⁴⁷⁵

“วงเวียน”อันเกิดจากแนวคิดทางการเมืองดังกล่าวยังสามารถพบได้อีกหลายแห่ง อาทิ อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ ฯลฯ รวมถึงการสร้างจุดหมายตาผ่านมุมมองจากแกนของถนนกลางเมืองใหม่ลพบุรี(ในขณะนั้น)เพื่อเชื่อมวงเวียนเทพสตรีกับวงเวียนศรีสุริโยทัยพร้อมกับกลุ่มอาคารและสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นสาธารณะ เช่นการสร้างถนนขนาดใหญ่ การปลูกต้นไม้ริมสองข้างทาง ฯลฯ⁴⁷⁶ “วงเวียน”อันมีหน้าที่เป็นอนุสาวรีย์เหล่านี้มีองค์ประกอบของถนนสายสำคัญมาบรรจบกัน ซึ่งเป็นแหล่งผลิตชุดความคิดทางการเมือง โดยมีนัยสำคัญมากกว่าหน้าที่เพื่อการสัญจร ดังเช่นการให้ความหมายอนุสาวรีย์ซึ่ง“ท่านผู้นำ”เคยกล่าว

⁴⁷³ กาญจนาคพันธุ์. หนังสือชุด ๑๐๐ ปีขุนวิจิตรมาตรา: กรุงเทพฯเมื่อวานนี้. (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545) พิมพ์ครั้งที่ 4. หน้า 127.

⁴⁷⁴ ธีรฐานันต์ย์ คะเชนทร์. การออกแบบผังเมืองสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม(พ.ศ.2475-2487) : ลพบุรี, สระบุรีและเพชรบูรณ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558. หน้า 168.

⁴⁷⁵ ธีรฐานันต์ย์ คะเชนทร์. การออกแบบผังเมืองสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม(พ.ศ.2475-2487) : ลพบุรี, สระบุรีและเพชรบูรณ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558. หน้า 168.

⁴⁷⁶ ปิณรสี รักษาและสมชาติ จิ่งสิริอารักษ์. “สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในเมืองลพบุรี”. หน้าจั่ว 32(มกราคม - ธันวาคม 2560) หน้า A-73.

ไว้ว่าเป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญก้าวหน้าทั้งมวล⁴⁷⁷ แนวคิดวงเวียนดังกล่าวได้ส่งแรงบันดาลใจไปสู่การออกแบบผังเมืองหลวงแห่งใหม่โดยให้หลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์เป็นจุดศูนย์กลางของเมืองภายใต้แนวคิดที่ว่าด้วยศูนย์กลางเมืองแบบสมัยใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวคิดมาจากประเทศตะวันตกที่คละคลุ้งไปด้วยแนวคิดอุดมการณ์ทางการเมือง การปกครองที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

พิกัดที่ตั้งและสภาพแวดล้อมของหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์

ในอดีต พิกัดที่ตั้งของหลักเมืองมักสัมพันธ์อยู่กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังปรากฏในตำราโบราณว่าด้วยการหาภูมิสถาน และฤกษ์ยามที่เป็นมงคล⁴⁷⁸ เมื่อปักหลักตั้งเมืองได้แล้ว ชุมชนจะขยายตัวออกไปโดยรอบ พื้นที่ตั้งของหลักเมืองจึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนเมืองไปโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม ความเป็นศูนย์กลางของเมืองในที่นี่เป็นไปในเชิงสัญลักษณ์ โดยอาจไม่ได้ตั้งอยู่ในพิกัดที่อยู่ตรงกลางเมือง แต่อาจตั้งอยู่บนที่สูงเช่น โคนหรือภูเขาในเขตเมือง ฯลฯ เมื่อเวลาผ่านไปแนวคิดการใช้ที่ดิน(Land Use)ของเมืองก็เปลี่ยนไปตามแนวคิดสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้ว่าที่ตั้งศาลหลักเมืองของบางพื้นที่อยู่ในพื้นที่ที่ไม่มีความโดดเด่น และไม่ได้เป็นจุดหมายตา ทั้งนี้เป็นผลจากการขยายตัวของเมืองสมัยใหม่ เช่น หลักเมืองเชียงรายได้วัดกลางเวียงหลักเมืองนครราชสีมา ฯลฯ หลักเมืองเหล่านี้มักเป็นเสาที่สร้างมาแต่อดีต ซึ่งต่างจากหลักเมืองช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มักมีการเลือกพิกัดของที่ตั้งให้สัมพันธ์กับผังเมืองสมัยใหม่อย่างชัดเจน

จากสมุดบันทึกคำสั่งฯ เรื่องการสร้างเมืองหลวงใหม่ที่เพชรบูรณ์ได้มีการกำหนดในส่วนของกรวางผังกลุ่มพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์โดยให้สำนักพระราชวังจัดการปักเขตให้เป็นวังหลวง ทิศเหนือให้จรดถนนไปที่เก็บทรัพย์สิน ทิศตะวันตกจรดทิวภูเขา ทิศใต้จรดถนนแยกจากหลักเมืองทิศ

⁴⁷⁷ ปิณรส รักษาและสมชาติ จิงสิริอารักษ์. “สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในเมืองลพบุรี”. หน้าจั่ว 32 (มกราคม - ธันวาคม 2560) หน้า A-85.

⁴⁷⁸ ตำราโบราณที่ว่าด้วยการผังเมืองในสังคมไทยนั้น มีตำราสำคัญสองเล่มที่เกี่ยวกับการตั้งหลักเมืองคือ ตำราผังหลักเมือง และ ตำราพระราชพิธีนครถน ตำราทั้งสองเล่มนี้กล่าวถึงขั้นตอนในการประกอบพิธีตั้งแต่การเตรียมโรงพิธี ขนาดของเสาหลักเมือง การขุดหลุม สิ่งของที่จะใช้ในการประกอบพิธี และขั้นตอนการประกอบพิธีทั้งแบบพุทธและพราหมณ์ รวมถึงบทบาทหน้าที่ของผู้ดำเนินการโดยละเอียด ดูเพิ่มเติมใน ฉันทิษย์ กระแสสินธุ์, พระหลักเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2525).

ตะวันออกจรดถนนสามัคคีชัย⁴⁷⁹ (ภาพที่ 159)ทำให้สามารถร่างแนวขอบเขตสันนิษฐานที่ตั้งของวังหลวงที่สัมพันธ์กับที่ตั้งของหลักเมืองนครบาลคือ หลักเมืองจะตั้งอยู่ในทิศที่ทแยงในลักษณะเดียวกับหลักเมืองกรุงเทพฯ โดยหลักเมืองจะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพื้นที่วังหลวง หากแต่เป็นไปในทิศที่สลับกัน⁴⁸⁰

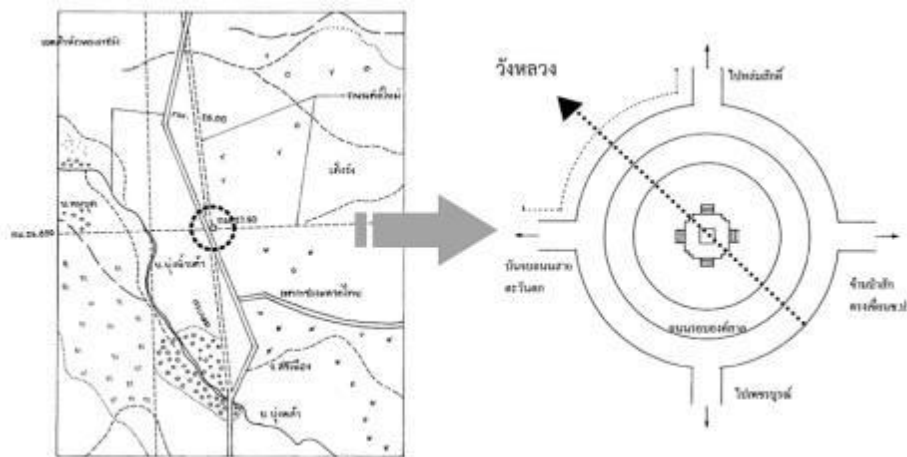
หากวิเคราะห์ลงไปในรายละเอียดสภาพแวดล้อมของที่ตั้ง จะพบว่า การกำหนดที่ตั้งของหลักเมืองกรุงเทพฯเกิดจากแกนที่เชื่อมสัมพันธ์กับพระบรมธาตุของวัดบางหัวใหญ่(วัดระฆังโฆสิตาราม)จากฝั่งเมืองหลวงเก่าทางทิศตะวันตก(กรุงธนบุรี) มายังฝั่งเมืองหลวงใหม่ทางทิศตะวันออกจึงทำให้เกิดองค์ประกอบของพื้นที่ต่างๆเมื่อครั้งแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์⁴⁸¹ ในขณะที่หลักเมืองนครบาลฯเกิดจากความต้องการให้เป็นจุดเชื่อมองค์ประกอบของกลุ่มพื้นที่ทางทิศใต้กับทิศเหนือ โดยให้พิภคของหลักเมืองตั้งโดดเด่นกลางสี่แยกของถนน นอกจากนี้ฝั่งเมืองใหม่ยังแบ่งพื้นที่ตามความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกัน โดยทิศใต้จะเป็นกลุ่มของศูนย์บัญชาการ ทำเนียบรัฐบาลฯลฯ ในขณะที่ทิศเหนือจะถูกกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อันประกอบด้วย เขตวังหลวงวัดพระแก้ว ฯลฯ โดยเริ่มจากสี่แยกหลักเมืองนครบาลขึ้นไปทางทิศเหนือถึงตัวอำเภอหล่มสักโดยที่มีแผนการตัดถนนเพิ่มให้เป็นเส้นตรงเพื่อรองรับการปรับแนวถนนให้เป็นที่แยกโดยกำหนดให้หลักเมืองนครบาลตั้งอยู่ตรงจุดตัดกลางสี่แยกนั้น(ดูภาพประกอบที่ 160)

⁴⁷⁹ อนันต์ พิบูลสงคราม, จอมพล ป.พิบูลสงคราม(เล่มที่1) (กรุงเทพฯ : พริกหวานการพิมพ์, 2540), 350.

⁴⁸⁰ หลักเมืองกรุงเทพฯตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวังหลวง

⁴⁸¹ ดูเพิ่มเติมใน สวรรค์ ตั้งตรงสัตถิกุล, “การสร้าง “หลักชัย แกนเมือง” เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ อินทอ โยธยา,” ศิลปวัฒนธรรม 36 (6 เมษายน 2558) : 102 – 118.

ภาพที่ 160 แผนผังการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของหลักเมืองนครบาลและพื้นที่ของเขต

พระบรมมหาราชวัง

ที่มา : ปรับปรุงภาพจาก พรพรรณ เกิดผล, “การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325 – 2535” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542),163- 164.

จากแผนผังในภาพ พบว่าผังรวมของนครบาลเพชรบูรณ์ได้กำหนดให้หลักเมืองนครบาลตั้งอยู่กึ่งกลางสี่แยกถนนสายหลัก โดยมีถนนเป็นเส้นทางสายตาพุ่งเข้าหาหลักเมือง การยกหลักเมืองให้สูงขึ้นเป็นเนินเพื่อสามารถเห็นได้เด่นสง่าในระยะไกล แสดงถึงการให้ความสำคัญของท่านผู้นำ ที่มีต่อหลักเมืองหลวงใหม่นี้ องค์ประกอบสภาพแวดล้อมดังกล่าว ทำให้มีลักษณะดังเช่น “อนุสาวรีย์” หรือ “อนุสรณ์สถาน”⁴⁸² ที่ตั้งอยู่กลางแยกสำคัญของถนน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในช่วงเวลาและลักษณะเดียวกันคือ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย และอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ซึ่ง “ท่านผู้นำ” เป็นผู้มาทำพิธีเปิดในวันที่ 24 มิ.ย. 2483 และวันที่ 24 มิ.ย. 2485 ตามลำดับ รวมถึงการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่วงเวียนใหญ่ในปี พ.ศ. 2497 ซึ่งสร้างภายหลัง

⁴⁸² นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้นิยามเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ไว้ว่า อนุสาวรีย์ ตามความหมายของคำว่า monument เป็นเครื่องมือของรัฐในอันที่จะสร้างเอกภาพทางประวัติศาสตร์ซึ่งถูกสร้างขึ้นโดยรัฐ ทั้งที่เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิและรัฐชาติ ซึ่งวิธีการที่รัฐจะทำให้คนยึดถือประวัติศาสตร์ที่สร้างขึ้นได้ก็โดยอาศัยระบบการศึกษามวลชน การสื่อสารมวลชน พิธีกรรม และอนุสาวรีย์ ซึ่งเป็นการเลือกหยิบเอาประวัติศาสตร์ส่วนที่รัฐจะใช้ประโยชน์มาสร้างให้เห็นเป็นรูปธรรม เข้าถึงได้ง่าย เจ้าอารมณ์ได้ดี ดูเพิ่มเติมใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สงครามอนุสาวรีย์กับประเทศไทย,” ใน *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์*, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538), 94.

จากหลักเมืองนครบาล ก็ยังคงนิยมแนวคิดการสร้างสิ่งที่มีความสำคัญและมีความศักดิ์สิทธิ์ให้อยู่
กลางสี่แยก⁴⁸³

การวางพิภคของหลักเมืองนครบาลให้เป็นองค์ประกอบสำคัญของสถานที่เช่นนี้มี
แนวคิดมาจากประเทศตะวันตกที่มีวิวัฒนาการมาจากการวางผังอาคารให้มีลานขนาดใหญ่
(plaza) โดยให้เป็นองค์ประกอบหลักของสภาพแวดล้อมทางสถาปัตยกรรมมาสู่รูปแบบที่ตั้งอยู่
กลางแยกสำคัญใจกลางเมือง⁴⁸⁴ แนวคิดดังกล่าวได้มีพัฒนาการส่งต่อมาภายใต้แนวคิดของ
คณะราษฎร ดังตัวอย่างการสร้างอนุสรณ์สถานต่างๆกลางสี่แยกในลักษณะที่เป็นวงเวียน โดยที่
คณะราษฎรยังได้เน้นให้สถานที่ที่ตั้งดังกล่าวมีความสำคัญและสูงส่ง⁴⁸⁵ เช่นการแสดงความเคารพ
พานรัฐธรรมนูญกลางท้องสนามหลวง การสร้างอนุสาวรีย์ปราบกบฏที่มีส่วนยอดเป็นพาน
รัฐธรรมนูญ⁴⁸⁶ ฯลฯ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า “ท่านผู้นำ” มีความต้องการให้หลักเมืองนครบาล เป็น
อนุสรณ์สถาน เพื่อเป็นที่ระลึกในการก่อตั้งนครหลวงใหม่ภายใต้แนวคิดใหม่ของคณะราษฎรใน
เวลานั้น ซึ่งต้องการให้เหตุการณ์ที่มีความสำคัญนี้เป็นที่ระลึกถึงในรูปแบบของสี่แยกกลางวง
เวียน⁴⁸⁷ โดยที่ท่านผู้นำได้ปฏิเสธการนำพานรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของ
คณะราษฎรมาเป็นหมุดหมายเมือง หากแต่ได้นำเอาระเบียบ(order)ของรูปแบบเสาที่มีหัวเม็ด
แบบ“ไทยประเพณี(ระบบจารีต)”มาพัฒนาต่อยอด โดยลดความอ่อนช้อยแต่กลับให้เพิ่มความ

⁴⁸³ดูเพิ่มเติมใน จุฑามาต ประมุขมาก, “มูลเหตุแห่งการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้า
ตากสินมหาราช : ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และพลังจากท้องถิ่น,”วารสารธรรมศาสตร์ 27 (มิถุนายน
2549) : 112 – 139..

⁴⁸⁴ซึ่งมักอยู่ด้านหน้าอาคาร มาสู่การมาเป็นจัตุรัสกลางเมืองที่ตั้งอยู่กลางแยกสำคัญกลางเมือง
ดังตัวอย่างการใช้ลานที่มีแท่งหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่หน้าอาคาร จนมาถึงการใช้ลานที่มีแท่งหินขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่
กลางใจเมือง ฯลฯ

⁴⁸⁵ชาติรี ประภิตนทการ, ศิลปะ สถาปัตยกรรมคณะราษฎร : สัญลักษณ์ทางการเมืองเชิง
อุดมการณ์(กรุงเทพฯ : มติชน 2552), 79-89

⁴⁸⁶ชาติรี ประภิตนทการ, ศิลปะ สถาปัตยกรรมคณะราษฎร : สัญลักษณ์ทางการเมืองเชิง
อุดมการณ์(กรุงเทพฯ : มติชน 2552), 176-216

⁴⁸⁷หากวิเคราะห์ในเชิงสถาปัตยกรรมที่มีต่อรูปแบบผังของวงเวียนจะพบว่า พิกัดของหลักเมือง
นครบาลที่ตั้งอยู่บนกลางวงเวียนเปรียบเหมือนศูนย์กลางของสภาพแวดล้อมในบริเวณดังกล่าว ทำให้เป็น
จุดหมายตา(land mark)และจุดพิภคทางสายตา(focal point)ของบริเวณนั้นไปโดยปริยาย

เข้มแข็งหนักแน่น⁴⁸⁸ และเมื่อลองจินตนาการถึงโครงการนี้หากสมบูรณ์ตามแผน หลักเมืองนครบาลก็น่าจะมีองค์ประกอบสภาพแวดล้อมที่มีจุดหมายตาในลักษณะเดียวกับอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยหรืออนุสาวรีย์อื่นๆที่สร้างในสมัยท่านผู้นำ หากแต่ให้ความสำคัญถึงความรู้สึก “ศักดิ์สิทธิ์” ในทางสัญลักษณ์มากกว่ารูปแบบพานรัฐธรรมนูญที่นิยมเป็นกระแสหลักของคณะราษฎรในเวลานั้น

2.4.2 ความเชื่อและพิธีกรรมแวดล้อมในการตั้งหลักเมืองนครบาล

หลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ จัดสร้างขึ้นเป็นรูปแบบเสาทรงแปดเหลี่ยม ยอดเสาเป็นหัวเม็ด ตัวเสาทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์เป็นไปตาม ตำราพระราชพิธีนครฐาน ซึ่งกล่าวถึงการฝังอาถรรพ์เพื่อสร้างพระนครใหม่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ด้านล่างประกอบรอบด้วยไม้มงคล 8 ชนิด

แม้ว่า จอมพล ป. จะไม่เห็นด้วยกับความเชื่อมงายต่างๆ ดังจะเห็นจากการลดทอนรายละเอียดพิธีกรรมต่างๆที่เคยมีมาแต่อดีต หรือการมีนโยบายชักชวนให้ประชาชนเลิกเชื่อถือคติความเชื่อเรื่องผีसांगเทวดาโดยให้เหตุผลว่า ชาวพุทธไม่ควรนับถือไสยศาสตร์⁴⁸⁹ แต่ในการสร้างเมืองหลวงใหม่ จอมพล ป. เห็นถึงความจำเป็นของการตั้งเสาหลักเมือง ว่า จำเป็นที่จะต้องมีการตั้งเสาหลักเมืองเพื่อให้เป็นไปตามประเพณีที่สืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ทั้งการให้ความสำคัญกับวัสดุที่ใช้ องค์ประกอบของตัวเสา โดยเฉพาะส่วนยอดปลายเสาซึ่งทำเป็นฝาคอรอบบรรจุแผ่นทองคำลงยันทึ้นหนัก 215 กรัมเอาไว้ด้วย⁴⁹⁰ รวมไปถึงพิธีกรรมแวดล้อมต่างๆ เช่น การปลุกเสกเสาหลักเมือง ก็กระทำขึ้นในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม โดยมี ประธานคณะผู้สำเร็จราชการในขณะนั้น คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เป็นประธานประกอบพิธี เมื่อถึงขั้นตอนตั้งเสาหลักเมืองนั้นก็ยังมีทั้งพิธีทางพุทธและพราหมณ์ โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้เจิมเสาหลักเมืองด้วยตัวเอง การดำเนินงานแต่ละขั้นตอนเป็นไปตามฤกษ์ยาม

⁴⁸⁸ในสัญลักษณ์ทางจิตรศิลป์แขนงต่างๆเป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปในเวลานั้นคือความอ่อนหวาน ละเอียด อ่อนช้อย ฯลฯ คือความเป็นระบบจารีต ในขณะที่ความเข้มแข็ง หนักแน่น ฉับไว ฯลฯ คือความทันสมัย (ใหม่)

⁴⁸⁹พรพวรรณ เกิดผล, “การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 – 2535” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 158

⁴⁹⁰พรพวรรณ เกิดผล, “การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 – 2535” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 166.

ซึ่งดูแย้งกับนโยบายที่จอมพล ป.ให้คนไทยเลิกยึดฤกษ์ยามในการทำงาน สิ่งนี้อาจจะมองได้ว่าเป็นความเชื่อส่วนบุคคลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม เอง ส่วนนโยบายนั้นก็เพื่อสร้างวัฒนธรรมไทยให้มีความศิวิไลซ์ แต่ในอีกด้านหนึ่ง การปรากฏทั้งพิธีทางศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และคติความเชื่อเรื่องผีสางเทวดาความศักดิ์สิทธิ์สูง การที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม ยอมให้ทำแบบนี้ จึงแสดงถึงการประนีประนอมในเรื่องความคิดความเชื่อ แบบเก่าและแบบใหม่ เข้าด้วยกัน

2.4.3 การตั้งเสาหลักเมืองนครบาล

เสาหลักเมืองนครบาลถูกตั้งอยู่บนเนินสูงตามคติจารีต โดยมีเทคนิคการยกเสาขึ้นผ่านเครื่องทุ่นแรงโดยการชักกรอกเสาแทนการชักลากเสตามแบบเทคนิคดั้งเดิม ประเด็นที่สำคัญคือ เสาหลักเมืองนครบาลไม่มีรากเสาดังเช่นเสาหลักเมืองตามแบบจารีตเดิม ซึ่งเป็นการแสดงถึงเทคนิคและวิธีการก่อสร้างสมัยใหม่โดยการแยกเสากับชุดของฐานรากอันมีรากเสาออกจากกัน โดยละเลยคติของหมุดหมาย(เสา)หลักเมืองที่ต้องสัมพันธ์กับพระแม่ธรณี

ภาพที่ 161 พิธียกเสาหลักเมืองหลวง นครบาลเพชรบูรณ์ ที่ ต.บึงน้ำเต้า อ.หล่มสัก วันที่ 23 เมษายน พ.ศ.2487 เวลา 14.19 น. โดยนายกรัฐมนตรี จอมพล ป.พิบูลสงคราม
ที่มา : วิศัลย์ โฆษิตานนท์ ,นครบาลเพ็ชรบูรณ์พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๘๗, เข้าถึงเมื่อ 20 พฤษภาคม 2559, เข้าถึงได้จาก

https://www.facebook.com/wisonk/media_set?set=a.10151920894682168.1073741862.613647167&type=3

ภาพที่ 162 (ซ้าย) ศาลหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ตั้งอยู่บนเนินดินถมสูง

ภาพที่ 163 (ขวา) เสาหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ แสดงความเป็นเหลี่ยมเป็นสัน

ที่มา : วิศัลย์ ไชยิตานนท์ , นครบาลเพ็ชรบูรณ์ พ.ศ. ๒๕๘๖-๒๕๘๗ เข้าถึงวันที่ 14 พฤษภาคม

2562, เข้าถึงจากhttps://www.facebook.com/wisonk/media_set?set=a.1015192089468216

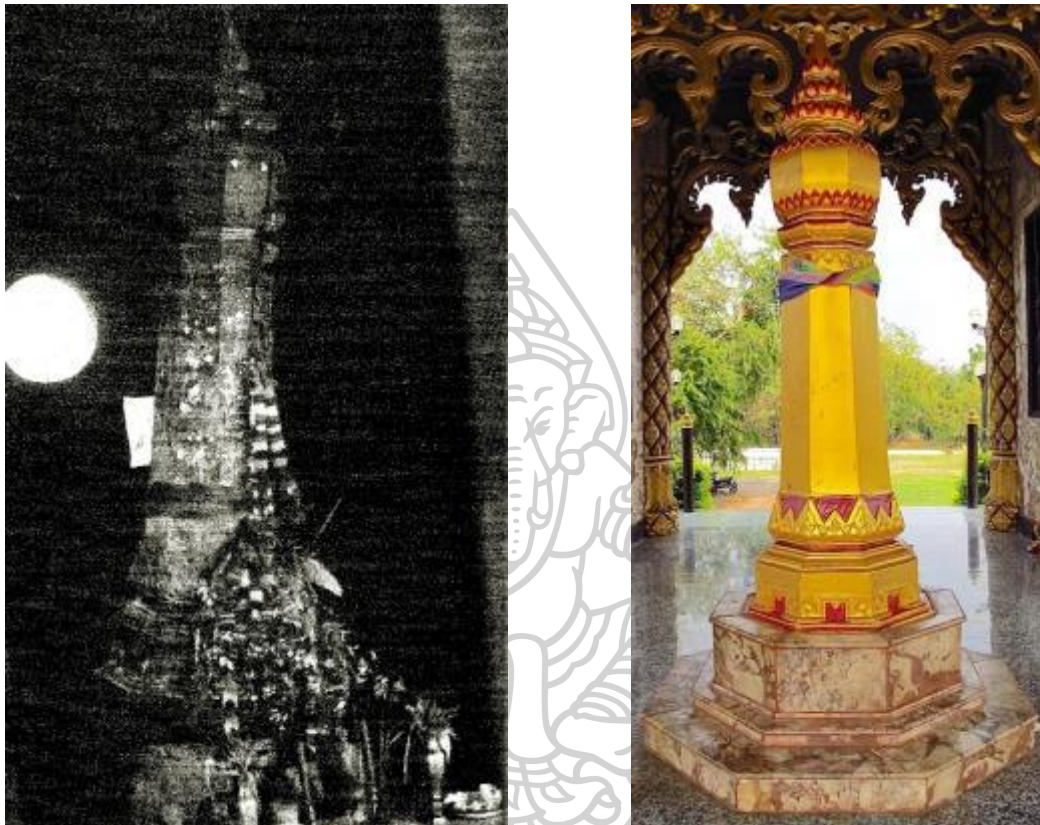
8.1073741862.613647167&type=3

2.4.4 รูปแบบเสาหลักเมืองนครบาล

ในการวิเคราะห์ส่วนของรูปแบบศิลปะ เป็นการเปรียบเทียบเสาหลักเมืองนครบาลกับ เสาหลักเมืองกรุงเทพฯ เพื่อตรวจสอบแนวคิดที่ต้องการให้เมืองหลวงใหม่มีองค์ประกอบสำคัญของเมืองเป็นไปในลักษณะเดียวกับกรุงเทพฯ ซึ่งรวมถึงเสาหลักเมืองนครบาลนี้ด้วย⁴⁹¹ อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาพถ่ายของเสาหลักเมืองนครบาลก่อนการซ่อมใหม่ในปี พ.ศ. 2534 มีอยู่จำนวนไม่มาก และรายละเอียดในส่วนของลวดลายไม่ชัดเจนนัก ซึ่งจากการเปรียบเทียบขนาดสัดส่วน และองค์ประกอบทางศิลปกรรมที่มีการซ่อมแล้วพบว่าเสาหลักเมืองทั้งสองนี้มีขนาด สัดส่วนและองค์ประกอบอื่นโดยทั่วไปที่ใกล้เคียงกัน จึงทำให้เชื่อได้ว่า เสาหลักเมือง

⁴⁹¹ อาทิการสังให้มวัดพระแก้ว วังหลวง สนามหลวง รวมถึงศาลหลักเมือง ฯลฯ

ที่ซ่อมมานี้ ยังคงรายละเอียดต่างๆของเสาที่ใกล้เคียงกับเสาหลักเมืองเดิม(ดูภาพ....)และเพื่อความชัดเจนในการวิเคราะห์รายละเอียดของเสา บทความนี้จึงใช้ภาพของเสาหลักเมืองที่ผ่านการซ่อมมาใช้ในการเปรียบเทียบวิเคราะห์แทน

ภาพที่ 164 แสดงเสาหลักเมืองนครบาลต้นเดิม(ก่อนการซ่อม)

ที่มา: วิศัลย์ โฆษิตานนท์ ,นครบาลเพชรบูรณ์ พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗,

ภาพที่ 165 แสดงเสาหลักเมืองนครบาลต้นปัจจุบัน ซ่อมในปี พ.ศ.2534

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบองค์ประกอบทางศิลปะของเสาลหลักเมืองกรุงเทพฯ และ เสาลหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์

เสาลหลักเมือง กรุงเทพฯ	เสาลหลักเมืองนครบาล เพชรบูรณ์
ส่วนยอด	
 <p>หัวเม็ด: ส่วนยอดสุด(กลศ)เป็นหม้อน้ำรองรับด้วยบัวกลุ่ม, ลวดบัวสามเส้นสลักด้วยทองไม้, ผลพิกทอง(อมลกะ)ตกแต่งด้วยลายกลีบบัว(บน-ล่าง), คอเสาประดับด้วยลูกแก้วหนึ่งเส้นอยู่กลางทองไม้</p> <p>ปลายเสาประดับด้วยบัวคอเสื้อ, องค์ประกอบทั้งหมดอยู่ในผังกลม</p>	 <p>หัวเม็ด: ส่วนยอดสุด เป็นช่อบายศรีรองรับด้วยบัวกลุ่มสามชั้น, ผลพิกทองถูกลดรูปให้เป็นระนาบเกลี้ยง ตกแต่งด้วยลายกลีบบัว(บน-ล่าง), คอเสาประดับด้วยลูกแก้วอกไก่</p> <p>ปลายเสาประดับด้วยบัวคอเสื้อรูปกระจิง, องค์ประกอบทั้งหมดอยู่ในผังแปดเหลี่ยม</p>

เสาลหลักเมือง กรุงเทพฯ	เสาลหลักเมืองนครบาล เพชรบูรณ์		
ส่วนกลางเสา			
	<p>ปลายเสาเรียว งอนโค้งแบบปาก ปลิง, โคนเสา กว้างรองรับด้วย ฐานทรงดอกบัว ตกแต่งด้วยลาย กลีบบัวซ้อนสาม ชั้นต่อเนื่องกัน, องค์ประกอบ ทั้งหมดอยู่ในผัง กลม</p>	<p>ปลายเสาสอบและ งอนโค้งแบบปาก ปลิง, โคนเสากว้าง รองรับด้วยลายเชิงที่ ฐานบัว โดยลดรูป เป็นลายกลีบบัวที่มี ลดลายเรขาคณิต สลับนูนปลาด้วย ขนาดเล็ก-ใหญ่ ต่อเนื่องกัน, ผังแปด เหลี่ยม</p>	
ส่วนฐาน			
	<p>ฐานบัวคว่ำ ส่วนบนเป็น หน้ากระดาน ชั้นซ้อนลดหลั่น ขึ้นไปสองชั้น โดยไม่มี ลดลาย อยู่ใน ผังแปดเหลี่ยม</p>	<p>ฐานสิงห์ ลดลาย เรขาคณิต, ประดับลาย กาบประจำ มุม, ส่วนบน ของฐานเป็น ชุดบัวคว่ำ ลดหลั่นขึ้นไป สองชั้น</p>	

จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบศิลปกรรมของเสาลหลักเมืองทั้งสองหลักนี้ พบว่าเสาลทั้งสองหลักนี้ยังมีองค์ประกอบทางศิลปกรรมที่มีความสัมพันธ์กันในองค์รวม และเมื่อพิจารณาในรายละเอียดขององค์ประกอบต่างๆ จะพบว่า เสาลหลักเมืองนครบาลฯ มีลักษณะผสมทางด้าน

รูปแบบระหว่างศิลปะแบบไทยประเพณี⁴⁹² (ที่มีมาก่อนครั้งเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475) ทว่า มีการ“ปรับ”รูปลักษณะ(Image)ของเสาหลักเมืองนครบาลฯ ให้มีคุณลักษณะสำคัญของงานสถาปัตยกรรม“สมัยใหม่” คือ มีความเรียบง่าย(simplicity) โดยใช้รูปทรงพื้นฐานทางเรขาคณิตมาใช้ในการออกแบบ แสดงรูปทรงและปริมาตร(massive and voluminous) เน้นประโยชน์ใช้งานและเหตุผล(functional and rational) และแสดงความงามของโครงสร้างและวัสดุ(structural and materialistic expression)⁴⁹³

คุณลักษณะสำคัญของงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่เหล่านี้ นำมาซึ่งการรับรู้ (Perception) เพื่อให้เสาหลักเมืองนครบาลมีรูปลักษณะที่ให้ความรู้สึกถึงความ **เข้มแข็ง ทรงพลัง** ด้วยการแสดงความเป็นเหลี่ยมมุม เพื่อเน้นความมี**มิติและปริมาตร**ของเสาโดยมีแสงและเงาทำหน้าที่แสดงความคมชัดให้กับเสา ควบคู่กับ“การพัฒนาสถาปัตยกรรมศิลปะไทยแบบจารีตที่มักใช้เส้นโค้งแบบธรรมชาติ มาสู่การใช้เส้นตรงแบบเรขาคณิต”⁴⁹⁴ **เพื่อให้ลดทอนแสดงจังหวะการเคลื่อนไหวแบบซ้ำๆ และต่อเนื่อง**(ดังเช่นเครื่องจักรกล) โดยสามารถคงระเบียบ(Order)และองค์ประกอบรวมของศิลปะไทยได้อย่างสมบูรณ์ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึง“การผสมผสานแนวคิด”ระหว่างศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบคณะราษฎร⁴⁹⁵ ซึ่งได้รับความนิยมในช่วงแรกขณะที่เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งที่ 1 ของจอมพล ป.พิบูลสงคราม⁴⁹⁶ กับแนวคิดจารีตที่มีรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

⁴⁹² คงเป็นเหตุผลสำคัญหนึ่ง เพื่อสร้างความต่างของภาพลักษณ์ระหว่างเสาหลักเมืองกรุงเทพฯกับเสาหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ โดยที่เสาหลักเมืองกรุงเทพฯให้ความรู้สึกโดยรวมถึงความละเอียด ละมุนและประณีตซึ่งมักเกิดจากการใช้เส้นโค้ง

⁴⁹³ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, “ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ Modernism ของพระพรหมพิจิตร,” หน้าจั่ว, 17 (กันยายน 2543 – สิงหาคม 2544) : 19-20.

⁴⁹⁴ อาทิ เส้นตั้ง เส้นนอน เส้นเฉียง สลับฟันปลา ฯลฯ เพื่อก่อให้เกิดเส้นกรอบต่างๆที่เป็นจังหวะต่อเนื่อง (Rhythm) ภายใต้อารมณ์ความรู้สึกถึงความเข้มแข็ง

⁴⁹⁵ ชาตรี ประภิตนทการ. **ศิลปะ สถาปัตยกรรมคณะราษฎร : สัญลักษณ์ทางการเมืองเชิงอุดมการณ์**, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2552), หน้า 118-158.

⁴⁹⁶ จอมพล ป.พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ 1 ระหว่างปี พ.ศ.2481-2487 และครั้งที่ 2 ระหว่างปี พ.ศ. 2491 – 2500

2.4.5 การผสมผสานรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์

หลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ มีการผสมผสานแนวคิดศิลปะสถาปัตยกรรมแบบคณะราษฎร กับแนวคิดศิลปะสถาปัตยกรรมไทยประเพณี มีความสอดคล้องกับแนวคิด“รัฐนิยม”ที่แสดงถึงความเป็น “ชาตินิยม”ของท่านผู้นำ โดยการพัฒนาแนวคิดจากอุดมการณ์คณะราษฎร มาเป็นอุดมการณ์รัฐชาติ(รัฐนิยม)ผ่านการออกแบบให้ปรากฏในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมของเสาหลักเมืองนครบาลฯ(ซึ่งอยู่ร่วมสมัยเวลานั้น) โดยมีประเด็นสำคัญอย่างน้อย 4 ประการคือ

1. การนำ“แนวคิด”การก่อสร้างแบบ**สมัยใหม่** โดยใช้เทคนิควิธีประกอบแต่ละชิ้นส่วน (Modular)⁴⁹⁷ คือชิ้นส่วนที่อยู่ในพื้นดิน(ซึ่งอาจเป็นวัสดุต่างชนิดกัน ฯลฯ) กับชิ้นส่วนที่อยู่บนพื้นดิน (คือรูปลักษณ์ของเสาหลักเมือง)เพื่อให้ได้ประสิทธิผลในการดำเนินงาน

2. การ“ปรับปรุง”ของ**รูปทรง**(Form)จากเสากลมที่มีความมนโค้ง ให้ความรู้สึกกลมมน มาเป็นเสาเหลี่ยมที่มีความเป็นแผ่น เป็นระนาบให้ความรู้สึกถึงความมีมิติ

3. การ “ปรับรายละเอียด”**ลวดลายศิลปะไทย** จากเส้นโค้งเลียนแบบธรรมชาติ(อาทิ ลายกลีบบัว ฯลฯ) มาเป็นเส้นตรงแบบเรขาคณิต ที่มีความเป็นกรอบ เป็นระเบียบ

4. การสร้าง“รูปลักษณ์”ของเสาให้เกิดความรู้สึก**เข้มแข็ง ทรงพลัง** ด้วยการ “**แสดงมิติของรูปทรง**”ให้มีความเด่นชัดด้วยเหลี่ยมมุมแบบเรขาคณิต โดยยังคงรูปลักษณ์โดยรวมของศิลปะไทย

จะเห็นได้ว่าการปรากฏรูปแบบเสาแปดเหลี่ยมของหลักเมืองนครบาลฯ เป็นการเคลื่อนออกจากคุณลักษณะของเสาหลักเมืองทั้งทางด้านรูปแบบและคติที่มีมาแต่เดิม ด้วยที่รูปแบบเสากลม(จากคติเดิม)มีที่มาจากรูปทรงของต้นไม้ธรรมชาติที่แสดงความหมายถึงสิ่งที่ยังมีชีวิต และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ภายในไม้ธรรมชาตินั้น

การตั้งเสาหลักเมืองนครบาลฯ ด้วยเทคนิควิธีการก่อสร้างแบบสมัยใหม่ที่ใช้วิธีการประกอบชิ้นส่วนต่างๆของเสา(Modular) โดยปฏิเสธการใช้เสาไม้ท่อนเดียวยาวต่อเนื่องเพื่อหยั่งลง

⁴⁹⁷ แนวคิดด้วยเทคนิคการก่อสร้างดังกล่าว มีความเชื่อมโยงกับเทคนิคการก่อสร้างประติมากรรมแท่งเทียนที่ตั้งอยู่กลางวงเวียนศรีสุริโยทัย(วงเวียนสระแก้ว)กลางอำเภอเมืองของจังหวัดลพบุรี ซึ่งมีเทคนิคการสร้างแต่ละส่วนมาเชื่อมต่อกันด้วยเทคนิคสมัยใหม่ในช่วงเวลานั้นเป็น**ทรงแท่งแปดเหลี่ยมตั้งตรง**เช่นเดียวกัน นอกจากนี้รูปแบบของผังวงเวียนกลางเมืองลพบุรี ก็ควรมีความเชื่อมโยงกับรูปแบบผังเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ เนื่องจากที่ตั้งของหลักเมืองนครบาลฯมีรูปแบบเป็นวงเวียนใหญ่กลางเมืองและถูกสร้างโดยท่านผู้นำเช่นกัน

ดินตามคติเดิม จึงเป็นการลดหน้าที่และบทบาทสำคัญของเสาหลักเมืองที่มีมาแต่เดิมด้วยการตัดความยาวของเสาหลักเมือง ซึ่งมีความจำเป็นต้องหยั่งลงพื้นดิน⁴⁹⁸ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงการ “ปรับ”ระบบความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ของเสาหลักเมืองที่มีมาแต่เดิมเพื่อให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางด้านเทคนิคและวิธีการ “สร้าง” และ “ตั้ง” เสาหลักเมือง ซึ่งมีผลไปสู่การเคลื่อนคติแนวคิดของหลักเมืองในเวลาต่อมา

เป็นที่น่าสังเกตว่ารูปแบบงานศิลปกรรมของเสาหลักเมืองนครบาล มีลักษณะที่สอดคล้องกับงานสถาปัตยกรรมแบบ “เครื่องคอนกรีต”⁴⁹⁹ สร้างสรรค์โดยพระพรหมพิจิตร ซึ่งร่วมสมัยเวลาเดียวกับการสร้างเสาหลักเมืองนครบาล โดยงานศิลปะสถาปัตยกรรมแบบเครื่องคอนกรีตมีลักษณะเด่นจากการประยุกต์องค์ประกอบงานตกแต่งด้วยรูปแบบที่เรียบง่ายขึ้น และลดลักษณะอ่อนช้อยด้วยการตัดทอนรายละเอียดของกระบวนลายอย่างงานไม้หรืองานปูนปั้นลงรวมทั้งใช้เส้นตรงในการประดิษฐ์ลวดลายมากขึ้น⁵⁰⁰ จุดเด่นในงานของพระพรหมพิจิตรคือการพัฒนาระบบโครงสร้างและวัสดุให้สอดคล้องกับแนวคิดโลกสมัยใหม่ในช่วงเวลานั้น⁵⁰¹ คือการผสมผสานความเรียบง่ายที่ให้ความรู้สึกเข้มแข็ง ทรงพลังของงานช่างศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยใหม่กับ คุณค่าความงามทางจังหวัด สัตว์ และรายละเอียดของงานช่างไทยแบบจารีตเดิมนอกจากนี้ยังการพัฒนาแนวคิดด้านวัสดุที่มีในอดีตจากเครื่องไม้ และงานก่ออิฐถือปูน มาเป็นงานเครื่องคอนกรีต⁵⁰² โดยการผสมผสานองค์ประกอบทางศิลปะและสถาปัตยกรรมไทยในองค์รวมลงไปจนถึงรายละเอียดของลวดลายที่มีความเป็นระเบียบ เรียบร้อย(แบบจารีต) และสามารถทำให้งานที่สร้างสรรค์นั้นแสดงถึงความรู้สึกเข้มแข็งแบบเครื่องคอนกรีตอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมา

⁴⁹⁸ ความสำคัญตามคติของเสาไม้หลักเมือง มีองค์ประกอบของแผ่นศิลาอาถรรพ์ และส่วนของเสาตั้งแต่ผิวดินลงไป ฯลฯ ซึ่งไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญเพื่อให้เสาเป็นหลักที่มีความเสถียรและมั่นคงแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับพื้นแผ่นดินของสถานที่ตั้งหลักเมืองอันมีพระแม่ธรณีสถิตอยู่ ซึ่งมีความจำเป็นต้องรองรับและโอบอุ้มเสาหลักเมืองให้เป็นหนึ่งเดียว

⁴⁹⁹ วัฒนสิทธิ์ หรยงกูรและคณะ, **พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม: อดีต ปัจจุบันและอนาคต**, (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2536),91-92.

⁵⁰⁰ วัฒนสิทธิ์ หรยงกูร และคณะ, **พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม:อดีต ปัจจุบันและอนาคต**, (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2536),91-92.

⁵⁰¹ สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์, “จิตวิญญาณแบบไทยสมัยใหม่ : ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ Modernism ของพระพรหมพิจิตร,” **เมืองโบราณ** 27 (มกราคม-มีนาคม 2544) :113-121.

⁵⁰² ความหมายของเครื่องคอนกรีต ยังหมายรวมถึงการสร้างสรรค์งานปูนปั้นโดยการทำพิมพ์แม่แบบเพื่อใส่โครงเหล็กและหล่อด้วยปูนซีเมนต์ ทำให้สามารถผลิตได้จำนวนมากในลักษณะถอดประกอบได้ (Modular)

ก่อน⁵⁰³ และแม้ว่าเสาหลักเมืองนครบาลจะมีรูปแบบลักษณะอย่างเครื่องคอนกรีต ซึ่งสามารถขึ้นแบบหล่อให้สมบูรณ์แข็งแรงตามลักษณะของสังขะวัสดุคอนกรีต แต่กลับถูกกำหนดให้ใช้วัสดุเป็นไม้มงคลตามคติแนวคิดจารีตเดิมของสังคมไทย เหล่านี้ล้วนแสดงถึงการผสมผสานคติจารีตและแนวคิดสมัยใหม่อย่างชัดเจน

2.4.6 การส่งต่อแนวคิดสู่รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองนครบาลฯ

หลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ ซึ่งเป็นเสาหลักเมืองหลักแรกที่ไม่ได้ปักลงดิน หากแต่ตั้งบนพื้นคอนกรีตของอาคารศาลหลักเมือง และมีรูปทรงแปดเหลี่ยมโดยคงผสมผสานรูปลักษณะศิลปะไทย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงพลวัตการสืบต่อรูปแบบงานช่างศิลปะไทย ดังพบได้จากความนิยมสร้างเสาหลักเมืองที่เป็นเสาแปดเหลี่ยมมากขึ้นในปัจจุบัน อาทิ เสาหลักเมืองจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2519⁵⁰⁴ (ภาพที่ 178) ฯลฯ อีกทั้งยังพบการสร้างเสาหลักเมืองที่ไม่ได้ปักลงดินอีกหลายแห่งคือ หลักเมืองพัทลุง หลักเมืองเลย หลักเมืองสุรินทร์ ฯลฯ นอกจากนี้แนวคิดการสร้างหลักเมืองโดยตั้งอยู่กลางวงเวียน และให้เป็นศูนย์กลางของศูนย์ราชการของจังหวัดยะลา (ภาพที่ 179) ซึ่งสร้างในพ.ศ. 2505 ในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ฉายให้เห็นถึงภาพจินตนาการที่แสดงถึงองค์ประกอบของผังเมืองนครบาลเพชรบูรณ์อันมีหลักเมืองตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางเมืองได้เป็นอย่างดี หากโครงการย้ายเมืองหลวงของ "ท่านผู้นำ" ประสบความสำเร็จ

⁵⁰³ ดังตัวอย่างเช่น หอระฆัง และเจดีย์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ บางเขน ประติมากรรมวัดโสมนัส จักรวรรดิราชวาสน ฯลฯ ดูเพิ่มเติมใน สมชาติ จึงศิริอารักษ์, "ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ Modernism ของพระพรหมพิจิตร," หน้าจั่ว, 17 (กันยายน 2543 – สิงหาคม 2544) หน้า 19.

⁵⁰⁴ ซึ่งมีการวางศิลาฤกษ์ พ.ศ. 2515 และทรงเสด็จมาประกอบพิธีเปิดศาลหลักเมืองโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ(รัชกาลที่ ๑๐)

ภาพที่ 166 แสดงรูปแบบเสาหลักเมืองของจังหวัดอุบลราชธานี

ที่มา: "เปิดภาพเหตุการณ์หาตุ๊กตา ลั่นเกล้า 3 พระองค์เสด็จเปิดศาลหลักเมืองอุบลราชธานี" เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2560, เข้าถึงได้จาก <https://www.tnews.co.th/contents/402519>

ภาพที่ 167 แสดงรูปแบบผังเมืองยะลา โดยมีหลักเมืองตั้งอยู่ศูนย์กลางวงเวียนแวกดล้อมด้วยสถานที่สำคัญของหน่วยงานราชการระดับจังหวัด

ที่มา: "เทศบาลนครยะลา" เข้าถึงเมื่อ 30 พฤษภาคม 2560, เข้าถึงได้จาก

http://paaktai.com/hot_news/detail/23

การกำหนดพิกัดของที่ตั้งหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ให้ตั้งอยู่กึ่งกลางสี่แยกเพื่อให้เป็นจุดหมายตา(Focal Point)ทั้งในระดับมุมมองปกติ และมุมมองทางอากาศ ตลอดจนการผสมผสานสองลักษณะเด่นทางแนวคิดศิลปะที่ปรากฏในรูปแบบของเสาหลักเมืองนครบาลฯ เป็นแนวคิดที่ไม่เคยปรากฏในคติการตั้งหลักเมืองที่มีมาก่อนนี้ ปรากฏการณ์ดังกล่าว ล้วนแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการแนวคิดที่เปลี่ยนไปจากช่วง 6 ปีแรกในการเป็นผู้นำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ยังคงสมบูรณ์ด้วยแนวคิด“ศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยใหม่”ตามอุดมการณ์ของคณะราษฎร⁵⁰⁵ จากนั้นได้มีการพัฒนาแนวคิดโดยผสมผสานให้ศิลปกรรมมีภาพลักษณ์คงความเป็น“ไทย” ที่มีความทันสมัย และเข้มแข็งตามอุดมการณ์และแนวคิดนิยมของ“ท่านผู้นำ”ซึ่งมีความเฉพาะตนอย่างชัดเจน

2.4.7 สรุปแนวคิดหลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์

ร่องรอยที่พบจากหลักฐาน ศิลปะ สถาปัตยกรรมและผังเมืองในช่วงเวลาแห่งความพยายามตั้งเมืองหลวงใหม่ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงหลังพ.ศ. 2475 จึงเป็นผลสรุปทางแนวคิด “ศิลปะสถาปัตยกรรมหลักเมือง” โดยเผยให้เห็นถึงแนวคิดของ“ท่านผู้นำ”ที่มีความสัมพันธ์ต่อรูปแบบการสร้างหลักเมืองหลวงใหม่ผ่านการผสมผสานแนวคิดจารีตและแนวคิดสมัยใหม่ ซึ่งอยู่ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านแนวคิดทางการเมือง การปกครองจาก “สยามใหม่”(ก่อนพ.ศ.2475)มาเป็น “ไทยใหม่” ด้วยการตั้งเสาหลักเมืองนครบาลฯให้เป็นหมุดหมายแรกของเมืองหลวงแห่งใหม่ผ่านรูปแบบศิลปะของเสาหลักเมือง รวมถึงกำหนดให้หลักเมืองเป็นจุดศูนย์กลางวงเวียนที่ตั้งอยู่ใจกลางเมือง ณ จุดตัดของถนนสายหลัก นอกจากนี้แนวคิดและรูปแบบ “ศิลปะสถาปัตยกรรมและผังเมือง”ของหลักเมืองนครบาลฯ ยังคงเป็นประจักษ์หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นช่วงต่อของการพัฒนาไปสู่หนึ่งในสายรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมหลักเมืองในเวลาต่อมา

⁵⁰⁵ชาติตรี ประภิตนนทการ, ศิลปะ สถาปัตยกรรมคณะราษฎร : สัญลักษณ์ทางการเมืองเชิงอุดมการณ์(กรุงเทพฯ : มติชน 2552),79-89.

3. แนวคิดหลักเมืองนิยม พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน

3.1 การบูรณะศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ พ.ศ.2525-2529

การบูรณะศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ พ.ศ.2525-2529 สืบเนื่องมาจากหลัง ปี พ.ศ. 2525 เกิดจากพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ว่า ในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปีครั้งนี้ ทางราชการก็ได้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนปูชนียสถานและสถานที่สำคัญๆ ในกรุงรัตนโกสินทร์ให้งดงามมั่นคงเป็นศรีสง่าแก่พระนครแล้ว ควรจักได้พิจารณาดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมือง และอาณาบริเวณรอบศาลหลักเมืองให้กว้างใหญ่งดงามเป็นสง่า สมกับเป็นที่ประดิษฐานแห่งเทพารักษ์ที่รักษาพระนคร และเป็นทีเคารพสักการะของปวงชนชาวไทยมาช้านานด้วย⁵⁰⁶ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในขณะนั้น รับพระราชกระแสรับสั่ง แล้วมอบหมายให้องค์การทหารผ่านศึกฯ ในฐานะผู้รับผิดชอบดูแลอาคารศาลหลักเมืองอยู่รับไปพิจารณารายละเอียดเสนอรัฐบาลโดยเร่งด่วน

แนวทางในการปรับปรุงศาลหลักเมือง โดยย้ายออกในส่วนของสถานีจำหน่ายน้ำมันของการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยซึ่งอยู่ด้านตะวันตกของศาลหลักเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ติดถนนราชดำเนินใน และแผนการปรับปรุงศาลหลักเมืองและอาคารในบริเวณทูลเดิม โดยมีแนวคิดที่จะเปลี่ยนด้านหน้าอาคารศาลหลักเมืองจากทิศใต้มาเป็นทิศเหนือ แต่ในการประชุมคณะกรรมการดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมืองครั้งที่ 1 /2526 ที่ประชุมได้พิจารณาถึงการที่มีโหราจารย์ท่านหนึ่งทักท้วงว่า การที่จะย้ายหน้าศาลหลักเมืองไปไว้ทางทิศเหนือนั้นไม่ถูกโฉลก เกรงจะไม่เป็นมงคลด้วยด้วยเมืองกรุงเทพมหานครที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงวางเมื่อวันอาทิตย์ตามทักษาพยากรณ์แล้วทิศเหนือเป็นทิศของพระศุกร์เป็นกาลกิณี จึงโปรดเกล้าฯ ให้กันหน้าศาลไปทางทิศใต้ซึ่งเป็นทิศศรี และเมื่อคณะกรรมการดำเนินการฯ ได้นำแผนการปรับปรุงขึ้นทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณฯ สยามมกุฎราชกุมาร

⁵⁰⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณปรับปรุงศาลหลักเมือง กรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2525 – 2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), หน้า50.

เพื่อขอรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกระแสพระราชดำริ โดยมีสาระใจความสำคัญคือ

1) ให้ถือรูปแบบอาคารศาลหลักเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างไว้เมื่อปี พ.ศ.2396 เป็นหลัก ด้วยตัวศาลหลักเมืองเมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 นั้น มีศาลเป็นประธานและมีมุขสั้นๆยื่นออกมา ต่อมาในปี พ.ศ.2512 มีการต่อมุขขยายออกมารอบด้าน จึงทำให้รูปแบบของศาลเปลี่ยนรูปไป จึงได้ทำการปรับปรุงแก้ไขรูปแบบศาลหลักเมืองและอาคารในบริเวณพล อาคารประธานคือศาลหลักเมือง ได้สร้างเลื่อนขึ้นไปด้านเหนือเล็กน้อย เพื่อให้เสาหลักเมืองประดิษฐานอยู่ที่ศูนย์กลางอาคารพอดี ยึดแบบศาลสมัยรัชกาลที่ 4 ยอดปราสาทย่อมุมห้า มีนาคปาก แต่จัดรูปทรงใหม่เป็นอาคารจัตุรมุข หลังคามุขซ้อน 2 ชั้น หลังค่อมกระเบื้องสีด่อน พร้อมทั้งยกหลังคาอาคารศาลหลักเมืองไม่ให้ต่ำกว่าอาคารสำนักงานผู้ดูแลศาลหลักเมืองและโรงละครที่แยกออกไปสร้างอีกอาคารหนึ่ง ผนังและเสาภายนอกบุหินอ่อนสีขาวเพื่อเพิ่มความสวยงาม ชุ้มประตูเป็นชุ้มบันแถลงปิดทองประดับกระจก ส่วยประดับเล็กๆน้อยๆ ทำด้วยดินเผาปิดทองประดับกระจก ประตูเปิดปิดได้ทั้งสี่ด้าน ตัวอาคารยกฐานขึ้น ภายนอกมีบันได 3 ชั้น ชั้นล่างติดกับพื้น เมื่อเข้าประตูภายในศาลแล้วจะมีบันไดลดลงสู่มาเท่ากับระดับพื้น ภายในประดิษฐานเสาหลักเมืองทั้งสองต้น⁵⁰⁷

2) เบื้องซ้ายของอาคารศาลหลักเมืองเป็นศาลเทพารักษ์ ซึ่งเชิงรูปเทพารักษ์สำคัญสำหรับพระนครทั้ง 5 รูปไปประดิษฐานไว้ ถัดขึ้นไปด้านเหนือ สร้างอาคารสำนักงานผู้ดูแลศาลหลักเมืองและโรงละครทอดยาวไปตามกำแพงด้านตะวันออกติดกรมอัยการ ตรงข้ามกับอาคารสำนักงานใกล้ประตูทางเข้าด้านถนนหน้าหับเผย สร้างอาคารหอพระพุทธรูปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีผู้ถวายแก่ศาลหลักเมือง มีทางเดิน 1 สาย เชื่อมระหว่างประตูด้านถนนหลักเมืองและถนนหน้าหับเผย ซึ่งเป็นทางผ่านอาคารทั้ง 4 หลัง ซึ่งตั้งอยู่สองฟากทางเดิน อาณาบริเวณนอกนั้นจัดเป็นส่วนหย่อมปลูกไม้ดอกไม้ประดับ⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2525 – 2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), หน้า 137.

⁵⁰⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2525 – 2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), หน้า 69 -70.

3) กำแพงรอบบริเวณศาลหลักเมือง โปรดเกล้าฯให้ออกแบบให้มีลักษณะสถาปัตยกรรมไทยกลมกลืนกับรูปอาคารศาลหลักเมือง และควรพิจารณาขยายพื้นที่ศาลทางด้านใต้ออกไปด้วย⁵⁰⁹

4) รูปเทพารักษ์สำคัญสำหรับพระนครทั้ง 5 องค์ ได้แก่ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระกาฬไชยศรี เจ้าหอกลอง และเจ้าเจตคุปต์ เดิมแต่ละองค์ต่างมีศาลเป็นที่ประดิษฐาน จนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการรื้อศาลเหล่านั้นลงแล้วเชิญรูปเทพารักษ์มาประดิษฐานไว้รวมกันที่ศาลหลักเมือง ในการบูรณะศาลหลักเมืองครั้งนี้ จึงได้ออกแบบก่อสร้างศาลเทพารักษ์ขึ้นใหม่ โดยก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมไทย มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทยชั้นเดียว หลังคาจัตุรมุข ขนาดกว้าง 6.50 เมตร ยาว 6.50 เมตร สูงจากพื้นดินถึงระดับเพดานบน 7.40 เมตร ฐานรากและโครงสร้างทั่วไปเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคาคอนกรีตเสริมเหล็กมีลักษณะเป็นจัตุรมุข มุงด้วยกระเบื้องดินเผาชนิดลอนเคลือบสีด่อน (สีเทาอ่อน หรือ สีขาวหม่น) หลังคาลาด 2 ตับ ตับบนซ้อน 2 ชั้น หน้าจั่วปั้นลมประดับช่อฟ้า รวยระกา ตัวช่อฟ้ามีลักษณะเป็นหัวนกเจ้า ตัวอาคารยกพื้นสูง 1.30 เมตร ทำเป็นฐานปัทม์ มุขด้านหน้าเป็นโถงโล่ง ช่องทางเข้าออกภายในอาคารมีเฉพาะด้านหน้าเป็นประตู 1 บาน มุขหลัง (มุขทิศตะวันออก) ทำเป็นคูหา

5) พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ 9 มีพระราชประสงค์ให้ยกเสาหลักเมืองต้นเดิมตั้งขึ้น มีพระราชกระแสว่า เมื่อย้ายรูปเทพารักษ์ออก ควรนำเสาหลักเมืองต้นเดิมไปประดิษฐานที่มุขเหนือด้านหลังแทน เมื่อประชาชนเข้าไปสักการะพระหลักเมืองก็เหมือนกับได้สักการะต้นเดิมด้วย โดยให้ปลายยอดเสาท่างกันเป็นระยะ 59 นิ้ว เท่ากับจำนวนพระชนมพรรษาใน พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ 9 ในปีดังกล่าว เพื่อความเป็นสิริมงคลและเป็นมิ่งขวัญแก่ปวงชนชาวไทย

6) รูปเทพารักษ์ และพระหลักเมือง ในการบูรณะศาลหลักเมืองครั้งนี้ ได้มีการบูรณะรูปเทพารักษ์ สำหรับพระนคร 5 องค์ ไปพร้อมกันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบูรณะวัตถุในพระหัตถ์ของรูปเทพารักษ์ทั้ง 5 ซึ่งได้หักหายไปและไม่มีภาพเก่าให้เปรียบเทียบ ดังนั้น การบูรณะครั้งนี้

⁵⁰⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2525 – 2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), หน้า 69.

จึงเป็นการวินิจฉัยร่วมกันของช่างศิลปกรรมและคณะกรรมการดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมือง⁵¹⁰

ภาพที่ 168 แสดงการวิเคราะห์รูปแบบของเทพารักษ์ก่อนและหลังการบูรณะ หลักเมืองกรุงเทพฯ ปี พ.ศ.2525-2529

รูปเทพารักษ์	ก่อนบูรณะ	หลังบูรณะ
พระเสื้อเมือง	อาวุธในพระหัตถ์ขวาหายไป	เนื่องจากเทพารักษ์องค์นี้มีอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบแบบทหาร ย่อมต้องอุ้มด้วยพระเดช เห็นควรให้พระหัตถ์ขวาทรงจักรอาวุธ เพราะเป็นเทพอาวุธของพระนารายณ์
พระทรงเมือง	อาวุธในพระหัตถ์ขวาหายไป ยอดมงกุฎหัก	-เนื่องจากหน้าที่ของพระทรงเมืองเปรียบได้กับฝ่ายปกครอง ซึ่งต้องเปี่ยมด้วยพระคุณ คือความเมตตา ละมุนละม่อม จึงควรให้พระหัตถ์ขวาทือสังข์อันมีความหมายไปในทางคุณธรรมความเจริญ และเป็นวัตถุมงคล -เสริมยอดมงกุฎเป็นแบบยอดเดินหน หมายถึงเสด็จจรไปตรวจตราคุ้มครองป้องกันทั่วประเทศ
พระกาฬไชยศรี	อาวุธในพระหัตถ์ทั้ง 3 หายไป	-พระหัตถ์ขวาบน ถือถือขวาลา คือดวงวิญญาณ -พระหัตถ์ขวาล่าง กุมพระขรรค์ แทนปัญญาอันแหลมคมสำหรับพิจารณาตัดสินปัญหาตลอดจนแก้ไขอุปสรรคข้อขัดข้องและเป็นอาวุธประจำองค์ของเทวดา -พระหัตถ์ซ้ายบน ถือถือขวากบาศ สำหรับคล้องมัดปราบของมนุษย์ผู้ถึงฆาต -พระหัตถ์ซ้ายล่าง แสดงกิริยาตักเตือนสั่งสอนมิให้กระทำความชั่วร้าย

⁵¹⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2525 – 2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), หน้า95-101.

รูปเทพารักษ์	ก่อนบูรณะ	หลังบูรณะ
เจ้าเจตคุปต์	พระหัตถ์สองข้างหักหายไป (ไม้)	ตามตำนานเทพารักษ์องค์นี้เป็นบริวารพระยม -พระหัตถ์ขวาถือเหล็กจาร -พระหัตถ์ซ้ายถือใบลานอักษรสันธานา สำหรับจดความชั่วร้ายของชาวเมืองที่ตายไป และมีหน้าที่อ่านประวัติของผู้ตายเสนอพระยม
เจ้าหอกลอง	อาวุธในพระหัตถ์หักหายไป	เป็นเทพารักษ์ประจำหอกลอง มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆอันเกิดในแผ่นดิน -พระหัตถ์ขวาถือดอกบัวแทนความหมายของธรณี (แผ่นดิน) -พระหัตถ์ซ้ายถือเขาสัตว์สำหรับใช้เป่าเป็นสัญญาณเรียกประชุมไพร่พลให้มาเข้าประจำหน้าที่ตามธรรมเนียมปฏิบัติ

จากตารางข้างต้นพบว่า การซ่อมประติมากรรมองค์ต่างๆเหล่านี้ เกิดจากการสันนิษฐานและเติมต่อในส่วนขององค์ประกอบที่หายไปโดยหน่วยงานที่รับผิดชอบ(กรมศิลปากร) ซึ่งมีความจำเป็นต้องนำชิ้นส่วน โดยเฉพาะส่วนของพระพาหา(แขน) ฯลฯ ที่มักจะหลุดหายไปแล้ว โดยนำมาประกอบกับการทรงศาสตราวุธต่างๆอีกครั้ง ให้สอดคล้องกับคติเดิม อาทิการเติมจักรสังข์ ฯลฯ เพื่อให้สอดคล้องกับการตีความตามหลักประติมานวิทยาที่เกี่ยวข้องกับทวยเทพองค์ต่างๆที่เคยพบจากหลักฐานต่างๆทางโบราณคดี

นอกจากนี้ พระหลักเมืองซึ่งเป็นเทวรูปโลหะลักษณะเดียวกันกับเทวดา ที่เคยทรงเหาะเหินประทับติดอยู่ใต้กำแพงมหาเศวตฉัตร โดยที่พระหลักเมืององค์นี้เคยติดอยู่ที่ปลายเสาหลักเมืองใต้ห้วเม็ดทรงมณฑลลงมา ซึ่งตามหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 6 ยังคงพบอยู่นั้น หากแต่ในปัจจุบันไม่ปรากฏการติดอยู่ที่เสาหลักเมือง และในที่สุดพระหลักเมืองที่สูญหายไปก็ได้มีการสร้างขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นไปตามที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ 9 ได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ว่า

“ไม่จำเป็นต้องสร้างขึ้นใหม่ เพราะถ้าสร้างขึ้นใหม่ก็เท่ากับเป็นเทวดาองค์ใหม่
ซึ่งจะเชิญให้มาประทับที่หลักเมืองเก่าไม่ควร เทวดาใหม่ต้องเชิญมาประทับที่หลักเมือง
สร้างใหม่ถึงจะถูก”⁵¹¹

จากการเฉลิมฉลองการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี มาสู่กระแสการอนุรักษ์
และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมทั่วประเทศ ซึ่งรวมถึงมติคณะรัฐมนตรี(จากกรุงเทพฯ)ซึ่งได้ให้จังหวัดใดที่
ยังไม่มีหลักเมือง ให้ทำการสร้างเพื่อให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในจังหวัดนั้นการเกิดหลักเมือง
ประจำจังหวัดเกิดจากนโยบายของรัฐที่มุ่งสร้างจุดหมายเมืองให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนใน
จังหวัด ซึ่งต่างจากสถานที่อันเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในเมืองครั้งอดีต เนื่องจากขอบเขตพื้นที่
ของจังหวัดถูกกำหนดขึ้นครั้งแรกประมาณต้นรัชกาลที่ 6 โดยพบว่าปรากฏเมืองเก่า หรือสถานที่
หลายแห่งมีสภาพเป็นเมืองมาก่อนแล้ว ซึ่งเมืองต่างๆเหล่านี้ ล้วนมีหลักฐานทางโบราณวัตถุที่
ทรงคุณค่าในการประกาศเป็นหลักฐานสิ่งสำคัญของบ้านเมืองตนในการประกาศเป็นจุดหมาย
หลักเมืองพร้อมกับสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มากมาย กระทบบางแห่งก็ถูกอัญเชิญสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากโบราณวัตถุนั้นเข้ามาร่วมเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของหลักเมืองประจำจังหวัด
ดังตัวอย่างเช่นโบราณวัตถุที่เป็นเทวรูปพระนารายณ์ได้ถูกสถาปนาเป็นหลักเมือง(พระหลัก
เมือง)ประจำจังหวัดสุพรรณบุรี ในขณะที่เทวรูปพระนารายณ์อีกชุดหนึ่งได้ถูกสถาปนาเป็นหลัก
เมือง(พระหลักเมือง)ประจำอำเภออุทองโดยปรากฏชื่อนามว่าศาลพระยาจักร แนวคิดดังกล่าวได้
พัฒนาการมาจนเป็นที่ยอมรับของผู้คนในอำเภออุทองมากขึ้นจนมีฐานะเป็นหลักเมืองประจำ
อำเภออุทองในปัจจุบัน⁵¹²

⁵¹¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร
พุทธศักราช 2525 – 2529, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2531), หน้า69 -167.

⁵¹² ในประเด็นเทวรูปโบราณประดิษฐานอยู่ที่หลักเมืองของอำเภอเมือง และศาลพระยาจักรอำเภอ
อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ล้วนมีอักษรจีนกำกับที่ป้ายชื่อของศาลตรงกันโดยอ่านเป็นภาษาจีนกลางได้ว่า “สี่ เป็น
โถง กง” แปลว่า เทพเจ้า(มีเนื้อเป็นหิน)ประจำถิ่น(เมือง) คำ “สี่” แปลว่า “หิน” ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิ
ถีธรรมชาติที่มีความแข็งแกร่ง และมักได้รับความนิยมในการนำมาสร้างสรรคให้เป็นศิลปกรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์
ได้เป็นอย่างดี

แนวคิดเรื่องหลักเมืองอันเป็นหมุดหมายประจำเมือง

การบูรณะศาลหลักเมืองในครั้งฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี นับว่าเป็นการบูรณะครั้งสำคัญ รูปแบบของอาคาร เสาหลักเมือง รวมถึงเทพารักษ์ที่อยู่ในศาลเป็นตัวอย่างของการบูรณะ หรือ สร้างศาลหลักเมืองในหลายๆแห่ง ที่นำรูปแบบของอาคารศาลและเสาหลักเมืองไปใช้ โดยประยุกต์ใส่เอกลักษณ์เฉพาะถิ่นลงไป ดังจะให้เห็นได้ว่า รูปแบบของศาลที่เป็นอาคารหลังคายอดปราศเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมในการนำไปปรับปรุงศาลหลักเมืองเก่า รวมถึงศาลที่สร้างใหม่เป็นจำนวนมาก ส่วนเสาหลักเมืองที่กรุงเทพฯก็กลายเป็นต้นแบบของการสร้างเสาหลักเมืองตามที่ต่างๆ หลายแห่งมีหมุดหมายหลักเมืองเดิมอยู่แล้ว แต่ก็ได้นำรูปแบบของเสาไม้หัวเม็ดทรงม้วนขึ้นไปเป็นต้นแบบในการจัดทำเสาต้นใหม่ โดยที่ยังเก็บเสาดั้งเดิมหรือ หมุดหมายเดิมไว้เคียงคู่กันในกรณีเดียวกันกับที่มีการตั้งเสาหลักเมืองรัชกาลที่ 1 คู่กับเสาดั้งเดิมปัจจุบัน สะท้อนถึงการเป็นแบบมาตรฐานของหลักเมืองที่กรุงเทพฯ ทั้งในด้านรูปแบบและวิถีคิด

นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงเวลานี้ ยังปรากฏการสร้างศาลหลักเมืองเป็นจำนวนมาก ในบางจังหวัดเช่น อุบลราชธานี มีการสร้างศาลหลักเมืองในเกือบทุกอำเภอ ส่วนบางจังหวัดที่ยังไม่เคยมีหลักเมืองมาก่อนก็มีโครงการสร้างเพื่อให้มีหลักเมืองครบทุกจังหวัด หลักเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ในช่วงเวลานี้มักเป็นส่วนหนึ่งของส่วนราชการระดับจังหวัดและท้องถิ่น ทั้งสถานที่ตั้ง และผู้รับผิดชอบในการดำเนินการจัดสร้าง ภูมิสถานของหลักเมืองจึงไม่ใช่การจัดหาพื้นที่ที่เหมาะสมเชิงชัยภูมิแต่ขึ้นอยู่กับศูนย์กลางทางการปกครอง ความโดดเด่นของภูมิทัศน์ และลานโล่งเพื่อการใช้งานในโอกาสต่างๆ

3.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบของหลักเมืองในช่วง พ.ศ.2525 – ปัจจุบัน

3.2.1 ภูมิศาสตร์หลักเมือง

แบ่งกลุ่มของประเภทที่ตั้งของหลักเมือง จัดกลุ่มจากการสำรวจแผนที่และแผนผัง ได้ดังนี้

3.2.1.1 กลุ่มหัวถนนพบจำนวน 12 แห่ง คือ หลักเมืองนครศรีธรรมราชหลักเมืองศรีสะเกษหลักเมืองกระบี่หลักเมืองนนทบุรีหลักเมืองอ่างทองหลักเมืองตากหลักเมืองชุมพรหลักเมืองนครพนมหลักเมืองประจวบคีรีขันธ์หลักเมืองแพร่หลักเมืองสระแก้วหลักเมืองหนองคายหลักเมืองชลบุรี (โครงการจัดสร้าง)

หลักเมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่หัวมุมถนนทั้งสอง
ด้าน บนพื้นที่เดียวกับหอจดหมายเหตุนายกรัชมุนตรีฯ (ภาพที่ 169)

ภาพที่ 169 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองนครศรีธรรมราช
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองศรีสะเกษตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่หัวมุมถนน โดยตั้งอยู่ใน
บริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 170)

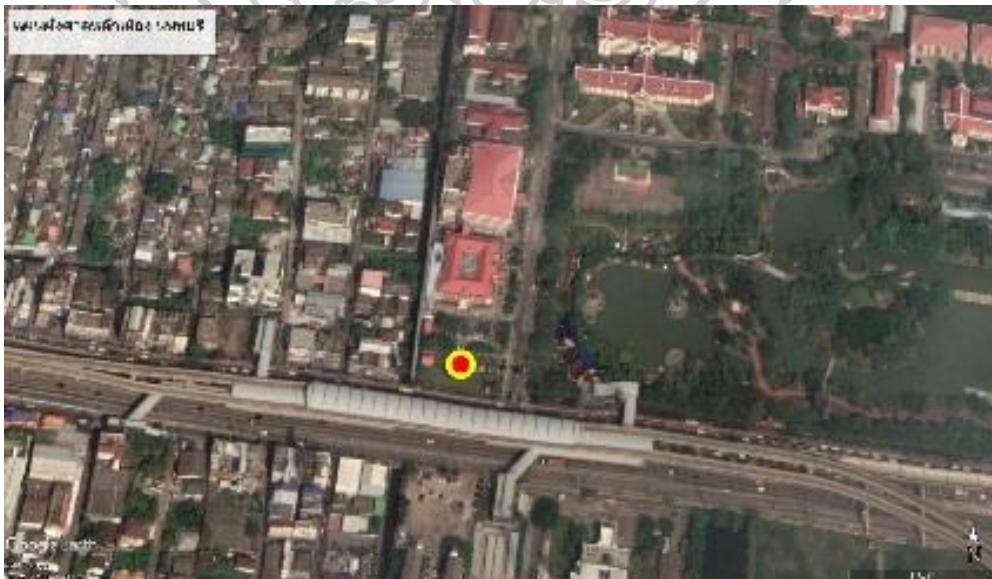
ภาพที่ 170 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองศรีสะเกษ
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองกระบี่ตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่หัวมุมถนน โดยตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่171)

ภาพที่ 171 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองกระบี่
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองนนทบุรีตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่หัวมุมถนนทั้งสองด้าน โดยตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่172)

ภาพที่ 172 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองนนทบุรี
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมือง อ่างทองตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่หัวมุมถนน โดยตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 173)

ภาพที่ 173 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองอ่างทอง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองตาก ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง คนละฝั่งน้ำของเมือง โดยตั้งอยู่หัวมุมถนน (ภาพที่ 174)

ภาพที่ 174 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองตาก
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองชุมพรตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่หัวมุมถนน โดยตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 175)

ภาพที่ 175 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองชุมพร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองนครพนมตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง ตรงข้ามศาลากลางจังหวัด โดยตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 176)

ภาพที่ 176 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองนครพนม
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองประจวบคีรีขันธ์ตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 177)

ภาพที่ 177 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองประจวบคีรีขันธ์
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองแพร่ตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่หัวมุมถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 178)

ภาพที่ 178 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองแพร่
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสระแก้ว ตั้งอยู่ถนนสายรองที่แยกออกจากถนนสายหลัก และอยู่ขอบของเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่โล่งติดกับสวนสาธารณะ (ภาพที่ 179)

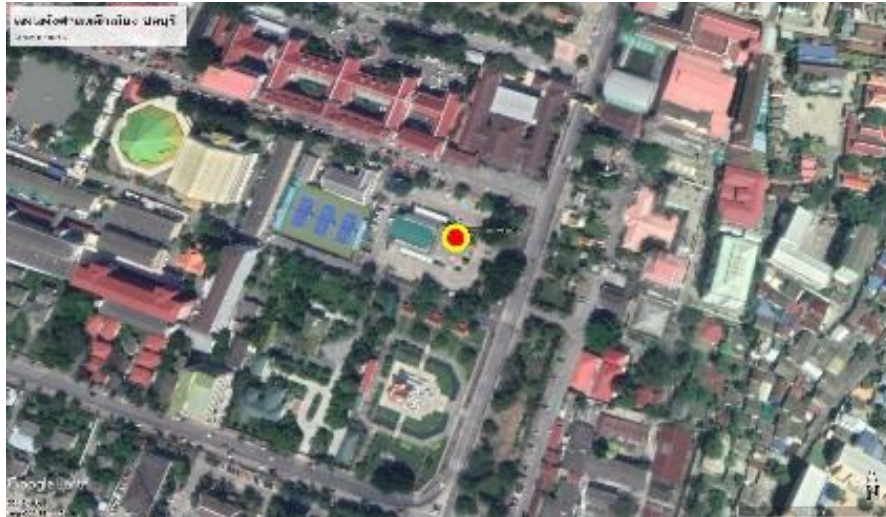
ภาพที่ 179 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองสระแก้ว
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองหนองคาย ตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 180)

ภาพที่ 180 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองหนองคาย
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองชลบุรี (ระหว่างการจัดสร้าง)ตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนน
หลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 181)

ภาพที่ 181 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองหัวมุมถนนกลางเมืองชลบุรี (ระหว่างการจัดสร้าง)
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

3.2.1.2 กลุ่มริมเส้นทางสัญจร พบจำนวน 3 แห่ง คือ หลักเมืองจันทบุรี
หลักเมืองมุกดาหาร หลักเมืองระนอง

หลักเมืองจันทบุรีตั้งอยู่ริมถนนหลักของเมือง อยู่ในบริเวณเดียวกับ
พื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่182)

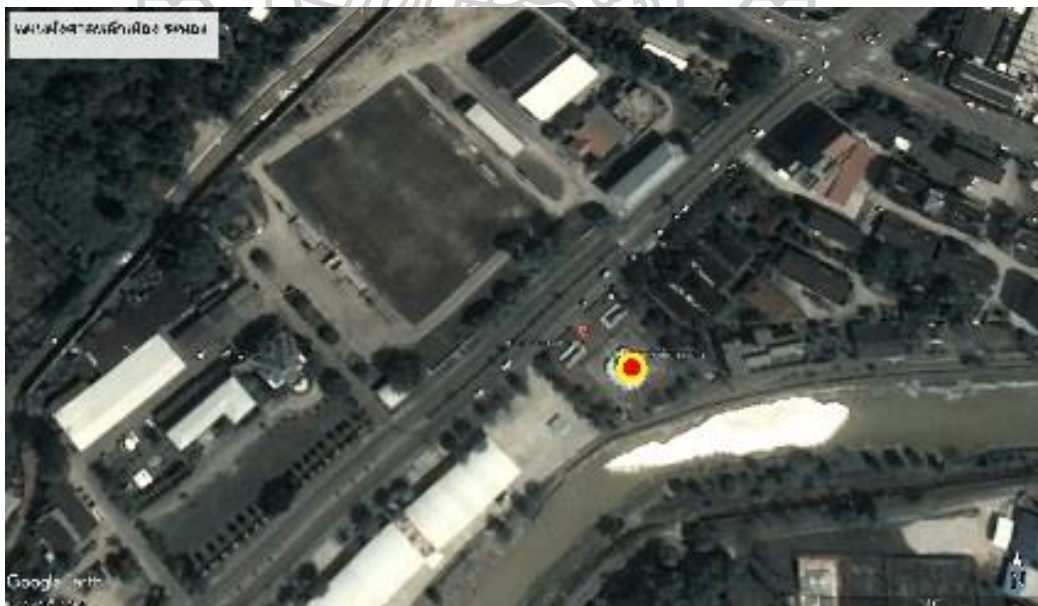
ภาพที่ 193 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองจันทบุรีตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองมุกดาหารตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 194)

ภาพที่ 182 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองมุกดาหารตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองระนองอีกฝั่งติดริมน้ำตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง และหันด้านหลังติดคลองตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ (ภาพที่ 195)

ภาพที่ 183 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองระนองตั้งอยู่ริมเส้นทางสัญจร
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

3.2.1.3 กลุ่มในพื้นที่วัดศูนย์กลางเมือง / สถานที่สำคัญกลางเมือง พบ

จำนวน 6 แห่ง คือ สะดือเมือง เชียงรายศาลหลักเมืองวัดกลางเวียง เชียงรายหลักเมือง

อำนาจเจริญหลักเมืองพัทลุงหลักเมืองสตูล (โครงการจัดสร้าง)หลักเมืองพะเยา

สะดือเมือง เชียงรายตั้งอยู่บนเขากลางเมือง โดยมีการก่อสร้างตาม
คติที่มีการกล่าวถึงสถานที่ดังกล่าว(ดอยจอมทอง) (ภาพที่ 184)

ภาพที่ 184 แสดงแผนผังที่ตั้งสะดือเมือง เชียงราย ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองศาลหลักเมืองวัดกลางเวียง เชียงรายตั้งอยู่กลางเมือง โดย
อยู่ริมถนนภายในเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ (ภาพที่185)

ภาพที่ 185 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองวัดกลางเวียง เชียงรายตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองอำนาจเจริญตั้งอยู่ในสวนสาธารณะกลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ (ภาพที่186)

ภาพที่ 186 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองอำนาจเจริญ ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองพัทลุงตั้งอยู่ริมถนนหลักภายในของเมือง ตั้งอยู่หัวมุมแนว
โค้งของถนน (ภาพที่ 199)

ภาพที่ 187 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพัทลุง ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสตูล (ระหว่างการก่อสร้าง) ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่กลางเมือง โดยอยู่ริม
ถนนหลักของเมือง และตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ (ภาพที่ 200)

ภาพที่ 188 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสตูล(ระหว่างการก่อสร้าง)ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญ
กลางเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองพะเยาตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักภายในของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ (ภาพที่ 201)

ภาพที่ 189 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพะเยา ตั้งอยู่ในพื้นที่สถานที่สำคัญกลางเมือง
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

3.2.1.4 กลุ่มชายฝั่ง / ริมน้ำ พบจำนวน 5 แห่ง คือ หลักเมืองสมุทรสาคร
หลักเมืองชัยนาท หลักเมืองอุทัยธานี หลักเมืองพิษณุโลก หลักเมืองสุราษฎร์ธานี

หลักเมืองสมุทรสาครตั้งอยู่กลางเมือง โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง โดยเป็นส่วนหนึ่งของบ่อมิเชียรโชฎก ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 190)

ภาพที่ 190 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสมุทรสาครตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองชัยนาทตั้งอยู่กลางเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอยู่ริม
ถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่191)

ภาพที่ 191 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองชัยนาทตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำที่มา :
ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองอุทัยธานีตั้งอยู่กลางเมืองริมฝั่งแม่น้ำสะแกกรัง โดยอยู่ริมถนน
หลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 192)

ภาพที่ 192 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองอุทัยธานีตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่กลางเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอยู่ริมถนน
หลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ(ศูนย์ราชการ) (ภาพที่ 193)

ภาพที่ 193 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองพิษณุโลกตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

หลักเมืองสุราษฎร์ธานีตั้งอยู่กลางเมืองริมฝั่งแม่น้ำตาปี โดยอยู่ริมถนนหลักของเมือง ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับพื้นที่ของหน่วยงานราชการ (ภาพที่ 194)

ภาพที่ 194 แสดงแผนผังที่ตั้งหลักเมืองสุราษฎร์ธานีตั้งอยู่ในพื้นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายฝั่ง / ริมน้ำ
ที่มา : ปรับปรุงจาก Google Earth

สรุปภูมิศาสตร์ที่ตั้งหลักเมืองช่วง 2525- ปัจจุบัน

พบว่าที่ตั้งของหลักเมืองกลุ่มหัวถนนมีจำนวนมากที่สุดคือ จำนวน 12 แห่งซึ่งให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลจากรูปแบบการวางผังบริเวณหลักเมืองของกรุงเทพฯที่ตั้งอยู่หัวมุมทางแยกหลักของเมือง ซึ่งเป็นรูปแบบการวางผังที่นิยมเหมือนกับในสมัยช่วง พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2525 ทว่า ในสมัยช่วง 2525- ปัจจุบันยังได้รับแนวคิดมาจากการวางผังเมืองในรูปแบบของศูนย์ราชการ กล่าวคือมีการวางผังให้ที่ตั้งของหลักเมืองเป็นองค์ประกอบหลักของหน่วยงานราชการที่มีความสำคัญประจำจังหวัด โดยมีการกำหนดให้ตั้งอยู่ไม่ไกลจากศาลากลางจังหวัด ศาล เทศบาลฯลฯ รองลงมาพบหลักเมืองกลุ่มในพื้นที่วัดศูนย์กลางเมือง / สถานที่สำคัญกลางเมือง จำนวน 6 แห่ง แสดงให้เห็นถึงการคงความนิยมในคติแนวคิดในการกำหนดที่ตั้งหลักเมืองให้อยู่ตามวัดที่มีความสำคัญกลางเมือง นอกจากนี้การพบหลักเมืองกลุ่มชายฝั่ง / ริมน้ำ จำนวน 5 แห่ง เป็นการสะท้อนความนิยมตามคติที่มีมาแต่เดิม หากแต่ที่ตั้งหลักเมืองนั้นยังคงอยู่ในบริเวณพื้นที่ของกลางเมืองและกลุ่มหลักเมืองริมเส้นทางสัญจร พบจำนวน 3 แห่ง โดยตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกับหน่วยงาน

ราชการประจำจังหวัด อาทิ ศาลากลางประจำจังหวัด ฯลฯกลุ่มหลักเมืองดังกล่าวนี้จึงมี
สาระสำคัญอยู่ที่การเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกับหน่วยงานราชการ

3.2.2 รูปแบบของศาลหลักเมือง ช่วง พ.ศ.2525 – ปัจจุบัน

รูปแบบของศาลหลักเมือง ช่วงหลัง 2525- ปัจจุบัน ศึกษา หลักเมืองระดับ
จังหวัด จัดแบ่งตามรูปแบบของอาคารศาล ดังตาราง ต่อไปนี้

3.2.2.1 กลุ่มทรงปราสาทยอด (ผังจัตุรัส)

ก. กลุ่มชั้นซ้อน (ปรางค์)

ศาลหลักเมือง จ.สมุทรสาคร ศาลหลักเมืองพระนครศรีอยุธยา
ศาลตั้งอยู่บนฐานยกพื้นสูง มีระเบียงโดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดปรางค์ (ภาพที่ 195 และ 196)

ภาพที่ 195 ศาลหลักเมืองจังหวัดสมุทรสาคร

ภาพที่ 196 ศาลหลักเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศาลหลักเมือง จ.กำแพงเพชร ศาลหลักเมืองสุรินทร์ ศาลตั้งอยู่บน
พื้นปรับระดับ มีระเบียงโดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดปรางค์ (ภาพที่ 197 และ 198)

ภาพที่ 197 ศาลหลักเมืองกำแพงเพชรเข้าถึงเมื่อ เข้าถึง 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.sanook.com/news/1180385/>

ภาพที่ 198 ศาลหลักเมือง จ.สุรินทร์

เข้าถึง 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/>

ศาลหลักเมือง จ.ลำปาง (ใหม่) ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ มี
ระเบียงโดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดปราสาท (ภาพที่ 199)

ภาพที่ 199 ศาลหลักเมืองลำปาง (ใหม่)

ที่มา : เทศบาลนครลำปาง เว็บเพจ, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562ค เข้าถึงได้จาก

<https://www.facebook.com/274768539314371/photos/pcb.1183586841765865/1183586>

008432615/?type=3&theater

ข. กลุ่มหลังคาลาด (มณฑป)

ศาลหลักเมือง จ.มหาสารคาม ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ

ผังแบบจัตุรมุขยอดแบบหลังคาลาด (ภาพที่200)

ภาพที่ 200 ศาลหลักเมือง จ.มหาสารคาม

ที่มา : ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://sites.google.com/site/mysukanya2807/haeng-thxng-theiyw-ni-mha-sar-khram/sal-cea-phx-hlakmeuxng>

3.2.2.2 กลุ่มเรือนหลังคา

ก. ทรงโรง

หออินทขิล จ.เชียงใหม่ ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผนังเหลี่ยมมีมุขยื่นทั้งสี่ด้าน (ภาพที่ 201)

ภาพที่ 201 หออินทขิล จ.เชียงใหม่
ที่มา วิหารอินทขิล (เสาหลักเมือง), เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
<http://oknation.nationtv.tv/blog/JoHorpra/2018/05/27/entry-1>

ข. ทรงจัตุรมุข

ศาลหลักเมือง จ.กระบี่ ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ ผนังแบบ
จัตุรมุข หลังคาซ้อนชั้น (ภาพที่ 202)

ภาพที่ 202 ศาลหลักเมือง จ.กระบี่

ที่มา : พิธีนพเคราะห์ศาลหลักเมืองกระบี่, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.facebook.com/1566573653558759/photos/pcb.2174500822766036/2174499802766138/?type=3&theater>

3.2.2.3 กลุ่มเรือนหลังคามียอด

ก. ยอดปรางค์

ศาลหลักเมือง จ.ชุมพร ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรางค์ มีระเบียง
โดยรอบ ผนังแบบจัตุรมุขยอดปรางค์ (ภาพที่ 203)

ภาพที่ 203 ศาลหลักเมือง จ.ชุมพร

ที่มา : สถานที่ท่องเที่ยวจังหวัดชุมพร, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

http://thichanatthanicha.blogspot.com/2014/03/blog-post_2010.html

ศาลหลักเมือง จ.ชลบุรี (แบบจำลอง) (ระหว่างดำเนินการ
จัดสร้าง) ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ มีระเบียงโดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดปรางค์ (ภาพที่ 204)

ภาพที่ 204 แบบจำลอง ศาลหลักเมือง จ.ชลบุรี

ที่มา : ศาลหลักเมืองชลบุรี, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://chonburitravel.blogspot.com/2011/01/illar-shrine-chonburi.html>

ศาลหลักเมือง จ.ยะลา (บูรณะใหม่) ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ
มีระเบียงโดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดปรางค์ (ภาพที่ 205)

ภาพที่ 205 ศาลหลักเมือง จ.ยะลา (ใหม่)
ที่มา : ศาลหลักเมืองยะลา, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.osmsouth-border.go.th/travel/detail/20>

ข. ยอดมณฑป

ศาลหลักเมือง จ.จันทบุรี ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดมณฑป (ภาพที่ 206)

ภาพที่ 206 ศาลหลักเมืองจันทบุรี
ที่มา : ศาลหลักเมืองจันทบุรี, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
<https://www.touronthai.com/travelguide/placeinfo.php?id=980>

ศาลหลักเมือง จ.พะเยา ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผนังแบบจัตุรมุขยอดมณฑป (ภาพที่ 207)

ภาพที่ 207 ศาลหลักเมือง จ.พะเยา
ที่มา : ศาลหลักเมืองพะเยา, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
<http://thana8photo.blogspot.com/2017/05/4.html>

ศาลหลักเมือง จ.แพร่ (บูรณะใหม่) ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มี
ระเบียงโดยรอบ ผนังแบบจัตุรมุขยอดมณฑป (ภาพที่ 208)

ภาพที่ 208 ศาลหลักเมืองแพร่ (ใหม่)
ที่มา : ศาลหลักเมืองแพร่, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
https://www.thainorthtour.com/place_detail.php?id=486

ค. ยอดเจดีย์

ศาลหลักเมือง จ.นครพนม ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 209)

ภาพที่ 209 ศาลหลักเมือง จ.นครพนม

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดนครพนม, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

[https://th.tripadvisor.com/Attraction_Review-g1489274-d10678081-Reviews-](https://th.tripadvisor.com/Attraction_Review-g1489274-d10678081-Reviews-San_Lak_Mueang_Nakhon_Phanom-Nakhon_Phanom_Nakhon_Phanom_Province.html)

[San_Lak_Mueang_Nakhon_Phanom-Nakhon_Phanom_Nakhon_Phanom_Province.html](https://th.tripadvisor.com/Attraction_Review-g1489274-d10678081-Reviews-San_Lak_Mueang_Nakhon_Phanom-Nakhon_Phanom_Nakhon_Phanom_Province.html)

ศาลหลักเมือง จ.หนองคาย ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผังแบบจัตุรมุขยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 210)

ภาพที่ 210 ศาลหลักเมือง จ.หนองคาย

ศาลหลักเมือง จ.อุดรธานี ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผนังแบบจัตุรมุขยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 211)

ภาพที่ 211 ศาลหลักเมือง จ.อุดรธานี

ที่มา : UdonThani - The City Pillar Shrine, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://th.m.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%84%E0%B8%9F%E0%B8%A5%E0%B9%8C:U>

don_Thani_-_The_City_Pillar_Shrine_-_0002.jpg

ง. มณฑลพายอดปรางค์

ศาลหลักเมือง จ.ศรีสะเกษ ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มีระเบียง

โดยรอบ ฝั่งแบบจัตุรมุขทรงมณฑลพายอดปรางค์ (ภาพที่ 212)

ภาพที่ 212 ศาลหลักเมือง จ.ศรีสะเกษ

ที่มา : ศาลหลักเมืองศรีสะเกษ, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

http://www.mistercleanweb.com/sisaket_station/sisaket-lakmuang.html

ศาลหลักเมือง จ.ตาก ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มีระเบียง

โดยรอบ ฝั่งแบบจัตุรมุขทรงมณฑลพายอดปรางค์ (ภาพที่ 213)

ภาพที่ 213 ศาลหลักเมืองตาก

ที่มา : ศาลหลักเมืองตาก, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.kingtaksinthegreat.com/?p=15>

จ. มณฑลพายอดเจดีย์

ศาลหลักเมือง จ.ขอนแก่น ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผนังแบบจัตุรมุขยอดบัวเหลี่ยม (ภาพที่ 214)

ภาพที่ 214 ศาลหลักเมืองขอนแก่น
ที่มา : ศาลหลักเมืองขอนแก่น, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
<https://sites.google.com/a/kw.ac.th/khon-kaen-123/sthan-thi-thxng-theiyw/sahlakmeuxng-khxnkaen>

3.2.2.4 กลุ่มระบบพิเศษ

ก. ระบบพรมหัพักตร์

ศาลหลักเมือง จ.อำนาจเจริญ ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มี
ระเบียงโดยรอบ ผนังแบบจัตุรมุขยอดเจดีย์ (ภาพที่ 215)

ภาพที่ 215 ศาลหลักเมือง จ.อำนาจเจริญ

ที่มา : ศาลหลักเมือง, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://www.sbl.co.th/ดูหน้า-22854-ศาลหลักเมืองอำนาจเจริญ.html>

ศาลหลักเมือง จ.พัทลุง ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ มีระเบียบ
โดยรอบ ฝั่งแบบจัตุรมุขทรงมณฑปยอดปราสาท (ภาพที่ 216)

ภาพที่ 216 ศาลหลักเมือง จ.พัทลุง

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดพัทลุง, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก
<http://www.thamiram.go.th/travel/detail/36/data.html>

ศาลหลักเมือง จ.น่าน ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ มีระเบียง
โดยรอบ ผนังแบบจัตุรมุขยอดพรมหมักตร์ (ภาพที่ 217)

ภาพที่ 217 ศาลหลักเมือง จ.น่าน

ข. ทรงปราสาทหลายยอด

ศาลหลักเมือง จ.ระนอง ศาลตั้งอยู่บนพื้นยกสูง มีระเบียงโดยรอบ
ผนังแบบจัตุรมุขยอดเจดีย์ มีสถูปิเกะทั้งสี่ทิศ (ภาพที่ 218)

ภาพที่ 218 ศาลหลักเมือง จ.ระนอง

ที่มา : ระนอง, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

[https://www.bloggang.com/m/mainblog.php?id=morkmek&month=11-10-](https://www.bloggang.com/m/mainblog.php?id=morkmek&month=11-10-2018&group=24&gblog=90)

[2018&group=24&gblog=90](https://www.bloggang.com/m/mainblog.php?id=morkmek&month=11-10-2018&group=24&gblog=90)

ศาลหลักเมือง จ.สุราษฎร์ธานี ศาลตั้งอยู่บนพื้นที่ปรับระดับ มี
ระเบียงโดยรอบ ผนังแบบจตุรมุขแบบปราสาทหลายยอด (ภาพที่ 219)

ภาพที่ 219 ศาลหลักเมือง จ.สุราษฎร์ธานี

ที่มา : สถานที่ท่องเที่ยวจ.สุราษฎร์ธานี, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://vnrherdsxr.com/bd476u1y?key=0f22c1fd609f13cb7947c8cabfe1a90d&psid=14920667>

ค. อาคารแบบจีน

ภาพที่ 220 ศาลหลักเมือง จ.สมุทรปราการ

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดสมุทรปราการ, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก [http://xn--](http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/03/samutprakan-paknam-city-pillar-shrine.html)

[12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/03/samutprakan-paknam-city-pillar-shrine.html](http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/03/samutprakan-paknam-city-pillar-shrine.html)

ศาลหลักเมือง จ.สงขลา ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ โดยมีรูปแบบ

ศาลเจ้าจีน (ภาพที่ 221)

ภาพที่ 221 ศาลหลักเมืองสงขลา

ที่มา : ศาลหลักเมืองสงขลา, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.songkhla.go.th/travel/detail/21>

ศาลหลักเมือง จ.ตราด ศาลตั้งอยู่บนพื้นปรับระดับ โดยมีรูปแบบ

ศาลเจ้าจีน (ภาพที่ 222)

ภาพที่ 222 ศาลหลักเมือง จ.ตราด

ที่มา : ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตราด, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.bansansuk.com/travel/The%20City%20Pillar%20Shri/>

สรุปรูปแบบของศาลหลักเมือง ช่วงพ.ศ. 2525- ปัจจุบัน

จากองค์ประกอบของรูปแบบศาลหลักเมือง ช่วงหลัง 2525- ปัจจุบัน พบว่า ศาลหลักเมืองในสมัยดังกล่าว มีรูปแบบที่คละเคล้าและมีความหลากหลายมาก โดยไม่พบรูปแบบของศาลที่มีความโดดเด่นไปในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังพบว่าแต่ละรูปแบบที่มีความแตกต่างกันนั้น ยังมีความหลากหลายในชุดของรูปแบบนั้นๆ เป็นอย่างมาก หากพิจารณาในรูปแบบต่างๆ เหล่านี้ จะพบการนำรูปแบบที่มีลักษณะเด่นของแต่ละชุดมาออกแบบผสมข้ามชุดกันไปมา ดังตัวอย่างที่มีการนำรูปแบบหลังศาลหลักเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงปีพ.ศ. 2502 ซึ่งเป็นรูปแบบปราสาทยอดปราสาทโดยมีชุดมณฑปอันมีรูปแบบของหลังคาลาดรองรับเป็นฐานของส่วนชุดแท่งของยอดทรงปราสาทนั้น (อาทิ ศาลหลักเมืองตาก ฯลฯ) อย่างไรก็ตาม จะพบว่าในสมัยดังกล่าว มักมีความนิยมนำรูปแบบของทรงแท่งในรูปของยอดทรงปราสาทที่มีทั้งชุดยอดปราสาท และชุดมณฑปที่เป็นระบบรูปแบบจารีตเดิม มาพัฒนาเป็นรูปทรงของสถูปเจดีย์เพื่อให้สอดคล้องกับรูปแบบที่เป็นอัตลักษณ์ของเมืองนั้น โดยมีการนำชุดยอดปราสาทซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะและเป็นที่ยอมรับในภาคอีสานมาใช้ที่หลักเมืองจังหวัดนครพนม และจังหวัดหนองคาย นอกจากนี้ ยังมีการนำรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมเฉพาะที่แสดงออกถึงกลุ่มชาติพันธุ์ที่คงมีบทบาทในการสร้างศาลหลักเมืองนั้น อาทิ รูปแบบที่เป็นทรงเก๋งจีน หรือการนำรูปแบบที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและสถาปัตยกรรมนั้นมาออกแบบสร้างสรรค์ ดังเช่นหลักเมืองของจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมของเขมรตามที่พบในโบราณสถานของเมืองโบราณหรือจังหวัดนั้น

3.2.3 รูปแบบของหมุดหมายหลักเมือง

รูปแบบของหมุดหมายหลักเมือง ช่วงหลัง 2525- ปัจจุบัน (ศึกษา หลักเมืองระดับจังหวัด)

2.2.3.1 แท่งหิน, แผ่นหิน จำนวน 1 แท่ง

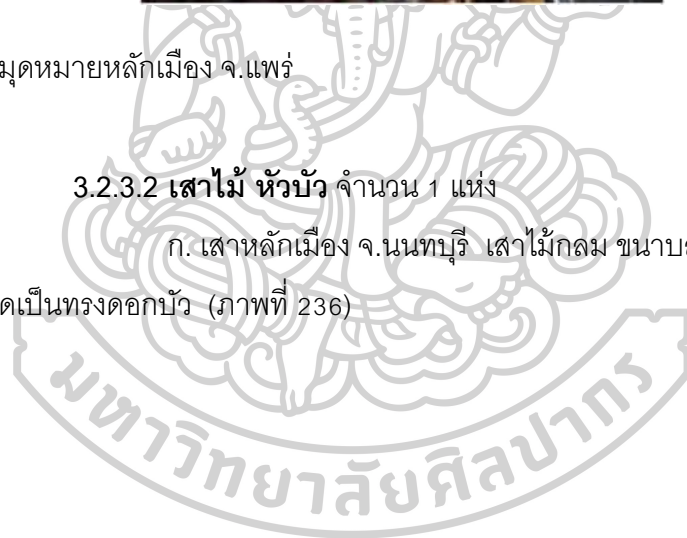
ก. หมุดหมายหลักเมือง จ.แพร่ แผ่นหินธรรมชาติปลายสอบ

ภาพที่ 223 หมุดหมายหลักเมือง จ.แพร่

3.2.3.2 เสาไม้ หีบบัว จำนวน 1 แห่ง

ก. เสาหลักเมือง จ.นนทบุรี เสาไม้กลม ขนาดลายเชิงบนและล่าง
ส่วนปลายยอดเป็นทรงดอกบัว (ภาพที่ 236)

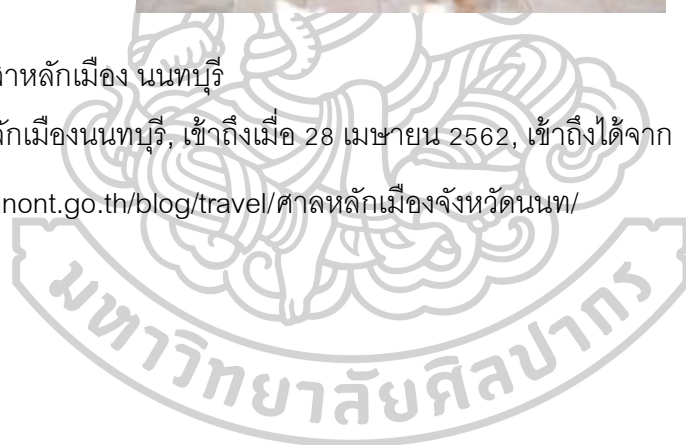

ภาพที่ 224 เสาหลักเมือง นนทบุรี

ที่มา : ศาลหลักเมืองนนทบุรี, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://nakornnont.go.th/blog/travel/ศาลหลักเมืองจังหวัดนนท/>

3.2.3.3 เสาไม้หัวเม็ด จำนวน 14 แห่ง

เสาหลักเมือง จ.พระนครศรีอยุธยา เสาแกนภายในไม้ชัยพฤกษ์ ภายนอกหล่อด้วยโลหะสามชนิด ส่วนหัวเม็ดเป็นยอดปลายเรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัว (ภาพที่ 225)

เสาหลักเมือง จ.ชัยนาท เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดทรงมณฑปเป็นยอดปลายเรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัว (ภาพที่ 226)

ภาพที่ 225 เสาหลักเมืองพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก pillar-shrine.html <http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/02/phra-nakhon-si-ayutthaya-city->

ภาพที่ 226 เสาหลักเมือง จ.ชัยนาท

ที่มา : บันทึกความทรงจำศาลหลักเมือง, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://mcguyver7.blogspot.com/2014/06/2-1.html>

เสาหลักเมือง จ.ศรีสะเกษ เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดทรงมณฑปเป็นยอด
ปลายเรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัวหัวเม็ดมีลายริ้วเป็นทางแบบผลพักทอง (ภาพที่ 227)

เสาหลักเมือง จ.ระนอง เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดทรงมณฑปเป็นยอดปลาย
เรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัวหัวเม็ดมีผิวเรียบ (ภาพที่228)

ภาพที่ 227 เสาหลักเมือง จ.ศรีสะเกษ

ที่มา : บันทึกเมื่อ 29 มีนาคม 2560,

ศาลหลักเมืองจังหวัดศรีสะเกษ, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://websanom.blogspot.com/2012/07/blog-post.html>

ภาพที่ 228 เสาหลักเมือง จ.ระนอง

ที่มา : ระนองจัดพิธีสมโภชศาลหลักเมืองครบ 20 ปี, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://mgronline.com/south/detail/9530000024918>

เสาหลักเมือง จ.อ่างทอง เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดทรงมณฑปเป็นยอดปลาย
เรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัวหัวเม็ดมีผิวเรียบ (ภาพที่228)

เสาหลักเมือง จ.กระบี่ เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดทรงมณฑปเป็นยอดปลาย
เรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัวหัวเม็ดมีลายริ้วเป็นทางแบบผลพักทอง (ภาพที่229)

ภาพที่ 229 เสาหลักเมือง จ.อ่างทอง

ที่มา : ศาลหลักเมืองอ่างทอง, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://foursquare.com/v/ศาลหลักเมือง-อ่างทอง/4c4d154bf96ac9b684211799/photos>

ภาพที่ 230 เสาหลักเมือง จ.กระบี่

ที่มา : พิธีนพเคราะห์ศาลหลักเมืองกระบี่, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.facebook.com/1566573653558759/photos/pcb.2174500822766036/217449>

[9826099469/?type=3&theater](https://www.facebook.com/1566573653558759/photos/pcb.2174500822766036/2174499826099469/?type=3&theater)

เสาหลักเมือง จ.อุทัยธานี เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดทรงมัทรี
เป็นยอดปลายเรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัวหัวเม็ดมีผิวเรียบ (ภาพที่ 231)

เสาหลักเมือง จ.อำนาจเจริญ เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดทรงมัทรีเป็นยอด
ปลายเรียวซ้อนชั้นด้วยชุดลวดบัวหัวเม็ดมีลายริ้วปั้นทางแบบผลพักทอง (ภาพที่ 232)

ภาพที่ 231 เสาหลักเมือง จ.อุทัยธานี

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดอุทัยธานี, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqwt7ag5d0f.blogspot.com/2016/03/uthai-thani-city-pillar-shrine.html>

ภาพที่ 232 เสาหลักเมือง จ.อำนาจเจริญ

ที่มา : ศาลหลักเมืองจังหวัดอำนาจเจริญ, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก <http://info.dla.go.th/public/travel.do?cmd=goDetail&id=719493&random=153820358520>

3.2.3.4 เสาไม้พรหมพักตร์ จำนวน 4 แห่ง

เสาหลักเมือง จ.นครศรีธรรมราช เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดยุคพรหมพักตร์
ชั้นชั้น (ภาพที่ 233)

เสาหลักเมือง จ.ตาก เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดยุคพรหมพักตร์ชั้น
ลดหลั่นขึ้นไปสู่ปลายยอด (ภาพที่234)

ภาพที่ 233 เสาหลักเมือง จ.นครศรีธรรมราช

ที่มา : ศาลหลักเมืองนครศรีธรรมราช, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.siamfreestyle.com/photos/nakornsritammarat/ศาลหลักเมือง/220015004>

ภาพที่ 234 เสาหลักเมือง จ.ตาก

ที่มา : ศาลหลักเมืองสี่มหาราช จ.ตาก, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.holidaythai.com/thailand-attractions-360.htm>

เสาหลักเมือง จ.ประจวบคีรีขันธ์ เสาไม้ ส่วนปลายยอดหัวเม็ดรูป
พรมพัตร์ซ้อนชั้นบนรูปแบบของบัววางปลายเสา (ภาพที่ 235)

เสาหลักเมือง จ.สุราษฎร์ธานี เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดรูปพรมพัตร์ซ้อน
หลายชั้น (ภาพที่ 236)

ภาพที่ 235 เสาหลักเมือง จ.ประจวบคีรีขันธ์

ที่มา : ศาลหลักเมืองประจวบคีรีขันธ์, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

http://www.prachuaptown.com/travel/prachuap/lakmuang.php?fb_comment_id=474740

322572973_846995282014140

ภาพที่ 236 เสาหลักเมือง จ.สุราษฎร์ธานี

ที่มา : ศาลหลักเมืองสุราษฎร์ธานี, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<https://www.touronthai.com/travelguide/placeinfo.php?id=19908>

3.2.3.5 เสาไม้ทรงยอดมงกุฏ จำนวน 4 แห่ง

เสาหลักเมือง จ.สมุทรสาคร เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดรูปทรงมงกุฏซ้อนชั้น
บนรูปแบบของบัวเวงปลายเสา (ภาพที่ 237)

เสาหลักเมือง จ.หนองคาย เสาไม้ ส่วนหัวเม็ดรูปทรงธาตุเจดีย์ใน
รูปแบบของศิลปะอีสาน (ภาพที่ 238)

ภาพที่ 237 เสาหลักเมือง จ.สมุทรสาคร

ที่มา : ผู้ว่าราชการจังหวัดพร้อมด้วยรองผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสาครเข้าสักการะศาลเจ้าพ่อ

หลักเมืองเนื่องในโอกาสเข้ารับตำแหน่งใหม่, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

https://pr.prd.go.th/samutsakhon/ewt_news.php?nid=3667&filename=Index2

ภาพที่ 238 เสาหลักเมือง จ.หนองคาย

ที่มา : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2562, เข้าถึงได้จาก

<http://www.nongkhai-culture.org/index2.htm>

3.2.3.6 ระบบพิเศษ จำนวน 3 แห่ง

สะดือเมือง จ.เชียงราย เสาเป็นแท่งหิน หัวเสาเป็นรูปดอกบัวมีลายเป็นริ้วมีการติดตั้งหลักหมุดของเมืองในลักษณะของกลุ่มหมุดบริวาร โดยมีหลักหมุดประธาน ซึ่งเป็นสะดือหรือตำแหน่งศูนย์กลางเมืองบนเขากลางเมือง (ภาพที่ 239)

ภาพที่ 239 สะดือเมือง จ.เชียงราย

ที่มา : บันทึกเมื่อ 11 มกราคม 2559

เสาหลักเมือง จ. เชียงราย ทรงหม้อน้ำ + ดอกบัว เสาไม้ รูปแบบหม้อน้ำมีประดับรูปเทวดาประจำทิศ ส่วนหัวเม็ดรูปหม้อน้ำประดับรูปเทวดาประจำทิศ (ภาพที่ 240)

เสาหลักเมืองพิชัย จ. อุตรดิตถ์ พัฒนามาจากเสาของวัดเก่า ปัจจุบันเป็นตลาดโดยมีการประดับตกแต่งใหม่ด้วยกระจกสี ส่วนปลายเป็นกลีบบัวธรรมชาติ (ภาพที่ 241)

ภาพที่ 240 เสาหลักเมือง จ. เชียงราย

ที่มา : บันทึกเมื่อ 11 มกราคม 2559

ภาพที่ 241 ภาพที่ 242 เสาหลักเมืองพิชัย จ. อุตรดิตถ์

ที่มา : บันทึกเมื่อ 2 สิงหาคม 2558

สรุปรูปแบบของหมุดหมายหลักเมือง ช่วงพ.ศ. 2525- ปัจจุบัน

จากองค์ประกอบรูปแบบของหมุดหมายหลักเมือง ช่วงหลัง 2525- ปัจจุบันชี้ให้เห็นว่ารูปแบบของหัวเม็ดเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมสูงสุด โดยมีความหลากหลายทางรูปแบบของชุดหัวเม็ดที่มีความแตกต่างกันออกไป ปรัชญาการณดังกล่าวอาจนำมาสู่การตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่ารูปแบบของหมุดหมายหลักเมืองในสมัยดังกล่าว ได้รับการพัฒนามาจากรูปแบบของเสาหลักเมืองรัชกาลที่ 4 ที่เป็นเสาไม้กลมและมีรูปแบบเป็นหัวเม็ดทรงมณฑป นอกจากนี้ยังพบการนำรูปแบบหัวเม็ดในรูปแบบต่างๆ ที่มักมีรูปแบบประจำชุดของแต่ละรูปแบบตามสายจารีต มาผสมรูปแบบกันให้มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น อาทิ การนำรูปแบบของหัวเม็ดทรงมณฑป มาผสมกับรูปแบบพรมพักตร์ ฯลฯ นอกจากนี้ยังพบการสร้างหมุดหมายหลักเมืองให้ตรงตามพงศาวดาร โดยมีการ

ปรับปรุงภูมิทัศน์ของที่ตั้งให้สอดคล้องกับจารึกโบราณ ดังเช่นสะดือเมืองเชียงราย โดยการสร้างสรรค์เนินบนเขาที่ตั้งอยู่กลางเมืองให้เป็นจุดศูนย์กลางเมือง(สะดือเมือง แนวคิดนิยมหลักเมืองยังมีพัฒนาการไปสู่การแสวงหาสิ่งที่เป็นหมุดหรือแท่งที่เป็นโบราณสถาน หรือเป็นสถานที่ที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเมืองนั้น อาทิ การพบการสถาปนาเสาหลักเมืองพิชัยจากซากเสา(ร่วมใน)ของวัดร้างที่ตั้งอยู่ใจกลางตลาดกลางเมืองพิชัย(อำเภอพิชัย) โดยมีการนำแท่งเสาจากวัดร้างกลางเมือง(และกลางตลาดในปัจจุบัน)มาสถาปนาให้เป็นแท่งหลักเมืองอย่างสวยงาม⁵¹³

3.3 นัยยะของหลักเมืองในกระแสหลักเมืองนิยมช่วงพ.ศ.2525 – ปัจจุบัน

3.2.1 มูลเหตุการณีสร้าง ไม่ได้สร้างหลักเมืองตามคติเดิม แต่สร้างด้วยเหตุการณ์สำคัญ ตามโอกาสต่างๆ เช่น งานเฉลิมฉลองจากส่วนกลาง (แนวคิดนี้น่าจะมีจุดเริ่มมาจากฉลองกรุงเทพฯ ครบ 200ปี) ตัวอย่าง เช่น หลักเมือง จังหวัดชุมพร เนื่องในปี 2535 เป็นปีมหามงคลเนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระชนมายุครบ 60 พรรษา และเป็นปีฉลอง 600 ปีของ จังหวัดชุมพร หลักเมือง อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา สร้างขึ้นเนื่องในมหามงคลสมัยที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ 60 พรรษา ในปีพ.ศ. 2535 และอำเภอนาทวีได้ก่อตั้งอำเภอมาครบ 80ปี

3.2.2 การเกิดขึ้นของ กระแสการสร้างหลักเมืองในระดับอำเภอทั่วประเทศ เป็นแนวคิดของข้าราชการจากส่วนกลาง เป็นผู้ริเริ่ม และมักสร้างไว้ในพื้นที่ส่วนหนึ่งของหน่วยงานราชการ เช่น หน้าศาลากลางอำเภอ หน้าศาลากลางจังหวัด มีผังที่เปิดโล่งเพื่อให้คนได้มาสักการะและมีลานกว้างสำหรับการประกอบพิธีในโอกาสต่างๆ

3.2.3 มีการสร้างหลักเมืองในเขตพื้นที่เคยเป็นเมืองเก่ามาก่อน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้หลักเมืองอนุสรณ์ถึงความเป็นเมือง เช่น หลักเมืองอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ แม้ว่าจังหวัดกระบี่จะมีหลักเมืองแล้วก็ตาม แต่อำเภอคลองท่อมได้สร้างหลักเมืองขึ้นมาเป็นของตนเอง เนื่องจากเป็นเมืองเก่า เคยมีความเจริญมาตั้งแต่ครั้งอดีต จึงสร้างไว้เป็นอนุสรณ์

⁵¹³แนวคิดดังกล่าวอาจได้รับการส่งต่อแรงบันดาลใจ หรือการส่งต่อทางด้านแนวคิดของชนชั้นนำสยาม ในช่วงสมัยที่มีการแสวงหาหลักเมืองกลางเมืองโบราณ ดังที่ได้ศึกษา หลักเมืองช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ.

3.2.4 สร้างหลักเมืองตามประเพณีเก่าที่เมืองต้องมีหลักเมือง ในระดับอำเภอสร้างหลักเมืองขึ้นมา ด้วยเหตุผล เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ในบางพื้นที่โดยเฉพาะ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีวัฒนธรรมของการฝังหลักบ้านอยู่แล้ว ก็มีการยกหลักบ้าน ขึ้นมาเป็นหลักเมือง และปรับปรุงศาลสร้างเสาแบบใหม่ตามแบบแผนนิยม บางชุมชนตั้งขึ้นใหม่ ก็ นิยมสร้างหลักเมือง เช่น ชุมชนแม่เมาะะ จังหวัดลำปาง โดยมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกป้องรักษา ประชาชน ชาวอำเภอแม่เมาะะให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ถือเป็นหลักรวมจิตใจของชุมชน เมื่อชุมชน ย้ายที่ตั้งใหม่ จึงสร้างเสาหลักเมืองขึ้นมาใหม่ หรือในกรณี พะเยา ซึ่งเป็นเมืองโบราณมาก่อน แต่ เมื่อแยกออกจากเชียงรายน มาตั้งเป็นจังหวัดใหม่(รูปแบบการปกครองจากส่วนกลาง) จึงตั้งหลัก เมืองแยกออกมาจากเชียงราย

บทที่ 7

บทสรุป

การศึกษาคติ แนวคิดหลักเมืองชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการที่มีความสัมพันธ์กับพลวัตทางสังคม โดยมีรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งรวมถึงรูปแบบของผังเมืองซึ่งเป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยแสดงให้เห็นถึงนัยยะและความเปลี่ยนแปลงไปของหลักเมืองได้อย่างเป็นรูปธรรมดังเช่นรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรม ผลจากการศึกษาสามารถนำมาสู่การสรุปผลการศึกษา ดังนี้

1. คติความเชื่อที่ส่งผลต่อ “พัฒนาการแนวคิดการสร้างหลักเมือง” ในสังคมไทย

คติความเชื่อดั้งเดิมเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง (ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) และคติความเชื่อทางด้านศาสนา (นอกภูมิภาคฯ) คือ “พราหมณ์ – ฮินดู” และ “พุทธ” ส่งผลต่อพัฒนาการแนวคิดในการเลือกภูมิสถานและการสร้างหลักเมือง

หลักเมือง มีพัฒนาการมาจากคติ ความเชื่อเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสัมพันธ์กับที่ตั้งของเมือง โดยมีความมุ่งหมายให้ผู้คนในเมืองมีความเป็นอยู่ปกติสุข แคล้วคลาด ปลอดภัย อีกทั้งเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในเมืองในทุกระดับชั้นการให้ความสำคัญกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องชัยภูมิเพื่อให้ทั้งหลักเมืองและเมืองตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สามารถตั้งมั่นเพื่อปกป้องผู้คนในเมืองได้อย่างมั่นคง

บริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มักพบสภาพแวดล้อมที่เป็นเนินสูง ใกล้ทางแยกหลักที่เป็นเส้นทางสัญจรของเมือง โดยพบว่ามักมีดินใหญ่อยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวซึ่งถูกเรียกว่า ไม้หมายเมือง จากหลักฐานบันทึกต่างๆภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิพงศาวดารอฮามมาถึงพงศาวดารล้านช้าง พงศาวดารเงินยางเชียงแสน ฯลฯ ชี้ให้เห็นว่า ในระยะเริ่มแรกของการเกิดมุดหมายหลักเมือง มักจะอิงกับต้นไม้ใหญ่ หรือบริเวณสถานที่ที่เป็นเนินสูง หรือภูเขาที่มีความสัมพันธ์กับผืนแผ่นดินที่มีองค์ประกอบคู่กัน⁵¹⁴ องค์ประกอบทางธรรมชาติเหล่านี้ ผู้คนมีความเชื่อว่ามีอำนาจ หรือมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงอยู่ภายในมุดหมายที่เป็นภูเขา ต้นไม้ หรือก้อนหิน ฯลฯ ที่ผู้คนได้สถาปนาขึ้นมาบนพื้นที่สำคัญนั้น เมื่อเวลาผ่านไปหลักมุดหมายดังกล่าว ถูกพัฒนาให้มีรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น โดยมีการพัฒนาแนวคิดจากต้นไม้ใหญ่มาเป็นหลักหิน

⁵¹⁴ ดังเช่นชายคู่กับหญิง ความสว่างคู่กับความมืด ฯลฯ

โดยนำมาฝังหรือปักลงดิน มีการตกแต่งหมุดหมายนั้นด้วยการปิดทองคำ จากรูปทรงของก้อนหินธรรมชาติ ควบคู่กับการใช้ไม้ธรรมชาติมาแปรรูปเป็นรูปแบบต่างๆ โดยการนำมาแกะสลัก ตกแต่ง เพื่อให้มีคุณค่าความงามตามรสนิยมของผู้คนในเมือง

2. พัฒนาการด้านคติความเชื่อของหลักเมืองกรุงเทพฯในฐานะเมืองศูนย์กลางการปกครองสู่การสร้างหลักเมืองในสถานที่ต่างๆ

หลักเมืองรัตนโกสินทร์ ถูกสร้างขึ้นเมื่อมีการตั้งเมืองใหม่ รัฐใหม่ภายใต้ราชวงศ์ใหม่ โดยใช้หลักเมืองที่สร้างขึ้นนั้นเป็นหลักชัย และเป็นหมุดหมายแรกในการสถาปนาศูนย์กลางเมืองของราชอาณาจักรแห่งใหม่ สถานที่ตั้งและรูปแบบของเสาหลักเมืองจึงสะท้อนหน้าที่ในฐานะที่เป็นหลักชัยและแกนเมืองใหม่ โดยมีรูปแบบเสากลม และส่วนปลายยอดรูปดอกบัวซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างสรรคศิลป์กรรมเสาหลักเมือง ซึ่งมีรูปแบบเลียนจากธรรมชาติโดยตรงไปตรงมา โดยมุ่งให้สื่อความหมายถึงดอกบัวดอกแรกกลางราชธานีแห่งใหม่ที่สอดคล้องกับเนื้อความสำคัญในไตรภูมิโลกวิจรณคถาที่พระองค์ทรงให้ปรับปรุงเนื้อความขึ้นใหม่ให้มีรายละเอียดมากขึ้นกว่าไตรภูมิภิกษุคถานี้

หลักเมืองรัตนโกสินทร์ที่สร้างขึ้นมาใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 แม้จะอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดเดิมเรื่องการปกป้องคุ้มครองเมืองกรุงเทพฯแต่ได้เพิ่มหน้าที่เป็นหลักเมืองศูนย์กลางรัฐและปกป้องคุ้มครองพระราชอาณาเขตด้วยโดยสะท้อนในพระราชพิธี ตลอดจนจิตศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองที่มีความหมายศูนย์กลางจักรวาลอย่างเป็นรูปธรรม โดยแผ่ขยายถึงกรุงเทพฯซึ่งเป็นศูนย์กลางจักรวาล มีพระอินทร์ทรงเป็นประมุขแห่งราชอาณาจักร การใช้ไม้สักซึ่งมีความหมายถึง “สักกะ” อันเป็นนามหนึ่งของพระอินทร์ ให้เป็นส่วนของไม้แกนในของเสาหลักเมืองที่มีความแข็งแรงและมีความสำคัญสูงสุด โดยทรงใช้ไม้ชัยพฤกษ์ซึ่งยังคงมีความสำคัญในความหมายแห่งความแห่ง “ชัยมงคล” ที่ยังคงแผ่ความหมายสำคัญด้านความมั่นคงและมีชัยในด้านการยกทัพทำศึกในการสื่อความหมายถึงกลุ่มประเทศราชสำคัญในช่วงต้นรัชกาลที่ 4 ซึ่งเมืองต่างๆเหล่านี้ยังทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านให้กับราชธานีกรุงเทพฯได้เป็นอย่างดี พระราชประสงค์ในการใช้ไม้ชัยพฤกษ์จำนวน 6 แผ่นจึงน่าจะสื่อความหมายถึงกลุ่มหัวเมืองประเทศราชที่มีความสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าว อันประกอบด้วยกลุ่มเมือง เชียงใหม่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาสัก นครหลวง ปัตตานี

ช่วงเวลาแห่งความเปลี่ยนแปลงผ่านทางการเมือง สังคม ฯลฯ ดังกล่าว ได้ส่งผลต่อการพัฒนาทางด้านคติ และแนวคิดของหลักเมืองด้วยเช่นกัน โดยพบว่า แนวคิดหลักเมืองจากกรุงเทพฯ ได้ถูกส่งต่อทางด้านคติ และแนวคิดออกไปยังเมืองต่างๆ ของแต่ละภูมิภาคที่อยู่ในเขตชัณฑสีมาโดยผ่านชนชั้นนำสยามมากกว่าที่ผ่านมา ซึ่งส่วนสำคัญหนึ่งเกิดขึ้นมาจากการรับวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตกที่มีความนิยมในการแสวงหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อนำมาอธิบายถึงความมี "อารยะ" ของตน ดังเช่นการออกสำรวจแหล่งโบราณสถานต่างๆ ที่เคยมีความรุ่งเรือง อาทิ สุโขทัย อโยธยา ฯลฯ เมืองโบราณต่างๆ เหล่านี้ จึงมักถูกตั้งประเด็น(ล่วงหน้าไว้ก่อน)ว่า ต้องมีหลักฐานหลักฐานจากบันทึกต่างๆ อาทิ สารานุกรมเด็ด เทียบเมืองพระร่วง อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา ฯลฯ ล้วนมีการสำรวจโดยมีการบันทึกการสำรวจแหล่งโบราณสถานกลุ่มนี้ที่เคยมีความรุ่งเรืองมาแล้วทั้งสิ้น และทุกแห่งที่ทรงพระราชดำเนิน / สัญจรไป มักจะมีการสืบค้นหาหลักเมืองภายใต้ภาพจำและสำนึกที่มีแบบอย่างจากกรุงเทพฯ หลักฐานสำคัญที่พบจากการสันนิษฐานที่พบบ่อยมักเริ่มจาก การเสาะแสวงหาพื้นที่สำคัญที่อยู่กลางใจเมือง กอปรหลักฐานฐานอาคารที่มีขนาดย่อมและต้องเป็นผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสดังเช่นที่ปรากฏจากศาลหลักเมืองในกรุงเทพฯ

3. รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองที่ปรากฏตามเมืองและตามภูมิภาคต่างๆ

จากการศึกษารูปแบบของศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองที่ปรากฏในภูมิภาคต่างๆ สามารถจัดกลุ่มของหลักเมืองได้ 3 กลุ่มหลักดังนี้

3.1 หลักเมืองกลุ่มที่รับ **คติ และแนวคิด** ตลอดจน **รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรม** มาจากหลักเมืองกรุงเทพฯ อาทิ หลักเมืองพระนครศรีอยุธยา หลักเมืองปทุมธานี หลักเมืองฉะเชิงเทรา หลักเมืองอ่างทอง หลักเมืองสมุทรสงคราม หลักเมืองเพชรบุรี ฯลฯ

หลักเมืองกลุ่มนี้มักพบได้จากหลักเมืองของจังหวัดที่ตั้งอยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ ซึ่งมักอยู่ในกลุ่มหลักเมืองในเขตภาคกลาง เหตุผลสำคัญหนึ่งนอกจากการที่เมืองเหล่านี้จะอยู่ใกล้กับศูนย์กลางการปกครองกรุงเทพฯ แล้ว เมืองเหล่านี้ยังมีวัฒนธรรมทางด้านคติ แนวคิดในลักษณะเดียวกัน

3.2 หลักเมืองกลุ่มที่รับ **แนวคิดและรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรม** มาจากหลักเมืองกรุงเทพฯ และนำไปพัฒนาตามแนวคิดและรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมของเมืองนั้น อาทิ หลัก

เมืองนครศรีธรรมราช หลักเมืองน่าน หลักเมืองบุรีรัมย์ หลักเมืองสุรินทร์ หลักเมืองหนองคาย หลักเมืองอุดรธานี หลักเมืองเชียงรายได้วัดกลางเวียง หลักเมืองเชียงแสนที่วัดพระเจ้าล้านทอง ฯลฯ⁵¹⁵

หลักเมืองกลุ่มนี้มักพบได้จากเมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน และเป็นเมืองที่มีความสำคัญในอดีตจนมีรากทางวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์แสดงออกมาผ่านรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมของตน หลักเมืองกลุ่มดังกล่าวจึงมีรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สะท้อนท้องถิ่นหรือความเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน โดยแสดงออกทางด้านรูปแบบในส่วนที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของศาลคือ ส่วนของยอดปราสาทที่มีรูปแบบของปราสาทขอม หรือบัวเหลี่ยม ในส่วนของหมุดหลักเมือง พบว่ามักนำศิลปวัตถุ หรือโบราณวัตถุมาให้ความหมายถึงเมืองซึ่งผ่านกาลเวลา อาทิหลักหมุดหินของหลักเมืองขอนแก่น หรืออาจสร้างหมุดหลักเมืองโดยมีแนวคิดการตั้งเสาไม้แบบหลักเมืองกรุงเทพฯ ฯลฯ

3.3 หลักเมืองกลุ่มที่รับเฉพาะแนวคิดมาจากหลักเมืองกรุงเทพฯและนำไปพัฒนาตามคติ แนวคิดหลักเมืองของเมืองนั้น อาทิ หลักเมืองเชียงใหม่ สะดือเมืองเชียงราย หมุดหินหลักเมืองขอนแก่น หมุดเสาหลักเมืองพิชัย จังหวัดอุดรดิตถ์ ฯลฯ

หลักเมืองกลุ่มนี้มักเป็นเมืองทางประวัติศาสตร์ยาวนาน และเป็นเมืองที่มีความสำคัญในอดีตจนมีรากทางวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์ทางด้านคติ และความเชื่อเป็นประเด็นหลัก โดยมีการนำคติและความเชื่อจากบันทึก ตำนาน พงศาวดาร ฯลฯ มาพัฒนาเป็นหลักเมืองเพื่อให้เป็นที่ประจักษ์และเพื่อแสดงให้เห็นถึงความมีอยู่จริงของคติและความเชื่อนั้น ดังเช่นสะดือเมืองเชียงราย เป็นการนำพงศาวดารของเมืองเชียงราย

นอกจากนี้ หลักเมืองที่ปรากฏในภูมิภาคและตามเมืองต่างๆในช่วงเวลาของ “สยามประเทศ”⁵¹⁶ จนมาถึงปัจจุบัน มีการรับส่ง-เชื่อมโยงแนวคิดและรูปแบบศิลปะจากหลักเมืองกรุงเทพฯ โดยผสมผสานคติความเชื่อและรูปแบบศิลปะในภูมิภาคของตนเองผ่านรูปแบบของภูมิ

⁵¹⁵ นอกจากนี้ ยังพบหอหลักเมืองที่นครหลวงเวียงจันทน์(บ้านเพี้ยวัด) ได้รับการเททองยกช่อฟ้า พ.ศ. 2555 ก็มีแนวคิดและรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมที่สามารถจัดให้อยู่ในกลุ่มดังกล่าว ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่าสายน้ำ(โขง)ที่ถูกกำหนดให้เป็นเขตแดนประเทศ(ซึ่งเกิดขึ้นในยุคล่าอาณานิคม)ไม่สามารถขวางกั้นการรับ-ส่ง แรงบันดาลใจในด้านแนวคิดหลักเมือง ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สวรรค์ ตั้งตรงสิทธิกุลและคณะ โครงการวิจัย หลักบ้านหลักเมืองไทย-ลาวลุ่มน้ำโขง : กรณีศึกษาพื้นที่ศิลปวัฒนธรรมร่วมภูมิภาคของนครหลวงเวียงจันทน์ และหนองคายหน้า 111, 147-150.

⁵¹⁶ สยามประเทศในที่นี้คือช่วงเวลาตั้งแต่การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ฯ มาถึงการเปลี่ยนแปลงชื่อจาก “สยาม” มาเป็นประเทศไทย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ “สยาม” มีขนาดพื้นที่และเขตแดนที่ไม่เท่ากัน

สถานหลักเมือง ศาลหลักเมือง เสาหลักเมือง และประติมากรรมรูปบุคคล(พระหลักเมืองหรือ เทวดาประจำเมือง)

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลักเมืองที่สร้างขึ้นในปัจจุบันนี้ มักนิยมสร้างเป็น “เสา” และมี “ศาล” เป็นตัวเรือนหรืออาคารครอบคลุมเสา ซึ่งได้รับอิทธิพลทางรูปแบบและคติความเชื่อกระแสหลักมาจากส่วนกลางคือ “หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์หรือหลักเมืองกรุงเทพฯที่มีรูปลักษณะเป็น “เสา” และมีส่วนปลายยอดของหัวเสาเป็นหัวเม็ดรูปดอกบัว(รัชกาลที่ 1) และหัวเม็ดทรงมัทฉ์ (รัชกาลที่ 4)หลักเมืองกรุงเทพฯจึงกลายมาเป็นรูปแบบมาตรฐานที่ได้รับความนิยม ดังจะเห็นได้จากหลักเมืองที่สร้างขึ้นใหม่หลายพื้นที่ทั่วทั้งประเทศไทย ซึ่งรวมถึงหลักเมืองที่ปรากฏขึ้นในประเทศใกล้เคียงในช่วงเวลาหลังจากพ.ศ. 2525 ลงมา⁵¹⁷ ซึ่งมีลักษณะเป็นเสาและมีอาคารครอบ เช่นเดียวกัน ในบางกรณีจึงพบว่า ชุมชนเคยมีหลักบ้านหรือหลักเมืองที่แสดงถึงความเป็นศูนย์กลางของบ้านและเมืองเดิมอยู่ก่อนแล้ว แต่ก็ได้จัดสร้างหลักเมืองขึ้นมาใหม่ให้มีรูปร่างลักษณะที่เป็นมาตรฐาน(จากส่วนกลาง)คือ “เสาไม้” โดยพบว่ามักมีความนิยมสร้างรูปแบบหัวเสาเป็นดอกบัว(แบบหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 1) และรูปแบบหัวเสาที่เป็นหัวเม็ดทรงมัทฉ์(แบบหลักเมืองสมัยรัชกาลที่ 4) หลักฐานเหล่านี้สะท้อนถึงการรับอิทธิพลทาง “คติและแนวคิดร่วม” มาจากส่วนกลางที่กรุงเทพฯ และใส่เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นในส่วนของรายละเอียดการตกแต่งตัวเสาและอาคารที่มักใช้ศิลปะในท้องถิ่นของบ้านเมืองตนมาเป็นหลักแนวคิดร่วมในการสร้างสรรค์รูปแบบด้วย หลักเมืองสมัยดังกล่าว ซึ่งมักมีความสัมพันธ์กับแนวคิดสมัยใหม่ที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเป็นพื้นที่ในการแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มคนในบ้านเมืองนั้น ควบคู่กับมีหน้าที่ในการเป็นหมุดหมายของเมือง ปรากฏการณ์นี้ไม่ได้มีเฉพาะในพื้นที่ประเทศไทยเพียงอย่างเดียว แต่ยังสามารถพบได้ในกลุ่มเมืองที่มีวัฒนธรรมร่วมลุ่มน้ำโขง และลุ่มน้ำใกล้เคียง ซึ่งปัจจุบันได้มีการสร้างหลักเมืองใหม่ขึ้นในหลายๆเมืองด้วยเช่นกัน เช่น นครหลวงเวียงจันทน์ เซกอง บ่อแก้ว จำปาสัก เป็นต้นซึ่งหลักเมืองเหล่านี้มักถูกสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 2550 ลงมา โดยมักตั้งอยู่ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำโขง หลักเมืองต่างๆเหล่านี้แม้ว่าจะมีรากทางวัฒนธรรมร่วมกัน แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าการเกิดหลักเมืองในระดับที่แพร่กระจายในประเทศไทยในช่วงเวลาดังกล่าว แนวคิด

⁵¹⁷ เหตุที่ต้องมีการแยกช่วงเวลาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2525 ลงมา เนื่องจาก ยังมีการพบหลักฐานที่ปรากฏในรูปแบบเสาไม้ที่เรียกว่า ใจบ้าน เทวดาบ้าน ฯลฯ ที่พบอีกหลายแหล่งตามเมืองทางตอนใต้ของประเทศจีน ทางตะวันออกของเมียนมาร์ทางตอนเหนือของประเทศลาวและประเทศไทย หลักฐานเหล่านี้ล้วนแสดงถึงรากร่วมทางวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ในภูมิภาคดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งต่างจากการเคลื่อนทางแนวคิดหลักเมืองในช่วงของ พ.ศ. 2525 ลงมา

ดังกล่าว จึงน่าจะมีส่วนในการส่งต่อแนวคิดหลักเมือง(สมัยปัจจุบัน)ออกไปสู่เมืองต่างๆ ตามแนวชายแดนที่พบได้ในปัจจุบัน

หลักเมืองมีบทบาทและหน้าที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพทางการเมือง สังคม ฯลฯ หลักเมืองยังคงมีพัฒนาการทางด้านคติ แนวคิดอย่างต่อเนื่องโดยยังคงสัมพันธ์กับเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองตลอดมา โดยพบว่ามีการพัฒนารูปแบบต่างๆที่มีความหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การศึกษาพัฒนาการทางด้านคติ แนวคิดหลักเมืองยังชี้ให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวทางแนวคิดอย่างเป็นขั้นเป็นตอน โดยเริ่มจากคติการฝังหมุดหรือก้อนหินที่ได้รับการคัดสรรมาปรุงแต่ง เช่นการประดับด้วยทองคำเปลว⁵¹⁸ และเครื่องบูชาอื่นโดยการฝังหลักหมุดหมายเมืองนั้นลงดินเพื่อแสดงถึงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญของเมือง ต่อมาพบมีการใช้แท่งศิลาในการปักพื้นที่สำคัญดังกล่าวเพื่อให้สามารถแสดงถึงตำแหน่งที่ตั้งนั้นชัดเจนมากยิ่งขึ้น แท่งศิลานี้เริ่มมีพัฒนาการทางด้านรูปแบบควบคู่กับคติ แนวคิดในการแสดงความหมายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมือง โดยการมุ่งหมายสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นหลักเมือง หรือมีการนำแท่งหินที่อาจเคยมีความมุ่งหมายในการสร้างอื่นมาก่อน เมื่อหมดความสำคัญในความมุ่งหมายนั้นจึงมีการนำมาสถาปนาให้เป็นหลักเมือง ฯลฯ แนวคิดดังกล่าวมักมีการฝัง/ปักหลักเมืองนั้นโดยมักให้อยู่ในบริเวณเดียวกับต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีความหมายถึงไม้หมายเมืองของเมืองนั้น แนวคิดของไม้หมายเมืองดังกล่าวจึงอาจเป็นรากแนวคิดสำคัญหนึ่งที่ได้รับการพัฒนาจากไม้ใหญ่ที่มีชีวิตและมีความศักดิ์สิทธิ์ มาสู่การคงใช้ไม้(ที่มาจากไม้เนื้อแข็ง)ซึ่งเป็นประเภทไม้หมายเมืองมาสร้างสรรค์ให้มีรูปแบบและลวดลายทางศิลปะ โดยคงรากคติและความเชื่อที่ว่าไม้ที่ได้นำมาแปรรูปเพื่อการสร้างสรรค์รูปแบบนั้นยังคงมีเทวดาอารักษ์สิงอยู่ในแท่งเสานั้น โดยหลักฐานเก่าสุดที่พบรูปแบบเสาไม้หลักเมืองดังกล่าวและสามารถกำหนดอายุได้อย่างชัดเจนที่สุดคือ เสาไม้หลักเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อเวลาผ่านไปรูปแบบของเสาไม้หลักเมืองได้มีพัฒนาการทางคติและแนวคิดที่หลากหลายทั้งทางด้านแนวคิด โดยการสร้างเพื่อพกพาเสมือนเป็นวัตถุมงคลเพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้คนหรือผู้มีถิ่นฐานบ้านเกิดของเมืองเหล่านั้น(ภาพที่ 90) ฯลฯ **รูปแบบ** คือการผสมผสานรูปแบบศิลปะต่างๆให้มีความหลากหลายและพิสดารมากยิ่งขึ้น ฯลฯ **วัสดุ** คือการใช้โลหะหล่อขึ้นรูปโดยปฏิเสธรากคติ ความเชื่อเดิมเรื่องเทวดาอารักษ์คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องมีอยู่ในสิ่งที่เป็นธรรมชาติ คือหิน ไม้ ฯลฯ ซึ่งรวมถึง**เทคนิคการประกอบและติดตั้ง**ด้วยนวัตกรรมสมัยใหม่ด้วยการติดตั้งเสา

⁵¹⁸ ดังตัวอย่างที่พบคำว่า หลักคำ ในพงศาวดารล้านช้าง และหลักหมุดหินที่ปรากฏร่องรอยของการประดับด้วยทองคำเปลวที่พบในบริเวณพื้นที่ซอกหอหลักเมืองนครหลวงเวียงจันทน์

หลักเมืองโดยปฏิเสศติการมีรากเสาลงสู่พื้นดินร่วมกับพระแม่ธรณี ฯลฯ แนวคิดของหลักเมืองจึงมิได้อยู่ที่เพียงคติจากเดิมอีกต่อไป หากแต่ มีการพัฒนารูปแบบของหลักเมืองออกไปอย่างหลากหลายทั้งทางด้านคติ แนวคิด และศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ที่มีมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 243 แสดงการจำลองแผ่นองค์ประกอบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของหลักเมืองกรุงเทพฯ ที่มา ทำพระจันทร์ดอทคอม

ภาพที่ 256 แสดงแท่งเสาจำลองหลักเมืองกรุงเทพฯ

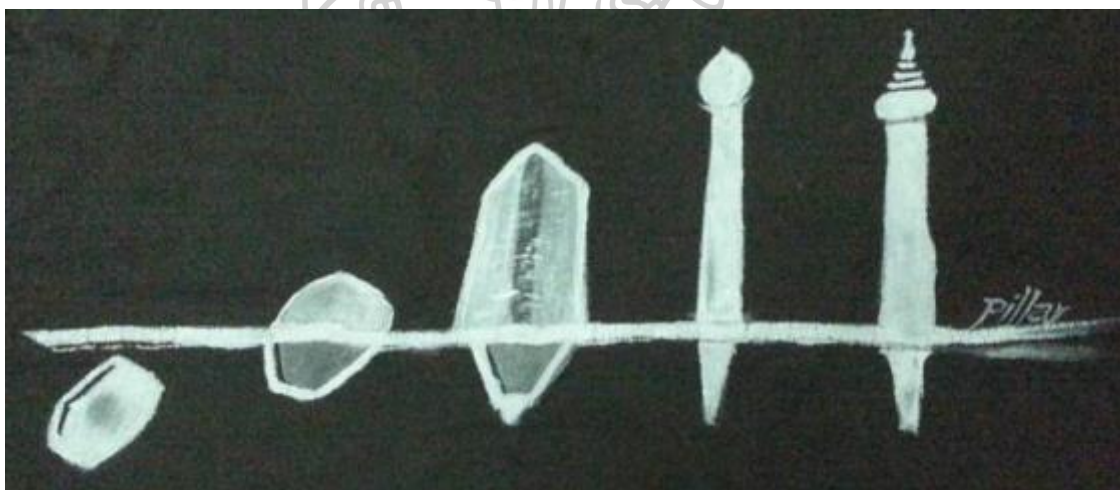

ภาพที่ 244 แสดงรูปแบบของเสาหลักเมืองที่สามารถเคลื่อนย้ายได้
ที่มา 13921033_1412927602058027_4542700792972196642_n

ภาพที่ 245 แสดงรูปแบบของพระหลักเมืองที่สามารถเคลื่อนย้ายได้
ที่มา 13921033_1412927602058027_4542700792972196642_n

จากปรากฏการณ์ดังที่ได้กล่าวแสดงให้เห็นถึง คติ แนวคิด “หมุดหมายเมือง” ที่มีมาแต่เดิม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมร่วมของภูมิภาคยังคงมีพลังอยู่เช่นเดิม ในขณะที่เดียวกัน บทบาทหน้าที่ของหลักเมืองยังคงมีพัฒนาการทั้งทางด้านคติ แนวคิดสู่รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรม คู่ขนานไปกับสภาพสังคม เพื่อตอบสนองวิถีของผู้คนในสังคมเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย โดยมีข้อสันนิษฐานที่มาของหลักเมืองมาจากหมุดหินที่ถูกฝังในดิน ณ บริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กลางเมือง (โดยมีต้นไม้ใหญ่เป็นองค์ประกอบสำคัญอยู่ในบริเวณนั้น) และมีการพัฒนาแนวคิดมาสู่รูปทรงของแท่งหิน แผ่นหินโดยผ่านการปักเพื่อให้มีการหยั่งรากของหมุดหินลงดิน เมื่อเวลาผ่านไปหมุดหลักเมืองได้พัฒนาทั้งรูปแบบและวัสดุที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งรวมถึงการสร้างเรือน (ศาล) เพื่อคลุมหมุดหลักเมือง(ภาพที่ 91) โดยมีการแฝงความหมายผ่านรูปแบบทางศิลปะที่แสดงออกมาผ่านหมุดหลักเมืองและศาลหลักเมืองที่ปรากฏในปัจจุบัน

ภาพที่ 246 แสดงความหลากหลายทางด้านรูปแบบของหมุดหลักเมืองที่มีพัฒนาการสัมพันธ์กับคติ แนวคิดของหลักเมือง

รายการอ้างอิง

- “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม.” ใน ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม 3 เรื่อง. (2553). .
กรุงเทพฯ แสงดาว.
- “จารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 3.” ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย. (2548). กรุงเทพฯ
กรมศิลปากร.
- “นิทานเรื่องขุนบรมราช พงศาวดารล้านช้าง.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9.
(2542). กรุงเทพฯ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- “พงศาวดารมอญพม่า.” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10. (2542). กรุงเทพฯ กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- “พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน.” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. (2479). “พงศาวดารเมืองเงิน
ยางเชียงแสน.” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61.
- “พงษาวดารเมืองสงขลา ของเจ้าพระยาวิเชียรศรัณบุญสังข์ ตอนที่ 1. (2473). ประชุมพงษาวดาร ภาค
ที่ 53 “พงษาวดารเมืองสงขลา พงษาวดารเมืองนครศรีธรรมราช พงษาวดารเมืองพัทลุง.
พระนคร โรงพิมพ์ไฉณพิพรรฒนาการ. .
- “เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา.” กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2542).
ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 5. กรุงเทพฯ.
- “เรื่องกรุงเก่า.” ใน : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2542). ประชุมพงศาวดาร
ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 5. กรุงเทพฯ
- “หมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีฝังอาถรรพ์ป้อมประตูเมือง หลักเมือง ที่เมืองสมุทรปราการ จ.ศ.1184
ปีมะเมีย จัตวาศก. (2528). คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- Arnheim, R. (1969). *Visual Thinking*. Los Angeles: California press.
- Christie, A. (1968). *Chinese mythology*. London Paul Hamlyn,.
- Cook, N. (1993a). “*The Identity in the Astrological Traditional*” in *National Identity and Its
Defenders Thailand, 1938 – 1989. ed. Criang J. Reynolds*. Chiang Mai: Silkworm
Books.
- Cook, N. (1993b). “*The Tale of Two City Pillars : Mongkut and Thai Astrology on the Eve*

of Modernization!" in *Pattern Illusions Thai History and Thought in Memory of Richard B.Davis. ed. Gehan Wijeyewardene and E.C.Chapman. 2nd edition.* Canberra: The Australia National University.

edited), R. S. G. C. B. t. (1985). *Ahom-Buranji, Guwahati : Spectrum.*

Morris, A. E. J. (1994). *History of Urban Form: Before the Industrial Revolutions.(3rd edition)* New York: Longman Scientific & Technical.

Terwiel, B. J. (1978). The Origin and Meaning of the Thai "City Pillar." *The Siam Society*, 66, 2(July 1978), 159-171.

Zimmer, H. e. b. J. C. (1947). *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization. 2nd printing.* New York.

กรมป่าไม้ : ศูนย์ปฏิบัติการโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ. (2542). ไม้มงคล 9 ชนิด.

กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

กรมพระสมมตอมรพันธุ์. (2509). ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 2. พระนคร โรงพิมพ์คุรุสภา.

กรมพระสมมตอมรพันธุ์. (, 2508.). ประกาศการพระราชพิธี เล่ม 1. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา
กรมวิชาการ. (2541). พจนานุกรม (ร.ศ.120). กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ.

กรมศิลปากร. (2512). ตำราพิชัยสงครามของกรมศิลปากร. พิมพ์ครั้งที่ 6, (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
งานฌาปนกิจศพ นางสนิทธนารอด (ตลับ บุญยรัตพันธุ์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่
16 มกราคม พุทธศักราช 2512. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.

กรมศิลปากร. (2520). ไตรภูมิโลกวิจิตรฉบับที่ 2 (ฉบับหลวง) เล่ม 3 . : กรุงเทพฯ โรงพิมพ์
การศาสนา.

กรมศิลปากร. (2531). จดหมายเหตุ การปรับปรุงศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร พุทธศักราช 2325-
2529. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก.

กรมศิลปากร. (2535a). พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. กรุงเทพฯ: หจก.ไอเดีย
สแควร์.

กรมศิลปากร. (2535b). วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2. (หมวดศาสนาจักร) ไตรภูมิโลกวิจิตร
ตา. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

กรมศิลปากร. (2539a). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับพระยาทิพากรวงศ์
(ฉบับตัวเขียน). กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

กรมศิลปากร. (2539b). วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 4. กรุงเทพฯ: เซเว่น พรินติ้ง กรุ๊ป.

- กรมศิลปากร. (2544). วรรณกรรม สมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดอกเบญจ.
- กรมศิลปากร. (2545). ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- กรมศิลปากร. (2546). โคลงสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์.
กรุงเทพฯ เอดิสันเพรสโปรดักส์.
- กรมศิลปากร. (2550). ศัพทานุกรมโบราณคดี. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- กรมศิลปากร. (2551a). จารึกล้านนา ภาค 2 เล่ม 1 : จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และ
แม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กรมศิลปากร. (2551b). จารึกล้านนา ภาค 2 เล่ม 2 : จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และ
แม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ สหประชาพณิชย.
- กรมศิลปากร. (2542a). สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี ฉบับเลขที่ 10/ก. ใน สมุดภาพไตรภูมิฉบับ
กรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- กรมศิลปากร. (2542b). สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับเลขที่ 8. ใน สมุดภาพไตรภูมิฉบับ
กรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 2. (2547). ต้นไม้มงคลพระราชทานประจำจังหวัด.
กรุงเทพฯ สุรพิมพ์.
- กรมหลวงนรินทรเทวี. (2546). จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี
(เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ.1129 – 1182 เป็นเวลา 53 ปี. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ.
- กาญจนาคพันธุ์. (2545). หนังสือชุด 100 ปีขุนวิจิตรมาตรา: กรุงเทพฯเมื่อวานนี้. พิมพ์ครั้งที่ 4.
กรุงเทพฯ: สารคดี.
- เกริก อัครชินโนเรศ.(นักวิชาการอาวุโส ล้านนาศึกษา). สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2557.
- ไกรฤกษ์ นานา. (2547). พระจอมเกล้ารัฐเทวทันตวันต “มิตรภาพอาบยาพิษ”. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ขอมละโว้ (จากเมืองลพบุรี) ยกกองทัพ “ดำดิน” ยึดสุโขทัย. (2562). เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562.
เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th/columnists/news_265168.
- ขอมละโว้ (จากเมืองลพบุรี) ยกกองทัพ “ดำดิน” ยึดสุโขทัย. เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562. เข้าถึงได้
จาก https://www.matichon.co.th/columnists/news_265168.
- คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2505).
ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

- นภลัย กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
 โคลงนิราศหริภุญชัย. เข้าถึงเมื่อ 21 กุมภาพันธ์ 2562. เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/โคลงนิราศหริภุญชัย/อธิบายความเบื้องต้น>.
- จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ตอนที่ 1. (2481). จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ตอนที่ 1. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเสวยมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช 2469. (2558). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขา. (2521). พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- จันทร์หอม ไหม่มกลิ่นสูง. เข้าถึงเมื่อ 22 ธันวาคม 2561. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/news/article_12124.
- จิรพร วิทาศักดิ์พันธุ์. (2544). “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม.” ใน บันทึกการสนทนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- จุฑามาศ ประมูลมาก. (2549). “มูลเหตุแห่งการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช : ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และพลังจากท้องถิ่น.” ธรรมศาสตร์, 27 มิถุนายน 2549 ;, 112– 139.
- จูไรรัตน์ ลักษณะศิริ. (2541). “การปรับปรุงอักษรและอักษรวิธียุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม”. อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. , 20(มิถุนายน – พฤษภาคม 2541), 5 –21.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2477). พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394 – 2411. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (2503). พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (2555). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 (เล่ม 2). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (2555). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 (เล่ม 1). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (2547.). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ กรมศิลปากร.
- เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (พิมพ์ครั้งที่ 8). (2543.). ภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง. กรุงเทพฯ: อักษร

เจริญทัศน์.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์ บรรณารักษ์. (2550). สมุดราชบุรี พ.ศ.2468. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ
ต้นฉบับ.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. (2525). พระหลักเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.

ชลธิรา สัตยารัตนา. (2553). “ใจบ้าน ใจเมือง และใจคน : ปัญหาการสืบสาวกำเนิดและเอกลักษณ์
ไทย.” ใน คนไทย(เดิม)ไม่ได้อยู่ที่นี้. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธากการพิมพ์.

ชลธิรา สัตยารัตนา. (2561). ด้า แถน กำเนิดรัฐไท. กรุงเทพฯ: ทางอีสาน.

ชวลีย์ ณ ถลาง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกาญจน์ ละของศรี บรรณารักษ์. (2541). ประเทศราชของ
สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชาติรี ประกิตนทการ. (2557). “ความหมายทางสังคมและการเมืองในสถาปัตยกรรมสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.” (รายงานการวิจัยโดยทุนอุดหนุนจาก
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร 2557).

ชาติรี ประกิตนทการ. (2548). การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์
ชาตินิยม กรุงเทพฯ: มติชน.

ชาติรี ประกิตนทการ. (2552.). ศิลปะ สถาปัตยกรรมคณะราษฎร : สัญลักษณ์ทางการเมืองเชิง
อุดมการณ์. กรุงเทพฯ: มติชน.

ณัชชา เลหาศิรินาถ. (2541). สิบสองพันนา : รัฐจารีต. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ณัฐฐานันต์ย คะเชนทร์. (2558). “การออกแบบผังเมืองสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม(พ.ศ.2475-2487)
: ลพบุรี,สระบุรีและเพชรบูรณ์.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.

ดุสิต ชวชาติ. (นักวิชาการอาวุโส ล้านนาศึกษา). สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2557, 13 มกราคม 2559. .

โดม ไกรปกรณ์, เรียบเรียง. หัวเมืองประเทศราช. เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก
[http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=หัวเมืองประเทศราช_\(โดม_ไกรปกรณ์\)](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=หัวเมืองประเทศราช_(โดม_ไกรปกรณ์)).

โตว์จ ฌวง, ผู้เขียน. ศานติ ภัคดีคำ , ถอดความ. เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) เหตุที่ทำให้สยาม
ปกครองพระตะบองกว่า 1 ศตวรรษ. เข้าถึงเมื่อ 8 กุมภาพันธ์ 2562. เข้าถึงได้จาก
https://www.silpa-mag.com/history/article_10843

ท กกล้วยไม้ ณ อยุธยา. (2515). หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประกายพรึก.

ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์ บรรณารักษ์. (2558.). สมุดภาพเที่ยวที่ต่างๆ. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ.

- ธนธร กิตติกานต์. “มหาธาตุ : แนวคิดและแนวทางในงานสถาปัตยกรรมไทย.” (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.)
- นริศ อาจยีนยง. “ไตรภูมิคติในงานออกแบบพุทธสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.”(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553). .
- นิทรรศการพลังแผ่นดิน อัจฉรย์งานศิลป์แผ่นดินสยาม วันที่ 3 มิถุนายน 2015(พ.ศ.2558). เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก
<https://www.facebook.com/Signnagas/photos/a.410266515756916/780952712021626/?type=1&theater>.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2537). “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย”. ศิลปวัฒนธรรม, 15((3 มกราคม 2537)), 110 – 114.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). “สงครามอนุสาวรีย์กับรัฐไทย.” ใน ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2548). กรุงแตก,พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ 8. . กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (ม.ป.ป.). การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. (2534). องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี หม่อมราชวงศ์ ไชแสง ศุชะวัฒน์ และมุสดี ทิพทัส. (2531). สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 1. กรุงเทพฯ.
- บำเพ็ญ ะวิน. (2438). รายงานการวิจัย เรื่อง มูลศาสนา สำนวนล้านนา. เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2554.). “ไทดำ”เมืองแก “ทรงดำ”ถิ่นสยาม. กรุงเทพฯ: อินทนิล.
- ปติสร เพ็ญสุต. (2557). “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับความเป็นศูนย์กลางเชิงสัญลักษณ์ พระเจดีย์ประธานวัดบวรนิเวศวิหาร.” ดำรงวิชาการ((มกราคม-มิถุนายน 2557)), 189-193.

ปภาณิน เกษตรทัต. (2558.). เบื้องหลังรูปเคารพ คติความเชื่อรูปแทนบุคคลในสยาม. กรุงเทพฯ: มติชน.

ประชุมพงษาวดารภาคที่ 10 เรื่อง ราชวงษปกรณ พงษาวดารเมืองน่าน ฉบับพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช พระเจ้านครน่านยังให้แต่งไว้สำหรับบ้านเมือง (2461). พระนคร : : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 6 ตอนที่ 1. (2517). กรุงเทพฯ :: สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประทีป มาลากุล. (2529). สถาปัตยกรรมสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประพัฒน์ ตริณวงศ์. (2523). “พระราชพิธีมโหรีกรรม”. ศิลปากร 24, 2(พฤษภาคม, 2523), 40-41.

ประเสริฐ ฐ นคร. (2534a). พจนานุกรม ไทยอาหม-ไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประเสริฐ ฐ นคร. (2534b). พจนานุกรม ไทยอาหม-ไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร: กรุงเทพฯ

ปิ่นรสี รักษา และสมชาติ จิ่งสิริอารักษ์. “สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในเมืองลพบุรี”. : . (2560). หน้าจั่ว 32 (มกราคม –ธันวาคม 2560), A69 – A87.

ปาเลอกัวซ์ ซอง – บาตีส์ต์. (2542). สัพพะพะจะนะ พาสา ไท. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ Modernism ของพระพรหมพิจิตร. หน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบและสภาพแวดล้อม., 17(กันยายน 2543 – สิงหาคม 2544), 19-28.

ผุสดี ทิพทัส. (2537). สถาปนิกสยาม พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ.2475 – 2537). กรุงเทพฯ สมาคมสถาปนิกสยาม.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. เข้าถึงเมื่อ 25 ธันวาคม 2561, 15 เมษายน 2562.

เข้าถึงได้จาก www.royin.go.th/dictionary.

พรพรรณ เกิดผล. “การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.

2325 – 2535. ” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542).

พรเลิศ พันธุ์วัฒนา. “โครงการย้ายเมืองหลวงจากกรุงเทพฯไปเพชรบูรณ์ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม.” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521).

พระเทวาทินิมิต. (ม.ป.ป.). สมุดตำราลายไทย. กรุงเทพฯ: นครเขษมบุ๊คส์โตร์.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2526). เที้ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พระพรหมพิจิตร. (2495). พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม ภาคต้น. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์.

พระมหาดรรชนีราชาที่ 1 ลิไทย. (2555.). ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ม.ป.ป.

พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปณฺโญผู้แปลและเรียบเรียง. (2560). ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกา สำหรับวินิจฉัยศึกษาบท กรุงเทพฯ: ประชุมสาส์นไทยการพิมพ์

พระยาธรรมปรีชา (แก้ว รักตประจิต)พิมพ์ครั้งที่ 2 (อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายทองสุข กาญจนพันธ์). (2521). ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ฉบับที่ 1: ม.ป.พ.

พระยาประชาภิจักรจักร์. (2516). พงศาวดารโยนก. กรุงเทพฯ คลังวิทยา.

พระราชเจติยาจารย์ (ชูเกียรติ อกโย : เจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร). สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2559.

พลุลวง [นามแฝง]. (2539). คติสยาม. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

พลุลวง [นามแฝง]. (2518). ไทโรศาสตร์ พิษสงคราม-ดวงเมือง. กรุงเทพฯ เกษมบรรณกิจ.

พลุลวง [นามแฝง]. การให้ฤกษ์ฉบับง่าย. เข้าถึงเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2562. เข้าถึงได้จาก www.horawej.com.

พัศวีสิริ เปรมกุลนันท์. (2560). วัดวังในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ. กรุงเทพฯ: มติชน

พิชญา สุ่มจินดา. (2555). ราชประดิษฐพิพิธธรศน. นนทบุรี: มติชนปากเกร็ด.

พิชญา สุ่มจินดา. พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร(ตอนจบ). เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_11500.

พิฑูร มลิวัดย์ ปวิวรรต. (2530). พื้นฐานบูรณราชธาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม ปี่และศกไทย โบราณ. ม.ป.ท.: ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2558). “จากผีทูตนา – อัญ สูดอยสุเทพ ดอยผีสูดอยพุทธของลัวะ/เลอ เวื้อะ.” ใน รวมบทความเสวนาเรื่อง ผี ในหลักฐานของคนเป็นและคนตาย, 153-174.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. กลอนเพลงยาวนิราศ เรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง.

เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2562 . เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/พระราชานิพนธ์>

รัชกาลที่ ๑-กลอนเพลงยาวนิราศ-เรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง.

มรว อคิน ทรัพย์พัฒน์. (2527). สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ไม้จันทร์หอม ไม้มงคลที่ใช้ในพระราชพิธีสำคัญ. เข้าถึงเมื่อ 22 ธันวาคม 2561. เข้าถึงได้จาก

<https://siamrath.co.th/n/5273>.

ยุคติ มุกดาวิจิตร. (2557). ประวัติศาสตร์ไทดำ: รากเหง้าวัฒนธรรม-สังคมไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย.

โยเนโอะ อิมิอิ และคณะ. ดรรชนีค้นคำในกฎหมายตราสามดวง(ฉบับปรับปรุง). (2551). เกียวโต: ศูนย์เอเชียอาคเนย์ศึกษา มหาวิทยาลัยเกียวโต.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 11. (2513.). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2493. กรุงเทพฯ: ศาสนาภัณฑ์.

รัชชวณพระบรมราชอิสริยยศ ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในหลวง รัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2453. เข้าถึงเมื่อ 30 มกราคม 2562. เข้าถึงได้จาก

http://www.photoontour.com/SpecialPhotos_HTML/King9_Funeral/pages/6_In_the_Past_01.html.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2558). จิตรกรรมพระพุทธรูปศาสนาในหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม. เอกสารประกอบการบรรยาย โครงการบริการวิชาการวัฒนธรรมสู่อยุธยา “ศิลปกรรมในวัดระฆังโฆสิตาราม” กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. (2558). “เสือเมืองทองเมือง : จากผีบรรพบุรุษสู่เซซุชิบิร.” ใน รวมบทความเสวนาเรื่อง ผี ในหลักฐานของคนเป็นและคนตาย, 175-195. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2561). หลักหิน-ไบเซมาในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มิตร 41.

เรณู วิชาศิลป์. (2550.). พื้นเมืองแสนหวิ ฉบับหอคำเมืองใหญ่. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.

“เรื่องฝั่งหลักเมืองสงขลา.” เอกสารรัชกาลที่ 6. ร.6 ว. 17/35. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

“เรื่องรื้อหลักเมืองจังหวัดเพชรบูรณ์(พ.ศ.2498).” กระทรวงมหาดไทย. มท.0201.2.1/80. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ฤดีรัตน์ กายราศ เรียบเรียง. (2540). บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ เล่ม 2 ภาค 7-13. (2504.). กรุงเทพฯ องค์การค้ำของคุรุสภา.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, ประวัติศาสตร์รัฐอัสสัม, เข้าถึงเมื่อ 31 กรกฎาคม 2561, เข้าถึงได้จาก

<https://th.wikipedia.org/wiki/ประวัติศาสตร์รัฐอัสสัม>

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (เมธีวิจัยอาวุโส สกว.). สัมภาษณ์, 18 กรกฎาคม 2561.

วิมล ตั้งเจริญ. (2534.). ศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคณะ. (2536). พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม:

อดีต ปัจจุบันและอนาคต. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม.

วิศัลย์ โฆษิตานนท์. นครบาลเพ็ชรบูรณ์ พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗. เข้าถึงเมื่อ 20 พฤษภาคม 2559,

เข้าถึงได้จาก

https://www.facebook.com/wisonk/media_set?set=a.10151920894682168.1073741862.613647167&type=3.

วิศัลย์ โฆษิตานนท์. เสาหลักเมืองเพชรบูรณ์ ศรัทธาและคุณค่าทางประวัติศาสตร์. เข้าถึงเมื่อ 29

มกราคม 2562. เข้าถึงได้จาก [https://www.facebook.com/notes/วิศัลย์-โฆษิตานนท์/เสา](https://www.facebook.com/notes/วิศัลย์-โฆษิตานนท์/เสาหลักเมืองเพชรบูรณ์-ศรัทธาและคุณค่าทางประวัติศาสตร์-/10150153712442168)

หลักเมืองเพชรบูรณ์-ศรัทธาและคุณค่าทางประวัติศาสตร์-/10150153712442168.

ศรัณย์ ทองปาน. (2535). “ศิลปกรรมแห่ง (คณะ) ราษฎร การประกวดประณีตศิลปกรรมในงาน

ฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2480”. เมืองโบราณ 18(1 มกราคม – มีนาคม 2535), 99– 108.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). สร้างบ้านแบ่งเมือง. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

ศรีศักร วัลลิโภดม.(เมธีวิจัยอาวุโส สกว.). สัมภาษณ์, 9 กรกฎาคม 2561, 5 ธันวาคม 2561. .

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2552.). “ศูนย์กลางจักรวาลกับสถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวราราม.” ใน พระ
นั่งเกล้าฯกับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศนฯ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิง.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556.). พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคน

ไทย. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่

ปรับเปลี่ยน. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศานติ ภัคดีคำ. (2557). ยุทธมรรคา เส้นทางเดินทัพไทย-เขมร. กรุงเทพฯ มติชน.

ศานติ ภัคดีคำ. (2560). เจ้าพระยาบดินทรเดชา(สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก แม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จ

ราชการในสงครามอาณาจักรสยามยุค. กรุงเทพฯ: มติชน.

ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองสุพรรณบุรี. เข้าถึงเมื่อ 1 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก

<http://thai.tourismthailand.org/สถานที่ท่องเที่ยว/ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง--3642>

ศาลหลักเมืองจังหวัดกำแพงเพชร. เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562. เข้าถึงได้จาก

http://www.kamphaengphet.go.th/kp/index.php/site_content/9-gallery/118-thecitypillarshrine.

ศาลหลักเมืองจังหวัดชัยนาท. เข้าถึงเมื่อ 16 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก

<https://www.edtguide.com/travel/317252/chai-nat-city-pillar-shrine>.

ศาลหลักเมืองจังหวัดนครนายก. เข้าถึงเมื่อ 16 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqt7ag5d0f.blogspot.com/2016/04/nakhonnayok-city-pillar-shrine.html>.

ศาลหลักเมืองจังหวัดนครสวรรค์. เข้าถึงเมื่อ 16 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqt7ag5d0f.blogspot.com/2017/05/nakhonsawan-city-pillar-shrine.html>.

ศาลหลักเมืองจังหวัดลำปาง. เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562. เข้าถึงได้จาก <http://xn--12cm1foaqt7ag5d0f.blogspot.com/2017/01/lampang-city-pillar-shrine.html>.

ศาลหลักเมืองนครราชสีมา. เข้าถึงเมื่อ 28 กุมภาพันธ์. เข้าถึงได้จาก <http://www.rakkorat.com/83/สถานที่ท่องเที่ยวโคราช/สถานที่แนะนำ/ศาลหลักเมืองนครราชสีมา.html>

ศาลหลักเมืองระยอง. เข้าถึงเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2559. เข้าถึงได้จาก

<http://www.thaigoodview.com/node/88043>.

ศาลหลักเมืองสุพรรณบุรีและอุทยานมังกรสวรรค์. เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม 2562. เข้าถึงได้จาก <http://www.welovesuphan.com/th/อำเภอเมือง/3-ศาลหลักเมืองสุพรรณบุรีและอุทยานมังกรสวรรค์.html>.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. จารึกวัดโยธานิมิต. เข้าถึงเมื่อ 16 เมษายน 2560. ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1159>

<https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1159>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. จารึกศาลหลักเมืองกาญจนบุรี. เข้าถึงเมื่อ 23 ธันวาคม 2561, ฐานข้อมูล

จารึกในประเทศไทย http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1114.

http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_detail.php?id=1114.

ส.พลายน้อย [นามแฝง]. (2554). พิษพรรณไม้มงคล พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

สมคิด จิระทัศนกุล. (2546). คติ สัญลักษณ์และความหมายของ “ซุ้มประตู-หน้าต่าง” ไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สมใจ นิ่มเล็ก. (2533). “ศาสตราจารย์พระพรหมพิจิตรกับงานคอนกรีตในสถาปัตยกรรมไทย.” ใน ประวัติและผลงานสำคัญของพระพรหมพิจิตร. กรุงเทพฯ ศิริมิตรการพิมพ์.

สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์. (2544). จิตวิญญาณแบบไทยสมัยใหม่ : ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ

จิตวิญญาณแบบไทยสมัยใหม่ : ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ

จิตวิญญาณแบบไทยสมัยใหม่ : ผลงานสถาปัตยกรรมแบบ

- Modernism ของพระพรหมพิจิตร. เมืองโบราณ 27, 1(มกราคม-มีนาคม 2544), 113-121.
- สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2499).
 สารานุกรมสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ภาค 4. พระนคร: คลังวิทยา.
- สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2499). สารานุกรม
 สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ภาค 1. พระนคร คลังวิทยา.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2546a). พระราชพงศาวดารกรุง
 รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพฯ: โอเดียนสแควร์.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2556a). “นิทานที่ 4 เรื่องห้ามไม่ให้เจ้าไป
 เมืองสุพรรณบุรี.” ใน นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2556b). “นิทานที่ 10 เรื่องความไข้เมือง
 เพชรบูรณ์.” ใน นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2556). “นิทานที่ 4 เรื่องห้ามไม่ให้เจ้าไป
 เมืองสุพรรณบุรี.” ใน นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2546b). พระราชพงศาวดารกรุง
 รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพฯ: โอเดียนสแควร์.
- สมภพ ภิรมย์. (2538). บ้านไทยภาคกลาง พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: องค์การการค้าของคุรุสภา.
- สมภพ ภิรมย์. (2545). ภูฏาคาร: . กรุงเทพฯ สหมิตรพรินติ้ง.
- สมหมาย เปรมจิตต์ บรรณาธิการ พิมพ์ครั้งที่ 2. (2540). ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม. เชียงใหม่:
 สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2544.). ประวัติศาสตร์ล้านนา พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- สุวรรณค์ ตั้งตรงสิทธิกุล. (2558). การสร้าง หลักชัย แกนเมือง เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์อินทอ
 โยธยา. ศิลปวัฒนธรรม, 36, 6(เมษายน 2558), 102-119.
- สุวรรณค์ ตั้งตรงสิทธิกุล และคณะ. “หลักบ้านหลักเมืองไทย-ลาวลุ่มน้ำโขง: กรณีศึกษาพื้นที่
 ศิลปวัฒนธรรมร่วมภูมิภาคของนครหลวงเวียงจันทน์และหนองคาย.” (โครงการวิจัยได้รับ
 ทุนอุดหนุนการวิจัยจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ
 2560.)
- สุวรรณค์ ตั้งตรงสิทธิกุล. (2562). “หลักเมืองนครบาลเพชรบูรณ์ : การผสมผสานแนวคิดจารีตและ

แนวคิดสมัยใหม่ผ่านงานศิลปะและสถาปัตยกรรมหลักเมืองช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย, 16, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2562), 122-153.

สันติ เล็กสุขุม. (2555). คุยกับงานช่างไทยโบราณ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สันติ เล็กสุขุม. (2548.). ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรุงเทพฯ มติชน.

สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร. (2559). เจดหมายเหตุเล่าเรื่องอนุสาวรีย์เมืองบางกอก. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท.

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยพายัพ. เหตุการณ์สำคัญ. เข้าถึงเมื่อ 19 เมษายน 2562. เข้าถึงได้จาก <http://lib.payap.ac.th/webin/ntic/the%20past/past/history/original/pg000098.jpg>.

สุธี คุณาวิชยานนท์. (2545). จากสยามเก่าสู่ไทยใหม่ : ว่าด้วยความพลิกผันของศิลปะจากประเพณีเก่าสู่สมัยใหม่และร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุนทรภู่. พระอภัยมณี. เข้าถึงเมื่อ 23 กุมภาพันธ์ 2562. เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/พระอภัยมณี/ตอนที่-๗๕-พระมังคลาล่าทัพไปถึงเกาะกาหวิ>

เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2560). รัฐฐาน(เมืองไต). กรุงเทพฯ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

เสาหลักเมืองน่าน (วัดมิ่งเมือง). เข้าถึงเมื่อ 26 กุมภาพันธ์ 2562. เข้าถึงได้จาก <https://thailandtourismdirectory.go.th/th/info/attraction/detail/itemid/382>

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. กรุงเทพฯ องค์การค้าของคุรุสภา.

อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา. รวมพิมพ์ครั้งแรก. (2550). กรุงเทพฯ ต้นฉบับ.

อนันต์ พิบูลสงคราม. (2540). จอมพล ป.พิบูลสงคราม(เล่มที่1). กรุงเทพฯ: พริกหวานการพิมพ์.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค.วีย์อาจ. (2547). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์.

เอเดรียน สนอกตราส. (2541.). สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์วิชาการ.

เอนก นาวิกมูล. (2542). สิ่งพิมพ์สยาม. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุคส์.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	สวรรณค์ ตั้งตรงสิทธิกุล
วัน เดือน ปี เกิด	30 เมษายน 2509
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
ที่อยู่ปัจจุบัน	363/13 ซ.บ้านบาตร ถ.วรจักร เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพฯ 10-100

